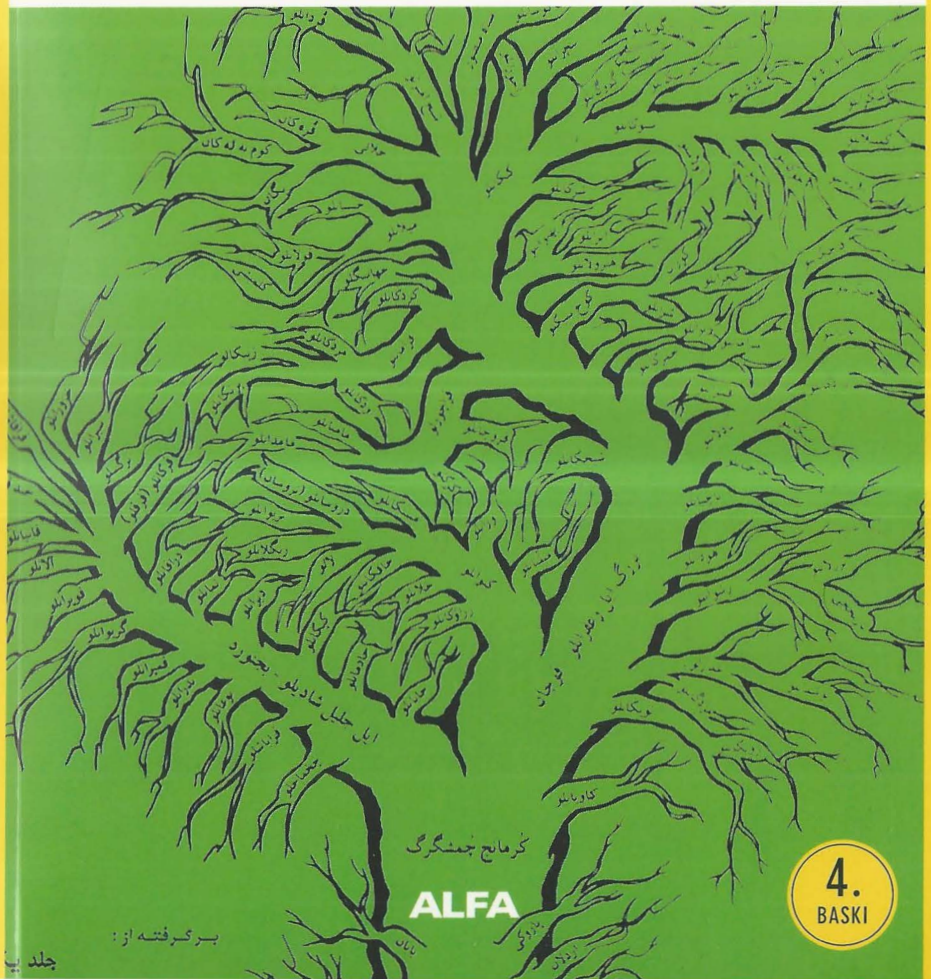
Selim Temo

HORASAN KÜRTLERİ

ALFA

HORASAN KÜRTLERİ

Selim Temo

4. BASKI

ALFA

Horasan Kürtleri

SELİM TEMO

Şair, çevirmen ve akademisyen. 27 Nisan 1972'de Batman'ın Mêrîna köyünde doğdu. İlkokulu köyde, ortaöğrenimi Batman'da tamamladı. Ankara Üniversitesi Etnoloji Bölümüne başladığı yıl edebî ürünler yayımlamaya başladı (1992). Yüksek lisansını "Cemal Süreya Şiirinde Bedenin Yazınsallaşması" teziyle 2003'te ve doktorasını "Türk Şiirinde Taşra: 1859-1959" teziyle 2009'da Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümünde tamamladı. 2009'da Mardin Artuklu Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak çalışmaya başladı ve Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü kurma çalışmasını yürüttü. Ancak devletin "bölüm" izni vermemesi üzerine bölüm kurma zümresinden istifa etti. 2011'de Exeter Üniversitesi (İngiltere) Kürt Araştırmaları Merkezi'nde "konuk akademisyen" olarak çalıştı. 2013-2014'te *Radikal* gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. Şiir ve yazıları Alınanca, Azerice, Flamanca, Fransızca, İngilizce, Kürtçe (Kurmancca, Soranca, Kırmancca) ve Türkçeye çevrildi. Aralık 2016'da Kürt Dili ve Edebiyatı alanında doçentlik sınavını geçtikten sonra 6 Ocak 2017'de 679 sayılı KHK ile üniversiteden ihraç edildi.

Eserleri:

Şiir: *Ah! Tamara* (1995), *Kırgın Nehirler Meseli* (1996), *Uğultular* (2000), *Bis* (2011, toplu şiirler Jübile içinde), *Sê Deng* (2011), *Keştiya Bayê* (2016)

Roman: *Çiftlere Cinayet Dersleri* (1998)

Antoloji: *Kürt Şiiri Antolojisi* (2007)

Çocuk kitapları: *Serê Şevê Çîrokek* (12 kitap, 2006-2010)

Çeviri: *Amidabad: Göç, Çocuk ve Irmak*, Fawaz Husên'in anlatısı (2004); *Solgun Romans*, Firat Cewerî'nin seçme öyküleri (2005); *Abdalın Bir Günü*, Mehmed Uzun'un romanı (2005); *Sen*, Mehmed Uzun'ın romanı (2006); *Yaşlı Rindin Ölümü*, Mehmed Uzun'un romanı (2006); *Yitik Bir Aşkın Gölgesinde*, Mehmed Uzun'un romanı (2006); *Aşk Gibi Aydınlık Ölüm Gibi Karanlık*, Mehmed Uzun'un romanı (2006). *(Son iki çeviri, üçer baskı yaptıktan sonra yayınevi eski çevirilere dönmüştür.)* *Kar ve Ateş*, Mueyed Teyib'in seçme şiirleri (2016); *Mem ile Zîn*, Ehmedê Xanî'nin mesnevisi (2016)

Araştırma ve yazı: *Türk Şiirinde Taşra* (2011), *Ruhun Bedeni* (2014), *Uzak Komşu: Kürt ve Türk Şiiri İlişkileri* (2015)

Ödülleri: Yaşar Nabi Nayır Şiir Ödülü, 1997; Halkevleri Roman Ödülü, 1998; "2011'in Işıkları," Hrant Dink Vakfı

Horasan Kürtleri
© 2018, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın Türkçe yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü Mehmet Said Aydın
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu

ISBN 978-605-171-866-8
1. Basım: Kasım 2018
2. Basım: Aralık 2018
3. Basım: Ocak 2019
4. Basım: Aralık 2019

Mardin Artuklu Üniversitesi BAP kapsamında kısmi olarak desteklenmiştir.

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: (0212) 674 97 23 Faks: (0212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 43949

HORASAN KÜRTLERİ

Selim Temo

ALFA | ARAŞTIRMA

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER 13
ÖNSÖZ 15
GİRİŞ 19
Çerçeve 31
a. Naci İsmail Pelister-Ömer Özüyılmaz Yüzyılı 31
b. Kızılbaştan Alevîye 49

I. TARİH 55

I.A. Tarihî Horasan ile Bugünkü Horasan 55
I.B. Eski Kaynaklarda Horasan Kürtleri 65
I.C. İslâm Sonrasında Kürtlerin Siyasî Durumu 77
I.D. Ebu Müslim Horasanî 83
I.E. Horasan ve Afganistan'da Bir Kürt Devleti 89
I.F. Horasan'a Kürt Göçü ve Dönüşler 106
I.G. Horasan'da Kürt İktidarı 147
I.H. Tewehudî'ye Göre Horasan 151
I.H.1. Çemişgezek Göçü 159
I.H.2. Kürtler Horasan'a Göçtü mü Göçertildi mi? 161
I.H.3. Zaferanlûların (Çemişgezek) Horasan'daki İdarî Yapısı 162
I.H.4. Şadlû (Şedilû, Şedillû) Kürtleri 163
I.H.5. Şadlû-Zaferanlû Sınırı 165
I.H.6. Bir Çegnî Liderinin I. Şah Abbas Üzerinde Bıraktığı Etki 165
I.H.7. Osmanlı Ordusunun İran'dan Sürülmesinde Horasan Kürtleri 166
I.H.8. Hindistan'ın Alınmasında Horasan Kürtleri 167
I.H.9. İran ve Turan Savaşlarında Horasan Kürtleri 168
I.H.10. Nadir Şah'ın Rum (Anadolu) ve Dağıstan Harekâtında Kürt Komutanlar 168
I.H.11. İran Tarihinde İlk Modern Mahkemenin Kurulmasında Kürtlerin Rolü 169
I.H.12. Kaçar döneminin Horasan Kürtlerine Kısa Bir Bakış 169

I.H.13. Horasan Kürtlerinin Birlik Sorunu 170
I.H.14. "Adında 'Xan' Olan Kim Varsa İdam Edin!" 171
I.H.15. Bocnûrd'da Kürt ve Türkmen Savaşları 173
I.H.16. Horasan'da İlk Komünist İsyan: Xode Serdar 174
I.H.17. Kolonel Pisyan İsyanı 175
I.H.18. Horasan'da Terekemeler 177
I.H.19. Bocnûrd'un Durumu 177
I.H.22. Şah Rıza Pehlevî Kürt müydü? 178
I.H.21. İlk Savaş Uçakları, Bocnûrd ve Bombardıman 180
I.J. Bugünkü Horasan'da Bugün 181

II. HORASAN'DA KÜRT AŞİRETLERİ 191

II.A. Çemişgezek/Zaferanlû Konfederasyonu 197
II.A.1. Amarlû Federasyonu 239
II.A.2. Kiywanlû Federasyonu 246
II.A.3. Kîkanlû Federasyonu 254
II.A.4. Mîlanlû Federasyonu 270
II.B. Qereçûrlû Konfederasyonu 283
II.C. Şadlû/Şadî Konfederasyonu 304
II.D. Kuzey Horasan'daki Bağımsız Kürt Aşiretleri 348
II.E. Kuzey Horasan'daki Diğer Kürt Aşiretleri 354
II.F. Bin Yıldan Bugüne Bir Karşılaştırma 358
II.F.1. Dersim Tarihine Bir Işık: Şeyh Dilo Belincân 358
II.F.2. Dersim, Erzincan, Sivas Aşiretleri 363
II.G. Aşiretten Şehre 368
II.G. 1. Dinî Durum 368
II.G.2. Nüfus ve Yerleşim 370

III. EDEBİYAT 377

III.A.Dil 376
III.B. Horasan Kürtlerinin Halk Edebiyatı 386
III.B.1. Destanlar 386
III.B.1.1. Ceco Xan 387
III.B.1.2. Serdar Êwez Xan 396
III.B.1.3. Xanê Kelmîşî 397

III.B.2. Halk Hikâyeleri 399
III.B.2.1. Serguzeştê Şah-Abas 399
III.B.2.2. Serguzeştê Heyderbegê 401
III.B.2.3. Qurîşmergan 407
III.B.3. Sêxiştîler 410
III.B.4. Atasözleri/Deyimler 418
III.B.5. Bilmeceler 420
III.C. Horasan Kürtlerinin Yazılı Edebiyatı 421
III.C.1. Çocuk ve Gençlik Edebiyatı 422
III.C.2. Tiyatro Oyunu: "Reşo" 427
III.C.3. Horasan Kürtçesinin Klasik ve Modern Şiirleri 428
III.C.3.1. Fuzûlî'nin "Kürtçe-Türkçe *Leylî vü Mecnûn*"u 429
III.C.3.1.1. Fuzûlî'nin "Kürtçe" Şiirleri 430
III.C.3.1.2. *Leylî vü Mecnûn* 435
III.C.3.2. Îbnî Xerîb 439
III.C.3.2.1. *Xerîbname* 440
III.C.3.3. Leylî û Mecnûn: Layîn Nüshası 456
III.C.3.3.1. *Leylî û Mecnûn (Nusxa Layîn)* 458
III.C.3.4. Cafer Qulî Zengelî 460
Derê Meyxanê 462
Çûme Heleb û Şamê 463
Elîf 466
Melwariyê Dexazim 467
Dilo Tu Mewi Mexrûr 468
Le Min Mîvan e Gurcî 469
Here Şûn û Yordê Xa 471
Mulemma 472
Muşkil Kar e Karê Dil 473
III.C.3.5. Mela Alî Razî (Bîçare) 476
Le ibtiday 476
III.D. Horasan Kürtçesinde Yakın Dönem Şiiri 477
Eliyê Mehrû 477
Heqane 478
Bîjen Teqdesî 480
Kew û Perde 481
Gulîl 482
Xulamreza Muhemedî Bacgîran (Xecavî) 483
Têcan 484
Feramerzê Rustemî 484
Her Kê Hatiye Vê Dunyê 485

Ehmed 'Izodî 1946 486
Terkibbendek we Bîra Eydê Newroza Bastanî 487
Siyaweşê Mehrû 488
Muellim 489
Şîr Elî Tehranîzade 490
Bi Munasebeta Cumeya Xûnîn le Meke 490
Rêza Mûserrêzayî (1954) 492
Dermanê Dil 492
Serî Royê 493
Muhemedelî Qasimiyan 494
Ez Loçinek Azad bûm 495
Mensûr Ferhadî 495
Çavên Xomar 496
Dilê Hewesbaz 497
Elî Heyderî 498
Heval 498
Bîranîn 499
Muhemed Reza Mensûrî 499
Derdê Xalê Remezan 499
Ehmed Elînîya (Oxaz) 501
Xezel 135 501
Gula Şevder 502
Artîn Ferxunde 503
Kew 504
Stranek 505
Elî Reza Sepahî Layîn (Kawa Zêdî) 505
Bawer 506
Ez im Kurd 509
Navî Te 516
Îsmaîl Hosêynpûr 518
Sa Kurdan û Erdhejîna Wanê û Bajarok û Gundên Pê ve Girêdayî 519
Tu Natî 520
Sadiq Ferhadî 522
Wi Her carê Dibêm 522
Yehya Elewîferd 525
Lawê Kurmancan 525
Demsala Firrînê 526
Mihemed Zîrek 526
Kurmanc we Zimanê Xwe 527
Hesen Roşan 529
Qerîwî 529

Kerîm Kurmanc....534
Evîn....534
Evîna Min û ya We....537
Ebbas Isma'îlî....540
Dêvên Xwînrêj....541
Sadiq Adîne....542
Goştê ji Hestîyan Kirin....542
Maêde Qadirî....544
Hîn Xwînê Bavkalê Me....545
Sefiye Kûhî....548
Giyan....548
Axiftin ji Temenek....549
Mistefa Xelîlî Rad (Kawa)....549
Birîna Kûne....550
Silavek bo Te Welat....550
Azadî Can....551
Yûsif Birîmanlû....552
Welat Kewa Têr wi Dû ye....553
Mehbûbe Seadetmend....554
Va Bara ku Zivistan....554
Bo Keçikên Kobanî (Ji Xurasanê)....556
Merxa Çiyan....557
Evîndar....557
Nida Mehmûdî....558
Dar û Berê Kelê Me....558
Raman Bidil....560
Qerîbî....560
Suxra Seadetmend....561
Muhebeta Te Daykê....561
Selam Dideme Te Heval....562
Ebdulla Goherî (Kayan)....563
Keşka Bibaxşînim....563
Sadiq Rizayî Reşwan....564
Kobanî....564
Ebdulhusêyn Mecd Topan....564
Herema Işq....564
Elî Elîrizayî....566
Dutarê Min....566
Hesen Hafêzpûr....567
Emîrê Leşkerê Xwadê....567
Hesen Hemîdî Xebûşanî....568
Dayik....568

Hucetullah Hesenzade 568
Mal Ava 568
Keremê Husêyniyan 569
Ebelfezl 569
M. Metlebî (Heloxan) 571
Lêxin Heval 571
Mihemed Isma'îlî (Şûriş) 572
Xew Mest 572
Muhamedê Canelîzade 573
Zemînê Kerwelê 573
Muhemed Riza Elîabadî 574
Şikufte Bû 574
Muteherînijad 575
Elemdarê Kerwelê 575
Paydarî (Emîrriza) 576
Îmamê Heştan 576
Pîrmuhemedê Îsmaîlzadigan 577
Êy Elî Ekber Mere 577
Xudadadê Emîrî 578
Ozeyr Pêxember 578

SONUÇ 581

KAYNAKÇA 585
DİZİN 601
EKLER 689
Haritalar
Belgeler
Elyazmaları
Fotoğraflar

Ney tine Tebrîz û Kurdistan li ber hukmê te bin
Sed wekî şahê Xorasanê di ferwarê te bî

Melayê Cizîrî (1570-1640)

TEŞEKKÜRLER

Bu çalışmayı pek çok dostun desteği ve katkısıyla tamamlayabildim. Elinizdeki kitabı mümkün kılan bizatihi onlardır.

Öncelikle Semih Gezer'in hayranlık duyduğum bilimsel dikkati ve kıymetli dostluğunu anmalıyım. "Kürt ve Türk Edebiyatı İlişkileri" dersinde başlayan yol arkadaşlığımız Horasan'da da devam etti. Pek çok kaynağı açtı, pek çok şiiri transkribe etti.

Hatice Kılıç, Kelîmullah Tewehudî'nin anıtsal çalışmasının altı cildini okuyup notlar çıkardı. Kaynak önerdi, Farsça olanları çevirip gönderdi.

Yusuf Baluken, çok sayıda kaynak önerdi, çalışmanın son halini okuyup ekler ve düzeltmeler yaptı, kitabı zenginleştirdi.

Veysel Başçı, İranî saha hakkındaki geniş bilgilerini paylaştı, kıymetli zamanını harcayıp çok sayıda kaynağı çevirdi, kitabı sahiplendi.

Aziz Aşan, hangi Arapça ve İngilizce kaynaktan söz etsem "bende var" diyerek günlerimi alacak uğraşı dakikalar kadar kısalttı.

Mahmut Erbeyi, Rusça bir kaynağı başka bir şehirden gecenin bir vakti çıkıp gelerek çevirdi.

Adnan Oktay ve Siyaveş Azeri, Farsça çeviriler için kapılarını açık tuttular.

Ali Duran Topuz, konuyla ilgili heyecanımı paylaştığım her anda önüme yeni bir ufuk açtı.

Vahap Eroğlu, *Tarih-i Sistân*'ı bulup getirdi.

Yunus Cengiz, el-Cahız'ın Ebu Müslim Horasanî ve taraftarlarıyla ilgili olarak söylediklerini Arapça kitaplardan bulup özetledi.

Mesûd Serfiraz, *Mem û Zîn* çevirisiyle başlayan zarif yardımını bu kitapta da esirgemedi.

Sultan Çaça, bir kahvenin hatırına binaen zaman ayırıp Almanca çevirileri yaptı.

Mehmet Sait Toprak, Ebû Dülâme'nin Arapça şiirinin aslına ulaşmamı sağladı ve çevirdi.

Mühdan Sağlam ve Maria-Valeria Ignatieva, Zhigalin'in kitabından ilgili bölümleri geniş bir özetle Rusçadan İngilizceye çevirip yolladılar.

Mutlu Can, tezcanlı katkısını uzaklardan da sürdürdü.

Leyla Çelik, Ankara'dan kitaplar yetiştirdi.

Arjîn Gulîl, Ata Caferî ve Mem Artemêt, Horasan'da çektikleri güzel karèleri kitap için kullanmama izin verdiler.

Mehmet Said Aydın, Mehmet Rezan Ekinci, Nevzat Anuk, Ahmet Kırkan, Emin Selçuk Taşar, Abdurrahman Kıran, Erol Şaybak, Özden Özütemiz, Cumhur Ölmez ve Şahin Altuner bu uzun yolculukta hep yüreklendirdiler, kaynak önerip kaynak buldular.

Mardin Net Copy'nin her uğradığımda kaçak çay arası veren değerli emekçileri el üstünde tuttular.

Sağ olsunlar. Var olsunlar. Eksik olmasınlar.

Babam Evdilhekîm, araştırmama aşiret mitolojisindeki bilgileri ekleyerek daha hevesle çalışmamı sağladı. Ellerinden öperim.

Ve malum nedenlerle adlarını anamadığım Horasanlı dostlar: Kapılarını, sofralarını, gönüllerini açan nice eve, aileye, kardeşe, anneye ve çocuğa çıkarıp kalbimi veriyorum.

Dar vakitlerin daraltılmış dünyası içinde yazdığım bütün metinlerin en eksiği, en tamamlanmamışı olarak kalacak bu kitabı gurbetin hazin, cesur ve hülyalı gözlerine, onlara layık olamamış birinin mahcup kederiyle takdim ediyorum.

ÖNSÖZ

Horasan; büyülü, mistik ve uzak coğrafya. Geçmişin cenneti, parçalanmış bir hülyanın güç bela hatırlanan izi. Zamanın bir yerinde yaşanmış bir hayatın bugüne bir eda olarak kalmış yankısı. Yamaçlardan uğultuyla inen aşiretlerin, orduların, kervanların kederi. Bir gerçeklik değil de bir masalmış gibi anlatılan zaferlerin, yenilgilerin, kırımların, göçlerin soylu coğrafyası. Bugünün avuntusu, geçmişin sığınağı. Solgun vadilerin tertipli dağlarla buluştuğu, suların eski bir dalgınlıkla aktığı, rüzgârın köşelere biriktiği yer.

Kürtlerden Türklere, Farslardan Peştûlara, Hintlilerden Araplara, Makedonlardan İtalyanlara, Özbeklerden Belûçlara, Türkmenlerden Ruslara, Ermenilerden Çinlilere, Moğollardan Gürcülere kadar pek çok halkın bugünü ve geçmişinde kanatlı bir nokta gibi yer etmiş ülke. Sünnîlerden Paganlara, Hıristiyanlardan Şamanistlere, Êzîdîlerden Alevîlere, Zerdüştîlerden Şiîlere, Budistlerden Yahudilere, Yaresanlardan Melametîlere, Vefaîlerden Yesevîlere onlarca din, mezhep ve inancın geçmişi ve bugününde yer alan efsanevî diyar. Pek çok halk ve inancın mistifiye ettiği, geçmiş kadar bugüne de etki etmiş bir yeryüzü parçası: Horasan.

Horasan tarih içinde sınırları genişleyip daralan bir ülkedir. Kim bilir neredediri! Güneşin doğduğu yerde olmalıdır, belki daha da ötede. Ancak ulus devletler çağına gelindiğinde devlet sahibi ulusların bugün gibi geçmişe de el koymaları nedeniyle pek çok halk ve inanç bu büyülü yelpazeden çıkarıldı. Bu halkların başında Kürtler geliyor. Aşağıda resmî tarihin doğrulardan daha güçlü ve yerleşik yalanlarıyla karşılaşılırken, bu efsunlu ülkenin belirgin öğelerinden

olan Kürtlerin nasıl hissesiz bırakıldığı daha iyi görülecek. Bununla birlikte iki etik sorunla karşı karşıyayım: 1. Sosyal psikoloji gibi bilimi de çevrelemiş olan mitik haleyi dağıtmaya hakkım, daha doğru bir sözcükle gücüm var mı? 2. Pek çok Kürt ailesinin bir parçası Horasan'dayken, kitabın başında toplanan kişilerin bütün sorularına cevap verebilecek miyim?

Yüzlerce metin ve kıssanın başıma üşüştüğünü hissediyorum şu anda. Bu konunun altından kalkabileceğimi sanmıyorum. Ama kütüphaneme doluşan sesler de var. Aşxanê şehrinin yanı başında orta ölçekte bir fabrika inşa eden dostum Alî, "Burada beş yüz yıldır gurbetteyiz keko!" demişti. O gurbetin sesi olmaya girişirken cesaretten daha fazlasına ihtiyacım olduğunu kabul etmem gerekecek.

İki sorun daha var. Biraz daha düşünsem birkaç iki sorun daha gelecek aklıma. Şimdilik ilk iki sorundan söz edeyim: 1. Karşımda bir bilimsel-akademik yalan ağı olduğuna göre pek akademik bir kitap mı yazmalıyım, yoksa 2. Deneme üslûbunu yeğleyip Horasan'ı pek çok kişinin yaptığı gibi mitik bir coğrafya olarak mı anlatmalıyım? Her iki durumda da yüzyıllar önce oraya göçmüş ya da yüzyıllar önce buraya gelmiş/dönmüş insanların birbirinde yankılanan solgun hatırasını dile getirmem zor olacak. Aşağıda belgeler, kitaplar ve anlatımlarla genişleyen cümlelerin içinde insanların neler hissettiklerinin yankısını da iletmek isterdim. Bunu bir romana bırakmak daha iyi bir fikir olabilir, ama yüzüm Horasan kırlarından topladığım bakışlarla dolu. Bunu sözcüklere, harflere duyduğum bağlılık gereği söylemeliyim.

Babam hep "Biz Xuristan'dan gelmişiz. Rostemê Zal'ın torunlarıyız. Daha Kur'an nazil olmadan önce Xwedanê şev û rojê'ye (gece ve gündüzün tanrısı) yemin ederdik" der. 40 yıl önce, babamın huzurlu göğsünde, "çocukluğumun başkenti Silvan"a giderken yolun sağındaki dağlarda derinleşip genişleyen Hasûna mağaralarını gösterip "Rostem işte bu mağaralarda yaşadı" demişti. Bütün çocukluğum, kardeşlerimle

bana Rostem'in maceralarını anlatan Remezanê Sadê'nin "borî li borîstanê xistin" (kaplanlar, kaplan meydanına daldı) gibi sözlerinin yankısıyla geçti. Şimdi işte kafamdaki bu yankının sonuna geliyorum.

Efendinin kalın kitaplara gömdüğü tarihimi hep dipnotlarda, cümle aralarında, görevli yazarların çelişkilerinde aradım. Batman Lisesi'nin kütüphanesinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü adlı darbeci kurumun yokluğumu tarih içinde ispatlamaya yeminli münkirlerinin kitaplarını okumakla başlayan serüvenim, Batman'dan 1500 kilometre uzaktaki Horasan'a kadar sürdü. Gittim, gördüm, dinledim, derledim, okudum ve şimdi yazıyorum.

Cümle aralarında aranan tarih, eski yeni kaynakların iştahlı sayfalarıyla zenginleşecek şimdi. Resmî tarihin "kurucu" birkaç metniyle –en doğru sözcükle söylemem gerekirse– hesaplaşacağım. Bu, Batman Lisesi'nin kütüphanesinde hâlâ toz yutmaya devam eden o kavruk çocuğa borcumdur.

Bu çabanın ne kadar zahmetli, hatta tehlikeli olduğunu söylemek zorundayım. Sadece alan araştırması yaparken değil, kütüphanemde yazdığım her cümleyi her gece evin değişik zulalarına saklamak, e-mail adreslerine göndermek, ev her an basılabilir bilgisiyle acele etmekten de söz etmeliyim. Buradan baktığım ışıklı ufka kadar yeri göğü dolduran korkunç bir zulüm atmosferinde yazıyorum ey okur. "Biz burada beş yüz yıldır gurbetteyiz!" diyen sesi yankılamak için acele ediyorum. Kusurlarımı boynuma yükle ama bir kısmını bu aceleye ver.

Biz de burada yüzlerce yıldır zulüm altında inliyoruz Alî dost; yüzlerce yılın birbirinde yankılanacağına olan inancımızı bir an bile kaybetmeden ama.

25 Temmuz 2018 / Mardin
Selim Temo

GİRİŞ

Çok çeşitli halk ve inançların öteden beri yaşayageldikleri, muhalif hareketlerin mayalandığı bir coğrafya olarak Horasan, tarihsel süreç içinde sınırları genişleyip daralan bir bölge şeklinde tanımlanabilir. Haritalardaki bu hareket ile iktidar merkezlerinin uzağındaki muhalefet, bizi türlü boyutları olan sonsuz bir sahaya bırakır. Bu noktadan sonra çeşitli eğilimlerin şüphesiz bir kesinlikle yazdıkları hemen her cümleye ihtiyatlı bir şerh düşülmelidir.

Şerhin ilki, bir kaynağa dayanan bilgilerle değil, çok işitilmiş bir efsane-tarihi zeminle sınamaya dayalı bir çıkarım olacak. Nitekim önsözde anılan mitik coğrafya ile tarihsel coğrafyanın tümüyle örtüştüğünü söylemek güçtür. Kürt aşiret mitolojisi açısından bakıldığında neredeyse bütün Doğu'nun Horasan adıyla anıldığı görülür. Hemen her aşiretin kurucu söyleminde bu Horasan vardır. Bunun gerçekle olan ilişkini anlamak için fizikî haritayı önümüze serdiğimizde, Doğu ve Batı arasında geçit veren iki kapıyı göreceğiz.

Kafkasya'dan Basra Körfezine kadarki dağ silsilesi iki kapıdan geçit verir. Bunlardan bir tanesi kuzeydeki Bazîd'de (Ağrı-Doğubayazıt), öbürü ise güneydeki Rewandûz'dadır. Otlakları takip eden aşiretler, bir kapıdan geçip yıllar sonra öbür kapıdan dönerler ya da dönmezler. Bu süreçte pek çok yerde bakiyeler bırakır, yeni aşiret ve konfederasyonların oluşmasını sağlarlar. Bu noktada Muş ve Midyat da dikkati çeker. Hemen hemen bütün Kürt aşiret anlatılarında bu iki platodan söz edilir. Gidilen ya da dönülen kapının ardından bu platolarda aşiretlerin bir süre konakladıkları, buradan yine otlakların peşinden gittikleri ya da daha batıya göç-

tükleri gözlemlenir. Aşiret mitolojisi olarak adlandırdığımız "bilgi," böyle bir gerçekliğe oturmaktadır. Zira bizatihi bu dağlık bölgenin de Horasan diye adlandırıldığı dönemler söz konusudur. Horasan bu el-Cebel'dir de[1] aynı zamanda. Dolayısıyla bugün daha doğuda olan Horasan'a hiç gitmemiş ya da oradan hiç dönmemiş aşiretlerin ürettikleri mitolojinin nedenini burada arayabiliriz.

Arap kaynaklarında Horasan'ın unsurlarından biri olarak sözü edilen el-Cebel, Kürt dağlarının bir kısmını tarif eder. Bu durum, aşiret mitolojisi dediğimiz olguda hemen her aşiretin Horasan'la varsayılan bağını bir ölçüde açıklar. Ancak bu kitapta yoğunlukla sözünü ettiğimiz Horasan, tarih içinde sınırları genişleyen ve Kürt coğrafyasının önemli bir bölümünü kapsayan Horasan değil, halen büyük bir Kürt nüfusunun da yaşadığı Kuzeydoğu İran'dır. Buradaki Kürtler, son dönemde üç ayrı ile/birime ayrılan bölgenin "Horasan-ı Şimal"inin (Kuzey Horasan) tamamı ile "Horasan-ı Razavî" nin (Orta Horasan) kuzeyinde yoğunlaşmışlardır. Bu topluluğun önemli bir bölümü, Türkmenistan sınırlarını aşıp belli yörelerde nüfus yoğunluğu oluşturur. Bir ayrım yapmak için buraya "bugünkü Horasan" diyeceğiz.

"İçindekiler" bölümünden de anlaşıldığı gibi bu çalışmanın bir tarih, bir aşiretler, bir de edebiyat boyutu bulunmaktadır. Ancak öncelikle bir "çerçeve"yi esas aldık. Konunun belli başlı

---

[1] "İslam coğrafyacıları için CİBAL ise Kirmanşah, Hemedan, Rey, İsfehan, Sultâniye, Tuster ve Ahvaz gibi pek çok önemli şehri içine alan bir bölgedir" (Akt. Biçer 2012:56; özgün imlâ). Arşak Poladyan ise şunları yazıyor: "'Cibal' -Arapça çoğul 'Cabal' (Dağlar)dan. Arap halifeliğindeki coğrafi yönetim bölümlerinden biri böyle adlandırılmıştır..Bu bölgeye İran'ın güneybatı bölgeleri, tarihi Midiya bölümü de girmiştir. Arapça kaynaklarda 'Cibal' 'Pers Irak'ı (Irak Al-Acem) olarak da bilinir [....] Ortaçağ Arap tarihçilerinin eserlerindeki materyaller, ahalisinin büyük bölümünü Kürtler'in oluşturduğu Cibal'in hürremizm kareketinin başlıca merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir [....] Cibal'e, günümüzdeki 'İran Kürdistan'ının Kürt bölgeleri ve Irak Kürdistan'ının bir bölümü dahildir" (Poladyan 1991:12, 45, 96; özgün imlâ).

falsifikasyon (tahrif, uydurma, sahtesini yapma) konularından biri olması, nasıl bir çerçeveden bakacağımızı tarif etmemizi zorunlu kılmaktadır. Söz konusu çerçevede falsifikasyonun tarihine bakacak ve kendi yaklaşımımızı anlatmaya çalışacağız. "Tarih" bölümünde Horasan'daki Kürt varlığının tarihsel macerası anlatılacaktır. Antik kaynaklar Horasan'da Medler ve Partların hâkimiyetinden söz eder. Aynı şekilde Kürtlerin Doğu İranlı bir toplum olduğuna ilişkin teoriler de vardır.[1] Burada bu iki tartışmaya girmek yerine, Kürtlerin Kürt adıyla anıldıkları ilk kaynaklardan başlayarak günümüze doğru gelmeye çalışacağız. Bu açıdan baktığımızda MS 6. yüzyıldan itibaren kayıtlarla karşılaşıyoruz. Bununla birlikte yukarıda anılan coğrafî genişlik, bizi sürekli bir ihtiyata mecbur kılar. Bugünkü Horasan'ın belli sınırları ile buraya yönelik Kürt yerleşimi, daha açık şekilde takip edilebilir. Dolayısıyla Horasan'ı resmî tarih içinde tümleyen, burayı kadim Türk yurdu ilan eden ve Kürtleri bu çerçeveden çıkararak özellikle Kürt Alevîlerini de-nasyonalize[2] edip ulusal köken ve kültüründen uzaklaştıran anlayışla karşı karşıya geleceğiz.

Horasan'dan Anadolu'ya gelme anlatısı, Anadolu'yu boş bir yer olarak tasarlar. Buna göre Türk toplulukları sürekli biçimde Anadolu'ya akar ve bu boş toprakları doldururlar. Geliş yönündeki Ermenistan ve Kürdistan yok sayılır. Tarihte Rum olarak adlandırılan Anadolu, bugünkü Türkiye sınırlarının en Doğu ucunu teşkil eden Kars'tan başlatılır. Gerçekte Maraş-Erzincan hattından başlayan Anadolu,[3] bu

---

1 "Kürtlerin bu bölgeye ne zaman ve nasıl geldiği bilinmemektedir. İran'ın doğusundan batısına göç ettikleri, yerli halklarla karıştıkları ve Kürdistan'ı vatan edindikleri kabul edilmektedir" (Akt. Biçer 2012:55).

"De-nasyonalizasyon," Alevi Kürtlerin ulusal kimliklerinden koparılması bahsinde, Ali Duran Topuz tarafından kullanılmış işlevsel bir kavramdır (Topuz 2013:1).

Nitekim Evliyâ Çelebi, Harput'a varınca şöyle der: "Gerçi Kürdistân hudûdudur, ammâ âb [u] hevâsının letâfetinden cüvânı ve mahbûbesi memdûhdur. Ahâlîsi lisân-ı Kürd ve Türk ve Ermenice fasîh tekellüm ederler. Re'âyâsı cümle Kürdî ve Ermenilerdir" (Çelebi III 2006:132).

şekilde sündürülür ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti kadar genişletilir. Bu ulus-devlette Kürtler var olmadığına göre Horasan'dan gelenler arasında da Kürtler yoktur! Gerçekte Horasan'daki Kürt varlığıyla ilgili kayıtlar, MS 6. yüzyıla kadar uzanır. Bunun kadar önemli olan ikinci husus, Horasan'a doğru 16. yüzyılda başlayan büyük Kürt göçüdür. Ancak Kürtleri tarih içinde de yok saymaya dayanan epistemik/semantik örtüde bu göç ya da göçertmeden hiç söz edilmez.

"Boş topraklar" imgesi, sömürgeci ya da yerleşimci ideolojilerde karşımıza çıkar. Sömürgeci ülkeler, sömürgeleştirdikleri yerlere kendi dillerinde adlar verirler. Orada yaşayanları ya insan saymazlar ya da insanlaşmalarını sömürgecinin dili ve dinine intisapla mümkün olan bir olgu olarak dayatırlar (Örnek 1988:7-8). Sözgelimi Semitik propagandada "ha-Aretz ha-Muvtacha"nın (Arz-ı Mevûd, Vaat edilmiş topraklar) 19. yüzyıl fotoğraflarıyla başlayan sunumu iyi bir örnek olabilir. Yeşahu Nir, söz konusu fotoğrafları incelediği çalışmasında, "Filistin'in toprakla ilk tanışmasından (1939 Aralık) sonraki yirmi yıllık dönem içinde, insanın hiç görünmediği bol bol anıt ve boş toprakların görüntülerine yer verilen bir fotoğraf tekniği kullanılmıştır [....] Filistinli Araplar ise, sadece eski İsrailliler gibi giyinip onlara benzetildikten sonra kameraların önüne geçebiliyorlardı" (Akt. Sarıoğlu 2004:112) demektedir. Vaat edilmiş topraklar, bomboş kırlar olarak tasvir edilse de burada kalabalık bir Filistinli nüfusu bulunmaktaydı. Amos Gitai'nin 2001 tarihli *Kedma* filminde, film zamanına (1948) kadar yansıtılan anlatının gerçeğiyle karşılaşırız. "Vaat edilmiş topraklar"a gelen Yahudiler bomboş vahalar olarak bildikleri topraklarda yaşayan insanlarla karşılaşınca büyük hayal kırıklığı yaşarlar.

Sınırları sündürülse de sündürülmese de "Anadolu"da kalabalık bir nüfus vardı ve bu nüfusun büyük kısmı din ve dil değiştirdi.[1] Genetik araştırmalarını esas alan antropolog

[1] Bir örnek olması için *Türkiye Tarihine Giriş: Horasan'dan Anadolu'ya* adlı kitaba bakılabilir. Kitabın yazarı Oğuz Ünal, herhangi bir

Timuçin Binder'e göre, Türkler 1071'de bugünkü Türkiye'ye gelmemiştir. Binder, mevcut nüfus için şu ifadeyi kullanmaktadır: "Hatta 40 bin yıldır buradan kıpırdamamışlar. Bu topraklara aitler, Orta Asya'dan geldiği söylenenler buralı aslında." Söz konusu göçün "efsane" olduğunu söyleyen Binder, gelenlerin bugünkü toplumun %10-15'ini teşkil ettiklerini söyler. Bunların Türk, İranlı veya Afgan olabileceklerini ileri süren Binder, söz konusu topluluğun mevcut nüfus yapısını değiştiremediklerini ve daha kalabalık olan yerliler arasında kaybolduklarını belirtir (Binder 2007:1). Bu belirlemeler, bugünkü bütün uluslar için de doğrudur. Kökenbilim araştırmalarının milliyetçi tarih yazımını desteklemediği ve çürüttüğü açıktır. Ancak ele aldığımız konuda yerleşik pek çok "bilimsel kanı"nın kaynağını bu milliyetçi tarih yazımından aldığı bir sır değildir.

Köklerini İttihat ve Terakki Fırkası'nın (İTF), Fuat Dündar'a ait bir ifadeyle "etnisite mühendisliği"nde (Dündar 2015:31) bulan söz konusu anlatının büyük bir başarı sağladığını belirtmek gerekir. Bu anlatı Anadolu'yu homojenize ederken özellikle Alevî Kürtleri de-nasyonalize eder. İşte bu çalışmanın "Tarih" bölümünde epistemik/semantik örtüyü kaldıracak ve onun altına süpürülen gerçekliği ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Bugünkü Horasan'a gerçekleşen ve önemli bölümü "göçertme"yle nitelenebilecek olan yoğun Kürt göçü ve geri dönüşler, "Tarih" bölümünün alt başlıklarından biri olacaktır. Bunun sosyolojik, siyasî ve mezhebî nedenleri, bizi aşiret mitolojisiyle örtüşen ya da ayrışan geniş bir havzaya açacak. Söz konusu çerçeveyi tümüyle kapsamak ve kavramak bu çalışmanın hacmini aşsa da olguya yaklaşımda birkaç pencere açmayı deneyeceğiz.

---

kaynak göstermeden 11 ve 12. yüzyıllarda dünyadaki Türk nüfusunun üçte birinin Anadolu'ya yerleştiğini yazmaktadır: "Daha XI. yüzyılın sonlarında Anadolu bir Türk ülkesi haline gelmişti. XIII. yüzyılda ise bu kesafet müthiş bir şekilde arttı" (Ünal, Oğuz 1980:11).

Aynı şekilde mevcut dinsel durum da karmaşık bir gerçekliği ortaya koyar. Sadece Alevî kitlelerin değil, Sünnî kitlelerin de buraya göçertildiği ya da göç ettiği anlaşılmaktadır. Bu topluluklar bugünkü Horasan'da mı Alevî-Şiî itikada evrildi, yoksa giderken de aynı çizgide miydiler? Konya'dan Hindistan'a kadarki beş bin kilometrelik mesafe üzerinde lehçesi, dini, mezhebi hatta milliyeti değişebilen aynı adlı aşiretlerle karşılaşmak şaşırtıcı olduğu kadar izah edilmesi gereken bir durumdur da. Elbette göç ve göçertme, göç alanlarının el değiştirebilmesi anlamına da gelir. Aynı şekilde gidiş ya da dönüşler bütün kitlenin yekpare şekilde hedefe ulaştığını göstermez. Harita 1, 2 ve 3'te görüleceği gibi göç veya dönüş yolları üzerinde bakiyelerle karşılaşma, bu köprünün ne kadar işlek olduğunu gösterir.

Çalışmamızın ikinci bölümü, "Horasan'da Kürt Aşiretleri ve Aşiret Konfederasyonları" adını taşıyor. Bugünkü Horasan'da üç büyük konfederasyondan söz edilmektedir: Çemişgezek (Zaferanlû)[1], Şadî (Şadlû) ve Qereçûrlû. Aynı şekilde konfedere olmayan çok sayıda aşiretten söz edilebilir. Durumun çarpıcı taraflarından biri de söz konusu konfederasyon ve unsurlarının Kürt ana kıtasında başka konfederasyonların içinde tarif edilebilmesidir. Bu gerçeklik, konfederasyonların bugünü gibi geçmişine de ışık tutabilecek bir bilgi olarak kabul edilebilir.

Tarihteki Horasan gibi bugünkü Horasan'daki Kürt toplulukları da tümüyle homojen ve yekpare değillerdir. Osmanlı-İran gerilimi içinde bazı Afşar, Arap, Türkmen, Ermeni,

[1] Aşağıda görüleceği gibi Horasan'daki pek çok Kürt aşiretinin adı "lû" ile bitmektedir. 'Abbas-'Ali Madîh, Horasan'daki Kürt aşiret adlarının Türkçe bir ek olan "li/lı"nın bir formu olarak "lû" ile bittiğini belirtir (Madîh 2007:16). Reşî, Tewehudî'nin kitaplarında kişi, aşiret ve yer isimlerinin sonuna eklediği "Lo/lû" eklerinin "yasal zorunluluk"tan kaynaklandığını yazar (Reşî II 2008:100). Bu gerçekten de dikkat çekici bir durum. Zira alan araştırması sırasında pek çok kişinin aşiretinin adını "lû" eki olmadan telaffuz ettiklerine tanıklık ettik. Eki hatırlattığımızda ise, ek ile sadece kitaplarda karşılaştıklarını beyan ettiler.

Özbek, Belûç, Fars, Peştû, Hazara topluluklarının da kaderi aşağı yukarı aynı etkenle şekillenir. Bütün bu unsurlar ayrı ayrı ya da hepsini kapsayan bir araştırmanın konusu olabilir. Bizse çalışmayı Kürtlerin bu çerçevedeki yeri ile sınırlı tutacağız. Aşağıda görüleceği gibi Kürtlerin bu tarih içindeki yeri, Ortadoğu'daki tarih, sosyoloji ve din çalışmalarında ihmal ve göz ardı edilmiş noktada tarif edildiğinde mevcut paradigma büyük ölçüde sarsılacaktır. Dolayısıyla ikinci bölüm, türlü handikaplarla boğuşurken okunaklı bir şerh olmayı esas alacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan "Edebiyat" başlığı, bugünkü Horasan'daki Kürtlerin edebiyatına odaklanmaktadır. Bu bölümde öncelikle dilsel durum üzerinde duracağız. "Tarih" bölümünde görüleceği gibi MS 6. yüzyıldan itibaren Horasan'da Kürt varlığıyla karşılaşılıyor, 16. yüzyıldan itibaren ise yoğun yerleşim başlıyor. Eskiler, belki de otokton olanlar ile 19. yüzyıla kadar oraya göç eden ya da göçertilenlerin dilsel açıdan ne kadar kaynaştıkları sorusu ortada durmaktadır. Aynı şekilde değişik yörelerden buraya ulaşıp değişik lehçeler konuşan göçmenlerin zaman içinde Horasan Kürtçesi, daha doğrusu Horasan Kurmancîsi denen ortak bir dile evrildikleri söylenebilir. Bu Kurmancînin Urfa, Semsûr (Adıyaman), Maraş, Malatya, Sivas, Kırşehir, Ankara ve Konya ile Batı Rojava'da konuşulan ve Berfirat (Fırat havalisi) denilen Kurmanciye çok benzediğini belirtmek gerekir.

Buradaki Kürtçe sözlü edebiyat, genellikle sekiz hece ve üç dizeli "sêxiştî"ler ile Xanê Kelmîşî, Serdar Êwez Xan ve Ceco Xan gibi yaygın destanlara dayanır. Bu türler ile atasözleri/deyimler, halk hikâyeleri ve bilmecelerden de örnekler sunacağız. "Yazılı Edebiyat" başlığına ise, çocuk, gençlik ve tiyatro edebiyatı ile başladıktan sonra klasik ve çağdaş şiir örneklerine geçeceğiz. Klasik şiir alanında Fuzûlî tarafından yazıldığı ileri sürülen bir Kürtçe-Türkçe *Leylî vü Mecnûn* mesnevisi bulunmaktadır. Bu mesnevideki Türkçe beyitleri Türkiye'de yayımlanan nüshalarda, "nüsha farkları"y-

la görmek mümkündür. İkinci olarak, 1596'da Çemişgezek'te doğduğu belirtilen ve *Xerîbname* adlı bir mesnevi yazan Îbnî Xerîb'i (Horasan Kurmancîsinde "Îbnî Qerîw") tanıtacağız. Aynı şekilde onun yazdığı *Xerîbname*'nin bütün Kürtçe beyitlerini kitaba alacağız. Klasik dönem içinde bahsedeceğimiz bir başka metin, 1715'te istinsah edilmiş olan *Leyl û Mecnûna Layîn*'dir. Yazarı belli olmayan Farsça-Kürtçe metnin Kürtçe beyitlerinin tamamını burada yayımlayacağız. Horasan Kürtleri arasında yaygın olarak bilinen Cafer Qulî Zengelî, bu bölümün önemli isimlerinden biridir. Adına festivaller düzenlenen ve pek çok yerde temsilî heykelleri bulunan şairin Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe/Azerice şiirlerden oluşan divanı, iki kez basılmıştır. Klasik edebiyat bölümünü Mela Alî Razî'nin birkaç beytiyle tamamlayacağız. Bununla birlikte Horasan Kürtlerinin edebiyatından aldığımız örnekleri Türkçeye çevirmeyecek, orijinal dilsel özelliklerini koruyarak aktaracağız.

20. yüzyılda iyice seyrelen Kürtçe metinler, son çeyrek yüzyılda artmaya başlamıştır. Bunda Horasan Kürtlerinin kültürel mücadelesini bir etken olarak saymak mümkündür. İran devleti genel olarak Horasan'daki Kürtçe kitapların yayımlanmasına izin vermemektedir. Ancak son dönemde özellikle internet ortamında çok sayıda Kürtçe edebî metni görmek mümkündür.

Kürtçe edebiyatın yaygınlaşmasında ulusal Kürt mücadelesinin küresel bir hâl almasını bir etken olarak saymak gerekir. Özellikle uydu yayınları ve internet üzerinden takip edilen siyasî etki, bu topluluğu ulusal kimliğini aramaya ve bunun önemli bir göstergesi olarak Kürtçe yazmaya sevk etmektedir. Bu motivasyondaki belirleyici siyasetin Kuzey ve Rojava Kürt siyasetleri olduğunu not etmek gerekir. Bu siyasetlerin seküler karakteri, çoğunluğu Şiî-Alevî olan Horasan Kürt toplumunu kendine çekmektedir.

Şiir, söz konusu edebiyatın en yaygın türü olmaya devam etmektedir. Bu şiirlerin pek azı kitap olarak yayımlanmıştır.

İran'da Kürtçe kitap yayını için uzun, zahmetli ve çoğu zaman olumsuz kararla biten süreçler söz konusudur. Bu yüzden alan araştırması yaparken şairlerin kitaplarından çok şiir defterlerine ulaştık. Her iki durumda da Horasan Kurmancîsinin orijinalitesini koruma ve aktarmayı esas aldık.

"Horasan Kürtçesinde Yakın Dönem Şiiri" alt başlığı, şairlerin özgeçmişleri ve varsa basılı yapıtları hakkında bilgiler ile şiirlerinden örnekleri içermektedir. Bir antoloji gibi hazırladığımız bölümde çağdaş Horasan şiirini de edebiyat çevrelerinin dikkatine sunmuş oluyoruz. Ne yazık ki bugüne kadar hazırlanmış şiir antolojileri ile edebiyat tarihlerinde Horasan'ın klasik şairleri gibi bu şairlerinden de hiç söz edilmemiştir. Bu eksikliği gidermek Kürt ve dünya şiirine de bir katkı olacaktır.

Kitabı "Elyazmaları," "Haritalar ve Belgeler" ve "Fotoğraflar" adlı üç ekle tamamlayacağız. Bu elyazmalarından Fuzûlî'nin *Leylî û Mecnûn*'undan bir sayfa, *Xerîbname, Leyl û Mecnûna Layîn* ve *Dîwana Cafer Qulî Zengelî*'den ise ilk ve son sayfaları paylaşacağız. Bu elyazmalarında Arapça, Farsça veya Türkçe beyitler de bulunmaktadır. Çalışmaya başlarken bu elyazmalarından sadece birkaç sayfayı transkribe etmeyi düşündük. Yanımıza aldığımız kopyalarını bu alanda akademik tezler ya da kitaplar hazırlayabilecek kişilere vermeyi planlıyorduk. Ancak bu metinlerin Arap alfabesiyle matbu hallerini Kelîmullah Tewehudî'nin *Hezar ve Yek Şeb-i Kurmancî-i Xorâsân: Felsefe-i Şi'r ve Mûsîqî-i Kurmanc* (2013) kitabında görünce, bu düşüncemizden vazgeçtik ve yukarıda belirttiğimiz şekilde kitaba almaya karar verdik.

"Haritalar ve Belgeler" bölümü, 11 harita, temsilî bir "aşiret ağacı," Şah Rıza Pehlevî'nin bir mektubu ve bir "îlxanlık" belgesinden oluşmaktadır. Bu haritalarla sözü edilen coğrafyayı somutlaştırmayı hedefledik. Haritalarda dilsel dağılım, aşiret yerleşimleri, aşiret ilişkileri ile tarihsel Horasan ve bugünkü Horasan gösterilmektedir.

"Fotoğraflar" bölümünde ise, Semih Gezer'le yaptığımız alan araştırmasının birkaç karesi ile Ata Caferî, Arjîn Golîl ve

Mem Artemêt'in çektikleri fotoğraflara yer verdik. Belirtmek gerekir ki başlangıçta çalışmayı sadece yazılı edebiyat boyutuyla düşündüğümüz için alandan yeterli veriyi toplayamadık. Zira "Tarih" bölümünde anlatıldığı gibi buradaki Kürtler uzun süre bölgenin hâkimi olarak pek çok kale, saray, köprü, türbe, cami gibi yapılar inşa etmişlerdir. Bu yapıların önemli bir bölümü maalesef yıkıntı halindedir. Horasan Kürtlerine muktedir bir geçmişi hatırlatan bu yapıların restorasyonu için İran devletinin bir çabası söz konusu değildir.

Kitaba eklediğimiz "Dizin"de aşiretler, devletler, tarihsel şahsiyetler ve coğrafî yerler gösterilmiştir. "Dizin"de bütün bu öğelerin farklı yazım ve telaffuzlarını ayrı maddeler şeklinde işaretledik. Kullandığımız kaynaklardan yaptığımız alıntılara müdahalede bulunmadık, "özgün imlâ" demeyi yeterli gördük. Yine bazı maddî hataları [] işaretiyle düzelttik ya da aynı işaretle ekler yaptık. Kürt ve İranî adlar ve kaynakların doğru telaffuzu için Latin-Kürt alfabesini esas aldık. Aşiretler bahsinde ise, "yanlış" yapmayı göze aldık. Sözgelimi "Mîlan" derken "Mîller" demiş oluruz, zira "an" eki sözcüğü çoğul yapar. İleride görüleceği gibi aşiretlerin önemli bir bölümü "an"ekinden sonra aitlik eki "lû" da alır. Ama "Mîlanlû" derken yanlış yapmamız yetmezmiş gibi, Türkçede daha iyi ifade etmek için "Mîlanlûlar" diyeceğiz.

Horasan Kürtleri kitabı, sözü edilen ya da edilmeyen pek çok handikapla birlikte düşünülmelidir. Çalışma alanının genişliği, alanla ilgili olarak yüz yılı geçkin süredir yürütülen etnik ve akademik mühendislik ile doğrulardan ve tarihsel olgulardan daha güçlü ve yerleşik olan uydurmalar, çalışmanın yerleşeceği zemini daha da önemli kılmaktadır.

Burada öncelikle Tûrkiye'de iki konuda yerleşmiş olan dogmaları irdeleme gereği duyuyoruz. Böylece hem bir tarihçe çıkaracak hem de bu çalışmada kullandığımız kavramların soy kütüğünü belirlemeye girişeceğiz. Bunlardan birincisi, M. Malmîsanij'ın deyimiyle "Anti-Kürdoloji"dir ki bunun devlet ve devletin gizli servislerine kadar uzanan yönleri

bulunmaktadır. İkincisi ise "Alevî" adlandırması hakkındaki resmî karartmadır. Her iki boyut da bu kitabı ilgilendirmektedir. Zira ilkine göre Kürt yoktur, ikincisine göre ise Alevî Kürt yoktur. Birinci boyuta "Naci İsmail Pelister-Ömer Özüyılmaz Yüzyılı" demeyi yeğleyeceğiz. Elbette Özüyılmaz bir son değil, ama Pelister bu bahiste başlangıç noktasıdır. İkinci boyuta ise "Kızılbaştan Alevîye" diyeceğiz ve burada yerleşik olan bazı adlandırmaları tartışacağız.

Çerçeve

a. Naci İsmail Pelister-Ömer Özüyılmaz Yüzyılı

Malmîsanij'ın "Anti-kürdoloji" ve "Gizli Kürdoloji" olarak adlandırdığı alan, yüz yıllık bir tarihi geride bırakmıştır. "İnkâr yüzyılı" diyebileceğimiz bu süreçte üretilen metinler, Kürtlerin "yokluğunu" tarih ve sosyoloji içinde kanıtlamaya girişir. Metinlerin tahrifinden sahte metin üretmeye, son derece doğal olan dilsel ilişkileri egemen dil ve ulus hanesine yazmaktan "bilimsel hurafe" uydurmaya kadar genişleyen bu çerçevenin doğru tarih ve bilimden daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Zira söz konusu tahrif ve hurafeler kurumsallaştırılmıştır. Malmîsanij, resmî ideolojinin kurucusu ve yandaşı üniversite hocaları ile devlet görevlilerinin hazırladığı kitap ve makalelerin ana hedefinin "falsifikasyon" olduğunu belirtir (Malmîsanij 2010:11). Bu tanımlama gerçekten de sözü edilen alandaki tahammülfersa genişliği kapsayan bir nitelemedir.

İTF'nin iktidara geldikten bir süre sonra tümüyle faşizan bir yapıya dönüşmesiyle birlikte Ermeniler gibi Kürtler de soykırım, asimilasyon ve sindirilme gibi uygulamalara hedef olur. Bu süreç, devletin Kürtler, Alevîler ve Ermeniler hakkında resmî çalışmalar yaptırmasıyla başlar. Kürtler hakkında çalışmalar yapmak üzere Habil Adem (Naci İsmail Pelister), Alevîler hakkında araştırmalar yapmak üzere ise Baha Said Bey tayin edilir. Ancak görevlendirmenin bilimsel ya da vatandaşlık hukukuna dayalı bir uzantısı yoktur:

> İttihat ve Terakki Partisi'nin lideri merhum Talat Paşa, sadrazam olduğu ilk günlerde parti umumi meclisini topluyor. Bu mecliste diyor ki: "Bu milletin başına geçtik. Fakat Anadolu bizim için kapalı bir kutudur. Önce, bunun

içini tanımamız, sonra bu millete layık hizmetlerde bulunmamız lazım geldiğine inanıyorum." Bunun üzerine Merkez-i Umumi hocası Ziya Gökalp; biz siyasi inkılâp yaptık. Yani meşruti bir idare vücuda getirmekle kalıp değiştirdik. Hâlbuki en büyük inkılâp içtimai inkılâptır. İçtimai bünyemizde, kültür sahasında yapabileceğimiz inkılâpların en büyüğü ve en verimlisi olacaktır. Bu da ancak Türk cemiyetinin morfolojik ve fizyolojik yapısını tanımakla olur. Bunların başında Anadolu'nun muhtelif dinsel inançları, tarikatlar, sektler ve Türkmen aşiretleri gelir. Bu kurumları incelemek üzere bilim gücü tam olan arkadaşları, bu kutuyu açmaları için gönderelim, demiştir. Bunun üzerine parti umumi merkezi, Türkmenleri ve Kürtleri incelemek üzere Habil Âdem'i, Kızılbaşları ve Bektaşileri incelemek üzere Baha Said Bey'i, Ahileri incelemek üzere Bursalı Mehmet Tahir ve Hasan Hoca'yı, Ermenileri incelemek üzere de Esat Bey'i göndermeye karar vermiştir. Bu etnografik çalışmaların yanı sıra ittihatçı hükümet, sosyolojik bir anket hazırlar ve Kürtlerin asimilasyonunda kullanılmak üzere Kürt bölgelerinde bulunan mutasarrıflık ve valilere gönderir. Bu anket ile amaçlanan Kürtlerin "vaziyet-i hazıriye" ve "ahval-i ictimaiyesi" ile ilgili bilgi, belge ve materyal toplamaktır. (Akt. Örs 2012:92)

Aşair ve Muhacirîn Müdiriyet-i Umumiyesi'nin 1916'dan itibaren Kürtler hakkında çalışmalar yaptırdığını belirten Malmîsanij, bu noktada çok ilginç bir portreyi anar: Naci İsmail Pelister ya da Habil Adem ya da Doktor Friç vd.[1] Pe-

[1] "Dr. Friç denen kişi, gerçek adı Naci İsmail (Pelister) olan –söz yerindeyse- bin bir adlı Osmanlı Emniyet görevlisi Arnavut kökenli İttihatçı bir sahtekâr... Belirlenen kadarıyla, İttihat güdümlü bu tür düzmece kitaplarında şu takma isimleri kullanmış: Habil Adem, (mütercim sıfatıyla) Dr. Friç, Frayliç, Prof. Cons. Mol, Prof. Johns Moul, Bokkert, Prof. Vayt, Prof. Libah (Habil'in tersten okunuşu), Tebrizi Naci İsmail ve nihayet Naci İsmail" (akt. Akpınar 2004:333; ayrıca bkz. Dresler 2016:135). Aynı şekilde "Mühendis Ravlig" de onun sahte adlarından biridir.

lister, sözü edilen kurum tarafından yayınlanan *Kürdler: Tarihî ve 'İctimâî Tetkikât* adlı kitabıyla devletin bugüne kadar devam eden resmî ideolojisini belirlemiştir diyebiliriz. Aynı kişinin aynı yıl aynı kurumdan çıkan bir kitabı daha vardır: *Beynelmilel Usûl-i Temsil: İskân-ı Muhacirîn* (Uluslararası Asimilasyon Yöntemi: Göçmenlerin İskânı). Ama bu kez kapakta iki yazar vardır: Doktor Friç ve Von P. Goç. Kitabın kapağında ayrıca "Berlin Şark Akademisi tarafından neşredilmiştir" ifadesi bulunmaktadır.

Malmîsanij, 1991'de Avrupa'daki pek çok kütüphanede Berlin Şark Akademisi'nin bu adla bir yayınını bulamayınca araştırmasını derinleştirir ve kitabı yazanın Naci İsmail Pelister olduğunu bulur: "Resmi bir kurumun yayımladığı bu kitap ve yazarının sahte özellikleri, böylece – yayımlandığı tarihten 73 yıl sonra – ortaya konabilmişti" (Malmîsanij 2010:12). Söz konusu kitaba göre Kürtçede 8307 sözcük vardır ve bunlardan 300 tanesi Kürtçedir (2010:12-13). Bu uydurmayı resmî kurumların Kürtlerle ilgili bütün kitapları, akademik tezleri ve mahkeme iddianamelerinde, hatta siyasî parti beyanatlarında görmek mümkündür.

Türkiye'de 1920-1970 yılları arasında Kürtlerle ilgili olarak yapılan resmî yayınlarda Kürtlerin Türklüğü tezi işlenir. Malmîsanij bu tezi işleyen adları şöyle sıralar: "Musa Kazım Paşozâde, Süleyman Sabri Paşa, M. Rıza, Naşit Hakkı Uluğ, Ali Kemali (Aksüt), Kadri Kemal Kop (Sevengil), Ömer Kemal Ağar, M. Şerif Fırat, Mehmet Tevfikoğlu, İbrahim Arvas, Mehmet Eröz, M. Fahrettin Kırzıoğlu, M. Salih San, Edip Yavuz ve Ufuk Şehri" (2010:14). Bütün bu yayınlarda "Dr. Friç'in daha önce değindiğimiz iddiaları, vazgeçilmez 'bilimsel delil'ler olarak birçoğunda yer almaktadır" (2010:19). Ancak bu 300 Kürtçe sözcük de çok görülmüş olacak ki mahkemelerdeki yargılamalarda sayı epey aşağıya çekilir:

> DDKO [Doğu Devrimcileri Kültür Ocakları] iddianamesinde "Dr. Friç" ve kitabıyla tekrar karşılaşıyoruz. Sıkı-

yönetim savcısı, iddianamesinde Kürtçenin ayrı bir dil olmadığını kanıtlamaya çabalarken Prof. Dr. Frcih'i kaynak gösteriyor. Yani Osmanlı döneminin hayali doktoru "Friç"i bu kez profesörleştirerek Prof. Dr. Frcih biçiminde sunuyor. Yalnız "Dr. Friç" biraz daha "insaflı" davranıp bir sözlükteki 8307 sözcüğün 300'ünün asıl Kürtçe olduğunu yazarken, söz konusu savcı aynı sözlükte "yalnız 30 kelimelik bir Kürtçe vokabülere rastlanmıştır" diyor. Musa Anter duruşmada dayanamayıp söz alarak soruyor: "Savcı Bey otuz kelime Kürtçe diyor. Tavuklar bile elli kelime ile konuşuyorlar. Bu ayıp olmuyor mu?" (2010:54).

Bütün bu neşriyat, Kürtlerin Türk olduğu falsifikasyonunu yaymak amacıyla yapılıyordu. Zamanla sadece Kürtlerin değil, herkesin Türk olduğu noktasına gelindi. Nitekim kitapları Halkevleri ve CHF/CHP (Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi) tarafından basılan Avni Candar, şu toplulukları da Türk sayıyordu: "Germanlar, Tötonlar, Ambronlar, Gotlar ve bölükleri, Vandallar ve bölükleri, Macarlar, Finler, Laponlar, İberler (bugünkü İspanyolların mühim bir kısmı), hemen bütün Rus kütleleri, Afrika Berberileri, Tavarağlar, Libyalılar, Habeşlerin birçok kabileleri" (Akt. 2010:17).

Kürtlerin Türk olduğu tezi Pelister tarafından ortaya atılmasına rağmen ilk dönemde ciddiye alınmaz. Ancak 1925'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî tezi olur ve bu doğrultudaki resmî neşriyatın temel referansı olur (Akpınar 2004:338). Bu çerçevede Alevîlik de Türk kültürünün asıl temsilcisi olarak tarif edilir:

Habil Adem tarafından 1918 yılında öne sürülen, Kürtçe konuşan aşiretlerin aslında Türk kökenli olduğu teorisi Türk milliyetçisi söylemin standart öğesi haline gelmiş ve Kürtlerin asimilasyonuna yönelik Kemalist politikaların mazur kılınmasına yardımcı olmuştur. Habil Adem'in raporu Kürtlerin Türkleştirilmesine teorik bir gerekçe sunan yayımlanmış ilk metinlerden biriydi. Kızılbaş-Ale-

viler arasında hem Türkçe hem de Kürtçe konuşanların bulunması bu Türkçü savı destekler görünüyordu.[1] Aslında Türk olan aşiretlerin sonradan Kürtleştikleri teorisi, Aleviliğin özünde Türk kültürüne bağlı bir gelenek olduğu teorisiyle birleştiğinde, Kürtçe konuşan veya etnik kökeninin Kürt olduğunu iddia eden Alevilerin aslında, zamanla Kürtleştirilmiş Türkler olduğu ortaya çıkıvermektedir [....] Bilhassa Habil Adem'in çalışmalarında gördüğümüz üzere, Türklüğü başka kültürler içerisinde yorumlayarak yeni anlamlar çıkarma uğraşı, 1930'ların başlarında Türk Tarih Tezi'yle resmî doktrin haline gelecek olan Türk kültürü ve tarihinin yanlı biçimde ırkçılaştırılmasının habercisidir. (Dressler 2016:138-39)

Bütün bu falsifikasyon, 1960'lı yıllarda "resmî bilim" diyebileceğimiz bir çatı altında bir "kurum"a kavuştu: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE). 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren 33 üyeli cuntanın ilk icraatlarından birisi, TKAE'yi kurmak olmuştur (20 Ekim 1961). Enstitünün, "Türkiye sınırları dışında kalan Türk topluluklarının kültür meseleleriyle ilgilenecek ilmi bir müessese" olarak tanımlanmış olsa da asıl hedefinin Kürtleri Türkleştirme ol-

[1] Burada sonraya da aktarılan bir metodoloji söz konusudur ki "olguları teoriye uydurmak" şeklinde tanımlanabilir. Aşiretlerin özellikleri, Pelister gibileri için anakronik bir şekilde yorumlama verilerine dönüştürülüyordu. Neredeyse bütün aşiretler için doğal olan özellikler, Ortadoğu'da da son derece yaygındı. Reşat Kasaba'nın şu tespiti son derece önemlidir: "Yirminci yüzyılın başlarında olabildiğince çok sayıda Kürt aşiretinin yaşamlarını ve çalışmalarını betimlemek amacıyla Kürt bölgelerini dolaşan Mark Sykes, geniş bir topluluklar yelpazesiyle karşılaştı. Anlattığı topluluklar arasında yerleşik, göçebe ve yarı yerleşik-göçebe aşiretler, Hıristiyan, Sünni ve Alevi olanlar vardı. Bazı Türkmen aşiretleri Kürtçe, bazı Kürt aşiretleri de Türkçe konuşuyordu. Farklı Kürt aşiretlerinde farklı lehçeler konuşuluyor, bunların bazıları birbirini anlamıyordu. Bazı aşiretler, özellikle de Ermeniler bölgede diğer gruplarla yakın ilişkiler ve etkileşim içindeydi; bazıları ise birbirinden ve dış dünyadan tümüyle kopuktu" (Kasaba 2012:151).

duğu kısa sürede ortaya çıkar" (Anuk 2015:1). Nevzat Anuk, bu enstitünün kurucusunun, cuntanın önemli isimlerinden ve sonra Türk milliyetçiliğinin liderlerinden olan Alparslan Türkeş olduğunu, onun Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) resmî internet sitesinde yayınlanan özgeçmişinden aktarır. Bu enstitü, takip eden darbeleri gerçekleştiren darbeciler tarafından da desteklenmiştir. Aynı şekilde enstitünün *Türk Kültürü*[1] adlı dergisi, yayınına halen devam etmektedir:

> Türkiye'nin siyasî tarihinde büyük yere sahip olan, on yıllarca etkileri geçmeyen bu darbelerin mutlaka Kürtleri etkileyen bir sonucu olmuştur. 27 Mayıs TKAE'yi kurmuş, 12 Eylül ise TKAE'ye can vermiştir ve bilgi/kitap/makale üretimini zirveye taşımıştır. 12 Eylül, birçok yeni kişinin piyasaya sürülmesini sağlamış, Kürtlerin Türk olduğuna ilişkin makale veya kitapların yazılması konusunda bu kişiler teşvik edilmiş ve enstitü bu kişileri maddî ve manevî yönlerden desteklemiştir. (2015:58)

Bütün bu kitapları yazan isimlerin özellikle Elazığ Fırat, Erzurum Atatürk, Kayseri Erciyes ve Ankara Hacettepe üniversiteleri çevresinde yoğunlaştığını belirten Anuk, şu isimleri sayar: Fahrettin Kırzıoğlu, Hayri Başbuğ, İsmet Parmaksızoğlu, Kadri Kemal Kop (Sevengil), S. Ahmet Arvasi, Orhan Türkdoğan, Ahmet Buran, Şükrü Elçin, Tuncer Gülensoy, Ali Berat Alptekin, Ahmet B. Ercilasun, Zeynep Korkmaz, Saim Sakaoğlu vd. Bu isimlerin "çoğu halk edebiyatçısı olmasına rağmen Kürtlerin tarihi, kimliği, dili, etnolojisi ve kültürü gibi pek çok alanda cüretkâr davranmışlar ve hâlâ davranmaktadırlar" (2015:60). Fahrettin Kırzıoğlu'nun 1984'te aynı kurum tarafından yayımlanan *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler* adlı kitabının arkasındaki listeye göre kurumun bastığı 84 kitaptan 31 tanesi

[1] Söz konusu dergi, 2008'de *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* adını aldı ve "akademik" bir dergi oldu.

doğrudan veya dolaylı olarak Kürtlerle ilgilidir (2015:60-61). Ancak falsifikasyonun "revize" edildiği de görülür:

> Burada iki eserin kapaklarına bakalım. İlkinin künyesi şöyledir: Süleyman Sabri Paşa, Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1928. Bu kitabın adı, 1980 tarihli TKAE edisyonunda şöyle değiştirilir: *Van Tarihi ve KÜRT Türkleri Hakkında İncelemeler.*
>
> İkinci kitabın ise orijinal baskısındaki künyesi şöyledir: M. Salih San, *Bu Bir Rapordur: Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi (Kürtlük ve Çerkezlik Konusuna da Değinilmiştir)*, Özel Yükseliş Koleji Yayınları, Ankara, 1966. Bu kitabın TKAE tornasından geçtikten sonraki adı ise şöyledir: *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Muş Yöresindeki Ermeni Terörü ve Kürt Türkleri.* (2015:63-64)

Türkiye'deki Alevîlik ve Horasan falsifikasyonuna bakıldığında ise, meselenin sadır ettiği kişinin Baha Said Bey olduğu görülür. Faik Bulut'un belirlemesiyle Horasan mitosu ondan el alır: "'Dersim ve çevredeki diğer Alevi Kürt aşiretlerinin Horasan'dan geldikleri; dolayısıyla saf kan Türk oldukları' yolundaki tez, aslında İttihat Terakki döneminde Alevilik meselesini ele alan Baha Said tarafından ortaya atılmış; Cumhuriyet'in Kemalist kadroları veya diğer Türk milliyetçilerince benimsenip geliştirilmiştir" (Bulut 2009:46).

Aslında devletin neye ihtiyacı varsa, onun görevlileri o tezi hemen üretiyorlardı. Bu durum sadece Kürtler için değil, diğer halklar için de söz konusuydu. Nitekim 1925'ten sonra Kürtler ve Alevîler hakkında "etno-politik raporlar" hazırlamakla memur Hasan Reşit Tankut, Hatay sorunu ortaya çıkınca bu kez *Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında* adlı bir kitap yayımladı. 1938'te yayımlanan kitap hemen Arapça ve Fransızcaya çevrilerek yayınlandı. Özgeçmişinde, "Hatay davamızı anlatmak amacıyla, Atatürk'ün isteği üzerine Nusayriler ve Nusayrilik adında bir kitap neşrettim; bu ki-

tap hemen Arapça ve Fransızca'ya çevrildi, çok tutuldu ve arandı" diyen Tankut, Arap Alevileri de "Horasan'dan gelme Türkler" olarak tanımlıyordu: "Aleviler, ister Hatay'da ister Anadolu'da olsun; hem gövde yapısı hem tarih hem itikat bakımından Türk'türler" (Bayrak 2017).

İsmail Görkem, birinci basımı 2000 yılında yapılan kitapta, Baha Said Bey'in 20. yüzyılın başlarında yaptığı çalışmaları bir araya getirmiştir. Görkem, söz konusu kitaba yazdığı kapsamlı "Giriş"te halkbilim çalışmalarının 1928'de Ahmet Kutsi Tecer'ce başlatıldığına dair genel bilgiyi geçersiz kılar. Zira Baha Said Bey'in çalışmaları, Türkiye'deki ilk halkbilim çalışmaları olarak kabul edilebilir. Görkem, 2006'daki ikinci basıma yazdığı "Önsöz"de ise, onun İTF'nin "yan kuruluşu olan Karakol Cemiyeti'nin üç kurucu üyesinden biri" olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgular (Baha Said Bey 2006: XII). Bu teşkilatın merkezi, kendisinin yazıhanesidir. Bu teşkilatla Teşkilat-ı Mahsusa iç içedir (2006:26). Görkem'e göre Baha Said Bey, ömrünün 25 yılını kitabın adına yansıyan topluluklar içinde geçirir. Ancak yazıları 1917'den itibaren sansürlenmeye başlar. Zira etkisini kaybeden Türk Ocağı mensuplarının şimdi de Kızılbaşlık propagandası yapmaya başladığı düşünülür.

Fethi Tevetoğlu'nun ifadesiyle "Ön saflarda çetin ve tehlikeli birçok hizmetlerde bulunmuş" olan Baha Said Bey, Çerkes kökenlidir. Görkem, onun "muteber bir Çerkes" olduğunu, Çerkesçilik yapmadığını vurgular: "Fakat B. Said Bey'in 'etnik anlamda Çerkezcilik' yaptığına dair elde hiçbir vesika bulunmamaktadır. O Çerkes soyuna mensup olsa bile, kendisini ve mensup olduğu etnik grubu 'Türk milleti' şeklinde makro düzeyde düşünmektedir" (2006:5). Buna göre Türklük makro düzeydir, "diğer kimlikler" ise mikrodur. Baha Said Bey bu makro düzeye yükselirken öne sürdüğü Horasan bağlamı, Kürt Alevîlerinin de resmî ideoloji tarafından sürekli biçimde makro düzeye taşınması falsifikasyonuna yol açar. Yüce gönüllü ırkçı akademisyen ve yazarlar, Kürt Alevîlerini Horasan mistifikasyonu üzerinden "de-nasyonalize" ederler.

Söz konusu yazarın çalışmaları daha gerilere uzanır aslında. Nitekim Görkem, onun *Muhibban* dergisinin 1910 tarihli bir sayısında "Tasavvuf ve Hür Mezhepler" adlı yazısının çıkmış olmasını, söz konusu alana yönelik ilgisinin eskiliğine delil sayar. Aynı şekilde 1906-1913 sürecindeki benzeri çalışmalarını ise "belki biraz da özel merak ve ilgisiyle" yaptığını yazar (2006:17, 41). Bu çalışmaların sonucu önceden belirlenmiştir. Verilerin yorumlanması değil, İTF'nin taşrada millet yaratma fikrinin tezahürünü görürüz: "Baha Said Beyin malzemeyi, 'katılımlı gözlem' ve 'mülâkat' tekniklerini uygulayarak bizzat sahadan derlediği; bu malzemenin Orta Asya Türk kültürüyle bağlantılarını kurduğu ve meseleyi 'millî birlik ve bütünlük açısından' değerlendirdiği görülmektedir" (2006: XIII). Görkem'in sadeleştirdiği metinlere bakıldığında tipik sağcı-milliyetçi tarih yazımının ilk nüveleri görülür. Buna göre sürekli biçimde teyakkuz halindeki Türk kitleleri vardır. Bitmek bilmez bir enerji ile bugüne taşınan bir tarihi hızla örerler. Bugün tamamlanmış olan bu tarih, bir proje olarak bu toplulukların kafasında zaten vardır.

Baha Said Bey bir istihbarat görevlisidir. Görkem'in aktardığına göre Cafer Yağdıran onun sahada "Bahaüddîn Seyyid," Bedri Noyan ise "Bey Baba" adlarını kullandığını yazar. Bu şekilde özellikle "Doğu Anadolu bölgesindeki Alevî cemaat mensupları ile daha iyi bir iletişim" kurabilmiş olmalıdır (2006:6). 1907-1908'de Bakü'de Türkçülük fikriyle açılmış olan Öğretmen Okulu'nda öğretmen, 1908-1920 yılları arasında ise Teşkilat-ı Mahsusa'da miralay (albay) olarak çalışır. Bu çerçevede İran ve Kafkasya'da faaliyette bulunduğu, Rauf Orbay'la Afganistan, Hindistan ve Türkistan'a gittiği de belirtilmektedir (2006:19). Bununla birlikte "bilimsel" çalışmalarını Misak-ı Millî sınırları içinde yapmıştır (2006:23). Tevetoğlu'nun belirttiğine göre "özellikle Doğu illerimizdeki dağlık bölgelerde yaşayan ahali ve aşiretlerin soy, dil, mezhep ve geleneklerini incelemeyi kendisine iş edinmiştir" (Akt. 2006:30).

Turancı ideolojiye bağlı olan Baha Said Bey'in çalışmalarının derleme yönünün değerli olduğu kaydedilmelidir; bazı Bektaşî topluluklarının "Ehl-i Hakk" adıyla anılması gibi.[1] 1915 tarihli bu yazıda, Cumhuriyet döneminde geliştirilen devlet Alevîliğinden önceki dönemi görmek ilginçtir (2006:107-10).

Yukarıda Avni Candar'ın herkesi Türk ilan etmesini örnekledik. Dünyayı Türkleştirme girişiminin ilk ismi olan Baha Said Bey ise, "yaradılış"a kadar uzanır ve Adem ile Havva'yı da Türk ilan eder. Ona göre Adem sözcüğü, Türkçedeki "ata-atayım"dır, Havva ise "ava, ana"dan gelir (2006:115). Çok sayıda yayımlanmamış çalışması söz konusudur. Nitekim bu çalışmalarından iki dosyayı yakın dostu Zekeriya Sertel'e teslim etmiş ancak bu dosyalar bugüne kadar günyüzüne çıkmamıştır (2006:18).

Bu bahiste ikinci isim olarak Mehmet Fuat Köprülü ile karşılaşıyoruz. Köprülü'nün bir tür efsane-tarih ve intiba ile yazdığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı kitabı, bütün metodolojik sorunları ve ideolojik tarafgirliğine karşın alandaki temel kitap sayılmaya devam etmektedir. Bu kitaptaki tartışmalı çerçeve doğru kabul edilmiş ve yüzlerce çalışmada "genişletilerek" yeniden üretilmiştir. Alevîliği tümüyle Orta Asya ve Horasan'a bağlayan algısıyla kitap, Türkiye'deki Alevîlik tartışmalarını büyük ölçüde belirlemiştir. 12 Eylül darbecilerinin resmî ideoloji haline getirdikleri ve Turgut Özal döneminde "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" şeklinde revize edilen bir devlet ideolojisine dönen bu algıya göre "Asya içlerinden Akdeniz kıyılarına kadar" bir Türklük havzası söz konusudur. Köprülü, birbirinden çok farklı olan dil ve lehçeleri ve bunları konuşan toplumsal grupları tek bir çatı altına alır ve Türk edebiyatını "on üç on dört asırlık," kesintisiz bir ede-

[1] "Ehl-i Hakk" Yaresan Kürtlerinin bugün de kullandıkları bir addır. Baha Said Bey'in aktardığı bu bilgi, aşağıdaki Alevî adlandırmasına ışık tutabilir. Zira Kürt Alevîleri gibi Bektaşî toplulukları yüz yıl önce kendilerine Ehl-i Hakk demektedirler (Geniş bir çerçeve için bkz. Hamzeh'ee 2009).

biyat tarihi olarak kurgular (Köprülü 1991:2). Yesevîlik üzerinden kurgulanan Doğu-Batı Türkçesi ile Doğu-Batı Türkleri daireleri, Köprülü'nün başından beri savunduğu bir tez olmuştur (1991:4). Bu noktada İranî bir tasavvuf merkezi olarak Horasan, söz konusu teze uyarlı olarak Türklükle doldurulur (1991:17-19). Burada geniş bir kesim ve coğrafyaya yayılan Yesevîlik, Köprülü'ye göre "Diyâr-ı Rûm"a da (Anadolu) halifeler ve Horasan Erenleri aracılığıyla ulaşmıştır (1991:46-48, 57, 117-18, 205). Bu efsane-tarih, gerçekliği tartışmalı anlatılar olan çeşitli Bektaşî velâyetnâmeleriyle de desteklenir (1991:52-56).

Mehmet Fuat Köprülü'nün Alevî-Kızılbaşlığı Orta Asya'ya bağlayan ve Türk akademisinde yaygın kabul gören tezini eleştiren Ayfer Karakaya-Stump, son dönemde ortaya çıkan belgelerin, Alevîliği Yesevîliğe bağlayan yaygın tezi çürüttüğünü ileri sürmektedir. Yazar, bu "ampirik bulgular Alevîliğin tarihsel kökenlerinin Orta Asya'dan ziyade geniş Ortadoğu coğrafyasında aranması gerektiğine işaret etmektedir" (Karakaya-Stump 2015:189) der.

Yesevîliğin kurucusu sayılan Ahmed Yesevî'nin "Ortodoks İslâmi bir mutasavvıf" olduğunu belirten Markus Dresler, "Bu noktada erken dönem Yesevî geleneğine ilişkin yakın tarihte yapılan çalışmaların Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'daki yorumunu çürüttüğünü" belirtir. Dresler, Ahmet T. Karamustafa'nın "Ahmed Yesevî'de Şî'îlik ya da Bâtınîlik göze çarpma[z]" tespitini aktarır. Köprülü'nün, Anadolu'ya akın akın gelen "Batınî Yesevî dervişleri" anlatısını ise, "Orta Asya'dan az sayıda bile Yesevî dervişinin geldiğini gösterir sağlam kanıtlar" bulunmamaktadır" sözleriyle değerlendirirler:

> Köprülü'nün izinden giderek, Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk kültürünün sürekliliğinin, Hacı Bektaş Veli'nin (ö. 1270/71) Ahmed Yesevî'nin öğrencisi olduğuna dair menkabevî bilgilerde cisimleştiği üzere Yesevîliği doğrudan Bektaşi tarikatına bağlayan dinî gelenekte bulunabilece-

> ğini savunanlar açısından yukarıda dile getirilen husus son derece önemlidir. Karamustafa, bu iki Sûfi arasında gerçekten kişisel bir ilişki olduğunu varsaysak bile –ki bu durum, bu iki şahsiyetin yaşamlarının kesişmediği, ya da en azından çok kısa bir süreliğine kesiştiği düşünüldüğünde, hayli ihtimal dışı görünmektedir– Yesevî-Bektaşi bağlantısının veya 13. yüzyıl Anadolu Sufileri arasında bir Yesevî kimliği bulunması iddiasının inandırıcılıktan yoksun olduğunu, zira hem Yesevî hem de Bektaşi geleneklerinin, bunlara isim vermiş olan hocaların ölümünden asırlar sonra tarihsel olarak belirgin tasavvuf oluşumları haline geldiğini ortaya koymaktadır. (Dressler 2016:192-93)

Bu falsifikasyon yüz yılı bulan bir tarih içinde sürekli biçimde yinelenir ve yenilenir. Sözgelimi 2012'ye geldiğimizde Selcan Taşçı adıyla karşılaşırız. Taşçı, bütün fenalıkları Kürtlere yükler ve Babaî ayaklanması sırasında Kürt beylerini "devletin yarı resmi askeri gücü" olarak Kızılbaş Türkleri bastıran, "'tek bir harf okumasını bilmeyen askerler" ile "cehaletin cesaretine fazlasıyla sahip kişiler" olarak tanımlar (Taşçı 2012:103). Taşçı, 1930'lu yılların ideolojisiyle dolu "Pülümür kökenli dede Pir Ahmet Dikme"nin 1999'da yazdığı *Haykırıp Duyuramadıklarım* adlı kitabından şu iştahlı alıntıyı yapar:

> Munzur dediğin dağın güney yakasında tek bir Kürt yoktur. Orada yaşayan Şeyhhasan aşireti tamamen Horasan kökenli Türkmenlerdir. Daha doğuya, Pülümür'e doğru gelindiğinde ise, Areli, Lolanlı, Şahvelanlı, Kemanlı, Çerekanlı ve daha birçok aşiret oturmaktadır. Bu aşiretlerin hiçbiri Kürt değildir. Tamamı Türk kökenli aşiretlerdir. Ben bu konuyu her platformda tartışmaya hazırım. (Akt. 2012:115; özgün imlâ)

Taşçı'nın Doktor Friç'ten devraldığı "Kürtleşme tezi"nin halen canlı olması gerçekten de ilginçtir. Eğer Alevîlik tehli-

keli bir şey idiyse ve Türkmen kitleleri Kürtlerin arasına yerleşip Kürtleştilerse neden Alevîlikten vazgeçmediler? Sonuçta bu dönemde Alevîlik Kürtlükten daha tehlikeli bir kimliktir. Aynı şekilde eğer Osmanlı'dan kurtulmak ve sakınmak için Kürtleştilerse Horasan'dakiler neden Kürt kimliğini taşıyor? Nihayet Horasan'a kadar gittiler ve Osmanlı'nın ulaşamayacağı bir yere vardılar. Bari orada Türk kimliğine dönselermiş. Eğer "Kürtleşmiş Türkmen Alevî"ler Horasan'dan gelmişse, Horasan'daki Türkmenler neden Sünnî o zaman?[1]

Hızını alamayan Taşçı, 1880-1884 yılları arasında kafatası ölçümleri yapan Felix von Luchan'ın verilerini aktarır: "Tüm bu Alevi ve Bektaşi gruplar kısa kafalı (brakisefal), Arap ve Kürt gruplar ise dolikosefaldir" (2012:120). Bu coşkulu inkâr, oluşturulmuş resmî tarihin tezahürüdür. Artık klasikleşen bu algıya göre Türk kitleleri sürekli biçimde Anadolu'ya akmıştır. Söz konusu algı, günümüzde TKAE'nin yerini alan çeşitli STK'lara devredilmiştir ki bunlardan bir tanesi de CEM Vakfı'dır:

> Her ne olursa olsun Alevilerin Türk kökenlerinin kanıtı olarak Horasan'dan geldikleri varsayımı kullanılmaktadır. Orta Asya'nın bu bölgesi, en azından Cumhuriyet döneminden beri, geniş ölçüde Türklükle özdeşleştirilmiştir. Bu Türkmenlerin bir kez Anadolu'ya yerleştikten sonra yerleşik nüfus ve "Arap kültürü" tarafından sergilenen tüm asimilasyon çabalarına karşı dillerini ve geleneklerini korumaya çaba gösterdikleri ileri sürülmektedir. O zaman Aleviler Türk kültürünün kahramanları olarak sunulurlar; Araplara, İranlılara ve Osmanlılara karşı Türkçe'yi savundukları sürekli yinelenen bir kanıt olarak ifade edilir. Bu tez Alevi kültürünün sadece Türkçe olarak yapılmasıyla desteklenir. Dolayısıyla tüm Alevile-

[1] Ali Kafkasyalı, "(Kuzey Horasan'daki) Türkmenlerin tamamı Müslüman olup Sünni Hanefî mensupturlar" (2010:101) demektedir. Türkmenistan'da da durum aşağı yukarı aynıdır, zira Türkmenistan'daki nüfusun ise % 88'i Sünni-Hanefidir (Akt. Bulut 2018:84).

> rin, hatta anadilleri Zazaca veya Kırmanci olanların bile, Türkmen aşiretlerin soyundan geldikleri iddia edilir. Bu yorumcular Aleviliği, Türk milliyetçiliği, hatta Türk-İslam sentezi içine yerleştirerek meşrulaştırırlar. Bu görüş özellikle CEM Vakfı tarafından savunulmaktadır. (Massicard 2007:111)

Orta Asya ve Horasan'dan Alevî, hiç değilse Batınî olarak gelme tezi devam ettirilse de buna uygun kanıtlar sunulamamaktadır. Nitekim Murat Küçük, 10. yüzyılın ilk çeyreğinde Horasan'a yerleşmeye başlayan Türkmenlerin 12. yüzyılın sonuna doğru Moğolların önünden kaçıp Anadolu'ya geldiklerini yazar. Ancak bu genel kabulü kaynaklardan doğrulamak, kendisi için de güçtür: "Tahtacı aşiretlerini kitaplar aracılığıyla Horasan'da yol boyunda ararken somut bilgiye ulaşamamanın zorluğunu yaşadık. Sadece birkaç yerde ve sadece birkaç cümle ile bazen Ağaçeri, bazen kardeş boylar Çepni ya da Bayat adlarına rastlayabildik" (Küçük 2009:25).

Horasan'la ilgili olarak kurulan bu resmî çerçeveye kanıt bulunamayınca, "Önsöz"de sözünü ettiğimiz mistifikasyona yönelim olur. Dolayısıyla falsifikasyon olgusu mistifikasyon ile buluşur. Sözgelimi Naci Özsoy'un adıyla çok vaatkâr görünen "İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Horasan Melâmîliği ve Anadolu'da Bir Melâmî Karakter: Zembîlfiroş" yazısına göre Horasan, Kürt kimliğini de irşad eder:

> Şunu unutmamamız gerekir ki toprakların fethedilmesini cihad ile sağlanmış, gönüllerin fethi ise Anadolu'ya gelen Erenler tarafından gerçekleştirilmiştir. İşte sözü edilen bu erenler üç gruptur; Türkistan Erenleri, Horasan Erenleri, Rûm (Anadolu) Erenleri. Bu erenler sayesinde Anadolu'da başlayan tasavvufi canlılık Moğol saldırılarının sebep olduğu göçler ile daha da hareketlenmiştir. Anadolu'ya gelen bu dervişler, kimseye el açmayan, emeği ile geçinen, toprağa ve dine bağlı, prensipli, disiplinli ve örnek insanlardı. Toplumun iman hayatı, cemiyet ve ekonomi

> nizamları ve ahlak anlayışı üzerinde derin izler bırakan bu dervişler, geldikleri bölgelerde olduğu gibi Anadolu'da da tekke ve zaviyeler kurdular. Anadolu halkını etnik kimliklerine bakmadan irşad etmeye aralıksız devam ettiler. İrşad edilen bu kimliklerden birisi de Kürt kimliği idi. (Özsoy 2014:48; özgün imlâ)

14 sayfalık makalenin sadece son yarım sayfası, başlıktaki iddiaya odaklanmaktadır. Son cümlede ise, bundan sonra yapılacak çalışmalarda Horasan Melâmîliğinin/Melametîlik ne kadar belirleyici olduğu göz önünde bulundurulmalıdır deniyor. Dolayısıyla başlığa ilişkin hemen hemen tek cümle kurulmuyor. Baha Said Bey, Pelister, Köprülü gibi isimlerden el alan kurgusal çerçeve, fetihçi ideolojiyle bir Kürt metni olan "Zembîlfiroş"a da yapıştırılıyor.

Orhan Veli Hormek ise, yukarıdaki resmî ideologların kitaplarıyla ördüğü kitabında daha insaflı davranıyor diyebiliriz: "Genel olarak Anadolu'ya Horasan'dan gelen Alevilerin Türk olduğu görüşü genel olarak kabul edilmektedir. Fakat bazı araştırmacılar Horasan'dan göç edenlerin sadece Türkler olmadığı, Kürtlerin de bu coğrafyada önemli bir nüfusa sahip olduğunu iddia etmektedirler" (Hormek 2009:46). Hormek, burada Mehmet Bayrak'ın *İç Toroslarda Alevi Kürt Aşiretleri* kitabına göndermede bulunuyor.

Son dönemde *Gurmanc ve Kürtlerin Kökenleri* adlı kitabı yazan Ömer Özüyılmaz ise, istihbarî Kürdolojinin yeni temsilcisi sayılabilir. 16 Şubat 2012'de *Akşam* gazetesinde çıkan habere göre Özüyılmaz "PKK Masası Amiri"dir. Paralel Devlet Yapılanması (PDY) iddiasıyla gerçekleşen tasfiyede görev yeri değiştirilmiştir.[1] Ömer Özüyılmaz'ın Musa Anter'in öldürülmesi davasına dahli de söz konusudur. Nitekim 26 Eylül 2016'da, mahkeme heyeti, onun kurumuyla ilişiğinin kesildiğine dair belge üzerine adresinin tespiti ve tanık olarak

[1] http://www.aksam.com.tr/guncel/ikinci-tasfiyede-sehir-degil-gorev-degisti--99231h/haber-99231

dinlenmesini istemiştir. Ancak 28 Aralık 2016'da gerçekleşen duruşmada PDY (Paralel Devlet Yapılanması) iddiasıyla Silivri Cezaevi'nde tutulduğu duyumunun alındığı belirtilmiş ve nerede olduğunun Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP) üzerinden araştırılması talep edilmiştir.[1] *Aksiyon* dergisi ile Samanyolu TV'de söz konusu kitabın tanıtımının yoğun biçimde yapılmış olması, kitabın niteliği hakında fikir vermektedir.[2]

Özüyılmaz İTF, Karakol Teşkilatı, Teşkilat-ı Mahsusa, CHP ve TKAE gibi kurumlarla örülen ağın son temsilcilerinden biridir. Kullandığı kaynaklar, büyük ölçüde bu kurumların yayınlarından oluşur. Mesela Malmîsanij'ın verdiği listeden M. Fahrettin Kırzıoğlu, M. Salih San, Mehmet Eröz, Süleyman Sabri Paşa ve M. Şerif Fırat'ın kitaplarını kullanarak bir anlamda "münkir gelenek"le bağ kurar. Ayrıca yukarıda anlatılan "yok-isim" Dr. Friç'in cümlelerini kaynakçada göstermeden kullanır. Diğer isimler de aşağı yukarı Anuk'un sözünü ettiği isimlerdir: S. Ahmet Arvasi, Hayri Başbuğ, Abdülhaluk Çay, Yusuf Halaçoğlu, Ş. Kaya Seferoğlu, H. Kemal Türközü, Orhan Türkdoğan vd. Bazı Kürdologların yazdığı hemen her cümleye işte bu münkir yazarlardan herhangi bir bilgiye dayanmayan cevaplar verilir. Bilgi, iddia ve çıkarımlarda herhangi bir tutarlılık yoktur. Mesela şu cümleye bakalım: "Bugün Türkistan'da, Afganistan'da, Horasan'da ismi Kürt olan birçok köy, yaylak ve konak vardır ki halkı Türkçe konuşur. Nitekim 1953 yılında basılmış olan *Sovyet Ansiklopedisi*'nde, 1939 yılında Ortadoğu'dan başka Pakistan ve Afganistan'da 200 bin civarında Kürt yaşadığı belirtilmektedir" (Özüyılmaz 2010:201). Birinci cümlede önce bir varlıktan söz edilir, ama hemen sonra bunların Türkçe konuştuğu söylenir. Aşağıda görüldüğü Horasan'da Türkçe de konuşan pek çok Kürt aşireti vardır gerçekten. Elbette Özüyılmaz'ın aktardığı

[1] http://hakikatadalethafiza.org/musa-anter-ve-jitem-ana-davasi-izleme-raporu-28-aralik-2016/
http://www.haberdiyarbakir.net/emniyetin-kurd-masasi-desifre-oldu-49511h/

bu "bilgi" sahaya dayanmaz, kaynak gösterilmez. Ancak bir dili bilmek, hatta sadece bir dili konuşmak ulusal aidiyetin kanıtı değildir.[1]

Özüyılmaz'ın ikinci cümlesinin ise birinci cümleyle hiçbir ilgisi yoktur. Ama "nitekim" ile başlar ve birinci cümledeki "önerme"nin kanıtı gibi sunulur. Aslında bu söylem, bütün münkir yazarların kitapları için de geçerlidir, ancak bağlam nedeniyle bu kadarını yeterli görüyoruz.

Yazar, Kürt kimliği ile ilgili olarak öne sürülen ve her biri elbette tartışmaya açık olan tezleri bir güzel çürütür. Bu keyfekeder çürütme girişimi, Kürtlerin Türklüğünü ortaya koymayı esas alır. Ancak yazar kendi öncellerinden daha ileri giderek eski adı "Gur" olan Afganistan'a kadar metinsel bir yolculuk yapar ve oradaki "Gurlar"ı da Türk ilan eder. Tezi, Gurların Kürt, dolayısıyla Türk olduğudur. Ancak aşağıda gösterileceği gibi Gurların ulusal kimliği tartışmalıdır, ama onların ardılları olan ve yıkılmalarından sonra mülklerini ele geçiren ve "Afganistan ve Horasan'da Bir Kürt Devleti" alt başlığında anlattığımız Kert, Kurd-gelî, Kurd-gal adlı hane-

[1] Horasan'da adı Türkçe olan köy ve aşiretler içinde Kürtçe konuşan pek çok insan da vardır. Yine aşağıda gösterileceği gibi 16. yüzyıldan 20. yüzyılın eşiğine kadar Kuzey Horasan'da yönetim erki Kürt "îlxan"larının (ilhan/vali/bey/emir) elindedir. En azından o dönem için Kürtlerin asimile olmasından çok o coğrafyada meskûn diğer halklar gibi Özbek ve Türkmenlerin asimile olmasından söz etmek gerekir. Pek çok maddî kültür öğeleri gibi manevî öğeler de iç içe yaşayan topluluklar arasında yayılım gösterir. Sahada da tanıklık ettiğimiz gibi baskın kültür Kürt kültürü idi. Kürt olmayan toplulukların düğünlerinde Kürtçe şarkılar okunuyor ve melezleşmiş Kürt halk dansları oynanıyordu. Aynı şekilde Kürtçe bilen ya da bilmeyen ama Kürt halk şarkıları okuyabilen farklı uluslardan pek çok halk ozanıyla karşılaştık. Aslında insanî ve doğal olan şey, toplulukların birbirlerinden azamî derecede etkilenmesidir. Melezleşme, insanlık tarihinin gelip buluştuğu yer olmalıdır ama burada örneklenen algıda her türlü kültürel ortaklık tek taraflı yorumlanmaktadır. Bizim yaptığımız ise, örtülen gerçekliği ortaya çıkarma girişimidir. Yoksa "melezleşme," boğazlaşan toplulukların insanca bir arada, daha doğru bir deyişle iç içe yaşamasını öngörür ve bizim de teklifimizdir.

danlığın Kürt olduğunu ileri süren pek çok eski ve yeni kaynak bulunmaktadır. Aynı şekilde "Gur" sözcüğü bütün bölgede Gor/Goran ile Gord/Kord/Kurd adına yakındır.

Bugünkü Kuzey Horasan ile Sistan ve Afganistan'da zaten bir Kürt nüfusu vardı.[1] Bu bölgelerde belli ölçülerde yoğunluk oluşturdukları, yer yer muktedir oldukları dönemler de olmuştur. Ancak savaş ve göçlerle sürekli biçimde dönüşen kara parçaları olarak bütün bu bölgelerin stabil olduğu söylenemez. Buralardaki halkın büyük çoğunluğu konargöçer hayatı yaşıyorlardı ve sürekli bir mobilizasyon söz konusuydu. Ortaya çıkan ve sadece açıklayıcı olduğu için bu kitapta da kullandığımız "devlet"ler de bu göçebe toplulukların yerleşikler ve/yahut göçebelere yönelik geçici iktidarlarının ürünüdür.

Tarihin bazı dönemlerinde serpilen bozkır toplulukları yerleşik olan hemen her şeyi önlerine katarlar. Bu anlamda köy ve şehirlerde yerleşik olanlar ile göçebeler de bu durumdan etkilenir. Pek çok topluluk Araplar, Oğuzlar, Moğollar, Timurlular vd'nin önünden kaçıp daha güvenli bölgelere geçebilirler. Yukarıda ve aşağıda doğudan gelen her topluluğu Türk saymanın doğru olmadığı gösterilmiştir. Ama durum her ne ise, benzer yaşam formlarına sahip gruplar arasında sürekli bir etkileşim söz konusu olacaktır. Son derece doğal olan bu olgu ve etkileşimi münkir zihniyet tek boyutlu okur ve hemen Türkleştirme dairesine alır. Tarihi 1071'e odaklamak, Kürtler ve Türkler arasında başka coğrafyalarda gerçekleşmiş etkileşimi göz ardı etmek anlamına gelebilir. Benzer yaşam formları diğer uluslar gibi bu iki ulustan toplulukları da bir araya getirmiş olabilir. Bu sosyolojik durum, her şeyi tek taraflı okumamak şartıyla son derece doğaldır da:

Eğer Horasan'dan gelme tezi doğru kabul edilirse Hora-

[1] Sözgelimi 9. yüzyıldaki Yakûb sarayının iki şairinden bahsedilmektedir ki birinin adı Bessâm-ı Kurd-i Sistânî'dir (Safâ I 2002:37). Aynı şairden Seyyid 'Abdulhemîd Hîret Secadî, Besâmê Kurd diye bahseder. Burada verilen kısa bilgiye göre söz konusu şair "Haricî/Ehl-i Beyt karşıtıdır" (Secadî 1995:133).

> san Kürtlerinin Türklerle temasının Kürdistan Kürtlerinden yüzlerce yıl daha eski olduğu açığa çıkar. Belki de bu yakınlığın bir sonucu olarak Lekler Kürdistan'a tekrar döndükten sonra bile yüzlerce yıl bir çeşit aşiretler konfederasyonu içinde buradaki Türkmenlerle çok yakın gönüllü bir ilişki içinde olmuştur. 200 yıl kadar Bozuluslar içinde Akkoyunlu ve ardından Osmanlı devlet sınırlarında, 300 yıl kadar Çukurova'da Lekvanik mukattasındaki Türkmen aşiretleriyle birlikte ve Kozanoğlu bölgesinde Türkmen aşiretleriyle iç içe yaşamışlardır. (Gökpınar ve Geliş 2016:343)

Dolayısıyla Horasan'dan geldik, Horasan'dan gelen herkes Türk'tür iddiası, istihbarî bir tezdir ve tarihsel bir temeli yoktur. Alevîlik, Mezopotamya ve Anadolu ile Balkanlar ve Ortadoğu bağlamlarıyla da düşünülmelidir. Tekçi ve resmî tezler, tarihsel çerçeve ve kanıtlardan yoksundur. Bunlara "bilimsel hurafeler" dedik, zira sahte isimlerce operasyon odalarında hazırlanmış bu tezler, Türkiye üniversiteleri ile üniversite dışındaki "saygın" isimlere kadar yaygın bir dogmalar manzumesi oluşturur. Ama sorun burada da bitmez, zira hemen her resmî adlandırma ve temellükün tarihsel bağlamları zayıf ve hatta çürüktür. Bunlardan bir tanesi de "Alevî" adlandırmasıdır. Yeni bir adlandırma olan Alevî, yaygınlaştırılan semantik/epistemik örtünün özel bir boyutu olarak tanımlanabilir.

b. Kızılbaştan Alevîye

Nispeten daha yeni bir kavram olan "Anadolu Alevîliği" gibi Alevî sözcüğünün kendisi de yeni bir adlandırmadır. 19. yüzyıl öncesi Osmanlı kaynaklarında Alevî sözcüğünün "istisnai denilebilecek bir seviyede" kaldığını yazan Dressler, bunun Kızılbaş ve Bektaşî gruplara dışarıdan atfedilen bir ad olduğunu ve "genellikle bu grupları Şii olarak tanımlamak amacıy-

la" kullanıldığını yazıyor. Kızılbaş ise, "Osmanlı'da sapkınlık, siyasi açıdan hainlik ve ahlâksızlık anlamlarını barındırıyordu" (Dressler 2016:2). Tufan Gündüz'e göre Kızılbaş sözcüğü, Safevîye tarikatının mensubu anlamına gelir ve ilk kez Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar (1460-1488) döneminde kullanılmıştır (Gündüz 2014:32, 2016:9; Emîn 2017:34). Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kesimleri için ise "Kızılbaş," İranî sahayı ve Şiîliği yankılayan bir adlandırma olarak anlaşılmıştır. Oysa "Kızılbaş" sözcüğü Türkçe olmanın yanı sıra bizatihi Türk Alevîlerini niteler. Nitekim James Baillie Fraser, 1828 tarihli üç ciltlik *The Kuzzilbash: A Tale of Khorasan*'ında Kızılbaş sözcüğü ile ilgili şu bilgileri veriyor:

> Türkçe olan Kızılbaş sözcüğü "kırmızı kafalı" anlamına gelmektedir. Bu isim daha önceleri I. Şah İsmail tarafından, birlik olan ve krallarını ve Şii inancını tüm düşmanlara ve saldırganlara karşı koruyacak olan yedi aşirete verilmişti. Bu kabileler ayırt edilebilmeleri için kırmızı başlıklar giymekteydiler. Bu başlıklar daha sonra İran askerlerinin askeri kıyafeti olmuştur. Ondan sonra ise Kızılbaş terimi İranlı askeri ifade etmek için kullanılmıştır ve çoğu zaman özellikle Türkmen ve Özbekler tarafından tüm bir ulusa verilen ad olmuştur. (Fraser 2014:174)

Dolayısıyla "Kızılbaş" birden çok anlama geliyor: Safevî muhafızları, İranlı askerler ve bir ulus adı gibi. Aşağıda açımlayacağımız gibi bu sözcük sonradan "Alevî" ile değiştirilecektir. Ancak kaynağını çalışma sırasında kaybettiğimiz bir bilgi var ki bizi başka bir tartışma alanına sürüklüyor. Zira M. Zahid b. el-Hasan el-Kevserî (1871-1951), "Kürdistan'daki Bâtıniliğin adı Alevîyye, Türkler arasındaki adı da Bektaşilik ve Kızılbaşlıktır" demektedir. Dolayısıyla Alevî sözcüğü Kürt "Batınî"leri tarif eden bir sözcüktür ve resmî ideoloji tarafından gaspedilmiştir. Bu gasıp tutumun "Kürt Alevî yoktur" söylemi, işte böyle garip

bir veçhe de kazanıyor. "Kızılbaş'ın 1920'lerde milliyetçi akım tarafından Alevilik olarak yeniden adlandırılması ve sıfatlandırılması" (Dressler 2016:10), hem tarihsel delillerden yoksundu hem de ideolojikti. Bu çerçevede şekillendirilen tarihyazımı, Alevî aşiretlerinin tamamını Türkçü daire içine alıyordu.

Resmî ideologlar eliyle yerleşik bir yorum haline gelen algıya karşı çıkan Karakaya-Stump, "Anadolu Kızılbaş çevresinin yapıtaşları[nın] aslında müstakil aşiretler değil, daha ziyade Safevi şahlarının ruhani ve siyasi önderliğinde bir araya gelen çeşitli tasavvuf tarikatları ve seyyah derviş toplulukları" olduğunu öne sürmektedir. Karakaya-Stump'ın ortaya koyduğu üzere, Anadolu Kızılbaş ocaklarının birçoğu Vefâi (Vefâiyye) tarikatından icazetnâme almışlardır (16. yüzyıl); ki, Vefâi tarikatı 16. yüzyılda Kızılbaşlar ile karışıp, 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl arasında Bektaşi tarikatının bünyesine dahil olmuştur. Vefâi tarikatının Anadolu'daki ocak merkezli cemaatlerin erken döneme ait tarihi açısından taşıdığı önem, bu cemaatlerin tarihini ve din kültürünü esasen Orta Asya (Türk) mirasının şekillendirdiği şeklindeki iddiayla çelişmektedir (Karakaya-Stump'tan özetleyerek akt. Dressler 2016:13). Bilindiği gibi Vefâ'îyye'nin kurucusu el-Kâkes ve el-Kürdî lakaplarıyla da bilinen Ebu'l Vefâ Tâcü'l-Ârifîn Seyyid Muhammed bin Muhammed Arîz el-Bağdâdî'dir. Ancak adı gibi tarikati de bu yeni ulus paradigmasından çıkarılır.

Peki bu süreç nasıl şekillendi? Osmanlı dönemindeki Kızılbaş algısı ile Cumhuriyet'in adlandırması arasında nasıl bir ilişki ya da kopuş söz konusudur? Cumhuriyet'in yeğleme ve semantik/epistemik örtüsünün ne gibi sonuçları oldu? Dressler, Osmanlı'da Müslüman olarak tanımlanmakla birlikte "müphem" görülen Kızılbaşların Cumhuriyet'le birlikte millî haleye, Araplar ya da Müslümanlarca bozulmuş asıl millî kültürün sürdürücüleri olarak yeniden alınmasına dikkati çeker:

> Kızılbaşlar 19. yüzyıl Osmanlı nüfus sayımlarında Müslüman olarak sayılmış olmakla birlikte, İslâmiyet ile olan

> ilişkileri hayli müphem görünüyordu. Getirilen yeni Alevi adlandırmasıyla, milliyetçi söylem bu müphem toplulukları sadece Türk milliyetine entegre etmekle kalmamış, aynı zamanda bunların İslâmi özelliğini de –her ne kadar "heterodoks" bir İslâm olarak da nitelense– net bir şekilde tasdik etmiştir. Böylece, eskiden Kızılbaş şimdi Alevi olan toplulukların açıkça Türk ve zımnen (Sünni-) Müslüman olarak tasavvur edilen bir ulusa entegrasyonuna imkân veren bir üslup yakalanmıştır. (2016:4; özgün imlâ)

Bu elbette yeni bir adlandırma ve olguydu. "Aleviler 'heterodoks' fakat Müslüman olarak ve Türk kültürüne has bir öğe olarak resmedil"ecekti: "Bu bilgi Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında oluşturulmuş bir bilgi olup, dinî ve etnik farklılıklara ilişkin yeni söylemlerin ortaya çıkmasıyla ve Türk ulus-devletinin temellerinin atılmasıyla yaratılmıştır" (2016:1). Alevî sözcüğünün içi milliyetçilerce olumlu sıfatlarla doldurulurken, aynı zamanda Türklüğün ayrılmaz, hatta öz parçası olduğu görüşü ileri sürülür. Dressler'e göre bunun sonucunda "Bu tez (1) Aleviliğin eski Türk kültüründen birtakım izler taşıdığını savunmak suretiyle Türk milli kültürünün sürekliliğine kanıt oluşturmuş ve (2) Kızılbaşları Aleviler adıyla yeni milliyetçi Türk-Müslüman birlik yapısına eklemek suretiyle ulus mekanizmasını kuvvetlendirmiştir" (2016:4-5). Böylece Kürt Batınîleri niteleyen Alevîlik sadece Türklüğü işaret eden bir olgu haline getirilmiştir.

Dressler, Alevîliği modernist ulus paradigması içinde yeniden adlandırma girişiminin bu çerçevede yeni bir "dinyazımı" (*religiography*) gerektirdiğini belirtir. Bu daireyi eleştiren yazar, anılan çerçevenin mevcut anlayışı çoktan oluşturduğunu da belirtir: "Böylesi modernist bir dinyazımı çerçevesinin Kızılbaş-Aleviliğe uygulanmasının, 20. yüzyılın başlarından itibaren tesis edilmiş olan akademik ve popüler söylemler üzerinde muazzam etkileri olmuş ve bu çerçeve ayrıca Aleviliğin yerel bilgi oluşumlarını da etkilemiştir" (2016:9).

Burada karşımıza yine Baha Said Bey çıkar. Dressler, Baha Said'in 1910-1930 arasındaki ulus-inşa dönemine etkisini "muazzam" sözcüğüyle niteler. Onun Teşkilat-ı Mahsusa için çalıştığını yazan yazar, "İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1913 yılında, Enver Paşa'nın emriyle kurulan bu gizli servis Anadolu Hıristiyanların tehciri ve imhasının örgütlenmesi ve uygulanmasına katılmakla itham edilmektedir" (Zürcher'den Akt. Dressler 2016:130) der. Dolayısıyla Ermeni soykırımında da önemli bir rolü vardır. 1918 yılında Teşkilat-ı Mahsusa'nın devamı olan Karakol Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır ve sonrasında Ankara hükümetiyle çalışır. Onun 1919'da kullandığı "Anadolu'daki Türk Alevi zümreleri" ifadesi, sözü edilen yeni adlandırmanın başlangıç noktasını teşkil eder. Dressler'e göre bu adlandırma "Alevi teriminin 20. yüzyılda egemen hale gelecek anlamına çok yaklaşmış"tır (2016:134). 1910'lara, yani Baha Said Bey'e gelinceye kadar "bu konudaki söylemlerin hiçbirinde yer alma"yan bu yorum (2016:59), 1920'lerde "milliyetçi tarihyazımının ana matrisi" haline gelir (2016:63). Artık Alevîlik, Türkçü yorumun bir parçası ve aracıdır. Yukarıda Köprülü'nün yorumundan söz edilmişti. Dressler ikisini kıyaslarken, Baha Said Bey'in daha Türkçü bir noktada durduğunu ileri sürer:

> Baha Said Bey, Jön Türklerin millileştirme politikası kapsamında, Kızılbaş-Aleviler ile Bektaşiler arasında antropolojik bir araştırma yürütmüştür. Bu araştırmaya dayalı olarak geç Osmanlı ve erken cumhuriyet yıllarında milliyetçi dergilerde yaptığı yayınlar Kızılbaş-Alevileri ve Bektaşileri Türk kültürünün taşıyıcıları olarak gösteren kamusal söylemin başlangıcına işaret etmektedir. Türkçü çizgi Baha Said'in eserlerinde Köprülü'ye oranla daha fazla telaffuz edilmekte ve Kızılbaş-Alevilerin farklılığına işaret etmekteki milliyetçi yatırımı daha açıkça ortaya koymaktadır. Baha Said'e göre Kızılbaş-Alevilerin ve Bektaşilerin temel özelliği, dinlerinin yanı sıra kültürle-

> rine de yansıyan Türklükleriydi. Dolayısıyla eserinde, bu geleneklerin özünün eski Türk Şamanizmine dayandığını savunarak, İslâmi etkilerin yanı sıra diğer dinî etkileri de önemsiz gibi göstermiştir. (2016:26-27)

Dolayısıyla burada Alevî de derken, Kızılbaş da derken böyle bir çerçevenin içinden bakılması gerekir. Aynı şekilde Horasan'daki Kürtlerin dinî inançlarını anlamaya çalışırken, kullandığımız nitelemelerin de belli bir tarihselliği olduğunu anlamak önemlidir. Adlandırma mevzuu Dressler'in açıkça ortaya koyduğu gibi tarihsel ve ideolojiktir. Biz de benzer kavramlar kullanırken ya kaynakların söylediklerini doğrudan aktaracağız ya da sözü edilen insanlar kendilerini nasıl tarif ediyorlarsa öyle kabul edeceğiz.

I. TARİH

I.A. Tarihî Horasan ile Bugünkü Horasan

Horasan, "güneşin yeri," "güneşin doğduğu yer" anlamına gelmekte olup, çeşitli dillerde çeşitli telaffuzlarla anılır: "Arapça ve Farsça'da (خراسان), Kürtçe'de (XORESAN, XURESAN, XURISTÎN), Latin alfabesinde ise (KHURASAN) biçiminde yazılır. Sözcüğün ilk harfinin telaffuzu Türkçe'deki (H) gibi değil, gırtlaktan gelir. Arapça ve Farsça'da (خ), Kürtçe'de (X), Latin alfabesinde ise (KH) olarak geçer" (Bulut 1998:18; özgün imlâ). Benzer bilgileri Osman Çetin'de de görüyoruz. Ona göre de Horasan adı, Eski Farsçadaki güneş (hur) ve doğan (asan) sözcüklerinden oluşur ve "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamına gelir (Çetin 1988-2013:234). Katip Çelebi şöyle yazar: "Horasan: Güneşin doğduğu yer anlamında olup eski Acemler güneşe 'hor' ve güneş tarafına 'sân' derlerdi. Böylece terkipte Horasan olur" (Katip Çelebi I 2013:512).

Recep Uslu ise, Horasan sözcüğünün "Doğu arzı" şeklinde de çevrildiğini aktarır. Dolayısıyla Horasan, Doğu toprağı/diyarı olarak da anlaşılabilir. Yazar, aynı şekilde "Arap dilcileri Horasan kelimesinin Horâsin şeklinde çoğul; Horâsânî, Horsî, Horâsî şeklinde nisbet yapıldığını anlatırlar" (Uslu 1997:25) der.

Bu adın tarihsel süreç içinde genişleyip daralan bir bölgenin adı olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim resmî ideolojinin Horasan tasavvurunu sarsan ilk isim olan Faik Bulut, Horasan adlandırmasının belli bir coğrafya ile sınırlı olmadığını vurgular:

> Antik İran'daki Horasan adının çağrıştırdıklarıyla, İslam devrindeki Horasan adının akla getirdikleri farklıdır. İslam'ın ilk zamanlarındaki adlandırma geniş içerikli olmakla birlikte; Abbasi devrindeki Horasan kavramı daha dar ve yoğunlukla siyasi/etnik bir çağrışım yapmaktadır. Türklerin Horasan algılamasıyla İranlılarınki arasında fark vardır. Türkçü kesimin kafasındaki Horasan ile Ari ırkın üstünlüğüne inanan Fars milliyetçisinin kafasındaki Horasan birbirine hiç benzemez. (Bulut 1998:19)

Ulus, devlet ya da din temelli yaklaşımlarda ötekiyi tarifte farklı adlandırmalar söz konusu olabilmektedir. Nitekim "Araplar, doğudaki İranlı olmayan hemen tüm kavimler için, yanlış yere 'Türk' kelimesini kullanmışlardır. Bu da Maveraünnehir'deki Arap düşman veya hasımlarının Türkler olduğu gibi bir izlenim veriyor. Oysa 720 yılına kadar Arap istilalarına karşı direniş gösterenler, İranlılardan oluşan ordu ve yerli prenslerdir" (H.A.R. Gibb'den Akt. 1998:53; özgün imlâ). Benzer cümleleri Lazarev ve Mıhoyan da tekrar etmektedirler: "Şarkiyatçılara göre, Kürtler, Fars'ta, Ahvaz'da ve Huzistan'da Arap istilasının püskürtülmesine katılmışlardır" (ed. Lazarev ve Mıhoyan 2007:37).

Aslında Horasan derken bir yerden değil, büyük ölçüde bir simgeden söz etmiş oluruz. Selcan Taşçı, zayıf argümanlarla yazdığı *Horasan'dan Anadolu'ya Bir "Yol" Hikayesi* adlı kitabında durumu şöyle özetler: "Yeri gelmişken belirtmeli ki bu çalışmada sıkça vurgu yaptığımız 'Horasanlılık' coğrafi bir aidiyetin değil, Alevi inanışının beslendiği kaynağın ifadesi"dir (Taşçı 2012:36). Aynı şekilde Murat Küçük, *Horasan'dan İzmir Kıyılarına Alevi Türkmenler: Cemaat-ı Tahtacıyan* adlı kitabında, "Anadolu Alevîleri için sihirli bir sözcüktür Horasan. Çok derinlerde bir yeri gösteren şaşmaz pusula gibidir. İnancın köklerini anlatır. Biz istediğimiz kadar Anadolu'yu vurgulayalım gelenek hep orayı gösterir" (Küçük 2009:11) demektedir. Gerçekten de bu kaynağın tarihsel boyutunu harita üzerinde göstermek güçtür.

Resmî tarih tezinin, gerçekte Aryan bir topluluk olan Tûrya topluluğunu (Bulut 1998:171), *Şahnâme*'deki efsanevî dairenin de etkisiyle Türk ilan etmesi, Horasan mistifikasyonunu besleyen yanlışlardan biridir. Nitekim "11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya akıp bu diyarın Türkiye diye anılmasına yol açacak *Sir-i Derya Oğuzları* dahi, tarihte ilk defa *'Türk' adıyla tanınan Göktürkler ile akrabalığı olmakla birlikte, farklı bir kavimdir*" (Akt. 1998:120; özgün imlâ). Ancak bölge aynı zamanda bir mistik mekân şeklinde kurgulanarak resmî ideolojinin dogmalarından biri haline getirilmiştir. Bu dairede, son yıllarda "üretilmiş" olan "Anadolu Aleviliği" kavramına karşı çıkan Gürdal Aksoy, "İran'a gidişi ve fakat Anadolu'ya dönüşü olan ve böylece Alevi Anadoluculuğu'na kesilen historiyografik bir bilet"in de bu dogmayla sağlandığını yazmaktadır. "Horasan'ın Türkleştirilmesi"ni, Alevîleri "homojenleştirme" girişiminin bir parçası sayan yazar, "kozmopolit karakteristiğine rağmen, Horasan Türkçü muhayyilede saf bir Türk yurdu olarak kurgulanmıştır" der. Aksoy, bu kurgunun sonuçlarını şu şekilde değerlendirir: "Bu ise, bugünki içeriğiyle partnerleştiği kavram olan Anadolu'ya doğrudan yansı(tıl)mıştır; yani Horasan'ın fiktif olarak Türkleştirilmesi, aslında doğrudan 'Anadolu' şemsiyesi altına alınan inanç gruplarının homojenleştirilmelerine yaramaktadır. Böylece Horasan kökenliliği iddiası, tarihsel gerçeklikten çok, büyük ölçüde belli politik amaçlara hizmet etmektedir" (Aksoy 2009:19; özgün imlâ).

Horasan'ın tarihsel süreç içinde farklı yerleri veya daha geniş bölgeleri tarif eden tanımlamaları söz konusu olmuştur. En geniş çerçeveye bakıldığında Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne, Türkistan'dan Hindistan'a kadarki büyük dörtgeni görürüz. Daha dar sınırlarla tarif edildiğinde ise, yine bu dörtgenin içinde devinen bir harita ile karşılaşırız: "Eski haritalara göz atılırsa, Horasan bölgesinde şu şehirlerin yer aldığı görülecektir: Bistam, Beydaq, Serahs, Rey, Tus (Meşhed), Nişapur, Merv, Mervirud, Herat, Kâbil, Belh, Gazne, Gur, Gur-

gan (Curcan), Tırmiz, Semerkant ve Buhara" (Bulut 1998:17; bkz. Harita 4). Ancak tarihin belli dönemlerinde Horasan'ın içinde sayılan bölgeler artar: "Yakûbî ve Belazurî'nin tariflerinde söz konusu bölgeye Fayrab [Faryab], Talakan, Buhara, Badgis, Abiward, Ğarcistan, Sistan, El-Cebel (Kürt bölgesi), Taberistan, Faristan, Harizm, Toharistan, Deylem ve Türk illeri vb. de dahil edilmiştir" (1998:18, 38; özgün imlâ. Ayrıca bkz. Bayrak 2013:66-67; Harita 5).

1304-1368 yılları arasında yaşamış olan İbn Battûta, ünlü *Seyahatnâme*'sindeki Horasan bahsinde "Horasan şehirlerinin en uzağı olan Herat" (Tancî I 2000:254) ifadesini kullanır. Horasan'ın dört büyük şehri olduğunu yazan İbn Battûta, bunlardan ikisinin mamur (Herat ve Nîsâbûr), diğer ikisinin ise harap (Belh ve Merv) halde olduğunu belirtir (I 2000:558). Ancak Tûs şehri bahsinde çelişkili bilgiler aktarır. Önce "Horasan'ın en büyük şehri olan Tûs" (I 2000:560) diyen İbn Battûta, biraz ileride Tûs için "Horasan'ın büyük şehirlerindendir" (I 2000:564) der. Yazar, anılan coğrafyayı tespit etmekten daha da karmaşık olan ve sadece Horasanlıların değil, Horasan'ın en geniş sınırlarla tarif edildiği dönemde bile bu bölgede doğmamış olanların da kullandıkları "Horasanî" nisbesiyle ilgili olarak şu cümleyi kurar: "Hint ülkesinde yabancılara Horasanî [=Horasanlı] derler" (II 2000:657). Aynı şekilde İbn Battûta, Keşlû Han adlı bir isyancıdan söz ederken, "Türk, Afgan ve Horasanlılar" ifadesini kullanır (II 2000:701) ki bu kez Horasanlılık adeta bir etnik adlandırma olarak karşımıza çıkar.

Coğrafî genişlik ve derinlik hemen her dönem ve tanımlamada farklılıklar gösterir. Arap-İslâm coğrafyacıları da benzer bilgileri tekrar ederler. Horasan adı giderek Arap-İslâm İmparatorluğu'nun doğudaki topraklara (Harita 6-7) verdiği ad olur: "[C]oğrafya ve tarih kaynaklarında fetihlerle bağlantılı olarak gittikçe genişleyen doğudaki topraklara verdiği Horasan adı müşterek olmuş, Fars eyaletinden sonra fethedilen Asya'nın içlerine doğru bölgenin büyük bir kısmı bu

adla bilinmiştir" (Uslu 1997:25). Horasan, İslâmın ilk dönemlerinde "Doğunun da Doğusu"[1] diyebileceğimiz bir coğrafyaya tekabül eder. Korkunun, endişenin, bozkırlardan fırtına gibi kopup gelen "öteki"nin yurdudur. Taşarak gelip bu yeni tek tanrılı din ve onun iktidarının duvarlarına çarpan dalgaların önemli bir bölümü yüzyıllar içinde soğurulur, asimile edilir. Ama sürekli biçimde muhalif ya da merkezin tanımına göre "sapkın" hareketleri doğurup büyütür. Tanımı da, bir ölçüde mutedil hale getirilmiş Arap ana kıtasının karşıtı olacak şekilde süreğen bir kaos üzerinden yapılır. "Fetih" tamamlandıkça bu kez tasavvufî çağrışımları ile anılır. Burada serpilen tasavvuf, merkezî İslâm yorumunun karşısında, en azından uzağındadır.

İslâm döneminin başlarındaki kaynaklarda çok geniş bir coğrafya söz konusu iken, ele geçirme hızı ve kapsamı ile paralel olarak hem tanımlama hem de idarî taksimat bugünkü Horasan'a doğru yaklaşmaya başlar. Burada Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı *İslâm Ansiklopedisi* (DİA) ile T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nın eksiltili çeviri ve eklerle yayımladığı Leiden *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki (LİA) Horasan tanımlamasına bakıldığında iki şey dikkati çeker: 1. DİA'daki maddenin yazarı, Horasan tanımının değişimini idarî tasarruf üzerinden açıklar. Burada gerçekleşen "fetih"lerin içinde gibidir, olguya bir fetih eri ve mücahit gibi bakar. 2. DİA'daki yazar, Kürt bölgesini en geniş Horasan tanımına bile eklemez, LİA yazarı ise ekler. DİA yazarı Osman Çetin'in tanımlamasına bakalım:

> Horasan'ın sınırları, buranın idari bakımdan büyüyüp küçülmesiyle ilgili olarak tarih boyunca çeşitli farklılıklar göstermiştir; bu sebeple zaman içinde değişen siyasi

[1] Bu tanımlamada epey batıdan bakıldığının farkındayız; imajinasyonu keskinleştirmek için tercih ettik. Öte yandan Horasan adı "bazen 'Doğu' manasın[d]a yön ifade eden bir kelime olarak da kullanılmıştır" (Abdülkadir b. Muhammed Kureşî'den Akt. Uslu 1997:26).

sınırlarla coğrafi sınırlar ayrı mütalaa edilmelidir. İslam coğrafyacılarına göre genellikle Horasan doğudan Huttel (Tacikistan'da Kul'ab çevresi), Gur (Orta Afganistan) ve kısmen Sicistan (Sîstan); güneyden Deştilût ve Kirman ile Rey arasındaki Fars toprakları; batıdan Deştikevîr'in batı kısmı ve Taberistan ile Cürcân; kuzeyden de Türkmenistan'ın bir bölümü, Hârizm ve Mâverâünnehir tarafından çevrilmiş geniş bir alandır. Ayrıca bu geniş alan "ümmühât" denilen Nîşabûr, Merv, Belh ve Herat merkezleri etrafında yer alan dört büyük bölge olarak da tasvir edilir. Tâhirîler zamanına kadar bölgenin idarî merkezi Makdisî'nin "Horasan'ın ümmü'l-kurâsı" dediği Merv idi. (Çetin XVIII 1988-2013:234)

Eleştirilecek yönlerine karşın buradaki siyasî ve coğrafî sınırların değişimine işaret edilmesi, yerinde bir belirlemedir. İslâm coğrafyacılarının bazı dönemlerdeki tarifleri daha sınırlı bir bölgeye tekabül ederken bazen de Horasan neredeyse Küçük Asya ile Çin'in arasındaki bütün bölge şeklinde tanımlanır. Yukarıda öne sürdüğümüz gibi, henüz ele geçirilmemiş tarihî Horasan, yavaş yavaş bugünkü Horasan'a doğru küçülmeye başlar. Faik Bulut'un LİA'dan aktardığı coğrafya işaret edilen ilk genişliğe tekabül eder:

Günümüzde İran'ın kuzeydoğusundaki bölgenin *(ustân)* adı olup, idari başkenti *Meşhed*'dir. Fakat, İslam öncesi devirde ve İslam'ın ilk dönemlerinde, Horasan adı, daha farklı şeyleri simgeliyor; Sovyet egemenliğindeki Ortaasya ile Afganistan'ı kapsayacak genişliğe sahip bulunuyordu. İlk Arap müslümanlar, Batı İran'ın doğusuna düşen her yer için bu adı kullanıyorlardı. *Cibel* veya sıkça kullanılan *Irak-ı Acem* bölgesi de, yanlış biçimde Horasan bölgesine dahil ediliyordu. Bu nedenle Horasan; *Cibel/Irak-ı Acem* diyarından, Hindistan'daki İndus Vadisi ve Sind'e kadar uzanabiliyordu. (Bulut 1998:16; özgün imlâ)

Burada Horasan sınırları içinde gösterilen "el-Cebel" bölgesi, Kürt coğrafyasının önemli bir kısmını teşkil eder: "Arap-İslâm tarihçilerince *Cibel/Cebel* (el Cibel) diye adlandırılıp Horasan'a dahil edilen bölge, esas olarak Kürtlerin yoğun yaşadığı bugünkü coğrafyadan başka bir yer değildir. *El Cibel*, Selçuklular devrinde, idari bakımdan *'Kürdistan'* diye adlandırılmıştır" (1998:19; özgün imlâ). Dolayısıyla yukarıda aşiret mitolojisi olarak adlandırdığımız olgunun tarihsel boyutlarından biri açığa çıkmış oluyor.

Resmî tarihçiler gibi onları tekrar eden bazı isimler de Horasan'ı mistik bir haleye çevirirken ciddiye alınması güç çıkarımlarda bulunurlar. Sözgelimi, Orhan Veli Hormek, Mehmet Şerif Fırat'a[1] dayandırarak Hormek aşiretinin Horasan'dan geldiğini, eski adının "Harezm" olduğunu, zamanla Hormek'e dönüşen bir Türk aşireti olduğunu ifade etmektedir (Hormek 2009:14). Oysa Harezm adının kendisi İranîdir. Ahamenişlerin 23 satraplığından birinin adı olan Uvarazmiya (Harezm) (Bulut 1998:35) bölgesi, Xwarizma, Kwarizm, Hvârızm, Xwarizm gibi adlarla da bilinir. Kutsal *Vendidad*'da Airyana Vaico şeklinde geçen bu ad, Yunan metinlerinde Khorasmioi şeklinde geçer (1998:29; Teker 2006:28-29).[2]

---

[1] Mehmet Şerif Fırat, "Bir kerre Horasandan gelenler Kürt olamaz" der (Akt. Arslan 2006:78; özgün imlâ). Fırat'ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* adlı kitabı, aslında CHP Genel Merkezi tarafından eklemelerle "zenginleştirilmiş," Turhan Selçuk tarafından da bir matbaada basılması sağlanmıştır. Bu ilginç portre için bkz. Arslan 2006

Türkiye üniversitelerinde İranî bir dil olan Harezmîyi Türkçenin lehçeleri arasında gösterme eğilimi de sözü edilen falsifikasyonun örneklerinden biri sayılabilir. Zebîhullâh-i Safâ'nın *İran Edebiyatı Tarihi*'nden şu bölümü aktarmakla yetineceğiz: "Hârezmî lehçesi, ister Hicretten sonraki ilk üç yüzyılda ister sonraki yüzyıllarda olsun adı geçen lehçeler arasında bir süre konuşulmaktaydı. Nihayet Moğol ve Tatar saldırıları sonucu Ural-Altay dillerinin o bölgede yaygınlaşmasıyla birlikte VIII/XIV. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ortadan kalktı. Eski lehçelerden ve aynı şekilde Arap hattıyla yazılmış olan İslâm dönemi yeni Hârezmî lehçesinden bir kısım eserler elde mevcuttur. Ebû Reyhân-i Bîrûnî-yi Hârezmî, Âsaru'l-Bâkiye'sinde Hârezmî dilindeki aỳ, bayram, önemli günler ve ay konumlarının isimlerini zikretmiştir" (Safâ I 2002:30).

Katip Çelebi'nin Horasan tarifi, büyük ölçüde en geniş sınırlara sahiptir. Bir anlamda Hindistan'dan bugünkü Irak'a ve Türkistan'a kadar uzanır. Katip Çelebi, bu dairede sayılan bazı diyarları ise işaret ederek dışarıda tutar:

> Doğuda Sicistan toprakları ve bazı Hind şehirleri, kuzeyde Mâverâünnehir şehirleri ve Türkistan, batıda Irak-ı Acem, Cîl [Gîl] şehirleri ve Taberistan ile Horasan arasında olan çöl, güneyde Fars ve Kirman ile Horasan arasını ayıran çöl ile çevrili olup kare şekline yakındır. Nihayet iki kol gibi biri çöl ve sahraya, öteki Herat ile Gûr arasından Gazne'ye uzanır. Biri Kûmis ile Kayserân ayırımından gider. İbn Furât: "Horasan'ın uzunluğu Damegân'dan Âmû Suyu'na, eni Zincân'dan Cürcan'a kadardır" der. Hamdullah ise: "Geçmişte Kûhistan, Kumis, Mâzenderân ve Taberistan birer memleket sayıldılar. Ancak Kumis, Mâzenderân ve Taberistan başka memleket kabul edilir" der. (Katip Çelebi I 2013:512)

Görüldüğü gibi tarihî Horasan, stabil değildir. Ancak resmî ideoloji onu "Turan"[1] gibi yerini bilmediği, tarif ede-

[1] 1839'da Macar bilimcilerce kurgulanan "Turan" kavramı, ilerleyen süreçte Pan-Germenizm ve Pan-Slavizm karşısına çıkarılan bir ideolojiye dönüştürüldü. Her ne kadar Ziya Gökalp ilk kez Turan sözcüğünün içeriğini doldurmaya çalışsa da, bu Turan'ın nerede olduğunu bilmez ve "Yüce Turan, güzel ülke, söyle sana yol nerede?" dizesinde bunu itiraf eder. Sonunda "Ne Hint'tedir, ne Çin'de, Türk ruhunun içinde" diyerek bir coğrafyadan çok bir ruhu simgelediğini belirtir. "Turan" adı Avesta'daki Thraetaona'nın (Feridun) üç oğlundan biri olan "Tura"ya ayrılmış toprakları niteler. Özetlediğimiz bu belirlemelerinden sonra Gürdal Aksoy, Şemseddin Günaltay'a referansla Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde geçen İran ile Turan'ın bugünkü İran'ın güneybatı ve kuzeybatısını, yani eski Persya ile Medya'yı ifade ettiğini yazar. Faik Bulut ise, Gökalp'ten beri "proto-Türk" sayılan topluluğun Yunan metinlerinde Dahi, Çin metinlerinde Ta-Hiya şeklinde anıldıklarını ve bu topluluğun kendini Medlerin bir kolu saydığını ileri sürer (Bulut 1998:189). Bu noktada Aksoy'un değerlendirmesini aktarmakta fayda vardır: "Tarihsel kökenine bakıldığında, eğer Turan Medya'yı ifade ediyorsa ve Medlerle Kürtlerin bir

mediği bir noktaya yerleştirerek bir tür anayurt olarak kurgular. Burada ileri sürülen ana, kaynak, bağ gibi olgular bir gerçeğe dayanmaz. Önemli olan bunların doğru belletilmesi ve propaganda değeridir. Gerçekten de bu propaganda tutar ve bu çalışmanın da sürekli biçimde kendini bu yerleşik dogmalara karşı tarif etmesine yol açar.

Görüldüğü gibi tarihî Horasan'ın hareketli bir haritası söz konusudur. Bugünkü Horasan ise, mevcut haritalar üzerinde kolaylıkla gösterilebilir. Bugünkü Horasan, İran'ın kuzeydoğusundaki eyaletin adıdır. İran devletinin idarî taksimatında eyalet olarak tarif edilir:

> Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. En geniş kesim İran'ın elindedir ve adı geçen iki devletle İran'ın diğer eyaletlerinden Mâzenderan, Simnân, Yezd, Kirman, Belûcistan ve Sîstan'la çevrilidir; idarî merkezi aynı zamanda dinî bir merkez olan Meşhed'dir ve eyalete (ustân) Meşhed, İsferâyin, Bucnurd. Bircend, Tayyibat, Türbeticâm, Türbetihaydarî, Darrıgaz, Sebzevâr, Şirvan, Tabes, Firdevs, Kâbnât. Kûçân, Kâşmir, Gunâbâd ve Nîşabur vilâyetleri (şehristan) bağlıdır. Horasan eyaletinin 1996 sayımına göre nüfusu 6.047.661'dir. (Çetin 1988-2013:234)

İran'daki Horasan eyaleti de üç ayrı birime ayrılmıştır. İran'ın en büyük eyaleti olmasının yanı sıra neredeyse İran'daki bütün etnik çeşitliliği de barındırır:

---

bölümü açısından bir bağ kurulabiliyorsa, ortaya yine garip bir durum çıkmaktadır; çünkü Türk ulusçuları, bu durumda kendilerine vatan olarak seçe seçe Kürtlerin bugün en azından bir bölümünün etnik olarak ilişkilendirildiği Medlerin ülkesini seçmiş demektir. Böylece Türk ulusçuları, yalnız bugün değil, antikitede de 'Kürt yurdu'nu işgal etmiş olmaktadırlar" (Aksoy 2002:32).

> İran'ın en büyük eyaleti olan Horasan, ülkenin kuzeydoğusunda yer alır. Bu bölgenin özellikle kuzeyi, geniş etnik çeşitlilikle karakterize edilebilir. 15.444 mil karelik alan üstünde çağdaş İran'ın bütün etnik gruplarıyla karşılaşılabilir: Kürtler, Belûçlar, Lorlar, Türkler, Türkmenler, Sistanîler, Afganlar, Araplar vd. Bunların çoğu burayı tarihi yurtlarından göç sonucu geldikleri yer olarak gösterirler. Son dönemde Horasan üçe bölündü: Kuzey Horasan (Xorâsânê Şomalî), bölgenin orta kısımları (Xorâsânê Rezavî) ve Güney Horasan (Xorâsânê Cenûb). Belirtmek gerekir ki Kürtler Büyük Horasan'ın kuzeydeki iki parçasında yaşarlar. (Madîh 2007:11-12)

Bugünkü Horasan'da çok çeşitli uluslar yaşamaktadır. Göç, göçertme, yerleşme, fetih, istila, konargöçerlik, ticaret gibi etkenler, son derece renkli bir etnik tabloyu ortaya çıkarmıştır. Bu yapısı, sadece bugüne özgü de değildir. Nitekim Osman Çetin, Hindistan ve İran'a yayılan Arî topluluklarının (yazar "ırk" sözcüğünü tercih etmiştir) Horasan'da ortaya çıktığını yazmaktadır. Aynı şekilde yazar, Hunlar ve Göktürkler zamanındaki çeşitli Türk boylarının, İslâmiyetle birlikte Arapların ve Cengiz Han istilasıyla Moğolların bu bölgeye yerleştiğini ekler. Çetin, bugünkü Horasan'daki sosyolojik ve etnik yapı hakkında ise şunları yazar:

> Günümüzde halk genelde yerleşik nüfus ve göçebeler olarak ikiye ayrılır. Kuzeybatıda Göklen ve Yamut Türkmenleri, Bucnurd ve Kuçan çevresinde Kürtler, Meşhed'in güneydoğusunda Cemşidîler, güneybatıda Haydarîler, güneydoğuda da Belûciler çoğunluktadır; bölgede Hezâreler'e de rastlanır. İran, Arap ve Türk asıllı hükümdarların kuzeydoğu sınırlarını savunmak için özel birlikler kurarak Horasan'a yerleştirmeleri ve son zamanlarda İran şahlarının politik sebeplerle Lûrîler gibi bazı grupları buraya iskân etmeleri etnik yapıdaki karışıklığı daha da arttırmıştır; şehirlerde yahudilerle Çingeneler de vardır. (Çetin 1988-2013:235; özgün imlâ)

Yahudi sözcüğünü cins isimmiş gibi küçük harfle yazan Çetin, Horasan'a yerleştirilen "özel birlikler"in menşei hakkında bir şey söylemez. Aynı şekilde 'Abbas-'Ali Madîh gibi Lorları[1] da Kürtlerden ayrı bir topluluk olarak gösterir. Bununla birlikte diyebiliriz ki bugünkü Horasan, yukarıdaki bilgiler ve Harita 8'de görüldüğü gibi belli bir bölgedir.

I.B. Eski Kaynaklarda Horasan Kürtleri

Tarihî Horasan ile bugünkü Horasan arasında örtüşen ve örtüşmeyen noktalara bakıldığında buradaki Kürt toplulukların uzun bir geçmişiyle karşılaşılır. Seyyahlar, coğrafyacılar ve tarihsel kayıtlar bu durumu tespit ederken Kürt sözcüğünü kullanırlar. Ancak Türkiye'deki resmî tarih yazarları inkârın kâr etmediği durumlarda Kürt sözcüğünün genel olarak göçebeler için kullanıldığını ileri sürmüşlerdir.[2] Resmî ideolojinin herkesi susturduğu yüzyılda bu epistemik/semantik örtü, geniş bir tarih ve coğrafyanın üstüne gerilmiştir. Oysa göçebe topluluklardan söz eden tarihsel kayıtlar Kürt sözcüğü gibi Afşar, Hazarî, Kaçar gibi toplu-

[1] İbnü'l-Belhî: *Zübdetü't-Tevârih*'te Loristan hakkında şöyle demektedir: 'Orda bir köy var ki Kürttür, Kürtler yaşar ve dilleri Kürtçedir. Bunlara Lorî denir.' İbnü'l- Esir ise, 'Lorlar Kürtlerden bir gruptur'" demektedir (Akt. Biçer 2013a:176).
Elbette Bekir Biçer'i bu grup içine dâhil etmiyoruz ama burada aktardığı bilgi, bizim açımızdan önemlidir: "İslâm kaynaklarından Kürtlere dair elde edilen bilgilerin azlığının yanında Kürt adının kullanımında da farklılıklar ve sorunlar vardır. Arapça kaynaklarda Kürt kelimesi bedevi yani göçebe, hayvan terbiyecisi, sınırlı ölçüde yağmacı ve çoğu kez dağlı anlamında kullanılmıştır. Ancak bunların dışında kaynaklarda Kürt adıyla bir kavim ve kabileye veya Kürtçe konuşan halka ad olarak yani özel isim olarak da kullanılmıştır. İslam tarih kitaplarında Kürt ismi ne zaman göçebe ne zaman özel isim olarak kullanılmış anlamak hayli zordur" (Biçer 2012:55; özgün imlâ).

luklardan da söz ederler. Yani Kürt sözcüğü hepsini niteleyen bir isim değil, onların bir unsurudur.[1]

Horasan'daki Kürt varlığını anan metinler, antik kaynaklardan Arap coğrafyacılar ve Batılı şarkiyatçılara kadar genişler. Bu metinlerde aktarılan bilgiler, buradaki Kürt yerleşiminin aşağıda geniş biçimde anlatılan büyük göç ve kısmî geri dönüşlerin ötesinde düşünülmesi gerektiğini ortaya çıkarır. Aynı şekilde bugün Horasan'da yerleşik olan çok sayıda topluluğun söylemi göz ardı edilmemelidir. Zira Horasan bölgesi Fars, Kürt, Moğol, Belûç, Türk gibi halkların etkili olup yaşadıkları bir bölge olagelmiştir. *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Horasan" maddesinde, artık daha dar bir alanı tarif eden Horasan'daki etnik gruplar şu şekilde sıralanmıştır: Türkmen, Kürt, Belûç, Arap, Teymuri ve Afgan Hazaraları (Akt. Bulut 1998:168). Dolayısıyla genişleyip daralmakla birlikte Horasan'ı belli bir ulus ya da etnik gruba ait göstermek mümkün değildir.

Horasan'daki Kürt varlığına ilişkin kaynaklar bizi uzak bir geçmişe götürür. Horasan Kürtlerinin mitolojiyle karışık tarih aktarımına göre Kürtler Horasan'a 5000 yıl önce gelmişlerdir (Reşî 2013b:301). Botan Amedî ise, Hazar Denizi kıyılarındaki Hisar ve Turage tepelerindeki kazılardan çıkan belgelere göre Horasan'daki Kürt yerleşiminin MÖ 2000'e kadar uzandığını ileri sürmektedir (Akt. Reşî 2013b:286-87). Azerbaycan Kürtlerinden Hejarê Şamil ise, *"Sovyet Kürtleri" Hakkında Tarihi ve Güncel İnceleme: Diaspora Kürtleri* adlı kitabında Horasan'daki Kürtlerden söz eden ilk kaynakları anmaktadır. Ona göre Horasan'daki Kürt varlığı Zerdüşt peygamber dönemine kadar uzanan bir tarihe sahiptir:

[1] "Zagroslarda en azından son 500 yıldır yaşamakta olan ve sadece birkaçını saymak gerekirse Kaşqailer, Avşarlar, İnanlılar ve Karagözlüler gibi birçok yaylacı göçebe Türki gruplar, Kürt ekonomik yaşam tarzının tıpa tıp aynısına sahip olmalarına karşın, tarihin hiçbir döneminde Kürt olarak adlandırılmamışlardır. Eğer 'Kürt' adının çoban anlamına geldiğine inanacaksak, bu topluluklar neden Kürt olarak adlandırılmamışlardır?" (Izady 2004:323; özgün imlâ)

> Milat'tan önce 7. yüzyılda Parfiya'nın[1] Midya İmparatorluğu'na dahil olduğu tarihten bellidir. Askeri-siyasi ve ekonomik açıdan "Parfiya" Midyalılar'ın kontrolünde bulunmaktaydı. Mihail Siriets de kendi "Haberler"inde MÖ 249 olaylarına parmak basarak "Parfiyalıların topraklarını ele geçiren" Midyalılar'dan bahsetmiştir. 7. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçisi Sebeos,[2] Sasani Kralı I. Xosrov Anuşirvan'ın (531-579) komutanı Smbat'ın [Bagratuni] Büyük Sahra'nın girişinde (başlangıcında) Türkistan ve Delxastan'da Kordi halkıyla karşılaştığından bahsetmiştir. (Şamil 2005:153-54; özgün imlâ)

İslâm kaynakları da erken dönemlerden itibaren Horasan'daki Kürt varlığından söz ederler. Bu çerçevede ulaşabildiğimiz en eski isim, İbn Hurdazbih'dir. Ebu'l- Kasım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdazbih (820-912), 885-886 tarihli *el- Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı kitabında geniş bir coğrafyayı Kürtlerle özdeşleştirir: "Ceyhun Nehri Tübbeb dağlarından çıkmaktadır. Bu nehir Belh ve Tirmiz'de Kürtlerin bulunduğu Husâsek, Amul, Herâmirî, Firber ve Harezm gibi şehir ve köylerden geçer ve Cercân denizi ile Kurden gölüne dökülür" (Akt. Biçer 2014:169). Aynı yazar Horasan'daki yedi Kürt köyünü andıktan sonra "Horasan'daki şehirler çevresinde-

---

[1] "Şimdiki Güney Türkmenistan ve İran'ın Xorasan eyaleti topraklarını kapsayan Parfiya, Midya İmparatorluğu'na dahil olmuş, sonradan (2. Kir zamanı) Ehemeniler Devleti tarafından yönetilmiştir" (Hejarê Şamil'in dipnotu; özgün imlâ. Parthia/Parfiya'nın Med İmparatorluğu içindeki yerini görmek için bkz. Harita 11).

7. yüzyıl tarihçilerinden olan Psikopos Sebeos'un doğum ve ölüm yılları bilinmemekle birlikte kendi anlatımına göre bir süre Pers Kralı II. Xosro (Hüsrev) Perviz'in (?-628) himayesinde yaşamıştır. 645 yılında ise Dvin Kilise Konsülü'nün bir kararında imzası vardır (ed. Hacikyan II:2002:81-82). Sebeos'un ünlü "tarih" kitabı, 1985 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Bu kitabın 7. bölümüne baktığımızda "Korduatlar" sözcüğüyle karşılaşıyoruz ki elde edilen ganimetin Korduatların ülkesine taşındığı belirtilir (Sebeos 1985:49). Smbat Bagratuni ise, Şamil'in de aktardığı gibi Türkistan ve Delxastan'da Korduatlar adlı bir halkla karşılaşır. İnançsız olan bu topluluk Hıristiyanlığı kabul eder (Sebeos 1985:53).

ki boş arazilerde Kürtler ve başka çoban halklar oturuyor" demektedir. Ona göre "Nişabur'dan Esedâbâd yakınındaki Kürt köylerine kadar olan mesafe yedi günlüktür. Kürt köylerinden Damgan'a beş menzildir" (2014:174). 957'de öldüğü tahmin edilen Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî ise, *Kitâbü'l-Memâlik ve'l-Mesâlik* adlı eserinde Fars'taki otuz üç göçebe aşireti (hayy'ül-ekrad/Kürt mahallesi, bölgesi) şöyle sıralar:

> Fars'taki Kürt mahallelerine gelince onlar şunlar: el-Kirmaniyye, Râmaniyye, Müdessir, Muhammed b. Bişr mahallesi, Bekıliyye, Bendadmahriyye, Muhammed b. İshak mahallesi, Sabahiyye, İshakiyye, Ezrekaniyye, Şehrakiyye, Tadmadahniyye, Zebadiyye, Şehreviyye, Bandadikiyye, Hasreviyye, Zenciyye, Saffariyye, Şahariyye, Mehrakiyye, Mübarekiyye, İştihariyye, Şahuvniyye, Fıratiyye, Selmaniyye, Siriyye, Azaddohtiyye, Berazduhtiyye, Matallabiyye, Mamâliyye, Şakaniyye, Kaçtiyye ve Celiliye... Bunlar hatırlayabildiğim isimler. Bölgede yüzden fazla oba ismi var ama ben otuz tanesini hatırlıyorum. Bu isimlerin tamamını ancak sadaka divanından tespit edebiliriz. (Akt. Biçer 2014:173)

İstahrî ayrıca "Üştürc, bir Anhuz şehridir. Sahrada küçük bir şehirdir. Üştürc'de Kürtlerin yedi köyü ve evleri vardır. Koyun ve deve sürüsü sahibidirler" (el-Istahrî 1927:271) demektedir. Ebu'l- Kasım Muhammmed b. Ali İbn Havkal (ö. 367/977) da İstahrî ile benzer bilgileri aktarır. Yazar, *Sûretu'l Arz* adlı kitabında: "Meşhur Kürt aşiretleri Hezbâniyye, Humeydiye ve Loriyye'dir. Bunların yaşadıkları yerlerde görkemli evleri vardır. Onlar cömert bir kavimdir ve sanat ehlidir" (Biçer 2014:174) ifadelerini kullanır. Aynı yazar Fars'taki Kürt mahallelerini sıralarken yine İstahrî ile benzer bilgileri aktarır:

> Kirmaniyye, Râmâniyye, Mediyn, Hayy Muhammed b. Beşir, Bekıliyye, Bendazemihriyye, Hayy Muhammed b. İshak, Sabbahiyye, İshâkiyye, Tamadiheniyye, Ezrakaniyye, Suh-

rukiye, Bendazakiyye, Hasreviyye, Zenciyye, Saferiyye, Şehyariyye, Mihrikiyye, Mübarekiyye, İstimaheriyye, Şâhaviyye, Feratıyye, Selimaniyye, Sırıyye, Ezdihatiyye, Matlabiyye, Memaliyye, Lariyye, Berazedihatiyye, Şehkaniyye, Celiliyye. Bunlar mahallelerin en meşhurlarıdır. Zekat divanı hariç bunları saymak mümkün değildir. (Akt. 2014:175)

El-Mesûdî'nin (896-956) verdiği liste ise, Kürtlerin 10. yüzyıldaki durumunu tasvir ederken biraz farklılık arz eder. Onun aktarımlarına bakıldığında Kürt aşiretlerinin adları gibi yayılım bölgeleri de ortaya çıkar. Buna göre Kürtler "Fars, Kerman, Sicistan (Sistan), Horasan, Cibal'de Nihavend, Dinavar, Hamadan, Şahrizur, Darabad, Samafan; Azerbaycan'da, Bab al-Abvabe (Darband), Cazira, Siriya (Şam), Arap-Bizans sınır bölgesinde (Sugura) vb" yerlerde yaşarlar. Yazar aşiretleri ise şöyle sayar:

Al-Bazincan, aş-Şuhcan, aş-Şazincan (aş-Şazancan), an-Naşavira, al-Buzikan, al-Luriya, al-Curkan, al-Cavaniya, al-Barisyan (veya al-Barsyan, al-Barisan), al-Calaliya, al-Mustakan, al-Cabarika (al-Cabarkiya), al-Curgan, al-Kikan, al-Macurdan, al-Hazbaniya. (Poladyan 1991:91)

Mesûdî bunlara ek olarak Cibal'de yaşayan aş-Şurah, al-Mazancan, al-Mazdanakan, aşiretleriyle Suriye'de yaşayan ad-Dababila (Dunbili) ve Musul ile Cudi Dağı arasında yaşayan al-Yakubiya aşiretlerini sayar (1991:91-92). Aynı dönemde Musul çevresinde al-Maraniya (al-Madraniya), al-Kikan, al-Buhtiya gibi aşiretleri de anar (1991:93). Nusaybin'de doğmuş olan İbn Havkal (ö. 988), ana Kürt kıtası gibi Horasan ve Herat ile Nişabûr arasında bulunan Kuhistan'daki Kürtlerden de söz eder. Dönemin klasik dili içinde belli bilgileri aktarır:

Şehrizor, Hulvan, Saymera, Sirvan, Lor, İsfehan ve Kâşan üzerinden Hemedan'a kadar uzanan dağlar üzerinde Humeydiyye, Loriyye, Hezbaniyye ve Mihraniniyye ve Şehri-

zor Kürtleri vardır. Bölgenin bir kısmı Kürtler tarafından meskûn ve ma'mur kılınmıştır. Endehuz küçük bir şehirdir. Ovalarında yedi Kürt köyü vardır. Horasan ve Kuhistan'da oturan Kürtler, koyun besler ve devecilik yaparlar. Nişabur'dan Esedâbad yakınlarındaki Kürt köyüne kadar altı günlük yoldur. Kürtler'in köyünden Damgan'a kadar beş günlük yoldur. (Akt. Biçer 2014:176)

Ramazan Alî Şakirî, *Uturaxnâmeyê Tarîxê Cameyê Kuçân*'da (Tahran, 1362/1983) İslam döneminin ilk yıllarında Horasan'da Kürtlerin mevcut olduğunu ve Ebu Müslim Horasanî'nin etnik olarak Kürt olduğunu yazar. Abdullah Şehbâzî, *Muqaddemeyê Berşinaxtê Îlad ve Eşaîr*'inde (Tahran, 1369/1989) 9-10. yüzyılda Fars eyaletindeki Şebankareler dışında Taberistan ve Kuhistan'da da (Horasan'ın Qayîm Dağları) Kürtlerin yaşadığını yazar (Rehmetî 2017:4-5). *Târih-i Sistân*'da 9. yüzyılın sonlarında Horasan'da gerçekleşen olaylardan söz edilirken Yakûb'un Herat'taki olayları kontrol altına aldıktan sonra isyancı Abdurrahim'e çöl halkları ve Kürtleri yönetmek üzere tüm Asfozar'ın yönetimini verdiği belirtilmektedir (ed. Tucci and Yarshater, 1976:173). Kitabın editörleri, Kürt sözcüğüne düştükleri aynı sayfadaki dipnotta, bu sözcüğün metinde "Kordân" (Kürtler) şeklinde geçtiğini yazmaktadırlar. Kitabın bir elyazması nüshasını 1935'te Tahran'da yayıma hazırlayan Muhammed Bahâr, bu sözcüğün söz konusu dönemde Horasan'da yaşayan Kürt aşiret üyelerini tanımladığını belirtir. 1062'de kaleme alınmış, yazarı bilinmeyen bu referans kitapta yine Horasan bölgesinde Yakûb'a karşı başkaldıran Muhammed İbn Vâsel'den bahsedilir. Onun Seraf/Siraf şehrine vardığı belirtilirken burada Kürt lideri Raşidî'nin meskûn olduğu vurgulanır (1976:181).

El-Mesûdî (896-956), Horasan'ı "Kürt aşiretlerinin yaşadığı bir bölge" olarak tarif etmektedir (Nizar Eyub Gulî'den Akt. Arik 2012:135). Aynı şekilde 1107 yılında ölen İbnü'l-Belhî, *Farsnâme* adlı eserinde Şebankare/Şivankare grubundan

bahseder. Belhî'ye göre "Şebankareliler beş aşirete bölünmüştür. Bu Kürt aşiretleri, İsmaili, Ramani, Karzuvi, Mesudi ve Sahani'dir. Bunlar içinde en soyluları İsmaililerdir. Ama en önemli kabile Ramanilerdir. Onların başkanı Fadluye'dir. O bu asaleti babası Ali İbn Hasan İbn Eyyüb'den miras olarak almıştır" (Akt. Biçer 2014:178). İbnu'l-Esîr (1160-1233). Xorasan komutanı Ebi Ali bin Muhtac'ın ordusunda çok sayıda Kürt vardır: "Xorasan Serdarı miladi 944 yılında Rukin El Dewli El Bihudi'ye [Ruknüddevle el-Büveyhî] karşı savaşlarda bu Kürdlerden yararlanmıştır" (Akt. Arik 2012:136). Yâkût el-Hamevî, (ö. 1229) *Mû'cemü'l-Büldân* adlı eserinde şu ifadeleri kullanır: "Horasan'daki şehirler çevresinde, boş arazilerde hayvancılıkla geçinen Kürtler oturuyor. Lor, Kürtlerden Cibal'de bir topluluktur. Onlar İsfehan ve Huzistan arasında oturuyorlar" (Akt. Poladyan 1991:98; Akt. Biçer 2014:182; ayrıca bkz. Akt. Arik 2012:136; Çetin, haz. 2014:199).

Maria T. O'Shea, Arap yazarların 10. yüzyıldan itibaren Kürtler ve Kürt hanedanlıkları hakkında bilgiler aktardıklarını belirtmektedir. Bu yazarlar Kürdistan dışındaki bölgelerde yaşayan 20 kadar Kürt aşiretini sayarlar ki bu bölgeler Fars, İsfahan ve Horasan'dır. Aynı şekilde orduların emrindeki Kürtler ile yerleşik olanlar hakkında da bilgiler verirler. 9. yüzyılın sonlarına doğru El-Yaqubî, Irak'ın doğusu ile İran'ın batısındaki Kürtlerden söz eder. Mesûdî, Suriye, Basra ve Horasan gibi daha da uzak bölgelere savrulmuş Kürtleri anar (O'Shea 2004:69).

Arşak Poladyan, 900'lü yılların ortalarından bahsederken Samanîlerin ordusunda Kürtler olduğunu ve bunların halifeliğin kuzey bölgeleri ile Horasan ve Maveraünnehir'de görev yaptıklarını yazar (Poladyan 1991:70). 10. yüzyılda yaşamış olan Hasan el-Hamadanî, Şaybanlar ve diğer Arap kabilelerinin Tur-Abdan [Midyat Platosu]'dan Horasan'a gidişini anlatır ve "onlara sadece Kürtlerin katıldığını belirtir" (Akt. 1991:95; özgün imlâ). Faik Bulut ise, 11 ve 12. yüzyıllarda Horasan'da yayılan Karmatî, Hürremî ve İsmailî hareketleri

içinde Kürtlerin de yer aldığını aktarır. Nitekim İbnü'l-Cevzî (1116-1201) de "Karmatiler'in önemli bir kısmının Kürtler, Acem ve Arapların baldırıçıplaklarından oluştuğunu" kaydediyor (Akt. Bulut 1998:180; özgün imlâ; ayrıca bkz. Poladyan 1991:5).

Ebu'l-Hasan İbn Said el-Mağribî, (ö. 610/ 1214) *Kitab el-Cuğrâfiya* adlı kitabında, "Ehvaz ve İsfehan arasında Luz dağları vardır. Orada Kürt halkı vardır. Melikine Herarest denilir ve İsfehan'da yer alır" (Akt. Biçer 2014:183) der. Bekir Biçer, "İslâm Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkındaki Rivayetler (9. Yüzyıl-13. Yüzyıl)" adlı makalesinde şu değerlendirmeyi yapar:

> Kürtler, İslâm tarihinin erken dönemlerinde Cibal, Fars ve Ermeniyye bölgelerinde yoğun olarak yaşamıştır. Adı geçen bölgelerde Kürtlerin yoğun olarak bulundukları yerler şehirlerin kırsal alanıdır. Musul, Ninova, Vasıt çevresi, Erbil, Hakkari, Akru (Akra), Şehrizor, Hulvan, Kuhistan, Huzistan, Loristan, Uşne, Balus, Hadran, Endehuz, Ehvaz, Beyda, Dasin, Siser, Hemedan, İsfehan, İstahr, Sühreverd, Erdeşir, Fars -özellikle Ahsa çevresi-, Şiraz, Karmasin, Horasan, Errecan Baylakan, Belescan, Sabur, Musul ve Cudi Dağı arası ve Fehman, Feridin ve Merc kasabaları sayılabilir. (2014:183; özgün imlâ)

İspanya sefiri Ruy Gonzáles de Clavijo'nun, Nişabûr civarında 26 Temmuz 1404'te tuttuğu notlarında Nişabûr'a bir fersah yakın olan bir yerde dört yüz çadırlık büyük bir ordugâh gördüğünü, aralarında Kürtçe konuştuklarını ve burada yaşadıklarını aktarır (Rehmetî 2011:300).[1]

---

[1] Nişabûr için "Med ülkesinin merkezi şehridir" diyen Clavijo, Med ülkesinin burada son bulduğunu ve bundan sonra çok geniş olan Horasan memleketinin başladığını yazar (1993:116). 26 Temmuz 1404'te Nişabûr'dan bir fersah uzaklıkta bağlık-bahçelik bir yer olduğunu yazan Clavijo, şunları ekler: "Burada dörtyüz kadar çadır kuruluydu. Fakat bu çadırlar alelade çadırlardan değildi. Siyah ke-

Celîlê Celîl ve Gulî Şadkam ise, 1701 adet sêxiştîtiyi derledikleri *Sêxiştîyên Kurmancî* adlı çalışmaya yazdıkları önsözde, Horasan'ın en büyük ve en eski Kürt diasporası olduğunu belirtirler. Buradaki Kürt yerleşiminin milattan önceki yıllarda, Medler döneminde başladığını eklerler. Bu noktada en önemli kaynak olarak Firdevsî'nin (940-1020) *Şahnâme*'sini gösteren yazarlara göre şair, Rüstem-i Zal'ın Kürtlüğüne[1] sürekli biçimde vurgu yapar ve "kan emici Azdahak/Dehak" ile "Demirci Kawa"nın hikâyesi üzerinde özellikle durur. Onlara göre kendisi de aslen Horasan'ın Tûs şehrinden olan Firdevsî, Kürtleri yakından tanımıştır (Celîl û Şadkam 2012:5; ayrıca bkz. Izady 2004:38-39).

Timur'a (1336-1405) ait olduğu ileri sürülen ve çeşitli adlarla Türkçeye çevrilen *Tüzükât* adlı kitapta Timur'un Kürtleri Horasan'da nasıl yendiği anlatılır. Söz konusu kitabın bazı Türkçe çevirilerinde bu bölüm sansürlenmiştir. Sadece Gazanfer Şahin'in 2003'te yayımlanan çevirisinde aşağıdaki bölüm bulunmaktadır:

çeden yapılmıştı. Bunlarda ikamet eden Elavariler, göçebe kürtlerdir. Bunlar her mevsimi çadır içinde geçirir ve şehirlere yerleşmezler. Yaz-kış sürülerini otlatmakla meşgûl olurlar. Sürüleri koyun, inek ve danadır. Bilhassa bu kabilenin 20 000 devesi de vardı. Bu kürtler, vilayetin her tarafını dolaşıyor ve her sene Timur'a, 3 000 deve, 15 000 koyun veriyorlarmış. Sürülerini serbest serbest otlatabildikleri için, bu vergiyi seve seve veriyorlarmış. Yaklaştığımızda, reisleri bizi karşılamıştı. Ve bizi en büyük çadıra götürmüştü. Çadırda oturduktan sonra bize süt, tereyağı ve ekmek getirdiler. Burada âdet böyleymiş. Bunları yedikten sonra müsaade isteyip Nişabur'a doğru hareket etmiştik" (Clavijo 1993:115; özgün imlâ). Burada çevirmenin "Kürt" sözcüğünü cins admış gibi göstermesi dikkati çekiyor. Ancak bundan da önemlisi, metnin orijinalinde Kürt değil, Lor'un çoğulu olan "Alabar" denmesidir (Clavijo 2003:61). Aynı şekilde kitabın İngilizce çevirisinde de Kürt sözcüğü geçmez. Burada alıntılanan göçebe Kürtlerle ilgili bilgi verilir ve bu topluluğun "Alabarlar" şeklinde adlandırıldığı söylenir (Clavijo 1859:107). Bunun bir nedeni, söz konusu dönemde Lorların Kürt sayılmasıdır diyebiliriz.

[1] Nitekim *Şahnâme* kahramanı Rüstem, "Rüstem-i Kürd" diye anılır (Bulut 2009:54).

> Bir memleket valisinden veya hizmetlilerinden eziyet görünce ve ahâlisi tamamen zor duruma düşünce diğer bir hükümdar orayı fethedebilir. Kurtarıcılar yaklaşırken bütün yollar açıktır. Horasan'ı Kürt hükümdarlardan böyle aldım. Dinsizlik ve dalâlet derin kökler salınca ve halk ile asker ayrılığa düşünce her imparatorluk kolayca devrilebilir. (Akt. Biçer 2013b:255)[1]

Var olmayan bu metindeki var olmayan bilgilerle pek çok yazarda karşılaşıyoruz. Nitekim Arik, Timur'un Qoçan Kürtlerinden söz ettiğini ve, bunların Kürdistan'dan geldiklerini söylediğini ileri sürer (Akt. Arik 2012:139). Yine Timur'un Horasan'a vardığında uzun boylu Kürtlerle karşılaştığı ve "keşke benim de boyum bu kadar uzun olsaydı" dediği rivayet edilir (Reşî I 2008:177). Gerçekte *Tüzükât*'ın varlığı şüphelidir. A. Ahat Andican, söz konusu kitabın 1636'da Baburlü hükümdar Şahcihan'a sunulduğunu, 1783'te ise Major Davy tarafından İngilizceye çevrildiğini yazar. Ona göre bu metinde anlatılanlar ile tarihsel olayların çelişmesi, Timurlu tarihçilerin bu metinden hiç bahsetmemeleri, tarihçilerin bu metni sahte saymalarına yol açmıştır (Andican 2017:33-83). Ama "olmayan" bir kitabın çevirilerinde bile sansürle karşılaşmak, çalıştığımız alanın ne kadar netameli olduğunu gösterir.

Horasan'daki Kürt varlığını sadece 16. yüzyılda başlayan büyük göç ile sınırlı görmemek gerekir. Horasan ile Kürdistan arasında sürekli bir ilişki söz konusudur. 8 ve 9. yüzyıllar boyunca süren Arap-İslâm akınlarıyla İslâmî daireye

---

[1] Sansürlenen çevirilere örnek olarak Horasan Kürtlerinden söz edilen bu bölüm İnsan Yayınları baskısında şöyle verilmiştir: "Hangi memlekette dinsizlik gelişirse, o diyarın ehilleri, sipahisi ve raiyesi her çeşit hiziblere girip ittifakları bozulursa, bu memleketin zevâli yakınlaşmış demektir. Padişaha lâzımdır ki, oraya hücum kılıp kendine boyun eğdirsin. Misal, Irak-ı Acem, Fars vilâyetlerini ben dinsizler varlığından temizledim. Her biri kendi başına bağımsız olup, saltanat tuğunu yükselten etraftaki han ve beyleri yok edip, Hudâ bendelerini onların zulmünden kurtardım" (Timur 2010:114; özgün imlâ).

giren geniş Horasan bölgesinin Kürt tarihinde anılması, 14. yüzyıldaki Lor-Bextiyarî göçleri nedeniyle yeniden başlar. [1] Asıl büyük göç ise, 16. yüzyılda başlayıp 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Kürtlerin sadece bugünkü sınırları içinde değil, çok daha geniş bir sahada dağınık halde yaşadıklarını görüyoruz. İrili ufaklı bu Kürt toplulukları, yaşadıkları yerlerde varlıklarını korumaya büyük ölçüde devam etmektedirler. Bu yüzden ana Kürt kıtasını tarif etmek güçtür.[2] Nitekim Şemseddin Sami, 1889-1898 yılları arasında tamamladığı altı ciltlik *Kamûsu'l A'lâm* adlı eserinde Kürdistan tanımı için şöyle demektedir:

> Asya-yı Garbi'de kısm-ı azamı memalik-i Osmaniye'de ve bir kısmı İran'a tabi büyük bir memleket olub ekseriyet üzere ahalisi bulunan kavminin ismiyle tesmiye olunmuştur. Bu isim taksimat-ı mülkiye ve diniyeye hâsıl olmayıp vaktiyle bizde Kürdistan Valiliği ve şimdi İran'da Kürdistan Eyaleti bu isimle müsemma memleketin bölümünü ihata etmediği gibi Kürtler dahi dağınık vb. akvamla karışık bulunduklarından Kürdistan'ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşkildir. Kürdistan'ın medar-ı tefriki ahalisinin cinsiyeti olduğu halde Kürtler yalnız bu memlekette münhasır olmayub Cezire'nin kısm-ı şimalinde Şam ve Halep cihetlerinde, Anadolu'nun her tarafında hatta Horasan ve Afganistan'da, Belucistan'da birçok Kürt aşireti bulunuyor. (Akt. Örs 2012:64; özgün imlâ)

---

[1] Hawar Tornêcengî, Raşid el-Din'in *Dünya Tarihi* adlı eserinde Tahran yakınlarında meskûn olan Veramîn Kürtlerinden ve onlar arasında tarif edilen Lor ve Bextiyarîlerden de geniş biçimde söz edildiğini aktarmaktadır (Tornecengî 1992:33).

"Kürtlerin tarihsel yurdu olarak Kürdistan (Kürtlerin ülkesi), hiçbir zaman kesin coğrafik koordinatlara sahip olmamıştır. Savaşlar, istilalar, göçler, Kürdistan'ın sınırlarında defalarca değişikliklere yol açmıştır [....] Önemle vurgulamak gerekir ki, resmi bir ad olarak Kürdistan adı, her zaman Kürt bölgesinin tümüne değil sadece onun ayrı kesimleri için kullanılmıştır." (ed. Lazarev ve Mıhoyan 2010:30-31; özgün imlâ)

Benzeri bir genişlik ya da yayılıma Lazarev ve Mıhoyan da değinirler. Karşımıza çıkan coğrafya, en az bu kitaptaki Horasan bağlamı kadar dikkat çekicidir:

> Fars'ın dağlık bölgesi Cebel Ciluya'da, kendi otlakları, obaları ve bir kaleleri olan beş Kürt aşireti yaşamıştır. Horasan'a bağlı Kuhistan'da, Makran yakınındaki Kerman'da, Büyük Çölün güney ucunda, her biri ayrı bir vali tarafından yönetilen yedi dağlık bölgede Kürtlerin yaşadığı kaydedilmektedir. Yukarıda sayılan bölgelere, Ermenistan'da Ahlat'ı (Hilat) ve Suriye'de Homs ve Tarsus'u[1] eklemek mümkündür. (ed. Lazarev ve Mıhoyan 2007:37)

Horasan ile kadim Kürdistan arasındaki gidiş gelişlerin tarihi bin yılı geçmektedir. Nitekim Abbasî halifesi Harun Reşit (786-809) döneminde Samsun-Canik, Kayseri, Adana-Sis'e (Kozan) kadarki, hatta Horasanlı Kürtlerin Hıristi-

---

[1] Arap-İslâm ordusu 927 yılında Bizans ordusunu Tarsus'ta yendikten sonra aynı yerde İbn az-Zuhhak adlı bir Kürt reisle karşılaşır. İbnü'l-Esir şöyle der: "Ad-Djafar adında bir kalesi vardır onun. İlişkilerinde ona cömert davranan ve kalesine dönmesine izin veren Bizans kralının tarafına geçmiş ve Müslüman olmayı reddetmiştir. Müslümanlar ona (az-Zuhhak- A.P.) karşı saldırıya geçerler, savaşırlar ve onun yanındakilerin bir kısmını esir alırlar ve diğerlerin[i] öldürürler (Akt. Poladyan 1991:60; özgün imlâ). Poladyan, bu bilgiyi bir kısım Kürtlerin 9. yüzyılda Arap-Bizans sınırlarına göç edip Hıristiyanlığı kabul etmesine delil sayar. Aynı şekilde yazar, Homs gibi Batı Suriye beldelerindeki Kürt varlığını vurgular: "Ortaçağın ilk kaynakları bize Suriye bölgelerinden birinin yöneticisi olan Cafer İbn Hamid Al Kurdi'nin İbn Zikravayh ile olan işbirliği hakkında aydınlatıcı doküman vermektedir. Bu tarihi doküman 902-903 yılında Sahib Aş Şamiya tarafından bir Kürt savaş arkadaşına gönderilen mektuptur. Ne yazık ki bu dokümandan Cafer Al Kurdi'nin hangi bölgeyi yönettiği anlaşılmamaktadır. Mektubun içeriğinden O'nun Batı Suriye'deki Homs bölgesinde bulunduğu ileri sürülebilir [....] Mektup metni sadece Kürtler'in bu güçlü antifeodal harekete katıldıklarını değil, aynı zamanda IX. yüzyılın sonunda Suriye'nin batı bölgesindeki Kürt elementi de kanıtlamaktadır" (Poladyan 1991:53-54; özgün imlâ).

yan-Müslüman sınırlarına yerleştirildikleri gözlemlenmektedir. Kandahar, Mazenderan, Horasan ve Sistan'dan getirilen Badıllı, Şadî ve Reşî aşiretinden çok sayıda kişinin iskânı söz konusudur (Cemal Reşid Ahmed'den Akt. Reşî 2013b:289). 1040'ta Horasan'a gelen Türkler ile Kürtler arasında da kanlı bir savaşın gerçekleştiği, bu dönemde de Horasan Kürtlerinin Kürdistan ve Anadolu'ya göç ettiği kaydedilmektedir (2013b:289). Bu noktada İslâm sonrası dönemde Kürtlerin genel siyasî durumu ile bu çerçevede önemli bir aktör olan Ebu Müslim Horasanî'den söz etmek yerinde olacaktır.

I.C. İslâm Sonrasında Kürtlerin Siyasî Durumu

Bu mütevazı başlık altında Horasan Kürtlerinin tarihsel macerasına kısa notlarla değineceğiz. Bu dönemde Kürtlerden söz eden kaynaklar, geniş bir coğrafyaya yayılmış bir topluluğu gözler önüne serer. Dikkat edilmesi gereken nokta, ilk dönem İslâm coğrafyacılarının büyük ölçüde ele geçirilmiş yerlerden söz etmeleridir. Bugünkü Kürt coğrafyasının batısındaki Kürtlerin anılmamasının bir nedeni de budur. Bununla birlikte bu metinlerde sözü edilen bölgelerin önemli bir kısmı, Kürtlerin bugün de yoğun biçimde yaşadıkları yerlerdir.

Arap, İran ve Türk kaynakları kendi aidiyet ve mezheplerinin jestini taşırlar. Bu yüzden Kürtler hemen her zaman olumsuz sıfatlarla anılır ve tarif edilirler. Burada Ali İbn Davud İbn Rahzad el-Kurdî'yi anabiliriz. El-Kurdî, 892-902 yılları arasında Abbasî halifesi olan el-Mutadî tarafından bölgede isyan halinde olan Kürtleri kendi tarafına çekmek için Musul bölgesine yönetici olarak atanır. Ancak Arap şairi El-Adcinî şöyle bir beyit yazar: "İnsanlar bu döneme benzer bir şey görmemişlerdi / Musul, onu Kürtler yönettiğinde alçalmıştı" (Poladyan 1991:56). Arşak Poladyan, Mezopotam-

ya'nın kuzeyinde benzer toplumsal-ekonomik formasyonla yaşayan Arap ve Kürt aşiretlerinin sık sık çatıştığını yazar. Bunu önlemek için Kürtlerin Arap kökenli oldukları şayiası yaratılır ki öncü Mesûdî'dir: "Diyar Rabia, Diyar Bakr ve Diyar Muddar bölgelerindeki bu çatışmaların yumuşaması için Kürtlerin Arap kökenli olduğu rivayeti çıkarılmıştır" (1991:95). Horasan bahsindeki aktörlerin başında gelen Kızılbaş Türkler ise, kendilerini İranî halklardan üstün görüyorlar ve onlara Tat ve Tacik diyorlardı (Nesrullah Felsefî'den Akt. Emîn 2017:37). Dolayısıyla bu bölümde de kullandığımız kaynakların ölçülü bir şerhle değerlendirilmesi gerekir.

İslâmcı aydınlar Kürtlerin İslâmı hemen ve hiç çatışmadan kabul ettiklerini ileri sürerler. Oysa Kürtlerin Müslümanlığa uzun süre direndikleri gözlemlenmektedir. Nitekim Arşak Poladyan, Dicle nehrinin iki tarafındaki "bütün Kürt istihkâmları"nın 640 yılında Arap ordusunun fatihlerine tabi olduklarını yazdıktan sonra, İspanya'ya kadar genişleyen İslam İmparatorluğu'nun Medya'nın dağlık bölgelerinde ilerleyememesinin sadece coğrafî koşullarla ilgili olmadığını, bölge halkının ısrarlı direnişinin de bir etken olduğunu ekliyor (Poladyan 1991:20).

Yine bu bahiste, Kürtlerin Hz. Ömer döneminde Müslümanlaştıkları ileri sürülür. Burada da Poladyan'ın itirazını yinelemek gerekecektir: "Halifeliğin vergi politikası materyalleri temel alınırsa Kürtler'in IX.–X. yüzyıllarda İslamiyeti kabul etmeye başladıkları yargısına varabiliriz" (1991:75). İlk dönemde ise Hz. Ömer değil, Hz. Ali'nin dönemi dikkati çeker: "Kürtlerle ilgili olarak işaret edilmesi gereken bir nokta ise ilk defa Hz. Ali döneminde Kürtlerin aktif olarak Müslümanların gündemine girmesidir" (Biçer 2012:68). İbrahim Bozkurt, "tarihte Ali taraftarı olarak bilinen ilk kavim Kürtlerdir" demektedir. Ona göre Hz. Ali şiası/taraftarı olan Kürt aşiretleri, şimdiki alanlarına Şarezor (Şehrizor), Hulvan, Kufe ve Şengal gibi bölgelerden yayılmışlardır (Bozkurt ty:347). Bu noktada söz konusu dönemdeki siyasî duruma bakıldığında tablo bir ölçüde netleşecektir:

> İslâm'ın doğduğu dönemde Kürtler Sâsâni İmparatorluğunun egemenliği altındadır. Musul çevresindeki Kürtler ise Bizans İmparatorluğuna bağlıdır. Müslümanlar ve Kürtler ilk defa Hz. Ömer zamanında 640 yılında Hulvan ve Tikrit'in fethi esnasında karşılaşmıştır. Sa'd b. Ebi Vakkas, Huzeyfe b. Yemânî'yi Kürtlerle savaşmak için görevlendirmiştir. 640 yılında Zevezan [Zozan] Kürt emiri Müslümanlara haraç vermiştir. Musul ve Şehrizor'un fethiyle Irak ve İran çevresindeki Kürtler Müslümanların siyasi hâkimiyeti altına girmiştir. Utbe b. Ferkad, Şehrizor, es-Samağan ve Dârâbâz'ı fethetmiştir. Sonra Ahvaz, Beyruz ve Menâzir fethedilmiştir. 645 yılında Ebu Mûsa el-Eş'ari İsfehan ve çevresini fethetmiştir. Aynı yıl Sâriye b. Zunem, Fesâ ve Dârebecerd'e hâkim olmuştur. Azerbaycan'da ise Merzuban Müslümanlara yenilmiş ve Müslümanlar antlaşma yoluyla Azerbaycan ve çevresinin sahibi olmuştur. Hz. Osman döneminde fetihlere devam edilmiş, Kürtlerin direnişi kırılmış ve Azerbaycan'ın fethi tamamlanmıştır. (Biçer 2013a:168)

Biçer, "Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde Kürtlere yönelik fetih ve davet hareketi"nin devam ettiğini belirtmektedir. Buna göre ağırlıklı Kürt kıtaları olan "Güney Mezopotamya, Cibal ve Ermeniyye bölgesinin tamamı İslâm hâkimiyeti altına girmiş ve Kürtlerin önemli bir kısmı Müslüman olmuştur." Tam bu noktada göç ve göçertme olgusuyla karşılaşmaya başlarız ki bir anlamda Horasan Kürtlerine kadar devam eden sürecin ilk adımı atılmış olur. Zira Kürtlerin direniş ve karşı çıkışı süreklilik kazanır. Göçertme politikası, meşruiyetini bu "asayişsizlik" üzerinden kurar: "Müslüman Kürt aşiretler Emeviler döneminden itibaren iktidar için sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Emevilerin valisi Haccac b. Yusuf, aşiretleri egemenliği altına almak için bazı Kürt aşiretlere karşı şiddetli bir mücadeleye girmek zorunda kalmıştır" (2013b:236). Bu tablo, Kürtlerin İslâm sonrasında da egemen güçlere karşı direndiklerini, onlara karşı koyduklarını gösterir.

Biçer, söz konusu dönemde Kürtlerin çoğunun Ehl-i Sünnet taraftarı olduğunu söyler. Ancak bu tür değerlendirmelerin bugünden bakarak yapılan genellemeler olduğu ileri sürülebilir. Tarihsel gerçekliği bu şekilde tevil etme, aslında AKP iktidarı sonrasında Kürtlerle ilgilenmeye başlayan değişik angajmanlara bağlı aydınların ortak yöntemi gibi gözükmektedir. Kürtlerin tarihte de bugün iktidarda olan Sünnî anlayışa bağlılı olduklarını söylemek, hem Kürtlere bir "meşruiyet" sağlar hem de bu konuda kalem oynatan aydının hayırlı bir çalışma yaptığını göstermenin bir yoludur. Bu noktada Bekir Biçer'in de bütün değerli çabasına karşın aynı yöntemi tekrar etmesi dikkati çekmektedir. Ancak yine kendisinin cümlelerinden gerçeğin hiç de öyle olmadığı aynı paragraf içinde ifade edilir:

> Kürtlerin çoğu göçebe olduğu ve hayvancılıkla geçindiği için şehirlerden uzak kırsal bölgelerde yaşamıştır. Bu nedenle Kürtlerin çoğu kitabi İslâm'la tanışamamış eski kültür ve geleneklerini uzun süre korumuştur. Bunun sonucu olarak da Kürtler diğer İslam toplumları arasında (Arap ve Fars) asimile olmamıştır. Kürt aşiretler eski geleneksel yapılarını korumuş hatta İslam, aşiret şeyhlerinin otoritesini pekiştirmiştir. Aşiretlerin güçlenmesi nedeniyle İslam devletleri ya siyasal endişeye sürüklenmiş ya da Müslüman Kürtlerin askeri potansiyelinden yararlanma yolunu seçmiştir. Abbasiler döneminde Müslüman Kürtler İslam ordusunun önemli bir asker kaynağı haline gelmiştir. (Biçer 2013a:169)

Hüseyin Güneş de İslâmın ilk döneminde büyük oranda Zerdüştlüğe bağlı Kürtlerin hemen Müslüman olmadıklarını, aksine karşı koyduklarını göstermektedir. Kürtler de İranî sahadaki diğer halklarla birlikte direnişe geçerler. Aynı şekilde, yenildikten sonra da isyan çıkarmaya devam ederler:

> İslamiyet'in doğuşu sırasında Kürtler arasında yaygın olan din Zerdüştlük'tü. Onun için Kürtler, dindaşları olan Sasânilerle birlikte hareket ederek İslam ordularına kar-

şı şiddetli mukavemette bulunmuşlardır. Bu direnişe rağmen 16/637 yılında Tikrit ve Hulvân, akabinde de Musul, Merc, Bânuhâdrâ, Hibtûn ve Dazen gibi Kürtlerin yaşadığı yerler fethedildi. İslam orduları, bütün Kürt mıntıkalarını ilk seferinde zapt etmeye muktedir olamadılar. Onun için Ehvâz bölgesinde Kürtlerle mücadelelerini sürdürdüler ve ancak çetin muharebelerden soma 22/643 yılında Şehrezûr'a, 23/644 yılında da Beyrûz'a girebildiler. [....] Kürtlerin çıkardığı isyanlar, Hz. Osman döneminde de devam edecek, Hz. Ali dönemlerinde ise şiddetini artıracaktır. Fakat Emevilerle birlikte Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bir durulma olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Hz. Ali'ye nazaran daha yumuşak bir politika izlemesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim Muâviye'nin 50/670 yılında bölgeye çok sayıda din adamı gönderdiği ve bunlardan ihtiyaca göre her şehre belli sayıda kişi yerleştirdiği söylenmektedir. Muâviye'nin bu politikası, Kürtler arasında Muâviye ve Yezid sevgisinin yayılmasını beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda Emevî halifelerinden Mervân b. Muhammed'in annesinin Kürt asıllı olması, Kürtlerle bağları güçlendirmiş ve bunun neticesinde çok olmasa bile aralarında İslamiyet'in yayılmasını sağlamıştır. (Güneş 2013:508)

Kürtlerin merkezî İslâmî yorumun dışında olmaları, onların kendi kimliklerini korumaları sonucunu doğurmuştur. Bu, Ortodoks İslâmın Kürtler arasında söz konusu dönemde etkili olamadığının ikrârıdır. Burada iki olgu daha ortaya çıkıyor: 1. Aşiretlerin varlıklarını koruyarak güçlenmeleri ve hanedanlık ve konfederasyon şeklinde örgütlenmeleri, 2. Egemen orduların içinde ağırlıklı yer tutmaları. Bu iki olguyla Horasan bahsinde de karşılaşacağız.

Alıntıda "özerk" dense de, söz konusu dönemde bağımsız Kürt hanedanlıkları kurulmuştur: "Bu dönemde Kürtler de özerk hanedanlar kurmuştur. 'Selçuklular, XI. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan, Kürdistan, Erran ve Doğu Anadolu'ya

geldiklerinde buralarda hâkimiyet süren Revâdi, Şeddadi, Mervâni ve Annazoğulları gibi Kürt hanedanları mevcuttu" (Akt. Biçer 2013a:169). Merkezi iktidarın zayıflaması, Kürt ana kıtasındaki Kürt feodallerinin de "prenslik"ler kurmalarına yol açar. İslamiyetin Sünnî ve Şiî yorumları bu mîrliklerin iktidarının ideolojisi olur ve meşruiyetini bundan alan bir Kürt aristokrasisi oluşur (Poladyan 1991:76-77). Bu hareketliliği sadece bugünkü Kürt kıtasında değil, epey uzak yerlerde de görüyoruz:

> Halifelik içinde oluşan verimli politik konumdan yararlanan Kürt feodal aristokrasisi X. yüzyılın başlangıcından itibaren bazı bölgelerde bölünme (kendi iktidarına) eğilimini ortaya koymaya başladı. Bu eğilimi İsfahan'ın Kürt yöneticisi Abdullah İbn İbrahim al-Masmai ortaya koymuştur.
>
> Eldeki materyaller bu kişinin 908 yılında İsfahan bölgesi köylülerinden birinde diğer hakların temsilcileri ve yaklaşık on bin Kürt'den destek aldığı bir isyanı organize ettiğini göstermektedir. (Akt. Poladyan 1991:61; özgün imlâ)

Uzak ya da yakın hanedanlar uzun süre varlıklarını sürdürdüler. Ancak doğudan Moğol ve Türk, güneyden Arap ve batıdan Bizans tazyiki, bu iktidarların sürekli olmasına izin vermemiştir.

Kürtlerin yükselen yeni bir güç olarak İslâm İmparatorluğu ile ilişkilerindeki bu gelgitler, Ebu Müslim Horasanî'nin öne çıkmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Emevî iktidarına karşı çıkarak Horasan'a kadarki İranî sahayı (Harita 5, 6, 7) örgütleyen Horasanî'nin yeni muktedirler olan Abbasîlerle yaşadığı ve öldürülmesiyle son bulan çelişki, Horasan Kürtlerinin kaderini de etkilemiştir. Bu konuya girerken de başından beri karşı karşıya olduğumuz resmî söylemlerle karşı karşıya geleceğiz. Zira Horasanî ile ilgili olarak da bir epistemik/semantik örtü söz konusudur.

I.D. Ebu Müslim Horasanî

Ebu Müslim Horasanî, bölgedeki Kürt toplulukları ile merkezî Kürdistan ve yakın çevresindeki aşiret ve mezhep haritasında önemli bir aktördür. Şoreş Reşî'ye göre Ebu Müslim, 718[1] yılında Azerbaycan'daki bir Kürt yerleşimi olan Mawitê köyünde doğdu. Rewadî aşiretine mensup olan Horasanî, Ehl-i Beyt hareketine katılarak Horasan'a gitmiştir (Reşî I 2008:179). Horasanî, ilk İslâm tarihçileri tarafından Kürt kökenli[2] gösterilirken, Abbasîlerin ilk dönemlerinde saray şairi olan Ebû Dülâme (?-786), Horasanî'ye, onun karşıtı olan Ha-

---

1 "Ebu Müslim'in doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Faik Bulut'un verdiği bilgilere göre O, İsfahan kentinde, Kürt bir ailenin çocuğu olarak ve muhtemelen 719 yılında dünyaya geldi" (Çem 2009:264). Çem, Henry Rawlinson'dan aktarma ile onun Rewandûz Kürt aşiretlerinden olan Rewandîlere mensup olduğunu aktarıyor (2009:266). Arşak Poladyan, 7-10. yüzyıllarda Kürtlerin durumuyla ilgili olarak yazdığı kitapta şöyle der: "Başta Zerdüştlük olmak üzere, eski Kürt inançlarını İslami motiflerle örtüştürerek yayan ilk etkin ve saygın yönetici, EBU MÜSLİM HORASANİ adlı Kürt lideridir. Arapların ve Türklerin kendilerine maletmeye çalıştıkları Ebu Müslim Horasani'nin Kürt kökenli olduğunu, o dönemin ünlü Arap kaynakları İbn-i Kuteybe, İbn-i Halikân ve el-Hanbeli tarihleri de bildiriyor" (Poladyan 1991:41) Mehmet Bayrak, söz konusu kaynakları şöyle aktatır: "İbn-i Kuteybe'nin *Kitab-ı Uyunu'l-Ahbâr*'ında (1. cilt, Kahire, 1925, s. 420), İbn-i Halikân'ın *Vefeyatü'l-Iyan*'ında (1. cilt, Kahire, 1887, s. 355-356), El-Hanbeli'nin *Şeceretü'z-Zeheb*'inde (1. cilt, Kahire, 1350/H, s. 180) Ebû Müslim'in Kürt olduğu açıkça ifade edilir" (Bayrak 2013:61; özgün imlâ. Ayrıca bkz. Bulut 1998:149). Ekrem Cemîl Paşa, Ebu Müslim'in Kürt ulusal duygusunu taşıdığını, sonrasında ortaya çıkacak pek çok Kürt hanedanlığın varlığında olduğu gibi Kürtçenin varlığını sürdürmesinde de bir rolü olduğunu ileri sürmektedir (Ekrem Cemîl Paşa 2007:112-13). Yezid b. Muhammed Ebu Zekeriya el-Ezdî'nin *Tarihu'l-Mevsil* kitabından aktarımla Horasanî'nin Kürt olduğunu yazan Güneş, Halife Mervan'ın ailesinin de Kürt kökenli olmasından kaynaklı olarak Kürtlerin ikisinin mücadelesi sürecinde her iki tarafta da yer aldıklarını belirtir (Güneş 2013:516; Mervan'ın annesinin Kürtlüğü hakkında bkz. Poladyan 1991:31).

life Mervan'ın yaygınlaştırdığı "Ebu Mücrim" sıfatıyla seslenir:

Eba Mucrîm ma ğeyyere Ellahû nî'meten
'Ala 'abdîhî hetta yuğeyyîrehu el-'ebdu
E-fî dewleti'l-Mehdîyyî hawelte ğedrahû
Ela inne ehle'l-ğadrî Abâ'uke'l-Kurd
Eba Mucrîm, xewwefetnî el-qetlu fenteḥî
'Aleyke bi-mâ xewwefetnî el-esedu'l-werdû (el-Qummî I ty:158)

Söz konusu şiir şöyle çevrilebilir:

Ey Eba Mücrim, Allah değiştirmez bir nimeti
Kul değiştirmedikçe o nimeti
Mehdi'nin devletinde yeltenmedin mi gadre?
Zaten değil mi ki gadr ehlidir Kürt babaların
Ey Eba Mücrim, öldürülmek korkuttu beni, geri durdum
Sığındım sana kızıl aslan korkuttuğu için beni

Horasanî için benzer sıfatları El-Cahız olarak bilinen Ebu Osman Amr bin Bahr el-Kinani el-Fukaimi el-Basrî'de (755-868) de görüyoruz. Cahız, Horasanî ve taraftarlarından sıkça söz eder. Sözgelimi *et-Tâc fi ahlaki'l-Mülûk*'ta, Horasanî'nin taraftarı Ebü'l-Abbas için şöyle der: "Ebü'l-Abbas ilk günlerinde nedim(e)lerinin yanına çıkardı. Ama bir yıl sonra o da perde arkasına çekildi. Bunu ona Useyd b. Abdullah el-Huzâ'î[1] söylemişti. Müzikle coşar sevinir ve perde arkasından aferin çok güzel söyledin, hadi bir kere daha söyle diye bağırırdı" (el-Cahız 1914:31).

Et-Tâc'ın takip eden sayfasında ise şu değerlendirme ile karşılaşırız: "Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur hiçbir nedim(e)inin yanına çıkmazdı [....] Benzer şekilde Mehdi de

[1] "Davetü'l-Abbasiye taraftarlarındandır. Ebu Müslim el-Horasanî'nin adamlarındandır. Horasan emiri olarak 156'da vefat etmiştir." [*et-Tâc*'ın muhakkiki Ahmed Zeki Paşa'nın düştüğü dipnot]

hilafetinin ilk döneminde Mansur gibi bir sene nedimlerine görünmedi. Sonra görünmeye başladı. Bunun sebebini soran Ebû Avn'a[1] şöyle cevap vermiştir. İşte sana benden cevap: Bu işin tadı insanların yüzündeki sevinci ve bana sevinç veren kişileri görmektir (1914:32)." Başka bir yerde ise şu bilgiler dikkati çeker:

> Mervan b. Muhammed el- Ca'dî [Emevilerin son halifelerindendir] hakkında nakledildiğine göre öldürülene kadar otuz ay boyunca hiçbir cariyeyle beraber bulunmamıştı. Bir cariye ona yaklaştığında o "Bana yaklaşma, benden uzak dur! Vallahi eğer kadınlarla birlikte olursam Horasan Nasr[2]/zafer ile titrer, Ebû Mücrim[3] orayı benden alır" derdi. (1914:173-174)

---

1 "Abdulmelik b. Yezid el-Horasanî el-Ezdî'dir. Rey ehlindedir. Başında Horasanî'nin bulunduğu Davetü'l-Abbasiyye taraftarlarındadır. Ebu Müslim'in komutanlarındandır. Abbasilerin yönetime geçmelerinde önemli bir rolü olmuştur. Ordusuyla birlikte Dımışk'a Keysan kapısından girmiş ve kaçan Emevî halifesi Mervan b. Muhammed el-Ca'di'yi Mısır'a kadar takip etmiştir. Onu orada öldürmüştür. Elindeki mallara, silahlara ve kölelere el koymuştur. Abbasi Halifesi Ebu'l- Abbâs es-Seffah onu iki kez oraya vali olarak atamıştır. Birincisi 133'te şaban ayında, 135'e kadar. Bu dönemde Feza olarak bilenen yerin imar edilmesini emretmiştir." [*et-Tâc*'ın muhakkiki Ahmed Zeki Paşa'nın düştüğü dipnot]

"Nasr/zafer ile kastedilen, Nasr b. Seyyâr'dır. Hişâm b. Abdilmelik onu Horasan bölgesine vali olarak atamıştı. Sâhibu'd-Devle Ebû Müslim el-Horasani'nin eliyle hilafet Abbbasilere geçinceye ve Horasan'da karışıklıklar ortaya çıkıncaya kadar oraya vali olarak kalmaya devam etti." [*et-Tâc*'ın muhakkiki Ahmed Zeki Paşa'nın düştüğü dipnot]

"Yazma nüshada 'Ebû Mahzûm' şeklinde geçiyorsa da doğrusu 'Ebû Mücrim' olmalıdır. Burada kastedilen Ebu Müslim el-Horasanî'dir. Ona Ebû Mücrim lakabını veren Mervan'dır. Müslim'in babası yerine günahkârların babası olmakla nitelendirmek istediği için. Ebû Müslim onu çetin sıkıntılarla karşıya karşıya bırakmıştı. Mervan'ın verdiği bu lakap kısmen de olsa Abbasilerde de devam etti. Mansur onu öldürdükten sonra bu lakapla ona hitap etmişti:

"Borçlarının ödenmeyeceğini mi zannettin?
Tartını düzgün tutmaya bak, ey Ebû Mücrim,

Et-Tâc'da ayrıca Horasanî'nin İsa adlı bir şairle atışmasından söz edilir (1914:80-81). Cahız'ın *el-Beyan ve't-Tebyin* adlı eserinde de Ebu Müslim Horasanî ile karşılaşırız. Burada Horasanî'nin bazı Arapça harfleri doğru telaffuz edemediğinden söz edilir: "'Qultü leke/sana söyledim,' diyeceğine 'kültü leke' derdi. Qaf'ı kef olarak çıkarırdı" (I 1998:73).[1] Aynı eserde Abbasî halifesi Mansur'un Horasanî'yi öldürmek konusunda ikircimli olduğundan söz edilir:

> Ebu Müslim el-Horasanî'yi öldürmeye niyetlendiği vakit, istibdat tavırlı olmakla istişare etme arasında kaldı. Gecesini bu düşüncelerle geçirdi. Sabah olduğunda İshak b. Müslim el-Ukeylî'yi çağırdı ve ona dedi ki: Harran'dayken bana kendisinden söz ettiğin melikin hikâyesini anlat. [....] Buna karşılık Mansur bir beyit irad ediyor ve Ebu Müslim'in çağrılmasını emrediyor. Ebu Müslim'i gördüğünde şu şiiri söylüyor. [....] Şiirden sonra Ebu Müslim'e doğru yöneldi. Etrafındakiler de kılıçlarıyla ona yöneldiler. Mansur şu şiiri okudu:
>
> "İkram ettiğin tastan şimdi sen iç,
> Acıdan başka bir şey boğazından eminim ki geçmeyecek.

İkram ettiğin tastan şimdi sen iç,
Acıdan başka bir şey boğazından eminim ki geçmeyecek.

Ey Ebû Mücrim, Allah kuluna verdiği nimeti değiştirmez,
Kulu onu değiştirmedikçe.

Mansur'un devletinde düşmanlık/kindarlık mı yapmaya çalışırsın,
Kindarlık ehli ataların Kürtler değil midir?

Ey Ebû Müslim beni öldürmekle korkuttun,
Gelsin sana beni kendileriyle korkuttuğun cesur/cüretkâr aslanlar."
[*et-Tâc*'ın muhakkiki Ahmed Zeki Paşa'nın düştüğü dipnot (Ayrıca bkz. Akt. Biçer 2012:69)].
Aynı alay Ebu'l-Vefâ el-Kurdî bahsinde de karşımıza çıkar: "Öyle ki, onun nasihatlerini dinleyen Arap ulemalar, Kürtçe aksanlı Arapçasını, alay konusu bile etmişlerdir" (Yar ve Yalgın 2014:21; özgün imlâ).

Borçlarının ödenmeyeceğini mi zannettin?
Tartını düzgün tutmaya bak, Ey Ebû Mücrim" [1]

Sonra emretti ve başı kesildi. Başının Horasan ehline götürülmesini emretti. (III 1998:367-369)

Cahız'ın *el-Hayevan* adlı eserinde Ebu Müslim Horasanî'nin himaye edip büyüttüğü, ama onu zehirleyen Ebu Hatem Fileveyh'ten söz edilir. Horasanî zorlu bir tedavi sürecinden sonra iyileşince Fileveyh'i öldürür (VII 2004:83). Söz konusu kitabın 4. cildinde ise, Horasanî'nin öldürülmesinden söz edilir: "Ebu Müslim (Abdurrahman b. Müslim), Abbasî devletinin tesisini sağlayan meşhur komutan. 137'de 37 yaşındayken Ebu Cafer el-Mansur tarafından öldürüldü" (IV 2004:430).

et-Tâc'ın muhakkiki Ahmet Zeki Paşa'nın da aktardığı şiir, Emevi Halifesi Mervan gibi Abbasî şairlerinin de Horasanî'ye olan öfkesini gösterir. İktidar mücadelesinin bir tür yansıması olan bu şiirin yanında, Horasanî'nin resmî tarihçilerce kökeninin karartılması olgusu dikkat çekicidir.[2] Iréne

[1] Muhakkik Abdüsellam Harun'un dipnotu: "Bu iki beyit (Ebu Müslim'in makteli; 9/167) ve *Murûcu'z-Zeheb*'de de geçmektedir."

[2] Benzeri bir durum, Sasanîlerin kurucusu Artaksarta için de söz konusudur. Taberî şöyle demektedir: "Fars kralı Erdeşir rakiplerini eleştirirken onlara şöyle hitap ediyordu: 'Ey Kürtlerin çadırında terbiye edilmiş olan Kürt, sen düşmanca bir tavır takınarak ölümü kendine doğru sürükleyip getirdin, sen kimin izniyle başına taç giydin.'" Taberî, bir başka rivayette İran krallarından Behram'ın kardeşinin adını Kürdi-Kürdiye adıyla zikretmiştir. Behram, Perviz'e: "Ey kötü kadının oğlu, Ey Kürtlerin çadırında beslenmiş olan, diye hitap etti." Behram Ebreviz'e 'Kürt çadırlarının mürebbisisin [çocuk terbiye eden; burada "besleme"]' dedi" (Biçer 2012:58). Varlî da bu olaydan bahsetmekte ve 5. Urduwan'ın Erdeşîr Papîk'e bir mektup göndererek ona "Kürt çadırlarında büyüyen Kürt, sana başına taç geçirmek için kim izin verdi?" diye sorar. Aynı şekilde Behram Çubîn, babasından kaçarak Şah taraftarı Azerbaycan Kürtleri arasına sığınan Husrev (Xusro) Perwîz'e "Kürt çadırlarında büyüyen Kürdün oğlu Kürt, nereye doğru gidersin?" diye sormuştur (Varlî 1997:70). Faik Bulut ise, Reşîd Yasemî'nin Taberî, İbnü'l-Esir gibi yazarlardan Sasanî devletinin kurucusu Artaksarta hakkındaki bir rivayeti

Mélikoff (2012) tek bir cümleyle Ebu Müslim'in Kürtlüğünden söz etmez. Öte yandan Faik Bulut'un geniş *Ebu Müslim Horasani: Bir İhtilalcinin Hikâyesi* adlı çalışması önemlidir (Bulut 1999).

İTF'nin merkezî İslâmî yorumun karşısında değerlendirildikleri için heterodoks sayılan Kızılbaş-Alevî kitleleri hakkında çalışma yapmakla görevlendirilen ismi Baha Said Bey, Ebu Müslim Horasanî'yi Türk ilan eder:

> İranlılar, âdeta iki düşmanı birbirine boğdurdu. Türkleri aldılar, eski düşmanlarıyla ittifak ettiler; Turan ve İran serhaddi olan Türk, Merv'den bir Ebâ Müslim-i Horasânî çıkardı. Al-i Resûl adına hareket eden 'kara bayraklı' Ebâ Müslim'in bütün maiyyeti Türk'tü. Çünkü 'kara bayrak,' 'batı'nın bayrağı ve işaretiydi. (Baha Said Bey 2006:249; özgün imlâ)

Hakkı Dursun Yıldız ise, Horasanî'nin 718-19'da İsfahan ya da Merv'de doğduğunu belirttikten sonra "etnik menşei kesin olarak bilinmemektedir. Arap olmamakla birlikte Türk veya Fars asıllı olduğuna dair de bilgi yoktur" (Yıldız 1988-2013:197) der, ama içinden ihtimal olarak bile Kürt demek gelmez. Bu içinden gelmeme durumu, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde madde yazan pek çok yazarda rastlanan bir durumdur.

745'te Horasan'ı Abbasî propagandası için üs olarak seçen Ebu Müslim, bir süre sonra ihtilal hareketinin başına geçti. 747'de örgütlendirdiği kalabalık bir grupla, yukarıdaki şiirlerde anıldığı gibi "siyah bayrak" açarak harekete geçti. Bu kitlenin önemli bir bölümü efendilerini öldüren köylülerden oluşuyordu. Horasan'ı ele geçiren kuvvetler, batıya

aktarır. Buna göre Eskanyan kralı V. Ardawan, Artaksarta'ya yazdığı mektupta şöyle der: "Sen çok ileri gittin, göz yumulduğundan daha da ileri... Böylece ölüm fermanını imzaladın. Sen Kürt kökenlisin. Kürtlerin (kara) çadırlarında yetiştirildin. Kendini kral olarak taçlandırma iznini kim verdi" (Bulut 1998:179; özgün imlâ).

yöneldi. Bu süreçte ortaya çıkan Zerdüştî ve Şiî isyanları bastıran Horasanî, Emevî saltanatının yıkılmasını sağladı. Ancak iktidara gelen Abbasî hanedanlığı, onun artan gücü ve popülaritesini tehlike olarak görmeye başladı. Halifenin kardeşi olan Ebû Cafer el-Mansûr, onun ortadan kaldırılması için çalıştı. Halifenin ölümü üzerine kendisi halife oldu. Suriye valisi amcası Abdullah b. Ali b. Abdullah'ın hilafet iddiası üzerine Horasanî'yi onun üzerine gönderdi. Horasanî, 754 yılında Nusaybin yakınlarındaki savaşta onu yendi.

Mutlak itaati reddeden Horasanî'ye Suriye ve Mısır valilikleri verildi. Böylece merkeze yakın olacaktı. Ancak Horasanî yine reddetti ve Horasan'a doğru yola çıktı. Sonunda ricacı heyetlerle Mansûr, onu ikna etmeyi etmeyi ve Rûmiye'ye getirmeyi başardı. Ordusunu Hûlvan'a bırakan Horasanî, 3000 sadık askeri ile Rûmiye'ye gitti. 12 Şubat 755'te halifenin sarayında tuzağa çekildi ve orada öldürüldükten sonra cesedi Dicle nehrine atıldı (1988-2013:197-98; Poladyan 1991:32-33; Bulut 1999:137-238).

Arşak Poladyan, söz konusu dönemde Kürtlerin "egemen hanedanlığa karşı" muhalif hareketlere destek verdiklerini yazar (Poladyan 1991:33). Ebu Müslim'in Emevî iktidarına karşı savaşımından sonra yeni muktedirler olan Abbasîler tarafından öldürülmesi ise, isyan hareketinin en önemli parçalarından birini teşkil eden Kürt kitlesi, özellikle Horasan Kürtleri arasında önemli yankılara neden olmuştur.

I.E. Horasan ve Afganistan'da Bir Kürt Devleti

8, 15 ve 22 Şubat 2017'de *Gazeteduvar*'da "Afganistan'da Bir Kürt Devleti" başlıklı üç bölümlük yazı dizimiz yayımlandığında, epey ses getirmişti. Aslında yaptığımız şey, burada daha geniş biçimde ele aldığımız kaynaklardaki bilgileri ak-

tarmaktan ibaretti. Bu kaynaklar öyle ulaşılmaz, bilinmeyen kaynaklar değildir. Hatta Kürdoloji alanında çalışan hemen herkesin elinin altındaki kaynaklar oldukları söylenebilir. Ancak Kürtlerin tarihteki görünürlüğünü karartma refleksi, ne yazık ki kimi Kürdologlar arasında da yaygın bir tutum olmaya devam etmektedir.

Bu noktada Türkiye'de Kürtlerle ilgili olarak üretilen resmî ideolojinin bir benzerinin son yıllarda Ermenistan'daki akademilerde tekrarlandığını belirtmek gerekir. Sözgelimi Garnik Asatrian'ın son yıllardaki tutumu, 1930'larda neşet eden Türk resmî ideolojisini hatırlatmaktadır. Yazar, Gernot Windfuhr'un Farsça-Bellûcî ve Kürtçeyi Kuzeydoğu İran üçgenine, yani Parthia'ya yerleştirme teorisine karşı çıkarken, kolaylıkla "İran'ın Kuzeydoğusunda, özellikle Horasan'da Safevî döneminden önce Kürtlerin bulunduğuna dair otantik bir kanıt yoktur" (Asatrian 2009:30) diyebilmektedir. Oysa Kürt tarihi ya da tarihte Kürtler ile ilgili temel kaynaklardan olan *Şerefname*'de açıkça "Horasan'da bir Kürt aşireti vardır, ona Kêl derler. Şah Tahmasp dönemindeki mîrlerinin adı Şemseddîn Beg'di" (Şerefxan 2014:379) denmektedir. Asatrian'ın görmediği ya da göz ardı ettiği bilgiyi Mısırlı Kürtlerden bile duyabiliyoruz. Sözgelimi üç yazarlı *Mısır'da Kürtler* adlı kitapta, "Kürtler İslam dinine girdikten sonra İslami fetihlerde çok büyük roller üstlenmişler, önemli hizmetler gerçekleştirmişlerdir. Bundan sonra Ortadoğu'da birçok İslam devleti kurulmuştur. Nitekim bu arada bu bölgelerde yarı bağımsız denecek tarzda Kürt İslam Emirlikleri kurulmuştur" dendikten sonra bu emirlikler arasında "Horasan'da 1245-1383 yılları arasında varlığını sürdüren Kürt Krallığı" bilgisi verilmektedir (Avni ve diğerleri 2015:26).

Horasan ve Afganistan'da, 1245-1383 yılları arasında bir devlet kurmuş olan Kurd-Gelîlerin adı dikkat çekicidir. Yukarıda aktarıldığı gibi *Şerefname*'de Horasan'da yaşayan Kêl/Gêl aşiretinden söz edilmektedir. Bu adın çeşitli varyantları ve akla getirdiği değişik ihtimaller söz konusudur. Sözgelimi

Dersim-Nazımiye'de Kil diye bir bölge vardır. Aynı şekilde bir mîrlik merkezi olan Gil/Gîl/Gêl (Diyarbakır-Eğil) de akla gelmektedir (Eğil tarihi için bkz. Aydın 2000; 2011:234-337; ayrıca Gördük 2014). Nitekim *Şerefname*'de Pîr Mensûr'un (d. 989) daha önce Hakkâri'de yaşadığı (bazı kaynaklarda Sincar/Şengal bölgesi), ardından Egil Kalesi yakınlarındaki Pîran köyüne yerleştiği belirtilmektedir. Oğlu Pîr Mûsa orada bir tekke açar. Kısa sürede etrafına çok sayıda mürit toplanır. Onun yerine geçen oğlu Pîr Bedir ise, taraftarlarıyla birlikte Egil Kalesi'ne saldırıp ele geçirir (Bedlîsî 2014:223-24).

Cebel Ciluya (Giluya) da dikkati çeker. Burada beş Kürt aşiretinin varlığından söz edilmektedir (ed. Lazarev ve Mıhoyan 2007:37; ayrıca bkz. Harita 8'de İran idarî taksimatı içinde eyalet olan güneydeki Kuh Giluya bölgesi). Kuzey Horasan'daki Qehremanlû aşiretinin kollarından olan ve Gulyanlû, Gulî, Gol, Gewliyan, Kîl ve Gîl adlarıyla anılan oba da dikkati çeker. Yine Kuzey Horasan'da Botanlû aşiretinin alt kollarından olan Abpesend-Aqpesend adını taşıyan obanın yaşadığı yerin adı Cîlge bölgesidir. Şadî Konfederasyonu üyesi Duraqanlû aşireti bahsine de bakılabilir. Zira önce Xuzîstan'a yerleşen aşiretin kalesinin Kuxgîlûyî Kızılbaşları tarafından yıkıldığı belirtilmektedir. Öte yandan Kuzey Horasan'daki Kürt aşiretleri bu bölgenin en yüksek dağına Gulîl derler.

Başka bir Kêl varyantı, bizi yine Pîr Mensûr'un doğum yeri ve yakın çevresine götürür. Cizîra Botan merkezli Ezîzan hükümdarları arasında yaşanan ihtilaflar nedeniyle Gurgil bölgesi, Mîr Hacî Bedir'e verilmiştir. *Şerefname*'de bu bilgiler aktarıldıktan sonra şöyle denir: "Eskiden Curdqîl [Curzaqil] olan ad, zamanla halkın dilinde Gurgil'e dönüştü. Nuh Peygamberin (Allah ona ve Peygamberimize rahmet etsin) gemisinin üstünde durduğu Cûdî Dağı bu bölgededir" (2014:188). Kitabın Kurmancî çevirisini yapan Ziya Avci, Soranî çeviriyi yapan Hejar Mukriyanî'nin çevirisinde kullandığı şu notu aktarır: "Aslında buranın eski adı Gurdgil'di. Araplar 'Gurd'ı 'Curd,' 'Gil'i ise 'Qil' yapmışlardır. Ama sonrasında Kürtler bu adı

Arapların telaffuzu gibi kullanmamıştır" (2014:555). "Gurdgil" adı, "Kurd-gel" adına en yakın addır diyebiliriz.

Benzer şekilde Izady'nin kitabında konfedere olmayan aşiretler altında sayılan Gulî aşireti de hatırlanabilir. Gelî ve Gîlî gibi adlarla da anılan aşiret, Zaxo ve Pêşxabûr ırmağı arasında meskûndur (Izady 2004:176). İbrahim Bozkurt, Gellî adıyla andığı aşiretin Şemdinli kökenli olduğunu ve Zaxo'da Şemdînan aşiretiyle aynı yerlerde yaşadığını yazar (Bozkurt ty:339-40). *Aşiretler Raporu*'nda Musul'daki Gili aşiretinden söz edilmektedir (ed. Perinçek 2014:363). Ebu Bekr-i Tihranî ise, 1470'te yazdığı *Kitabı-ı Diyarbekriyye*'de Akkoyunlu Uzun Hasan'ın karavullarının [gözcü, nöbetçi] Mardin ve Resulayn (Serêkanî) civarındaki "Ak Keçilu ve Kara Keçilu Kürtleri ile Cihangir Mirza'ya bağlanmış olan Kili topluluğunu göç ettirdi"ğini belirtmektedir (Tihranî 2001:143). Tihranî "Gil" derken ise, bunlara Türkmen, Kürt ve Lurların saldırdığını anlatır ve Kazvin civarında yaşadıklarını ekler (2001:305-06).

Ahmed Kesrevî, *Tarixê Îbnî Îsfendiyar* ve *Tarîxê Mevlana Evliyaullah* adlı yazma eserlerden yola çıkarak yazdığı *Şehriyârânê Gomnan* adlı kitabında üç büyük Med prensliği olan Rewadî, Şeddadî ve Deylemîlerden bahseder. Kesrevî, Yunanlı Batlamyus'un (Ptolemy) "Gîller ve Deylemîler aynı etnik kökenden gelmektedir ve bunların kökü de Medlere dayanır ya da Medlerle bağlantılıdır" değerlendirmesini tekrar eder. Ancak Sasanîler döneminde bu iki topluluk Gîl ve Deylem olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplardan Deylemîler daha büyük bir nüfusa sahip oldukları ve daha geniş coğrafyaya yayıldıkları için Hazar Denizi'nin güney kısımları Deylemîstan olarak anılmış ve Gîl grubu da bunların bir unsuru olarak görülmüştür. Bu nedenle İslâm öncesi kaynaklarda Gîl ismine daha az, Deylem ve Deyleman ismine daha çok rastlanır. Günümüzde ise bunun tam aksine Deylem ve Deylemîstan adı hiç kullanılmamakta ve bölgenin tamamına Gîl-Gîlan ve yerleşik halkına da Gîlek denmektedir. Deylemîler 15. yüzyıla

kadar varlığını sürdürmüş ve bu döneme kadar Gîllerden ayrı olarak tanımlanmıştır. Söz konusu yüzyılda Zeydî Alevîlerin bölgeye hâkimiyetiyle birlikte Deylemî unsurlar toplu olarak kılıçtan geçirilmiş, bakiyeleri ise Gîl topluluğu içinde erimiştir. Bugünkü Gîlekler bu iki grubun karşımıyla meydana gelmiş bir etnisitedir (Kesrevî 1927:22).

Salgurluların ikinci göçünden bahseden Erdoğan Merçil ise, bunların Şiraz'ın Kuzeybatısındaki Gendûman yaylağı ile Kûh-ı Gîlûya'ya kadarki bölgeye yerleştiklerini yazar. Kûh-ı Gîlû adı dikkat çekicidir. Arapça alfabede "Cilweye" şeklinde yazılır: "Yâkût'a göre bu, Kürt kabilelerinden birinin ismine izafeten verilmiştir. Isfahan'ın güneyinde, doğuda Istahr el-Beyzâ, batıda Errecân, Şâbûr ve Hûzistân'a kadar ulaşan bölge olup Isfahan'a tâbidir" (Merçil 1991:33). Yukarıda belirtildiği gibi "Fars'ın dağlık bölgesi Cebel Ciluya'da, kendi otlakları, obaları ve bir kaleleri olan beş Kürt aşireti yaşamıştır" (ed. Lazarev ve Mıhoyan 2007:37). Dolayısıyla Kurd-Gelîlerle ilişkili pek çok izden bahsedilebilir.

Eski dönemlerde "Gur" adıyla da anılan bugünkü Orta Afganistan'daki Kürtlerle ilgili ulaşabildiğimiz en eski kayıt, bir şairle ilgilidir. 9-10. yüzyılda yaşamış olan Ebu Hesen Elî Muhemed oğlu el-Xezalî el-Logerî, Farsça şiirler yazan bir Kürttür. Herat Vadisi'ndeki Loger yöresinde doğan ve sonra saray şairi olan Logerî'nin bir yıl boyunca Buhara'daki Samanî (875-999) sarayına uğramaması üzerine uyarıldığı belirtilmektedir. Bunun üzerine Logerî uyarıya bir şiirle cevap verir ki, bir beyti şöyledir: "Buxara xoşter ez Loger, xudâvendâ hemîdânî / Velâkîn Kurd neşikîbîd ez dûxê beyâbânî" (Buhara Loger'den daha güzeldir, bütün akıl sahipleri bilir bunu / Ve fakat Kürt bırakamaz yabanî hayatın güzelliğini" (Akt. Yasemî 2001:263; Bu beyti Yasemî'nin Kürtçe çevirisinden değil orijinalinden aldık. Zira Ebdullah Memê Mehmed (Hoko) Xanî Varlî Kürtçe telaffuz ile veriyor).

Afganistan'daki Gurların Kürt Gorlar, Goranlar olup olmadıklarını bilmiyoruz. Katip Çelebi (1609-1657), Gûr sul-

tanlarından söz ederken, bunların 3 kısımdan oluştuğunu yazar: 1. Dahhâkoğullarından Bistam'ın soyundan gelenler. Katip Çelebi'ye göre bunlar Gûr dağlarını kendilerine karargâh yapmışlardı. Bu kısım, Hz. Ali döneminde Müslüman olmuştur. Gaznelilerle düşman olan bu kısım, Alâeddin Hüseyin Cihansûz (ö. 1161) döneminde Gazne ve Horasan'ın bir bölümünü ele geçirerek bağımsızlık ilan ederler. Ancak bu aile 1212 yılında son bulur. 2. İkinci kısım, Bâmiyân'da bağımsızlık ilan eder. Bu ailenin mensuplarından Bahâeddin Sam, Gazne üzerine yürür, ancak yenilince geri döner. Kardeşi ondan iktidarı alır ancak iktidar Celâleddin Harezmli'nin eline geçer ve Sam öldürülür (Katip Çelebi I 2013:436-38). 3. Katip Çelebi, bu sülalenin üçüncü kısmı için "Kert el-Gûr Sultanları" tanımlamasını kullanır ve şunları yazar:

> Bunlar Gûrların üçüncü kısmıdır. İlk hükümdarları Rükneddin-i Mergî'nin kızının oğlu olan Şemseddin Muhammed Kuhîn'dir. Rükneddin-i Mergî ise Gıyâseddin Muhammed ibn Sam'ın amcalarının çocuklarındandır. Cengiz ortaya çıktığı sırada Rükneddin Horasan valisi idi. Cengiz'e itaat edince, Gûr idaresi onunla birlikte devam etti. 644/1246'da bağımsızlığını kazandı. Güzel huylu ve çalışkan birisi olup birçok fetihlerde bulundu. 76 yaşında eceliyle vefat edince yerine oğlu Muhammed Kuhîn geçti. 705/1305'te Cîsârgûr'da vefat etti. Yerine oğlu Fahreddin Hükümdar oldu. Bir seneden fazla süreyle hükümdarlıkta bulundu. İhtiyarüddin Kalesi'ni yaptırdı. *Kertnâme*'yi Şair Rebî' bunun adına yazmıştır. Sonra biraderi Gıyâseddin yerine geçip 729/1328'de vefatına kadar hükümdarlıkta bulundu. Horasan'da birçok fetihler yaptı. Sonra oğlu Şemseddin bir sene ve diğer oğlu Hâfızüddin iki sene ülkeyi yönetip katledildiler. Bu hükümdar zamanında Gûrlar, devlet işlerini ele geçirdiler. Yerine biraderi Muizzüddin Hüseyin geçerek zorbaları ortadan kaldırdı. 39 yıl hükümdarlık yapıp birçok eser bıraktı. Akıllı ve âdildi.

> Yerine Mevlânâ Sadeddin Pir Ali geçti. Bunun zamanında Timur ortaya çıktı. Horasan'ı istila eden Timur burayı Sadeddin Pir Ali'den aldı. Timur 784/1382'de Sadeddin Pir Ali ve çocuklarını Mâverâünnehir'e nakledip hapsetti. Burada ölmeleriyle Gûrluların bu kısmı da son bulmuş oldu. Bundan sonra Gûr memleketi Horasan'ın kontrolüne geçip şahlar tarafından yönetilir oldu. (I 2013:438)

Bu dönemde Horasan'ın Herat'tan yönetildiğini yazan Katip Çelebi, "Muinüddin'in Sekizinci [Zemcî] Ravza'da Abdurrahman-ı Fâmi'nin kitabından naklettiğine göre, geçmişte Horasan valileri Herat'ta ikamet edip diğer şehirlere nâib ve vekiller gönderirlerdi" (I 2013:538; özgün imlâ). Bu anlamda Horasan'ın Herat'tan yönetilmesi, burayı önemli bir merkez yapar. Aynı şekilde Herat'a bağlı yerleşim yerlerini sayarken "Kûrdân"ı da sayar (I 2013:515) ki *Tarih-i Sistân*'da da geçen bu ad "Kürtler" anlamına gelir.

Bertold Spuler'in *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür. İlhanlılar Devri (1220-1350)* adlı kitabında Kertler (Kürtler) ve melikleri hakkında geniş bilgilerle karşılaşıyoruz. Aynı şekilde Kertlerin öncülleri saydıkları Gûrlarla ilgili bilgilere de ulaşmak mümkün. İlginç olan, kitap 1987'de Türk Tarih Kurumu tarafından basılmasına karşın sansürlendiğini hissettirecek derecede değiştirilmemiş olmasıdır. Katip Çelebi'nin Şemseddin Kert dediği melike Şemseddin Kurt diyen [1] Spuler, onun "Kurtiler devletinin asıl banisi" (kurucusu) olduğunu yazar. Moğollarla ilişkisi, sürekli bir gerilim taşımaktadır. Spuler, bu durumu, onun "Millî-İran şuuru"nu taşımasına bağlar: "Onun, Moğollardan ayrılmak için daima çalışmasında isyankâr ve harbcı azim ve iradesinin veyahut gururlu istiklâlinin biricik âmil olmaması ve belki kendisi ile haleflerinin bu hareketlerinde Kurtiler ailesinin bütün küçük hükümdarlarında kendini gösteren Millî-İran şuurunun da dahli bulunması muhtemel olarak dikkate alınabilir"

[1] Kitabın Almancasını da kontrol ettik, "Kurt" diye geçiyor.

(Spuler 1987:82). Spuler, bu şekilde Kurd-Gelîlerin bir buçuk yüzyılı geçen hâkimiyetleri döneminde sürekli biçimde bağımsız davranmaya çalışmalarını bir ölçüde açıklamış olur.

Olcaytu'nun (1278-1316) ölümünden sonra İran Moğollarının yönetim kadrosu içinde çekişmeler yaşanır. 12 yaşında tahta geçen (1317) Abû Sa'it, bazı komutanlar tarafından kabul görmez. Bu noktada Herat'a, dolayısıyla Kurd-Gelîlere yansıyan bazı çatışma ve çekişmeler söz konusu olur. Bu komutanlardan biri olan Yasavur'un biat teklifine Sistan hâkimi Naserüddin gibi Herat hâkimi Gıyâseddin Kurt da karşı çıkar. Kurt, Abû Sa'it'in ordusunu destekler. Bunun üzerine Yasavur, Herat'ı muhasara eder. Moğol ordusunun yardıma gelmesi üzerine bir ay süren muhasarayı kaldırarak Germsir'e çekilir (1987:132-34). Spuler, bu dönemdeki çekişme, savaş ve diplomatik olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre "Kurt devleti ilk defa İran'ın Moğollara baş eğmesinden sonra Gurîler devletinin enkazı üzerinde kuruldu" (1987:174). Devletin kurucusu, Rükneddin Ebubekir ibn Tâcüddin Osman Mergxanî'nin oğlu ve Kur[1] soyundan gelen Şemseddîn'dir. Spuler, Şemseddîn'in Gurîlerin sarayında muteber sayılan "bir devlet adamının biraderi ve bir Gurî prensesi ile evli" olduğunu, dolayısıyla onun Gurî hükümdarlarının torunlarından olmadığını yazar. Gurî devletinin çöküşünden (1236-1244) sonra Herat'ta idareyi eline aldı ve "bu şehirde şimdiye kadar bu devlete ait arazinin İndus'a kadar idaresini deruhte etti" (1987:175).

Yukarıda belirtildiği gibi bu devletin yöneticileri kaotik ortam içinde diplomatik hamlelerle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Şemseddîn, Moğolların "sadık" müttefiki görünerek "onlarla birlikte 1246 tarihinde Multân'ı tahrip etti.

---

[1] Spuler'in dipnotu: "Barbier de Meynard kurt adını kullanıyor ki bu kullanılış umûmîdir. Browne, Lit. Hist. III 173, nota 1 eski yazmalarda Kürt diye (u)nun çekilerek vokalize edildiğini teyid ediyor. Bugün mahallinde mutat olan telaffuz şekli. Nikolaj Vladimiroviç Chanykov'a nazaran: Kart'dır" (Spuler 1987:174; özgün imlâ). Dolayısıyla Kert gibi Kurt da "Kürt"ten başka bir şey değildir.

Bu ülke yüz bin altın dinar fidye vermişti. Lahâvur (Lahor) üzerine yürüyüş devam ettiği sırada Moğollar şüphelenerek Şems ed-Dîn'i tevkif ettilerse de kısa bir zaman sonra tekrar salıverdiler" (1987:175). Horasan'a hâkim olan hanedanlıklardan bahseden Katip Çelebi de Selçuklu bahsini bitirdikten sonra şöyle der:

> Böylece İslâm'ın ortaya çıkmasından Sultan Sencer zamanına gelinceye kadar Horasan'ın idare yeri olan Herat şehrine evvelâ Muâz ibn Müslim'in çocukları olan Muâzîler hükmettiler. Bunlardan sonra sırasıyla Tâhirîler, Sâmânîler, Sîmcûrîler, Mahmudîler (Gazneliler), Selçuklular ve Hârezmşahlar egemen oldular. Bu esnada Gûr sultanları ve Kert melikleri Herat'ı istilâ ettiler. Bu iki devletin Herat'a ilgisi diğerlerinden daha fazladır. Meydana getirdikleri hayır eserleri hâlâ ayaktadır. (Katip Çelebi I 2013:542)

Katip Çelebi, ünlü *Cihannüma*'sında "Kert Hükümdarlarının Hâkimiyeti" başlıklı bölüm açar ve uzun uzun bu hükümdarlardan bahseder. O da Spuler gibi bu hanedanlığının kurucusu olan Melik Şemseddin Muhammed Kert'in babası Ebu Bekir Kert'in Gur ailesinin bir üyesi olmadığını yazar. Katip Çelebi, söz konusu sülalenin Cengizîler döneminde iktidar sahibi olduğunu vurgular:

> Bunların ilki Melik Şemseddin Muhammed Kert'dir. Babası Ebu Bekir Kert, Gûr sultanları zamanında Sipehsâlâr emiri idi. Sultan Şehâbeddin'e yakınlığı vardı. Cengizîler'den Mengü Kaan, han olduğunda varıp Herat ve Nîmrûz Eyaleti'ni menşûrla[1] aldı. Ondan sonra Argun'a bağlanıp Sind Suyu'na varıncaya kadar bütün bölgeye vali oldu. Nizâm ve halkın maslahatı için çalışıp memlekette adaleti tesis etti. Hülâgû Han Horasan ve Irak'ı işgal ettiği zaman Melik Şemseddin bir sebeple ondan nefret etmeye başladı ve

[1] "Pâdişâhın verdiği vezirlik, müşirlik veyâ kazilkuzatlık rütbelerinin tevcîhini hâvî ferman" (Devellioğlu 2003:617).

658/1260'da Sistan sınırında üzerine gelen Moğol ordusuyla savaşıp onları yenilgiye uğrattı. Herat'a dönüp İlhanlı ordusuyla tekrar savaştı ve galip geldi. Daha sonra bir elçi gönderip bağlılığını bildirerek İlhanlıların hüsn-i teveccühünü kazandı. Bakü hududundaki Berke Han savaşında yiğitliği Abaka Han tarafından öğrenilince ona ikramda bulunuldu. O savaşta on yerinden yaralanmıştı. 675/1276 senesinde Abaka Han dergâhına varınca kötü niyetliler ile Abaka'nın çevresindekiler ondan hoşlanmadılar ve alıkoyarak Horasan'a dönmesine izin vermediler. Bir gün hamamda zehirli karpuz yedirdiler. 676 Şaban'ında (Ocak 1278) Tebriz'de vefat etti. (I 2013:544; özgün imlâ)

1278 yılında Melik Şemseddin Gihîn (Küçük) babasının yerine geçerek Herat'a ulaştı. Üç yıl sonra Kandehar'a ordu gönderip yüklü miktarda mal mülk aldı. 1283'te ise, oğlu Alâeddin yerine geçerek kaleye taşındı. Ertesi yıl Argun Han Herat'a gelerek ona destek oldu, ama ikisi arasında düşmanlık gelişti. Katip Çelebi, "giderek düşmanlık geçince Alâeddin de babasının yanına vardı. Horasanlılar bir hayli üzüldüler ve çoğu göçüp gitti. Moğol taifesinden Tekûdâr 10 bin kadar asker ile gelip Herat'ı yağmaladı ve tahrip etti. Her mahallede ancak iki kişi kaldı" demektedir (I 2013:544). 1291'de Gazan Han (1271-1304), eyaleti iki yıl boyunca vergiden muaf tutunca Herat tekrar mamur bir hale döndü.

Kertler ya da Kurd-Gelîler, merkezî otoriteyle sürekli biçimde sorunlar yaşamışlardır. Ancak dengeli bir diplomasi ile günün kaotik atmosferi içinde var olmaya devam ederler. Bununla birlikte merkezî otoritenin pek çok davetini geri çevirirler. Sözgelimi Melik Şemseddin, Gazan Han'ın davetini bir mazeret ile reddeder ve oğlu Fahreddin'i gönderir. Onun oğlu (Pazar-ı Melik'i yaptırmasıyla ünlü) Fahreddin de 1302'de Gazan'ın yerine geçen Olcaytu Sultan'ın davetini reddeder. Bu ikinci ret, cezalandırılır. Olcaytu'nun komutanlarından Emin Dânişmend Bahadır onun üstüne gönderilir. Herat'ı kuşatan Bahadır, "Ben Olcaytu hükmüne muhalefet

edemem, birkaç gün padişah hükmüne uyarak Melik emanla dağa çıkıp bir oğlunu yerine koysa kendisi için daha faydalı olur" der. Bunun üzerine Fahreddin, Cemâleddin Muhammed Sâm'ı kaleyi korumak üzere görevlendirip şehirden çıkar. Cemâleddin, Bahadır'ı kaleye davet eder. Bahadır'ın onu öldürmeyi planladığını öğrenince erken davranıp onu öldürür.

Melik Fahreddin 1306'da ölünce yerine Gıyâseddin Muhammed geçti. Olcaytu'nun huzuruna çıkıp itaatini bildirdi. Ardından "Herat'a döndü ve bağımsız olarak Sind Suyu'ndan Âmû Suyu'na kadar olan yerleri idaresi altına aldı. Bunun Cengizîler'den gördüğü saygı ve iltifatı hiçbir hükümdar görmemişti" (I 2013:545). Gıyâseddin Muhammed, bu devletin en güçlü hükümdarıdır. Herat gibi müstahkem bir kale-şehri pek çok saldırıdan koruyabilmeyi başarmasının yanısıra Herat Camii'ni yenilemesi, "bir hamam ve saray, iki kervansaray ve birçok hangâh yapıp vakfet"mesiyle dikkati çeker. Ülkesinde belirgin bir güvenliği sağlayınca 1321 yılında hacca gider:

> Oğlu Şemseddin Muhammed'i yerine bıraktı. Döndükten sonra 729/1328'de vefat edince Şemseddin Herat'a hâkim oldu. Ancak fazla bağımsız davranamadığından kardeşi Muizüddin Hüseyin Herat'ı ele geçirdi. Sultan Ebu Said'in vefatından sonra daha birçok yeri hâkimiyeti altına alıp diğer Kert meliklerini geride bırakarak mutlu bir hükümdar oldu. Cengizîler'in emirlerinden Emir Gazgan bazı bozguncuların kışkırtmasıyla gelip Herat'ı kuşattı ve 40 gün savaştıktan sonra anlaşma ile geri döndü. 771/1369 senesinde Muizüddin vefat edince oğlu Gıyâseddin Pîr Ali vali oldu. Kardeşi Melik Muhammed ile anlaşmazlık halinde iken Hoca Ali Müeyyed Sebzevârî isyan ederek Nişabur ve Sebzevâr'ı aldı. Gıyâseddin defalarca üzerine gidip birçok kez savaştı. (I 2013:546; özgün imlâ)

Katip Çelebi bu hanedanlığın son yıllarını "Timur'un Horasan'a Hâkim Olması" altbaşlığı altında anlatıyor. Buna göre Timur'un elçisi, Muizüddin Hüseyin'in sadakatine bi-

naen Gıyâseddin'in muvafakatini 1379'da yeniledi. Gıyâseddin de daha önceki hükümdarlar gibi merkeze çağrılınca gitmekte tereddüt etti. Bunun üzerine Timur, Herat'a yöneldi:

> [Gıyâseddin'in] Kardeşi Melik Muhammed onu karşıladı ve teveccüh gördü. Timur önce Fûşenc'e geldiğinde halk karşı çıkıp savaşmıştı. Bir haftalık direnmeden sonra Timur şehri alıp tahrip etti, halkını öldürdü. Ondan sonra Herat'ı kuşattı. Melik Gıyâs eğlence ve işrete düşkündü. Merdivenler kurup mancınıklar yaptırdı ve savaşa hazırlandı. Üç gün geçtikten sonra dış sur yıkılınca 2000 kadar askeri Timur'un önünde eğildi, o da affetti. Şehirli bunu görüp Timur'un tarafına meyletti. Araya adamlar girip, savaş ve inat ile kurtuluşun mümkün olmadığını gördüler. Gıyâs dışarı çıkıp eman dileyerek şehri teslim etti. Timur'un emri ile şehrin eski burcunu yıktılar. Bu denli mükellef burçlu demir kapılar yerle bir olup hendeği dolduruldu. Kapıları Sebz şehrine nakledip hazine ve defineleri çıkardılar. Halktan eman malı toplanıp âyân kethüdalardan 200 kadar kişi Sebz şehrine nakledildi. Bu olay 763 Muharrem'inde (Mart 1381) meydana geldi. O sene Gıyâs tekrar Horasan Hükümeti'nin başında kaldı. Timur Semerkand'a gitmişti. Gıyâs eski muhalefetine dönünce Timur da ikinci defa Horasan'a gelip Gıyâs'ı çocuklarıyla birlikte alarak Mâverâünnehir'e götürdü ve Herat Hükümeti'ni oğlu Miranşah'a verdi. 785/1383'te tekrar gelip Horasan'da Gûrîlerin kalıntılarını temizledi. Gıyâs da çocuklarıyla Özkend'de tutuklu iken öldürüldü. Bu esnada Horasan'da özellikle Herat ve İsfizar'da Gûrîlerin fitne ve fesadı başka yerde ve zamanda görülmeyecek mertebede idi. Cezalarını buldukları gibi onlarla birlikte nice suçsuz Müslüman da zarar görmüş ve Horasan harap olmuştu. (I 2013:546-47)

İsmail Aka'nın *Timur ve Devleti* kitabında da "Kertler"le ilgili birkaç değini ile karşılaşıyoruz. Aka da Katip Çelebi'nin

verdiği bilgileri tekrar ediyor. Kertlerin hükümdarlık yıllarını 1245-1383 olarak veren yazar, Melik Gıyâseddin Pîr Ali'nin Timur'la dostane bir ilişki kurmadığını ve Semerkand'da yapılan büyük kurultaya katılmayı reddettiğini aktarıyor. 1380'e gelindiğinde Serbedarlılar, Toga Timurlular, Kertler ve Muzafferliler arasında bölüşülmüş olan Horasan'da karşılıklı savaş ve mücadeleler sürmekteydi. Timur bu durumdan yararlanmayı planladı ve 14 yaşındaki oğlu Miranşah'ı beylerle birlikte Horasan'a gönderdi. Katip Çelebi'nin de bahsettiği gibi önce Bûşeng Kalesi'ni ele geçiren Miranşah'a bir süre sonra Timur da katıldı. Herat'ın surlarını sağlamlaştıran Gıyâseddin Pîr Ali onu bekliyordu. Ancak savaşı Timur kuvvetleri kazandı ve 1381 yılının Nisan ayında Pîr Ali şehri teslim etti. Pîr Ali bağışlandı ama hazinesi elinden alındı. Timur, hanedanlık üyelerini yanına alıp Semerkand'a götürdü ve Herat ve Horasan'a Miranşah'ın beylerini tayin etti. Bunun üzerine Herat'ta ayaklanma başladı. Ayaklanmayı bastıran Timur, Semerkand'da oturmak zorunda bıraktığı hanedanlık üyelerinin hepsini ayaklanma ile bağlantılı sayarak öldürdü (Aka 1991:10-11). Bütün bu hareketlilik, Kert Hanedanlığının yıkılmasıyla son buldu: "Böylece Herat ve yöresinde yaklaşık 140 yıldan beri hüküm sürmekte olan Kert hânedânı sona erdi" (1991:11; ayrıca bkz. Subaşı 2016:289-311).

Spuler de benzer bilgiler vermektedir. Aynı şekilde "Kurtilerin Moğollara karşı savaşlarındaki millî sebepleri mümkün mertebe hesaba katmaya mecburuz" (Spuler 1987:176) diyerek daha önce İranî millî şuur dediği asabiyeti tekrar vurgulamaktadır. Spuler, I. Şemseddîn'in yerine oğlu Rükneddîn Şemseddîn Sagîr'in geçtiğini, önde gelen kişilerin ona biat ettiklerini yazar. Kandehar şehri silahlı güç ile itaate mecbur edilir (1280). İdareyi oğlu Alaüddîn'e devreden Sagîr, Herat'ın yaklaşık 200 kilometre güneydoğusundaki Haysar Kalesi'ne çekilir. Buradaki siyasî karışıklıklardan dolayı bir süre sonra oğlunu yanına çağırır. Bunun üzerine II. Şemseddîn'in büyük oğlu Fahreddîn hükümdar tayin edilir. Merkezî

otoriteye bağlılığını ispat edince ona yeni bir "menşûr" verilir ve eyaletine Kuhestan da eklenir (Spuler 1987:176-77). Bundan sonraki süreç nispeten sakin geçtiği için Fahreddîn geri kalan yıllarını hayır işleri ve şair ve yazarları himaye etme ile geçirir (1987:177-78). Bunlardan birisi de Seyfî b. Muhammed Haravî'dir. *Târih-nâme-yi Herât*'ın yazarı olan şair, bir süre onun himayesinde yaşamıştır. Söz konusu kitap, 1944'te, Kalküta'da Muhammed Zübeyr es-Sıddıkî tarafından yayıma hazırlanıp basılmıştır. Aynı şekilde Herat'ın en parlak dönemlerini Timurlular ve Kertler döneminde yaşadığı belirtilmektedir (Şahin 2015:382; 2016:80-81).

E. M. Varlî'nin Arap kaynaklarından aktardığına göre, Herat'a vali olan Şemseddîn Muhemmed, 1245'te devletini ilan etmiştir.[1] Devletin adı Melîk Kurd'dü. Cengiz Han'a boyun eğmiş olan çevredeki yönetimleri ele geçiren Şemseddîn Muhemmed'e iç karışıklıklar yüzünden Cengiz Han devletinin ses çıkarmadığı belirtilmektedir. Yerine geçen Rukneddîn Şems, 1281'de Kandehar'ı ele geçirir. Fexreddîn, Xiyaseddîn, Melîk Şemseddîn ve Melîk Hafiz'dan sonra tahta çıkan Muizeddîn Huseyn, bağımsızlık simgesi olarak kendi adına hutbe okutmaya başlar. Ünlü âlim Sadeddin Taftazanî (1322-1394), *el-Mutewwel* adlı kitabını ona sunmuştur. İlerleyen süreçte Melîk el-Baqir tahta çıkar. Son yönetici olan Xiyaseddîn Pîr Elî lakaplı II. Muizeddîn Huseyn zamanında Timur kuvvetleri bu devlete saldırır ve onunla birlikte ileri gelenleri Semerkand'a götürüp idam ettirir (Varlî 1997:249-51).

Ekrem Cemîl Paşa ise, "Padîşahtiya Xoristan û Sîstan" (Horasan ve Sistan Padişahlığı) adıyla andığı bu devletin, 1240 yılında Şemsedîn Mihemed tarafından kurulduğunu yazmaktadır. Ona göre söz konusu devlet Hara, Horasan, Haceristan, Sistan ve Serbidaran gibi bölgeleri içine alıyordu. Cengiz Han'ın çocuklarının himayesinde olan, ancak gerçekte bağımsız hareket eden bu devlet, varlığını 130 yıl kadar sürdürmüştür. *İbrahim Hakkı Tarihi*'nden yapılan aktarma-

[1] Bu kısımdaki isimleri Varlî'nin yazdığı gibi aktaracağız.

lara göre bu dönemde imar ve eğitim gibi konularda önemli gelişmeler kaydedilmiştir (Ekrem Cemîl Paşa 2007:111).

Henry Walter Bellew, 1891'de toplanan 9. Şarkiyatçılar Kongresi'ne sunduğu *An Inquiry Into the Ethnography of Afghanistan* adlı metinde, "Sistan Kurd Galilerinin Kürdistan Kürtlerinin (antik dönemdeki adlandırmayla "Cordueni, Kardukhi") bir parçası olduğunu" yazar. Bu topluluğun Loristan'da (Kirman ve Huzistan arasında) bir hanedanlık kurduklarını yazan Bellew, onların Şah Abbas dönemine kadar topraklarını genişleterek bölgelerini koruduklarını belirtir. Gor olan Melik Kürd Hanedanlığı, Sultan Giyaseddîn Ghorî'nin [Xorî] Horasan valisi olan Şemseddîn Kurd tarafından, 1245'e doğru kurulmuştur. Egemenliği Moğol sultanı Hülagû Han tarafından tanınan Şemseddîn, başkenti olan Herat'ta başarılar elde etti. Oğlu Rukneddîn Kandahar'ı ele geçirdi. 1280 yılında ölen Şemseddîn'in yerine kardeşi Giyasuddîn Melîk Kurd geçti ve Moğol sultanı Olcayto Han tarafından Gor yöneticisi olarak kabul edildi ki o da İndus bölgesini ele geçirmiştir. Melik Kürd Hanedanlığı, statüsü Khiva emiri Cazaw tarafından vassallığa indirilince 1383'te ortadan kalkmış oldu. Timur, Herat'ı ele geçirdiğinde diğer Giyasuddîn ve oğlu baştaydı (Bellew 1891:173-74).

Bellew bu noktada, Baraha, Brahwi, Brahoe ve Barohi dediği Braxoîleri de Kürd Gelîlerden sayar. Ona göre Braxoîler, Kürd Gelîlerin torunlarıdır. Kendilerine Braxwî diyen topluluklar, Sistan'da başkaları tarafından Kürt ya da Kürd Gelî diye adlandırılır. Yazara göre bu adlar her yerde aynıdır. Braxoîler ya da Kürtler, antik Asur ya da Khaldilerin soyundan gelirler. Bellew, Kürtlerin 13 ve 14. yüzyıllarda Afganistan'ın önemli unsurlarından biri olduğunu yazar. Timur tarafından yıkılan hanedanlığın üyeleri, ataları ve Kürt Kambar aşiretinin lideri olan Kelat Hanı tarafından Belûcistan'da yeniden diriltildiler. Bellew, bu tarihî ayrıntıları, sahada yapılan bazı yanlışlıkları önlemek için aktardığını ekler (Bellew 1891:178). Aynı şekilde "16. yüzyılda Afganis-

tan'da geniş ölçekli Kürt kolonilerine (yerleşik topluluklara) rastlanmaktadır" (Akt. Bulut 2018:389).

Mihemed Emîn Zekî Beg, *İslam Ansikopedisi*'den aktarma ile Belûcistan'da nüfusu 300.000'e ulaşan Biraxweyî konfederasyonundan bahseder ve ana unsurun muhtemelen İran'ın doğusundan buraya gelmiş olan Kurdgelî aşireti olduğunu söyler. Aynı şekilde bunların bir bölümünün Hindistan'ın Sind eyaletinde yaşadıklarını ve nüfuslarının 48.180 kişi olduğunu ekler. *Şerefname*'de Afganistan'daki Zengene aşiretinden söz edildiğini aktaran yazar, bunların Belûcistan'dan Afganistan'a geçmiş olabilecekleri tahmininde bulunur (Zekî Beg 2002:282).

1898'de Hindistan'a genel vali olarak atanan George Nathaniel Curzon (1859-1925), Bellew'in aktardığı bilgileri tekrar eder ve Kürt ve Kürdistan'ın bir kolu olan Kürd Gelîlerin, Melîk Kurd liderliğinde Gor Hanedanlığını kurduklarını yazar. Bu hanedanlık 1245-1383 yılları arasında varlığını sürdürmüştür (Curżon II 1892:228).

Vladimir Alexeyevich Ivanov (1886-1970), Horasan Kürtleri hakkındaki ilk akademik çalışmalardan olan ve 1926 tarihli *Geographical Journal*'ın 57. sayısında çıkan "Notes on the Ethnology of Khurasan" adlı yazısında, Bellew'i tekrar ederek, "Bugün de olduğu gibi Kürd ile Kürt kuşkusuz aynı anlama gelmektedir" der:

> Onaltıncı yüzyılın başından önce de Horasan'da Kürt kabilelerin yaşayıp yaşamadığını tespit etmek pek kolay değil. Bu yörenin yerlisi olan birçok ünlü kişinin soyadında "Kürd" tabiri ile karşılaşılmaktadır. Bunun da ötesinde Herat'ın güneyindeki dağlık bölgede bu "Kürd" tabiri adında bir hanedan bulunmaktaydı. (643-791 A.H, ya da 1245-1389 A.D.) Bugün de olduğu gibi Kürd ile Kürt kuşkusuz aynı anlama gelmektedir; ancak Horasan'da bir Kürt halkı yaşadıysa İranlılar ile karışmış olmalılar. (Iwanov 1997:630; özgün imlâ)

Söz konusu hanedanlığın kurucu isminin Horasan'daki Xunsar Ovasının hâkimi Taceddîn Osman olması ve son hanın Huseyn adı ve Pîr Elî lakabını taşıması, Sünnîlikten Şiîliğe doğru bir değişim yaşandığını akla getirmektedir. Soylarını Behram Çûbîn'e dayandırmaları, Gor/Goran olabileceklerini düşündürüyor. Bu da Bellew'i destekleyen noktalardan birisi olarak not edilebilir. Baba Merdox ise, bu aşiretin Hurri Kürtlerinden olduğunu ileri sürmektedir (Akt. Arik 2012:138).

Xalid Salih, Afganistan'da tamamı göçebe olan 10.000 kadar Kürdün yaşadığını, ayrıca Zeynelabidîn Babil'in *Babilnâme* (16. yüzyıl) adlı eserinde Afganistan'da yaşayan Kürtlerden söz ettiğini belirtiyor (Salih 2006:15, 30). Bellew de yıkılan Şadabad'daki bir türbeden bahseder ve onun 18. yüzyılın başında, Şah Ahmed Duranî (1723-1772) tarafından sınırı koruma görevi verilen Bayat aşiretinden bir Kürt olan Abbas Qulî Xan tarafından imar edildiğini yazar (Bellew 1874:373-74). Varlî, Afganistan salnamelerine dayanarak 1920-1925 döneminde Afganistan'ın % 25'inin, Herat ve çevresindeki nüfusun ise % 60-70'inin Kürt olduğunu vurgular. Ona göre halen Herat çevresinde 165 Kürt oba/tiresi yaşamaktadır (Varlî 1997:251). Faik Bulut, Gil aşiretinin günümüz Afganistan'ında Gilzayî (Giloğullar) adıyla yaşadıklarını yazmaktadır (Bulut 2018:391).

Xalid Salih, Pakistan'daki Kürtlerin de Horasan Kürtleriyle akraba olduklarını ve 600 yıldır genel olarak Pakistan Belûcistanı'nda, daha az olarak ise Sind, Lahor ve Keşmir eyaletlerinde yaşadıklarını yazmaktadır. Kendileri ve dillerine Berûhî ya da Birohî dense de Kuzey Kurmancîsi konuşan bu topluluğun nüfusu 35.000 olarak tahmin edilmiştir (Salih 2006:29-30). Curzon ise, İran Belûcistanı'nda yaşayan halkları şöyle sıralar: "İranlılar, Türkler, Kürtler, Belûçlar ve Hintliler" (Curzon II 1892:246).

Dolayısıyla bu geniş bölgede 16-19. yüzyıl arasında gerçekleşen göç ve geri dönüşlerden çok önce de Kürt varlığı ve etkisini görüyoruz. Bu durum, resmî tarihin falsifikasyonu-

nu çürütmektedir. Aynı durum Horasan'dan geldiklerini ya da Horasan'la bir bağı olduğunu aktaran Alevî, Êzidî veya Sünnî Kürt aşiretlerinde yaygın olan mitolojiyi doğrulamaktadır. Dil, etnoloji ve kültürel çalışmalar gibi bağlamlardan bakıldığında, buradaki eski ve yeni Kürtlerin nasıl bir etkileşim içine girdikleri önemli bir araştırma konusu olabilir.

I.F. Horasan'a Kürt Göçü ve Dönüşler

Kürt aşiretlerinin bugünkü Cezayir ve Balkanlar'dan (bkz. Kerim 2011) Hindistan'a kadarki hatta gerçekleşen mobilizasyonundan söz edilebilir. Bu mobilizasyonda göç, göçertme, istila, siyaset, dinsel inançlar, mezhepsel ayrılıklar, yerleşim, konargöçer ekonomisi gibi çok sayıda etken bulunmaktadır. Dolayısıyla karşılıklı göçleri anlatırken bunlarının tümünün siyasal nedenlerden kaynaklanmadığını belirtmek gerekir.

Şoreş Reşî, 16 Ekim 2002'de *Özgür Politika* gazetesinde çıkan "Kardeşlerin 500 Yıl Sonra Buluşması" adlı yazısında, Orta Anadolu'da doğmuş bir Kürt olarak büyüklerinden Horasan'dan geldiklerine dair sözler duyduğunu, ama bunu resmî ideoloji etkisiyle söylediklerini düşündüğünü aktarır. Ancak yaklaşık 20 yılı bulan ve 2 ciltlik *Dîroka Kurdên Koçber* (Göçebe Kürtler Tarihi) kitabıyla tamamlanan araştırmaları sonucunda bunun gerçeği yansıttığını görür:

> Oysa yıllar sonra, İç Anadolu ve Xorasan'ın, Ankara ile Meşhed'in, Konya ile Qoçan'ın, Haymana ile Şirvan'ın, Kırşehir ile Sebzıwar'ın, Yozgat ile Deregez'in, Aksaray ile Kelat'ın, Akşehir ile Bıcnurd'un, Bala ile Esferayn'ın, Omeran ile Gilan'ın aynı kaderi paylaştığını öğrenecektim! [...] Evet yanlış okumadınız, aynı aşiret ve kabileler birbirinden 3-4 bin km. uzaklıkta yaşıyor ve birbirinden habersiz... (Reşî 2013:299; özgün imlâ)

Horasan'ın Kürt göçü bağlamında anılması, 1500 yılı bulan bir geçmişe sahiptir. 438-550 yılları arasında Horasan'a giren Hunları durdurmak için Elbruz dağları ve Hazar Denizi'nin güneyinde yaşayan Gor Kürtleri Horasan'a yerleştirilir (I 2008:174). Bu grupların yukarıda anlatılan ve Horasan ile Afganistan'da kurulan Kurd-Gelî devletinin nüvesini oluşturma ihtimalleri yüksektir. Bu ilk göçertme, takip eden dönemlerdeki göçertmeleri de bir ölçüde açıklar. Zira hepsinde sınırı koruma amacı söz konusudur.

İslâm döneminden sonra Kürt topluluklarının merkezî iktidarları endişelendirdiği görülmektedir. Yukarıda aktarıldığı gibi aşiretlerin güçlenmesi, Kürtlerin askerî potansiyelinden yararlanma politikasını doğurmuştur. Kürtler, Abbasî ordusu için "önemli bir asker kaynağı" olarak görülmüştür (Biçer 2013a:169). Benzer göçertmelerle tarihin pek çok anında karşılaşılmaktadır:

> V.F. Minorsky'nin tespitine göre, 1185 yılından sonra Türkler, Suriye ve Kilikya'daki Kürt nüfusu göçe zorlayarak bu bölgelerden fiilen çıkarmışlardır. 13. yüzyılın başında, Hakyari aşireti, Zengilerin başvurduğu baskıcı tedbirler sonucu göçe zorlanmış ve sözü geçen aşiret, eski zamanlardan beri yaşadığı toprakları bırakarak Amediye'den kuzeye göç etmiştir. Gene aynı yüzyılda, Moğolların Şarezor'u fethinden sonra, Şarezor Kürtlerinin bir bölümü Suriye ve Mısır'a gitmiştir. 14. yüzyılda Gilali [Celalî] aşiretinin bazı kolları ile Şarezor'un Kus ve Mabir aşiretleri Suriye ve Mısır'a göç etmiştir, Laven ve Babin aşiretleri kendilerini Cezayir'de bulmuşlardır.[1] Özetle,

---

Nitekim İbn Haldun (1332-1406), *Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale* adıyla Fransızcaya çevrilen kitabında Kuzey Afrika'daki pek çok Kürt şahsiyeti ve aşiretinden söz etmektedir. Yazar, Raghis muharebesinde Temzezdekt Kalesi komutanı ve yerel ordunun komutanı olan "Mouça Ibn Ali el-Kördi"nin adını anar (Ibn Khaldun II 1856:461-62, 464-65). Aynı şekilde "Abou Abd Allah Mohammed Ibn Abd El Azîz el-Kordi"yi anan yazar (II 1856:455, 466), Selahaddin Eyyubî'den "Salah el Dîn

Türk-Moğol istilalarının etkisiyle Kürtler, 11-14. yüzyıllarda kuzeye ve batıya yönelmiş, Ermenistan'a girmiş, 12. yüzyılda ise Bitlis bölgesine yerleşmişlerdir. (ed. Lazarev ve Mıhoyan 2007:38)

16. yüzyılın sonlarında başlayan ve "koça mezin" (büyük göç) denen göçten önce de önemli bir Kürt nüfusunun Horasan'a gittiği ya da aktarıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Abdurezzak bin Necef Qulî Dumbulî'nin 1850 tarihli *Tarixê Denabile*'sinde verdiği bilgiler, Horasan'a Kürt göçünü 15. yüzyılın başlarına taşır. Ona göre 1402'de, Ankara Savaşı'nda II. Beyazid'i yenen Timur, Horasan'a döndüğünde çok sayıda Kürdü de beraberinde götürür: "Timur-i Küreken, Rum [Anadolu/Osmanlı] topraklarından 30.000 hane Kurmancı Horasan'a götürdü" (Dumbulî 1850a:52).[1] Aynı nüshanın 271. sayfasında ise yazar, "Timur-i Küreken yaklaşık 30.000 Dumbulî Kurmanc Kürdünü [2] Horasan tarafına götürdü. Bu hadise Dumbulî Ahmed Beg döneminde vuku buldu" demektedir. Dumbulî, aynı yerde Horasan'daki Zaferanlû, Şadilû, Dumbulî gibi Kürt aşiretlerinin söz konusu dönemden kaldıklarını belirtir. Ahmed Beg'in babası Emîr Beg'den söz eden yazar, onun H. 805 (1403) yılında öldüğünü ve yerine Ahmed Beg'in geçtiğini aktarır. Yine ona göre "Emir Timur-i Küreken, Rum padişahı İldirim [Yıldırım] Beyazid ile çıkan savaştan sonra Karamanî Türklerini Rum'dan, Kurmancları ise Xoy'dan göçerterek Karamanîleri Türkistan taraflarına, Xoy Kürtlerini

(Saladin) İbn Eioub el-Kordi" diye bahseder (II 1856:360). İbn Haldun, söz konusu kitabının 3. cildinde, Mouça Ibn Ali el-Kordi'nin biyografisini verir. Buna göre o, Arap olmayan bir Kürt aşiretine mensuptur (III 1856:413). Onun büyük ailesi "Louîn ve (Yaber, Babîn ve Tathir adıyla da bilinen) Tabîr"dir.

Faruk Sümer, "Türkmenleşmiş Kara Tatar" ve "Azerbaycan'dan on bin evlik" nüfustan söz ederek bunların Timur tarafından götürüldüğüne ilişkin devrin kaynaklarında herhangi bir bilgi olmadığını ileri sürer (Sümer 1976:7).

Buradaki "Dumbulî Kurmanc Kürdü" ifadesi ayrıca ilginçtir. İki ayrı Kürt grubu bileşik bir ad olarak veriliyor.

ise Horasan'a götür[müştür]" (1850b:250).[1] Burada Ahmed Beg'in önemli bir rol üstlendiği görülüyor:

> Ahmed Beg, Dumbulî Kurmanc Kürtleri arasında yönetim işleriyle meşgul olurdu. Kendisine II. Ahmed de denirdi. 30.000 haneden oluşan büyük bir toplulukla Horasan'a gitti. Gizli bir şekilde Zaferanlû, Şadilû ve Badilû ve diğer aşiretleri de yanına alarak Horasan'a gitti. (1850b:250).

Dolayısıyla 15. yüzyılın hemen başında bir göçertme ile karşılaşıyoruz. Dumbulî Kurmancların sınırı korumak üzere bu kez bugünkü Güney Azerbaycan'a getirilmesi, Timur'dan sonraki dönemde gerçekleşen geri dönüşlere örnek teşkil eder. İkinci ve sürekli göç/göçertme dalgasının nedeni ise, Şiîleşen İranî saha ile Sünnîleşen Osmanlı sahası arasındaki çatışmadır. 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran savaşından önce ve sonraki dönemde Osmanlı-Safevî çekişmesi, göç ve göçertme olgusunu büyük ölçüde belirler.

15. yüzyılda Ortadoğu haritasının büyük bir değişikliğe uğradığını belirten Nejat Abdulla, Timur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortaya çıkan Sünnî Akkoyunlu ve Şiî Karakoyunlu Türkmenlerinin Kürdistan ve Azerbaycan'daki

---

[1] Dikkat çekici bir noktayı daha not etmek gerekir. Zira Horasan'daki Karamanîler/Qeremanî kendilerini Kürt olarak tarif etmektedirler. Kullandıkları dil ise Kurmancîdir. Sonradan tekrar Osmanlı/İran sınırına yerleştirilen Dumbulîler ise Azerîleşmiştir. Nitekim Amir Donbolî, 18.01.2012 tarihinde Yusuf Baluken'e gönderdiği e-postada şöyle demektedir: "İran'da Dumbuli dilina konushan yok. Dumbulilar da Azerbayjan'a kocandan [göçtükten] sonra Azari dil kounshublar [konuşuyorlar]. Şimdi bizim aylamizin [ailemizin] dili Azari dil di." Amir Donbolî, aşiretlerinin kökenlerinin Cizre yakınlarındanki bir dağ olduğunu söylüyor. Bu dağ Şengal olabilir, zira Şengal Êzidîlerinin önemli bir bölümü Dumilî aşiretinin mensubudur. Minorsky de İran'daki "Dunbulî" aşiretinin Kürt kökenli olduğunu, ancak Türkleştiğini ve Xoy'da (Koy) yaşadıklarını belirtir (ed. Minorsky 1943/1980:165). Aynı şekilde "İranlı seyyah Nimetullah Şirvani, Hoy eyaletindeki Dunbelilerin Kürt olduklarını ancak zamanla Türkçe konuşmaya başladıklarına dikkat çekmektedir" (Akt. Çağlayan 2017:66).

vilayetlerin çoğu üstünde hâkimiyet kurmayı başardıklarını yazar. 1454-1468 yılları arasında hükümdarlık eden Akkoyunlu Uzun Hasan, Tebriz'i başkent yaparak "Fars hükümdarı oldu" ve bölgeyi hâkimiyeti altına aldı. Bu durumun Osmanlı ve Fars imparatorluklarını komşu yaptığını ve aradaki Kürdistan'ın 400 yıl boyunca "tampon bölge" olmaya başladığını yazan Abdulla, aynı istilanın I. Şah İsmail döneminde de devam ettiğini belirtir (Abdulla 2009:165). Bu 400 yıllık dönemde, iki güç yer yer antlaşmalar imzalasalar da Kürdistan'da çekişmeye devam ettiler.[1]

Yukarıda belirtildiği gibi Kürtlerin Horasan'la bağı, çeşitli özellikler gösterir ve tarihin derinliklerine kadar uzanır. Bu derinlik içinde karşılıklı göçler ve hareketlilikler görülür. Arap, Moğol ve Türk akınları, bu mobilizasyonda önemli etkenlerin başında gelir. Hunlara karşı Horasan'a yerleştirilen ya da çeşitli nedenlerle buraya yerleşmiş Kürtlerin bir bölümünün, Selçuklu tazyikiyle bugünkü Kürt coğrafyasına geri gelmesi de göz ardı edilmemesi gereken olgulardan biridir. Yukarıda birkaç örneği verilen bu karmaşık ağ, daha derin ve kapsamlı araştırmalar gerektirmektedir. 16. yüzyılda başlayan büyük göçte ise, karşımıza çıkan en önemli topluluk, Çemişgezek konfederasyonudur. Çemişgezek mîrliğinin Osmanlı-Safevî çekişmesindeki macerası, onlar kadar göçertilen ya da göç eden diğer Kürtlerin kaderini de büyük ölçüde belirler.

Çalıştığımız coğrafyayla ilgili olarak akademi k araştırmalar yapmış isimlerin başında Mehmet Ali Ünal gelmektedir. Ancak Ünal'ın Harput sancağı hakkındaki doktora tezinin danışmanı olan Bayram Kodaman'ın söz konusu tezin kitap versiyonuna yazdığı 1987 tarihli "Önsöz," Kürtlerle ilgili olarak söz alan pek çok devlet memurunun nasıl anti-emperyalist kesildiklerine güzel bir örnek oluşturur. Kürdoloji çalışmalarını kriminalleştiren Kodaman, teze amaç olarak

[1] 1559 ve 1590 yıllarındaki Osmanlı-Safevî sınırı ve savaş alanı için bkz. Harita 9 (William J. Griswold'dan alınmıştır).

falsifikasyonu gösterir. Resmî tezin "Kürt yoktur" söylemi, Kürtleri "istismar vasıtaları" olarak adlandırma ve tanımlamaya evrilir:

> Doğu Anadolu'nun tarihi üzerindeki çalışmalar oldukça eskiye dayanır. Özellikle XIX. yüzyılda Rus ve Avrupalı araştırıcılar tarafından yapılan çalışmalar zikredilmeye değer. Ne var ki, bu çalışmaların çoğu temelde emperyalist gayeler için yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve Doğu Anadolu'ya sahip olmak isteyen emperyalist devletler, bölgenin etnik, coğrafî, sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde birçok araştırma ve incelemeler yaptırmışlardır. Onların bu çalışmaları yapmaktaki esas gayesi, bölgenin Türkiye'den koparılmasına zemin hazırlayacak istismar vasıtaları bulmaktır. (Ünal, Mehmet Ali 1989: XV; özgün imlâ)[1]

Ünal'ın Çemişgezek sancağı hakkındaki çalışması (1999), 16. yüzyılın erken dönemlerini esas aldığı için göç ya da göçertme ile ilgili verileri aktaramıyor. Ancak söz konusu yüzyılda bu sancaktaki nüfus hakkında fikir edinebiliyoruz. Ünal, 1518'de tamamlanan ilk tahrire göre Çemişgezek sancağının geniş bir alanı kapsadığını gösterir:

Bu emperyalistlerin aklına neden Marmara, Ege veya Akdeniz'i Türkiye'den koparmak gelmez sorusunun cevabı merak konusudur. Aynı şekilde Şeref Xan'ın Melîkşahlarla ilgili hiç de doğru olmayan "etimolojik" çıkarımına alanla ilgili her araştırmacı gibi Ünal da dört elle sarılmaktadır. Bu çerçeveye çekilen isimlerden birisi de Yalman Bey'dir. Oysa, Yusuf Baluken'in tespitiyle Çemişgezek'teki 1404 yapımı Yelmaniye Camii'nin kitabesinde adı şöyle yazılmıştır: Yelman bin Keykubad bin Xalid el-Kurdî. Xalid Bey de aynı şekilde anılmaktadır. Nitekim 1370'te Memluk sarayında kâtiplik yapan İbnu'l-Nazıru'l-Ceyş, Xalid Bey'e mektuplarda "Xalid el-Kurdî el-Melkîşî" unvanıyla hitap edildiğini yazar. Yine Çemişgezek'te inşa edilen Yelmaniye Camii'nin kitabesinde "Xalidê Kurdî'nin oğlu Keyqubad oğlu Melîk Adil Taceddîn Yelman tarafından Maveraünnehir Hanı Teymûr döneminde, 1401'de yapılmıştır" denmektedir (Baluken 2017:121-22).

> Sancağın batıda sınırı *Fırat*, doğuda *Peri* suyu, güneyde *Murad* nehri ve kuzeyde Munzur dağları idi. Bugünkü *Tunceli* ilinin tamamı ile *Erzincan*'ın *Kemaliye* ilçesi ve *Malatya* ilinin bazı kısımları *Çemişgezek* sancağına dahildi. Bu ilk tahrire göre sancak, merkez nahiye olan *Belde* nahiyesi ile birlikte 19 nahiyeden oluşmaktaydı. 399 köyü vardı. (Ünal, Mehmet Ali 1999:26; özgün imlâ)

Değişik tarihli tahrirlere bakıldığında nahiye ve köy sayılarının değiştiği görülür. 1523: Nahiye 13, Köy 339, 1541: Nahiye 15, Köy 380, 1566: Nahiye 11, Köy 100 (Ünal, Mehmet Ali 1999:27). Bu köy ve nahiye sayılarındaki değişimin önemli bir bölümü, yeni idarî taksimat, nahiyelerin bazılarının sancak yapılması ya da köyleri ile birlikte başka sancaklara bağlanmasıdır. Ancak Ünal'ın dikkat çektiği son azalma izaha muhtaçtır:

> Dikkati çeken bir taraf da 1566 yılındaki tahrirde bütün nahiyelerin köy sayısında azalma meydana gelmesidir. Meselâ merkez nahiye olan *Belde* nahiyesinin 1541 tahririnde 100 olan köy sayısı 43'e düşmüştür. Bunun sebebini kesin olarak belirleyemiyoruz. Çünkü, genel bir tahrirde önceki tahrirde yer alan köylerin bir kısmının yer almayışının sebebini tayin etmeye yarayacak bilgilerden şu anda mahrumuz. Şayet köy sayısındaki azalma 5 veya 10 olsaydı bazı izahlar getirmek mümkündü. Fakat, 57 köyün birden bire yeni tahrirde yer almayışını izah etmek pek kolay görünmemektedir. Gerçi bir kısım köyler göçebe zümrelerden müteşekkil olduğundan bu zümrelerin son yapılan tahrirden önce sancak topraklarını terk ederek başka sancaklarda yerleşmiş olmaları ihtimali vardır. Ancak, 57 köyün tamamının aynı durumda olması söz konusu değildir. (1999:28-29; özgün imlâ)

Çemişgezek, yerleşime daha uygun olması nedeniyle, Dersim'in merkezi olmuş ve idarî yapı da bu adla anılmıştır

(1999:6-7). Nüfusa bakıldığında ise şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır (1999:78):

Yıl	Müslüman	Gayrımüslim	Toplam
1518	22.174	24.943	47.117
1523	20.160	27.837	47.997
1541	37.065	42.497	79.562
1566	11.330	27.202	38.532

1541'den 1566'ya gelindiğinde Müslüman olan ya da olmayan nüfus neredeyse yarı yarıya azalmaktadır. Bu dikkat çekici düşüşün, göçün ilk dalgaları ile ilişkisi olmalıdır. Zira Osmanlı-Safevî güçlerinin alandaki çatışması devam etmektedir ve topraklarını kaybeden pekçok aşiret başka alanlarda sürekli biçimde hareket halindedir. Söz konusu sancaktaki cemaat ve aşiretlerden söz edilirken, özellikle güney kesimdeki köy adlarının yanına *"karye-i kışlak-ı Derderiç tâbi'i cemâ'at-i Millili-i küçük[1], karye-i kışlak-ı Ekrâd-ı Zahuranlu, karye-i kışlak-ı Ekrâd-ı Kızıl Mağaralu"* (1999:74) ifadeleri dikkati çeker. İlk iki aşiretin de Horasan kolları mevcuttur. Aynı şekilde *"Ekrâd-ı Kuhpiniklü,"* "Cemâ'at-i Şakakî (Şikak, Şavak)," "Metaliblü Ekrâdı" (1999:84) gibi adlandırmalarla karşılaşılır. Bu üç aşiretin de Horasan'da kolları bulunmaktadır Şimdilerde aşiret olan bazı cemaatlerin de halen Dersim ve Horasan'da kolları bulunmaktadır: "Bunlardan başka cemâ'at denilmeden *Ekrâd* adı altında kaydedilen 17 kadar köy daha bulunmaktadır ki, bunların da isimlerinden birer cemâ'at oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü köylerin isimleri esasen bir cemâ'atin ismidir. Meselâ, *Ekrâd-ı Bargini, Ekrâd-ı Burbulu, Ekrâd-ı Dimili, Ekrâd-ı Disimlü, Ekrâd-ı Caberlü* vs bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca, Keykanlu cemâ'ati iki ayrı köyde yaşamaktadır" (1999:85; özgün imlâ).

[1] "Millili-i küçük"ten kasıt Sinemilîler olabilir. Zira "sin" sözcüğü kol veya küçük anlamlarına gelir. Mîlan gibi Sinemilîler de Dersim kökenlidir ve Hozat'ta Sin adını taşıyan bir köy bulunmaktadır.

Diğer cemaat ve aşiret adlarına bakıldığında liste daha da genişler. Buradaki Millili Büzürg ve Millili Küçük, Şeyh Osmanlu, Arındıklu, Çorçuke, Dinlü, Dimreklü, Eksik Kürd, Gülekrek, Hacerik, Havsik Kürd, Hoşnebi, Kirzi, Kömreşlü, Çerçemlü, Kavilü, Pilvenklü, Sürgücülü, Reşolu, Şamlu, Şeyh Ömerlü, Zahranlu ve Zervereklü (1999:213-16) gibi aşiretlerin önemli bir kısmını Horasan'da da görebiliyoruz.

Kürt ana kıtası ile Horasan arasındaki büyük göç ve geri dönüş olayları, 16. yüzyılın sonu ile 17-19. yüzyıllarda yaşanır. Ancak İran'a göçertme daha önce başlar. Horasan'a büyük Kürt göçünün başla(tıl)dığı yıllarda tamamlanan *Şerefname*'de bu göçe tanıklık edilmemişse de Kürtlerin İranî saha ve Horasan'la ilgili durumları hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Şeref Xan'a (Şerefhan-ı Bitlisî) göre İran'daki en saf ve güçlü Kürt aşiretleri; Siyahmensûrî, Çegnî ve Zengene'dir –Bu üç aşiret de halen Horasan'da yaşıyor ve ulusal kimlik ve dillerini koruyorlar. Halk arasında anlatılan rivayetlere göre bu aşiretlerin soyu, üç kardeşe dayanır. Loristan ya da Erdelan ile Goran'dan gelmişlerdir. Yurtlarından uzaklaşınca, İran hükümdarlarının himayesine girerler. Bir süre sonra mîrlik payesi alırlar. Bunun üzerine etraflarına her taraftan pek çok insan toplanır. Çegnîlerin İran sahasına geçişleri, büyük göçü tetikleyen Çaldıran Savaşından (1514) önce gerçekleşmiştir:

> Uzmanların 1503-1504 yıllarındaki ifadelerine göre Kızılbaşlar Kazvin, Kum, Kaşhan, İsfahan, Şiraz, Yezd, Kerman'ı işgal etmiştir. Daha sonraları İran'ın batı ve kuzeybatısındaki bölgeler de eklenmiştir. Kızılbaş ordusu göçmen aşiretlerin muhafızlarından ve Kürtlerden oluşuyordu. P. Sykes'ın ifadesine göre, bu muhafızlara Astaylu, Şamlu, Tekelu, Bakharlu, Dul'kadir gibi Kürt aşiretleri ile Kaçarlar ve Afşarlar da dahildi. Zengene aşireti de bu yoldan gitti. İsmail yıllarında bu aşiret daha da güçlendi. Son emirleri öldükten sonra, aşiret Irak ve Horasan'daki Kızılbaş emirlerin hizmetine girdi. Tarihi kaynaklara bakılırsa, "Safevi

dönemindeki Kürtler daha asildi ve çok güçlü olarak biliniyordu" [....] P. Sykes'e göre, Herat'ta İran devlet sistemini destekleyen Kürt aşiretleri Şamlu ve Ustadzhly [Ustaclû] aşiretleridir. (Jigalina 2013:157, 160)[1]

Bedlîsî, İran'daki mîr ve sultanların hizmetindeki Kürt aşiretlerini şöyle sıralar: "Lek, Zend, Rozbehan, Metîlec, Hasîrî, Şehrezolî, Mezyar, Kelanî, Emînlû, Memeloyî, Kec, Kuranî, Ziktî, Kelegîr, Pazûkî, Wehî, Çemişgezek, Erebkîrlû ve diğerleri. Bu aşiretlerden dördü olan Pazûkî, Çemişgezek, Erebkîrlû ve Wehîler arasından eskiden beri mîrler ve mîrzâdeler çıkmıştır ve miras yoluyla hükümdarlık almışlardır."

[1] Vladimir Minorsky, yayına hazırlayıp İngilizceye çevirdiği 1725 tarihli *Tadhkirat al-Mulûk*'ta belirttiğine göre Şah Tahmasp döneminde emir olarak gösterilen İranî aşiretler şöyledir: Türkmen aşiretleri: Şamlû, Ustaclû, Türkmen, Rumlû, Dulkadir, Afşar, Kajar, Tekelû ve Hınıslû. Kürt aşiretleri: Rojkî, Siyehmensûr, Pazûkî, Erdelan ve Çegnî. Lorlar: Abbasî (Feylî) (ed. Minorsky 1943/1980:14). Aşiret ya da emirliklerin yıllık vergi miktarları ile orduya teslim etmekle yükümlü oldukları asker sayısının gösterildiği *Tadhkirat al-Mulûk*'ta Kızılbaş aşiretlerden söz edilirken ise aşiretler alt kollarıyla birlikte sayılır. Minorsky dönemin diğer metinleriyle bir liste çıkarır: Buna göre Türkmenler: Şamlû (Begdilû, Abdillû, Arabgîrlû, Nilqâz), Ustaclû (Kengerlû, Şereflû), Dulkadir (Söklan, Şemseddînlû, Hacılar, Koruğlû), Kajar (İgirmi Dört), Afşar (İmanlû, Alplû, Usallû), Türkmen (Pornak, Ördeklû), İspirlû, Rumlû (Koylahisar), Karadağlû, Bayat, Taliş, Alpaut, Qazalû, Cagirlû ve Bayburtlû. Kürtler ve Lorlar: Erdelan, Bextiyarî, Çegnî, Dumbulî, Siyehmensûr, Zengene, Şeqaqî, Sûrla, Garrüs, Kulyaî, Kalagir, Cestenî. Çağataylar: Geralî, Muçkî, Tükalî, Karabayat, Celayir, Qumrî, Cankurban, Karabaş, Xurî ve Cemşîdî. Kızılbaş aşiretlerle ilgisi olmayan diğer oymaklar ise şöyle sıralanır: Mukaddem, Lak-i Salmasî, Zunûzî, Silsüpür (köken olarak Küçük Asyalı eşkıyalar), Baydar (Gürcistan'da), Sistan melikleri (Safevî kökenli oldukları iddia edilir) ve Afganlar (Kandeharlılar) (ed. Minorsky 1943/1980:16). "Otuz İki"lerin tanınmış bir Türkmen grubu olduğunu yazan Minorsky, bunların eskiden "İgirmi Dört" grubu olduklarını, onların da Karabağ'daki Kürt aşiretleri olduğunu yazarak olguyu iyice birbirine karıştırıyor (ed. Minorsky 1943/1980:16-17). Öte yandan Faruk Sümer, Hınıslû oymağının Kürt olduğunu yazar (Sümer 1976:53). Yine Horasan'daki Îstaclû, Erebgîrlû ve Şamlûlar Kürttürler ve Kürtçe konuşurlar.

Yazar, bunların dışında Karabağ vilayetinde bulunan 24 Kürt aşiretinden söz eder. Genel adları ise Türkçedir ve "yirmi-dört"tür.[1] Bu aşiretlerin mîrinin adı Ehmed Begê Pertal [Bertal] Oxlî'dir. Otuz bine yakın bir askerî gücü olan mîr, Şah taraftarıdır (Bedlîsî 2014:379). Kürdistan sahasında süregiden Osmanlı-Safevî çekişmesi, İran şahlarının kendilerine bağlı aşiretleri kendi sahalarına çekmesine yol açar. Bu bağlamda dikkati çeken ilk aşiret, Siyehmensûrî'dir:

> 1553'te Şah Tahmasp, onlardan [Siyehmensûrî] Xelîl Beg adından birini yanına aldırdı ve sarayında eğitti. Sonunda ona "xan" unvanı verildi, adı Xelîl Xan oldu. Ona ayrıca bütün İran Kürtlerinin "mîrimîran"lığı verildi. Siyehmensûrlar gibi mîrliği olan diğer aşiretler ile 24 aşiretin de bütün yönetimini eline aldı. Onlara Sultaniyye, Zencan, Ebher ve Zêrrînkemer ile Azerbaycan ve Irak arasındaki bazı nahiyeler verildi. Kazvin ve Tebriz arasındaki bazı önemli sınır ve merkezlerin korunması görevi verildi ki emrinde üç bin Kürt atlısı bulunuyordu. Xelîl Beg, bu bölgeleri iyi yönetti ve şöhreti her yana yayıldı.
>
> Bunun üzerinden üç dört yıl geçmeden etrafında çalışkan, yararlı ve yiğit Kürtlerden oluşan bir nüfus toplandı. Bu du-

[1] *Şerefname*'de "Yirmi Dört," daha doğrusu "İgirmi Dört" adıyla anılan aşiretlerin bugünkü Dağlık Karabağ'a yerleştirildiği belirtilmektedir. Bu bilgiyi tekrar eden Bukşpan'a düştüğü dipnotta Hejarê Şamil şu bilgileri verir: Rus Şarkiyatçı "Şopen," "Rusya İmparatorluğu'na birleşmesi döneminde Ermeni vilayetinin durumu hakkında tarihi abide" adlı kitabında Şah Abbas'ın hükümdarlık yıllarında göçerttiği Şiî Kürt aşiretlerinin adlarını vermektedir: "1. Garaçorlu (Garaçırlı), 2. Hesenanlı, 3. Kulikanlı, 4. Şadımanlı, 5. Milli, 6. Şeylanlı, 7. Tehmezli, 8. Eliyanlı, 9. Bergüşad, 10. Babalı, 11. Kulluxçu, 12. Gelovçu, 13. Ferixkanlı, 14. Sisyanlı, 15. Terterli, 16. Hacısamlı, 17. Sultanlı, 18. Guluxanlı, 19. Bozlu, 20. Elikyanlı, 21. Kolanlı, 22. Püsyanlı, 23. Gorus, 24. Poşanlı" (Bukşpan 2007:68; özgün imlâ). Öte yandan Minorsky 4 Karabağ olduğunu yazıyor: 1. Nahçıvan'ın kuzeyinde, 2. Urmiye'nin kuzeyinde, 3. Afganistan'daki Gazne'nin doğusunda ve 4. Karmina yakınlarında (ed. Minorsky 1943/1980:166).

rum, beraberinde zorluklar da getirdi ve yönetim iplerinin Xelîl Beg'in elinden çıkmasına yol açtı. Bunun üzerine Xelîl Beg, Şah'ın beklentilerinin tersine hareket etmeye mecbur kaldı. Çünkü Kürtler saldırılara başladılar, etraflarına akınlar düzenlediler ve hareket halindeki tüccarlar ile iş sahiplerine zarar verdiler. Saldırı ve zarara uğrayan kişiler toplanıp ortak bir karar aldılar ve şikâyetlerini Şah Tahmasp'a ilettiler. Bunun üzerine Şah öfkelendi ve anında Xelîl Xan'ın elindeki toprakları -Irak vilayetinin aşağısındaki bölgeyi hariç tutarak- aldı. Bunun dışında onları Horasan'a göç etmeye mecbur etti [....] Gücünü kaybeden Xelîl Xan, son günlerini Horasan'da sınırları korumakla geçirdi. (2014:380)

Şerefname'de Çegnî Beylerinden söz edilirken, onların iç çekişmeler nedeniyle Irak ve Azerbaycan içlerine dağıldıklarını belirtilir. Yolcu ve tüccarları soyan dağınık aşiret mensupları Şah Tahmasp'a şikâyet edilince, İran sınırlarından çıkarılmaları yönünde ferman çıkarılır. Aşiretten 500 kadar ileri gelen kişi önce Horasan'a, oradan da Hindistan'a göç etme kararı aldılar. Horasan'a vardıklarında Horasan Valisi Qazak Xan Tekelû, Herat'ta bulunuyordu. Şah'tan çekinen vali, topraklarına gelen aşiretten yararlanmayı tasarladı ve onları hizmetine aldı. Valinin azli üzerine Afganistan'da, Kabil ve Herat arasındaki Xurcistan'daki "Gûr" vilayetine göçmeyi tasarlayan aşiretin şöhretini duyan Şah Abbas, aşiret neslinden gelen Budak Beg'i yüksek rütbeli zabitlerle birlikte aşirete mîr olarak atayıp Horasan'a gönderdi. Bu şekilde aşiret yeniden güç ve iktidar elde etmişti. 1592 yılında Özbek Abdullah Han oğlu Abdulmümin Han, Budak Xan'ın bulunduğu Qoçan Kalesi ve çevresini 30 bin kişilik bir askerî güçle kuşattığında Şah Abbas, Budak Xan'ın yardımına koştu. Bunun üzerine Abdulmümin Han kuşatmayı kaldırarak ülkesine dönmek zorunda kaldı. Bedlîsî, Şab Abbas'ın bu olaydan sonra Budak Xan'ı kanatları altına aldığını ve ona mîrimîran unvanı verdiğini yazar. Ona göre Budak Xan'ın Şah Abbas'ın sarayındaki mîrler içindeki yeri yüksek bir mertebedir (2014:383-84).

Horasan'a giden aşiretlerden biri de Zengînelerdir (Zengene/Zengelî). Başka bir deyişle, bu aşiret büyük göçten önce de Horasan'da meskûndur. Bedlîsî'ye göre Zengîne aşireti, "Şah İsmail döneminde Kürt aşiretleri arasında yüksek payeler ve imtiyazlar kazanmıştır. Mîrlerinin nesli kuruyunca, aşiret dağıldı ve aşiret üyeleri onar yirmişer kişilik gruplar halinde Irak ve Horasan Kızılbaşlarının hizmetine girdiler. Bir kısmı ise Şahlık Ülkesini Koruma Birliklerine katılmayı başardı" (2014:384).

Bu göç, göçertme ya da saf değiştirme olayları, Kürt aşiretlerinin Horasan'a yönelişinin büyük göçten önceki sürecini bir ölçüde anlamamıza yaramaktadır. Büyük göç ise, en batı sınırı Çemişgezek olan çok geniş bir sahada gerçekleşecekti. Peki Horasan'da bir aşiretler konfederasyonu haline gelen, ama eski topraklarında yarı-bağımsız bir devlet olan Çemişgezek'in [1] nasıl bir tarihsel geçmişi var?

Şeref Xan Bedlîsî, *Şerefname*'nin "Çemişgezek Hükümdarları Hakkındadır" adlı bölümünde, Çemişgezek hükümdarlarının soylarını Abbasî halifelerinden birinin oğlu olan Melkîş'e dayandırdıklarını söyler. Evliya Çelebi de "Ekrâd-ı Abbâsiyân" (Abbasî Kürtleri) diyor (Evliya Çelebi III 2006:134). Kürt asilzâdelerinin soylarını Abbasîlere dayandırmaları, soyluluk iddiasıyla birlikte düşünülebilir. Daha güneydeki Kürt hükümdarları ise, kökenlerini soyu devam etmeyen Halid bin Velid'e dayandırıyorlardı. Soyunu Abbasîler bağlamak meselesi. El-Kürdi denen ve uzun süre Halep ve Suriye siyasetinde etkin olan Kilisli Canbuladoğlu Hüseyin Paşa ve ailesinde de görülür. Söz konusu aile "soyunu Selahaddin ve Eyyubiler'e ve de Bağdat'taki Abbasi halifelerine bağlıyordu" (Griswold 2002:68; özgün imlâ).

---

[1] Suat Akgül, Çemiş adlı "bir Grek prensinin Dersim bölgesine sığındığını ve bu kasabanın adının buradan geldiğini yazar. G. Taylor'a göre ise bu ad; MS 969'da Bizans İmparatoru olduğu sanılan, Çemişgezekli bir Ermeni olan Tsimiskes'den gelmektedir" (Akt. Arik 2012:25; özgün imlâ).

Bedlîsî, bazı büyük isimlerin rivayet ettiğine göre Selçuklu saltanatının bir kolu olan Qasim oğlu Elî oğlu Emîr Salîq, Selçuklu sultanı Alparslan[1] zamanında Erzurum ve çevresinin hâkimiydi, der. 1162'de Gürcü hükümdarlarla savaşırken yenildi ve önde gelen komutanlarıyla birlikte esir düştü. Ancak kız kardeşi Şah Ermen'le evliydi ve bu şahın gönderdiği hediyeler sayesinde serbest bırakıldı. Ondan sonra oğlu Melik Mihemmed, ondan sonra Caqdaş, ondan sonra ise Mihemed oğlu Melik Şah mîr oldu. Ancak 1202'de Kılıç Arslan oğlu Süleyman tarafından öldürüldü ve bu bölge Rum Selçuklularının eline geçmiş oldu (Bedlîsî 2014:209).

Bedlîsî, Çemişgezek hükümdarlarının Melik Şah soyundan gelmiş olabileceklerini ve bu adın değişip Kürtçede "Melkîş"e dönüşmüş olabileceğini yazar.[2] Yine bu hükümdarların adlarının onların Türklerin torunları olduğunu kanıtladığını ekler. Bedlîsi, adları nereden gelirse gelsin, etraflarında büyük bir topluluğun biriktiğini yazar. Bu hükümdarların elinde 32 kale ve 16 nahiye bulunmaktadır. Yazara göre üç kısımdan oluşan Melkişîler ihtişamları, hizmetçilerinin çokluğu ve taraftarları ile Kürdistan'da şöhret sahibidirler. Bunlardan 1000 kadar hane, İran hükümdarlarının hizme-

---

1 Bu bilgiye şerh düşen Cemîl Rojbeyanî'ye göre bu kişi Alparslan değil (1029-1072) değil, 1160'da Rum Selçukluları hükümdarı olan ve 1175'te ölen Kılıç Arslan'dır (2014:556).

Şeref Xan Bedlîsî'nin bu tahmini, resmî tarihçilerin sımsıkı sarıldıkları bir tahmin olmuştur (Bir örnek için bkz. Gündüz 2014:115-16). Tarihin her döneminde kültürel ve ulusal geçişkenlikler söz konusudur elbette, ancak Çemişgezek mîrlerinin aşireti olan Melkîşlerin Melik Şah'la herhangi bir ilgisi yoktur. Aşağıda, "Dersim Tarihine Bir Işık: Şeyh Dilo Belincân'ın Şeceresi" alt başlığında görüleceği gibi, 1009-1010 tarihli söz konusu şecere, "Müilkişi" aşireti ile başlamaktadır. Dolayısıyla Melkîşlerin 1055-1092 yılları arasında yaşamış Melik Şah'tan isim almaları mümkün değildir. "Melkîş" adının Eyyubî döneminde (1171-1252) "Melkîşo" şeklinde yazıldığını aktaran Yusuf Baluken ise, bu mîrliğin bilinen ilk mîrinin Xalid el-Melkîşî el-Kurdî olduğunu eklemektedir. Ona göre Melkîş adının Melikşah'la ilgisi yoktur ve öteden beri Kürtler arasında kullanılan bir ad olmuştur (Baluken 2017:118).

tindedir. Bir bölümü Şah'ın koruma ordusunda komutan iken, bir kısmı eyaletlerde bağımsız yetkililerdir: "Ülkeleri ise, genişlik ve önem açısından uzak yakın bütün insanlarca 'Kürdistan' olarak tanınıyordu. Saltanatın emirnâme ve beratlarında Kürdistan adı geçtiğinde bu önemli eyalet akla gelirdi. Bunun dışında Kürtler arasında "Kürdistan" sözcüğü geçtiğinde, bundan kasıt sadece Çemişgezek vilayetidir" (2014:210)[1] İlginç olan, Çemişgezeklilerin Horasan'daki yur-

[1] Mehmet Emin Bozarslan'ın Türkçe çevirisinde ise aynı bölüm şu cümlelerle verilir: "Kürtler arasında 'Kürdistan' sözcüğü geçtikçe, bundan yalnız Çemişkezek Vilayeti kastedilir" (Şeref Han 1998:136). Çemişgezek'e ilk ne zaman Kürdistan denmeye başladığını bilmiyoruz. Ama 1501'den önce yazıldığı kabul edilen *Vilâyet-nâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*'de Kürdistan denirken, kastedilen bölge, Çemişgezek'tir: "[Erdal] Gezik, Velâyetname'nin yazıldığı dönem esas alındığında, Kürdistan olarak geçen yerin Şerefname'ye atıfla Çemişkezek Beyliği sınırları olduğunu düşünür. 1541 tarihli Çemişkezek Livası Kanunu'nda, yörenin o döneme değin *'Kürdistan hükmünde'* olduğunun vurgulanmış olması, bu açıdan önem taşır" (Aksoy 2009:10; özgün imlâ). Aynı şekilde Murad Ciwan, Kanunî Sultan Süleyman'ın Fransa kralı François'ya gönderdiği Ocak 1526 tarihli mektupta kullandığı "Kürdistan" ifadesinden kastedilenin Çemişgezek olabileceğini belirtir (Ciwan 2015:146). Kürdistan adının zaman içinde Çemişgezek çevresi için de kullanıldığı görülmektedir. Sözgelimi 1481-1512 yılları arasında yaşamış olan Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*'nde Akkoyunlu Uzun Hasan'ın 1472 yılında Tokat'ı ele geçirmesinden söz ederken şöyle der: "Akkoyunludan, Karakoyunludan, baldırı çıplak torlaklılar, Kürdistan azgınları, Türkmen bozgunluları, mezhepsizler, münafıklar Tokat şehrini ansızından yağma edip, Müslümanların malını rızkını alıp, avratını, oğlunu, kızlarını çekip, hakaret edip, şehri yağma ve talan edip..." (Akt. Bilge 2010:296). Aynı şekilde Hasan-ı Rumlu'nun 1577'de kaleme aldığı ve günümüze on iki cildinin son iki cildi ulaşan *Ahsenü't-Tevârîh*'inde 1406-1407'den bahsedilirken "Bu yılda Kara Osman, zafere yoldaş olan askeriyle Mardin'e yürüdü. Yolculuk sırasında Kürdistan'ı yağmalayarak oraya istilâ bayrağını dikince Mardin sultanını büyük bir korku aldı" (Rumlu 2006:48) demektedir. 1410'daki olaylardan söz ederken, "Kara Yusuf'un yokluğunda Sultan Ahmed-i Celayir, Uyrat Türkmenleri, Kürdistan ve Loristan askerleriyle birlikte Bağdat'tan Hemedan'a geldi" diyen yazar (2006:80), 1451 olaylarından söz ederken, "Mirza Sultan Muhammed, bu yılın sonunda Fars, Irak, Kürdistan ve Loristan askerlerini toplayıp Horasan'a saldırmak için harekete geçti" (2006:300) demektedir.

duna da Kürdistan denmesidir.[1]

Şeref Xan Bedlîsî, Çemişgezeklilerin Cengiz Han, Timur ve Timur'un oğlu Şahruh Mirza ile Türkmen Kara Yusuf döneminde de topraklarını koruduklarını yazar. Sonunda Karakoyunlu aşiretinin ünlü bir kolu olan Xerbendelû aşireti Çemişgezek'i istila eder ve vilayeti Emîr Şêx Hesen'den alır (2014:210). Sonrasında Emîr Şêx Hesen, "önce Allah, sonra da etrafına toplanan yiğit Kürtlere güvenerek" hareket geçer ve Xerbendelû aşiretini topraklarından çıkarır. Ölümünden sonra yerine Sohrab Beg geçer, ondan sonra ise Hacî idareyi eline alır. Onun devrinde Şah İsmail'in Nur Elî Xelîfe'yi Çemişgezek'i istila için görevlendirdiğini yazan Bedlîsî, Hacî Rustem Beg'in hiç direnmediğini ve sarayına giderek Şah İsmail'e bağlılığını bildirdiğini yazmaktadır. Bunun üzeri-

[1] "Horasan'ın bir bölümü, burada yerleşik olan Kürt toplulukları nedeniyle Kürdistan adıyla anılır" (Fraser 1825:249-50). "Kürtlerin varlığı öylesine kitleselleşti ki, Horasan yerleşim yeri esasen 18. yy başlarında İran'daki Afşar hanedanlığının tarihçileri tarafından 'Kürdistan' olarak belirtilmeye başlandı" (Izady 2004:202; ayrıca 38-39). "Buradaki Kürt nüfusu zaman içinde o kadar artmıştır ki pek çok seyyah gibi İranlı yazarlarca da Kürdistan ya da Kuzeybatı Kürdistan olarak adlandırılmıştır" (Rehmetî 2011:302). "17 ve 18. yüzyıl tarihçileri Horasan'a Kürdistan diyorlardı" (Reşî I 2008:172). "Sürülen Kürdler süreç içinde Kürdistan'ın dışında Kürdlerin yaşadığı geniş bölgeler oluştururlar. Zaman içinde sayıları artar, coğrafyaları genişler. Hatta İran'ın kuzeydoğu kesimindeki bazı şehirler Kürd rengini alır. Bundan dolayı bazı tarihçiler Quçan, Şirwan, Dergiz, Bicinurd ve Çinaran gibi şehir ve kazaları 'Xorasan Kürdistanı' olarak adlandırırlar" (Akt. Arik 2012:143: özgün imlâ). "Emarlûların yaşadıkları bölgeye Emarlû Ovası ya da Kürdistan deniyor" (Salih 2006:13). "Kaçar hanedanlığı döneminde Kuzey Horasan'a 'Horasan Kürdistanı' deniyordu" (Hajiyan û Demîrhan 2013:71). "Yerleştikleri yerleri ise, 'Kurdistana Xurasanê' ve 'Kurdxane' şeklinde adlandırdılar" (Oremar 2013:6). "Bu göç ve iskan olayından sonra Horasan, artık bir Kürt yerleşim alanı oldu. Öyle ki Feth Ali Şah zamanında, bölge için 'İran'ın kuzeyindeki Kürdistan' veya 'Kuzey İran Kürdistanı' deyimi kullanılmaya başlandı" (Bulut 2018:419). Başka tarihçilerin Horasan'a "Kürdistan" demesi konusunda ayrıca bkz. Houtum-Schindler 1884:46; Ömer Lütfi Barkan'dan Akt. Aksoy 2009:10; Çem 2009:425; Jigalina 2013:156-61; Reşî II 2008:295; Dêrsimi 1997:133.

ne Şah İsmail, Hacî Rustem Beg'e Çemişgezek'i değil, ama Irak'ta bir kısım toprağı bağışlar.

Nur Elî Xelîfe'nin büyük katliamlar yapması üzerine aşiretten o günlerde Irak ve İsfahan tarafında bulunan Hacî Rustem Beg'e dönmesi için çağrılar yapılır. Bu sırada Şah İsmail, Sultan Selim Han ile savaşmak üzere Irak, Fars ve Azerbaycan'dan Çaldıran'a doğru gidiyordu ve Hacî Rustem Beg de Şah'ın maiyetinde bu sefere katılmıştı.[1] Şah İsmail savaşta yenilip geri çekilince Sultan Selim Han, Tebriz'i istila etmek üzere hareket etti: "Hacî Rustem ise, Merende'ye bağlı Yam adlı yerde sultanın saldırısından kurtulmayı başardı. Aynı gün Türk sultanı, Hacî Rüstem'in torunu ve onun aşireti olan Melkîşîlerin önde gelen 40 büyüğünün kafalarının kesilmesini emretti" (2014:211).

Safevî ve Osmanlıların 15-16. yüzyıl boyunca Kürdistan'da iktidar kurma mücadelesi yürüttükleri gözlemlenmektedir. Her iki imparatorluğun ortasındaki Kürt iktidarları yavaş yavaş ortadan kaldırılır. Sözgelimi Şah Tahmasp'ın emriyle Dumbulî aşiretinden 3 mîr ile 400 "babayiğit" bir günde idam edilir. Her iki gücün mîrleri öldürme yöntemi, uzun bir dönem ve geniş bir alana yayılır:

> Mahmudi aşiretinin emiri Amir Bey, Süleyman I'in [Kanunî Sultan Süleyman] emriyle öldürüldü. Budak Bey Ba-

[1] Aslında Çaldıran Savaşı başlamadan önce Kürt mîrleri Şah İsmail'in huzuruna çıkıp ona bağlılıklarını bildirmişlerdi. Ancak Şah onları tutukladı, idam ettirdi (Ciwan 2015:140) ve yerlerine Kızılbaş reisler atayıp topraklarına el koydu (Emîn 2017:40). "Çaldıran Savaşı'na kadar Kürd beyliklerinin büyük çoğunluğu Safevî yönetimine bağlı durumdadır. Safevîler'de de eyalet sistemi vardır ve bu eyaletler Tebriz'den" (Arik 2012:38) atanan valilerce yönetilir. Bazı Kürd beyliklerinin, Safevî Devleti'ne bağlı kendi yerel yönetimleri söz konusudur. Evliya Çelebi, Safevî yönetimine bağlı beş Kürd hükümetinden bahseder. Bunlar; 'Kotur, Pireduzı, Cavlanî, Demdemî ve Denbulî' hükümetleridir" (Akt. 2012:38-39). Bu durum, hem savaşın hem de burada anılacak Kürt mîrlik ve aşiretlerinin kaderini büyük ölçüde belirleyecekti.

ban, Şirvan valisi Muhammed Bey (Bargiri kalesini Şah Tahmasp'a teslim ettiği için), Kürdistan emiri ve onun adamları, Kürt emirleri Hüseyin Bey Dasni, Soran valileri Seyfeddin ve Mir İzeddin Şêr, Meyafarkin valisi Amir Han Bey, Pazuki aşireti reisi Üveys Bey, Suveydi aşiretinin önderi Sübhan Bey, Çıldır [Çaldıran?] Savaşına Osmanlıların saflarında katılan Çapakçur ve Akçekale valisi, Somay emiri Hasan Bey Bıradost idam edildiler. (Lazarev ve Mıhoyan 2001:90)

Hacî Rustem'in uzun süre Şah İsmail taraftarı olduğu anlaşılmaktadır.[1] Nitekim Bedlîsî'ye göre 1474'te Kemah Ka-

[1] Resmî ideoloji ekseninde tarih üreten isimler, Kürtler namına "olumlu" bir cümleyi tekrar etmemeye dikkat ederler. Mesela Selcan Taşçı, MHP'nin Alevîliği dizayn eden son dönem yaklaşımının doğrultusunda Şah İsmail'i Oğuz dedesi ilan eder: "Soyunun Oğuz dedelerine dayandığı iddia edilen Şah İsmail" (Taşçı 2012:76). Ancak Faruk Sümer, İran Safevî hanedanlarının Sincar (Şengal) kökenli Kürtler olduklarını yazar: "Safevî devletinin 'millî bir İran devleti' olduğu görüşünün şimdi ciddî ilim adamları arasında taraftarı kalmamış gibidir. Safevî tarihi yakından tedkik edilince bu görüşün nasıl olup da ortaya atıldığına hayret etmemek mümkün olmuyor. Gerçekten hânedanın seyyidlik ile hiçbir alâkası olmayıp Fîrûz Şah adlı Sincar'lı bir Kürd'ün neslinden geldiği şüphe götürmez bir şekilde ortaya konmuştur. Tahmin etmek mümkün olabilir ki Safiyüddin İshak'ın atası Fîrûz Şah, Kürdler'in X. yüzyılda Âzerbaycan ve Errân'a yayılmaları esnasında Erdebil'e gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmiştir" (Sümer 1976:1; özgün imlâ). Hasan Bey Rumlu, İbni-Bezaz'ın 1370 tarihli *Safvetü's-Safâ*'sına yazdığı ve Safevîlerin soy kütüğü ile ilgili ilk eser sayılan *Ahsenü't-Tevârih* adlı zeylinde Şah İsmail'den "el-Kurdi el-Sincari" (Sincarlı Kürt) şeklinde söz edilmektedir (Bayrak 2013:84). Safevî tarikatinin Sünnî-Şafî Kürt şeyhlerinin tarikati olduğunu belirten Ciwan, bu tarikatin Şeyh Safiyeddin zamanında kurulduğunu yazar. Bu tarikat, Xwace Ali zamanında Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den kovulması üzerine "Gülat Şiiliği"ne, yani Batınilik ve İsmaililiğe dönüştü. M. Zeki Velidi Togan'dan aktararak yazan Ciwan, bu tarikatle ilgili en eski yazılı nüshada (1485) Şiilik damarının pek vurgulanmadığını belirtmektedir. Aynı şekilde bu nüshada Safevilerin Kürt kökeni inkâr edilmiyor. Bu nüshaya göre Şeyh Safiyeddin'in bilinen en eski atası, Şengal/Sincar kökenli Firuz Şah Zêrînkulahê Kurdî-yî Sincarî'dir. Buradan Erdebil'e göçer,

lesi'ni istilaya giden Rum hükümdarı Sultan Mehmed Han [Fatih], Hesen Begê Bayêndirî [Uzun Hasan] karşısında ağir bir yenilgi alır. Bu arada Kemah Kalesi komutanı, kaleyi Sultan Mehmed Han'ın adamlarına teslim etmek ister. Ama Hacî Rustem Beg ona engel olur, kaleyi uzun süre elinde tuttuktan sonra Şah İsmail'e teslim eder. Bu durumun Osmanlı sarayında ona yönelik öfkenin nedeni olduğu ileri sürülebilir. (2014:212). Hacî Rustem Beg'in ikili bir siyaset yürüttüğü de gözlemlenmektedir. Zira Ekim 1502'de Sultan II. Beyazıt'la gerçekleşen mektuplaşmada şu ifadeler dikkati çeker:

> "Kızılbaşların taraftarları Bayendriya [Bayındırıye/Akkoyunlu] devletine düşman oldukları ve Kürdistan vilayeti onlara çok yakın olduğu için [sizden beni] gerçek durum hakkında bilgilendirmenizi [istiyorum]." Hacı Rüstem cevap mektubunda Kızılbaşların zorbalıklarından bahsederek Sultan II. Beyazıt'tan Kızılbaşların kökünü kazımasını istedi. (Akt. Abdulla 2009:166)

Aynı mektuplaşmadan bahseden Salim Muhemed Emîn ise söz konusu mektubun tarihini 4 Eylül 1502 olarak veri-

ziraat ve hayvancılıkla ilgilenir (Ciwan 2015:61, 63). Tufan Gündüz bütün bu çerçeveye karşı çıkar. Ona göre *Safvetü's-Safa*, Şeyh Safiyüddin'in "soyunu izahını büsbütün karmaşık bir hale sokmuştur." Aslında Gündüz'ün olguyu karmaşık hale getirmesinin temelinde açıklama değil karartma yaklaşımı dikkati çekmektedir. Birbirine karşı olmayan bilgileri karşıtmış gibi aktarır. Sözgelimi "Oysa elimizdeki en önemli kaynaklardan biri olan Nuzhetü'l-Kulûb'da Erdebil şehrinin vasıfları anlatılırken, burada yaşayanların Şafiî mezhebinden ve Şeyh Safiyüddin'in müridlerinden oldukları vurgulanır" ifadesi dikkat çekicidir (Gündüz 2014:14, 15-16). Şeyh Safiyüddin Şafiî mezhebinden olamaz mı denmek isteniyor? Şeyh Safiyüddin'in "mezhebi gibi etnik kökeni de karmaşık bir haldedir" diyen Gündüz, *Safvetü's-Safâ*'da söz konusu şeyhin atalarından Firuzşah Zerrin Külah'ın "el-Kürdî" nisbesini taşımasıyla ilgili olarak söylenenleri aktardıktan sonra yazarı belli olmayan *Alam-ârâ-yı Şah İsmail* adlı eserde şeyh ve ailesinin Türk kökenli olduğunun yazıldığını ekler (2014:18-19; özgün imlâ). Salih Muhemed Emîn ise onun Azerî olduğunu ileri sürer (Emîn 2017:36).

yor. Aktardığı cevabî mektubunda Hacî Rustem Beg, Kızılbaşlardan söz ederken "kötü mezhepli, Allah onlara lanet etsin" (Emîn 2017:84-85) demektedir. Bu durum, onun ve mîrliğinin Sünnî olduğuna dalalet etmektedir. Hatta mektupta Osmanlı'nın duruma müdahale etmesini bekleyen bir hava da mevcuttur.

Hacî Rustem Beg'in öldürülme haberi, o sırada Irak'ta bulunan oğlu Pîr Huseyîn Beg'e ulaştığında, Mısır Çerkes Sultanlarının maiyetine girmek üzere Mısır'a doğru yola çıkar. Malatya üzerinden geçerken Mısır Çerkes Sultanlarının Malatya'ya vali olarak atadığı Memay Beg'e misafir olur. Ona Mısır'a gitme konusunda danışır. Memay Beg, ona Osmanlıların yükselişte olduğunu, adalet ve insaf ile ünlü olan Çerkes Sultanlarının ise yıkılmaya doğru gittiğini, kısa sürede yabancıların boyunduruğu altına girebileceğini söyler. Bu yüzden en doğrusu Rumlarla [Osmanlılar/Türkler] birlikte hareket etmeli ve Sultan Selim'in dergâhında aman dilemelidir. Bunun üzerine Pîr Huseyîn Beg, Amasya'da Sultan Selim Han'ın huzuruna çıkar. Pîr Huseyîn Beg'in babası ve oğlunu aşiret ileri gelenlerinden kırk kişiye birlikte öldürten Sultan Selim Han, buna rağmen huzura çıkma cesaretine hayran kalır ve ona büyük bir kıymet vererek Çemişgezek mîrliği görevini bahşeder. Bu konuda bir padişahlık fermanı çıkaran Sultan, Maraş Mîrimîranı Bıyıklı Mehmet Paşa'ya, Pîr Huseyîn Beg'e eşlik ederek Çemişgezek'e gitmesini ve orayı Kızılbaşların elinden kurtarmasını emreder. Ama Pîr Huseyîn Beg, Bıyıklı Mehmet Paşa'yı beklemeden Çemişgezek'e geçer. Kendisine bağlı aşiretlerden asker ve taraftar toplayan Beg, [Dersim-Ovacık'taki] Tekir Yaylağı adlı yerde Nur Elî Xelîfe ile kanlı bir cenge tutuşur: "Kanlı ve şiddetli bir savaştan sonra savaş Kürt yiğitlerinin zaferi ve Kızılbaşların mağlubiyetiyle bitti. Kürtler anında Nur Elî Xelîfe'nin kafasını kestiler. Bundan sonra Pîr Huseyîn cennet gibi olan yurdunu Kızılbaş dikenlerinden temizleme işini tamamladı." 30 yıl boyunca mîrliği idare eden Pîr Huseyîn Beg'in 16 oğlu

vardı. Ölümünden sonra aralarında ihtilaflar çıktı. Osmanlı sarayına başvuruları üzerine eyalet 2 sancak ve 14 tımar ve zeamete bölündü (Bedlîsî 2014:214-15). Bedlîsî, Micengerd [Mazgirt], Pertek ve Seqeman beylerinden de söz eder ki aynı ailenin sonraki kuşakları buraları yönetmiştir. Aralarındaki ihtilaflar süreklilik gösterir (2014:212-13).

Son derece karmaşık olan siyasî ve sosyolojik durum, Safevîlerle birlikte yeniden hareketlenir. Bu hareketliliğin temelinde Şah İsmail'in bölgedeki etkisi yatmaktadır. 1500 yılında Giylan/Gîlan bölgesinden Dersim'e gelip Erzincan'ın Sarıkaya bölgesini merkez yapmasıyla hızlanan Şiî propagandanın etkisinin kısa sürede yayıldığı gözlemlenmektedir. "Şah'ın etrafına yoğunlukla Çemişkezeklu, Hınıslu, Arapgirlu, İspirlu ve Bayburtlu gibi Kürt aşiretlerinden gelen 7000 kadar genç toplanmış, Safevi devleti Ceyhun'dan Fırat'a kadarki bölgelere hükmetmeye başlamıştır" (Bayrak 2013:48). Bu aşiretlerin bir bölümü İran içlerine sevk edilir.

Elbette göç ya da göçertme geniş kapsamlıdır ve pek çok halkı kapsar. Bu göçte bir "tercih" de söz konusu olabilir. Osmanlı-Safevî çekişmesinde Safevî/İran tarafını tutan çok sayıda Kızılbaş aşiret vardır. Bunların dâhil oldukları "Şahseven"ler hareketi, mezhepsel bir içeriğe de sahiptir. Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi* adlı çalışmasında Şahseven hareketinin üç özelliği üzerinde durur. Ona göre "En iyi bilinen öykü, Şahseven'in 1600 yılında Büyük Şah Abbas tarafından kendisine sadık bir milis gücü olarak kurulmuş, özel karma bir aşiret olduğu"dur. Diğer iki anlatı, "Şahsevenlerin atalarının Anadolu'dan göç ederek, soylular (ilk göç eden önderlerin soylarından gelenler) ve sıradan insanlar arasında bölünmüş bir konfederasyon kurdukları biçiminde; diğeri ise, Şahseven'in hepsi eşit statüde 'otuz iki aşiretten' oluştuğu yolundadır" (Tapper 2004:14). Tapper, kitabının 72-73. sayfalarında bu tasnife geri dönüyor ve üç anlatının da sorunlu olduğunu, tarih kayıtlarıyla tam olarak örtüşmediğini belirtiyor. Bugün

Güney Azerbaycan'da önemli bir varlık gösteren ve her üç anlatının ötesinde farklı bir kimlik kazanmış olan Şahsevenleri, Şiî tarafa geçen ya da göçertilen ilk topluluklardan saymak mümkündür.[1] Bu hareketin bileşenleri etnik olarak çeşitlilik gösterir ve göç olgusunda öncü rolü oynarlar. Nitekim bu grupla birlikte ve bu gruptan sonra Kürt aşiretlerinin Horasan'a büyük kitleler halinde göçünden söz edebiliyoruz.

Tufan Gündüz, Safevî devletinin askerî gücünün tamamını Türkmenler teşkil ediyordu dese de (Gündüz 2014:56) Tapper, İran'ın Kızılbaş aşiretleri için cazip olduğunu, Yavuz Sultan Selim'in Kızılbaş katliamlarıyla birlikte İran'a kaçışın hızlandığını belirtiyor: "Yukarıda adından söz edilen Kızılbaş aşiretleri büyük bir olasılıkla dışarıdan gelenlerin katılımına açıktı. Tek bir soydan gelmiyorlardı ve özgün Türk-Moğol aşiretlerinde olduğu gibi çeşitli köklerden gelmiş insanlardan oluşan karmaşık ve farklı dokuda insan topluluklarıydı. Bazı unsurlar Türkmen değildi, çoğu Kürt olmak üzere İran kökenliydi" (2004:84). Benzer cümleleri Frederick William Hasluck'ta da (1878-1920) görüyoruz. Hasluck, Shahsavand (Şahseven) Kürtlerini politik bir grup olarak ifade eder ve 17. yüzyılda politik nedenlerle açıkça Şah Abbas taraftarlığı yaptıklarını ekler (Hasluck 1921:318).

"Çaldıran savaşında (1514) kaybeden Şah İsmail'i desteklemiş aşiretler, Osmanlıların Anadolu ve Kürdistan'da güçlenmeleri karşısında büyük kitleler halinde Şii coğrafyaya geçtiler" diyen Tapper (Tapper 2004:89-90), Minorsky'nin Şahsevenleri "dini bir parti" olarak tanımladığını aktarır (2004:93). Bu süreçte Safevîler, iktidarlarını korumak

[1] Şahseven partisinin silahlı üyelerine korçı, komutanlarına ise korçıbaşi dendiğini, korucu ve korucubaşı sözcüklerinin burdan geldiğini de belirtelim. Aynı adlandırma Safevî şahlarının özel hassa birlikleri için de kullanılır. Bu askerlerin komutanlarına "korucubaşı" denmiştir. Şah Abbas döneminde ise "özel kuvvet haline getirilirler: "Korucular, geçmişteki gibi, Şah Abbas'ın hamleleri sonucunda artık şaha bağlı özel bir vurucu kuvvet durumuna gelirler" (Bilge 2010:383).

için aşiretlerin İran sahasına geçişini teşvik ettiler. Tapper, "Türkmen olan aşiretlerden Horasan'a varmış ya da gönderilmiş aşiretlerden biri olarak Yunsur'u sayabiliriz ki halen de orada yaşamaktadırlar" demektedir (2004:108). Öte yandan 1509'da Ustaclu ve Rumlu aşiretleri Horasan ve İsfahan'a gönderilmişlerdir (2004:137). 1734-1735'te ise bu kez Nadir Şah Kaşkay, Şahseven ve Afşar aşiretlerini Horasan'a yerleştirir (2004:177). Bir kısmı eski topraklarına dönen İnallu aşireti de aynı yere sürülmüştür (2004:584).

İran, sadece Osmanlılarla sorunlar yaşayan Kızılbaş aşiretleri için değil, Sünnî aşiretler için de sığınılan bir liman olagelmiştir. 1608'de Osmanlı güçlerinin saldırdığı Sünnî Celalî aşireti de Erivan ve Tebriz'e geçmiş, burada kendilerini Şahseven ilan etmişlerdir. Söz konusu aşirete Kürdistan'da toprak verilmiştir (2004:142).

Aşiretlerin bu tarihsel süreçteki baş döndürücü hareketleri, sürgüne gitme, yerleştirilmeyi kabul etme gibi tutumların yanı sıra ret ve geri dönüş gibi olguları da ihtiva eder. Sözgelimi Şikakî aşireti, 1730'da Azerbaycan'a geçtikten sonra Nadir Şah tarafından Horasan'a sürüldü. Ancak 1750'li yıllarının sonunda 6000 aile olarak Gîlan'a, oradan Tebriz ve Hemedan taraflarına savaştırılmak üzere sevk edildiler. Bunların tamamının ya Horasan'a gitmedikleri ya da yine tamamının aynı anda geri gelmedikleri söylenebilir (2004:195). Ama aynı zamanda Şikakîleri 1796 Meşhed işgalinde belirleyici rol oynarken de görebiliyoruz (2004:203).

Diğer uluslara mensup aşiretler gibi Kürt aşiretlerinin de İranî sahada kolları olabiliyordu. Şahseven göçünü de unutmamak gerekir. Ancak söz konusu dönemin siyasî haritası içinden bakıldığında Osmanlı sahasından Safevî sahasına doğru gerçekleşen ilk önemli Kürt göçünün, 1553 yılında, Şah Tahmasp (1514-1576) döneminde Siyehmensûr aşiretinin İranî sahaya göçertilmesiyle başladığı söylenebilir. Yukarıda aktarıldığı gibi bu göçten *Şerefname*'de de bahsediliyor ve Siyahmensûrî aşiretinin adı anılıyor. *Şerefname*'deki bilgile-

ri yorumlayan Olga Ivanovna Zhigalin (Jigalina), Tahmasp'ın Halil Beye "Han" unvanı vererek onu İran'daki 24 Kürt aşiretinin başına geçirdiğini söyler.[1] Ancak yönetiminden memnun olmayan Şah, onu Horasan'a gönderir (Jigalina 2013:160).[2] Takip eden dönemde ise 19. yüzyıla kadar sürecek bir göç hareketliliği söz konusudur: "Zagroslarda yaşayan Kürt aşiretleri, İran şahlarını sürekli biçimde taciz ettikleri için söz konusu şahlarca 17 ile 19. yüzyıl arasında sürekli biçimde Horasan'a göçertilmişlerdir" (Celîl û Şadkam 2012:5-6).

William J. Griswold, Osmanlıların İran'ın doğusundaki Özbeklerle ittifak kurduğunu belirtiyor: "İleri görüşlü Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, büyüyerek tehlikeli duruma gelen Safevi gücünü dengelemek için İran'ın doğusundaki Özbeklerle siyasi anlaşmalar yaptı" (Griswold 2002:2). Aynı şekilde Şah Abbas ile Habsburglar arasında ilişkiler söz konusuydu. Hatta Osmanlı-Safevî çatışma ve mücadelesinin Avusturya'dan Suriye ve Mısır'a, oradan Kafkaslar ve Horasan hattına kadar türlü müttefiklik ve çelişkiler doğrultusunda gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Özbeklerin kışkırtılması ile Şah Abbas, Amasya'da barış istemek zorunda kalır. Ağır şartları ve imparatorluğun batısında toprak kaybetmeyi göze alan Şah Abbas, anlaşmadan sonra Özbeklere saldırır (2002:4). 1603 yılında ise tekrar Osmanlıya savaş açar ve kaybettiği toprakların önemli bir kısmını geri alır (2002:78, 86). Griswold'un unuttuğu şey, Özbeklere karşı savaşan güçlerin önemli bir kısmının Horasan'a göçertilen Kürtler olmasıdır.

Dolayısıyla Kürtlerin Horasan'a göçertilmesi, lokal bir tasarruf olmanın ötesinde, zamanın dünya siyaseti çerçevesinde de düşünülmelidir. Peki bu göçertmenin nedeni, kapsamı ve etkileri nelerdir? Horasan Kürtlerinin etnolojisi ve dili

[1] İbrahim Bozkurt, aynı Şah Tahmasp'ın Berazî aşiretinin Hasanaviye kolunun lideri Cihangir bin Şah Rüstemi'yi öldürerek aşireti çeşitli yerlere sürdüğünü yazar (Bozkurt ty:128).
Mehmet Bayrak'ın kitabından kullandığımız kısım, eksik çevrilmiştir. Diğer önemli noktaları Zhigalin'in kitabından kullandık (Zhigalin 2002).

hakkında 1926 ve 1927'de birer yazı yayımlayan Ivanov, göçertme nedeni olarak hemen hemen bütün yazarların paylaştığı bilgileri aktarır. Buna göre İran şahları, Kürtleri, Kuzey ve Doğu İran'a yönelik Sünnî Özbek ve Türkmen akınlarını durdurmak amacıyla Horasan'a göçertmişlerdir:

> Kendi olanakları yeterli olmayınca, Şahlar, Rusya'daki Kazaklar örneğine benzer bir önlem almaya başladılar; tehlikede olan bölgelere cesur ve savaşçı insanlar yerleştirdiler. Bu nedenle, Kürdistan'daki bazı kabileler, 16. yüzyılın ortalarından itibaren bu bölgeye nakledildi. 17. yüzyılın başlarında ise yine bir parti insan geldi. Bu kabilelerin bazıları hâlâ bu bölgede yaşamaktadır. Örneğin Keywanlılar, Şadıllar vs. Daha sonra 18. yüzyılda Nadir Şah'ın hükümdarlığında Amarlılar gibi bazı yeni kabileler daha geldi. Şu anda bu kabilelerin Batı ile bağlantısı bulunmamaktadır ve bazı Horasan Kürtleri yavaş yavaş (Türkleşme) sürecine girmişlerdir. (Iwanow 2013:177; özgün imlâ)

Tapper, benzer belirlemelerin üzerine farklı değerlendirmelerle olguyu açımlamaktadır. Takip eden süreçte göç ya da göçertmenin iradî olduğu durumda bile söz konusu siyaset işler:

> Nadir'in halk topluluklarını Horasan'a göçe zorlamasının en önemli nedenlerinden biri belki de burada iyi savaşçı kapasitesi olan aşiret halklarını toplamak ve kendi merkezi eyaletini güvence altına almaktır. Ayrıca, mültecilerin oralarda konuşlanmış veya savaşmakta olan düzenli ordulara ikmal olanakları sağlamaları gerekiyordu. Bu politika sayesinde, adı geçen aşiretlerin topraklarında aşırı kalabalıklaşma ve otlak olarak aşırı kullanılmadan kaynaklanan huzursuzluklara çözüm bulunuyordu. Perry'nin tezine göre, Nadir'in tek amacı özellikle Azerbaycan ve Zagros bölgesindeki kontrol altına alınamayan aşiretlerden çok sayıda insanı kontrol altında tutabilecekleri yerlere göndermekti. (Tapper 2004:225)

Celîl ve Şadkam'a göre Horasan'a Kürt göçü Kürdistan'ın neredeyse bütün yörelerinden gerçekleşmiştir. Şah İsmail, Şah Abbas ve Nadir Şah dönemlerinde yoğunlaşan bu göç ve göçertme politikası, 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Söz konusu Kürtlerin bir kısmı eski topraklarına dönmüş, büyük kısmı ise Horasan'da kalmıştır (Celîl û Şadkam 2012:6; ayrıca bkz. Reşî I 2008:174). Ancak Batılı kaynaklarca 19. yüzyılda Kürt yoğunluklu şehirler olarak gösterilen Bocnûrd, Qoçan, Şîrvan gibi yerlerde Kürt nüfusu, yeni süreçte azalmıştır. Aynı şekilde Farsçanın eğitim yoluyla baskın hale geldiği, Kürtlerin yavaş yavaş Farslaştığı gözlemlenmektedir (Celîl û Şadkam 2012:7). Faik Bulut, 1998 tarihli *Horasan Kimin Yurdu?* adlı ufuk açıcı kitabının yayımından 20 yıl sonra yayımladığı *Horasan'dan Nasıl Geldik? Alevilerin Yol Hikâyesi* kitabında şu bilgileri aktarmaktadır:

> Muhtemelen Qoçan Kürtleri, Safevi hükümdarları zamanında oraya götürülüp yerleştirilmişler. Zira biliyoruz ki, *Şah Abbas*, Aglan Budahi Çekni (veya Ağlan Budaxi Çekni) isimli bir Kürt önde gelenini Habuçan (Kabuçan: şimdiki Qoçan) yöneticisi (vali veya kaymakam) olarak tayin etmişti. Aynı tarihte Halife Oçê Şadlu isimli bir Kürt ise, Meşhed valisi sıfatıyla görevlendirilmişti. Öte yandan Layen-Now (Nû) Kürtleri de, kendilerinin aslında Şah Abbas değil, *"I. Şah İsmail tarafından (16. yy başında) Horasan'a nakledildiklerini" ileri sürüyorlar. Ritter,* bir çalışmasında, *"Şah İsmail, 4000 Kürt ailesini Horasan'a sürgün etmiştir..."* diyerek bu iddiayı desteklemiştir.
> [....]
> Kuzey Kürdistan (Türkiye) bölgesinden İran'a kitlesel göçler 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleşti. Gelenlerin çoğu; Van-Muş-Bitlis havzası ile Dersim, Bingöl, Diyarbakır, Kars, Iğdır, Ardahan, Erzurum'un bazı kazaları ve Ermenistan'daki Kürt yerleşimleri sayılan Elegez Dağı yörelerindendiler. Sivas, Maraş, Adıyaman, Malatya'dan da vardılar ancak sayıları pek kalabalık değildi. Göçen bu Kürt

> aşiretlerinin (Alevi veya Sünni kabileler) büyük bir kısmının diğer ülkelerdeki aşiretlerle akrabalığı ve kan bağı vardı. Bu akrabalık ve hısımlık çizgisi Musul'dan başlıyor; Mardin, Urfa, Diyarbakır, Malatya, Maraş, Dersim ve Ağrı üzerinden Ermenistan topraklarına kadar uzanıyordu. Ermenistan'daki Elegez Dağı ile Laçin (Sovyet yönetiminin ilk dönemlerinde özerk Kızıl Kürdistan, günümüzde ise dağlık Karabağ bölgesinin belli mıntıkaları) çevresindeki Kürt aşiretleri de bunlarla yakın akrabaydılar. Sözgelimi *Sipkan, Beziki/Baski, Berifi, Milan, Zilan, Şadılli, İzoli, Redkan/Rutikan, Helikan* gibi aşiretlerin Horasan'daki uzantıları, aynı sırayla *Sipkunlu, Pazuki, Berivanlu, Milanlu, Zilanlu, Şadillu/Şadimanlu, İzanlu, Radkanlu, Helikanlu* gibi isimler almıştı. Ermenistan'daki Şii Kürt aşiretleri olan Mamikan, *Mamikanlu;* Meman ise *Mamyanlu* ve *Mamikanlu* adlarını almışlar; yani *lû* son ekini alarak Farsçaya uygun telaffuz değişikliği yapmışlar. (Bulut 2018:418, 421; özgün imlâ)

En büyük göç ise 1598'de (bazı kaynaklara göre 1593) gerçekleşti ve 45.000 aile (tahmini sayıları 225.000) Gîlan ve Xorasan'a yerleştirildi (Reşî II 2008:98). Nadir Şah döneminde ise Goranî lehçesi konuşan 5000 Kürt Kelat bölgesine yerleştirildi. Ancak burada birbirinden farklı sayılar ve tarihler verilmektedir. Sözgelimi Marûf Xeznedar, Şah Abbas'ın 15.000 Kürt ailesini Horasan'a sürdüğünü yazmaktadır. Ona göre Zaferanlû (Çemişgezek) ve Şadyanlû aşiretleri Qoçan, Şîrvan ve Bocnûrd'a yerleştiler. Ardından Dergez, Kelat ve Teraxan'a yayıldılar. Kürtler başlangıçta beş merkezi yönettiler: Dergez, Kelat, Teraxan, Estarabad ve Çinaran. Ardından Horasan Kürdistanı'nı kurdular (Xeznedar 2003:24). Horasan Kürtlerinin önemli bir bölümü, bugünkü Türkmenistan sınırları içinde kalmıştır. Xeznedar, Türkmenistan'daki Kürtlerin buraya Horasan'dan göç ettiklerini belirtiyor (2003:23). Bu göçertme, zaman içinde Özbekistan ve Afganistan'a kadar yayılır:

17-18. yüzyılda İran şahları kuzey sınırlarını Özbek ve Türkmen saldırılarından korumak için Kürtleri Xorasan, Gilan, Belucistan'a göçertmişti. 18-19. yüzyılda Hive Hanlığı ordusunun bir bölümünü Kürtler oluşturmaktaydı. Bu dönemden başlayarak Kürtlerin Özbekistan'a yerleşmesi başlar.

[....]

Nadir Şah (hük. 1732-1747) zamanında Osmanlı-Rus sınırına Ruslara karşı beş bin (bazı kaynaklarda iki bin) aile göçertilmişti. 1780 yılında ise Karabaş'tan Omeranlı aşireti Afganistan ve Özbekistan sınırlarına yerleştirilmişti.

Türkmenistan Kürtleri hakkında elle tutulur hiçbir ciddi araştırma olmamasına karşın, onlardan bahseden tarihçiler bu topraklara özellikle 1740'ta Türkmenistan'ın büyük bir hissesini fetheden Nadir Şah döneminde yerleştiğinin altını çizmektedir. Kimi ünlü Türkmen tarihçiler ise Kürtlerin şimdiki Türkmenistan topraklarına yerleşmeye başlama tarihini 17. yüzyıl olarak göstermektedir.

Bazı kaynaklarda ise Kürtlerin Türkmenistan'a yerleşmesinin belli aralıklarla 19. yüzyıla kadar devam ettiği kaydedilmiştir. [....] Halihazırda Kürtler Türkmenistan'ın İran sınırına yakın Güney ve Güneydoğu bölgelerinde yoğundurlar. Genellikle Göktepe, Kaaxkin (Bağır, Firuze, Çuli, Germab vb mıntıkaları), Tecen, Iolotan, Seraxs (Serexas) illerinde, Mari vilayetinin Türkmen-Kalinin ve Bayram-Ali illerinde, Mari ve Aşkabat şehrinde, Aşkabat'ın yakın köylerinde (Bikrova vb) yaşamaktalar. (Şamil 2005:147-48, 155; özgün imlâ)

Altı ciltlik *Hereketê Tarixiyê Kurd be Xorâsân* adlı kitabın yazarı olan Kelîmullah Tewehudî'ye göre en büyük göçlerden birisi, 1618'de gerçekleşmiştir (Akt. Reşî II 2008:100) Tewehudî, Çemişgezek Kürtlerinin ise, Horasan'a 1589-90 yılında göçertildiğini belirtmektedir. Sınır koruması için göçertilen Çemişgezek aşiret konfederasyonu, Özbekleri bölgeden çıkardıktan sonra yerleşik hayata geçmiştir (II 2008:102). 17.

yüzyıldan itibaren ise, bölgedeki Kürt varlığı, Güney Horasan dağlarına "Cîbal el-Ekrad" (Kürt Dağları) denecek kadar yoğunlaşmıştı (Akt. I 2008:178-79).

Xalid Salih'in 2006'da Duhok'ta çıkan *Kurmanc li Xorasanê û Penda Kurmancî* adlı kitabı, Horasan Kürtleri gibi Afganistan ve Pakistan'daki Kürtlerle ilgili olarak da kısa bilgiler içermektedir. Yazara göre Kürtler Özbek, Moğol ve Türkmen akınlarına karşı Horasan'da savaşmışlardır (Salih 2006:9-10). Yazar, Kürtlerin Özbeklerle bu çerçevede savaşıp onları yendiklerini, Şah Abbas'ın bu zafere karşılık olarak Çemişgezek Kürtlerine Meşhed'in yönetimini verdiğini belirtmektedir (Salih 2006:10).

Önce Veramîn'e yerleşen Kürtler zamanla Horasan'ın diğer bölgelerine yayılmışlardır. Çemişgezekliler Horasan Mîrimîranı Şah Qulî (Sultan Abbas) döneminde Şîrvan şehrini kurdular. Qoçan, Bocnûrd ve Bacgiran gibi şehirler de ya kuruldu ya yurt edinildi (2006:11). Benzer bilgileri Arik de aktarıyor. Buna göre Çemişgezek konfederasyonu, 1598 yılında sürgün edilir. Tahran yakınlarındaki Veramîn'e yerleştirilen aşiretler, 1602'de Horasan'a aktarılır (Akt. Arik 2012:144). Ancak bu göç Horasan'la sınırlı kalmaz:

> Şah Abbas döneminde Kürdlerin Xorasan'a sürülmesi, örgütlü bir plan neticesinde ve çok yaygın bir şekilde tatbik edilir. Şah Abbas, 1602 yılında Kuzey Kürdistan'dan, Kafkasya'dan ve Azerbaycan'dan binlerce Kürd ailesini Qoçan, Şirwan, Bicnurd, Sebzewar ve Dergiz gibi şehirlere sürer. Bu Kürdlerden bir kısmı Türkmenistan'a geçerek Aşqabad'a yerleşir. Bazıları ise Afganistan'ın derinliklerine doğru giderek Herat ve diğer Afgan şehirlerine yerleşir. (Akt. Arik 2012:141; özgün imlâ)

Madîh, 16. yüzyıldaki göçten söz eder ve Batı Ermenistan'dan Kürt aşiretlerinin sınırı korumak üzere Horasan'a götürüldüğünü yazar. Ona göre Osmanlılar otokton Erme-

niler yerine Kürtleri Batı Ermenistan'a yerleştirerek Safevîlere karşı koyma politikası güder (Madîh 2007:13). Kürtlerin Horasan'a yerleştirilmesi politikasının ise Şah İsmail'le başladığını belirten Madîh, Şah Tahmasp döneminde devam eden yerleştirmenin Şah Abbas döneminde sistematik şekle kavuştuğunu ekler. Ona göre 1598-1601 yılları arasında 45.000 Kürt ailesi öncelikle tarihi Batı Ermenistan ve Güney Kafkasya'dan toplanarak Horasan'a sürüldü. Şah Abbas Esterabad-Çinaran sınırı boyunca beş temel Kürt bölgesi kurdu. Bunlardan üçü Bocnûrd'da, biri Qoçan'da, biri ise Dergez'deydi. Bazı Zaferanlû aşiretleri Qoçan'a, Şadlûlar (Badilû ya da Şadilû) Bocnûrd'a, Keywanlûlar Radkan'a ve Amarlûlar Nişabûr'a yerleştirildi (2007:14). Hejarê Şamil ise, "Özellikle Şah Abbas'la Osmanlılar arasında 1590 yılında yapılan antlaşmadan sonra çok sayıda Kürt aşiretinin Horasan'a göçertildiği tarihi belgelere yansımıştır. Bunlar genellikle Şii-Alevi-Kızılbaş Kürt aşiretleri olmuştur. 90'lı yılların ilk yıllarında hızlanan göçler, 17. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir" (Şamil 2005:154, özgün imlâ) demektedir. Aynı şekilde Faik Bulut, Horasan'ın kuzey sınırını korumaları için Kürtlerin Safevi şahlarınca 16. yüzyılın ortalarından itibaren Horasan'a nakledildiğini yazar. 17. yüzyılın başında bir kafile daha aynı yere gönderilir (Bulut 1998:182).

Şah'ın sınırlarını korumak üzere görevlendirilen aşiretler, Esterabad ve Çinaran arasındaki dağ ve vadilere yerleştirilirler. Curzon'a göre Qoçan zengin bir bölge iken Bocnûrd yoksul bir bölge idi. Kürtler buralarda feodal bir yapıya dayanan bir hâkimiyet kurdular. Bununla birlikte Kürt yerleşimcilerin başkaldırıları aralıksız devam etti. Nadir Şah, Kürt îlxanın kız kardeşi ile evlenerek onları bir ölçüde kontrol altına aldı, ancak Kürtler onun Hindistan'da bulunmasından faydalanarak tekrar bağımsızlıklarını teyit ettiler. Bunun üzerine 1747'de Qoçan üzerine yürüyen Nadir Şah, çadırında öldürüldü. Kürtler 1832'de, Qoçan'da, bu kez Feth Ali Şah'a karşı başkaldırdılar. Curzon, 1886'da bölgededir ve

1892'de yazdığı kitabında son süreçte Rusya'nın bölgede etkisinin artması ile Kürtlerin konumlarını geri kazanıp güçlendiklerini yazar (Curzon I 1966:99).

Kürtlerin Horasan'da başlıca üç şehirde yerleşik olduklarını yazan Curzon, bu şehirleri şöyle sıralar: Qoçan, Bocnûrd ve Dergez. Ona göre bu bölgede Kürtler ve Türkmenler arasında sürekli bir gerilim söz konusudur. Aynı şekilde fizyonomi ve giyim açısından bir Kürt ile bir Farsı birbirinden ayırmak güçtür. Kürt îlxanların Tahran merkezli otoriteyi çok da önemsemedikleri ve başlarına buyruk yaşadıklarını belirten Curzon, Horasan Kürtlerinin 19. yüzyılın ortalarında Herat'a kadar yayılan etkilerinden bahseder. Ona göre Şah Abbas zamanında, 1600'de göçertilen Kürt kitleleri öncelikle Qoçan'a yerleşmişlerdir. Qoçan'da Zaferanlû Kürtleri yerleşik iken Şadlûlar Bocnûrd'da yaşarlar (I 1966:100-02). 400-500 evden oluşan büyükçe bir köy olarak tarif ettiği Radkan'ı ziyaret eden Curzon, burada Keywanlû Kürtlerinin meskûn olduklarını yazmaktadır (I 1966:121).

Ivanov'dan aktarımla Herat'ın güneyinde Kürd adlı bir hanedanlığın 1245-1389 yılları arasında egemen olduğunu yazan Pierre Oberling, buna karşın Horasan'daki Kürtlerin çoğunun Özbek ve Türkmen saldırılarına karşı durmak üzere Safevîler zamanında Batı İran'dan buraya nakledildiklerini ileri sürdüklerini yazar. Oberling, çeşitli kaynaklara göre bu göçün 16. yüzyılın ortalarında başladığını ve 17. yüzyılın başlarında, Şah Abbas döneminde asıl büyük göçün başladığını belirtir. Önce Atrak nehrinin kuzeyine yerleştirilen Kürtler, I. Şah Hüseyin zamanında (1694-1722) nehrin güneyindeki dağlık bölgeye aktarılırlar. Burada bulunan Geralîler bölgeden çıkarılır ve Şîrvan'ın 15 kilometre kuzeybatısındaki Rezaabad'dan Çinaran'a, Şîrvan ve Qoçan'ı da içine alacak şekilde Meşhed'in 60 kilometre kuzeydoğusuna kadar uzanan yayılım başlar (Oberling 2008).

Charles Edward Yate'a göre şu anda (1890) Qoçan'ı yöneten Zaferanlû îlxanîlerinin atası Şah Qulî Sultan'dı. Buraya I. Şah Abbas tarafından "emîrü'l-umera" olarak atanmıştı.

Onun zamanında 40.000 Akhal (Axal) Kürdü Özbek akınlarına karşı buraya yerleştirildiler. Şah Sultan Hüseyin, döneminde Akhal Kürtleri bölgede bulunan Geralîleri[1] zorla çıkararak ele geçirdikleri Qoçan, Şîrvan, Bocnûrd ve Semelqan'a yerleştiler (Yate 1890:180-81).

Xeznedar, Horasan Kürtlerinin 1609 yılında Tergever, Mergever, Biradost, Şino ve Urmiye bölgelerinden Safevîlerin eliyle göç ettirildiklerini yazmaktadır (Xeznedar 2003:23). İran Kürtlerinden olan Kakşar Oremar ise, göçertmenin söz konusu bölgedeki izlerini anlatırken Şah Abbas'ın Özbek saldırılarını engellemek için Urmiye, Mako, Xoy, Selmas ve Mehabad çevresindeki Kürt liderleriyle anlaştığını yazar. Ona göre 1598-1602 arasında 50.000 Kürt ailesi önce Veramîn'e, iki yıl sonra ise Horasan'a ulaşırlar (Oremar 2013:6).

Afrasiab Shekofteh, 1598'de 60.000 kadar Kürt ailenin "Kürdistan'dan Nahcıvan yoluyla Kafkasya'ya, Kafkasya'dan da Rûdbar ve Veramîn yoluyla Horasan bölgesine" gönderildiğini yazmaktadır (Shekofteh 2013:275). Ona göre 1605'e kadar burada bekletilip 1610'a kadarki süreçte Horasan'a geçen aşiretlerin asıl yerleşim yerleri şunlardır:

> Kuzey Kürdistan'dan Kafkasya'ya göçertilen Kürtlerin büyük bölümü Van Gölü yöresindendi. Onlar göçertilmeden önce yörede göçebe bir yaşam sürdürüyorlardı. Özellikle Hekarî (Karakoçan yöresi), Bohtan (Cizre, Siirt, Şırnak, Silopi, Batman, Şirvan), Mıllan (Çınar, Mardin, Urfa, Viranşehir, Ömerli), Berazî (Elbistan, Maraş, Adıyaman), Çol (Kamışlı, Nusaybin ta Afrîn yakınlarına kadar), Çemişkezek (Erzurum, Sarıkamış, Malatya) ve Agrî gibi Kürt aşiretleri konfederasyonlarının bölgelerinde. (2013:276; özgün imlâ)

Hişmetullah Tebîbî'ye göre İran şahları, Kuzey Kürdistan'daki Şiî inançlı Çemişgezeklileri diğer Kürtlerden uzak-

[1] Faruk Sümer, Geraililerin Çağatay aşireti olduğunu yazıyor (Sümer 1976:108).

laştırmak amacıyla İran içlerine göçertmiştir. Bazı araştırmacılara göre Horasan Kürtleri Suriye, Türkiye, Kafkasya, Bakü, Irak, Maku ve Mehabad kökenlidir. Aynı şekilde Afganistan, Hindistan ve Pakistan Kürtleri de Horasan kökenlidir (Akt. Massîh 2011:307).

Göçertmenin sahası son derece geniştir. Elî Rehmetî şu değerlendirmeyi yapar: "Şah I. Abbas ülkesinin Kuzeydoğu sınırını korumak üzere, Osmanlı ve Safevîler arasında yüzyıllarca süren savaşlar sırasında Kafkasya ve Doğu Anadolu'dan (Sivas, Erzurum, Dersim, Erzincan, Kars, Van Gölü kuzeyi) Azerbaycan'a doğru çekilmiş 45 bin Kürt ve 15 bin Türkmen aileyi Horasan'a getirtmiştir" (Akt. Rehmetî 2011:301). Sirûs Nîsarî, Şah Abbas'ın Tatar akınlarını durdurmak için Zaferanlû, Kiyvanlû, Emmarlû ve Şadlû Kürtlerinden 15.000 aileyi Çinaran, Şîrvan, Qoçan, Bocnûrd ve Deregez'e yerleştirdiğini aktarırken Himadu's-Saltana, 40.000 aileden söz ediyor (Akt. 2011:301). Söz konusu göç, yalnızca Kurmanclar arasından değil, Soran, Goran ve Zazalar arasından da gerçekleşmiştir (Celîl û Şadkam 2012:6).

Amarîler hakkında bilgiler veren Houtum-Schindler, onların son yüzyılın ilk yarısında (19. yüzyıl) Nadir Şah döneminde Kürdistan'dan Horasan'a getirildiklerini belirtir. 500 aileden oluşan Amarîler 5 tire/obaya bölünmüşlerdir: "Begi-ârlû, Urkutânlû, Îzullû, Heftâd dû millet, Bâî." Mevcut liderlerinin adı II. Kurdo Xan'dır (Houtum-Schindler 1884:43). Şu anda yaşadıkları bölgeye şu adlar verilmektedir: "Kurdistân, Châk i amârlû, Djulgeh i Mârûs, Derreh i Safîd rûd, vd." (1884:44). Amarî/Amarlû Kürtleri arasında gramere hâkim birini bulmakta zorlandığını yazan Houtum-Schindler, onları "cahil" diye niteler (1884:45). Houtum-Schindler, Siyehmensûr ve Zengene Kürtlerinin I. Şah Tahmasp (ö. 1575) döneminde Horasan'a yerleştirildiğini *Şerefname*'den referansla yazar. Daha sonra I. Şah Abbas (ö. 1630) döneminde Şadilû, Keywanlû ve Zaferanlûların Horasan'a yerleştirildiğini ekler. Ona göre Keywanlûlar parçalı durumdadır ve

Meşhed, Çinaran ve Radkan'ın kırsal bölgelerinde otururlar. En güçlü aşiret Şadilîler iken en kalabalık aşiret Zaferanlûlardır. Zaferanlûlar Qoçan, Bocnûrd ve Şîrvan'ın en bereketli bölgelerinde yaşamaktadırlar. Burası, Horasan'ın Kuzey sınırını Özbek ve Türkmenlere karşı korumak için getirildikleri yerlerle aşağı yukarı aynıdır. Mazenderan ve Gîlan Kürtleri ise, Axa Muhammed Xan tarafından o bölgelere yerleştirilmiş kişilerdir. Tahran, Veramîn ve Kazvin bölgelerinde konargöçer şekilde yaşayan Kürtlerin yaylak ve kışlaklarından söz eden Houtum-Schindler, İstahrî'nin sözünü ettiği Kürtlerle bu Kürtlerin aynı grup olduklarını düşünür. Onları haydut/eşkıya olarak tanımlar. Aynı şekilde Farslar için "Kürt" sözcüğünün Sünnî Kürtleri nitelediğini söyleyen yazar, "Şiî Kürtler" deyince de Farsların Lûr ve Lekleri kastettiklerini ekler (1884:46). A. B. Bukşpan'a göre ise, Dağlık Karabağ'daki Kürt aşiretleri de Şah Abbas'ın göçertme politikasının bir parçasını oluşturur:

> Kürtlerin buraya İran ve Türkiye bölgelerinden, hudutları korumak veya fethedilmiş ve ücra bölgeleri sağlama almak amacıyla gruplar halinde göçertildiğini düşünmekteyiz. Böylesi olaylar Kürtlerin tarihinde defalarca olmuştur. Bu husus, İran tarihi hakkındaki tarihi çalışmalarda, özellikle Şah Abbas dönemini çok iyi izah eden Sykes tarafından da vurgulanmıştır. Ancak örneğin Çursin'in yaptığı gibi Elizavetpol Kürtlerinin buraya yerleşme tarihini net olarak Şah Abbas dönemine ait etmek için elimizde yeterli kadar sebep yoktur. (Bukşpan 2007:69; özgün imlâ)

Horasan'da iki Kürt grubunun kaynaştığını belirten Housego ise, bu gruplardan ilkinin Kafkasya'daki Karabağ'dan gelen "Otuziki-soy"dan gelenler ile Elazığ'dan gelen Çemişgezek Kürtleri olduğunu yazar. Şah Abbas döneminde Veramîn'e getirtilen grup, 1602 yılında, harekete geçen Özbeklere karşı Horasan'a yerleştirilmiştir (Housego 1997:623).

Sayı ne olursa olsun, göçün sadece Horasan'a doğru olmadığını belirtmek gerekiyor. Bu coğrafyaya Kafkaslar, Gîlan, Sivas-Dersim hattının daha batısı ile Maraş-Mardin hattı da eklenmelidir. Nitekim Şadlû/Şadilîlerin 1600 yılında Şah Abbas tarafından Kuzeybatı İran'a yerleştirildiğini yazan Gürdal Aksoy, Osmanlı belgelerinde "Desimli" ve "Şeyh Hasanlı" aşiretlerinin ise, "Sivas eyaletinde Hasan Çelebi ile Kangal arasındaki Alacahan'da derbent olarak iskâna mecbur edil"diklerini yazar (Bruinessen, Ivanov ve Cengiz Orhunlu'dan Akt. Aksoy 2009:78).

Dersim'den yayılma, Kürt tarihinin üzerinde az durulmuş olgularından biridir. Nuri Dersimî, Mihemed Emîn Zekî Beg'den aktarımla, Abbasî halifeleri döneminde 55 aşiretin Dersim'den göçerek El-Cezire'nin kuzey bölgelerine yerleştiklerini yazmaktadır. Ona göre "Bir kısmının da Yavuz Sultan Selim devrinde bu bölgeye geldikleri sanılmaktadır" (Dêrsimi 1997:8). İkinci dönem, tam da göçün başladığı ve gerçekleştiği dönemdir. Milan aşiretinin Dersim kökenli olması, bu bilgiyi güçlendirmektedir. Nitekim son dönemde Sünnîleşen, hatta Araplaşan bazı yerli Mardinlilerden Dersim kökenli olduklarını duymak mümkündür.

Horasan'daki Kürt aşiretlerinin adlarına bakıldığında, hemen hemen aynı aşiretlerin aynı dönemde Anadolu'ya da göçertildiğini görülür. Horasan'a göçertilenlerin Timur'dan sonraki kısmını Osmanlı-Safevî çekişmesi dairesinde yorumlamak mümkündür. Ancak Anadolu'ya göçertilen aşiretleri başta Celalî isyanları olmak üzere dönemin çalkantılı sosyolojik durumuyla ilişkili düşünmek gerekir:

Göçün birinci yönü Anadolu içlerine doğrudur ve Celali isyanları olarak bilinen 1519-1658 tarihi arasındaki dönemde gerçekleşir. Bu tarihler arasında göç eden veya göçe maruz kalan aşiretler şunlardır: "Reşvan (Reşikan, Reşan), Canbegi (Cihanbeyli), Şexbizinî (Şeyhbızını), Milan, Şadiyan-Şadilliyan, Rutan (Rutıkan), Zırıkan, Sêwêdî, Terîkan, Mikaîlan, Mirdesîyan, Molikan, Badilîyan, Nasiri, Koçgiri, Mahasi, Belikan,

Celikan, Oxciyan, Cutikan, Xelikan, Sêfıkan, Pisiyan ve Beski (Beziki)." Bu aşiretlerin 1700'lü yıllara kadar Anadolu'nun birçok bölgesinde konargöçer şekilde yaşadıkları ancak 1800'lü yılların sonuna doğru yerleşik hayata geçmeye başladıkları bilinmektedir. (Bozkurt ty:161; ögün imlâ)

Göçün ikinci yönü ise Horasan'a doğrudur. Ancak göçenlerin tamamı Horasan'a ulaşmamıştır. Rehmetî, Horasan'a göçertilmek üzere yola çıkan ya da çıkarılan 45.000 Kürt ailesinden 15 bininin Horasan'a hiç ulaşmadıklarını, asıl büyük kitlenin göç yolu üzerinde yer yer yerleştiklerini belirtiyor ve bunların nüfusunun da 500.000 civarında olduğunu ekliyor (Rehmetî 2011:302) Yazar, bu yerleşim hattı ve ana kitleden kopmuş aşiretleri, İran'daki eyalet taksimatı içinde şöyle sıralıyor:

Batı Azerbaycan'daki Urmiye, Xoy, Maku ve Selmas'ta: Mîlanlû, Şadlû, Keçeranlû, Celalî, Xelîkanlû, Dûdikanlû, Qasimlû, Memikanlû

Doğu Azerbaycan'daki Eresyaran ve Eher'de: Qereçûrlû, Kurd Ehmedlû

Erdebil'deki Xelxal'da: Şatiranlû

Kazvin'deki Kazvin ve Alamut'ta: Reşvanlû, Emmarlû, Çemoşgezek, Bacilan

Tahran'daki Tahran, [bugünkü adı "Germsîr" olan] Xar (Har), Veramîn ve Demawend'de: Şadlû, Qereçûrlû, Sîlsipiranlû, Cabanlû, Pazûkî

Gîlan'daki Rûdbar ve Taliş'te: Emmarlû, Şatiranlû

Mazenderan'daki Sevad-kûh, Qayîmşehr, Sarî, Bişehr ve Nika'da: Palanî (Pehlivanlû), Cihanbeklû, Adaştî, Ebdolmelikî vd.

Golistan'daki Gorgan ve Kurdkoy'de: Qereçûrlû, Şadlû, Zaferanlû

Simnan'daki Germsar ve Şahrûd'da: Qereçûrlû, Çemoşgezek, Yadanlû, Yaranlû. (2011:302-03)

Dolayısıyla, Harita 1, 2 ve 3'ten de teyit edilebileceği gibi, göç yerinden yerleşme yerine doğru neredeyse kesintisiz bir nüfus köprüsü kurulmuştur. İşte Horasan'a gitme/Horasan'dan gelme ve Horasan'a dönme/Horasan'dan dönme olguları bu köprü sayesinde yüzyıllar boyunca sürer. Ancak Horasan'a Kürt göçü ve dönüşler bununla da kalmaz. Oraya yerleştirilen aşiretlerden geri dönenlerin yanı sıra, oradan Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a gidenler ve Kafkaslara yeniden göçertilenler de olur.

Alan araştırmamız sırasında söz konusu nüfusun artık küçük bir yüzdeliği olarak konargöçer ekonomiyle yaşayan topluluklarla da karşılaştık (Geniş bilgi için bkz. Pâpâlî-Yezdî 1991). Bu topluluklar yazın Horasan'daki Allahuekber, Şah Cîhan, Aladax gibi dağları yaylak olarak kullanırken, Hazar Denizi kıyısını da kışlak olarak kullanıyorlardı. Aradaki mesafe 400-500 kilometreyi bulmaktadır. Geçmiş dönemlerde ise bu nüfusun daha büyük bir kısmı konargöçer hayatı yaşıyordu ve yaylak-kışlak mesafeleri daha uzaktı ki bu alanlardan birinin de Kafkaslar olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim P. G. Butkov 1869 tarihli *Materiali dlya Novoy Istorii Kavkazas* adlı kitabında, Şahseven hareketinin 18. yüzyıldaki durumunu şöyle anlatır:

> Kış aylarında Salyan bölgesine sürüleriyle gelmeyi alışkanlık haline getiren ve Mugan bozkırlarında göçebe olarak yaşayan Kürtler ve Şahsevenler 1728'de Rusların tebası haline gelmiş ve Gilan'ın Şah Tahmasp'a bırakıldığı 1732'ye kadar bu durumda kalmışlardır. Kürtler Aras nehri üzerinde Mugan bozkırlarında yaşamaya başladıktan sonra Muganiler olarak anılmışlardır. Şahsevenlerin oturdukları yerler genellikle Kura nehri civarıdır. Her iki insan

topluluğu o dönemlerde barış içinde yaşarlar, sürü yetiştirme konusunda birbirlerine yardım ederler ve çadırlarda göçebe hayatı sürdürürlerdi. (Akt. Tapper 2004:157)

Şah Abbas döneminde bazı Kürt aşiretlerinin Kazvin Gölü'nün güneyi ile Gîlan ve Mazenderan'a yerleştirildiklerini görüyoruz. Bunlar, "Çingini, Xiyaswend, Çemişgezek, Bacalan, Celilwend, Reşwend, Kakawend, Kirmani ve Bihotuyi" aşiretleridir (Akt. Arik 2012:141). Arik'in aktardığına göre Kürtlerin Horasan'a göçü, Safevî devletinin yıkılmasından sonra da devam etmiştir. Nadir Şah (1736-1847) döneminde "bazı Kürd aşiretleri Xorasan'a sürgün edilerek Qoçan ve Şirwan'ın kuzeyindeki dağlara yerleştirilir. 1731-1732 yıllarında Fars, Irak ve Azerbaycan'dan büyük bir kesimi Kürd olan çok sayıda aşiret Xorasan'a sürülür" (Akt. 2012:142). Aynı dönemde göçertme devam eder: "1732 yılında Zengene ve Amarlu aşiretleri Şirwan ve Qoçan'a yerleştirilmişler. Bu aşiretlerin dışında Balkanlu, Tukanlu, Reşwanlu, Rudkanlu, Zeydanlu ve Şeranlu Xoçan şehrine yerleştirilirler. Şêxanlu aşireti ise Dergiz, Goran ve Çinginiler Nişapur'a ve başka aşiretler de Xorasan'ın başkenti Meşhed'e yerleştirilir" (Akt. 2012:144; özgün imlâ).

İran şahları, bu göçertme hareketleriyle sınır güvenliğini sağlarken, kendilerine karşı çıkan Kürtlerden de kurtulmuş oluyorlardı. Nitekim Curzon'a göre Şah Abbas bu göçertme hareketiyle, bir taşla iki kuş vurmuştu; hem İran'ın doğusunda ona karşı savaşan Kürtlerden kurtuldu, hem de Moğol ve Özbek akınlarıyla iyice karışan İran'da asayişi sağladı (Akt. Reşî II 2008:104). Nizar Eyub Gulî de aynı fikirdedir:

Çünkü geçmişte yaşanan gelişmeler göstermişti ki Safevî devleti Osmanlılarla var olan rekabetinde Kürdlere güvenmiyordu. Çaldıran savaşı ve daha sonra yaşanan savaşlarda bu durum ortaya çıkmıştı. Kürdler bu savaşlarda Osmanlı devletinin başarısında etkili bir rol oynarlar.

Ayrıca Safevî Devleti, Kürdistan'da Kürd aşiretleri ve mirlerinin başkaldırıları karşısında ciddi sıkıntılar yaşı-

yordu. Bundan dolayı Safevî şahı, Kürdleri Xorasan'a sürerek bir yandan Kürd başkaldırılarından kurtulur, diğer yandan ise Kürdlerden Özbek saldırılarına karşı askeri bir güç olarak yararlanır. (Akt. Arik 2012:140; özgün imlâ)

Kürt aşiretleri Kürdistan'dan Horasan'a sürülürken yerlerine de Kızılbaş Azerî ve Afşar aşiretleri yerleştirilmiştir (Emîn 2017:46, 47). Salih Muhemed Emîn'e göre 1603 yılının sonundan itibaren Çemişgezeklilerden 50 bin kadar aileyi Horasan'a sürüp yerlerine Kızılbaş-Azerî aşiretleri yerleştiren Şah Abbas, 1609'da Urmiye yakınlarındaki Dimdim Kalesi'deki direnişi kanlı bir şekilde bastırdıktan sonra güneydeki bölgelere yöneldi, geniş bir bölgeyi ele geçirdi ve halkını yine Horasan'a sürdü (2017:50-51, 130). Irak-ı Acem, Fars, Kirman, Horasan ve diğer yerlerden 8 bin Afşar ailesi Salmas'a yerleştirildi. Hatta Kürtlerin Horasan'a sürülüp yerlerine Afşar ve Azerîlerin yerleştirilmesi öyle bir hâl aldı ki Kürtler ve Farsların bağlantısı koptu, zira aralarındaki uzun sınır boyunca söz konusu aşiretler yerleştirilmişti (2017:53).

Öte yandan göçün devamı gibi geri dönüşten de söz edilmektedir. Bununla birlikte geri dönüşün tam bir haritasını çıkaramıyoruz. Bunun yerine kaynaklarda rastladığımız kısa notları paylaşmakla yetineceğiz. Osmanlı ve İran güçlerinin 1639'da imzaladıkları Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Horasan'daki Kürtlerin bir bölümü geri dönerler. Sözgelimi Sinemilî gibi aşiretlerin Anadolu içlerine bir hareketleri söz konusu olur (Bayrak 2013:79, 99; ayrıca 17, 89). Karakaya-Stump, "aşiretin atası olarak kabul edilen Sultan Sinemilli'nin Horasan'dan geldiğine inanılır" (Karakaya-Stump 2015:117) demektedir. İbrahim Sinemillioğlu ise, kurucu pîr olan Seyit Sinan'ın İmam Rıza ile Horasan'a göç eden akrabalarından ayrılarak Harput'a yerleştiğini yazar (Akt Bulut 2018:402-03). İmam Rıza'nın 819'da öldüğünü göz önünde tutarsak, Horasan'dan gelmenin iyice mitikleştirildiğini görürüz. Burada "akrabalardan ayrılma"yı 16. yüzyıldaki göçten kopuş olarak kabul

edersek olguyu biraz daha iyi anlayabiliriz. Nitekim sonraları Elazığ-Maden ilçesinden Maraş'a göçen aşiretin söz konusu ilçenin Birvan köyündeki varlığı devam etmektedir. Seyit Sinan'ın mezarı bu köydedir. Horasan'da bugün Birvan, Birvanlû adlı bir Kürt aşireti bulunmaktadır.

Bu geri dönüşlerin göç edilen yere değil, onun yakınındaki bölgelere doğru gerçekleştiği de dikkati çekmektedir. Nitekim Selahattin Ali Arik, Dersim bölgesindeki Dumilîlerin de Horasan'a sürüldüklerini, ancak ardından bu kez Osmanlı-Safevî sınırına yerleştirildiklerini yazmaktadır. Yine Timur döneminde de Dersim'den Şengal'e bir göç olduğunu eklemektedir (Arik 2012:82-83, 86). Mehmet Teker ise, şunları yazmaktadır: "Sad'ulu Dümmülli (Zaza) Kürt devletinin yıkılmasından sonra ayrılan diğer Dümmülli aşiretinin kolları Horasan'dan ayrıldılar. Bu aşiretlerden biri de Alhaslı Zaza aşiretiydi. Bu aşiret İran içinden binlerle ifade edilebilecek çadırla Hakkari'de bulunan Mam Xıran [Mamxuran] ismindeki kabilesinin yanına, Piran bölgesine yerleşerek Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yayıldılar" (Teker 2006:7-18).

Şadî ve Zengelîlerden de dönenler olmuştur: "Horasan'daki Şadili bazı gruplar (geç) zaman içinde Anadolu'ya göçmüşlerdir. Bunlar Anadolu'daki Şadili kabilelerinden hangileri olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Ancak, 'Şadililer Horasan'dan gelmişlerdir' şeklindeki söylemin, bu göçlerden kaynaklandığını biliyoruz" (Can 2014:37). Osmanlı Sultanı IV. Murad'ın (1612-1640) Kafkasya seferinden sonra, "1635 yılında Aras nehri tarafında yaşayan Zenelli /Zengelî aşiretinden 1000 kadar bir nüfusun Erzincan, Tercan ve Pasin'e yerleştirildiği" belirtilmektedir (2014:238).

Bu geri dönüşler, ancak son yıllarda ilgi ve araştırma konusu olabilmiştir. 1639'da Osmanlılar ve Safevîler arasında gerçekleşen ve bugünkü Türkiye-İran sınırını büyük ölçüde belirleyen Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra pek çok aşiretin geri döndükleri belirtilmektedir: "Türkiyeli araştırmacılar bile, çok gecikmeli olarak Horasan'ın Kürt ve Alevi

kimliği açısından önemini algılayarak ve 'Horasan'dan gelme' olgusunun, Kürt ana coğrafyasından Horasan'a göçertilen kitlelerin bir bölümünün, *Kasr-ı Şirin Antlaşması*'ndan sonraki 'geri dönüşleri' olduğunu öğreneceklerdi" (Bayrak 2013:17, 79, 89; özgün imlâ).

Geri dönüşler, takip eden dönemde de devam etmiştir: "Afşar hanedanlığının kurucusu Nadir Şah'ın yönetimi döneminde (1736-1747), Horasan'a sürgün edilmiş olan Zend aşiretinden 300 aile, Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra tekrar Lekistan'a dönmüş ve aşiretin lideri Kerim Xan kısa sürede İran'ı kapsayan bir hanedanlık kurmuştur" (Gökpınar ve Geliş 2016:87). Geri dönenler gibi gitmeye direnenler, yolun bir yerinde göç grubundan kopanlar da söz konusudur. Nitekim Fraser, kitabının "Appendix" (ilave/lahika) bölümünde 40.000 Kürt ailesinin Özbek ve Türkmen saldırı ve yağmacılığını önlemek için Horasan'a yerleştirildiğini, ama bunların 15.000'ini geri döndüğünü ya da başka yerlere gitiğini yazmaktadır. Ona göre kalanlar ise boyun eğmek zorunda kalırlar (Fraser 1825:42). Ancak bir süre sonra toparlanan Kürt toplulukları, isyancı bir hüviyet kazanmışlardır (1825:43). Benzer bilgileri Curzon'da da görüyoruz. Curzon'a göre yerinden göçmüş aşiretler Şadilû, Zaferanlû, Kaywanlû ve Amanlû aşiretleridir. Şah Abbas tarafından göçertilmiş aile sayısı 40.000'dir, ancak aşiret reislerinin karşı çıkmaları nedeniyle bu sayı 15.000 aileye kadar düşmüştür (Curzon I 1966:75).

Horasan Kürtleri, yerleştirildikleri bu bölgede asayişi sağladıktan sonra yavaş yavaş kendi iktidarlarını kurmak üzere başkaldırmaya başlarlar. Nitekim 1747'de Çemişgezekliler ve Qereçûrlûlar isyan ederler. İsyana müdahale eden Nadir Şah, bir Kürt genci tarafından öldürülür: "Bu olaydan sonra bazı Kürd aşiretleri eski gerçek yerlerine, yani Kürdistan'a dönerler. Bu aşiretler içinde Zend Devletini (1753-1794) kuran Zend ailesi de vardı. Kerimxanê Zend bu aileden geliyor. Bu aile uzun süre Dergiz şehrinde Çepşelu [Çapişlû] adlı Kürd aşiretinin içinde yaşamıştı" (Akt. Arik 2012:143).

Orada kalanlar için zorlu bir siyasî ve kültürel mücadele süreci başlar. Bu katotik coğrafyada pek çok güç ile çatışmanın ortasında, Kürt ana kıtasından uzakta kalmışlardır. Dört îlxanlık kurarlar. Ancak 19. yüzyıla doğru gelindiğinde sadece İranî iktidarların değil, İngiltere ve Rusya gibi büyük güçlerin de müdahil oldukları bir atmosfere girerler. Edebiyat ve kültürlerinin temel duygusu "gurbet"ti. Buna şimdi "kimsesizlik" ve "isyan" da eklenecektir.

I.G. Horasan'da Kürt İktidarı

Horasan Kürtlerinin kurdukları dört îlxanlık/mîrlik söz konusudur. Bunlardan biri Çemişgezekliler, biri Şadîler, biri Rûdkanlûlar ve sonuncusu da Keywanlûlar tarafından kurulmuştur. Sonuncusu ancak 7-8 yıl ayakta kalmıştır. Bu olguya çeşitli kaynaklardaki sınırlı bilgilerle bakacak, ardından sözü geniş bir değerlendirme için Tewehudî'ye bırakacağız.

1910 yılında başlayan Rıza Şah dönemine kadar yaklaşık 300 yıl boyunca Kürtlerin Horasan'da egemen olduklarını görüyoruz. Bu bahiste karşımıza öncelikle Qoçan merkezli Çemişgezek mîrliği ve Bocnûrd merkezli Şadlû mîrliği çıkar:

> Qoçan mîrliği yarı bağımsızdı ve iç işlerinde bağımsız davranabiliyordu. Nitekim kendine özgü kanunları ve mahkemeleri vardı. İran devletine sadece yıllık vergi veriyordu. Nadir Şah söz konusu mîrliği ele geçirmek istedi, ancak kuşatma sırasında 1747'de çadırında kafası kesilerek öldürüldü. Kajar [Kaçar] döneminde bu kez Feth Ali Şah aynı şeyi denedi, ancak o da Horasanlılarla başa çıkamadı. 1832'de ise Abbas Mîrza, İngiliz subayların idaresindeki top birliğiyle o zaman îlxan/mîrimîran olan Rıza Qulî Xan'ı yendi, onu Tebriz'de öldürterek yerine oğlu

> Samxan'ı mîr atadı. Curzon'un bölgeyi ziyareti sırasında (1886) mevcut mîrimîran Şûcaü'l-Dewletü'l-Emîr Huseyîn Xan idi. Qoçan mîrliği güçlü ve zenginken, Bocnûrd mîrliği yoksul ve güçsüzdü ve bazı Türkmen aşiretlerine de hükmediyordu. (Zekî Beg 2002:557-58)

Horasan'daki en büyük Kürt kitlesini oluşturan Çemişgezek aşiretler konfederasyonu Çemişgezek'te değil, Horasan'da oluşmuştur. Bir süre sonra Şah Abbas tarafından adı Zaferanlû olarak değiştirilmiştir (Madîh 2007:15). Horasan'da etkili oldular ve mîrlik kurdular. Çemişgezek/Zaferanlûlar "Safevîler döneminde küçük bir beylik kurar ve varlığını Fetih Elişah Qaçari dönemine kadar sürdürür. Fetih Elişah Qaçari'nin yardımcısı Abbas Mîrza 1832 yılında bu Mirliği yıkar" (Akt. Arik 2012:143-44; özgün imlâ).

Şah Abbas döneminden Rıza Şah Pehlevî dönemine kadar Zaferanlû liderleri (îlxan) Qoçan valileri olarak doğudan batıya 150[1], kuzeyden güneye 65 kilometrelik bölgeyi yönettiler. İngiliz Gizli Servisi'nin raporuna göre 1929 yılında Qoçan havalisinde 50.000 Zaferanlû yaşıyordu. Bunların 12.000'i Şîrvan bölgesinde yaşarken 13.000'i göçebeydi. İngiliz Bahriye İstihbaratı'na göre ise, 1945 yılında, Qoçan ve çevresinde 10.000 aile, Şîrvan'da 2400 aile kadar Zaferanlû yaşarken, 2600 aile halen konargöçer hayatı yaşıyordu (Oberling 2008).

19. yüzyılda pek çok seyyah ve oryantalistin Horasan'a gittikleri ve Kürtlerin o dönemdeki durumları hakkında bilgiler verdikleri gözlemlenmektedir. Sözgelimi gezisine 3 Temmuz 1874'te başlayan George Campbell Napier (1845-1914), "Bugünkü Horasan" şeklinde adlandırdığımız bölgenin neredeyse tamamını dolaşmıştır. Bitki örtüsünden askerî gücüne, çadır sayısından geçim kaynaklarına kadarki pek çok konuda geniş bilgiler verir. Konumuz açısından dikkat çeken boyutlardan birisi, Horasan Kürtlerinin Türk, Türkmen, Tat, Özbek, Hazarî, Fars ve Arap, Afganî gibi topluluklarla bir arada yaşamasıdır.

[1] Mil olarak verilen rakamlar kilometreye çevrilip yuvarlanmıştır (S.T.).

Yönetim erki büyük ölçüde Kürtlerin elindedir. Napier da diğer yazarlarla benzer bilgileri paylaşır, bazen de ayrıntı sayılabilecek bilgiler verir. Sözgelimi Radkan ve Qoçan sınırındaki Yusûf Xan köyüne geldiğinde, buradaki Kürtlerin komşularından farklı fiziksel özellikler gösterdiklerini, ela ya da mavi gözlü olduklarını yazar (Napier 1876:89).

Qoçan'da yaklaşık 2000 ev olduğunu yazan Charles Metcalfe MacGregor (1840-1887), buradaki yönetici sülalenin Zaferanlû Kürtleri olduğunu yazar. Şehirde ayrıca Türkmen ve Farslar da oturmaktadır (MacGregor II 1879:86). Bocnûrd'da Şadilo Kürtleri oturur. Şefleri îlxanî sıfatı taşır. Egemenlik alanı Mane-Semelqan ile Atruk, Cacerm ve Esferayîn'e kadarki bölgede doğu-batı yönünde 145, kuzey-güney yönünde 85 km'yi bulur. Bu bölgenin nüfusu yaklaşık 28.000'dir ve üçte ikisi Kürttür. Çinaran'da 9000 Zaferanlû, Radkan'da ise 7000 Keywanlû Kürdü yaşar (II 1879:141-43). Yate (1849-1940) ise, Jiristan'daki [Ceristan] Milanlûların 50 köy ve 500 aile civarında olduklarını yazar (Yate 1890:225).

Zaferanlûlar gibi Şadlûlar (=Şadilû) da Şah Abbas tarafından 1600'lü yıllarda Batı İran'dan getirilip, Özbek ve Türkmen yağmalarına karşı Kuzey İran sınırındaki Bocnûrd'a yerleştirildiler. Rıza Şah dönemine kadar burada doğudan batıya 150, kuzeyden güneye 80 kilometrelik alanı yönettiler. 1832-33'e kadar Zaferanlûlarla aynı îlxanlık sayılan Şadlûlar, Necef Qulî Xan liderliğinde ayaklanarak îlxanlık talep ettiler. Bu talep kabul edilince kendi îlxanlıkları oldu. Askerî Rapor'a göre 1929 yılında Bocnûrd Şadlûlarının sayısı 75.000'dir ve hepsi yerleşiktir. Mesud Kayhân'a göre 1932-1933'te 18.000 Şadlû hanesi vardır. İngiliz Bahriye İstihbaratı ise, Şadlûların 1945'te tamamı yerleşik olan 18.000 aileden oluştuğunu rapor etmektedir (Oberling 2008).

Faik Bulut, Topqanlûlardan ayrılan Rûdkanlûların da Horasan'da bir Kürt hanlığı kurduklarını yazmaktadır. Ona göre söz konusu hanlık, Kaçarlar döneminden Pehlevî hanedanının düşüşüne kadar devam etmiştir:

> En ünlü hanları Ferhan-Han Ferhadi ile oğlu Ali Muhammed Han ve torunu Reza Han Ferhadi idiler. Bu sistem, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar sürdü; sonra hanlık sistemi feshedildi. Bunun yerine her kabilenin veya oymağın içinde *riş-sefid* (*ru spi* veya ak saçlı) yani aksakallılar kurulu oluşturuldu. Bunlar, devlet ile aşiret insanları veya kabileler arasında arabulucu işlevini gördüler. (Bulut 2018:423; özgün imlâ)

1893-1898 yılları arasında bölgede olan Yate, Keywanlûların da 1890'da îlxanlık aldıklarını, ancak bunun uzun ömürlü olmadığını yazmaktadır (Yate 1890:364-65). Henry Field'a göre, 1929'daki nüfusları 8000 civarındadır. Askerî Rapor, Amarlûların 1924'te 500 aileden oluştuğunu aktarmaktadır (Oberling 2008).

Zhigalin, Horasan'a göç eden Kürtlerin çoğunlukla İran-Türk sınırındaki çokdilli ve çokkültürlü daireden oldukları için Horasan'da uyum sorunu yaşamadıklarını yazar. Türk ve Fars toplulukları da aşağı yukarı aynı yaşam tarzına sahipti. Yerleştikleri bölgede Türkçe bir sözcük olan "il" adını aldılar, hanlarına ise "ilhan" denmeye başlandı. Bu topluluk kendini Kürt etnisitesi ile tarihî yurt olan etnik Kürdistan'ın bir parçası sayıyordu. Aynı şekilde Horasan Kürtleri, Kürt bağımsızlığını destekliyorlardı. Dil ve folklor gibi etno-kültürel özelliklerini uzun süre korudular. Zhigalin'e göre 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Horasan Kürtlerinin bağımsızlık arayışı olmuştur. Merkezî yönetimin buna karşı çıkması üzerine Rusya ve o dönemde Horasan'a müdahale etmiş İngiltere ile ilişkiler kurdular. Ancak bu ilişki ve destek talebi girişimleri sonuçsuz kaldı (Zhigalin 2002:4-25).

Horasan Kürtlerinin sözü edilen atmosferde bir ölçüde iktidar sahibi olmaları, aralarında çelişkiler olmadığı anlamına gelmez. Nitekim 1820'li yıllarda bölgede olan Fraser, Kürtlerin düşmanlığa varan ilişkilerine dikkati çeker:

> Kürtler belki bu askerler arasında en az güvenilen gruptu. Nakil[1] edilmiş, ancak şu an nötrleştirilmiş aşiretler hiçbir şekilde kendi aralarında birlik oluşturmuyorlardı; hatta bazı aşiretler kendi aralarında bile bölünmüştü ve her reis komşusunu çekemiyordu. Örneğin Habooshanlı [Qoçan] Necef Ali Bey, Radkanlı Muhammed Hüsseyin'den nefret etmekte ve kıskanmaktadır. Şu an kampta bulunduğumuz Deregüz Kürtleri ise her ikisinden de korkmakta ve nefret etmektedirler. (Fraser 2014:177; özgün imlâ)

Bütün bu çelişki ve düşmanlıklar, 1920'lerde başlayan Pehlevî dönemine gelindiğinde, söz konusu topluluğun en ağır şartlarla karşılaşmasının nedenlerinden biridir. Ama bundan da etkilisi, Şah Rıza Pehlevî'nin (1878-1944) tek ulus, tek iktidar paradigmasıydı: "Rıza Şah yerel hükümetlere karşı çıktı ve tek yönetim, tek ülke (İran) kurma çabasına girdi ki bu yerel yönetimlerin kültürel, toplumsal, dilsel ve siyasal egemenliklerinin kaldırılma sürecinin başlangıcı oldu" (Shekofteh 2013:277). İlxanlıkların Kürt olmaları, yalnızca Kürtleri kendi kültürleri ve dillerine yaklaştırmıyor, Kürt kültürünü komşu topluluklar için de dominant kültür haline getiriyordu. Ancak statü kaybı ve değişikliği, Kürtlerin önünde şimdi de devam eden zorlu bir asimilasyon ve yok oluş perdesini açıyordu.

I.H. Tewehudî'ye Göre Horasan

Son yıllarda kullandığı "Kanîmal" mahlasıyla da bilinen Kelîmullah Tewehudî, Horasan Kürtlerinin manevî lideri ola-

[1] Fraser'ın dipnotu: "Horasan Kürtleri Büyük Şah Abbas'ın emirleri ile Ermenistan'ın sınırındaki Kürdistan'dan alınıp Horasan'ın kuzey bölgelerine yerleştirilmişlerdi ve bugün burada hâlâ ırklarını sürdürmektedirler."

rak tanımlanabilir. Tewehudî, çok sayıda kitaba imza atan ve İran devleti tarafından yoğun baskı uygulanan bir düşünürdür. 1980'li yıllarla birlikte Horasan Kürtleriyle ilgili olarak yazılmış olan hemen hemen her bilgi, onu refere eder.

1941'de Şîrvan'a bağlı Oxaz köyünde doğan Kelîmullah Tewehudî, Horasan Kürtlerinin ulusal uyanışının son dönemdeki en etkili aktörüdür diyebiliriz. At binen, dutar çalan, bahçe belleyen, şiir yazan, ağaç budayan, "lo" (Horasan Kürtlerinin geleneksel şarkılarına verilen ad) okuyan ve doğduğu köydeki evini bir etnografya müzesine çeviren Tewehudî'nin kitaplarını şöyle sıralayabiliriz: *Hereketê Târîxiyê Kord be Xorâsân* (6 cilt, 1359-1386), *Esferâyînê Dîrûz ve Emrûz* (1374), *Albumê Musîqiyê Şomalî Xorâsân* (1375), *Dîwânê 'Irfaniyê Ce'fer Qulî Zengelî: Melikü'ş-Şuerayê Kurmanc* (1375), *Terenehahâyê Kurmancê Xorâsân* (Farçaya çeviri 1379), *Darî Çil Çîrok* (1379), *Derextê Çihel Dastân (Bîst û Yek Efsaneyê Kordî-yê Xorâsân)* (1379), *Lîstikê Kurmancî; Qoşmenewazîyê Ostâdan: Elî Abçûrî ve Hoseynê Bebî* (dn), *Kelîder der Esnad ve Vaqeîat (Xanê Kelmîşî) (1392), Hezar ve Yek Şebê Kurmanciyê Xorâsân: Felsefeyê Şi'ir ve Mûsiqiyê Kurmanc (Dâstânhâ, Hikâyethâ, Rivayethâ)* (1392).

Tewehudî'nin Horasan Kürtleri üzerindeki etkisi, bu kitabın da yazılmasının dayanağını oluşturur demek mümkündür. Zira 20. yüzyıldan itibaren büyük bir asimilasyon dalgasıyla yüz yüze kalan Horasan Kürt toplumu, onun ilki 1979'da çıkan altı ciltlik *Hereketê Târîxiyê Kord be Xorâsân* (Kürtlerin Horasan'a Tarihî Göçü/Yolculuğu) kitabıyla adeta dirilmeye başlar. Kurmanc Xoresanî, aşağıda konumuzla ilgili olan bölümleri altı ciltten özetlediğimiz çalışmanın toplumu derin bir uykudan uyandırdığını yazar: "Hiçkimse, içinde birçok sorun ve eksikliği barındırmasına rağmen, bir kitabın, bir halkı 20 yıl süren ağır bir uykudan uyandıracağını düşünmüyordu" (Xoresanî 2009:4). Horasan toplumu bu kitapla kaderlerinin 1514'teki Çaldıran Savaşıyla nasıl değiştiğini öğrendi. Kitabın her cildi, söz konusu toplumu kendi gerçekliğine daha çok yöneltti.

Yukarıda büyük göç ve sonrasına kadarki süreci bir ölçüde açımladık. Peki asıl olarak Horasan'a yerleşen ya da yerleştirilen Kürtler bu konuya nasıl bakıyorlar, neler söylüyorlar? Osmanlı-İran sahaları arasında, Ehmedê Xanî'nin deyimiyle set ve hisar olan Kürtlerin (Xanî 2007:46) kaderi nasıl değişti? Horasan'a kimler gitti? Orada nasıl yaşadılar? Burada Tewehudî'den bir özetleme ile birlikte başka kaynaklarla karşılaştırma da yapacağız.

Tewehudî'ye göre İran'da Şah İsmail Safevî'nin (1501-1524), Osmanlı'da ise II. Bayezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) parantezler içinde gösterilen hâkimiyet yıllarında Kürdistan, sınırlarına kimsenin müdahale edemediği güçlü bir "özerkliğe" sahipti. Bu dönemin Kürt beylikleri kendi çıkarları için her iki tarafın da çıkarlarını gözetmek gibi bir "ikili siyaset" güdüyorlardı. Dönemin en güçlü Kürt emirleri Bitlis hâkimi (*Şerefname*'nin yazarı Şeref Xan'ın babası) Emîr Şeref Xan Şekaki (Şeqaqî) ile Çemişgezek hâkimi Rostem Xan'dı (Hacî Rustem Beg). Kürt siyasi tarihinde önemli bir yer tutan bu ikili, dış politika tarzına tipik birer örnek teşkil ediyorlardı. Şah İsmail'in henüz güçlenmemiş olduğu süreçte bu iki beylik daha çok Osmanlı yönetiminin yanında yer almışlardı. Öyle ki 1512 yılında Mısır elçisi Şah İsmail'in huzuruna gidip Osmanlı'ya karşı ittifak önerdiğinde Rostem Xan, bu gizli görüşmeyi Sultan Bayezid'e bildiren kişi oldu (Tewehudî I 1979:9-10). Şah İsmail'in güçlenmesiyle birlikte başlayan süreçte bu iki beylik yer yer konjonktürel bir tavır geliştirdi. Çaldıran Savaşı öncesi Emîr Şeref Xan, Bitlis'i, Rostem Xan ise Çemişgezek yönetimini de kapsayan Diyarbekir'i Şah İsmail'in denetimine verdiler. Tewehudî bu durumun gerekçesini şu şekilde özetliyor: "Biliyoruz ki Kürtler her daim İran topraklarına daha fazla ilgi gösterdiler ve kendilerini İran'dan ayrı düşünmediler" (I 1979:9). Bu yorumun mezhebî bir saikle yazıldığı ileri sürülebilir. Zira tam da bu dönemde Dimdim ve çevresinde Şah Abbas'ın liderlik ettiği ve önemli bir kısmını Kürtlerin oluşturduğu Safevî or-

dusu ile Kürtler arasında şiddetli çarpışmalar gerçekleşiyordu (1608-1610). Şah Abbas, "1608 yılında Bradost aşireti reisi Xane Lepzerrin'i [Xanê Lepzêrîn] öldürerek tüm aile efradını ve aşiretini kılıçtan geçirdi. Safavi tarihçisi İskender Bey bu katliamı anlatırken bir tek ferdin sağ bırakılmadığını söylemektedir" (Bozkurt ty:128; özgün imlâ).

Özellikle 16. yüzyılın Osmanlı ve Safevî sahalarında sürekli bir kaos şeklinde tanımlanması mümkündür. Osmanlı sahasında büyük çalkantılara neden olan Celalî ayaklanmaları, en şiddetli süreci 1599-1608 döneminde geçirmiştir (Akdağ 1995:31). Bu süreç, tam da Horasan'a yönelik göçertmenin pratikleştiği süreçtir. Her iki taraf da Kürtleri bir o tarafa bir bu tarafa sürerler. Mesela Osmanlı ve Safevî devletleri aralarında sürüp giden savaşın 20 yıllık sürecinde (1535-1555) Kürtleri çeşitli yerlere sürgün ettiler. Şah Tahmasb bazı Kürt aşiretlerini Horasan'a sürerken Kanunî Sultan Süleyman bazı Kürt aşiretlerini sınıra sürdü (Emîn 2017:44). Savaş meydanı ve sık sık ihlal edilen bir tampon bölge olan Kürt ana kıtası, büyük bir yıkım yaşamıştır. Griswold, her iki güç arasında gerçekleşen savaşlarda iki tarafında da savaş alanını insansızlaştırma yöntemine başvurduğunu belirtmektedir:

> Bu topyekûn savaşta hem Türkler, hem de İranlılar, düşman yararlanmasın diye herşeyi yok etme taktiği uyguladılar [....] Bu yakıp yok etme, hemen neredeyse, on yıl sürecek yerel kıtlık koşulları yarattı. Geriden gelen İranlılar, yıllar önce Şah Tahmasp tarafından geliştirilen bir strateji uyarınca, köylerin, kasabaların halkını tümüyle sürüyorlardı. [....] Aras nehrinin kuzeyindeki Culfa gibi bölgedeki bütün diğer kentler, büyük bir nüfus göçü sonunda, Müslüman olsun ya da olmasın, tüm nüfuslarını yitirdiler. Şah genellikle Hıristiyan köy ve kasabalarından yetişkinleri ve çocukları seçip Osmanlıdaki kapıkulu yeniçeri sistemi gibi, zorla gulam (köle) birliklerine katıyordu. Ya ölüm, ya da İsfahan'da yeni bir yaşam arasında seçim yapmak zorunda kalan Culfalı Ermeniler, 1013/1604-1605 kışında,

Şah'ın acımasız askerlerinin zoruyla, yüzlerce kilometre güneye yürüdüler. (Griswold 2002:79)

Tewehudî'nin anlatımına dönelim: Çaldıran Savaşı'nın Şah İsmail'in yenilgisiyle sonuçlanması,[1] buradaki Kürtler için yeni bir coğrafyanın kapısını araladı. Rostem Xan her ne kadar savaş sırası ve sonrasında Osmanlı'yla uzlaşı yolları arasa da Yavuz Sultan Selim'in emri üzerine boynu vurulmak suretiyle öldürüldü. Onun gibi binlerce Kürt ve Kızılbaş aynı şekilde katledildi. Rostem Xan'ın öldürülmesinden sonra Çemişgezek ili Osmanlı yönetiminden siyasi ve sosyolojik olarak büsbütün uzaklaştı. Nihayet Çemişgezekliler, İran Şahı I. Abbas (1588-1629) döneminde Horasan'a nakledilen ikinci büyük Kürt aşiret grubu oldular (I 1979:12).

Aslında Şah İsmail devrinden itibaren Kürtler, özellikle de Qeremanlû Kürtleri çevre bölgelerden Horasan'a dağınık bir şekilde, dışarıdan gelen saldırılara karşı savunma amaçlı götürülüyorlardı (I 1979:25). Hâlâ Horasan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Qeremanlû Kürtleri, Çemişgezek aşiret konfederasyonu bünyesindeki bir gruptu. Horasan'a asıl sistemli iskân politikası ise, I. Şah Tahmasb (1524-1576) devrinde hayata geçirildi. Onun döneminde Zengene, Çegnî, Zeyk ve Kelhorlar Horasan'a yerleştirildi. Şah Tahmasb ve halefi Şah I. Abbas'ın Özbek istilasına karşı verdiği Horasan merkezli mücadeleye büyük Kürt emirlerinden Oğlan Budak Xan liderliğindeki Çegnî[2] Kürtleri damgasını vurdu.

---

[1] Mehmet Rezan Ekinci, ana Kürt kıtasının Safevî Devleti'nin güçlenmesi ile bu devlet ve Osmanlılar arasında "bir çekişme zemini haline gel[diğini]" yazar. Bu noktada etkileri bugüne kadar devam eden "doğu siyaseti" ortaya çıkar. Savaşı Osmanlıların Kürt mîrlerinin desteği ile kazanmaları, "bölgenin Osmanlı idaresindeki statüsü[nü] belirler" (Ekinci 2017:36).
Mihemed Emîn Zekî Beg, "Çengenî" diyor (Zekî Beg 1998:66, 170). İskender Bey Münşî ise, *Tarixê Alemârâyê Abbâsî*'de Çegnîleri "Kürt taifesi" başlığı altında anar ve şöyle der: "Diğeri Çekenî Oğlan Budağî, Fars beylerinden biri olup Horasan beldelerinden Habuşan'ın [Qoçan] hâkimi idi" (Akt. Gündüz 2016:102).

Qeremanlû aşiretinin ana yurdu Van Gölü'nün doğusu, Sivas ve Karadeniz'e yakın bölgedir. Qeremanlû aşireti Şah İsmail döneminde İran'ın yanında saf tuttu, öyle ki en ünlü isimlerinden Bayram Beg Qeremanî, Şah İsmail'in kız kardeşiyle evlendi (II 1984:197). Şah İsmail'in Şiîliği resmî mezhep olarak kabul etmesi ve İran'ın Sünnî rejimlerle çevrili olması, Çemişgezek Kürtlerinin göçü gibi Qeremanlû göçünü de tetikleyen ana nedenlerden biri oldu. İran'ın doğusu Sünnî Özbek, batısı Sünnî Osmanlı saldırısı altındaydı. İlk olarak Şah İsmail, Horasan'da Özbek saldırılarına karşı Bayram Beg Qeremanlû liderliğindeki Qeremanlû Kürtlerinden bir güç oluşturdu. Sonrasında halefi Şah Tahmasb da Zengene, Çegnî, Zeyk ve Kelhor Kürtlerinden Horasan'da bir cephe oluşturacaktı. Bugünkü İran-Irak Kürtlerinden olan Çegnîlerin Özbeklere karşı savaştığı tarihlerde Qeremanlû Kürtleri de Horasan ve çevresinde Özbek saldırılarına ve İran içindeki isyanlara karşı etkili bir mücadele yürütüyordu (II 1984:137-38).

Çegnîlerin Horasan'daki yararlılıkları, mevcut yapıdaki önemlerini artırdı. Bu yükselişte Çegnîleri bir liderlik etrafında toplayan Oğlan Budak Xan'ın rolü büyüktü. Tewehudî öncelikle Budak Xan'ın ismiyle ilgili bir not düşüyor: "Oğlan Budak Xan Türkçe bir isim ama bütün tarihçiler onun Kürt olduğunu vurguluyorlar. Horasan Kürtlerinin bazen Türkçe adlar almaları ve bölgedeki Türkçe yer adları Türkî topluluklarla olan kültürel alışverişin bir sonucuydu. Kelimelerin sonundaki "lu/lû" eki bu alışverişe bir örnek. Bugün bile Oğlan Xan ve Budak Xan isimleri Horasan Kürtleri tarafından kullanılıyor" (I 1979:25; II 1983:105). Tewehudî'ye göre Budak Bey liderliğindeki Kürtler, Şah Tahmasb döneminde Özbeklerin Horasan'daki Esferayîn'e yönelik müdahalesine karşı müthiş bir direniş sergileyerek şehrin Özbeklerin eline geçmesini engellediler. I. Şah Abbas'a kadar Çegnîler Esferayîn hâkimiydi. I. Şah Abbas'ın saltanatının ikinci yılında (1589) Özbekler Abdülmümin Han liderliğinde bu kez Meşhed başta olmak üzere Horasan'ı istila ettiklerinde I. Şah Abbas,

daha önce "rüştünü ispatlamış" olan Budak Bey'e Meşhed'in hâkimiyetini devretti. Hatta ona oğlu Şehzade Sultan Hüseyin'in lalası olma payesi verdi. Bu dönem artık Kürtlerin Horasan'ın kuzeyinde güçlenip kök saldıkları dönem oldu (I 1979:25; ayrıca Kazvinî ty:817).

Bazı İran kaynaklarına göre hâlâ çoğu Horasan'da yaşayan Çegnî Kürtleri tıpkı Şadlû Kürtleri gibi Türkçe konuşuyorlar. Bazı İran kaynakları ise Çegnîleri Lor (Lur) olarak tanımlıyor. Ortak kanı ise Safevî devrinde dışarıdan gelen saldırılara karşı İran'ı destansı bir kahramanlıkla savundukları yönünde. Bu görüş "resmî" sayılabilecek İran kaynaklarında da mevcut. Örneğin Kazvin merkezli Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi öğretim üyesi ve tarih araştırmaları kurul üyesi Nasırullah Purmuhammedî ile Berumend Sovrenî, I. Şah Tahmasb döneminde Kürt aşiretlerinin rolünü inceledikleri makalede şu ifadeleri kullanıyorlar: "Kürt aşiretler, Safevî devletinin kurulmasında ve güçlenmesinde en etkili rolü oynayan güçlerden biriydi. Hem jeopolitik konumları ve iki ülkeye de sınırlarının olması hem de İran'ın doğusunda (Horasan) varlık göstermeleri Kürtleri Safevî planlarının işlemesinde en önemli role sahip aktör konumuna getirdi" (Purmuhammedî ve Sovrenî 2013:449-51).

Purmuhammedî ve Sovrenî, makalelerinde Kürtlerin Safevî devrinde oynadıkları önemli rolün Safevî devrini inceleyen tarihçiler tarafından bugüne kadar yeterince incelenmediğini de vurguluyorlar (2013:451). Çegnîlerin rolüne değinen İranlı araştırmacı Ali Ekber Liyavelî ise, Çegnîleri ele aldığı yazısında şu ifadeleri kullanıyor: "Bugün çoğunluğu Horasan'da yaşayan Çegnî Kürtleri İran tarihinde iftiharla anılan parlak bir üne sahiptirler ve ülkedeki Kürtlerin en savaşçı taifesi, en iyi askerler olarak anılırlar" [(Liyavelî 2013) Liyavelî, doğrudan Tewehudî'den (Tewehudî II 1983:105) aldığı bu cümleyi kaynak göstermeden kullanıyor]. Bedlîsî'ye göre de Çegnîler cesaretli, yiğit ve atılgan oluşlarıyla ünlüdürler. İskender Bey Münşî'nin 1616 yılında kaleme aldığı ve I. Şah Abbas devrini

anlattığı *Tarixê Alemârâyê Abbâsî* adlı eserinde ise Çegnî aşiretinin ileri gelenleri şu şekilde sıralanıyor:

Ahmed Sultan Çegnî (Çaki Sultan'ın oğlu)
İsmail Qulî Xan Çegnî
Uxurlu Sultan Çegnî
Beyramali Sultan Çegnî
Zunmir Sultan Çegnî
Şah Ali Sultan Çegnî
Şahverdi Sultan Celaloğlu Çegnî
Sefer Qulî Beg Çegnî
Ali Xan Çegnî (Mirza)
Kutbeddin Agayi Çegnî
Muhammed Halife Çegnî
Murat Xan Sultan Çegnî (II 1984:114; ayrıca bkz. Kazvinî ty:132, 422, 828)[1]

Mihemed Emin Zekî Beg, Çegnîlerin Süleymaniye ile Merağa arasında yaylak-kışlak göçebeler olduğunu söylüyor (Akt. Tewehudî II 1983:107) Tewehudî de Horasan'a göç etmeden önce İran'da dağınık yaşadıklarından söz ediyor. Bununla birlikte bazılarının ana yurdunun Loristan olduğu da belirtiliyor. Tewehudî, Çegnîlerin Çemişgezek Kürdü olmadıklarını özellikle vurguluyor (II 1984:113).

Çegnî adı, 'Çegene'den geliyor ki koyun ve keçilerden oluşan bir sürüye verilen isimdir. Sürüden her 4, 5 veya 10 baş hayvan bir aileye aittir. Yani Çegnî, diğer Kürtlere göre daha az hayvana sahip, "malsız-mülksüz Kürtler" manasında kul-

[1] *Tarixê Alemârâyê Abbâsî*'de Horasan hâkimi emirleri ise şöyle sıralanmaktadır: İbrahim Karamanlû, İsfendiyar Beg Avçibaşi Arabgirlu veled-i Kemal Beg, Elvend Sultan Karamanlû, Bayram Beg (Han) Karamanlû (Özbek savaşında öldürüldü), Piri Beg (Qerapiri Beg) Karamanlû, Husam Beg Karamanlû veled-i Behram Han, Hakverdi Sultan Arabgirlû, Rüstem Han Karamanlû, Ali Beg Zahurî, Ali Beg Zengene, Ali Han Şadi Tekelû, Karaman Beg Karamanlû, Kemal Beg Arabgirlû, Muhammed Qulî Beg Arabgirlû, Serdar Mahmûd Çemişgezekî, Yakub Beg Karamanlû, Yusuf Sultan Çemişgezek (II 1984:113).

lanılıyordu (II 1984:105-106). Tewehudî, Çegnî lider Budak Bey'in (sonrasında Xan) 1604 yılına kadar Meşhed, dolayısıyla Horasan hâkimi olarak kaldığını yazıyor. Onunla birlikte oğlu ve kardeşi de I. Şah Abbas'ın sınır bölgelerinden sorumlu tuttuğu ve güvendiği liderlerdi (II 1984:112). Tewehudî, bugün Qoçan'ın Çegne bölgesinde yaşayan Çegnî Kürtlerinin askerî, sosyal ve kültürel alanda ve aynı zamanda tıpta önemli bireyler yetiştirmiş, topluma büyük katkılarda bulunmuş bir topluluk olduğundan bahsediyor (II 1984:115).

I.H.1. Çemişgezek Göçü

İran Şahı Sultan Muhammed Hüdabende döneminde (1577-1587) Karabağ, Şîrvan, Gence, Nahçıvan ve Aras nehrinin kıyılarını kapsayan Güney Azerbaycan, Osmanlı hâkimiyetine ve İran'la çatışmalara sahne olmuştu. Aras nehri kıyılarında Çemişgezek ve Şadlû Kürtlerinin mesken ve yaylakları da bulunuyordu. Tewehudî'nin, "Hüdabende'nin beceriksizliği" olarak yorumladığı süreçte Osmanlı bu bölgeye çok sayıda Türk yerleştirmişti. Osmanlı-İran savaşlarının ardından, Güney Azerbaycan'da konumlanmış Kürtler, Kaçarlar, Ustaclûlar ve Afşarlar bu mıntıkadan Azerbaycan'ın iç kesimlerine doğru göç etmişlerdi. Zira Osmanlı'nın iskân hareketi nedeniyle Azerbaycan'ın güneyi ve Kürdistan bölgesi artık büyük bir göç kitlesini barındıracak yeterlilikte değildi. Buna ilaveten bugünkü Türkiye, Lübnan, Irak ve Suriye'den Kürtler, daha çok Osmanlı ile yaşadıkları sosyo-politik ayrılıktan ötürü göç ederek Mehabad ve Mukrî (Urmiye gölünün güneyi) bölgesine yerleşmişlerdi (II 1984:142).

Böyle büyük bir göçün neticesinde halkın sürüleri açlıkla karşı karşıya kaldı. Bu yüzden otlak ve sulaklar üzerinde sürekli ihtilaf yaşanıyordu. Bazı Kürtler buradan dağınık bir şekilde bugünkü Tahran'a doğru bir göç rotası izliyorlardı. Çünkü daha verimli topraklara ihtiyaçları vardı (II 1984:142-43). Zeki bir siyasetçi olan I. Şah Abbas buradaki yığılmadan endişe ederek çareler düşünmeye başlamıştı. Çemişgezek

Kürtleri Şah Abbas'ın da özendirmesiyle önce Mehabad'a oradan da Tahran'ın güney ve güneydoğusundaki Xar ve Veramîn'e göç ettiler (II 1984:143).

Kürtler burada birkaç yıl çiftçilikle uğraştılar. Ancak Horasan'daki Özbek katliamlarına, kadın ve çocukların esir alınmasına tanıklık ediyorlardı. Bu durum onlarda Horasan'ı savunmaya dönük politik bir ilgi uyandırıyordu. Derken Çemişgezek Kürtlerinin ileri gelenleri Horasan'da Özbek saldırılarına karşı mücadele edebileceklerini I. Şah Abbas'a bildirdiler. Nihayet tarihî göç Xar/Germsîr'den Horasan'a doğru, 1598 yılının Ramazan ayında başladı (II 1984:144). Kürtler "dağ gibi atlarıyla ve develerin çıngırak sesleri arasında," kervanlarıyla yola koyuldular.

Bu büyük göçe İran askerleri de eşlik ediyordu. Ayrıca Mazenderan hâkimi Ferhad Xan Karamanlû, Kirman hâkimi Gencali Xan Zeyk, Azerbaycan Beylerbeyi Zülfükar Xan Karamanlû da güçlerini Bestam'daki güçlerle birleştirdiler. Kürtlerin ilk durakları Hüseyin Ali Xan Çegnî'nin hâkimiyetindeki Bestam şehri oldu (II 1984:143-44). Bu göçü müteakip Sebzewar, Nişabûr, Kaşmir ve Esferayîn şehirleri ve kırsal bölgeler Özbeklerden bir bir alındı (II 1984:145).

Aslında 1596 yılında, İran'ın doğusunu viraneye çeviren Moğol-Özbek istilasından sonra, Çemişgezek Kürtlerinden olan, Xar ve Veramîn sakini Mîr Celîl, Moğol gücünün kırılmasında önemli rol oynamış, Karamanlû Kürtlerinden Ferhad Xan'ın da yardımıyla, o süreçte Horasan'dan çekilmiş olan I. Şah Abbas'a tekrar bölgenin kapısını açmıştı (II 1984:111). 1599 yılında ise, Özbek saldırıları kırıldıktan sonra Budak Xan yeniden Meşhed hâkimi ilan edildi. Şah Abbas'ın Çemişgezek Kürtlerinin yardımıyla Herat'ı almasının ardından İran'ın doğusu Kürt komutanlar ve ileri gelenler arasında paylaştırıldı. Sistan da Kirman hâkimi Gencali Xan Zeyk'in denetimine verildi. Çegnîler Meşhed ve Güney Horasan'ın bir kısmına zaten hâkimdi. Horasan'ın kuzeyi ise 1603 yılında resmen Çemişgezek Kürtlerinin hâkimiyetine verildi

(II 1984:152). Harezm topraklarına kadar olan bölge Şah Ali Xan ve Mîr Celîl Çemişgezek'in idaresindeydi (II 1984:153). Tewehudî burada Çemişgezek Kürtlerinden bahsederken parantez içinde Zaferanlû ve Şadlû demektedir. Zira aşağıda bahsi geçen Şadlû Kürtleri de Çemişgezeklilerle aynı dönemde göç etmiştir. Çemişgezek Kürtleri bu dönemde Künbedkavus'tan Merv'e, Sebzwar'dan Nisa'ya kadar hâkimiyet kurmuştu. Ancak 19. yüzyılda, özellikle 1882'de Rusların bölgeye girmesiyle hâkimiyet alanları daralacaktı.

I.H.2. Kürtler Horasan'a Göçtü mü Göçertildi mi?

Tewehudî'nin eserinden, Kürtlerin Horasan'a gidiş nedenine dair farklı tezlerin olduğunu anlıyoruz. Bir görüşe göre Kürtler Horasan'a sürgün edilmiş mazlumlardı. Tewehudî, savaşçı özellikleriyle öne çıkan Kürtlerin Özbeklere karşı verdiği tarihi mücadeleyi örnek göstererek "Bu, Şah Abbas'ın Kürtleri Horasan'a sürgün ettiğini söyleyenlere cevaptır" diyor ve sürgün iddiasını kesin bir dille reddediyor (II 1984:141). Tewehudî, Horasan Kürtlerinin evini yurdunu terk edip Horasan'a göç etmiş/ettirilmiş mağdurlar olarak nitelendirilmesine karşı çıkarak o dönemde zulmün Kürtler arasında yer edinemeyeceğini çünkü Kürtlerin kılıcını, süngüsünü, hançerini ve silahını yanından bir an bile ayırmayan, her daim çarpışmaya hazır savaşçı ve muktedir bir halk olduğunu vurguluyor. Tewehudî'ye göre I. Şah Abbas, tek başına Özbeklerle savaşmaya cesaret edemediği için bir Çemişgezek emirinden yardım almayı seçti (II 1984:142). Bu süreçte Özbeklerle iki büyük çarpışma yaşandı. Bunlardan biri Esferayîn'de Karamanlû Kürtleri tarafından püskürtüldü, diğeri Çemişgezek Kürtlerinin lideri Şah Ali Xan'ın güçleri tarafından püskürtüldü ki bu Kürtler, Mehabad'dan gelerek Xar'a yerleşmiş olanlardı. O dönemde Kürt lider Şah Ali Xan'ın bir emriyle 40 bin kişilik Kürt aileler seferber olabiliyorlardı. Tewehudî, I. Şah Abbas'ın böylesine bir gücü ta Mehabad'dan esir alıp zorla göç ettirmeye, sürgün etmeye gücü yeter miydi diye so-

ruyor. Ancak Tewehudî'nin bu değerlendirmesinin mezhebî ya da İran'daki sansürle ilgili olduğu ileri sürülebilir. Zira bu kadar geniş bir coğrafyadan gerçekleştirilen göçertmenin ancak bir bölümü gönüllü göç olabilir. Yukarıda da değerlendirildiği gibi, göçertme bir siyasî manevradır ve bu şekilde hem Kürt ana kıtasındaki Kürtlerin düzene başkaldırıları hafifletilir hem de İran coğrafyası kuzeyden tazyik eden Sünnîlere karşı korunmuş olur.

I.H.3. Zaferanlûların (Çemişgezek) Horasan'daki İdarî Yapısı

Zaferanlû, Safevî devrinde en büyük ve en kurumlaşmış eyaletti ve 32 büyük ve küçük bölgeden oluşuyordu. Merkezi devlete tabi olan eyalet "îlxan" (ilhan) unvanlı lider tarafından yönetiliyordu. İran'ın doğusu ve kuzeydoğusu bu îlxana emanetti. Gerektiğinde îlxan, 32 bölgeyi temsilen bir Kürt ileri gelenini çağırarak bir "şura meclisi" oluşturuyordu. Îlxanlık makamına Şah Abbas döneminde "Mîr-i Çemişgezek" (Çemişgezek emiri) denirken geç dönem Safevî devrinde "Vekil-i Ekrad" (Kürtlerin temsilcisi) veya "Xan" deniyordu. Xan, "Sultan"dan daha üst bir makamdı. Ayrıca İran şahları ferman ve mektuplarında "Âlîcâh" (makamı yüksek) sıfatını "Xan" manasında kullanıyorlardı. Nadir Şah devrinde ise Horasan'daki en üst makam "Mîrîmîran" idi. Kaçar devrinde bu makam "Îlxan" olarak değiştirildi (II 1984:153).

Zaferanlû İlhanlığı'nın emrinde 32 "Îlbeg" (ilbey) bulunuyordu. Bir îlbegin altında ise birkaç "Beg" (bey) bulunuyordu. Begler de bir veya birkaç köyü idare ediyordu. En küçük il, 1000 aile bireyinden oluşuyordu. Keykanlû (Kîkan), Şihkanlû (Şêxkanlû/Şêxikan), Karamanlû (Qereman), Keyvanlû (Keywan), Sufiyanlû (Sofiyan), Tupkanlû (Topkan) aşiretleri ise 5000'er kişiyi barındırıyordu. Her küçük aşiret (kabile-klan) 500 kişi barındırırken daha küçükleri 200 ila 300 kişiden oluşuyordu. Her kabile birkaç "tuper," her tuper de birkaç aileden oluşuyordu (II 1984:154).

I.H.4. Şadlû (Şedilû, Şedillû) Kürtleri

Şadlûlar, Çemişgezek Kürtleri ile eşzamanlı olarak, Kafkasların güneyinden Azerbaycan'a, oradan Xar ve Veramîn'e, oradan da Horasan'a göç etmişlerdir. Ana yurtları Kafkaslardaki Dvin (Dabil), Çuhorseid,[1] Bucengird, Gence, Erivan ve bugünkü Dağlık Karabağ'dı. Bugün ise merkezleri Bocnûrd'dur. Ahmed Kesrevî'ye göre Şadilû Kürtleri, Rewadî Kürtlerinin bir koludur. Kesrevî, Rewadîlerin ise Ermenistan merkezli Hamzanîlerin (Hamzanlû) bir kolu olduğunu söylüyor. Aynı yazar, Rewadîlerin İslâmiyet'ten önce Ermenistan'ın Dvin bölgesi yakınlarında yaşadıklarını, İbnu'l Esîr'in (1160-1233) de onların Kürt olduğunu vurguladığını aktarıyor. Rewadîlerin bir kolu da Şedadîlerdir ki onlar da aynı bölgede yaşamaktaydılar (Akt. II 1984:311). Şedadîlerin en meşhur lideri, Muhammed'in büyük oğlu Fadlun idi. 48 yıl hüküm süren Fadlun, Ermeniler ve Gürcülerle pek çok kez savaşarak büyük zaferler elde etti. Fadlun zamanının müneccimbaşı, halkın ondan çok hoşnut olduğunu ve 1027'de Aras nehri üzerine büyük ve güzel bir köprü inşa ettirdiğini söyler (II 1984:312-13).

Tewehudî Şadlû, Şedadî, Rewadî ve Hamzanîlerin aynı kökten geldiklerinin ve zaman içinde kollara ayrılarak her bir kolun kendi lideriyle adlandırıldığı bilgisinin aşikâr olduğunu belirtiyor (II 1984:313).[2] Öyle ki, Tikrit Kalesi valisi Şadi bin Mervan'ın liderliğindeki kollardan biri Suriye ve Mısır'a göç ederek Eyyubî silsilesini başlatmıştır. Selahaddin Eyyubî, Mervan'ın torunuydu. Tewehudî, Şadî ve Şedad isimlerinin aynı Kürtleri işaret ettiğini söylüyor. 1599-1605 tarihleri arasında kaleme alınan ama yazarı bilinmeyen *Tarih-i Kızılbaşan*'da "Anlatırlar ki, kendilerine Âl-i Eyyüb denilen Mısır sultanlarının atası olan Şadi, Kürt yiğitle-

---

[1] Çuxorseid-Sahat Çukuru. Iğdır-Erivan arasında bulunan bir ova. Öte yandan Ebu Bekr-i Tihranî, "Sa'd oğulları"ndan bahsederken onların Türk olduklarını yazar. Ona göre bir Karakoyunlu boyu olan Sa'dlular, Erivan'la Arpaçay'ın Aras nehrine karıştığı yerde yaşarlar. Bu bölgedeki "Çuhur Sa'd," onların kışlağıdır (Tihranî 2001:37, 58).

rindendi" cümlesi dikkati çeker (Gündüz, haz. 2016:70). Şeref Xan da "Mısır Meliki Şadi bin Mervan'ın Azerbaycan'ın Dvin bölgesinin Rewadî Kürtlerinden olduğunu" söyler. Şeref Xan, Dvin'in harabeye döndüğünü ve artık Çuhorseid olarak anıldığını da not düşüyor (Akt. Tewehudî II 1983:314). Şadlû Kürtleri göç ettikten sonra Özbek saldırılarında harabeye dönmüş olan Horasan'ın kuzeyine yerleştiler (II 1983:315).[1]

[1] Şadîler, dünya üzerine en çok yayılan Kürt aşiretlerinden biridir. Bu aşiret, Eyyubî İmparatorluğu'nun çekirdeğini oluşturan aşirettir. Nitekim Evliya Çelebi, Eyyubî İmparatorluğu'nu "Eyyûbiyân bin şâdü'l-Kürdî" (Şad Kürtleri oğulları Eyyubîleri) şeklinde anıyor (Evliya Çelebi X 2006:31). Aynı şekilde Mısır'daki Devlet-i Ekrâdiyân'dan (Kürtler Devleti) söz ederken şöyle diyor: "Bunlar şâdü'l-kürdî'den müteferrik olmuşlardır. Yedi nefer kimesnedir. Mısır'da devletleri helc ü melc olmuşdur. Müddet-i saltanatları (---) sene. Ammâ cümleden mu'azzamı Sultân Muhammed Ekrâd'dır kim İmâm Şâfi'î üzre bir kubbe-i âlî binâ edüp rusâs-ı nîlgûn ile pûşîde edüp kendüler dahi İmâm Şâfi'î'nin hâk-i pâklerinde vâlideleri ile medfûndur" (X 2006:32). İbn Xelikan'ın (İbn-i Hallikan, 1211-1282) kitabını *Siltan Selaheddînê Eyyûbî* adıyla Kürtçeye çeviren M. Emîn Narozî'nin aktardığına göre İsveç'in *Dagens Nyheter* gazetesince, 1999 yılında "son bin yılın en seçkin on kişisi"nden biri olarak Selahaddîn Eyyûbî'yi göstermiştir. İbn Xelikan, Selahaddîn Eyyûbî'nin aslen Azerbaycan'ın küçük şehirlerinden olan Dvin/Divinli olduğunda tarihçilerin aynı fikirde olduğunu yazar. O, çok büyük bir Kürt aşireti olan Hezbanîlerin Rewadî obasına mensuptur. Xelikan, bilgili ve sözüne güvenilir birisinin, ona Dvin yakınlarında, Ecdeneqan adında bir köy olduğunu, köyde meskûn Kürtlerin Rewadî olduklarını ve Selahaddîn'in babası Necmeddîn Eyyûb'ün bu köyden olduğunu söylediğini aktarır. Dede olan Şazî'nin [Şadî] Necmeddîn Eyyûbî ve Şêrkoh adlı oğullarını alarak Bağdat'a, oradan da Tikrit'e geçip yerleşir. Xelikan bütün araştırmalarına karşın Şazî'nin başka bir adı olup olmadığını öğrenemediğini ekler (İbn Xelikan 2008:21-22; ayrıca akt. Minorsky 2008:41-42). Şedadîler hakkında araştırmaları bulunan Vladimir Minorsky, 951-1075 yılları arasında yaşamış ve Kafkaslardaki Arran ile Ermenistan'ın bir bölümünü yöneten Şedadî devletini, "bildiğim kadarıyla Kürttürler" diye anıyor (Minorsky 2010:17). Bahaaddin bin Şeddad (1145-1239) ise, Selahaddîn Eyyubî'nin babasının adını Eyyub bin Şadî olarak verir. "Duvin" şehrinde doğan Şadî, sonradan Tikrit valisi olmuştur (bin Şeddad 2015:39).

I.H.5. Şadlû-Zaferanlû Sınırı

Yukarıda belirtildiği gibi Horasan Kürtleri, üç konfederasyondan oluşmakla birlikte Şadlû ve Zaferanlûlar iki büyük konfederasyonu oluştururlar. Peki bu iki konfederasyon arasındaki sınır nerelerden geçer? Tewehudî bu soruyu Zaferanlû Kürtlerinin yaşlılarından Hace Dovlet Namanlû'ya soruyor. Namanlû'ya göre Horasan Kürtleri iki kola ayrılıyor: Zahor (Zaxor-yani Zaferanlû) ve Şadî. Namanlû 100 yaşına kadar yaşamış olan babasından ve diğer büyüklerinden dinlediği kadarıyla Bocnûrd ve Şîrvan arasındaki Xettab adlı iki köyün iki aşiret arasında sınırı teşkil ettiğini söylüyor. Yani biri Şadîlerin Xettab köyüdür, öteki Zahorların Xettab köyü. Namanlû'ya göre sınırın devamında Tekmeran köyü Zaxorların iken köyün daha aşağısı Şadîlerindir. Aynı şekilde Çarburc ile Bîrzeynelbeg mıntıkasının yukarısından Serexs'e (Serahs) kadarki bölge Zaxorların, daha aşağısı ise Şadîlerindir (II 1984:316).

I.H.6. Bir Çegnî Liderinin I. Şah Abbas Üzerinde Bıraktığı Etki

Çegnîlerin ileri gelenlerinden, Alamut Kalesi Muhafızı (valisi) Sefî Qulî Xan Çegnî ile I. Şah Abbas arasında yaşanan bir olay, Horasan Kürtleriyle İran yönetimi arasındaki ilişkinin başlangıçtaki niteliğine iyi bir örnek teşkil etmektedir. I. Şah Abbas henüz veliaht iken (Horasan'da "Şah" olarak anılmaya başlamıştı) babası Şah Hüdabende'nin emriyle yakalanıp Alamut Kalesi'ne hapsedilen 10 kişiyi azad etmek ve kendi hizmeti altına almak ister. Bunun için Horasan'dan bizzat kalkıp Alamut'a gider. Ancak burada Sefî Qulî Xan Çegnî'nin direnişiyle karşılaşır. Şah Abbas'ın tehdide varan ısrarının ardından Sefî Qulî Xan belinden hançerini çekerek şöyle söyler: "Ben nihayetinde sizin hizmetinizdeyim. Hıyanet edemem. Eğer çok ısrar ederseniz bu hançerle başımı gövdemden ayırmanız gerek. O zaman isteğinizi yapabilirsiniz." I. Şah Abbas

çok öfkelense ve rencide olsa da sonrasında içtenlikle şunu diyecektir: "Eğer onlar kadar fedakâr ve dürüst 100 adamım olsaydı İran'da baştan başa hızla hâkimiyet kurardım" (II 1984:114-115). Tewehudî bu olay için Hüseyin Mesrûr'un *Deh Nefer-i Kızılbaş* adlı kitabını kaynak gösteriyor.

Öte yandan Özbekler I. Şah Abbas döneminde ikinci büyük istila dalgasını başlattılar. Meşhed dâhil Horasan'da baştanbaşa öyle bir katliam ve yağmaya imza attılar ki Tewehudî'ye göre şair vahşeti şu dizelerle anlatır: "Toprağını sıksan Meşhed'in hâlâ / kan gölünde bir gemi tüter ta Kerbela'ya." I. Şah Abbas ise o süreçte Tahran'a çekilmiştir. Ancak 1599 yılına gelindiğinde Abdülmümin Han, Özbek bir yakını tarafından öldürülünce I. Şah Abbas yeniden Horasan'da hâkimiyeti sağladı. Aynı yıl Çemişgezek Kürtlerinin Horasan'a tarihi göçü başlatıldı (I 1979:27).

1500'lü yılların sonuna doğru gelindiğinde Çemişgezek'ten Kafkaslara, Afrîn'den İlam'a kadarki geniş Kürt coğrafyasından büyük bir göç başlamıştır. Tewehudî daha çok Çemişgezek göçü üzerinde durur. Dersim, Elazığ, Malatya ve Adıyaman'ı kapsayan Çemişgezek mîrliğinin bünyesindeki Kürtler I. Şah Abbas döneminde Horasan'a götürülse de İran tarihindeki asıl büyük rolü Nadir Şah (hükümdarlık yılları:1736-1747) zamanında oynadılar. Tewehudî'nin eserinden anladığımız kadarıyla "İran tarihinin en güçlü komutanı" unvanına sahip olan Nadir Şah, gücünü önemli ölçüde Çemişgezek Kürtleri sayesinde elde etti. Nadir Şah'ın ardından 1760 yılında Çemişgezek aşiretler konfederasyonunun adı "Zaferanlû" olarak değiştirildi. Bugün Horasan'da yaşayan Zaferanlû Kürtleri Çemişgezek kökenlidir (I 1979:12).

I.H.7. Osmanlı Ordusunun İran'dan Sürülmesinde Horasan Kürtleri

1731 yılında İran'a yönelen Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu bastırmak için Nadir Şah, henüz Şah değilken, Hemedan yakınlarına askerlerini konuşlandırdığında

cepheyi İtimaduddevle el-Aliye Tahmasb Xan-i Celayir, Çemişgezek (Zaferanlû) aşiretinden Rıza Qulî Xan Kopniklû (Kuxpînuklû), Hacı Seyfuddin Xan Bayat gibi Kürt komutanlar tutmuştu. Savaşta 32 bin Osmanlı askeri öldürüldü, kalanlar Kirmaşan (Kirmanşah) ve Sine'ye (Senendec) doğru kaçtılar. İkinci savaş ise Timur Paşa komutasındaki Nadir Şah ordusuyla Sine ve Kızılyüzen[1] arasında, Necef Sultan Qereçûrlû komutasındaki "şîrşikâr" (aslan avcısı) Kürt gazilerle yapıldı. Osmanlı ordusu burada da bozguna uğratıldı. Sonraki gün yaşanan çarpışmada Nadir Şah'ın aslî unsurları Rıza Qulî Xan Zaferanlû, Ali Qulî Beg Surûrlû (Afşar), Tahmasb Xan-i Celayir, Şah Qulî Beg Mervî ve Hacı Seyfettin Xan Bayat idi. Nihayetinde Horasan Kürtleri Osmanlı piyadelerini bozguna uğrattılar (I 1979:101).

Nadir Şah zamanında İran'da sadece iki kişinin, en üst düzey devlet payesi olan "mîrîmîran" unvanı vardı. Bunlardan biri Nadir Şah'ın kardeşi İbrahim Han'a aitti. Diğeri ise Muhammed Huseyin Xan Zaferanlû'nun (Çemişgezek) oldu (I 1979:119, Tewehudî bu sayfaya fermanın bir kopyasını koymuş, orijinalinin Qoçan'ın Sadat bölgesindeki Agayê Huseyn'in elinde olduğu notunu düşmüştür (bkz. Belge 2).

I.H.8. Hindistan'ın Alınmasında Horasan Kürtleri

Hace Xan Hemzekanlû ve Şehbaz Beg Qereçûrlû önderliğindeki Horasan Kürtlerinin Hindistan'ın alınmasında oynadıkları belirleyici rol, İran tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1739 tarihinde Nadir Şah şu ifadeleri kullanıyor: "Bu iki yıllık seferde Horasan Kürtleri ne kadar savaşçı ve canfeda olduklarını kanıtladılar." Bu süreçte, sefere katılan Kürtlerden bazıları Hindistan'ın batısına yerleşti. Bu Kürtler hâlâ orada yaşamakta, dillerini ve kültürlerini korumaktadırlar (I 1979:121). Bu dönemin Kürt ileri gelenleri Tahmasb Xan

[1] İran'ın en uzun nehirlerinden biri; Doğu Kürdistan'daki Çilçeşme'den doğup Hazar Denizi'ne dökülür.

Celayir, Muhammed Huseyin Xan Zaferanlû ve İsmail Xan Hezime'dir. Özellikle Horasan Mîrîmîrânı Beylerbeyi Muhammed Huseyin Xan Zaferanlû, Belh ve Herat'ın fethinde belirleyici rol oynamıştır (I 1979:131).

I.H.9. İran ve Turan Savaşlarında Horasan Kürtleri

1739 yılında Horasan Kürtlerinin de katıldığı İran ordusu, asırlık bir sürenin ardından Ceyhun nehrini geçerek ilk kez Turan (Türk) topraklarına girdi. Bu harekâtta yer alan Kürt beyleri Şahqulî Bey Mervî, İsmail Qulî Beg Hezime, Tahmasb Xan Celayir, Muhammed Huseyin Xan Zaferanlû ve Bedirxan Şahseven idi (I 1979:132).

I.H.10. Nadir Şah'ın Rum (Anadolu) ve Dağıstan Harekâtında Kürt Komutanlar

1742 yılında Kürt savaşçıların Qoçan'da bir araya getirilmesinin ardından Nadir Şah'ın seferi buradan başlatıldı. 375 bin neferlik ordunun 65 binini Horasan Kürtleri oluşturuyordu. Bunlar özellikle Kuşhane,[1] Raz, Esferayîn, Bocnûrd ve Qoçan Kürtleriydi (I 1979:139). Sefer sırasında Şiî ve Sünnî Kürtler de yer yer kendi aralarında çatışıyordu. Nadir Şah'ın seferindeki Kürt komutanlardan biri, Dezfûl ve Basra cephesinden sorumlu olan Kûcexan Şêxanlû idi. Nadir Şah ayrıca 1743 yılında Hace Xan Hamzekanlû'yu, Caferî mezhebinin Osmanlı tarafından 5. mezhep olarak resmen tanınması için elçi olarak Osmanlı'ya gönderdi ancak Sultan Mahmut, Şah'ın müzakere talebini reddetti (I 1979:140). Hemzekanlû'dan "Hace Xan Çemişgezek-i Horasanî" olarak da söz edilmektedir (I 1979:149). Burada İran-Osmanlı mezhep çekişmesinde de kritik rolün bir Çemişgezek Kürdüne verilmesi

[1] Farsça ve Kürtçe okunuşu Quşxane: Kuzey Horasan'ın Farûc şehristanına bağlı Kürt köyü. Farsça Wikipedia'da Kuzey Horasan'ın Şîrvan şehristanına bağlı deniyor. "Quş" Türkçe "kuş" sözcüğünün Farsça ve Kürtçedeki telaffuzudur.

dikkat çekicidir. Tewehudî, bu noktada Hace Xan Hemzekanlû'ya, Sultan Mahmut'a karşı cesur tutumunun da etkisiyle Loristan'ın hâkimiyetinin verildiğini aktarıyor (I 1979:150). Bu dönemde Musul ve Kerkük'e yönelik Osmanlı harekâtının kırılmasında da Hace Xan Hemzekanlû komutasındaki Horasan Kürtleri önemli bir rol oynadılar (I 1979:149-50).

I.H.11. İran Tarihinde İlk Modern Mahkemenin Kurulmasında Kürtlerin Rolü

Muhammed Ali Şah Kaçar (1907-1909) döneminde, Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra, İran tarihinin ilk kanunî mahkemesi, Horasan Kürtlerinin bir şikâyeti üzerine kuruldu. Qoçan'daki Başikanlû/Başkanlû Kürtlerinden bazıları, Türkmenlerle yaşanan kanlı bir çatışmanın ardından hapsedilmiş, bunun üzerine hak arayışına girerek şikâyette bulunmuşlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan meclisten bazı üyeler ve dönemin ileri gelenlerinden oluşturulan mahkeme heyetinin, Horasan Kürtlerinin şikâyetini değerlendirdiği bu dava İran hukuk tarihine geçti. Ancak mahkemeden adil bir karar çıkmadı (III 1987:320).

I.H.12. Kaçar Döneminin Horasan Kürtlerine Kısa Bir Bakış

Tewehudî'nin ifadesine göre Kaçarlar döneminde (1796-1925) Horasan Kürtleri hassas bir role sahipti. Muhammed Han Kaçar döneminin önemli Kürt komutanları Abdulxan Cihanbeglû, Mecnûn Pazûkî ve Alî Xan Qereçûrlû'ydu (III 1987:174). Alî Xan Qereçûrlû, Kirman'da hâkimiyet kurulmasına öncülük etti. Ağa Muhammed Han Kaçar, iktidara geldiğinde Horasan'da Kürt beylerine "misafir" olarak gidip onlardan "hediyeler" kabul etti. Bu hediyeler aslında Nadir Şah döneminde Kürtlerin elde ettiği zenginliklerdi. Kaçar döneminde Horasan'ın önemli Kürt ileri gelenleri şunlardı: İbrahim Xan Şadlû (Bocnûrd ve Esferayîn hâkimiydi), Emirgune

Xan Zaferanlû (Qoçan hâkimiydi), oğlu Memiş Xan (Çinaran hâkimiydi), Cafer Xan Bayat (Nişabûr hâkimiydi), Lutûf Ali Xan ve Sefer Ali Xan.

I.H.13. Horasan Kürtlerinin Birlik Sorunu

Şadlû ve Çemişgezek Kürtleri başlangıçta tek liderlik komutasında hareket ediyor ve bu dikkate değer, kıymetli ittifaktan memnuniyet duyuyorlardı. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde durum tersine döndü. 1833 tarihinde Feth Ali Şah Kaçar'ın veliahtı Abbas Mirza Naibulsultan (1789-1833), Zaferanlû Îlxanı Rıza Qulî Xan'ın öncülüğündeki isyanı bastırmak için Qoçan'a birlik gönderdiğinde, Necef Ali Xan Şadlû, bölgedeki hâkimiyet çekişmesinden ötürü Rıza Qulî Xan'ı düşmana karşı yalnız bıraktı. Hatta oğlu Cafer Qulî Xan'ı, Rıza Qulî Xan'a yardım etmemesi için yanına çağırdı. Bu süreç, Kürtlerin Horasan'daki birliğine, varlığına ve gücüne inen ilk ve en büyük darbe oldu. Artık nifak tohumları ekilmeye başlanmıştı. Bu fırsatı değerlendiren Kaçar yönetimi, Kürtler arasındaki bölünme ve çekişmeyi derinleştirmek amacıyla Necef Ali Xan Şadlû'ya da "îlxan" payesi vererek tek bölgede iki Kürt îlxanı karşı karşıya getirdi (II 1984:315). Sonunda Rıza Qulî Xan önce Tahran'a oradan da Azerbaycan'a sürgün edildi. Gördüğü ağır işkencelerden sonra Miyane şehrinde hayatını kaybetti. Oğulları Samî Xan ve Abulfeyz Xan 13 yıl hapis yattılar (II 1984:315-16). Büyük oğlu Hüseyin Qulî Xan da 27 yıl Kaçar hapishanelerinde kaldı. Hem Kaçar hanedanı hem Pehlevîler, Kürtler arasındaki anlaşmazlığı ustaca kullandılar. Rıza Şah Pehlevî başlangıçta Zaferanlû ilini Şadlû iline karşı kışkırtma yolunu seçti. Şadlû Îlxanı'nın en seçkin komutanı kurşuna dizildi ve büyük Kürt "il"i, "Tahta Kapı Siyaseti"[1] kapsamına alındı. Zaferanlû Kürtlerinin ileri ge-

[1] Tahta Kapı Siyaseti: "Rıza Şah ülkenin siyasi ve iktisadi yapısını değiştirmekle beraber ülkenin toplumsal, kültürel ve etnik yapısını da değiştirmeye yöneldi ve göçebe aşiretleri zorunlu iskana tabi tuttu. 'Tahta Kapı' politikası diye adlandırılan bu politika süresince

lenleri bir bir ortadan kaldırılarak bu büyük "il" de dağıtıldı (II 1984:316). Özellikle Meşrutiyet döneminde Kürt köyleri ve konargöçer yerleşkeleri, bizzat devlet görevlileri tarafından yağmalanıyor, hırsızlık olaylarına maruz bırakılıyorlardı (II 1984:374-82).

I.H.14. "Adında 'Xan' Olan Kim Varsa İdam Edin!"

Bu ferman, Kaçar devrinin sonunda Doğu Ordusu komutanı Can Muhammed Han Kaçar tarafından Bocnûrd'un istilasının ardından verilmişti. İsminde "xan" olan birçok günahsız Kürt, sırf bu gerekçeyle idam edildi. Bazıları dağlara, ormanlara firar ederken bazıları tutuklandı (VI 2007:637). Üstelik fermanın sahibinin adında da 'xan' sıfatı vardı. Yusuf Sedaqet adlı bir Horasan Kürdü, Tewehudî'ye gönderdiği ve Kaçar devrinin sonlarında Semelqan bölgesinin durumuna dair tarihi bilgiler içeren 40 sayfalık defterde bu zulme dair iki olayı anlatıyor. Sedaqet, olayı Kerbelayî Abbasî adlı dedesinin ağzından aktarıyor. Buna göre Abbasî'nin, Helû Xan ve Sar Xan Qereçûrlû adında iki oğlu vardı. Can Muhammed Han, Bocnûrd'u istila ettikten sonra Semelqan'a, Hüseyin Qulî Xan Qereçûrlû'nun evine gelerek çevrede "xan" ismi taşıyan kim varsa bulunması emrini verdi. Xanlardan bir kısmı firar ettiler, ancak yakalananlardan biri de Yusuf Sedaqet'in amcası Sar Xan'dı. Defterde yazıldığına göre amca başına gelenleri şu sözlerle anlatıyor:

> Hacı Şeca' Xan (Sedaqetî) Semelqanî, sırf Xan adını taşıdığı için gözlerimizin önünde ağaca asılarak idam edildi. Sıranın bana geldiğini anlayınca can havliyle bir ağacın

direnç gösteren bütün aşiretler çok kanlı bir şekilde itaate zorlandılar. Rıza Şah kültürel farklılığı ortadan kaldırmak ve Farslaşmayı geliştirmek için 1927'de 'Düşünce Geliştirme Kurumu'nu kurarak ve ardından bu kurum vasıtasıyla kültürel farklılıkları ortadan kaldırarak türdeş bir milli kimlik oluşturmaya çalıştı" (Mokhtarpour 2012:2; özgün imlâ).

tepesine tırmandım. Dizlerimin bağı çözülmüştü. İnfaz memurları beni bulup sordular: "Xan, silahların nerede?" Bense ağlayarak, "Vallahi billahi ben xan değilim" dedim ve ellerimi gösterdim: "Hiç bunlar bir xanın ellerine benziyor mu?" İnfaz memurları tarlada, ağır işlerde çalışmaktan çatlamış ellerime acıyarak baktılar ve beni asmaktan vazgeçtiler. Kardeşimi, Helü Xan'ı da sordular, dağda sürü güttüğünü söyledim.

Helü Xan ise dağa kaçış sürecini şöyle anlatıyor: "Üç Rus piyade tüfeğim (Mosin-Nagant) vardı. Eşimin elinden tutup sürümüzün yakınlarına, Şah Abad Dağı'na doğru yola çıktım. 9 aylık bir bebeğimiz vardı. Bebeğimiz Mihemmed Zeman'[1] bırakarak yola koyulduk. Eşim 'bebeğimi bırakmam' diye çok yakardı ama onu dinlemedim. Dizgene Kalesi'ne[2] vardığımızda eşim Melekan, bebeğim açlıktan ölecek diye diye ağıt yakmaya başladı:

Em ve rê ketinê ser çiyayê bilind e
Qundaxê min çiqes verefş û rind e
Emîr Can Mihemed Xan toximê Yezdê ye
Xelk ji des wî direvine çiyê bilinde[3]

Şah Abad'a vardığımızda kimseciklerin olmadığını gördük. Herkes kaçmıştı. Melekan'ın feryatları hiç dinmedi. Sonrasında evimize döndük. Karanlıktı, bebeğimizden hiç ses yoktu. Eşim feryadı bastı ki Mihemed Zeman ağlama-

---

1 Mihemed Zeman, Yusuf Sedaqet'in babasıdır.

2 Dizgene bir köyün adı da olabilir. Horasan Kürtleri "köy" sözcüğü için "d̂ê," "kele" (kale) ya da "hîsar" sözcüğünü kullanırlar. Bu köyler Sünnî Özbek ve Türkmen saldırılarına karşı kurulduğu için birer kale gibi istihkâm edilmişlerdir. Bu yüzden "kele" sözcüğü giderek köyü niteler olmuştur.

3 Yüksek dağlara doğru yola çıktık
Memedeki bebeğim ne kadar da tatlı ve güzel
Emîr Can Muhammed Han, Yezid'in dölüdür
Halk onun zulmünden dolayı yüksek dağlara kaçıyor

ya başladı! Bebeğimiz yaşıyordu. Ertesi gün tekrar dağa çıktık ve kardeşim Sar Xan yanımıza gelerek ölümden nasıl kurtulduğunu anlattı. Can Muhammed Han orada olduğu sürece eve dönmeye cesaret edemedim. Helû Xan, Bocnûrd kuşatmasına direniş gösterenlerden biriydi ve yakalandığında idamı kesindi. (VI 2007:637-38)

I.H.15. Bocnûrd'da Kürt ve Türkmen Savaşları

Bocnûrd'un kuzeyi, batısı ve güneyi ormanlarla kaplı dağları ve sulak alanlarıyla Türkmenlerin göz koydukları bir yerdi ve Bocnûrd İlxanlığı, gece gündüz demeden Türkmen saldırısı ve yağmasına maruz kalan bölgeyi, sayıları 200'e varan atlılarla korumak zorundaydı (VI 2007:59). Hatta Türkmenlere karşı 4 özel garnizon dahi kuruldu (VI 2007:60). Türkmenler sadece yağmacılık faaliyeti yürütmüyor aynı zamanda Kürt kadınları ve çocuklarını esir alıyordu. Tarih boyunca bölgede Türkmenler ve Kürtler arasında çok sayıda kanlı çatışma yaşandı. Türkmenler tarafından kaçırılan Kürt kadınlarının hazin hikâyeleri, etkileri günümüze dek ulaşan derin izler bırakmıştır.

Türk ve Moğol kökenli Türkmenler, Gazneliler döneminin sonundan itibaren İran'ın doğusuna ve kuzeyine ulaşmışlardı. Türkmenlerin İran'a saldırmasının iki ana nedeni vardı. Bunlardan biri coğrafyadan kaynaklanan iktisadî faktördü ki Türkmenistan'ın Karakum Çölü'nde kayda değer bir tarım ve hayvancılık faaliyeti olmadığı gibi herhangi bir refah ve medeniyet ortamı da yoktu. Bu nedenle karınlarını doyurmak için Horasan'ın bereketli topraklarına saldırmaktan başka çareleri yoktu. İkinci neden ise, İran'daki göz kamaştıran medeniyeti ve yaşam çeşitliliğine ulaşmak istemeleriydi. Sünnî olmalarından kaynaklı mezhep faktörü de Türkmen saldırılarını daha acımasız ve sürekli hale getiriyordu. Türkmenlerin esir aldıkları İranlıların büyük çoğunluğu ise Horasan Kürtleriydi (VI 2007:65). Dahası Kaçarlar döneminde devlet Kürt bölgelerini korumak için hiçbir destek sağlamıyordu. Meşhed ve diğer Horasan illerinin güvendikleri ve yardım talep edebildikleri tek makam Bocnûrd ordusuydu (VI 2007:59).

I.H.16. Horasan'da İlk Komünist İsyan: Xode Serdar

Rusya'da 1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi'yle birlikte Komünist ayaklanma fikri Horasan'da da etkilerini göstermeye başladı. Buradaki devrimci hareketin lideri Xodaverdî Serdar veya Xode Serdar idi. İsmi Horasan'da Xod, Xodê, Xode, Xodu gibi farklı şekillerde de telaffuz edilir. Şîrvan'daki Tekmeran köyünün Pehlevanlû aşiretinden olup yoksul bir aileye mensuptur (IV 1994:235-36).

Bakü'de yapılan ilk Komünist kongreye en yoğun katılım İran'dan olurken kongrede Xodaverdî'yi temsilen Muhammed Sadık Beg Esferayînî bulunuyordu. Sovyetler bu kongrede devrimi kendi topraklarında yayan herkese yardım sözü verdi ve bu söz İran'da devrim ateşini gürleştiren en önemli faktörlerden biri oldu (IV 1994:233). Xodaverdî, Şîrvan'da Zaferanlû atlılarının komutanıydı. Sonrasında Aşkabad'a gittiğinde onun namını duyan Ruslar kendisinden Horasan'ın kuzeyinde bir komünist birlik kurması konusunda istifade etmek istemişlerdi. Xodaverdî, devrim hareketini 1917 yılında Şîrvan'ın güneydoğusunda başlattı (II 1984:244).

Başlangıçta Ruslardan silah yardımı aldı (IV 1994:245-46). Qoçan, Bocnûrd ve Şahrûd'daki Kürtler üç ay boyunca Şîrvan merkezli isyanın komutası altındaydı. Tewehudî'ye göre Xode her ne yaptıysa Horasan'daki devrimcilerin kendi öz gücüyle gerçekleştirdi (IV 1994:235). Zira Ruslar yardım sözünü tutmadı. 1921 yılına gelindiğinde Horasan devrimi yavaş yavaş yenilgiye uğradı. Sonunda, devrim karşıtı Kürt aşiretlerinin desteğiyle devlet güçleri isyanı bastırdı ve Rusların da yardımı tamamen kesmesiyle Xodaverdî çareyi ilkin Rusya'ya kaçmakta buldu (IV 1994:247). 1919 yılının ikinci yarısında başlayan hareket 1920 yılının Mart sonunda sona erdi. Hodaverdi 1921 yılının Temmuz ayında İran'da idam edildi.

Tewehudî, hareketin başarısızlığa uğramasının en önemli nedenlerinden birinin Horasan'daki "özerk" aşiret yapısının hâkimiyetinden ödün verip Komünist denetim altına girmek istememesi olduğunu söylüyor. Diğer bir nedenin de Sovyet

Rusya'nın Xodaverdî'yi yarı yolda bırakması olduğunu vurguluyor. Yazar, Rusların Horasan'da bir devrim olup olamayacağı konusunda kendi aralarında da ikiye bölünmüş olabileceklerinden söz ediyor (IV 1994:279).

I.H.17. Kolonel Pisyan İsyanı

20. yüzyılın başlarında Horasan'da gelişen en önemli "sömürgecilik karşıtı" hareketlerden biri de Muhammed Taqi Xan Pisyan (Albay Muhammed Takı Han; 1887-1921) liderliğindeki "Kolonel isyanı"ydı. Kısaca Kolonel Pisyan olarak bilinen bu tarihi karakter Tebriz'de doğduğu ve Türkçe konuştuğu için "resmî" kayıtlarda Azerî olarak geçiyor ancak Tewehudî onun Kürt olduğunu vurgulayarak kitabının 5. ciltdinin önemli bir kısmını bu isyanın detaylarına ayırıyor.

Aristokrat bir ailenin mensubu olarak Tebriz'de doğan "Kolonel," burada fen bilimleri, Farsça ve Arapça okudu. 1907'de Almanya'ya giderek burada askerî eğitim aldı. Hatta uçak kullanmayı öğrenen ilk İranlı oldu. Döndüğünde İran jandarmasına katıldı ve 2 yıl sonra albay (İngilizcede "colonel") rütbesi aldı. Ardından jandarma komutanı olarak atandı. Hemedan, Yezd, Kazvin ve Kirmanşah'ta görev aldı. Ancak Ruslarla Hemedan'da girdiği savaşı kaybedince Berlin'e sürgün edildi. Bu sırada Farsçadan Almanca, Fransızca ve İngilizceye ve bu dillerden de Farsçaya birçok önemli eser çevirdi.

Özgürlükçü fikirleriyle halktan destek bularak anti-İngiliz düşüncesinin İran'daki önemli temsilcilerinden biri haline gelen Kolonel Pisyan, 1920'de İran'a döndü ve Horasan Jandarma Komutanlığı'na atandı. Horasan 20. yüzyılın başında özellikle Rus ve İngiliz konsolosluklarının etkisi altında perişan bir vaziyetteydi (V 1998:116). Kolonel, emrindeki birliklerle Horasan valisini tutuklatarak Horasan'da özerk yönetim ilan etti. Ancak 3 Ekim 1921'de Kolonel isyanı Qoçan'da bastırıldı (V 1998:382). Kafası kesilerek Tahran'a gönderildi. Ölümünü takip eden beş yıl boyunca Horasan halkı her 3 Ekim tarihinde Kolonel için yas tuttu.

Kaynaklar onu Azerî olarak gösterse de Muhammed Taqi Xan Pisyan (Kolonel Pisyan), Azerbaycan ve Kafkaslarda yaşayan Pisyanî Kürtlerine mensuptu.[1] Tewehudî'ye göre eğer Şeref Xan'ın *Şerefname*'si olmasaydı birçok Kürt yazar, komutan, siyasetçi vb'yi ya Türk ya Arap ya da başka bir milletten sanacaktık (V 1998:97). Orta Asya'dan Türk istilasının başlamasıyla birlikte, Hülagû Han Tebriz'i başkent yapmış, yer isimleri dahi Türkçeleştirilmişti. Zamanla Azerbaycan, özellikle Tebriz ve Merağa halkı mecburen Türkçeyi gündelik dili olarak benimsemeye başladı. Fakat kendi yerel kıyafetlerini terk etmediler. Şekakî, Denbelî (Dunbelî), Pisyan ve Qereçûrlû gibi Kürt aşiretleri ise zaman içinde Azerbaycan'ı terk ettiler. Bununla birlikte Şekak ve Denbelî ileri gelenleri Kaçar devrine kadar Azerbaycan ve Tebriz'de çeşitli görevlerde bulunmaya devam ettiler. Bu aşiretler de Türkçe'nin etkisinde kalarak insanların nazarında "Türk" olarak görünmeye başladılar (V 1998:97-98).

Kaçar döneminin iktidar boşluğunun ve Rus-İngiliz çekişmesinin yol açtığı ortamda bazı Kürtler İran içlerine göç ederken, Zengelanlû, Cemadînlû ve Laçin gibi aşiretler Azerbaycan ve Ermenistan içine dağıldılar. Bazı Kürtler ise Josef Stalin döneminde Kırgızistan'a sürgün edildi (V 1998:98-99).

Kolonel Pisyan'ın ailesi (aşireti) ise Aras nehrini geçip Tebriz'e giden Kürtlerdendi. Savaşçı bir aileydi, nitekim İran'da

---

[1] "Basiyan: Bunlar günümüzde Pisiyan olarak bilinir. Ancak Besiyanlar Türkiye hudutları içinde Kulp ilçesi ve civarında kurulan Süleymaniye beyliğinde de yer almışlardır" (Bozkurt ty:132). Günümüzde bir kısmı Suruç-Akçakale arasında meskûn Berazîlerin bir kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Konya-Kulu ve Kırşehir'de de bazı kolları bulunmaktadır. Şarezor (Şehrizor) kökenli oldukları belirtilir. Halen de Şarezor'da bir bakiyesi vardır. Pisiyan ve Besiyan adlarıyla da bilinirler (ty:33). Öte yandan Yâkût el-Hâmevî, Basinlerin iki kolu olduğunu ve Erzurum kasabasına bağlı olduklarını yazıyor (Akt. Çetin 2014:132). Abu Dulaf ise, aynı aşireti el-Yabsan diye kaydediyor (Poladyan 1991:97). *Aşiretler Raporu*'nda Erzurum-Aşkale'de meskûn Pisyan aşiretinden söz edilirken Hanefî olup Kürtçe (Kurmancî) konuştukları belirtilir (ed. Perinçek 2014:133).

16 kişilik ilk jandarma birliği kurulduğunda bunlardan ikisi Ali Qulî Xan Pisyan ve Haydar Qulî Xan Pisyan'dı., Cemadînlû, Qarapapax, Şukurlû, Xokanlû, Qereçûrlû, Zîlan ve Mîlan Kürtleri 1825-1829 yılları arasındaki İran-Rus savaşlarında İran ordusu safında savaştılar ki çatışmaların çoğu Kürt toprakları üzerindeydi (V 1998:99). Feth Ali Şah Kaçar'ın veliahd prensi Abbas Mirza Naibulsultan'ın (1789-1833) oğlu Hüsrev Mirza, seyahatnamesinde şu bilgilere yer veriyor: "Veliahd hazretleri (Abbas Mirza), öncü birliği belirledikten sonra korkmadı ve Rus piyadelerin saldırısı durduruldu. Düşman göründüğünde öncü birlik konumundaki Kürt süvariler olan Cemadînlû ve Qarapapaxlar hamlede bulunarak cesur bir savaş yürüttüler ve Rus askerlerini helak ettiler" (*Sefername-yi Hüsrev Mirza*, s. 59'dan Akt. Tewehudî V 1998:99-100).

Kolonel Pisyan'ın kendisi de şunları anlatıyor: "Ben muhacirim. Atalarım 1828'deki savaşta ve Kafkasların İran'dan kopmasından sonra dış güçlerin tebası olmadı ve neleri varsa geride bırakıp kendilerini vatan topraklarına attılar. Atalarım ve dedelerim Mirza Taqi Xan Emir (Kebir) ve Hüseyin Ali Xan Emir Nizam gibi İran ricalinden kişilerdi" (V 1998:100-01).

I.H.18. Horasan'da Terekemeler

Çarlık Rusyası döneminde Azerbaycan'dan Aşkabad'a göçmüş olan Türklerden bazıları Sovyet devriminden sonra burada barınamayarak İran'a kaçıp Dergez, Qoçan, Şîrvan, Bocnûrd ve Meşhed'e yerleştiler. Bazıları bu muhacerette canından veya malından olurken bazıları Sovyetlere casusluk yapıyordu. 1919 tarihli bir telgrafta kendilerinden "Terekeme" olarak söz ediliyor (V 1999:25).

I.H.19. Bocnûrd'un Durumu

Bocnûrd, günümüzde Kuzey Horasan eyaletinin başkentidir. Merkez nüfusu 250.000 civarında olan şehir, canlı bir ticaret şehri olarak tarif edilebilir. Burası, Horasan Kürtleri için de tarih boyunca önemli merkezlerden biri olagelmiştir.

Bocnûrd'da Şadlû Kürtleri yüzyıllar boyu hükmetti ancak Kaçar devrinin sonunda Şadlû îlxanının devlet eliyle idam edilmesiyle bu hâkimiyet son buldu (VI 2007:85). Feth Ali Şah Kaçar devrine kadar Bocnûrd'un güçlü bir özerk yapısı yoktu. Hatta Qoçan merkezli Zaferanlû îlxanlığı tarafından yönetiliyordu. Şadlûlar Kafkaslardan Horasan'a göç ettikleri için Erivan mıntıkasındaki bir bölgenin adı olan "Bijen Yurt" ismini Horasan'da yerleştikleri bu bölgeye [Bocnûrd] vermişlerdi ve burayı yönetim merkezi yapmışlardı. Şadlûların bir kısmı da kışları Cergelan ve Merawe Tepe'ye, yazları Aladax arasında konargöçer yaşıyordu. Bazen de çadırlarını Bijen Yurt'taki akrabalarının yakınında kuruyorlardı. Bijen Yurt daha sonra bir depremde yerle bir oldu. Kalıntıları hâlâ mevcuttur (VI 2007:85-86).

Zamanla Şadlû ileri gelenleri bugünkü şehri inşa ettiler. 1904 yılında Azîzullah Xan, Şadlû îlxanlığını alarak sadece Bocnûrd'u değil bütün Kuzey Horasan'ı merkezî bir yönetim altında topladı. Tabii Türkmen saldırılarına karşı verilen mücadelenin de merkezi Bocnûrd'du. Bu, Kürt yönetiminin elini zayıflatan en önemli faktörlerden biriydi. Buna İngiliz-Rus çekişmesi ve Dünya Savaşı, ardından yönetimin Kaçarlardan Pehlevî Hanedanlığına geçmesi de eklenince Bocnûrd süreçten en şiddetli şekilde etkilenen Kürt şehirlerinden biri oldu. 1926 yılında "Serdar-i Muazzez" olarak anılan Azîzullah Xan, Meşhed'deki Erk meydanında, devletin emri ve Doğu Ordusu komutanı Can Muhammed Han'ın eliyle idam edildi ve Şadlû iktidarı tümüyle yıkılmış oldu (VI 2007:86).

I.H.20. Şah Rıza Pehlevî Kürt müydü?

Tewehudî, baskı ve zulümle dolu Kaçar devrinin ardından Rıza Şah Pehlevî dönemini (1925-1941) "yapıcı" ve "ilerici" bir istibdat dönemi olarak nitelendirirken Rıza Şah'ın şüphe götürmez bir şekilde Kürt olduğunu belirtiyor. Ona göre Rıza Şah, Horasan'ın Pehlevanlû aşiretindendi. Birkaç asır önce Safevî devrinde ataları mülteci olarak Mazenderan orman-

larından geçerek bugünkü Sevadkuh şehristanının Alaşt bölgesine göç ettiler. Zamanla burada yerleşik ve müreffeh bir toplum oluşturdular. Pehlevanlûlar muhtemelen 1591 yılında Şah Abbas zamanında Horasan'a göç ettiler. Bu aşiretin bakiyesi ise Irak ve Türkiye Kürdistanı'nda bulunuyor. Horasan Kürtleri bu aşireti Pehlûyan, Pehlevan, Palûyan şeklinde de telafuz ediyorlar (VI 2007:161).

Rıza Şah, ordu komutanı ve savunma bakanlığı görevlerini üstlendikten sonra "Rıza Han Serdar-i Sipeh" unvanını aldı ancak muhalifleri ve düşmanları onu "Rıza Palanî" olarak adlandırıyorlardı (VI 2007:161-62) Palanî veya Pehlevanlar Gîlan ve Mazenderan'da yaşayan, buraya göç etmiş en eski Kürt aşiretlerinden biri olarak kabul edilir. Tarihçi Baba Merdox Kurdistanî, Palanîler hakkında şunları söylüyor: "Palanîler Zengabad, Karatepe ve Şîrvan ile Digadiga arasında yerleşikler. Bu aşiretin bakiyesi Irak Kürdistanı'ndaki Kerkük ve Xanekîn'de bulunuyor" (Akt. VI:162).

Hem "Palûkanlû" olarak bilinen Palû aşireti, hem de Pehlevanlû aşireti bugün Horasan'da varlığını sürdürüyor. Palûkanlû aşireti, 1925'te Elazığ'ın Palu ilçesinde başlayan isyanının lideri Şeyh Said'in aşireti olup Şîrvan'ın kuzeyinde ve Dergez'de aynı adlı iki köyde varlığını sürdürüyor. Pehlevanlû aşireti ise Qoçan'ın kuzeyindeki Îmamqulî ile Bacgiran arasında ve Dergez'de ikamet ediyor. Bazıları da Şîrvan'ın güneyinde, Aladax eteklerinde ve Bocnûrd'da yaşıyor. Tewehudî'ye göre Rıza Han Palanî'nin (veya Pehlevanî/Pehlevî) aşiretinin Kürt olduğu her durumda aşikârdır (VI 2007:162). Tewehudî böylece 1925 Ayaklanmasının lideri Şêx Saîd ile Şah Rıza Pehlevî'nin aynı aşirete mensup oldukları söylüyor. Öte yandan bir Dersim seyahatimizde, "Şah Rıza bizim soyumuzdandı" diyen yaşlılarla karşılaştığımızı belirtmeliyiz.

Rıza Şah 1924 tarihinde, "Başbakan" sıfatıyla Horasan Kürtlerine gönderdiği bir mektupta şu iki ifadeyi kullanıyor: "Şoma pîrehenê tenê men mibaşid" (Sizler benim tenimdeki gömleğimsiniz) ve "Sizler bana bestegân (bağlanmış) olan-

lardansınız."[1] Tewehudî, Rıza Şah'ın başka hiçbir kimse için bu bağlılık ifadelerini kullanmadığının bilindiğini söylüyor (VI 2007:168).

Ancak Rıza Şah Pehlevî'nin Kürt olduğu ileri sürülse de onun döneminde Kürtler, Kürtlüklerine yabancılaşarak etnik kimliklerini, geleneklerini, örneğin Kurmanc giyim tarzını terk etmeye yönlendirildiler. Tewehudî, Rıza Şah rejiminin bu "ithal ve sömürgeci anlayışında" Mustafa Kemal Atatürk'ten ilham aldığını söylüyor (III 1987:234).

I.H.21. İlk Savaş Uçakları, Bocnûrd ve Bombardıman

Rıza Han Pehlevî, ordu komutanı ve savunma bakanı olduğu süreçte Alman malı Junkers savaş uçaklarını kiralayarak Bocnûrd'un bombalanması için gönderdi. *Mehr-i Munir*[2] gazetesinin 1925 tarihli sayfasında (sayı 33, sayfa 4) şu ifadeler kullanılıyor:

> Yarın ilk savaş uçakları doğuya giriş yapacak [....] Bocnûrd'daki isyanı bastırmak için yeni silahlar isteniyordu. Bu nedenle İran tarafından kiralanan ilk savaş uçakları Bocnûrd'un bombalanmasında gerçekten çok etkili oldu ve Bocnûrdluların ruhunu titretti, orduya ise nefes verdi. Uçaklardan biri, yüksekte nişan almış Kürt isyancı tarafından hedef alınınca mecburen inmek zorunda kaldı. Ondan sonra uçaklar Bocnûrd üzerinde uçmaya cesaret edemediler. Çünkü üç namlulu tüfekler uçakların alçak uçuş yapması halinde tehlikeli olabilir ve bu uçaklar bir Şadlû Kürdü'nün kurşunuyla düşebilir. (VI 2007:381)

---

1 Farsçada 'birinin gömleğinden olmak, gömleğinden gelmek' deyimi 'birinin yakını olmak, aynı soydan olmak' anlamlarında kullanılıyor. Tewehudî, söz konusu mektubu kitabının 6. cildinin 169. sayfasına almıştır. Bkz. Belge 3.

Tewehudî, Meşhed'de yayımlanan bu gazeteyi, Kürt aşiretlerini zayıflatmak ve birbirine düşürmek için tasarlanmış bir operasyon gazetesi olarak tanımlıyor (VI 2007:146).

Tewehudî Horasan'ın kuzeyinde Kürtlerin çoğunluk ya da azınlık şeklinde yaşadığı 2 bin köy ve 6 şehristanın (vilayet) olduğunu söylüyor. Buradaki Kürt gruplarını ve durumlarını eksiksiz tespit etmenin zorluğuna dikkat çekerek ömrünün en güzel zamanlarından tam 12 yılını, Horasan'da saha araştırması yaparak aşiretleri, aşiretlerin ileri gelenlerini ve meskenlerini tespit etmeye adadığını anlatıyor (II 1984:238-39).

Kelîmullah Tewehudî'nin bu değerli çabası, bize aslında neler yaşandığını sarih biçimde anlatıyor. Yukarıda bugünkü Horasan ile ana Kürt kıtası arasında aşiret bakiyeleriyle "oluşturulmuş" bir köprü olduğunu belirtmiştik. Ancak bu köprünün hep açık olmadığı görülüyor. Bu insanlar oralara yerleşti, îlxanlıklar kurdu, ölülerini oraya gömdü, toprağını ekti, yoluna beline eski yurttan taşıdığı isimleri verdi veya mevcut isimleri kendi telaffuzuyla dillendirdi. 20. yüzyıla doğru gelindiğinde ise, ulusal devlete evrilen iktidarlar, tekleştirme doktrinini hayata geçirdikçe hâkimiyet alanları arasında mobilize olabilen topluluklar yavaş yavaş izole olmaya başladılar. Bu durum, Horasan Kürtlerinin gerçekliğinde yeni bir boyut demekti. Ama bu "yenilik," yüzlerce yıllık zorlu koşulların daha da ağırlaşması anlamına gelecekti.

I.J. Bugünkü Horasan'da Bugün

Üç bölüme ayrılan bugünkü Horasan eyaletindeki Kürt yerleşimi coğrafî olarak geniş bir bölgeye tekabül eder. Bu alanın neredeyse Irak Kürdistanı kadar büyük olduğunu yazan Izady, nüfuslarının da Suriye Kürdistanı'ndan daha fazla olduğunu belirtir. Hatta "17. ve 18. yy tarihçilerinin yanlış biçimde sadece Horasan parçasından 'Kürdistan' olarak söz etme alışkanlığı bu şaşırtıcı olgudan kaynaklanmış olabilir."

Söz konusu bölgede Kürtler, "çok etkileyici bir sanat ve tarım tarihine sahip olan, kendi yönetimlerini kurmuş ve 19. yy ortalarına kadar merkezi İran yönetimine karşı direnmişlerdir" (Izady 2004:38).

Kürt yerleşiminin bir bölümü, 1886'dan itibaren Rusya tarafında kalmıştır. Bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad civarındaki dağlık bölgede önemli bir Horasanlı Kürt nüfusu varlığını sürdürmektedir. Çoğunluğu Sünnî Müslüman olan Türkmenistan nüfusu içinde Horasan Kürtleri Şiî inancına sahiptir. Şimdi bağımsız olan bu eski Sovyet cumhuriyetinin resmî dili, Tekin aşiretinin dilini esas alarak geliştirilen Türkmencedir (Şamil 2005:151). Aşağıda görüleceği gibi 1930'lu yıllarda buradaki Kürtler için de anadilde eğitim imkânları araştırılmıştır. Ancak Horasan Kürtleri içinde en ağır asimilasyona uğramış grubun Türkmenistan Kürtleri olduğu ileri sürülebilir.

Hejarê Şamil, Türkmenistan'ın Kürtleri "yutmuş" bir ülke olduğunu yazar. Ona göre 20. yüzyılda burada yaşayan Horasan Kürtlerinin nüfusunun 100.000 dolayında olduğu tahmin edilirken, bugün bu sayının 300.000 olması gerekir. Ancak sayıları 1970 yılı nüfus sayımında 2933, 18 Ocak 1990 tarihli resmî bir mektupta ise 4300 olarak gösterilmiştir. Buradaki asimilasyon, Sovyet sistemi içinde şöyle gerekçeler ile tamamlanmıştır: "Halkların iç içe geçmesi," "Kürtlerin Türkmen kültürünü benimsemesi," "Türkmenlerin Kürt kültürüne hoşgörülü yaklaşımları" vb (2005:152). Helsinki İnsan Hakları Örgütü, 2004'te yayımladığı bir raporda bu Kürtlerin asimile edilmesine kısaca değinir. Sütannesinin Kürt olduğu rivayet edilen Saparmurat Niyazov (1940-2006) döneminde ise, "Kürt" sözcüğü tümüyle yasaklanır (2005:153).

Horasan Kürtlerinin bugünkü Türkmenistan'a 1740 yılında Nadir Şah tarafından yerleştirildiği belirtilmektedir. İran sınırları içinde kalan Horasan Kürtleri gibi Türkmenistan'dakiler de yoğun bir asimilasyon ve yok sayma ile yüzyüzedirler. Bu asimilasyon, yine Horasan'daki akrabaları gibi göç ve göçertme ile atbaşı gitmektedir:

> Muhacerette yaşayan ünlü Türkmen tarihçisi Şohret Kadırov, bir söyleşisinde Kürtlerin Ruslar ve Yahudiler gibi ülkeyi terk etmesinden rahatsızlığını ifade ederek mevcut iktidarı eleştirirken, aslında halkların özgün milli-kültürel değerlerinin hiçe sayılmasında aynı temel anlayışı taşıdığı konusunda kendisini ele vermektedir. Bilim adamı, 70 yıl boyunca "bilimsel yöntemler"le Kürt halkını inkâr etmiş Türk fikirdaşlarını aratmayacak biçimde şunları söylüyor: "Dağ ve sahraların egzotik ülkesi, çok sayıda aşiretin yaşadığı Türkmenistan nereye gidiyor nihayetinde? Hepsinin kendilerini asıl Türkmen saydıkları bu aşiretler, Kürtler." (2005:155-56; özgün imlâ)

T. F. Aristova ve G. P. Vasilyeva'nın 1964 yılında *Sovyetskaya Etnografiya* dergisinin 5. sayısında çıkan "Sovyet Türkmenistanı'nda Kürtler" adlı yazılarında, Kürtlerin de diğer Sovyet halkları gibi "kaynaştıkları" ileri sürülür. 1959 nüfus sayımında Sovyet Türkmenistanı'nda 2263 Kürdün yaşadığını yazan yazarlar, bazı komşu Türkî halklara da Kürt dendiğini belirtirler. Yazıda Horasan Kürtleri gibi onların akrabaları olan Türkmenistan Kürtlerinin de Türkleştikleri ileri sürülür. Bu topluluğun yaşlıları, mensup oldukları aşiretlerin adlarını hatırlar ve şöyle sıralarlar: "Duruganlı, Badilli, Khesse, Seffe, Safkon, Şare ve Calcali (Jaljali)." Yazarlara göre "tüm Türkmenistanlı Kürtler kendilerini Türkmen görürler." Söz konusu yazı son derece karmaşık olguları art arda dizer. Temel motivasyon Sovyet propagandasıdır ve Kürtlerin asimile olması, komşu halklarla gerçekleşen "kaynaşma" söylemiyle onaylanır (Aristova ve Vasilyeva 1991:7-12; özgün imlâ). Aynı "Sovyetik" yaklaşım ve örtmeyi Têmûrê Xelîl Mûradov'un bir yazısında da görüyoruz. Mûradov, biraz da dönemin genel dili ile Sovyetler'in Türkmenistan'daki Kürtlerin kültürünü koruduğunu ileri sürer (Mûradov 1988:5), ancak durum Hejarê Şamil'in anlattığı gibidir.

Yukarıda belirtildiği gibi İran sınırları içinde kalan Horasan Kürtlerinin de kaderi bundan çok farklı olmamıştır.

Kurmanc Xoresanî'nin makalesine baktığımızda, Horasan Kürtlerinin Şah Rıza Pehlevî dönemine kadar özerk hükümetlere sahip olduklarını görürüz. Ancak yeni yüzyıl, varlığı sürdürmenin daha zor olacağı yeni bir mücadele çağını başlatacaktı. Bu yazıdan geniş bir özetle durumu aktaracağız:

> Hedo Serdar, 20. yüzyılın başında, Horasan Kürtlerinin bağımsız ve komünist hükümetini oluşturmak amacıyla ilk adımları attı. Daha sonra 1949 yılında, büyük ve onurlu Becranlû Aşireti reisi Ferecullah Xan, Serhad-Şîrvan Otonom Bölgesi'ni ilan etti. Şîrvan'ı, Bencerlû'yu aldı, Farûc'ı, Qoçan'ı ve Çinaran'ı işgal etti; Otonomi ilan etmekle Horasan Kürtlerini sevindirdi. Ama ne yazık ki müttefiklerinin, Horasan'ın merkezi Meşhed'in işgalini desteklememeleri nedeniyle ve daha fazla kanın akmasını önlemek için Ferecullah Xan, Serhad'a doğru geri çekildi. (Xoresanî 2009)

Mehabad Kürdistan Cumhuriyeti'nin yıkılışından hemen sonra çeşitli hoşnutsuzlukların baş gösterdiği söz konusu bölgedeki direnişe liderlik edenlerden olan Feyzullah Xan Becranlû'nun teslim olmasından sonra devlet güçleri Meşhed dışındaki bütün Kuzey Horasan'ı ele geçirdiler. Silaha başvurmayan devlet, direnişçilerle birlikte lider Feyzullah Xan Becranlû'yu da Gulpaygan'a sürgün etti ve Şîrvan Kalesi'ndeki karargâhı yakarak tahrip etti. Pek çok stratejik noktaya karakollar kuran devlet, aşiretlere yönetimde yer almaları çağrısında bulundu. Qereçûrlû aşireti bu çağrıya olumlu cevap veren ilk aşiret olurken, Feyzullah Xan Becranlû'nun 1952'de ölmesi, Horasan Kürtlerini lidersiz bıraktı. Onun yerine geçen Kerîm Xan Becranlû, Şah Rıza'ya karşı suikast planlama da dâhil olmak üzere silahlı direniş başlattı. Bununla birlikte işbirlikçilerce yerinin bildirilmesi üzerine teslim olmayıp çatışırken hayatını kaybetti.

1959 yılında Meşhed Radyosu'nda sınırlı olmakla birlikte başlayan Kürtçe yayını anmak gerekiyor. Bu süreçte mücadelenin kültür alanına kaydığı gözlemlenmektedir. Müzik, bu

kültürel direnişin en önemli aracı olmuştur denebilir. Hanlara bağlı olan toprakların 1962 yılında çıkarılan toprak reformu yasasıyla dağıtılması sonucu geleneksel birlik iyice bozulmaya başladı. Şah'ın aşiret reisi hanlarla Sadabad Sarayı'nda görüşmesi ve onları kendine ve devlete bağlaması, kalan birlik imkânlarını da tümüyle ortadan kaldırdı. Eski süreçte feodal ilişkilerin ezici karakteri içinde olsa da aşiret, hanlık ve reislik kurumu toplumu bir bütün halinde tutarken, toplumun eski liderleri devletin işbirlikçisi konumuna düşmüş oldu. Bu toplumsal çözülüş şehirlere yerleşme ve ekonomik nedenli göçlerle birleşince ulusal kimlik kaybolmaya yüz tutmaya başladı. Kürtçe yerini yavaş yavaş Farsçaya terk etti. Dağılan feodal yapının yerine siyasi parti ve örgütlerin kurulamaması, Horasan Kürtlerini dağınık ve örgütsüz bir topluma çevirdi. Yurtdışına kaçan ya da evlerine kapanan hanlar, toplumsal birlikteliği bir ölçüde sağlayan ama ya yasaklanan ya da artık gerçekleşmeyen şölenler, Kürtçe konuşmanın ayıplanması, geri kalmışlık ve eğitimsizlik söz konusu toplumu içeriden kemirmeye başladı. Resmî devlet dili olan Farsça okullarda yaygınlaştırılırken Kürt kimliği ve Kürtçeye büyük darbeler vuruldu.

Devletin Kürtlerin yaşadıkları bölgelere yatırım yapmadığını belirten Xoresanî, yoksulluk, göç, işsizlik, uyuşturucu kullanımı, yüksek suç oranı ve yolsuzluğun yaygınlığını vurguluyor. Bölgenin kaderini değiştirebilecek Meşhed-Qoçan-Bocnûrd demiryolunun Gurgan-Tahran hattıyla birleştirilmesi projesi ise çeşitli bahanelerle geciktiriliyor.

Horasan Kürtleri arasında kültürel mücadele ve direniş bir ölçüde sürerken, silahlı direniş 1984'te tümüyle biter. 1980'de Nasrullah Behaduranî yönetimindeki ESP TARAN gerillaları, Namanlû karakolunu işgal ettiler. Şîrvan'da ESP TARAN ve Pasdarlar arasında yer yer çatışmalar oldu. Ama Nasrullah Behaduranî'nin 1984'te zehirle öldürülmesi ve cenazesinin diğer gerilla cenazeleriyle Şîrvan'da teşhir edilmesi, silahlı direnişin sonunu getirdi. Sessizlikle geçen yaklaşık

on beş yıldan sonra, sivil ve kültürel bir mücadelenin başladığına tanıklık edildi:

"1990'lı yılların ortalarında, Kürt aktivistlerin bir araya toplanması, öğrenci hareketinin oluşması, Horasan Kürtlerini zincirlerinden kurtulmak amacıyla harekete geçirdi. Horasan Kürtleri gerçekten şu ana kadar sivil bir mücadele yürüttüler. Bu mücadele, Kürtleri asimile etme sürecinin gevşemesine yol açtı, bazen de ulusal kimliğin gelişmesi doğrultusunda adım atılmasına [....] Bölgede, Kürt eğitim merkezleri, sadece Kürtlere değil, aynı zamanda diğer halklara ait siyasi örgüt ve sivil toplum kuruluşları oluşturmak yasaktır. Bu yasağa aykırı biçimde hareket edenlere yasal süreç uygulanır. Bu nedenle Kürtler, kültür ve dillerini, anadili ile okuyup yazmayı ve öteki sosyal ilişkilerini geliştiremiyorlar, modern ve verimli bir hale getiremiyorlar [....] 2005 yılında bölgede onlarca Kürt aktivisti Şîrvan, Bocnürd, Farüc ve Qoçan istihbarat güçlerinin saldırısına uğradılar, bunlardan bazıları tutuklandı, bazılarına para cezası verildi, bazıları ise tehdit edildi. 2005 yılından 2008 yılına kadar Bocnürd İstihbarat Dairesi, bu ilin Kürt öğrencilerine karşı çok sert davrandı, hiçbir gerekçe olmadan onlara eziyet etti; soruşturma açtı, tutukladı; eylemlere devam etmeleri halinde hapse atmakla, idam etmekle tehdit etti [....] 2008 yılı Haziran ayında, Horasan Kürtleri Kültür Meclisi'nin Bircend Üniversitesi'ndeki, kızlı erkekli tüm üyeleri yakalandı. Yakalananlar arasında Meclis Başkanı Ali Kılıçzade de vardı. Söylemek gerekir ki, 100 milyon tümen kefaletle serbest bırakılan Ali Kılıçzade şu ana kadar kontrol altında tutuluyor. İstihbarat Dairesi'nin Kültür Meclisi'ne yönelik bu saldırısı esnasında Meclis'in tüm eşyalarına ve kütüphanesine el konuldu. Gözaltına alınanlara her türlü maddi ve manevi işkence yapıldı. Söz konusu saldırı ve gözaltına almalardan sonra, İstihbarat Dairesi, Kültür Meclisi üyeleri ile ilişkisi olanları tehdit etti, ilişkilerini kesmelerini istedi. Öyle ki evlilik hazırlığı yapan çiftler de tehdit edildiler. Örneğin Ali Kılıçzade'nin nişanlı-

sına baskı yapılarak evlenmeleri engellendi. Horasanlı Kürt aktivistlerin İran Kürdistanı'nı ziyaret etmeleri ve ilişki kurmaları yasaklandı, ziyaret edenler eziyet gördüler.

"Bir başka örnek: Genç bir müzisyen, bir kültür yarışması için gittiği Sine'den (Senendec) döndükten sonra, Şîrvan İstihbarat Dairesi tarafından gözaltına alındı, hakkında soruşturma yapıldı. Kürtler ile ilgili her türlü kutlama yasaklandı, hatta Horasanlı Kürt müzisyenler, Kürtçe ezgi söyleyemiyorlar. Örneğin Muzaffer Hamidî ve diğer birkaç Kürt sanatçının toplantı ve kutlamalarda Kürtçe ezgi söylemeleri yasaklandı. 2006 yılında, klasik ezgiler söyleyen bayan Sîma Bîna, Horasan Kürtlerinin daveti üzerine bölgeyi ziyaret ederken, Şîrvan kentine bağlı turistik Gilyan köyünde, Şîrvan istihbarat görevlilerinin saldırısına uğradı. Kendisi ve eşinin tüm eşyalarına el konuldu, haklarında soruşturma açıldı. İran İslam Cumhuriyeti rejimi, Horasan Kürtlerinin, İran'ın diğer Kürtler ile ilişkilerinden, özellikle Kürtlerin aktivitelerinden korkuyor, her türlü kültürel eylemi kanun dışı gösterip yasaklıyor. Kürt aktivistlerini sık sık Horasan İstihbarat Dairesi'ne gelip çalışmaları hakkında bilgi vermeye zorluyor, bazen da onları haftalarca gözaltında tutuyor [....] 2006 yılında, Şehit Dr. Qasimlo'nun öldürülmesinin yıldönümü nedeniyle, Şîrvan, Qoçan, Bocnûrd, Esferayîn, Dergez ve öteki Kürt yerleşim birimlerinde yapılan eylemlerden sonra, tüm tanınmış Kürt aktivistleri gözaltına alındılar, soruşturmaya tabi tutuldular. Bölge üniversitelerinde okuyan Kürt öğrenciler, kültürel eylemlerde bulunmaları halinde hemen soruşturma altına alınıyorlar, üniversiteden uzaklaştırılmakla, tutuklanmakla tehdit ediliyorlar."

Bununla birlikte kültürel var olma mücadelesi sürüyor. Meşhed'deki Fîrdevsî Üniversitesi'nin Kürt öğrencileri her yıl Qoçan'da şair Cafer Qulî Zengelî adına festival düzenliyorlar. Sıkça iptal edilip yasaklanmasına karşın festivalin gerçekleştiği yıllarda yüz bine yakın katılım olabiliyor. Ancak Kürtçe müzik albümleri sıkça toplanıp imha ediliyor. Yo-

ğun baskı, Horasan'da sürekli biçimde hissedilen bir durum olmaya devam ediyor:

"Bölge İstihbarat Dairesi, Kürt eylemlerine karşı koymada hiçbir engelle karşılaşmıyor. Bu duruma itiraz edenlere ise sert davranılıyor. Kürt aktivist ve öğrencilerin telefonları 24 saat dinleniyor. Horasan Kürt öğrencilerinin, Batı İran'daki Kürt öğrenciler ile ilişki kurması yasak. Bu baskılar öyle noktalara ulaştı ki, Horasan'daki Kürt yerleşim birimleri Kürt aktivistleri için birer zindana dönüşmüş durumda. Üçten fazla kişinin katıldığı toplantılara sert tavır gösteriliyor. Kürtçe şiir akşamlarına veya şiir kitaplarının basımına şert biçimde karşı konuluyor. Her türlü Kürtçe melodi yasak, Kürtçe kültür eserlerini basmak ve satmak büyük bir suç olarak görülüyor [....] Devlet Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı'nın Kuzey Horasan Valiliği'ne gönderdikleri yazılarda Horasan Kürtleri, [İran] İslam Cumhuriyeti için tehlikeli unsurlar olarak görülüyorlar ve bu nedenle de Horasan Kürtlerinin her türlü sivil ve kültürel eylemlerinin bastırılması gerektiği söyleniyor [....] Televizyonda çalışan Kürtler işten çıkartıldılar, bölgede kullanılan lehçe ile çıkartılan *Kirmanc* adlı dergi kapatıldı. Bölgesel yayınlarda, Horasan Kürtleri ile ilgili makalelerin yayınlanması engelleniyor. Örneğin *Şîmalê Şerq* (Kuzeydoğu) adlı haftalık gazete, Ali Kılıçzade'nin Horasan Kürtlerinin oyunlarını anlatan makalesini yayınladığı için kapatıldı, yöneticileri tehdit edildiler, yazar hemen gözaltına alındı, işkence gördü. Ayrıca gazetenin tüm çalışanları, bir daha böylesi yazılara yer vermemeleri için tehdit edildiler."

Kadın hakları için yürütülen "Bir Milyon İmza Kampanyası"nın bölgedeki aktivistlerinin sert tepkilerle karşılaştıklarını, soruşturmaya uğradıklarını anlatan Xoresanî şöyle devam ediyor:

"Bölge, uyuşturucu maddelerin geçiş yolu üzerindedir. Horasan, uyuşturucu maddenin bol olduğu bölgelerden biridir. Devlet hiçbir biçimde satıcılarla karşı karşıya gelmiyor. Uyuşturucu madde sattıkları gerekçesi ile yakalananlar da bir müddet sonra kültürel, sivil ve toplumsal eylemlere

katılmama şartına bağlı olarak serbest bırakılıyorlar. Bölgede tüm internet siteleri kontrol altında, yazarlarına çok sert davranılıyor [....] Genel olarak bölgede Enfal uygulamalarının başladığını söyleyebiliriz. Hatta, sahte bir 'Kuzey Horasan İli' kurmakla Horasan Kürtlerini iki parçaya bölündüler. Bir kısmı Horasan'da kaldı, bir kısmı ise Kuzey Horasan'da. Horasan Kürtleri birçok kez gösteri yaptılar ki en büyükleri 2000 yılından 2003 yılına kadar Qoçan'da gerçekleştirilen ve güvenlik güçlerinin amansız baskısına uğrayanıydı. Aynı zamanda Horasan Kürtleri Londra'da Horasan Kürtleri Meclisi'ni kurdular ve Federal İran Halkları Kongresi'nde yer almaktan geri kalmadılar. 'Kirmanc' adlı bir kültür kurumu oluşturdular, yasal ya da illegal olarak yayınladıkları kitap ve broşürlerle Kürt kültürünü geliştirmek için çaba sarf ediyorlar. Her yıl onlarca öğrenci Horasan Kürt Öğrencileri Meclisi'ne üye oluyor. 2006 yılından bu yana, tüm engel ve tehditlere karşın, Halepçe ve Dr. Qasimlo'nun şehit edilmesine ilişkin merasim düzenleniyor. Bölge halkı kimliğinden vazgeçmiş değil. 53 yıllık Pehlevi Padişahlığı, 30 yıllık İslam Cumhuriyeti, bölge Kürtlerini asimile etmeyi başaramadı."

Xoresanî'ye göre Kürtçe okuma ve yazma yasaklanmasına karşın evde, sokakta, pazarda Kürtçe konuşma yaygınlaşmaktadır: "Düzenlenen şölen ve törenlere Kürt sanatçılar çağrılıyor ve Horasan Kürtlerinin önemli bir bölümü sık sık Kürdistan'ın pek çok bölgesini ziyaret ediyorlar. Aynı şekilde diğer Kürtler arasındaki siyasi gelişmeleri yakından takip ediyorlar" (Xoresanî 2009; özgün imlâ).

2006'da Londra'da kurulan "Sazûmana Xelkî Kurmanj a Xorasanê" (Constitution of Cultural & Civil Society of Khorasani Kurds/CSKK), daha çok dilbilimsel çalışmalara ağırlık vermektedir. Öte yandan Partiya Demokrat ya Kurdên Xorasanê adlı bir parti adı geçse de etkin olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak yukarıda sözü edilen izolasyonun delindiği, Horasan Kürtlerinin diğer Kürtlerle yoğun bir ilişki geliştirdikleri, Kürt siyasetiyle ilgilendikleri ve ana kıtayı bir tür kıble olarak görmeye başladıkları ileri sürülebilir.

II. HORASAN'DA KÜRT AŞİRETLERİ[1]

Horasan'a yerleşen Kürtlerin büyük bölümünün ulusal ve dilsel kimliklerini koruduğu ileri sürülebilir. Her ne kadar yukarıda Horasan ile ana kıta arasında bir nüfus köprüsü olduğu belirtilse de bu köprünün izolasyonu ortadan kaldırdığını söylemek güçtür. Kimliğini korumada aşiret olgusu belirleyici bir rol oynar. İşte bu bölümde bütün bu aşiretleri belli bir düzen içinde tanıtacağız. Bu aşiretler ne zaman ve neden Kuzey Horasan'a yerleştiler? Nüfus, dil ve yerleşim durumları nasıldır? Söz konusu aşiretlerin Kürt ana kıtasındaki akraba ve bakiyeleri nerelerde yaşarlar? Bu sorular

[1] Bu aşiretlerin Horasan ve ana kıtadaki tarih ve yayılımları için Kazvinî (ty.), MacGregor (1879), Yate (1890), Curzon (1892), Sykes (1908), Kesrevî (1927), ed. Minorsky (1943/1980), Sümer (1976), Bazin (1980), Tewehudî (II 1984:163-217, 238-55), Orhunlu (1987), Ünal, Mehmet Ali (1989), Lescot (1990), Pâpâlî-Yezdî (1991), Poladyan (1991), Serdî (1994), Moltke (1995), Ivanov (1997a), Bulut (1998:183-84, 2018:397-422), Tihranî (2001), Zekî Beg (2002), Bozkurt (ty. ve 2003), Stanzer (2003), Doğan (2004), Izady (2004:162-63), Öztürk (2004), Türkay (2005), el-Kurdî (2007), Teker (2006), Madîh (2007), Reşî (2008, 2017), Campanile (2009), Saltık (2009), Kafkasyalı (2010), Ardalan (2011), Rehmetî (2011:303-05; 2017), Arik (2012), Kasaba (2012), Shekofteh (2013), Bedlîsî (2014), Çetin, haz. (2014), ed. Perinçek (2014), Ulugana (2015), Gündüz, haz. (2016), Bedirxan (2017), Ekinci (2017), Merwanî (2017) ve Yalgın'ın (I 2017:249-434) çalışmalarından yararlandık. Farklı dillerdeki adlandırma ya da telaffuzlar, aşiretlerin birden çok adının olması ve ad değiştirme gibi olguları göz önünde tuttuk. Belirtmek gerekir ki Kürtlerin Horasan'daki durumları konusunda yukarıda tanıttığımız Tewehudî ve burada bahsetmemiz gereken Rehmetî'den geniş biçimde yararlandık. Rehmetî, Kuzey Horasan eyaletinin nüfus dairesinde yıllarca çalışmış bir araştırmacıdır. Onun birkaç ay önce çıkan ve ikinci cildi tümüyle Horasan'daki Kürt aşiretlerine ayrılan *Ber-resî ve Şinaxtê Îlad û Tewaif* adlı çalışması, aşiretler hakkındaki en geniş bilgileri içermektedir. Burada gösterdiğimiz diğer kaynaklardaki bilgileri harmanlarken bütün künye bilgilerini, kitabın okunaklı olması için vermedik.

ışığında bakmaya çalışacağımız geniş çerçeveye geçmeden önce belirtmek gerekir ki bazı aşiretlerin ana kıtada bir kolunun kalmaması ya isim değiştirdiğine ya da tüm nüfusuyla Horasan'a göç ettiğine dalalet ediyor olabilir.

Her ne kadar burada "aşiret" olgusunu öne çıkardığımız sanılsa da aslında geleneksel Kürt toplumundaki temel örgütlenme biriminin aşiret olmadığını belirlemek gerekir. Kürtleri aşiret üzerinden değerlendirmek, resmî bakışı bir ölçüde tekrar etmektir. Sözgelimi Ruşen Arslan, "Kürt toplumunun tarih boyunca en temel sosyal ve siyasal örgütlenmesi aşirettir. Aşiret, uluslaşma sürecine bağlı olarak eski gücünü koruyor olmamış olsa bile, hâlâ etkinliğini sürdürmektedir" (Arslan 2006:93) demektedir. Ancak aşiret temel birim olarak almak büyük resmi görmeyi engelleyebilir. Nitekim Mehmet Rezan Ekinci, Mîlan aşireti/konfederasyonu hakkında yazdığı doktora tezinde toplumsal örgütlenme için aile/hane, çadır, oba, boy, aşiret, ve taife/il (aşiretler birliği/konfederasyon) modelini çıkarıyor (Ekinci 2017:22-23). Bize göre konfederasyondan sonra mîrlik ve hanedanlık sırası izlenirse, geleneksel Kürt toplum yapısı betimlenmiş olur. Aşağıda görüleceği gibi aşiretlerin büyük bölümü bir federasyon, konfederasyon, mîrlik ve giderek hanedanlık üyesi olabilmektedir.

Aşiretlerin yayılma alanları son derece geniştir. Hatta her bir aşiretin yayılım alanı, ayrı birer araştırma konusu olabilir. Mustafa Gökpınar ve Ali Can Geliş'in *Lek Kürtleri: Çukurova Lekvanikleri, Haymana Lek Şahbazanları, Bingöl Bermeki Lekleri (Tarihsel, Sosyal Bir İnceleme)* adlı çalışmalarında coğrafî bir genişliği görebiliyoruz:

> Lek toplulukları, Kafkas dağlarından Horasan'a, Akdeniz'e ve Anadolu içlerine kadar çok geniş bir alana yayılmıştır. İran'da Lekistan (Lekistand), Erdelan, Kuzey Luristan, İlam, Kermanşah, İsfahan, Huzistan, Kazvin, Gilan, Tesuc, Selmas'ta, Kafkas bölgesinde Dağıstan'da[ki] Gora dağının doğusunda, Dağıstan'la Azerbaycan sınırın-

> da[ki] Pa Dağı ile Hazar denizi arasında; İran Belücistan'ı ve Zabol bölgesinde; Irak Kürdistanı'nda Süleymaniye, Bazian, Hewlêr'de (Kerkük); Türkiye Kürdistanı ve Anadolu'da Adana, Çorum, Ankara (Haymana, Lek-Şeyhbazian), Kayseri, Maraş, Adıyaman, Erzurum, Diyarbakır (Amed), Bingöl başta olmak üzere Dersim, Ermenistan, Kıbrıs ve Balkanlar'da, çok geniş bir alanda Lek toplulukları yaşamaktadır. (Gökpınar ve Geliş 2016:21; özgün imlâ)

Ancak bu yayılım, olgunun sadece bir bölümüdür. Söz konusu aşiretin bir de bugünkü Kıbrıs, Rojava ve Türkiye içine yayılan dağınık bir yerleşimi vardır:

> Çorum ve çevresindeki Lekler, Urfa Lekleri, Kayseri Develi Gazi kasabası, Kırşehir Sancak, Mersin (İçel), Mersin Silifke, Nevşehir, Diyarbakır, Balıkesir, İzmir, Aydın, Kıbrıs, Adana Ağba köyü, Adana Kozan'a bağlı Hamamköyü, Kamışobası, Camızağılı, Tılan, Gazibeyli, Arslanlı köyleri, Afyon Karahisar, Maraş Pazarcık Demirciler köyü, Ankara Bala Küçükcamili/Büyükcamili köyleri, Kırıkhan'ın Karataş mahallesi, Hatay'ın Tahtaköprü ve Ceylanlı köyleri, Afrîn ve Halep-Münbiç mahallesindeki Lekler. (Gökpınar ve Geliş 2016:229)

Aynı şekilde aşiret adları, 300-400 yıllık süreçte değişebilmektedir. Bazen başka lehçeler konuşan, başka din ya da mezheplere mensup olan aşiretleri hiç akla gelmeyecek yerlerde görmek mümkündür.[1] Her bir aşiret adının çok sayıdaki telaffuzundan söz edilebilir. Bu telaffuzlar dilin kendi içinde gerçekleşebileceği gibi, başka ulus ya da devletlerin dilleri

[1] Göç yollarının uzunluğu ve çetinliği hakkında bir fikir vermesi için bkz. "Grass: A Nation's Battle for Life" (Merian C. Cooper, Ernest B. Schoedsack, Marguerite Harrison). 1925 tarihli bu belgeselde 50.000 kişilik "Bakhtiari" [Bextiyarî] aşiretinin yarım milyon hayvanla birlikte 42 günlük göçü anlatılmaktadır (https://www.politikfilm.org/belgesel/608-grass-a-nations-battle-for-life-bir-milletin-yasam-mucadelesi-1925-filmi-izle.html).

içinde de gerçekleşebilir. Bir süre sonra aşiretin farklı kolları, kendi adlarını farklı şekilde telaffuz edebilirler. Varlî, *Dîroka Dugelên Kurdan: 600-1500* adlı kitabındaki Cunûkan aşiretinin yayılımı ve varyantlarını anlatan bölümü bu olguya örnek olarak gösterebiliriz:

> Cunûkan ile Bacûnkan aynı şeydir. Kürdistan'da bu adın çerçevesinde düşünülebilecek pek çok köy vardır: Bacin, Beşin, Belîcin, Welîcan, Beşinkan, Bejinkan, Cunkan, Cûtikan, Cotikan ve Jotikan. Cunkanlar Ankara, Nevşehir, Kağızman, Bakü ve Selmas'ta Cunûkan, Cûtikan ve Cinikan adıyla, Horasan bölgesinde Becilwend, Becinwerd ve Beşina adıyla, Hurremabad ve Hemedan çevresinde Cûzkan, Cûdikan, Çûtikan, Cankî, Cizbekan, Cûma, Cemkanlû, Cinkanlû adlarıyla bilinirler. (Varlî 1997:76)

Aşiretlerin dil, lehçe, mezhep ve hatta ulus değiştirdikleri de bir vakıadır. Sözgelimi Dersim'in önemli aşiretlerinden Heyderû/Heyderan aşiretine bakıldığında şöyle bir manzara ile karşılaşılır: "Qisle (Kızılkilise), Mazgêrd, Pulêmurîye, Têrcan, Wan, Beyazıd, Agrî (Ağrı, Erdiş/Erciş, Panos (Patnos), Doğu Kürdistan'da (Ermenistan platosundan Xoy-Hoy'a kadar) ve Güney Kürdistan'da bulunurlar. Dersim'e gelenler Kızılbaşdırlar ve Kirmancca [Zazaca] konuşurlar. Güney Kürdistan'dakiler Müslüman ve Sorani diyalektini, diğer bölgelerdeki Heyderanlar ise Müslümandırlar ve Kurmancca konuşurlar" (Arik 2012:50; özgün imlâ).

Heyderan örneğinde farklı lehçe ve mezhepler olsa da aynı ulusun içindeki bir harekete tanık olunur. Aynı şekilde bir aşiretin ulusal aidiyeti farklı iken mensuplarının aidiyeti farklı olabilir. Sözgelimi Arşak Poladyan, "Halkının büyük çoğunluğunu Kürtler'in oluşturduğu" bir federasyon olan "Arap kabile birliği Taglib"den söz eder (Poladyan 1991:58). Farklı dil ve ulusal aidiyetleri olup benzer adları olan çok sayıda aşiret de söz konusudur. İbrahim Bozkurt, Kürt Etmankî ile Türk Atmalı aşiretlerini örnekliyor. Aynı şekilde bir

Arap aşireti olan Turkî, Türkmen adlı Türk aşireti ve (Şeyh Dilo Belincân'ın iclas belgesinde geçen Dirikan/Tirikan'ı akla getiren) Tirkan/Terikan adlı Kürt aşiretini de anıyor. Ardından şöyle bir tablo çıkarıyor:

Türk aşireti	Arap aşireti	Kürt aşireti
Rişvan	Raşid	Reşwan
Atmanlı	Atmani	Etmaneki
Beydilli	Behdili	Badılı
Döğerli	Duğeyrat	Duğeri
Kürdülü	Kurdi	Kurdikan
İsalı	İsa	İsikan

Yazar, bu isim benzerliklerini üç nedene bağlar:

1. Dini birlik sayesinde şahısların aynı ismi kişilere ad olarak vermeleri
2. Uzun süre aynı şehirde veya aynı isimli bölgede yaşamaları
3. Kelime birliği, fakat mana ve anlam değişikliği olması

Mesela Beydili kelimesinin her üç dildeki anlamı değişiktir. Fakat aynı kelime birbirine yakın mahreçlerle her üç dil tarafından kullanılmaktadır. (Bozkurt ty:352)

Aşiret, genellikle "kan bağı" ve "ortak ata miti" üzerinden tarif edilir. Aynı zamanda bir tür siyasal birim olan aşiretin evrensel bir tanımı güçtür, zira her toplumda farklı özellikler taşıyabilir:

Aşiret, başında bir reisi bulunan, akrabalık ilişkileri birincil ilişkiler şeklinde gelişen ve özellikle son zamanlarda toplumsal ve ekonomik bir örgüt olmanın ötesinde siyasal örgütlülüğü de öngören bir oluşumdur. Sosyolojik

anlamda göçebe ve yarı göçebe bir yaşam biçimini ifade eden kavram, farklı toplumlarda değişik gelişimler gösterebilmektedir. Bu da aşiret kavramını yerelleştirmekte ve her toplumun kendine has aşiret tanımı yapmasını sağlamaktadır. (Durç 2009:27-28)

Kürtlerde aşiret ve onun bir üst örgütlenme biçimi olan federasyon-konfederasyonun küçük birer devlet olarak tarif edilmesi mümkündür. Her ne kadar Kürtleri aşiretle birlikte anmadaki "geri ve geçmişe ait bir form" şeklindeki semantik imâyı fark ediyor olsak da bu örgütlenmenin Kürtleri asimilasyondan koruduğu ileri sürülebilir. Zira bu yapıların kendi içlerinde hukuk, ekonomi, savunma ve dışarı ile ilişkiler gibi temel "kurum"ları barındırdığı gözlemlenmektedir. Bu gözlemi, Horasan'daki konfedere ya da konfedere olmayan Kürt aşiretlerinin ulusal kimlikle ilişkileri bağlamında vurgulamayı gerekli görüyoruz. Zira aşağıda aktarıldığı gibi asimilasyon politikasının Horasan'da etkili olduğu yerlerin başında, aşiretsel ilişkilerin zayıfladığı ya da koptuğu şehirler gelir.

Horasan'daki aşiretlerle ilgili geniş bir liste verirken, bu listedeki aşiretlerin Kürdistan'ın diğer bölgelerindeki kollarını bir ölçüde vermeye çalıştık. Elbette buradaki eşleştirme yetersizdir ve ancak daha geniş çalışmalarda kapsamlı bir analiz için yeterli veriler ortaya konabilir. Bununla birlikte göç merkezleri içindeki göze çarpan yerlerden olan Dersim, Sivas, Erzincan yöresi aşiretlerinin bugünkü listesini vermenin yararlı olacağını düşündük. Burada Mehmet Bayrak'ın dikkatini esas aldık:

Horasan'da iki büyük aşiret konfederasyonu var. Bunlardan bir tanesi Çemişgezek Konfederasyonu. Çemişgezek, bilindiği gibi Dersim bölgesinde önemli bir merkez ve oradan adını alan bir konfederasyon. Öbürü de Şadlu Konfederasyonu. Şadlu da adını Şadiyan aşiretinden alan ve birçok aşireti bünyesinde barındıran önemli bir kon-

federasyon. Bunun dışında bir de konfederasyonsuz aşiretler var. Ama bunlar önemli ölçüde Dersim ve diğer bölgelerdeki aşiretlerin bir yansıması gibi. (Bayrak 2013:25)

Aşağıda görüleceği gibi Kürt ana kıtasındaki pek çok aşiretin Horasan'da bir koluna rastlamak mümkündür. Ancak en dikkat çekici örtüşme Dersim, Sivas ve Erzincan aşiretleri iledir. 1009 yılında yazıldığı ileri sürülen Şeyh Dilo Belincân'ın iclas belgesindeki aşiret listesiyle de bir örtüşme söz konusudur. Burada farklı bilgileri kaynaştırarak olguyu en güncel haliyle resmetmeye çalışacağız. Bu noktada konfederasyon, federasyon, aşiret, oba ve kol sırası ile gideceğiz. Bu bölümün sonunda herhangi bir yapıya üye olmayan bağımsız aşiretleri sıralayacağız. Her ne kadar Tewehudî, Bruniessen, Arik, Bayrak vd yazarlar Horasan'da iki konfederasyon olduğunu yazsalar da toplamda üç konfederasyon söz konusudur: Çemişgezek (Zaferanlû), Qereçûrlû ve Şadî (Şadlû). Bu konfederasyonların altında federasyonlar da bulunmaktadır. Bu bölümde söz konusu yapıları alfabetik sıra ile tanıtacağız.

II.A. Çemişgezek/Zaferanlû Konfederasyonu

Hem Horasan bölgesinde hem de Türkmenistan'daki üçte ikilik doğu kesimlerinde yaşamaktadırlar. Büyük bir Şiî-Kürt konfederasyonudur. Dersim-Erzincan kökenlidir. Ayrıca ana kıtada Zaferan, Zahoran, Zaxo, Zaxorî gibi adlarla pek çok yerde karşımıza çıkarlar. Minorsky, son yerleşim yerlerinin Aras nehrinin kuzeyinde, Areş (Gökçay) yolunun üstü olduğunu ileri sürer (ed. Minorsky 1943/1980:167). Faruk Sümer, Çemişgezeklû "oymak"nın Safevî kuruluşundaki rolünün "pek ehemmiyetsiz" olduğunu yazar (Sümer 1976:53). Ancak

resmî tarihçiliğin örttüğü süreçte yaşananlar hiç de aktarıldığı gibi değildir. Zira Safevî devletinin kurulması ve güçlenmesinde en etkili rollerden birini, burada Sümer gibi "aşiret" değil, konfederasyon olarak ele aldığımız Çemişgezekliler üstlenir. Çaldıran Savaşından sonra Şah İsmail Mamyanlû, Qeremanlû, Palkanlû, Sûfiyanlû gibi aşiretleri Horasan'a göçertmiştir. 1512'de Qeremanlû aşiretinden Bayram Begê Kurdê Qeremanî, Şah İsmail tarafından Horasan ve Belx (Belh) hâkimi olarak atanmıştı. Şah Abbas, Kuzey Horasan ile bugün Türkmenistan ve Afganistan sınırları içinde kalan Herat, Merv, Mehne, Çehçehe, Baverd, Nîsa ve Axal gibi bölgeleri Özbeklerin elinden aldıktan sonra Veramîn'de tuttuğu Çemişgezek Kürtlerini söz konusu bölgeleri korumaları için bu gölgeye yerleştirmiştir. Bu Kürtler, bölgeye intikal ettikten sonra Zaferanlû adını alırlar ve Çinaran'dan Gurgan'a kadarki geniş bölgeye yayılırlar.

Horasan'a yerleştirilen Kürtler bölgenin coğrafyasına alışarak süreç içerisinde tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başladılar. Yine bu bölgede çok sayıda kale-köy inşa ederek bozkırlarda yağmacılıkla geçinen Sünnî Özbek ve Türkmenlere karşı yerleşik bir topluluk halini aldılar ve bu Sünnî topluluklar ile İran sahası arasında bir set görevi gördüler. Daha sonraki yıllarda Elî Begê Zaxorî (Zaferanlû) gibi Kürt hâkimleri Dağıstan seferi örneğinde görüldüğü gibi Şah Abbas'ın yardımına koşacaklardır. Zaferanlûlar, Nadir Şah'ın tahta geçmesinde de önemli bir rol almışlardır. Nadir Şah, Sam Begê Zaferanlû'nun kızı Guher Şah Xatûn'la evlenerek bölgedeki gücünü tahkim eder. Her ne kadar ileriki yıllarda Horasan Kürtleri ile Nadir Şah arasında çeşitli ihtilaflar yaşanmışsa da bu ihtilaflar 1735'te Nadir Şah'ın bir beratla kayınbiraderi Muhemmed Huseyn Xanê Zaferanlû'yu "îlxanî" lakabıyla Xabûşan (Qoçan) ve bölgenin mîrimîranı olarak ataması ile belli bir düzeye ulaşır. Söz konusu yönetim 1950'lere kadar çeşitli şekillerde devam etmiştir. Nadir Şah sonrası dönemde Kerîm Xanê Zend'in Şîraz'ı hükümet

merkezi olarak belirlemesi ve Horasan bölgesine olan ilgisizliği, Qoçan ve Şîrvan'daki Zaferanlû konfederasyonu hâkimlerinin yarı bağımsız bir şekilde yaşamasına yol açmıştır. Feth Ali Şah Kaçar döneminde Qoçan ve Şîrvan hâkimi Emîrgune Xanê Zaferanlû, kızını söz konusu şahın oğlu Hasan Ali Mirza Şucaûddevle ile evlendirmiştir. Bu dönemde bölgenin hâkimiyeti Şadlûlara geçer.

1832 yılında Zaferanlûlar merkezî yönetimle ciddî sorunlar yaşamışlardır. Bu dönemde Zaferanlûların mîrleri ve onların çocukları için sürgün hayatı başlar. On beş yıl süren sürgün yıllarından sonra tekrar bölgede görevlendirlen Zaferanlûlar Herat'ın alınmasında önemli bir rol üstlenirler. 1868'de tekrar îlxanlık unvanı alan Zaferanlû yöneticileri, Axal/Ahal bölgesi de dâhil olmak üzere bölgede tekrar hâkimiyet elde ederler. Nasreddin Şah döneminde özellikle yerel Türkmen aşiretleriyle sık sık karşı karşıya gelen Zaferanlûlar, merkezî hükümetin politikasına uygun şekilde hareket etmişlerdir. İran'ın yakın siyasî tarihinde önemli olaylardan biri olarak karşımıza çıkan Albay Muhammed Takı Han (Kolonel Pisyan) olayında da hükümetin tutumu doğrultusunda tavır almışlardır. Tarihçiler ve sefernâme yazarlarının aktardıkları bilgilere göre Zaferanlû Konfederasyonunun nüfusu şöyledir:

C. S. N. Piye	1874	700-800 hane
Lord Curzon	1892	90.000 kişi
Ahmed İhtisabiyan	1936	5.000 hane
Henry Field	1938	62.000 kişi
Gunther Nollau ve Hans Jurgeb Wiehe	1960	300.000 kişi
Elî Rehmetî	2000	800.000 kişi

Rehmetî'nin yaptığı saha araştırmaları ve belgelere dayalı bilgilere göre Zaferanlû, 4 yarı bağımsız konfederasyon (bunlara "federasyon" diyeceğiz), 95 aşiret, 166 oba ve binler-

ce kol ve haneden oluşan bir konfederasyon yapısıdır. Günümüzde İran'ın pek çok yerinde binlerce köy ve yüzlerce kasabada yerleşiktirler. İran'ın tamamındaki nüfusları, bir milyonu aşmaktadır (Rehmetî 2017:12-27). Bazı kaynaklarda 27 ya da 32 aşiret ve 89 obadan oluştuğu belirtilse de Rehmetî'nin tasnifi sahaya çok daha uygundur. Yukarıda belirtildiği gibi Çemişgezek (Zaferanlû) konfederasyonu, 4 federasyondan oluşur. Bunlar Amarlû, Kîkanlû, Kiywanlû ve Mîlanlû federasyonlarıdır. Bu federasyonlardan önce doğrudan Çemişgezek altında tarif edilen aşiretlere bakacağız.

Baciyanlû: (Bacvanlû, Baçiyanlû, Bacmanlû, Bajgiran, Bacovanlû, Bajanlû veya Baçovanlû) Türkiye Kürdistanı'ndan gelmedirler. Asıl isimleri Baç'tır. Bedlîsî'nin Mervanîleri teşkil eden aşiretleri sayarken sözünü ettiği Bûciyan aşiretinden gelirler. Şah Abbas'ın emriyle 1693 yılında Qoçan'ın kuzeyindeki Hezar Mescîd Dağları bölgesine yerleştirildiler. Pâpâlî-Yezdî, *Ferhengê Abadîha ve Mekânhayê Mezhebiyê Kîşwer*'de aşiretin merkezi olacak 1750 rakımlı Devletxane adında bir köy-kale[1] inşa ettiklerini yazar. 17. yüzyılın ortalarında bu aşiretten bir grup, Dergez'de bulunan Derreyê Derûngir bölgesine göç ederek buradaki Cûlfan kalesine yerleşirler. Bu aşiret, II. Şah Abbas'ın 1666'da ölümüyle ortaya çıkan otorite boşluğu ve özellikle Dergez'deki karışıklıktan dolayı iki gruba ayrılmıştır. Bu kollardan biri Kaçar aşiretlerinden olan Ahmedlû, Papalû, Emerlû ve Gunduzlulerle birlikte hareket ederek Özbek ve Türkmenlerle ittifak kurmuşlardır. Diğer kol ise bu ittifaka karşı çıkmış ve günümüzde Babaxanlû köyü olarak bilinen bölgede meskûn olan Çapişlû Kürtleri ile Qerebaşlû, Baçawanlû, Atanlû ve Zenganlû aşiretleriyle ihtilaflar yaşamışlardır. Nadir Şah döneminde bu

[1] Burada "kale" bazı durumlarda toprak ya da taş surlarla çevrili köy anlamına da gelebilir. Yukarıda belirtildiği gibi Horasan Kürtçesinde köy sözcüğünün karşılığı, anlatılan tarihsel durum nedeniyle "kele" (kale) olmuştur. Burada köy-kale demeyi tercih edeceğiz.

grubun şöhret ve gücü artmıştır. Söz konusu dönemde Bacivanlûların önemli reislerinden Şikur Begê Bacivanlû Qoçan ve Dergez bölgelerinin kuzeyindeki yörede yarı bağımsız bir sistemle konargöçerliğe devam etmiştir. Adı geçen bölgedeki yaylak ve kışlaklar onun kontrolüne bırakılmıştır. Nadir Şah, söz konusu beye sığındığı dönemde beyin Marî adlı kızıyla evlenmiştir. Orada Nadir Şah, bölgedeki Kürt ileri gelenleri ile Kürtlerinden oluşan bir ordu kurmuştur. Yazarı bilinmeyen *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî* (Haz. Reza Neqdî, Meşhed, Astanê Qudsê Rezevî, 1390/2011)[1] adlı kitapta Nasreddin Şah döneminde Qoçan bölgesinin farklı yerlerinde dağılmış halde toplam 100 Bacivanlû ailesinin yaşadığı belirtilir. Onların büyük kısmı sonrasında Esferayîn ve Mane-Semelqan'a göç etmiş ve Nesrabad'ın Qereçay köyü ile Hîsarî, Dehêşûr, Babaçeşme, Mengelî, Dehenêşîrîn ve Dûlçah köyleri ile Mane-Semelqan'ın Qeremûsella köyüne yerleşmişlerdir. Son yüz yılda bu aşiret köylere yerleşerek, halen konargöçer olan küçük bir kısmı dışında tamamen tarıma yönelmiştir. Pâpâlî-Yezdî, bu küçük grupta 16 hane göçer olduğunu belirterek Türkmensehra'da (Merawe Tepe) 31 kışlak, Hezar Mescîd ve Şah Cîhan sıradağlarında ise toplam 31 yaylaklarının olduğunu belirtir.

Baciyanlû aşireti üç tireden/obadan oluşur: Began (başka aşiretlerde de aynı adlı obanın adı geçmektedir. Aşiretin yönetici obasını niteler. Aynı şekilde "Xanan" ve "Axan" adlı obalar da aynı liderlik statüsünü taşırlar), Gelêdar (sürü sahipleri, sürü güdenler), Reiyed ("Ewam" da denen obalar, yönetilen halkı tarif eder). Bu adlandırmalar, aynı zamanda aşiret içindeki tabakalaşmaya işaret eder.

Günümüzde Baciyanlû aşiretinin Qoçan, Esferayîn, Dergez, Bocnûrd, Meşhed ve Tahran şehirleri ile yukarıda sayılanlar dışında yaşadıkları köyler şunlardır: Qoçan'a bağlı Dewletxane, Dergez'e bağlı Colfan, Esferayîn'e bağlı Nes-

[1] Bundan sonraki sayfalarda "Nasreddin Şah dönemindeki kayıtlar"-dan söz ettiğimizde, kastımız bu kitap olacaktır.

rabad, Bocnûrd'a bağlı Tazeqeliraz, Corgelan, Kelatê Şehîd Azersa, Kelatê İslamabad, Kelatê Baqirxan 1, 2 ve 3, Mane-Semelqan'a bağlı Nadirabad ve Beyarkurd. Halen Kürt kimliklerini[1] koruyup Kürtçe konuşurlar. Ana kıtadaki varlıkları konusunda Cevdet Türkay, Bacalan ve Baclan adıyla Musul ve Bağdat eyaletleri ile Kirmanşah'ta yaşadıklarını yazıyor. Yazar "Bacvanlı/Bacvanlu" maddesine ise Mardin kazası ile Musul eyaleti bilgisini düşmüştür.

Badilanlû: (Bahadiran, Bahaduran, Badivanlû, Badilî, Bavilî, Badillû, Badlanlû) Ağrı-Eleşkirt taraflarından geldikleri söylenir. Mihemed Emîn Zekî Beg, Zaza kökenli olduklarını söyler. Baba Merdox ise, Eleşkirt ve Pûzxatlı olduklarını belirtip yaklaşık bin aileden oluştuklarını yazar. Baba Merdox, bunların Qureşelî aşiretine mensup olduklarını ve 626 haneden oluştuklarını ekler. Büyük göçle Horasan'a getirilip Hezar Mescîd Dağları'ndaki Nûxendan, Dergez, Mîyanvelayet, Bîzegî, Çeşmegilasê Çinaran ve Derrêkelat çevresine yerleştirildiler. Nadir Şah döneminde bu aşiret çok güçlüydü. Nitekim Şah Cîhan Dağının adı, aşiret reisinin adını alarak Çiyayê Memê Reza Begî diye değişti. 18. yüzyılın ortalarında Badilanlû ve Amarlû taifelerinin bir bölümü Nadir Şah'ın emriyle Rûdbar'ın Rehmetabad ve Amarlû adıyla bilinen bölgelerine göç ettirildi. 1832 yılında, Kaçar hanedanından Abbas Mirza'nın Qoçan ve Çinaran bölgelerine yönelik harekâtı sırasında Badilanlû taifesinden bir kısmı Aladax, Salûk ve Qorxud sıradağlarınının eteklerindeki Bocnûrd, Mane-Semelqan ve Esferayîn köylerine yerleştiler. Nasreddin Şah, 1882 yılında Horasan seferinde Badilanlû taifesinin Vizekî ve Çeşmegîlas

[1] Kullandığımız kaynaklar burada söz konusu edilen aşiretlerin tamamını Kürt saydıkları için bu noktadan sonra söz konusu kimliği ayrıca vurgulamayacağız. Bununla birlikte bu Kürt toplulukları içinde Kürtçe konuşanlar gibi komşu dilleri ve İran'ın resmî dili Farsçayı da gündelik dil olarak kullananlar mevcuttur. Hatta bazıları Kürtçeyi tamamen unutmuştur. Bu dilsel durumu her maddede belirteceğiz.

nahiyelerinde sakin olduklarını haber alınca onlara "Güçlü Zemxet halkı" adıyla seslenen bir taltifte bulunmuştur. Badilanlûlar uzun süre konargöçer hayatı yaşarken yer yer yerleşik hayata geçmişlerdir. Bugün ise içlerinden sadece küçük bir grup konargöçer hayatına devam etmektedir. Pâpâlî-Yezdî, 16 ailenin konargöçer olduğunu yazmaktadır. Badilanlûlar Qoçan, Dergez, Esferayîn, Bocnûrd, Şîrvan, Aşxane, Tîtkanlû, Farûc, Meşhed, Rûdbar, Çinaran, Kelat, Reşt ve Tahran şehirlerinde yaşarlar. Yerleşik oldukları köyleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Bîzekî, Çeşmegîlasê İdelû Kelatê Nadirî, Qeremûsella, Molla Hesen, Çemenbîd, Zemansûfî, Yam, Çerî, Mayvan, Velîabad, Melîkabad, Bûrczeydan, Kelatê Muhemed Reza Xan, Berezlan, Tupkanlû, Zîder, Kulhek, Kelatêgul, Ellemeconban, Mûrxzar, Gendab, Şîrûyê, Germê, Xûş, Sarmeran, Hîsarê Kord, Rîbat Qerebîlgermê vb. Toplam nüfusları 50 binin üstündedir. Altı obadan oluşur:

1. ***Tîtkanlû/Dudikanlû:*** Zekî Beg onları Millî aşireti mensubu sayar. *Rûznameê Seferî Xorâsân* kitabının yazarı Emîn Leşker, bu obanın Nasreddin Şah döneminde 100 aileden oluştuğu tahmininde bulunur. Günümüzde Qoçan, Bocnûrd, Meşhed, Farûc, Rûdbar ve Tahran'da, ama daha yoğun biçimde Tîtkanlû şehri ve etrafındaki köylerde yaşarlar. Ana kıtadaki durum hakkında Türkay, "Göçer Evli Ekrâd Tâifesinden" Dûdikanların Mardin, Diyarbekir ve Kengırı'de (Çankırı) yaşadıklarını yazıyor. Mark Sykes, Varto ve Dersim'de yaşadıklarını ve Zazaca konuştuklarını yazar. Bu aşiretin Ankara'nın 24 mil doğusunda yaşayan kolundan da söz eden Sykes, 400 aileden oluştuklarını ekler. Sîvkanların bir obası olan Dodanlara da bakınız, zira bu iki topluluk aynı adı taşıyorlar ve kuvvetle muhtemeldir ki akrabadırlar.

2. ***Çerî/Şerî:*** Qoçan, Farûc ve Meşhed'de sakindirler. Daha yoğun olarak Qoçan yolundaki Şarek/Çerî köyü ile etraf

köylerde yaşarlar. Dersim'deki Çarekanlarla aynı aşiret olabilir. Arap alfabesinde "Ç" harfi olmaması nedeniyle Ç-Ş dönüşümü sıklıkla görülen bir olgudur. Türkay Halep, Maraş ve Kilis sancaklarında yaşadıklarını bildirir. İbrahim Bozkurt, Huzistan'da Kürd adlı büyük aşiretin kollarından biri olarak Carekîleri sayar.

3. ***Xanan:*** Liderlik ve bağlılık noktasında daha ziyade Badilanlû ve bazen de Zaferanlû genel adıyla anılırlar. Aslen "Vekilü'l-Ekrad" (Kürtlerin Vekili) namıyla bilinen Sam Xanê Zaferanlû'nun çocukları olurlar. Bir kısmı da Muhemed Reza Xanê Badilanlû'dan gelir. Aslen Şêx Emîranlûdurlar. Bugün Qoçan, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar ve Kürtçe, Farsça ve Türkçe konuşurlar. Badilanlû, Badlî, Bahaduranlû ve Behadirî vb soyisimlerini kullanırlar.

4. ***Mayvanlû/Mîvanlû:*** Nadir Şah döneminde 100 ailelik yerleşik bir topluluk halinde yaşıyorlardı. Günümüzde daha çok Mayvan (Meyvan) köyü ve etraf mezraları ile dağınık olarak Qoçan, Farûc, Şîrvan, Bocnûrd, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Kürtçe ve Farsça konuşurlar.

5. ***Yamî:*** Emîn Leşker'e göre 150 aileden oluşuyor. Yam köyü ve etrafındaki köyler ile dağınık olarak Bocnûrd, Qoçan, Farûc, Şîrvan, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Kürtçe ve az da olsa Farsça konuşurlar.

6. ***Evam:*** Badilanlûların en büyük obasıdır. Kuzey Horasan'ın bütün şehirlerinde dağınık olarak yaşarlar. Kürtçe ve çok az da Türkmence ve Farsça konuşurlar. Bazı aşiretlerde "reiyed" de denen ve aşiretin yönetilen mensuplarını niteleyen isimdir.

Cengiz Orhunlu, kışı Ankara ve Çankırı bölgelerinde geçiren Badıllı aşiretinin 1691 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesine

yerleştirildiğini yazıyor. Sykes, Rewandûz'da yaşayan Sünnî bir kol ile Eleşkirt'te yaşayan Şiî bir kol şeklinde tarif ediyor. Yine Yozgat'ta 200 ailelik Badilîlerin olduğunu yazan Sykes, onların koyu Sünnî olduklarını yazar. "Badılı (Badılu), Badili, Badillü, Badililer, Badili Ekrâdı, Badili Kürdü" bahsinde "Konar-Göçer Türkmen Ekrâdı" notunu düşen Türkay, yerleşim yerleri hakkında şu coğrafî çerçeveyi veriyor: "İskilip Kazâsı (Çorum Sancağı), Adana, Çermük Kazâsı (Diyarbekir Sancağı), Diyarbekir, Sivas, Erzurum, Meraş, Ergani Kazâsı, Rakka, Mardin, Kars-ı Meraş Sancağı, Timurcu Kazâsı (Saruhan Sancağı), Çıldır Eyâleti, Haran Kazâsı (Rakka Sancağı), Aydın, Saruhan Sancakları, Karahisâr-ı Şarkî, Kütahya Sancakları, Koyulhisâr Kazâsı (Karahisâr-ı Şarkî Sancağı), Firecik Kazâsı (Gelibolu Sancağı), Biga Sancağı, Karasi Sancağı, Gelibolu, Bursa, Ankara, Kocaeli, Rumeli, Çatalca Kazâsı, İbsala Kazâsı, Gümülcine Kazâsı, Yenice (Paşa Sancağı), Kemah Kazâsı (Erzurum Sancağı), Bâyezîd Sancağı (Erzurum Eyâleti), Kars Eyâleti, Pasin Kazâsı (Erzurum Sancağı), Urfa ve Trablus-u Şam civârı, Florina Kazâsı (Paşa Sancağı), Tire Kazâsı (İzmir Sancağı)." Baduki/Batuki bahsinde ise Türkay, bunların "Ekrâd Tâifesinden" olduğunu belirterek yerleşim yerleri olarak şu bölgeleri gösteriyor: "Kulb Sancağ (Diyarbekir Eyâleti), Rakka, Sivas, Karahisâr-ı Şarkî, Amasya, Tokad, Erzurum, Kars, Çıldır." 1987'de yayımlanan *Aşiretler Raporu*'nda Gümüşhane'nin Kelkit ve Şiran ilçesinde yaşadıkları, Şafiî oldukları ve yeni nesil tümüyle unutmasına karşın yaşlıların Kurmancî konuştukları belirtilmiştir. Urfa kolu da benzer özellikler taşır.

Başqanlû: (Başkanlû, Başmanlû) Eski yerleşim yerleri Eleşkirt ve Malazgit arasındaki bölgedir. Baba Merdox, Caf aşiretine bağlı olduklarını yazar. Büyük göç ile Horasan'a gelmişlerdir. Büyük kısmı göçebedir. Yaylakları Şah Cîhan Sıradağları ile 19. yüzyılın sonlarına kadar bugünkü Türkmenistan'daki Etek ve Axal ovalarıydı. İran'la Rusya arasında 1881 yılında imzalanan Axal Antlaşması'ndan [Ahal Teke Antlaşması] sonra aşiretin kışlak bölgeleri Tekmeran bölgesi ile

sınırlanmıştır. Aşiret bir bütün olarak Farûc, Şîrvan, Bocnûrd ve Semelqan bölgesinde tutunmuştur. Aynı aşiret, Nasreddin Şah döneminde Şîrvan'ın 24 km güneybatısında bulunan 1660 rakımlı Hîsar kale-köyünü inşa etmiştir. 1905'te Türkmenlerle gerçekleşen savaşlarda bu aşiretten 300 kadın esir alınıp Aşkabad'a götürülerek köle pazarlarında satılmıştır ki Horasan Kürt halk edebiyatında bu olayın etkilerini görmek mümkündür. Başqanlû aşireti üç obadan oluşur:

1. ***Began:*** Günümüzde Hesar Devîn ve Serçeşmê Devîn'de yaşıyorlar.

2. ***Gelêdaran:*** Bocnûrd'un kuzeyindeki Tekmeran ve Farûc ovası ile Şîrvan'ın güney köylerinde meskûndur.

3. ***Kerbelayî Mihemed Reza:*** Zaxûrî adıyla da ünlüdür. Daha çok Gulîstan Ovası ile Mane-Semelqan'da dağınık halde yaşarlar.

Başqanlû aşireti mensupları Bocnûrd, Şîrvan, Qoçan, Farûc ve Tahran'da yaşarlar. Köyleri ise şunlardır: Farûc'un Qereceqi, Teberiyan, Heşt Merx, Kelatê Şamîr ve Cûrgxane, Şîrvan'ın Elîxan Qelê, Sorxzû, Cengah, Serçeşmê Devîn, Şûrekê Devîn, Erg ve Yengî Qeleyê Îlya, Bocnûrd'un Qelecikê Bozorg, Şahocax, Selûlî, Navê ve Axtepê, Raz-Cergelan'ın Daşlîqale, Anequlî, Teze Qele, Xuleman (Guleman) ve Sorxzû Muradxan köyü. Yine Mane-Semelqan ve Germe ilçelerine bağlı köylerde de dağınık olarak yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Berîvanlû (Berîmanlû, Berîkanlû, Brîkanlû, Birîmanlû, Birîvî, Berîvanlû) Büyük göçten önce Irak ve Türkiye Kürdistanı ile Doğu Azerbaycan'da[1] meskûn idiler. Baba Merdox

[1] Bu bahiste kullandığımız İran kaynakları, Doğu Kürdistan'ın bazı kısımlarını İran'daki idarî taksimattan dolayı Doğu Azerbaycan şeklinde tarif etmektedir. Biz de akademik etik gereği bu kaynaklardaki kullanıma sadık kaldık.

onlara Bervarî der ve 1700 aileden oluştuklarını yazar. Büyük Zap'ın kuzeyinde yaşarlar. Musul'da bu aşiret iki gruba ayrılır; ilk grup 700 hane iken ikinci grup 1000 haneden oluşur. İskerderiniya, *Saxtarê Sazmanê Îlad ve Şîveyê Meişetê Eşairê Azerbaycanê Xerbî* (1366/1997) adlı kitabında, Zîlan'a bağlı Brûkîler'den geldiklerini yazar. Ona göre bu aşiret ve onun bir kolu olup yine Brûkî bakiyesi sayılan Qilikîlere kimlikler verilirken yanlışlıkla Mîlan aşiretleri arasında gösterilmişlerdir. Büyük göçle Horasan'a getirildiler. Nadir Şah döneminde Derrê Kelat ve Çinaran havalisinde sakindiler. Aşiretin çoğu konargöçerdir. Yaylaları Hezar Mescîd'de iken kışlakları Dergez ve Etek civarındaki Germsîr Ovasıydı. Ancak yukarıda sözü edilen Axal Antlaşması'ndan etkilenip Şah Cîhan ve Salûk dağlarına yöneldiler. 1886'da Rıza Xan Merawe Tepe'yi alınca aşiret burayı kışlak seçip yerleşir. Pâpâlî-Yezdî'ye göre Türkmensehra'da 16 kışlak ve Şah Cîhan'da ise 16 yaylakları vardır. 1979 İran Devrimi'nden sonra yerleşik hayata yöneldiler ve Çinaran, Dergez, Meşhed, Qoçan, Kelatê Berîmanlû ve Kuzey Horasan'ın diğer yerlerine yerleştiler. Yoğun olarak Bocnûrd'a bağlı Kelatê Şehîd Azersa ve Kelatê Îslamabad (Cihûd) köylerinde yaşarlar. Bir kısmı halen de konargöçerlik yapan aşiretin mensupları Kürtçe konuşur ve şu soy isimlerini kullanırlar: Muhemediyê Berîmanlû, Esxerî, Berîvanlû, Berîmanlû, Rehîmî vb. Rehmetî, söz konusu Kürtlerin dilleri için genellikle "Kürtçe konuşurlar" demiş ve çok az yerde lehçe ayrımını göstermiştir. Nitekim bazı kaynaklarda Berîvanlûların Lekî konuştukları ve Yarsanî oldukları belirtilmektedir. Cevdet Türkay "Bervân"ı "Göçer Ulus Ekrâd Tâifesinden" gösterir ve Mardin, Rakka ve Diyarbekir Eyaletinde yaşadıklarını yazar.

Celalî: Arşak Poladyan, 880'li yılların başında Celalî Kürtlerinin Haricî ayaklanmalarına katıldığını belirtiyor. Aynı şekilde Abu Dulaf'ın onların toprak sahibi olup tarım yaptıklarını yazdığını vurguluyor. *Murûcu'z-Zeheb*'de Mesûdî, 10. yüzyılda

Cibal bölgesinde sakin olan aşiret isimlerini sayarken Şadancan, Lazyar, Mazencan, Mezdenkan, Bazbisyan, Xalî, Cobadekî, Mustakan ve Celalî adlarını anar. Yâkût el-Hamevî, Misar b. Mühelhel'den aktarımla 60.000 hanelik bir Kürt aşireti olup Şarîzor'da konakladığını yazıyor. Celalî aşiretine mensup Kürtler önce Şam ve Halep civarından Diyarbakır ve Çemişgezek bölgesine göç ettiler ancak Osmanlı rejimi ile anlaşamayınca mecburen yönlerini İran'a çevirerek Şah Abbas döneminde Horasan'a göç ettiler. *Tarixê Alemârâyê Abbâsî*'de "Osmanlı'ya karşı kim isyan ediyorsa ona Celalî deniyordu" ifadesi geçiyor. Etnik olarak Kürt olan Celalîlerin ise, yukarıda Şahseven bahsinde belirtildiği gibi Osmanlı ile ihtilaflar neticeside Horasan'a geçen kollarından söz edilebilir. William J. Griswold, 1519'da başlayıp yüz yıl süren Celalî isyanlarına katılanlar için "Şah yıllardır Anadolu'da Osmanlılardan kaçan asilere kapısını açık tutmuştu" demektedir. Bu, elbette isyancı Celalîlerin de İranî sahaya geçtiklerini gösterir. 18. yüzyılın ortalarında Şah Tahmasb, Celalî ve Muradzeyî Kürtlerinden bir kısmını Türkiye Kürdistanı'ndan Kerman ve Sistan-Belûcistan bölgelerine göç ettirdi. Bu Kürtler Dîgan, Behrec ve Taftan dağlarının eteklerine yerleştirildiler. Kürtçeyi unutmuş olan bu Celalîler, Bellûcî konuşur. Halen 7000 civarında nüfusa sahip olup Şiîleşmiş bir gruptur. Xaş şehri ve civarında yerleştirilen Muradzeyîler de aynı şekilde asimile olmuştur ama Sünnî ve Şafiî olup Xaş şehri nüfusunun yarısını teşkil ederler. Büyük Celalî gruplarından bazıları ise Şah Abbas dönemindeki büyük göç sırasında Quşxane'nin kuzeyi, Fîrûze Ovası köyleri ile Germab, Qelqelab ve Çekan bölgelerine yerleştirildiler. Aslen Suriye Kürtlerinden oldukları ileri sürülmektedir. Horasan'a getirilen grup, Kaçar döneminde söz konusu bölgede 4 köy-kale inşa etmiştir. Ancak onların sahip olduğu Fîrûze ve Hîsan bölgeleri Axal Antlaşması ile Horasan ve İran'dan koparılmıştır. Aşiretin Horasan kolu altı obadan oluşur:

1. ***Began:*** Yukarıda tanıtılan Serdar Êwez'in obasıdır. Türkmenistan'ın Aşkabad, Fîrûze ve Bakır şehir ve köylerinin yanı sıra Bocnûrd, Şîrvan, Qoçan ve Xuleman (Guleman) şehirleri ile Bocnûrd'un Ketlîş köyü ve Şîrvan'ın Fîrûze köyünde yaşarlar. Obanın diğer bakiyesi ise Bocnûrd'un Germxan köyleri ile ve Şîrvan'ın Quşxane bölgesinde dağınık şekilde yaşar.

2. ***Kuran/Koran:*** Şîrvan, Bocnûrd, Qoçan gibi şehirler ile Şîrvan'ın Hesenabad ve Qulcuk köylerinde yaşarlar. Muhtemelen Kuranlu aşiretiyle nisbî bir yakınlığa sahiptir. Ana kıtada Urfa-Viranşehir, Siirt ve Bitlis ile Azerbaycan, Irak ve İran'da da Kuran kolları bulunmaktadır.

3. ***Kombeleka/Tîkan:*** Çoğunlukla Şîrvan'ın Yengî Qele köyünde yaşarlar. Geri kalanları Quşxane bölgesi köylerinde dağınık halde yaşarlar.

4. ***Qurrekan:*** Genellikle Guleman şehri ile Qetlîş köyünde yaşarlar. Onlardan bir grup Şîrvan, Bocnûrd, Raz-Cergelan şehirleri arasındaki yerlerde dağınık şekilde yaşarlar. Bu oba da Terqanlûlarla (Terkan) nisbî bir yakınlığa sahiptir.

5. ***Ferxekan:*** Qoçan, Şîrvan, Raz-Cergelan ve Bocnûrd şehirlerinde dağınık halde yaşarlar.

6. ***Çîyurmê:*** Qoçan, Şîrvan, Raz-Cergelan ve Bocnûrd'da dağınık halde yaşarlar.

Celalîler, sayılan şehirler dışında Maku, Urmiye, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Ayrıca sayılan köyler dışında şu köylerde meskûndurlar: Daşlî Qale, Huseynabad, Îlya, Seflî (Soflî) ve Kîfanê Seflî. Bir kısmı da Şîrvan, Qoçan ve Bocnûrd köylerinde dağınık halde yaşayıp Kürtçe ve Türkmence konuşurlar.

Savaşçı özellikleri sayesinde Şîrvan'ın kuzeyinde varlıklarını muhafaza ettiler. Celalîler, Rusların İran'dan çekilmesine kadar Rus etkisinde kaldılar. Horasan'daki Celalîlerin yerleşim merkezinin Firûze olduğunu yazan Bulut, Celalî oymaklarının kuzeydeki Karakum Çölü'ne kadarki bölgede yaşadıklarını ekliyor. Sykes onları Amediye yakınlarında yaşayan 4000 ailelik yarı göçebe bir aşiret olarak tanımlıyor. Türkay ise Doğubayazıt'ta yaşadıklarını yazıyor. *Aşiretler Raporu*'nda Ağrı'da yaşadıkları belirtiliyor. Bu kolun mezhebi Şafiî, dili Kürtçe/Kurmancîdir. Aynı rapora göre Bitlis'te yaşayan Celalîler Türkçe ve Kürtçe/Kurmancî konuşur, Şafiîdirler. Aşiretin Kars kolları ise Hanefî ve Kurmancdır. Muş'ta Zeylan adını da taşıyan Celalî kolu Şafiîdir ve Kurmancî konuşur. Güney'deki Silêmanî'de bulunan Elcaf/Caf aşiretinin alt gruplarından birisi olarak da anılır. Mîrze Merwanî ise, Ağrı Dağı civarında, Elegez, Rewan Ovası, Maku, Bazirgan, Kars ve Van'da yaşadıklarını yazıyor. Ona göre Celalîler, Urmiye'nin en büyük aşireti olup aynı zamanda İran'daki en büyük on aşiretten biridir.

Delîkanlû: (Delîkanlî, Tirîkanlû) Maraş bölgesinden gelmişlerdir. Baba Merdox, 200 ailelik konargöçer bir topluluk olduğunu yazıp Maraş Ovası ve Toros Dağları ile Leksîdar'ın kuzeyinden göçertildiklerini ekler. Sedîq Sefîzade, *Tarîxê Kurd û Kurdistan*'ında Sefînecad, Diyarbekir ve Bitlis'te yaşadıklarını, Gutî İmparatorluğu'nun son kralı olan Tirîkan'dan geldiklerini ve Kuzey Kurmancîsi konuştuklarını yazar. Tirîkan sözcüğü, "kutlama" anlamına gelir. Temmuz (tîr) ayının ortasına gelindiğinde yapılan "Tîrekan" adlı bir kutlamanın adıdır. Büyük göçle Çinaran ve Meşhed ovalarına getirildiler. Nadir Şah onları Xaltanlû ve Şatiranlû aşiretleriyle birlikte Xalxal ve Lember Ovasına göçertmiştir. Bunlardan bir grup bu ovaya gönderildikten sonra Mîyane bölgesine göç etmiştir. Burada Sîdar Delîkanlû ve Yengce Delîkanlû adında iki köy inşa etmişlerdir. Halen Xalxal, Mîyane, Erdebîl, Reşt, Tahran, Meşhed, Qoçan ve Çinaran şehirleri ve Xalxal'ın

Lember Ovası ile Miyane'nin bazı köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve Azerî Türkçesi konuşurlar. Ana kıtadaki durumları için başvurduğumuz Türkay'da Delikân/Delikânî ve Delikânlı/Delikânlu aşiretleri için Maraş, Elbistan, Antep, Halep, Musul ve Islahiye gibi yerleşimlerini sayıyor. *Aşiretler Raporu*'nda Antep-İslâhiye (Hanefî olup Kurmancî konuşur), Mardin-Derik (Şafiî olup Kurmancî konuşurlar) ve Urfa-Hilvan (Hanefî olup Kurmancî konuşur) kolları ile Konya ve Kırşehir kollarından söz edilmektedir. Şeyh Dilo Belincân'ın aşağıda paylaşılan belgesinde Dersim'deki Kürt aşiretleri listesinde 42. sırada verilmiş "Delikân" adıyla karşılaşıyoruz.

Erebgîrlû: *Tarih-i Kızılbaşan*'da Çemişgezek-Erebgir/Arapkirli oldukları belirtilir. Malatya kökenlidirler. 1522 yılında, liderleri Emîr Alî Qulî Beg zamanında göç ettiler. Elam Emirullah Seferî'nin yayına hazırladığı *Tezkere-i Tahmasb*'da (1363/1984), Şah İsmail ve Şah Tahmasb döneminde özerk bir aşiret oldukları yazılıdır. Bu aşiretin büyük göçle gelip gelmediği belli değildir. Bir süre Doğu Azerbaycan'daki Şamlûlarla yakın ilişkiler kuran aşiretin Kuzey Horasan'daki kayıtları Kaçarlar döneminin ilk yıllarında başlamaktadır. Önce Kelat, Dergez, Meşhed, Şîrvan sınırları ve Bocnûrd'un köylerine yerleşirler. Köyleri şunlardır: Baqirxan 1, 2, 3 (bu üç köye Kelatê Pîyaz da denmektedir) ve Kelatê Hecî Begler (Bîgler; Bu isim, Xoy'da yerleşik ve Dumbulî bakiyesi oldukları düşünülen Bîgleri akla getirmektedir). Geri kalanları ise dağınık halde civar köylerde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Günümüzde daha çok Kelate soy ismini kullanırlar. Faruk Sümer onları Türk saydığı Şamlûların alt kolu sayar. Tewehudî ise, Arap olduklarına dair iddiayı reddeder. Ona göre muhtemelen Osmanlı savaşlarından birinde Arapları esir aldılar ve Arapgir olarak adlandırıldılar. *Tarixê Alemârâyê Abbâsî*'de Erebgirli Kürtlerinin Şamlû aşiretine mensup olduklarından söz ediliyor. Öte yandan Şeyh Dilo Belincân'ın belgesinde "Dimişkî" adıyla karşılaşılır. Bunun

Şam'ın başka bir adı olması, onlara zamanla Şamlû dendiğini düşündürür.

Hîvedanlû: (Hevdanlû, Hîyedanlû, Hudanlû, Hevedanlû, Hevlanlû) Irak ve Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Bedlîsî, Cizre'deki aşiretleri sayarken üç Êzidî aşiretinden söz eder ki bunlar Nivîdgavin, Şûriş ve Hîvdil/Hîvêdil/Hevîdî veya Heyûdî'dir. Büyük göçle getirilip Qoçan'ın güneydoğusuna yerleştirildiler. Burada Hevdanlû –sonraki yıllarda Duxayî denmiştir- adıyla 1430 rakımlı bir köy-kale inşa ettiler. Kaçar ordularının 19. yüzyılın ortalarında Qoçan'a saldırısı neticesinde bu aşiret Farûc, Bocnûrd ve Dergez taraflarına göçtü. Nasreddin Şah döneminde ise bu obadan bir grup insan Germxan bölgesine yerleşti ve Abdullahabad köylerini kışlak tuttu. Qoçan'ın Hevdanlû, Dulî, Gebrabad, Abgork, Keler, Yengîqele, Serab, Kohnefurûd, Qelê Ebbas, Kewkiyan, Tevel, Kelbax, Kelxî ve Cîhan adlı köylerinde yaşayan aşiret, üç obadan oluşur:

1. ***Began:***

2. ***Afşaranlû/Efşeranlû:***

3. ***Reiyed/Ewam:*** Began ve Efşaranlû obası gibi Qoçan, Çinaran ve Meşhed'de yaşarlar. Bir kolları da Bocnûrd, Farûc, Şîrvan ve Raz-Cergelan şehirleri ile Esferayîn'e bağlı köylerde dağınık halde yerleşiktir.

Yukarıda sayılan şehirler ile birlikte Nişabûr'da da Hîvedanlûlara rastlanmaktadır. Yine yukarıdaki köyler dışında Nebavîd, Elqêcan, Topkelmax ve Ortê Çeşme köyleri ile Farûc'un Gezkuh, Bocnûrd'un Qişlak ve Abdullahabad, Nişabûr'un Fazilabad köyleri ile Esferayîn'in Germe ve Muhemedabadê Çinaran köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar. Türkay, yaşadıkları yerleri şöyle gösteriyor: Di-

yarbakır, Malatya, Maraş, Ayıntab, Kilis, Rakka, Cizre, Besni, Halep. *Aşiretler Raporu*'nda Bitlis, Bitlis-Ahlat ve Diyarbakır-Kulp'ta meskûn, Şafiî olup Kurmancî konuşan kollardan söz edilirken aşiretin esasen Siirt'in Dezlak, Mezra ve Sadî köylerinde yerleşik olduğu belirtilir.

Kuxbenîklû: (Kuhbîneklû, Kepeneklû, Kuhkelû, Kuhbeniklû, Kukbaniklı, Kuhaniklı, Kuxban) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Bu sözcük, malsız-mülksüz, yoksul Kürtler anlamında kullanılıyor. Ayrıca "Koxpinîk," Zazacada hileci, sinsi, içten pazarlıklı anlamına gelir. Bir rivayete göre "kulixbîneklû" yani baldırıçıplaklar, düşkünler anlamına gelir. Başka bir rivayete göre ise, "kepeneklû" adı, keçeden yapılma "kepûng" adlı bir Kürt kıyafetinden gelir ve söz konusu aşiret bu giysileri giydiği için kendilerine "Kepeneklû" denir. Muhammed Kazim'a ait yazma eserler gibi Kaçar dönemi hükümnâmelerinde de bu obanın Kehpîneklû, Kehbenîklû veya Kepeneklû gibi farklı şekillerde yazıldığına tanıklık edilmektedir. Büyük göçle gelen topluluk, Farûc Ovasının kuzeyinde yer alan Kuhê Kîsmar Sıradağlarının güney eteklerine yerleştirilmiştir. Nadir Şah döneminde Osmanlılara karşı savaşta kahramanlık gösterdikleri belirtilmektedir. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî*'ye göre Kuxbenîklûlar 20 köy ve mezrada yaşıyor, 200 aileden oluşuyor ve tarımla uğraşıyorlardı. Halen Qoçan, Farûc, Şîrvan, Meşhed, Tahran ve Bocnûrd'da yaşarlar. Köyleri: Esfecîr, Kuranê Kurdiyê, Kuranê Turkiyê, Rehverd, Qelê Sefa, Derbend, Şahrek, Xebûşan, Hisarendef, Akbax, Xaceha, Terqî Siflî, Gezkuh, Cîhanabad, Sefterabad, Derbadan, Qerçê, Cûzan, Abcîhan, Şîrzen, Asîbulaq, Dewletxane, Murxzar ve Qelê Hecî'dir. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar. Ana kıtadaki yerleri için Türkay, Rakka, Malatya, Arabgir ve Pertek sancağını gösteriyor. Bozkurt ise, Suriye'deki Kürt aşiretleri arasında Konpınık/Koxpınık/Kohpinikan adıyla anıyor. Yine Urfa'da Kofbınik adlı bir aşiret mevcuttur. Hanefî olan aşirette Kürtçe (Kurmancî) ve Türkçe

konuşulur. Şeyh Dilo Belincân'ın aşağıda aktarılan iclas belgesinde ise Dersim'deki Kürt aşiretleri listesinin 17. sırasında "Kuhbinki" adıyla karşılaşıyoruz.

Qehremanlû: (Qarman, Qehrimanlû, Qehrimanî, Qehremanî, Qeremanî) Ana yurtları Van Gölü'nün doğusu, Sivas ve Karadeniz'e yakın bölgelerdir. Şah İsmail döneminde İran tarafında yer aldılar, öyle ki en ünlü isimlerinden Bayram Beg Kurdê Qeremanî, Şah İsmail'in kızkardeşiyle evlendi. Safevî tarihinin yazarı Tacbahş, Qeremanî aşiretinin Anadolu'nun güneyinden ve Karaman bölgesinden geldiğini yazmaktadır. Faruk Sümer ise, bunların Kafkasya'daki Gence ve Berda bölgesinden olduğunu belirtir. Tewehudî, Şah İsmail döneminde Kelhor Kürtleriyle birlikte Horasan'ı korumaları için bölgeye getirildiklerini yazar. Ivanov, Kaçarlar döneminde Nişabûr bölgesinde olduklarını yazar. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî*'de göçebe oldukları ve nadiren de olsa ziraatla uğraştıkları yazılmıştır. Yaşadıkları şehirler: Bocnûrd, Qoçan, Şîrvan, Dergez, Aşxane, Esferayîn, Meşhed, Tahran, Gurgan, Farûc, Kerec, Rûdbar, Reşt, Ferdîs ve Çinaran. Rehmetî, nereye bağlı olduklarını belirtmeden yaşadıkları köyleri şöyle sıralar: Aqçeşme, Qereçeşme, Serçeşmê, Devîn, Gencabadê Devîn, Teberyan, Germab, Zînkanlû, Merdkanlû, Şeranlû, Armut Axacî, Çurukxane, Kewakî, Qelê Hesen, Heşt Merx, Qereçeqê, Suktilî, Baş Mahalle, Bîrekê Siflî, Bîrekê Îlya, Rîzê, Kelatê Şamîr, Dalnecanê Kurdiyê, Dalnecanê Turkiyê, Qere Gîl, Bax Mahalle, Porkar, Verek, Qere Meydan, Baxciq, Berber Qelê, Nazirabad, Kelatê Muhemed Elî Pehlîvan, Kelatê Arvîn, Kelatê Cewadiyê, İslamabad, Teraqî Turk, Miyandeşt, Çil Duxteran, Gezravî, Biyarê Kurd, Tertûn, Xîtab, Tupkanlû, Bazarê, Qarnas, Mungulî (Mengelî), Abdullabad, Dulçax, Gepez, Sedrabad, Gudalî Sûlax, Turkê Bocnûrd, Turkê Şîrvan, Bîrê, Serdarabad, Zeynel Beg vd. 100 bin üzerinde nüfusa sahip olan bu grup, aşiret anlatısına göre 3 (Zimîk, Bîroj, Şêran), ama aslında 15 obadan oluşur:

1. ***Udkanlû/Odikan:*** Sayılan şehirler dışında bunların merkezi olan Udkanlû köyü ve civarında yaşarlar.

2. ***Xanan:*** Velî Xanê Qehremanlû da denen oba, yukarıdaki birtakım şehirler dışında Farûc'un Kevakî köyü ve civarında yaşarlar. Qehremanlû soy ismini kullanırlar.

3. ***Zerdekanlû/Zerdkanlû:*** Zerdûyî de denen oba, Sedîq Sefîzade'nin *Tarix-i Kurd û Kurdistan kitabı*na göre dört gruptan (Satiyarî, Kevankund, Rewatî ve Şah Qubadî) oluşur ve aslî yerleri Sîrvan nehri kıyıları ile Kermanşah'tır. Nasreddin Şah döneminde Çinaran'ın Redkan köyünde yaşadıkları aktarılır. Günümüzde ise bir bölümü Mane Ovasındaki Qereçay köyü ve civarında yaşarlar. Bugün ise yoğun olarak Bocnûrd'da yaşarlar. Onlara bağlı bazı kollar Redkan, Çinaran ve Mane yöresinde yaşarlar. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar.

4. ***Zînkanlû/Zênikanlû:*** Yukarıdaki bazı şehirler dışında şu köylerde yaşarlar: Qoçan'ın Zînkanlû, Farûc'un Zînkanlû, Şîrvan'ın Tupkanlû ve Bocnûrd'un Kîkî köyleri. Bazı kolları ise Şîrvan ve Farûc'un güney köylerinde dağınık halde yaşar. Kürtçe konuşurlar.

5. ***Şadkanlû:*** Yukarıdaki şehirler dışında yaşadıkları köyler şunlardır: Mengelî, Dulçax, Gepez, Bîrekê Siflî, Bîrekê Îlya ve Baş Mahalle. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

6. ***Şah Cîhanî/Şaycanî:*** Zekî Beg'e göre Hemedan'ın Dînewer bölgesinden gelmişlerdir. Zekî Beg, 5000 silahlı güce sahip olduklarını yazar. Mesûdî, *Murûcu'z-Zeheb*'de onlardan bahseder. Büyük göç sırasında Şah Cîhan Sıradağlarının eteklerine getirilmişlerdir. Adlarını bu dağlardan alırlar. Günümüzde farklı göçebe aşiretler arasında, özellikle Farûc, Şîrvan, Qoçan, Bocnûrd ve Mane-Semelqan köylerinde dağınık şekilde yaşarlar.

7. ***Şeranlû/Şîrvanlû/Şaran:*** Günümüzde Qoçan'ın kuzeyinde çadırlarda yaşayan ve yaklaşık 20 sürüsü olan bir obadır. Yukarıdaki şehirler dışında Farûc'un Şeranlû ve Qoçan'ın Kelatê Şah Muhemed köylerinde sakindirler. Bazı kolları ise Qoçan, Farûc ve Şîrvan'ın güney köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Tewehudî'ye göre bu isim muhtemelen Şervanlû ve Şirvanlû adının değişmesiyle oluştu. Ona göre geçmişte, yaylak ve kışlakların bulunduğu Loristan'daki Şîrvan bölgesinde yaşıyorlardı. Burada Şîrvan adında bir kasaba da kuran aşiret ileri gelenleri daha sonra Irak Kürdistanı'ndaki –Baba Merdox'a göre Hewlêr/Erbil- kışlak bölgeye göç ederek burada da Şîrvan köyünü kurdular. Günümüzde bir kısmı Qoçan'da yaşıyor. Tewehudî, Şeranlû aşireti mensuplarının buradan da Kafkaslara göç ederek burada Şîrvan ve Erivan bölgelerine yerleştiklerini yazıyor. Horasan'a göç ettikten sonra ise şimdiki Şîrvan'ı kurdular.

8. ***Gulyanlû:*** (Gulî, Gol, Gulyan, Gewliyan, Kîl, Gîl) Bedlîsî, Horasan Kürtlerine Gil dendiğini yazar. Geniş bilgi için "Horasan ve Afganistan'da Bir Kürt Devleti" kısmına bakınız. Yine Bedlîsî, Loristan merkezli Gulmanrûd aşiretine bağlı olduklarını belirtiyor. Şah Tahmasb döneminde Horasan'a getirilen Gîller Şah Cîhan, Hezar Mescîd ve Kuh Gelîl dağlarına yerleştirildiler. Gelîl ya da Gulîl dağı, onların adını taşır. Halen Baxciq köyünde yerleşiktirler ve Zaxuranlû adıyla bilinirler. Pehlevîler döneminde Hecî Velîxanê Qehremanlû'nun sahiplik ettiği büyük sürülerden söz edilmektedir. Daha ziyade Bocnûrd ve Şîrvan bölgesinde yaşarlar. Farûc'un Qere Gîl, Bocnûrd'un Berber Qale, Nazirabad, Kelatê Mihemed Elî Pehlîvan ve Baxciq köyü ile Şîrvan'ın Devîn köyünde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Yazın Aladax etekleri, kışın ise Şîrvan yakınlarındaki Merawe Tepe'de Atrek/Atrak nehri kıyıları ile Aytemur ve Akkaş yakınlarında hayvancılıkla uğraşan bir kolundan söz edil-

mektedir. Baxciqî, Şerîetîmêhr, Pakmeniş Hemîdîneseb, Qehremanlû, Qehremanî, Berzûyî, Allahverdîzade Qehremanlû, Pasbanê Qehremanlû, Bahadirî Qeregil, Kîvanqeregîl, Beratzade Qehremanlû, Qehremanî Qehremanlû, Keşaverzê Qehremanlûyê Şadmihrî Qeregîl, Sefayê Qehremanlû, Îffetî Qehremanlû, Qehremanlûyî, Qereçeşmê vb soy isimlerini kullanırlar.

9. ***Merdekanlû:*** (Merdanlû, Madanlû) Muhtemelen Merdanlû ya da Qurdanê Merdan grubu olup Sasanîler döneminde Fars eyaleti ile Mazenderan vilayetinde bulunan Merdan Kürtlerinden gelirler. Bunlar da İran'ın çok farklı bölgelerinde dağınık halde bulunurlar. Baba Merdox'a göre bunlar Mazenderan'da ikamet ederler. Günümüzde ise Farûc, Şîrvan, Bocnûrd, Qoçan, Sarî, Nikah, Kerec ve Tahran'da yaşarlar. Farûc'un Merdekanlû köyü ile etraf mezralarında sakindirler. 18. yüzyılda Nadir Şah'ın emriyle Mazenderan, Gîlan, Azerbaycan ve Erdebîl vilayetlerine göç ettirilen Emarlû, Umranlû, Cîhanbeglû, Şatiranlû Kürtleri arasında Merdekanlû Kürtleri de bulunuyordu. Türkay aidiyetlerini belirtmeden Madanlı/Madanlu adlı bir aşiretin Ankara, Kastamonu ve Çankırı'da yaşadığını yazıyor. Çermik sancağında ise bir Merdanlı/Merdanlu kolundan bahseden Türkay, Modanlı/Modanlu adlı "Türkmen Ekrâdı" aşiretin yerleşim yerleri olarak şu bölgeleri gösteriyor: Rakka, Erzurum, Kars, Çıldır, Sivas, Haymana, Koçhisar, Karaman, Kocaeli, Biga, Rumeli, Karesi. Cemaat bahsinde ise daha geniş bir bölge söz konusudur ancak bu kadarını yeterli buluyoruz.

10. ***Heşt Merxî/Kurdê Heşt Merxî:*** Pehlevî döneminin sonlarına kadar konargöçer bir hayat yaşayan bu oba, günümüzde yerleşik hayata geçerek Bocnûrd, Farûc, Şîrvan, Esferayîn, Kerec ve Ferdîs şehirlerinde yaşamaktadır. Genellikle Heşt Merx köyünde meskûndur.

İçlerinden çok az bir kısmı halen hayvancılıkla uğraşarak Şah Cîhan Sıradağlarında yaylaklara ve Merawe Tepe'de de kışlaklara sahiptir. Kürtçe konuşurlar.

11. ***Tevhîdxan:***

12. ***Resûl:***

13. ***Qulî:***

14. ***Nezer:*** Tevhîdxan, Resûl ve Qulî obası gibi Şîrvan, Farûc, Bocnûrd, Kerec ve Ferdîs şehirleri dışında genellikle Şîrvan ve Farûc'un güneyindeki köylerde dağınık halde yaşarlar.

15. ***Began:*** Allahverdî Xan'ın soyundan gelirler. Aslen Guliyanlûların bir koludur. Günümüzde Bocnûrd şehri ile Baxciq, Muhemed Elî Pehlevan, Berber Qale, Nazirabad ve Lenger köylerinde sakindir.

Palkanlû: (Balekan, Palukanlû, Palûwan, Balkanlû) Irak ve Türkiye Kürdistanı ile Doğu Azerbaycan kökenlidirler. Amid eyaletine bağlı beş mîrlik merkezinden biri olan Elazığ-Palu merkezlidir. Mîrîmîran diye anılmışlardır. Bedlîsî, ana vatanlarının Fırat nehrinin Diyarbekir boyunca 90 kilometre uzanan sağ yakası olduğunu söyler. Zekî Beg, söz konusu aşiretin Erbil kökenli olduğunu ve 60 köye sahip 1200 aileden oluştuğunu söyler. Baba Merdox'a göre ise anavatanları Erbil'deki Rewandûz nehri boyudur. İskenderiniya, *Saxtarê Sazmanê Îlad ve Şîveyê Meişetê Eşairê Azerbaycanê Xerbî* (1366/1997) adlı kitabında, Doğu Azerbaycan'a Şikak aşireti adı altında gittiklerini söyler. Yazar bu topluluğun 9 alt kolundan bahseder: Ahmed Umer, Qember Qudret, Çirax Eynullah (Eynî), Hecî Paper Hecî Qasim, Ereb Mewla, Axaxan Xeferaxa, Elî İzetullah, Ewez Îbadxan ve Musa Miho. R.P. Giuseppe Campanile (1762-1835), Soran Mîrliğinin yönetti-

ği aşiretlerden biri olarak Balekan adını verir. Şah İsmail'in emriyle 1510 yılında Özbek ve Türkmen saldırılarına karşı Urmiye dolaylarından Horasan'daki Dergez bölgesine getirilmiş ve Derûnger Ovasına yerleştirilmişlerdir. Dergez'in güneybatısında, 738 rakımlı Palkanlû Îlya ve Palkanlû Siflî adlı iki kale inşa ettiler. Nadir Şah'ın 1747'de ölümüyle birlikte aşiretin güçlü bir reisinin olmaması nedeniyle Horasan'ın pek çok bölgesine dağıldılar. Bir kısmı Şîrvan'ın Cerîstan Ovasına göç etti. 19. yüzyılda başka bir grup Bocnûrd'un Germxan bölgesindeki dağlık ve ovalık yöreye göç etti. Burada Qelecikê Bozorg, Selûlî, Navê, Qereler, Axlî, Dungel, Şah Ocax ve Şehrê Hîsar köylerine yerleştiler. Aşiret üç obadan oluşur: 1. Palkanlûyê Dergezî, 2. Palkanlûyê Şîrvanî ve 3. Palkanlûyê Bocnûrdî. Dergez, Bocnûrd, Şîrvan, Hîsar, Germxan, Meşhed ve Tahran gibi şehirler ile yukarıda sayılan köylere ek olarak Pîrpez, Îşendî, Henzî, Tork, Pesender, Anequlî, Palkanlûyê Siflî, Palkanlûyê Îlya ve Daşlîqale köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. *Aşiretler Raporu*'nda Erzurum-Hınıs ve Erzurum-Tekman'da yaşayan Bilikan (Şafiî olup Kurmancî konuşur), Batman-Kozluk'ta yaşayan Belekan (Şafiî olup Kurmancî konuşur) ve Batman-Sason'da meskûn Belekî (Şafiî olup Kurmancî konuşur) aşiretleri ile isim olarak Palkanlû-Balekan adıyla ilişki olabilir.

Pehlevanlû: (Palanî, Behlûl, Pelûlan, Pehlevanî) Kerkük ve Xaneqîn bölgesinden göç etmişlerdir. Baba Merdox'a göre yaklaşık 350 aileden oluşur. Daha önce Zengabad, Qeretepe bölgesi ile Sîrvan ve Degaga bölgelerinin doğusunda sakindiler. Şîrvan ve Qoçan'ın kuzey eteklerinde (İran-Türkmenistan sınırındaki Îmamqulî, Dûrbadan, Bacgiran ve Oxaz köyleri) yerleşiktirler. 19. yüzyılın başlarına kadar hayvancılıkla uğraşmışlardır. Yaylakları Aşkabad tarafında olup kışlakları da yine Aşkabad ile Nîsa'nın etrafındadır. Bunlardan bir grup Dergez bölgesine göç ederek buradaki Hesenabad, Kelekindî ve Hezret Sultan köylerine yerleşirler. Başka bir grup

ise Tukur, Hîsarê Gîlyan, Hîsarê Devîn, Qalê Mûsaxan köylerine yerleşir. Üçüncü bir grup ise Şah Cîhan ve Salûk sıradağlarının kuzey ve güney kısımları ile Esferayîn bölgesine göç ederler. Burada da Sorx Qalê, Tûy, Zarî, Keştan, Pelengderê, Burcê Zenganlû, Bazarê, Qarnas, Şehrê Pîşqelê köylerine yerleşirler. Bu aşirete bağlı göçebeler Şeqan, Senxast, Cacerm ovalarına da hayvanlarıyla birlikte giderler. Pehlevanlû aşireti dört obadan oluşur: Began, Behlûl, Palanan (Pehlevî) ve Gelêdaran. Bocnûrd, Şîrvan, Esferayîn, Farûc, Qoçan, Dergez, Çinaran, Pîşqelê, Şeqan, Senxast, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Yukarıda sayılanlar dışında şu köylerde yaşarlar: Verek, Şîrvan'ın Meraxe, Germê, Xoş, Coşqan ve Bezenc, Esferayîn'in Axamzar ve Çemenbîd, Mane-Semelqan'ın Emarat, Hîsar Îsa, Fermantepê, Berzanlû, Derbend, Cerbet, Çarbîd, Teberê Cacerm, Ribatê Qerebîl ve Espaxû ile Germe'nin Başkelatê köyü. Nüfusları toplamda 25 binden fazla olup Kürtçe ve çok az Farsça ve Türkmence de konuşurlar. Bazı kaynaklarda Bohlulî adı verilip Qain'den Tabyat'a kadarki bölgede yaşadıkları ve Lekî konuşan Yarsanîler oldukları belirtilmektedir. Türkay "Bâlânî" adlı bir aşiretten söz ederek Dersim-Pertek ve Mardin-Gercüş'te yaşadıklarını yazıyor. Yine Türkay, Bitlis-Adilcevaz'da Behlûl adlı bir aşiretin kaydını aktarıyor. Ana kıtadaki Xaneqîn'de de bir Palanî koluna rastlanmaktadır.

Pîranlû: Türkiye ve Irak Kürdistanı ile Doğu Azerbaycan kökenlidir. Baba Merdox'a göre 600 aileden oluşurlar. Raniye'nin kuzeyinde ve Mehabad-Mukrî'de yaşarlardı. Yine Merdox'a göre Hewlêr'deki Dizeî veya Dezcîlere bağlı bir gruptur. Mark Sykes, 900 aileden oluştuklarını yazar. Büyük göç döneminde Qoçan'ın Şîrînderê bölgesi ile Farûc, Şîrvan bölgelerinin güneyinde iskân edilmişlerdir. Burada Qoçan'ın 39 km uzağına düşen 1515 rakımlı Pîranlû köy-kalesini inşa ettiler. Nadir Şah, aşiretin bir kısmını Tebriz yakınlarındaki Xalxal bölgesinde Derê Lember (günümüzde Xalxal ile Gîvî/Kow-

ser şehirleri arasındaki Arpaçay Platosu'na verilen isimdir) mıntıkasına iskân ettirir. Aşiret söz konusu yere aynı adlı bir kale inşa eder. Burada Şatiranlûların bir alt kolu haline geldiler. Qoçan, Farûc, Şîrvan, Kowser, Xalxal, Reşt, Erdebîl ve Tahran şehirleri ile Xalxal'ın Pîranlû ve Qoçan'ın Şîrîn Derê köyleri ile başka bölgelerdeki Quşxanê Bala ve Quşxanê Payîn köylerinde yaşarlar. Ana kıtaya döndüğümüzde Dersim-Pertek'teki Pîran aşireti dikkati çeker. Alevî olup Zazakî konuşurlar.

Reşwanlû: (Reşvan, Reşwan, Reşî, Reşkan, Reşkî, Reşwend, Reşikan, Rişvan, Raşanlû) Zaferanlûların en büyük gruplarından biridir. Aslen Erzurum ve Dersim bölgesi kökenlidirler. Zekî Beg, Erzurum'un güneyinde 70 ailelik bir grup olduğunu ve Hemawend grubuna bağlı olduklarını yazar. Baba Merdox, 500 ailelik bir grubun Reşwend adıyla Kazvin dolaylarında yaşadığını bildirir. Reşêwend aşiretinin ise Doğu Azerbaycan'daki Reşwend aşiretiyle akraba olduğunu ve iki farklı bölgeye ayrıldıklarını ekler. Bedlîsî onların Qelê Der ve Batman-Hasankeyf'te yaşadıklarını yazar. Bedlîsî, söz konusu aşiretin alt kolları olarak şu obaları sıralar: Dumbulî, Nûkî, Mehmûdî, Şêxbizinî, Maskî, Reşkî, Mêxnehran, Pîkan (Peykan), Belan (Bilan), Birastûran, Şîrûyan ve Dotoran. Büyük göç sırasında Şîrvan ilinin Quşxane bölgesi ile Bocnûrd'un kuzey Germxan bölgesine yerleştirildiler. Şîrvan'ın kuzeybatı dağları ile Bocnûrd kuzeydoğu dağları bu aşiretin yaylakları, Axal ve Etek ovaları ise kışlaklarıydı. Aşiretin merkezi ise Şîrvan'ın 58 km kuzeydoğusundaki Helva Çeşme adlı, 1350 rakımlı köy-kaledir. Nadir Şah döneminde yönetime muhalif bir aşiretti. Söz konusu dönemde 2000 aileden oluşuyordu. Nadir Şah onları yendikten sonra bir grubu Qereçûrlûlarla birlikte Meşhed'e göçertmiştir. Yine bu dönemde Reşvanlû aşiretinden bir kısmı Amarlû, Madanlû, Şadlû, Qehremanlû ve Badilanlû aşiretleriyle birlikte Gîlan ve Kazvin eyaletlerine göçertildi ve Rûdbar ile Kazvin'de is-

kâna tabi tutuldular. Henry Field'e göre Rûdbar'ın Alamut bölgesindeki köylerde yaşarlar. Söz konusu köyler şunlardır: Dûşab, Hesenabad, Şehristan, Meadabad, Darulheq, Çereşderê ve Rûdbar'ın diğer ovalarındaki köyler ile Alamut'un Dozdeksar, Mahmûdabad, Şotorxan, Medan, Herank, Sefîdrûd ve Avec. Alamut'ta 150 aile, Rûdbar'da 400 aileden oluşurlar. Alamut'ta Azerî Türkçesi konuşan bu aşiret, Rûdbar'da Kurmancî konuşur. Field, anlatılanlara göre bu aşiret 17. yüzyılın sonunda Belh ve Buhara'dan göç etmiştir ve onların bir kolu da Horasan'da yerleşiktir diye ekler. Bu aşiretin mensupları Rûdbar'ın Tenûrê, Kiyakelayê ve Latenderê köylerinde de yaşarlar. Nadir Şah'ın ölümü üzerine Kuzey Horasan'a yönelik artan Türkmen ve Özbek saldırıları neticesinde Reşvanlûların çoğu şu şehirlere yerleşmiştir: Bocnûrd, Esferayîn, Mane-Semelqan, Farûc ve Şîrvan. Seyîd Muhemed Alî Gulrîz'in *Mînûderya Babulcenne Qezvînî* (1337/1959) kitabına göre yakın dönem İran siyasî tarihinde en önemli halk hareketlerinden olan "Cengelî Hareketi"nin lideri olan Mîrza Kuçexanê Cengelî, aslen Kazvin'in Reşwend Kürtlerindendir. Günümüzde aşiretin ana kitlesi Kuzey Horasan'daki Dergez, Kelat, Çinaran, Meşhed ve Qoçan şehirlerinde sakindir. Ivanov'a göre Kelat'ın Kaxek, Layîn ve Xakîster ilçelerinde de mevcutturlar. Aşiret 15 obadan oluşur:

1. ***Berzlanlû/Berezlanlû:*** Şîrvan ve Bocnûrd'da yaşarlar. Köyleri şunlardır: Berzlanê Îlya, Berzlanê Siflî. 9 koldan oluşurlar: Alî Merdan, Naziran (Nezer), Baqiran, Cîhan Qulî, Heciyan, Kulahduz (Qulhekî; aslında Badilanlû grubuna mensuptur), Began, Rengrez ve Kuroxlu (Kuranlû; bazı yerel kaynak bunların Şadlû olduklarını söylerken bazıları Celalî olduklarını aktarır).

2. ***Began:*** Şîrvan, Raz ve Bocnûrd ile Helva Çeşme köyü ve mezralarında yaşarlar. Türkmence, Kürtçe ve Raz Tatçası konuşurlar.

3. ***Temnalû:*** Genellikle Quşxane ilçesine bağlı köylerde ve Şîrvan ile Esferayîn'in güneyinde dağınık halde yaşarlar.

4. ***Çûlanlû/Çûblanlû:*** Bocnûrd, Şîrvan, Dergez ve Kelat şehirlerinde yaşarlar. Köyleri şunlardır: Yengî Qele, Helva Çeşme, Xakîster, Payîn, Curcurî, Îzmanê Îlya, Îzmanê Siflî. Kürtçe, biraz da Türkmence konuşurlar.

5. ***Reşkanlû:*** Bocnûrd ve Şîrvan şehirleri ile Qelecikê Bozorg, Qelecikê Kuçek, Îzmanê Îlya ve Îzmanê Siflî köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

6. ***Reşwend:*** Bocnûrd, Şîrvan, Reşt, Kazvin, Rûdbar ve Tahran şehirleri ile Kazvin ve Gîlan'ın bazı köylerinde, bir kısmı da Şîrvan'ın Quşxane köylerinde sakindir. Aynı şekilde Mane-Semelqan ve Bocnûrd'un Germxan ilçelerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Yukarıda sözü edilen Mîrza Kuçexanê Cengelî, bu kola mensuptur. Bazı kaynaklarda ise Kuhistan-Birjend aşiretleri arasında anılan Reşwendlerin Tabas'ın Masîna adlı kasabasında yaşadıkları, Yarsanî olup Lekî konuştukları aktarılır.

7. ***Zavîrî:*** Quşxane ve Çinaran ovasında dağınık yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

8. ***Tariqçî/Tarixçî/Tareqçî:*** Şîrvan, Bocnûrd ve Meşhed şehirlerinde yaşarlar. Köyleri Helva Çeşme, Rezmixan, Bozabad ve Rehwerd gibi köylerdir. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Türkay "Tarikânlı/Târikanlu" adlı bir göçebe Kürt aşiretinin Maraş ve Malatya sancaklarında yaşadığını yazıyor.

9. ***Ewam/Reiyet:*** Reşvanlûların en büyük koludur. Kuzey Horasan şehirleri dışında Kazvin, Rûdbar, Reşt ve Alamut şehirlerinde yaşarlar. Kuzey Horasan ve Orta

Horasan'da toplamda 100'den fazla köyleri vardır. Gîlan ve Kazvin'de de kolları vardır. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

10. ***Yadenlû:*** Quşxane ilçesi civarındaki köyler ile Şîrvan'ın sınır boylarında, bir kısmı da Qoçan ve Farûc civarında yaşarlar.

11. ***Xanan:*** Reşvanlûların reisliği uzun süre bu koldaydı. Asıl yerleşim yerleri Helva Çeşme köyü ile Şîrvan şehridir.

12. ***Muhabet:*** Genellikle Şîrvan şehri ve bağlı köylerde dağınık halde yaşarlar.

13. ***Reşmanlû:*** Bocnûrd'un merkez köylerinde yaşarlar. Ayrıca Şîrvan'ın Quşxane ve Cîlgemane civarlarında, ilaveten Mane-Semelqan'da dağınık şekilde yaşarlar.

14. ***Kelekuh:*** Şîrvan'ın Quşxane ilçesi merkez köyleri ile Bocnûrd'un Germxan bölgesinde dağınık yaşarlar.

15. ***Savûcbulax:*** Aslen Mahabad'dan Horasan'a göç etmişlerdir. Genellikle Helva Çeşme köyü ile Şîrvan şehrinde yaşarlar.

Reşvanlûların yukarıda belirttiğimiz yerlerin dışında yaşadıkları yerleşim yerleri şunlardır: Dergez, Kelat, Raz, Yengî, Pişqelê şehirleri ile Qupuz, Kakulî, Bax, Emîrxan, Kulhekê Îlya, Kulhekê Siflî, Dedexan, Cengah, Qele Elî Muhemed, Hîsar, Pîran, Senceq, Teftezan, Berzelabad, Pîr Şehîd, Tensewan, Selûlî, Şah Ocax, Anequlî, Xuleman (Guleman), Taziqelê, Kevîng, Navê, Pîşendî, Reşvanlû Bazxane, Reşvanlû Mane, Reşvanlû Farûc, Reşvanlû Qoçan, Kîkanlû, Koşkê Kîkanlû, Îslamabad, Şîrabad, Emrûdek, Tulfûl, Xakîster, Rîş, Layîn ve Orta ve Kuzey Horasan'ın daha pek çok köyü. Top-

lam nüfusları 100.000 civarındadır. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

Sedat Ulugana, "Anadolu'nun en büyük Kürt aşireti olan Reşvanlar, E. W. Charles Noel'e göre 1600'lü yılların başında kışları Besni (Adıyaman), yazları ise Haymana ovasına geliyorlardı" demektedir.[1] Sykes ise, Reşkan aşiretininin bir kısmının Êzidî olduğunu yazıyor. Ana kıtada çok geniş bölgelere yayılmışlardır. Öztürk'ün aktardığına göre 16. yüzyıldaki yayılım alanları şöyledir: Halep, Rakka, Diyarbakır, Maraş, Bozok, Hısn-ı Mansur, Besni, Malatya, Harput, Şam, Trablusşam, Ayıntab, Kilis, Kayseri, Kastamonu, Birecik, Sivas ve Azez eyalet ve kazaları. Türkay'ın aktardığı Ankara, Kırşehir, Kastamonu-Tosya, Nizip ve Siverek'i de söz konusu aşiretin yerleşim yerlerine eklemek gerekir. Bu aşiretin bir kolu, Selahaddin Eyyubî ile birlikte Filistin'e gitmiştir ve halen Revşed/Reşvend adını taşımaktadır. Ürdün'ün başkenti Amman ile Zerqa ve Ayn Cena beldelerinde de Reşîler/Reşwanlılar bulunmaktadır. *Aşiretler Raporu*'nda Adıyaman-Kâhta kolu (Hanefî olup Kurmancî konuşur), Antep-Nizip, Antep-Yavuzeli kolu (Hanefî olup Kurmancî-Türkçe konuşur), Urfa-Hilvan kolu (Hanefî olup Kurmancî konuşur) ile Suriye'deki bir Reşwan kolundan bahsedilmektedir.

Rûdanlû: (Rûdkanlû, Rûtanlû, Rûdkanlû, Rûtan, Rûtikan) İran Kürdistanı'nın Cewanrûd ve Oraman bölgesi kökenli bir aşirettir. Baba Merdox, Rûtî aşiretinin Înaxî koluna mensup olduğunu yazar. Kışları Sîrvan Irmağı kıyılarında, yazları ise Cewanrûd ve Oramar arasında geçirirlerdi. Eğer Baba Merdox'un dediği gibi Rûtîlere mensup iseler, Büyük Caf Konfederasyonu üyesi olmaları gerekir. Büyük göçte Kîsmar Dağlarının kuzey ve güney eteklerine, aynı şekilde Taxtê Fatime Xanûm bölgesi ile Qoçan Ovasına yerleştirildiler. *Coxrafya*

[1] Reşwan aşiretinin Urfa'dan Anadolu içlerine kadarki bölgede 19 ve 20. yüzyıldaki durumu için bkz. Suat Dede'nin master tezi (Dede 2011).

ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî kitabına göre Rûdkanlû aşireti iki büyük köyden oluşur. Qenat bölgesinde Zadek adlı bir kaleleri vardır. 150 haneden oluşur. 1979 İran İslam Devrimi'ne kadarki süreçte konargöçer yaşayan aşiret, bu dönemden sonra yerleşik hayata geçmiştir. Qoçan, Şîrvan, Meşhed ve Bocnûrd gibi şehirler ile Qoçan ve Şîrvan'ın farklı köylerinde dağınık halde yaşarlar. Bir kısmı halen hayvancılıkla uğraşır. Kürtçe konuşurlar.

Türkay, Elazığ ili ve Rakka eyaleti ile bugünkü Adıyaman'a bağlı Kerker [Gerger] ve Kâhta ilçelerinde yaşadıklarını yazıyor. *Aşiretler Raporu*'nda Erzincan'da yaşadıkları, Kurmancî ve Dersim Zazacası konuştukları ve Alevî-Kızılbaş oldukları yazılmıştır. Dersim-Pülümür kolu da aynı özellikleri taşır. Derik'teki kol ise Kurmanc ve Şafiîdir. Öte yandan bu aşiretin Redkanlarla akraba ya da aynı aşiret oldukları da ileri sürülebilir. Bu durumda Ağrı, Iğdır ve Kars'ta meskûn Redkanlara bakılabilir.

Sîperanlû: (Seperanlû, Silsepuran, Sîlsipiranlû, Sîlsipirî) Şah Abbas'ın en yakın taraftarları olup Şahseven grubu içinde anılan aşiret, Dimdim Kalesi'nde Celalî Kürtleriyle birlikte Emîrxanê Biradost'a karşı savaşmıştır. Şahseven birlikleri olan "qorçiler" (korcu, korucu), hepsi de Kürt olan Muradxan Sultan Çegnî ve Xelîl Sultan Sîlsupur komutanlığında Celalî, Pazûkî, Bevayî aşiretleri ve Kandehar hâkimi Genc Alî Xanê Zeyk'le birlikte Emîrxan'a saldırdılar. İskender Bey Münşî, Anadolu'dan İranî sahaya gelen ve "muhtelif oymaklardan oluşan" bazı toplulukların yağmacı özellikleri nedeniyle "sil süpür" adıyla anıldıklarını söyler. Bu nedenle Şah Abbas, bunları ayırmak için bir kısmını Save, Rey, Xar ve Fîrûzkuh'a yerleştirmiştir. Xar ve Veramîn bölgesine gönderilen Kürt aşiretleri Pazûkî, Siyehmensûrî, Çegnî, Qereçûrlû ve Sîlseporlar Horasan'a nakledildiler. Şîrvan şehrinin kuzeyinde bulunan 1675 rakımlı Sîlsuperanlû köy-kalesini inşa ettiler. Bu aşiretin bir kısmı Çerîd aşireti üyesidir ve Çerîdler de

Türkiye'de Cerîd-i Silsüpür adıyla bilinirler. 1609 yılında 300 atlıyla birlikte başlarında Xelîl Sultan olmak üzere Dimdim Kalesi'ne saldırmışlardı. İran'a göç eden Sîlseporanlar 2000 çadırdan oluşuyordu. Bunların bir kısmını Şah Abbas kendi özel muhafızları olarak tayin ederken bir kısmını da Xelîl Sultan emrine verdi. Bu aşiretin bir kısmı Şah İsmail'in oğlu Şah Safi döneminde Azerbaycan'da yaşıyorlardı. 1654 yılında Safevîler tarafından İstanbul'a elçi olarak gönderilen Kelbalî Sultan, bu aşiretin üyesidir. Bu aşiret 18. yüzyıla kadar kendi isimleri ile anılmışlardır. Günümüzde Horasan'da dağınık halde yaşarlar. Şîrvan ve Qoçan şehirlerinde Kîkanlû, Bocnûrd'da ise Şadlûlara mensup bilinirler. Meşhed, Şîrvan, Bocnûrd, Mane-Semelqan, Xar, Veramîn ve Tahran şehirleri ile Xar ve Veramîn'in Abbasabad, Kebudgumbed, Hîsaklek, Salihabad, Mehmûdabad, Fîlîstan, Qoying (Poying) ve Ketlan, Şîrvan, Seylê Sîperanlûyê Îlya ve Seylê Sîperanlûyê Siflî köyleri ile Bocnûrd ve Ustad şehirlerinin Qelecikê Bozorg ve Şahocax köylerinde, yine Mane-Semelqan'ın Kîkanlû, Tupçinar, Qeremûsella, Molla Hesen ve Necef köylerinde sakindirler. Kürtçe ve az da Türkmence ve Farsça konuşurlar.

Türkay önce Diyarbakır, Kırşehir, Rakka, Kayseri, Nevşehir, Bozok ve Kengıri/Çankırı'da yaşadıklarını yazıyor ve etnik aidiyetlerini belirtmiyor. Cemaatler kısmında ise Türkmen olduklarını belirtip Sivas, Adana, Rakka, Kırşehir ve Çankırı bölgelerini yerleşim yerleri olarak sayıyor. Sîperanlûlar, Osmanlı belgelerinde Silsüpür Ceridi olarak geçmektedir. Mustafa Gökpınar ve Ali Can Geliş, 1714 tarihli Atik Şikâyet Defteri kaydını aktarırlar ki şöyledir: "Silsüpür Ceridi ve Lekvanik Ekradı başta olmak üzere Badıllu ve Modanlı Ekradı aşiretlerinin tenkili (ezilmesi) için Şeyhülislam Mahmud'dan fetva alınmış ve bunların tenkil edilerek iskân yerlerine gönderilmeleri konusunda Aydın ve Menteşe Sancakları Muhassıllıkları'na ilave olarak Adana Beylerbeyliği'ne atanan Ahmed Paşa görevlendirilmiştir."

Suveydanlû: (Sevîdanlû, Sîfikanlû, Sîvikî, Siverek, Sîfkan) Aslen Türkiye Kürdistanı'ndaki Bingöl-Genç (Konç) yöresindendirler. Bedlîsî'ye göre Bermekiyanların soyundan olup bir süre Bağdat'a yerleştikten sonra aslî vatanlarına geri dönmüşlerdir. 3dan önce bir beylikleri vardı. Osmanlı döneminin ortalarına kadar emirlikleri süregelmiştir. Bir rivayete göre ise bunlara Suveydî denir ve Siverek'te meskûndurlar. Baba Merdox, soylarının Alî Bermek'e dayandığını yazar. Osmanlı ve İran arasındaki birçok çatışma, Çemişgezek'e bağlı Siverek Kürtlerinin eylemleri üzerine baş gösteriyordu, çünkü onlar daha çok İran'ın tarafında yer alıyorlardı. Daha sonra Şah Ali Sultan Çemişgezek rehberliğinde Horasan'a göç ettiler. Büyük göçle Horasan'a gelen Suveydanlar burada Şah Cîhan Sıradağlarının kuzeydoğusu ile Şîrvan şehrinin güneyine yerleştirilirler. Şîrvan'da 1140 rakımlı Tensewan köy-kalesini inşa ederler. Afşarlar döneminde Suveydanların bir kısmı, Şîrvan'ın güneyinden Germxan'ın Bendî Xemûr köyüne, oradan da Semelqan Ovasına geçerek buradaki Qeremûsella, Qeleyê Necef ve Molla Hesen köylerine yerleşirler. Osmanlılar döneminde Safevîlerle gerçekleşen görüşmelerde görevlendirilen âlimlerin pek çoğu Suveydanlıdır. Kaçar döneminin başında Suveydanlû aşiretinden bir grup Şah Cîhan Sıradağlarının kuzeydoğusundan Devîn'in etraf köylerine de göç etmişlerdir. Nasreddin Şah 1882 yılında Horasan bölgesine gelerek bu grubun bir kısmını Şîrvan'ın Tenaswan (Tensewan) köyüne yerleştirmiştir. 5 obadan meydana gelir: Bedkanlû (Budkanlû, Bodikanlû), Şah Velayetî, Bermekiyan, Qeretepeyî ve Kuleîr. Şîrvan, Esferayîn, Bocnûrd, Aşxane, Meşhed ve Tahran gibi şehirler ile Şîrvan'ın Pîr Şehîd, Serçeşme, Hîsardevîn, Çelû, Rezmixan, Bozabad, Cengah ve Soldî ile Esferayîn'in Kelatê Şerefxan köyünde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Ana kıtada ise Sûveydî, Siwidî, Siwedanî, Sevîdî, Suwaîdî, "Sewêdî û Qilorî" gibi adlarla bilinirler. Şoreş Reşî, onlar hakkında yazdığı kitapta (Reşî 2017), mîrlikten konargöçerliğe doğru uzanan tarihlerini ele alırken aşiretin Anado-

lu kolunun yaşadığı köyleri şöyle sıralar: Konya'nın Qendîl, Bêşkavaya Mezin, Bêşkavaya Biçûk, Çîman, Qonax, Yayla Çolê, Yayla Eyşikê ve Aksaray'ın Qilorî, Çewderlî, Mîrxan, Cerxan köyleri ile Macarli mezrası. Türkay'a göre ana kıtada Aksaray, Rakka, Kilis, Erzurum-Hınıs, Kayseri, Bingöl-Kiğı ve Diyarbekir'de yaşarlar. *Aşiretler Raporu*'nda Bingöl-Bogilan'daki (Solhan) Süveydilerden bahsedilir.

Sûfiyanlû: (Sûfî, Sevfiyanlû, Sofiyan) Asıl vatanları İran'ın Doğu Azerbaycan eyaleti ile Kürdistan'daki Cildiyan bölgesidir. İskenderiniya'nın adı geçen kitabında Şah İsmail'in sûfîleri arasında oldukları için Sûfîyanlû adıyla ünlendikleri belirtilir. Pîranşehr'in Cildiyan bölgesi ile Tebriz yakınlarındaki Sûfîyan ilçesinde sakindirler. Büyük göçle Horasan'a getirilen aşiret Meşhed, Kelat ve Dergez'e yerleştirilmiştir. Göç ettirilmeyen kısım ise önceki yurtlarında tarımla uğraşır. Aşiret yapısından uzaklaşmış ve aşiretsel özelliklerini kaybetmiştir. Pâpâlî-Yezdî, bu aşiretin aksakallarından rivayet ile Layîn ve Kelat şehirlerinde mukim olan Sûfîyan Kürtlerinin Horasan'a göçertilmiş ilk Kürt grubu olduğunu yazar. Bu göçertme, Şah İsmail dönemimde gerçekleşmiştir. 1737 yılında Nadir Şah'ın emriyle aşiretin başına kethüda olarak Şahverdî Begê Sûfîyanlû atanmıştır. 18. yüzyılın ortalarında da bu aşiretten Layîn, Kelat ve Dergez'de yerleşik olanlar, Horasan'ın daha kuzeyine göçertilerek Bocnûrd, Mane-Semelqan ve Şîrvan şehirlerine yerleştirildiler. Bu bölgeye göç eden ilk grup, burada Burcê Zenganlû köyüne yerleşir. Ancak kısa bir süre sonra yaşanan sınır çatışma ve anlaşmazlıkları yüzünden Sûfîyan Ovasına dönerek, Bocnûrd'un 15 km güneydoğusunda, 1600 rakımlı ünlü Sûfîyan köy-kalesini inşa ederler. Nasreddin Şah döneminde bu grubun nüfusu 30 ailedir. İkinci grup, Şîrvan'ın kuzeyinde Zurtanlû köyündeki Sûfîyan kalesinde yerleşiktirler. Üçüncü grup ise Semelqan Ovasına göç ederek buradaki Molla Hesen, Qelexan ve Qeremûsella köylerine yerleşmiştir.

Sûfîyanlû aşireti 3 obadan oluşur: Bacxuranlû, Gavêşanlû ve Cuxûranlû. Merkezleri Layîn ve Kelat şehirleridir. Sayılan şehirlerle birlikte Meşhed, Dergez, Tahran, Qoçan, Çinaran, Bocnûrd, Şîrvan ve Mane-Semelqan'da yaşarlar. Köyleri ise sayılanların dışında şunlardır: Turaqiyê Turk, Çinaran, Kelatê Yaver, Mehsûmzade, Qelezîz, Baxezîz, Sendelabad, Esfîdan, Molla Hesen, Qelexan, Teranlû ve Sîsab. Türkay, onların Ankara vilayetinde yaşadıklarını yazar. Yazar ayrıca "Yörükân Tâifesinden" Sofuluyân, Sofuyânlı, Sofuyânlu cemaatinin Maraş eyaletindeki Kars-ı Meraş .ve Zülkadiriye kazalarında yaşadığını aktarıyor. Burada ve aşağıdaki sayfalarda geçen "Yörükân" ifadesi, etnik bir göndergeye sahip değildir, aksine göçebe/konargöçer anlamına gelir.

Şatiranlû: (Şatrî, Şatirî) Irak ve Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Zekî Beg'e göre Şatirîler 1800 aileden oluşup bir kısmı yerleşik, bir kısmı da göçebedir ve Büyük Caf Konfederasyonu üyesidir. Büyük göçte Şah Abbas Şatiranlûları söz konusu bölgeden alıp Şah Cîhan Sıradağlarının eteklerine yerleştirir. Nadir Şah, bir kısım Şatiranlûyu Tebriz'in Lember Ovasına sürer. Marcel Bazin'in *Le Tâlech: Une région ethnique au nord de l'Iran (Recherche sur les grandes civilisations)* kitabında (1980), "Kuzey İran'da Kürtlerin bulunduğu en önemli merkezlerden bir tanesi, Heroabad'dır (Xalxal). Buranın merkezini oluşturan ise, 15 önemli köy ve Arpaçay platosudur" diye yazar. Philip Henry, *Merdumşinasiyê Îrân* adıyla Farsçaya çevrilen kitabında (Özgün adı: *Contributions to the Anthropology of Iran*, Chicago, 1939), "1920'ye kadar Azerbaycan'ın Xalxal bölgesindeki kabileler Şatiranlû ve Kılıkcanlardan oluşur. Şatiranlû aşireti 2000 aileden oluşur. Aslen Kürttürler ama Azerî Türkçesi konuşurlar. Şahseven değildirler ama Şahsevenlerle müttefiktirler" diye yazar. Xalxal bölgesine yerleştirilen Şatiranlûlar, Feth Ali Şah Kaçar dönemine kadar otonom bir şekilde yaşarlar. Muhammed Ali Şah Kaçar döneminde ise ülkede gerçekleşen karışıklık sırasında

Şatiranlû aşiretindeki han ve reisler Azamet Xanumê Şatiranlû adlı Kürt bir kadının rehberliğinde Mîrza Kuçexanê Cengelî'yi savunmak amacıyla İngiliz-Rus sömürgeciliğine karşı başkaldırırlar. Bu başkaldırıda Xalxal şehrini ele geçirip 20 yıl hükümet etmişlerdir. 1923 yılında Rıza Han'ın rehberliğinde Kazak güçleri şehri ele geçirip Şatiranlûların ileri gelenlerinin birçoğu ile Azamet Xanum'un yakın akrabalarını Tebriz'de idam ederler ve kendisini de hapsederler. Şatiranlû aşireti iki obadan oluşur:

1. ***Mustafalû:*** Daha ziyade Xalxal, Kowser, Erdebil, Tebriz, Reşt, Tahran ile Kuzey Horasan şehirlerinden Qoçan, Şîrvan, Farûc ve Bocnûrd'da yaşarlar. Ayrıca Xalxal'ın Mustafalû, Bilukanlû, Pîranlû ve Uçfaz köylerinde sakindirler. 18-19. yüzyılda Mustafalû köyünde yaşamış olan ve Xemgîn mahlasını kullanan Kerbelayîyê Îmamyarê Şeqaqiyê Şatiranlû adlı şair bu obaya mensuptur.

2. ***Bilukanlû:*** Mustafalûlarla aynı köy ve şehirlerde yaşarlar. Muhtemelen Hewlêr'deki Bulî aşiretiyle akrabadır. Günümüzde 20.000 üzerinde nüfusları vardır. Kürtçe ve biraz da Azerî Türkçesi konuşurlar.

Türkay, "Türkmân Yörükân Tâifesinen" Şâtırlı/Şâtırlu cemaatinin "Karahisâr-ı Şarkî Sancağı, Karaman ve Aydın Sancakları"nda yaşadığını yazar. *Aşiretler Raporu*'nda ise Silêmanî'deki Caf Konfederasyonu içinde bir Şatirî kolu vardır.

Şervanlû: (Şîrvanlû, Şîrvanî) Irak ve Türkiye Kürdistanı kökenli bir aşirettir. Baba Merdox'a göre 1500 aileden müteşekkildir. Hewlêr civarından gelmişlerdir. Zekî Beg ise, Kernî ve Îrewanîlerin bu aşiretin iki kolu olabileceğini belirtir. Yazar, Şîrvan ve Biradostlar için 1500'er ailelik aşiretler ifadesini kullanır. Büyük göçte Şîrvan bölgesine yerleştirildiler. Bugünkü 1095 rakımlı Şîrvan şehrini kurdular ki bu

şehir, Horasan Kürtlerinin söz konusu bölgede göçten sonra kurdukları ilk şehirdir. Şîrvan, Safevî devletinin sonlarına kadar Çemîşgezek Konfederasyonunun hükümet merkezi ve Horasan'daki bütün Kürt aşiretlerinin başkentiydi. Çemişgezek Konfederasyonun îlxanı olan Qara Xan'ın oğlu Mehran bin Şah Qulî Sultan, bu bölgede hâkimiyet kurup Şîrvan'ı yurt ilan etmiştir. Nadir Şah'ın Horasan seferi sırasında Şîrvan'da yaşadıkları ve 300 aileden oluştukları kaydedilmiştir. Pâpâlî-Yezdî, Meşrutiyet sonrasında (1906) yapılan nüfus sayımına dayanarak Şervanlûların İran genelinde 16.200 kişi olduğunu yazar. Şehirli bir grup olan Şervanlûlar çok sayıda vali ve yönetici çıkarmışlardır. Şîrvan, Bocnûrd, Meşhed ve Tahran şehirleri ile Bocnûrd ve Çinaran'ın Fexruddîn ve Reyîn köylerinde yaşarlar. Etnik olarak Kürt olmalarına karşın dilleri Türkçedir ve biraz da Kürtçe konuşurlar. Türkay, ana kıtada Şirvanlı/Şirvanlu cemaatinin "Yörükân Tâifesinden" olduğunu ve Halep eyaletinde yaşadığını yazıyor.

Şêx Emîranlû: (Şêx Emîrî, Şêx Emîrlû) Aslî vatanları Erzurum, Çemişgezek ve Dersim bölgesidir. Adını Çemişgezek'in meşhur mîrlerinden olan Şêx Hesen Beg'den alırlar. Horasan bölgesindeki Çemişgezek Konfederasyonunun liderliği bu aşiretteydi. Büyük göçle gelenler Şîrvan'ın kuzeyinde, aşiretin adını taşıyan 1470 rakımlı bir köy-kale inşa ettiler. Getirildikleri sırada aşiretin mîri olan Şêx Emîran ve takip eden liderler, 19. yüzyılın ortalarına kadar Horasan bölgesindeki irili ufaklı çok sayıda Kürt, Tat ve Türk aşiretlerine liderlik ettiler. Safevî döneminin sonu ile Afşar ve Kaçar döneminde bu aşiretten bir grup Şîrvan'daki Şêx Emîranlû kalesinden ayrılarak Esferayîn ve bilhassa buradaki Qurdanlû, Erduqan, Kelatê Xezîn (Kelatê Reza), Kelatê Mehdîabad ve Kelatê Bozorg köylerine yerleşti. Bunlardan da bir grup Farûc'un Esfecîr ve Gezkuh köylerine yerleşti. 1735 yılında Zaferanlû mîri Reza Qulî Xanê Îlxanî'nin Kaçarlı Abbas Mirza'ya yenilmesinden sonra Şêx Emîranlû aşiretinden pek

çok kol Tahran'a sürgün edildi. Ancak Kaçar hanedanından Feth Ali Şah Kaçar'ın ölümü ve Necef Alî Xanê Şadlû'nun yönetiminin ortalarında Tahran'dan Bocnûrd'a dönerek Celgê Germxan bölgesinin batı tarafında Qurdanlû köy-kalesini inşa ettiler. Temiz kalpli ve naif oluşlarıyla tanınan bu aşiret altı obadan oluşur:

1. ***Xanan/Îlxanan:*** Qoçan'daki Şucauddewle ailesi, Esferayîn'deki Hatemî ailesi, Esferayîn ve Farûc'daki Rûşenî ailesi, Şîrvan'daki Nîgehbanan ailesi, Çinaran'daki Memîşxanî ailesi, Dergez'deki Sarûmî ailesi, Qoçan'daki Bahadirî ailesi ve Şîrvan şehrinin Oxaz bölgesindeki Qubadî ailesi bu obadandır.

2. ***Ewam/Reiyed:*** Bocnûrd, Şîrvan, Qoçan, Farûc, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Yaşadıkları köyler, yukarıda sayılanların dışında şunlardır: Şîrvan'ın Qelenderabad, Emanabad, Ziyaret ve Borzû, Farûc'un Derbend, Esferayîn'in Pertan, Kelatê Şûr ve Sarûmran, Raz'ın Daşlîqale ile Bocnûrd'un Bîdeg ve Cergelan köyü. Genellikle Kürtçe konuşurlar.

3. ***Şêx Emîranlû:*** Esferayîn ve Şîrvan şehirleri ile Şîrvan'ın Kelatê Kerbelayiyê Hesen ve Bulxan (Belxan) köylerinde yaşarlar. Bir kısmı da Esferayîn'in güneybatı köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

4. ***Xedrî:*** Tekmeran köylerinde yaşarlar.

5. ***Çalkanlû/Çalikanlû:*** Tekmeran köylerinde yaşarlar.

6. ***Qurdanlû/Kurdanlû/Gerdanlû:*** Dersim, Erzurum, Hewlêr, Maku dolaylarından gelmişlerdir. Baba Merdox, büyük olasılıkla Qurdanlûlarla akraba olan Gerdîlerin Hewlêr'in kuzeyinde 600 ailelik bir grup oldu-

ğunu, bir kısmının Koysancaq'ta olduklarını ve yazları Vezne'de geçirdiklerini yazar. Ona göre Hewlêr'in kuzeyinde 15 köyleri vardır. İskenderiniya, Mîlanlı olduklarını ve dört cetten oluştuklarını yazar: Ewlew Muhemmed, Emîrzade Ebbas, Hec Ezîz Îsmaîl ve Koroxlu Huseyn. İskenderiniya, bu aşiretin 85 konargöçer aileden oluştuğunu ve Emîrzadê Qurdiyê Mîlan tarafından yönetildiğini ekler. Nadir Şah dönemimde Qurdanlû'dan bir grup Ebyûrdî aşiretiyle birlikte Fars eyaletine göç ederek oraya yerleşirler. Orada Kaşkay Türkleriyle kaynaşıp Türkleşirler. Bugün onlara Kurduyî denmektedir. Kaçarlar döneminde Germxan Ovasının batısı ile Bocnûrd şehrinin kuzeybatısına göçertilen oba, burada 860 rakımlı Qurdanlû köy-kalesini inşa etmişlerdir. Nasreddin Şah döneminde verilen nüfus bilgilerine göre bu kalede 30 aile yaşamaktadır. Bu obadan pek çok yönetici ve komutan çıkmıştır. Bocnûrd, Esferayîn, Şîrvan, Meşhed, Tahran, Veramîn, Maku ve Şîraz şehirleri ile Bocnûrd'un Qurdanlû, Şîrvan'ın Qurdanlûyê Îlya ve Qurdanlûyê Siflî, Esferayîn'in Piling Derê, Kelat, Rûyîn, Eraqî, Gencîdan, Îrec ve Ferîman köylerinde yaşarlar. Yaklaşık 10 bin kişiden oluşan oba Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşur. Ana kıtada, Adıyaman-Gerger'de Hanefî olup Kürtçe (Zazakî) konuşan Kurdan aşireti bu bahiste dikkati çekmektedir.

Tupkanlû: (Topkanlû, Tupqanlû) Asıl vatanları Türkiye Kürdistanı olan ve büyük göçle Horasan'a gelen Tupkanlû aşireti Kaçar döneminde özellikle Nişabûr'un kuzeyi, Qoçan'ın güney, güneydoğu ve batısı ile Şîrvan'ın kuzeyinde ve Taqî Ovasının Dergez tarafında sakindiler. Topkanlûlar, özellikle de kadınları Horasan Kürtleri arasında şık giyimleriyle bilinirler. Bu aşiret, Horasan Kürtleri arasındaki en dağınık aşirettir. Günümüzde Cevîn, Esferayîn, Sebzewar, Şîrvan, Qoçan, Dergez, Meşhed ve Nîşabûr'un kuzeyindeki Bînalûd Sıradağlarında yaşarlar. Tarımla da uğraşırlar. Pâpâlî-Yezdî

onların Pesakû, Serext, Dergez, Mane ve Sebzewar'da 83 kışlakları ile Hezar Mescîd, Şah Cîhan ve Bînalûd'da 83 yaylakları olduğunu yazar. Birjend'in güneyindeki Kaşmar ve Bakran Kuy bölgesinde yaşayan ve Sünnî olup Kurmancî konuşan bir koldan bahseden kaynaklar da vardır. Madîh'e göre Horasan'daki konargöçer Kürt aşiretlerinin en büyüğüdür. Toplam 17 obadan oluşur:

1. ***Alû:*** Qoçan, Nişabûr, Sebzewar, Dergez ve Meşhed'de sakindir.

2. ***Axa Muhemedî/Axa Muhemmed Xanî:*** Qoçan, Nişabûr, Meşhed ve Dergez'de sakindir.

3. ***Heftreng:*** Bocnûrd'da yaşarlar ve Recaiyan soy ismi ile bilinirler.

4. ***Xanan/Ferhadxaniyan:*** Nadir Şah'ın ünlü komutanlarından Dewledxanê Tupkanlu'nun çocuklarının obasıdır. Günümüzde Bahar ve Bîrek köyleri ile Farûc'da sakindirler. Bu obaya bağlı bazı aileler Qoçan, Meşhed ve Bocnûrd'da yaşarlar. Dersim'deki Ferhadan aşiretiyle ilişkili olabilir.

5. ***Semkanlû/Sîmkan:*** Qoçan, Nişabûr, Sebzewar, Dergez ve Meşhed'de sakindir. Ana kıtada, Hanefî olup Kürtçe (Kurmancî) konuşan Elazığ-Baskil'deki Simikan aşireti anılabilir..

6. ***Aşiqan/Duhulzen:*** Qoçan, Şîrvan, Aşxane, Bocnûrd, Sebzewar şehirlerinde sakin olup Xanliq, Serîvanê Aşiqan, Qazî, Şehrabadê Kurd ve Zulmabad köylerinde yaşarlar.

7. ***Keto/Keko:*** Qoçan, Nişabûr, Sebzewar, Dergez ve Meşhed'de sakindir.

8. ***Kerikanlû:*** Qoçan, Nişabûr, Sebzewar, Dergez ve Meşhed'de sakindir. Bazı kaynaklarda Lübnan kökenli oldukları belirtilir. Ana kıtada, Erzincan'da Kerikan adlı bir aşiret bulunmaktadır.

9. ***Metîn:*** Bocnûrd, Şîrvan, Farûc şehirleri ile Tupkanlû ve Gezkuh köylerinde yaşarlar. Ana kıtada Mardin'in Derik ve Mazıdağı ilçelerindeki Metînan aşireti dikkati çeker.

10. ***Muhemedî:*** Nişabûr, Qoçan ve Sebzewar'da yaşarlar.

11. ***Muqsik:*** Şîrvan ve Bocnûrd şehirleri ile Tupkanlû köyünde yaşarlar.

12. ***Nûr/Nûranî:*** Qoçan, Nişabûr, Sebzewar, Dergez ve Meşhed'de yaşarlar.

13. ***Topçî:*** Şîrvan, Bocnûrd ve Mane-Semelqan'da yaşarlar.

14. ***Nezê/Nezer:*** Nişabûr, Qoçan ve Sebzewar'da yaşarlar.

15. ***Şaxê:*** Nişabûr, Qoçan ve Sebzewar'da yaşarlar.

16. ***Zînel/Zînî:*** Nişabûr, Qoçan ve Sebzewar'da yaşarlar.

17. ***Began:*** Nişabûr, Qoçan ve Sebzewar'da yaşarlar.

Bazı kaynaklarda Kelmîşî, Letifî, Torabî ve Şîr/Şêr Qazîyan adlı kollarından da söz edilir. Anılan yerler dışında Bocnûrd'un Kelatê Îslamabad, Şehîd Azersa, Mane-Semelqan'ın Qeleyê Necef, Esfîdan ve Şûrek, Şîrvan'ın Xanlik Zêder, Qoçan'ın Çemenabad ve Mezrec ile Farûc'un Necefabad ve Qereçeşme köylerinde yaşarlar. Yaklaşık 50.000 nüfusu olan aşiretin mensupları Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkmence konuşurlar.

Xaltanlû: (Xalitî) Ağrı ve Van etraflarından büyük göçle Horasan'a gelmişlerdir. Baba Merdox bunların Urartu kökenli olduklarını yazar. Hezar Mescîd Sıradağlarının güney etekleri ile Çinaran ve Meşhed ovalarına yerleştirilmişlerdir. Şatiranlû, Kîkanlû ve Pîranlûlar gibi genellikle hayvancılıkla uğraştılar. Nadir Şah döneminde bir grup Xaltanlû Meşhed ve Çinaran bölgesinden alınarak Tebriz'in Xalxal bölgesindeki Lember Ovası ile Arpaçay Ovasına göçertildi. Burada kurup yaşadıkları köyler şunlardır: Lember Îlya, Lember Siflî, Mûristan, Gulistanê Îlya, Gulistanê Siflî, Hecîabad, Nevaşniq, Akbulaxê Kurd, Xefûrabad, Kalar, Çelember, Davdexanî, Xoda Qulî, Delîler, Elenkeş, Zaviyê Kurd vd. Kürtçe ve biraz da Azerî Türkçesi konuşurlar. Horasan'daki Xaltanlû aşireti dört obadan oluşur:

1. ***Kulukşanlû:*** Erzincan kökenlidirler. Baba Merdox'un bildirdiğine göre 6260 aileden oluşur. Asıl bölgeleri Erzincan'dır ve Fırat kıyılarında yaşarlar. Alevidirler. Günümüzde Çinaran, Meşhed, Xalxal, Erdebîl, Reşt ve Tahran şehirlerinde, ayrıca Xalxal'a bağlı Lember Ovası köylerinde yaşamaktadırlar.

2. ***Muntanlû/Modanlû:*** Mîlan'ın alt gruplarından biri olmakla beraber Horasan'da Zaferanlû alt kolu haline gelmişlerdir. Nadir Şah döneminde Hezar Mescîd Sıradağlarının güney eteklerinden Mazenderan ve Erdebîl şehirlerine, bir kısmı da Tebriz bölgesindeki Nîkah ve Xalxal köylerine yerleştirilmişlerdir. Ulugana'nın aktardığına göre ise, 1573 tarihli bir fermanda Modanlı adlı bir Kürt aşiretinin konargöçer olarak Ankara-Haymana taraflarına geldiği ve yerleştiği belirtilir. Aşağıdaki Zeydanlû ile Mîlan Federasyonu üyesi Merdanlû kısımlarına da bakınız.

3. ***Nasranlû/Aslanlû:*** Bunlar da Xalxal'a göçertilen bir gruptur. Aslanlû denmesinin nedeni, büyük dedelerinin adının Aslan olmasıdır.

5. ***Hevîranlû:*** Muhtemelen bu isim, Hayîlan veya Helîlan'dan gelmektedir. Kuzey Horasan'dan Xalxal'ın Lember Ovasındaki köylere göçertilmiş bir gruptur.

Aşiretler Raporu'nda Urfa'da meskûn "Haltanlı" aşiretinden söz edilmektedir.

Zaxûrî: Horasan'ın değişik köylerine yerleştirilmiş olan bu aşiret altı obadan oluşur. Bu obalar ve alt grupları şunlardır: Qoçanî, Began, Kirmancan (Kurmancan), Gelêdaran, Gelan (Cûzanî-Siyahdeştî-Şorekî), Elqab ve Enavîn (Mînbaşî-Ferraşbaşî-Serdaran-Xanan). Türkay Zağfiran, Zahoran, Zahoran-ı Bözürk, Zahoran-ı Luhan adlı "Konar-Göçer Ekrâd" aşiretlerini sayıyor ve yerleşim yerleri olarak Diyarbekir, Tokat-Zile, Rakka eyaleti, Çarsancak (Diyarbekir eyaleti) ve Ardahan'ı gösteriyor. Bundan sonra Türkay Zahûran/Zahoran adlı "Haymenişîn Türkmân Ekrâdı Tâifesinden" cemaatin Çıldır ve Batum eyaletleri ile Rakka eyaletinde yaşadığını aktarıyor. *Aşiretler Raporu*'nda Diyarbakır'da (Şafiî-Kurmancî) ve Mardin'in Midyat ve Nusaybin (Şafiî-Hanefî/Kurmancî-Arapça) ilçesindeki iki kolla ilgili bilgiler verilmektedir.

Zîdanlû: (Zeydanlû, Zîdan, Ziydanlû) Hakkâri ve Bitlis bölgelerinden gelmişlerdir. Bedlîsî, onları Rojkî üyesi olarak gösterir. Baba Merdox, onların Pinyanîş üyesi olduklarını yazar ve Pinyanîşlerin 9 obasını şu şekilde sıralar: Zeydan, Barkêşan, Kenarberûş, Surêtawan, Belîcan, Gûcî (Gevcî), Şevîlan ve Mûsanan. Yaklaşık 1200 aileden oluşur. Zekî Beg ise bunların Bitlis'in kuzeyindeki Melûlanî Dağlarında meskûn Mudekî (Modkî) aşiretinden olduklarını söyler. Ona göre Zaza Modkî kolları Yubûran, Bûbanlî, Kusûn ve Rûçabe iken, Kurmanc kollar Zeydan, Erîklî ve Pîr Mûsa'dır. Büyük göçle Hezar Mescîd ve Kîsmar sıradağlarının güneyi ile Farûc, Qoçan ve Çinaran ovalarına yerleştirildiler. Qoçan'da 1300 rakımlı bir köy-kale inşa etmişlerdir. Nadir Şah bunların bir kısmını Kelat ve Layîn ovasına göndererek Hora-

san sınırlarını korumalarını talep etmiştir. Kaçarlar döneminde bu aşiret Türkmen saldırılarına karşı bölgeyi savunmuştur. Bu savunma sırasında halen de adları birer halk kahramanı olarak anılan üç aşiret büyüğünün adı öne çıkar: İsmaîl Kurt, Mîrza Beg ve Gulî Beg. 19. yüzyılın ortalarında bir grup Zeydanlû Layîn ve Xakîster'den Bocnûrd dolaylarına göç ederek Sîsab ve Aşxane dolaylarına yerleşmişlerdir. Nasreddin Şah döneminde ise onlardan bir grup Qoçan'ın Qele Ferhan (Zeydanlûyê Qedîm) bölgesinden Bocnûrd veAşxane'ye göç etmiştir. Bunlardan 50 ailelik başka bir grup ise, Dergez hâkimi Allahyar Xan tarafından bugünkü Türkmenistan sınırındaki Lutfabad'da iskân edilmiştir. Devecilikle ünlenen Zeydanlûlar, Rus tüccarları mallarını sınırdan Qoçan ve Meşhed'e kadar taşıyorlardı. Söz konusu dönemde Zebîh Begê Zeydanlû gibi ünlü isimlerden söz edilmektedir. Zeydanlû aşireti 18 obadan oluşur: Şamar, Rosto, Memîşan, Şehbaz Beg, Huseyn Sofî, Xenceran, Ekber Mûsa, Badbor, Axadost, Beygî, Seherdost, Seyid, Mîgdost, Mukrîmî, Xakîsterî, İsmaîl Kurt, Layîn ve Endîvarî. Halen Kelat, Qoçan, Şîrvan, Farûc, Dergez, Aşxane ve Tahran gibi şehirler ile Zeydanlû, Bûrç, Caferabadê Îlya, Caferabadê Siflî, Zîndanlû, Xomartaş, Sûrna, Qûçîha, Ferxanê Îlya, Ferxanê Siflî, Ferxanê Kohne, Polgird, Çarrah, Recebabad, Ribad, Kerîmabad, Kohlab, Laînê Nû ve Sengdîwar gibi köylerde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkmence ve Farsça konuşurlar. Sykes onları Herkîlerin alt kolu olarak tanımlıyor. Türkay da Van eyaletine bağlı Hoşab ilçesinde yaşadıklarını yazıyor. Yüksekova ve Ağrı'da da kolları vardır.

II.A.1. Amarlû Federasyonu

(Emmarlû, Emaran, Omerlû, Amarî, Enbarlû, Emranlû, Amiran, İmranlı, Emurlû, Emerlû, Emerî, Embarlû) Tewehudî, asıl adın "Amarlû" olduğunu düşünüyor. Horasan'daki Kürtler "Emaran"

diyorlar. Emar veya amar ise anbar ve zahire demek. Sasanî döneminde Medayin yakınındaki "Enbar" şehrinde yaşıyorlardı. Müslüman istilasından sonra Medayin'in kuzeyine göç ederek aynı isimle burada yerleştiler. Zaferanlûların yarı özerk bir grubudur. İlk vatanları Irak Kürdistanı idi. Baba Merdox, Irak-ı Acem'de dağınık halde yaşadıklarını aktarır. Lorlardan bir kol da bu isimle anılır. Aleksander Borejko Chodzko'nun (1804-1891) Farsçaya *Serzemînê Gîlan* (1975) adıyla çevrilen kitabında Emerlû Kürtlerinin Erzurum'dan Şehrizor'a kadar uzanan büyük Bebe/Bibi ili üyesi oldukları belirtilmiştir. Büyük göç sırasında Qoçan Ovasının kuzeydoğusu ile Bînalûd Sıradağlarının güney eteklerine yerleştirildiler. Nadir Şah, 1732'de Rusların Gîlan bölgesine sızmalarını engellemek için Amarlûlardan 2000 aileyi bu eyalete yerleştirmiştir. Gîlan ve günümüzde Amarlû bölgesi denen ve Şahrûd, Sefîdrûd, Mencîl ve Deyleman bölgesini kapsayan dağlık Alamut bölgesinde 50'nin üzerinde köye dağılmıştır. 1747 yılında Afganların Horasan'a yönelik saldırılarında Amarlûlar Mujdeganlû ve Mîlanlû Kürtleriyle birlikte Nişabûr'un kuzeyinde bu saldırıya güçlü bir mukavemet göstermişlerdir. Amarlû aşiretinin reisi Begû Amarlû, Qoçan hâkimi Reza Qulî Xanê Zaferanlûyê Îlxanî ile yaşadığı ihtilaf nedeniyle Nîşabûr ve Qoçan'da göçebe hayatı süren aşiretini alarak Aladax Sıradağlarının kuzey ve güney bölgelerine göç etmiştir. Charles Edward Yate, Nişabûr ve Marûsek'teki Amarlûların 1000 aileden oluştuğunu ve aşiretin en önemli kişisinin de Kurduxan adında biri olduğunu belirtmiştir. G. V. Melgunov'un Farsçaya *Sefernâmeyê Melgunov be Sevahilê Cunûbiyê Deryayê Xezer 1858-1860* adıyla çevrilen kitabında (ed. Mesûd Gulzarî, Tahran, 1364/1985), söz konusu dönemde aşiretin Gîlan'daki nüfusu 2100 aile olarak kaydedilmiştir. H. L. Rabinov, *Sefernâmeyê Velayatê Darulmerzê Îran, Gîlan* (çev. Cafer Xumamîzâde, Reşt, 1366/1987) adıyla çevrilen kitabında aynı sayıyı verip genellikle Şiî olduklarını, bir grubun ise Alî Allahî olduğunu yazar. Henry Field (1902-1986), Gîlan'daki nüfuslarının 1840'daki durumu için 2100 aile sayısını verirken 1920 için 1600 aile sayı-

sını verir ve Marûsek'te 500 aile daha olduğunu ekler. Rabinov, *Sefernâmeyê Esterâbâd ve Mazenderân* (çev. Gulamalî Vahîd Mazenderanî, Tahran, 1359/1980) kitabında, Gîlan'daki nüfusu 1929 itibarıyla 2000 aile olarak verir. 1902 yılında Amarlûlardan yaklaşık 100 aile Nişabûr'dan Şîrvan'ın Huseynabad köyüne, oradan da Aladax ve Axurdax sıradağlarının kuzey eteklerine yerleşmek suretiyle Dehgah, Pişqelê, Axmezar, Koşkê Kîkanlû, Eşqebad, Kelanter, Qarnas, Bazarê, Ustad, Hesegah, Qesrê Qecer ve Rehîmdad köylerine yerleşmiştir. Pâpâlî-Yezdî'ye göre bu aşiretten bir grup halen konargöçer hayatına devam etmektedir. Ona göre söz konusu grup, Türkmensehra bölgesinde 5, Hezar Mescîd'de de 5 yaylak ve kışlaka sahiptir. Kürtçe ve biraz Farsça, Türkçe ve Gîlakî konuşurlar. Bu aşiretin mensupları Kuzey Horasan şehirlerine ek olarak Nişabûr, Sebzewar, Ramser, Çîrendê, Tahran, Kerec, Reşt, Rûdbar, Mencîl, Rustemabad, Kazvin, Fûmen ve Talîş şehirlerinde yaşarlar. Ana kıtaya baktığımızda Türkay'ın "Omeran" aşiretinden söz ettiğini görüyoruz. Ona göre söz konusu aşiret, Cihanbeglilere bağlıdır ve "Şûre Kazâsı (Malatya Sancağı), Rakka, Sivas, Haleb, Meraş, Malatya, Ayıntab, Divriği, Genç Sancakları, Mud Kazâsı (İçel Sancağı)" gibi yerlerde yaşarlar. Konya-Kulu'da da bir Omeran kolu vardır. Yine Mardin'in Ömerli, Midyat ve Nusaybin ile Şırnak'ın Hezex-İdil ilçelerinde büyük bir Omeran aşireti bulunmaktadır. Bütün bu adlar arasında organik bir ilişki olup olmadığını bilmiyoruz ancak Kürtlerin yayıldığı ana kıtada Omeran'ın yanı sıra Amiran ve Mîran gibi pek çok aşiretle karşılaşmak mümkündür. Horasan'a döndüğümüzde Amarlû Federasyonunun 100 binden fazla nüfusa sahip olduğunu, 100'den fazla köye dağıldığını ve 25 obadan oluştuğunu görüyoruz:

1. ***Ertekanlû:*** Nişabûr'un kuzey köylerinde yaşarlar. Bunlardan bir grup, Dergez'e göç edip burada kurdukları Ertekan köyünde yaşar. Geri kalanlar ise Qoçan'ın güneydoğusundaki köylerde ve Şah Cîhan ile Bînalûd Dağının kuzey eteklerinde dağınık halde yaşarlar.

2. ***İstaclû/Ustaclû:*** Dönemin. pek çok kaynağında Türk aşireti olarak gösterilen bu kol, Amarlû obalarından biridir. Sheerin Ardalan, "Erdelan prenslerine yakın Ustacalu/Ustajlu Kızılbaşları anlaşıldığı kadarıyla Kürttü. Günümüzde, kuzeye özgü Kurmanci konuşan bir aşiret, Amarlu birliğinin üyesidir" diyor. Dergez, Qoçan ve Şîrvan'ın köylerinde yaşarlar. Bunlardan bir grup Nadir Şah'ın emriyle Rûdbar'a gönderilerek dağlık Amarlû ve Rehmetabad bölgelerine yerleştirilmiştir.

3. ***Emîrxanî:*** Qoçan ve Şîrvan'dan gelip Gîlan'ın Rûdbar bölgesindeki Rehmetabad'a yerleşmişlerdir. Aslen seyit olarak bilinirler.

4. ***Baqirxan/Baqulîxan:*** Gîlan'a göç etmeden önce Şah Cîhan ve Bînalûd sıradağlarının güneyinde yaşarlardı. Nadir Şah bunlardan bir grubu Gîlan'a sürdü. Burada Peştê köyü ve çevresine yerleştiler.

5. ***Beganê Mane:*** Nasreddin Şah döneminde Mane'nin Çelqe bölgesine göç ederek buradaki Kelanter ve Şehrê Pişqelê köylerine yerleştiler. Günümüzde Dehpenah ve Embarlû soy isimlerini kullanırlar.

6. ***Bîşanlû/Behşanlû:*** Şah Cîhan ve Bînalûd dağlarının kuzey eteklerinde yerleşiktiler. Gîlan'a göç ettikten sonra Amarlû bölgesindeki Çîrendê şehrine yerleştiler.

7. ***Pîraslî/Pîraslû:*** Nadir Şah'ın emriyle Horasan'ın kuzeyinden Rûdbar'a göçertilmişlerdir. Burada Rehmetabad şehri ile Xasekol ve Kiya (Kiyabad) köylerine iskân ettirildiler. Aslen seyit sayılırlar.

8. ***Cemkanlû/Çemxanlû/Cemanlû/Cemalxanlû:*** Gîlan'a göç ettirilmeden önce genellikle Miyamî, Cacerm, Cuweyn ve Çuxatay (Çağatay) ovalarında sakindiler. 18. yüzyılın ortalarına doğru Nadir Şah'ın emriyle Gî-

lan'a göçertildiler. Orada Mencîl şehrinde iskâna tabi tutuldular. İçlerinden bir grup, geçen yüzyılda Berbaerk'e göç etmiştir. Küçük bir grup ise Xasekol'e gelip yerleşmiştir. Ana kıtadaki durum için baktığımız Türkay, Cemkânlı/Cemo/Cemokânlu'yu kitabının "Aşiretler" bölümünde "Türkmen Yörükânı Tâifesinden" gösterip yerleşim yerleri olarak Erzurum, Ahıska, Rakka ve Kars-Çıldır'ı gösterir. Ancak kitabının "Cemaatler" bölümünde aynı aşireti "Ekrâd Tâifesinden" gösterip yerleşim yerleri olarak şu bölgeleri sayar: "Rakka, Erzurum, Kars eyaletleri, Aydın, Kütahya, Sivas sancakları, Çıldır ve ona bağlı Ahıska sancağı ile Edirne."

9. ***Çaxemlû/Çaxunlû:*** Esferayîn'deki Şah Cîhan Dağının güneyinden göç ederek Gîlan'ın Amarlû ilçe ve köylerine yerleşmişlerdir.

10. ***Çoxlanlû:*** Esferayîn'deki Şah Cîhan ve Bînalûd dağlarının güneyinden göç ederek Gîlan'ın Amarlû ilçe ve köylerine yerleşmişlerdir.

11. ***Husik Kufulî:*** Kuzey Horasan'dan Gîlan'ın Rehmetabad ilçesine göçertilen oba, üç gruptan oluşur: Huseynan, Xan ve Xan Baba.

12. ***Duvganlû/Duhganlû/Dehganlû:*** Kuzey Horasan'dan Gîlan'a göçertilen oba, Amarlû ve Rehmetabad'ın köylerine yerleştirilmiştir. Kazvin şehrinin bazı köylerinde de dağınık halde yaşayan bir grubu mevcuttur.

13. ***Şarlûyî:*** Kuzey Horasan'dan Gîlan'a göçertilen oba, Rûdbar'ın Kîlaye köyüne yerleşmiştir. Sahadaki güvenilir kişilere göre aşiretsel sorunlardan dolayı dağılmışlardır. Günümüzde Beşaretî soy ismini kullanırlar.

14. ***Şemek/Şemkanlû/Şemekanlû:*** Şah Cîhan ve Bînalûd sıradağlarının güzey eteklerindeki köylerden Gîlan'a

göç etmiş ve buradaki Sendez, Dîvrû, Piştê ve Gencê köyleri ile Mencîl ve Rustemabad şehirlerine yerleşmiştir. Yerel kaynakların aktardığına göre Horasan'dan değil İran'ın Doğu Azerbaycan ve Türkiye'nin Kürdistan bölgesinden buraya göç etmişlerdir. Ana kıtada Mardin-Midyat'ta Şemikan adlı bir aşiret vardır. Çokdinli ve çoketnili bir aşirettir. Yine Iğdır ve Dersim'de aynı adlı birer kol bulunmaktadır.

15. ***Ezîzlû:*** Nadir Şah'ın emriyle 18. yüzyılın ortalarına doğru Horasan'ın Bînalûd ve Şah Cîhan sıradağlarının güneyinden alınıp Gîlan'ın Amarlû ve Rehmetabad şehirlerinde iskân ettirilmişlerdir. Günümüzde Reşt, Tahran, Rûdbar, Mencîl, Rustemabad, Beriser ve Cîrenê şehirlerinin yanı sıra Pes-Talkuh (Kelakuh), Barûdkuh Mehellê, Xudgamî, Berê Serjêr, Sîqeldê, Piştanek, Kontêk, Çelkaser, Çerê (Çorê), Hecî Şerekya, Hecîdê, Seyîdan, Rûdxanê, Mentiqeyê Lûşan, Sengerûd ve Bîversen köylerinde sakindirler. Bu obanın Gîlan'daki merkezleri ise şunlardır: Ormanlık Îlav bölgesi, Xasekol, Xasê ve Lamserî köyü.

16. ***Qaçqanlû/Qaşkanlû/Qacikanlû/Qajkan:*** Büyük göç ile Horasan'a gelip Qoçan'ın kuzeyinde, 1660 rakımlı Qaçqanlû köy-kalesini inşa ettiler. Daha sonra Nadir Şah döneminde Gîlan'a göçertildiler. Kaçar döneminin ortalarında bunlardan bir grup Esferayîn'in doğu köylerine döndü. Pehlevî döneminde ise Qoçan'da sakin olan bazı üyeler konargöçer hayatı terk edip Bocnûrd'a yerleştiler. Pâpâlî-Yezdî, bunların 9 yaylak (Aladax, Heftrîk, Salûk) ve 9 kışlağı (Merawe Tepe) olduğunu yazmıştır. İki gruptan oluşur: Sûrkanlû ve Dûkanlû (Dûkî). Horasan'daki Amarlûların aşiret reisleri genellikle Dûkî kolundan çıkar. Dindarlıklarıyla bilinirler. Qoçan, Dergez, Nişabûr, Esferayîn, Rûdbar ve Bocnûrd şehirleri ile Esferayîn'in Gencedan ve Qaçqanlû, Qo-

çan'ın Dîzavend ve Caferabadê Şerqî, Dergez'in Şemsîxan, Bocnûrd'un Kelatê Cihûd (İslamabad), Baqirxan 1, 2, 3 ve Şehîd Azersa köyleri ile Çinaran ve yine Dergez'in değişik köylerinde dağınık halde yaşarlar. Bir kısmı konargöçer hayatına devam etmektedir. Dergez ve Merawe Tepe ovalarında kışlakları, Aladax ve Hezar Mescîd dağlarında ise yaylakları vardır. Kürtçe konuşurlar. Kadınlarının güzelliği ve geleneksel giyimleri ile tanınır. Günümüzde Cengcû, Heqbîn, Qaçqanlû, Rehmaniyê Qaçqanlû ve Azersa gibi soy isimlerini kullanırlar.

17. ***Kazimxan:*** Nadir Şah'ın emriyle Kuzey Horasan'dan Gîlan'a göçertilen oba Rûdbar'ın Kilaye bölgesine yerleştirilmiştir.

18. ***Gelêdar:*** Kuzey Horasan'da konargöçer bir gruptur. Qoçan, Bocnûrd, Nişabûr, Dergez, Çinaran, Sebzewar ve Esferayîn'de dağınık halde yaşarlar.

19. ***Muhemed Reza Kelanter:*** Nadir Şah'ın emriyle Kuzey Horasan'dan Gîlan'ın Sermel köyüne göçertilmiştir. Hesen ve Huseyîn adında iki büyük grup ile toplam altı koldan oluşurlar: Berarek, Qasimxan, Mûsaxan, Xosroxan, Şemxan ve Mesrek.

20. ***Mahmûdlû:*** Nadir Şah tarafından Amarlû ve Rehmetabad'a göçertilen oba dağınık halde yaşar.

21. ***Meqamîvend/Muqamîvend:*** Nadir Şah tarafından Gîlan'ın Kelatî köyüne sürülmüştür. İhtilaflar nedeniyle sık sık dağılan oba, bugün itibarıyla Teqdîmîpûr soy ismiyle bilinir.

22. ***Mîrzexanlû:*** Nadir Şah'ın Amarlû bölgesinin Berarûd köyüne iskân ettirdiği bir obadır.

23. ***Newrozxan:*** Nadir Şah'ın Gîlan'ın merkez dağlık bölgesinin köyleri ile Gîlan Ovasının kuzey bölgesinde yerleşik olan Gîlek, Talîş ve Deylemlerin arasına serpiştirdiği bir obadır.

24. ***Velîxan:*** Nadir Şah'ın Gîlan'a sürdüğü oba, Gîlan'ın Dûrfek şehrinin köylerine dağıtılmıştır. Gîlan'daki Amarlûların reisliği genellikle bu aşirettedir.

25. ***Velîlû:*** Nadir Şah'ın Gîlan'a sürdüğü oba Rehmetabad'ın köylerine yerleştirilmiştir.

II.A.2. Kiywanlû Federasyonu

(Keywanlû, Kawanlû, Kiyvanî, Kavanlû, Kawan, Kawî, Kaviyanlû, Kowend, Kaiwan) Büyük Çemişgezek Konfederasyonundaki federasyonlardan biridir. Onlara Zengilan ve Alxas-Kawan diyen kaynaklar da vardır. Tewehudî bu ismin Demirci Kawa'dan gelmiş olabileceğini yazıyor.[1] İlk yerleşim yerleri Irak ve Türkiye Kürdistanı'dır. Mehmet Ali Ünal, onları Çemişgezek sancağındaki aşiretler arasında sayar. Baba Merdox onların Hesenîlerin kolu olduğunu söyler. Büyük göçle Kuzey Horasan'ın Çinaran ve Radkan Ovasına, keza Bînalûd Sıradağlarının kuzey etekleri ile Hezar Mescîd Sıradağlarının güneyine yerleştirildiler. Söz konusu bölgeye yerleştirilen üç büyük gruptan biridir. Radkan'da kale inşa ettiler. Afşarlar döneminde oluşturulan Şûrayê Âliyê Kurd'da (Yüksek Kürt Şurası) Şahverdî Xanê Kîwanlû tara-

[1] Afrasiab Shekofteh de aynı fikirdedir: "Newroz Bayramı'nın kurucu kişiliği olarak Demirci Kawe (İ.Ö. 621), Kawan aşiretinin önderi idi. Kawan aşireti, Kuzey Kürdistan'da Hakkari, Adıyaman, Siirt, Agrî (Qereqûş) ile Tunceli'nin güneyinde, Malatya yakınlarındaki Kaweya Sufla ve Kaweya Ulya alanlarında yaşıyordu" (Shekofteh 2013:278).

fından temsil edildiler. Söz konusu dönemde Kîwanlû aşiretinin liderliğini Xudabexş Kîwanlû yapıyordu. 19. yüzyıl ortalarında kıtlık, savaş ve yoksunluk gibi nedenlerden dolayı aşiret Radkan'daki merkezlerini terk ederek Dergez'in Bendiyan şehrine, bir kısmı da Bocnûrd'a, yine başka bir kol Sebzewar'a göçtü. Bocnûrd'da da şu köylere yerleşmişlerdir: Qereçê, Serîvan Tepê, Qerenûdê, Pîşqelê, Axmezar, Xendeklû, Bersûkanlû, Çûplî Tepê, Qeraçê, Ribadqulî, Kelatê Şeqan, Hemzanlû, Bazarê, Qarnas, Kelatê Çinar, Îmamverdî, Qelecikê Bozorg, Hemzekanlûyê Îlya, Hemzekanlûyê Siflî. 1869 yılında göç edenlere dair verilen sayı 500 ailedir. Yate, 1894 yılında bunların Horasan'daki nüfusunu 3000 aile olarak belirtmiştir. Kîywanlû aşiretinden üç oba Radkan ile Çeşmegîlas arasında yerleşiktir. Yazları Hezar Mescîd Dağlarına göç ederken, diğer beş oba da Dergez sınırı tepeliklerinde konaklar. Geri kalanları ise Horasan'ın farklı bölgelerinde dağınık halde yaşarlar. Bu gruplardan yaklaşık 300 ila 400 ailelik bir grup, Esferayîn'in güneyindeki Cûweyn ilçesindedir. Bu ilçedekilerin soy isimleri genellikle Kîwanlûyîdir. Ivanov, Kîwanlûların daha ziyade Cûweyn ve Nişabûr'un kuzey hattında olduklarını belirtir. 1871-1920 yılları arasında Kîwanlû ilinin farklı aşiretleri Cûweyn ve Nişabûr'dan Kuzey Horasan'daki Bocnûrd, Esferayîn, Mane-Semelqan, Germe, Cacerm ve Şîrvan şehirlerine yerleşirler. Pehlevî döneminin sonlarında bazı Kîwanlû aşiretleri konargöçer hayatını terk ederek Bocnûrd ve Şîrvan şehirlerine yerleştiler. Pâpâlî-Yezdî, Kawanlû aşiretini Kuzey Horasan'da sürekli göç halinde olan 16 Kürt aşireti aşireti arasında gösterir ve bunların Merawe Tepe'de 10 kışlakları ve Hezar Mescîd ve Şah Cîhan dağlarında 10 yaylakları olduğunu bildirir. Şehirleri: Bocnûrd, Pîşqelê, Esferayîn, Şîrvan, Mane-Semelqan ve Farûc'dur. Genellikle yukarıdaki köyler dışında şu köylerde sakinler: Serîvanê Aşiqan, Tupçinar, Pîşendî, Erkan ve Qeleyê Nûînqilabî. Kürtçe konuşurlar. 200 binden fazla nüfusları vardır. Ana kıtadaki kayıtlar Adıyaman'dan Mardin-Kızıltepe

ve Kars'a kadarki geniş bölgeyi işaret etmektedir. Mustafa Öztürk'ün aktardığı 1536-1537 Mufassal Tahrir Defteri'ne göre Kavî/Kawîler 3 kola ayrılmıştır: 1. Kâhta ve Gerger ilçeleri, 2. Kömrî mezrası ve 3. Hısn-ı Mansur'un Hoşnur köyündeki Zengülanlu cemaati. Orhunlu, Kawîlerin 1719'da Sivas'taki kışlak yerlerine yerleştirildiklerini yazar. *Aşiretler Raporu*'nda Adıyaman'da yaşadıkları belirtilir. Mezhebi Hanefî, dili ise Kürtçe/Kurmancîdir. Kars kolu ise Kurmanc ve Şafiîdir. Kızıltepe-Mardin kolu Kurmancî ve Arapça konuşur, Şafiî ve Hanefî'dir. Kawan aşireti ise, Kafkasya'da (özellikle de Karabağ'da) Şûşe ve Zıngılan kentlerinde yaşamaktadır. Pek çok kaynakta renkli gözlü mensupları olduğu söylenen Horasan'daki Kiywanlû konfederasyonu, irili ufaklı toplam 12 aşiretten oluşur:

Cafkanlû: (Camkanlû) Irak Kürdistanı'nın Silêmanî (Süleymaniye) şehri ile İran Kürdistanı'nın Kirmaşan (Kirmanşah) eyaletinden buraya göçmüşlerdir. Büyük Caf Konfederasyonunun bir parçasıdır. Büyük göçle birlikte Şehrîzor, oradan Veramîn, oradan da Kuzey Horasan'a intikal etmişlerdir. Bînalûd ve Hezar Mescîd sıradağlarının güney eteklerı ile Qoçan ve Çinaran ovaları arasında kalan bölgeye yerleştirildiler. 18. yüzyılda Qoçan, Çinaran ve Radkan şehirlerinin Abbas Mîrza Kaçar eliyle yakılıp yıkılmasından sonra bunlardan bir grup Bocnûrd, Mane-Semelqan ve Esferayîn'e göç ederek Bocnûrd'un Axanebî, Mane-Semelqan'ın Kelanter ve Esfîdan ile Esferayîn'in Canehmedî ve Qelê Nûrîsî köylerine yerleşirler. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtadaki Caf Konfederasyonu 19. yüzyılın başlarında yaklaşık 40 bin kişiden oluşuyordu. Sykes ise 20. yüzyıl başlarındaki nüfuslarını 10.000 olarak verir ve Hemawend'de yaşadıklarını yazar.

Hemzekanlû: (Hemzanlû, Hamzganlû, Hezoan, Hazoanlû, Hemzevanlû) Ana vatanları Türkiye Kürdistanı'dır ve "Hazo Kürtleri" diye bilinirler. Antik Hazaban/Hadhaban ile bağ-

lantılı olabilirler. Büyük göçle Hezar Mescîd Sıradağlarının güney etekleri ile Meşhed'in Deştê Tûs Ovasına yerleştirildiler. Bocnûrd ve Qoçan'da yaşayan Hemzekanlûlar da vardır. Ana kıtaya baktığımızda ise, Türkay'ın onların Malatya'ya bağlı Hısn-ı Mansur [Adıyaman] ilçesinde gösterdiğini görürüz. Ağrı'daki Heyderanların Hamdikan adlı üç kolu da bu bahiste dikkati çekmektedir. Bu addaki muhtemel d-z dönüşümü, bu aşiretleri yakınlaştırabilir. Öte yandan Batman'ın Kozluk ilçesinin asıl adı, Hezo'dur.

Kawanlû: (Kavî, Kaviyanlû, Kîvanlû) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Îmarat ve Hezar Mescîd Sıradağlarının güney ve kuzey etekleri ile Bînalûd'un kuzeyine yerleştirildiler. 1871-1920 arasındaki büyük kıtlık dönemiyle Pehlevî döneminin sonlarına doğru Kavîlerden Cûweyn ovasındaki gruplar Bocnûrd'un ova ve dağ bölgeleri ile Şîrvan ve Mane-Semelqan'a göç ederek buralardaki şu köylere yerleşmişlerdir: Qaralûdê, Pîşqelê, Kelatê Çinar, Tıpçinar, Çûplî Tepe, Axmezar, Îmamverdî, Kelatê Şeqan, Qereçê, Rîbadqulî, Pîşendî, Kelatê Îslamabad ve Kelatê Baqirxan 1, 2, 3 köyleri. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Bilinen soy isimleri şunlardır: Cavîdî, Kawanlû, Kîvanlû, Nûdehî ve Rehmaniyê Kawanlû. Adıyaman'da büyük bir Kawî kolu bulunmaktadır. Suriye'de de kolları bulunan aşiretin bir kısmı Hanefî iken bir kısmı Alevîdir, ama dil Kurmancî lehçesidir.

Mujdeganlû: (Mijdeganlû, Mezdekanlû, Mistekanlû, Mestiyanlû, Moşdeganlû, Muzdakan, Mozdikanlû, Mezdakanlû, Mejdeganlû, Mezdigan, Mojdîganlû) Türkiye ve İran Kürdistanı kökenlidir. Baba Merdox'a göre Mesûdî bunları Cibal Kürtleri olarak anar. Çinaran'ın Mistekanlû ve Esferayîn'in Zamanabad köylerinde yoğun nüfusu teşkil ederler. Büyük göçle birlikte Bînalûd Sıradağlarının kuzey ve güney eteklerine iskân edilmiş ve 18. yüzyıl ortalarında Şah Cîhan Sıradağlarının güney eteklerine göç ederek Zamanabad köyünü

inşa etmişlerdir. Nadir Şah döneminde onlardan bir grup Afgan saldırılarına karşı koymak üzere Esferayîn'e yerleştirilmiştir. Bir bölümü ise Nişabûr civarındaki Marûsk ile Qoçan çevresinde yaşar. Nadir Şah döneminin istila hareketlerinde belirleyici rol oynadılar. Tewehudî, onların Ahura Mazda'nın "Mazda"sından geldiklerini ve bu adın Mujdeganlû şeklinde değişim geçirmiş olabileceğini yazmaktadır. Kürtçe konuşurlar.

Radkanî: Büyük göçle geldiklerinde Radkan Kalesi'ne yerleştikleri için bu adla anılırlar. Kaçarlar döneminde onlardan bir grup Şîrvan ve Bocnûrd şehirleri ile köylerine dağılırlar. Kürtçe ve Farsça konuşurlar. Yukarıda anılan Rûdkanlarla ilişkili olmalıdır.

Şehristankî: (Cevînî, Cûweynî) Büyük göçle Çinaran ve Radkan Ovasına getirildiler. Kaçar döneminin başlarında onlardan bir grubun Cûweyn Ovasına göç ederek burada Şehrîstank köyünü inşa etmeleri nedeniyle bu adı almışlardır. Bunlardan bir grup 1871-1920 yılları arasındaki büyük kıtlık döneminde daha kuzeye göç ederek Bocnûrd'un Germxan ve merkez köyleri ile Raz-Cergelan ve Esferayîn'in merkezine, aynı şekilde Mane-Semelqan'ın Mane bölgesine yerleşmiştir. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar.

Şêxanlû: (Şêxkan, Şêxivanlû, Şêxî, Şêxivan, Şihanlu/Şêxanlû, Şeyxan) Şah Tahmasb dönemindeki Osmanlı-İran savaşlarında kadınları ve kızlarının erkeklere silah, mühimmat ve diğer ihtiyaçları taşıyarak cepheye gittikleri belirtilen Şêxanlûların ana vatanları Muş ile Bitlis arasıdır. Cîbran aşiretiyle akrabadırlar. Xoy ve Maku'da da kolları vardır. Campanile, 1800'lü yılların başında Behdînan bölgesindeki aşiretler arasınlar Şêxan adını verir ve Êzidî olduklarını yazar. Zekî Beg, Kerkük'e yakın bölgede Şêxanların yerleşik olduğunu, 600 ailelik nüfuslarıyla Barzan aşiretine bağlı ol-

duklarını yazar. Zekî Beg, başka bir yerde Irak'ın doğusunda Êzidî bir aşiret olarak Şêxanları sayar. Reşkan ve Hamûdîli olduklarını söyleyen yazar, 10 bin aileden oluştuklarını ekler. Baba Merdox'a göre "Şîxekan" Kürtleri Bitlis ve Muş arasında konumlanmış Cibran aşiretine mensuptular. Mihemed Emîn Zekî Beg, Kerkük merkezli ve Barzan aşiretine bağlı olduklarını söyler. Sedîq Sefîzade bunların Van ve Erivan'daki Berazî Kürtlerinden olduklarını ve 12 koldan oluştuklarını yazar: Kîtkan, Şêxan, Okyan, Şeddadan, Elî, Millî, Meafan, Zerwan, Peyçan, Dinyan, Qiraçmîr ve Zeydan. Büyük göçle gelip Hezar Mescîd Sıradağlarının kuzey ve güney etekleri ile Çinaran ve Qoçan ovalarına yerleşirler. 1747, 1832 ve son olarak da Nasreddin Şah döneminde toplam üç kez Kuzey Horasan'da iç göç yaşamışlardır. Pîşqelê kalesini Bocnûrd'un batısında inşa ettiler. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî* kitabında bu kalede 50 hanenin yaşadığı belirtilirken Yate ise 100 haneden söz eder. Meşhed, Qoçan, Kelat, Dergez, Pîşqelê, Layîn, Çinaran, Şîrvan, Esferayîn, Bocnûrd ve Mane-Semelqan şehirleri ile Cengah ve Qizilqan köylerinde yoğun olarak yaşarlar. Ayrıca Bocnûrd'un Germxan ve merkez köylerinde, yine Mane'nin Celgê bölgesinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtaya döndüğümüzde Türkay'ın konargöçer bir Êzidî taifesi olduğunu söyleyip şu yerleri yaşam alanları olarak gösterdiğini görüyoruz: Mardin, Rakka, Diyarbakır, Musul, Trablus ve civarı, Siverek, Ankara, Maraş ve Urfa. *Aşiretler Raporu*'nda Tekman-Erzurum'da yaşadıkları, Şafiî ve Kurmanc oldukları yazılmıştır. Raporda Urfa'nın Hilvan, Siverek, Suruç ve Viranşehir ilçeleri ile köylerinde yaşayan büyük "Şeyhan, Şihan veya Şihanlı" aşiretinden de söz edilir. Yine Erzurum-Tekman'da "Şeyhkan" adlı bir aşiret de raporda yerini almıştır. Öte yandan Reşkotan aşiretinin bir kolunun adı Şêxikan'dır ve Batman-Kozluk yakınlarındaki Eco, Balika, Celdeka, Şabê ve Narikiyê köylerinde yaşarlar. Afrîn'de de bir Şêxan kolu vardır.

Turûsanlû: (Torosanlû, Tursanlû) Büyük göçle geldikten sonra Bînalûd ve Hezar Mescîd Sıradağlarının etekleri ile Çinaran ve Qoçan ovaları ve buradaki Meqsûdabad, Alî Zeynel Radkan ve Seyîdabad köylerine yerleşirler. Kaçarlar döneminde Turûsanlûlardan bir grup Esferayîn'e göç ederek bu ilçenin merkez köylerine dağıldılar. Bazı kaynaklarda Radkan ve Kelat tarafında da bakiyeleri olduğu belirtilmektedir. Türkay/Turaşan adlı aşiretin "Türkmân Tâifesinden" olup Adana'nın Hacılu, Dündarlu ve Yüreğir kazaları ile Kırşehir ve Aksaray sancaklarında yaşadığını yazıyor.

Veranlû: (Verî, Werranlû) Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle birlikte Hezar Mescîd Sıradağlarının güney etekleri ile Radkan ve Çinaran ovalarında bulunan Bînalûd Sıradağlarının kuzey eteklerine iskân ettirilirler. Kaçarlar döneminde Qoçan ve Çinaran ovalarında sakin olan bu aşiret Feth Ali Şah Kaçar ve oğlu Abbas Mirza'nın söz konusu bölgelere art arda yaptıkları saldırılar neticesinde Bocnûrd, Mane-Semelqan ve Nişabûr'un köylerine göç etmek zorunda kaldılar. Ivanov, Nasreddin Şah döneminde Nişabûr çevresinde küçük bir Veranlû grubu olduğunu yazar. Pehlevî döneminin sonunda ise bu aşiret yarı göçebe bir hayata geçmiştir. Halen bunlardan 500 hanelik bir grup konargöçerdir. Seraxs ve Pesakuh'ta 30'a yakın kışlakları, Bînalûd'da ise 35 yaylak ve kışlakları vardır. Bu aşiret dokuz obadan oluşur: Qemberî, Azûgî, Ayzîgan, Dudkiyan, Yusûfî, Mersaqulî, Tehvanî, Îzolî (Mînbaşî) ve Duraqî (Ferreşbaşî). Çinaran, Meşhed, Qoçan, Dergez, Nişabûr, Kelat, Bocnûrd ve Tahran şehirleri ile Qoçan'ın Şefî,' Meqsûdabad ve Elî Zeynel Beg, Çinaran'ın Îbrahîmabad ve Radkan, Bocnûrd'un Duraqanlû, Esfîdan, Paktel ve Kelatê Sohrab, Esferayîn'in Derperçîn ve Mane-Semelqan'ın Gezabad, Eşqabad, Ustad, Axmezar, Bazarê, Qarnas ve Yalancî (Şîrînderê) köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Xanan: Büyük göçle geldikten sonra Qoçan, Çinaran ve Radkan şehirlerine yerleşirler. Aslında Şêxemîranlû üyesi olmakla

birlikte bir süre Kîwanlû Konfederasyonun liderliğini üstlenmişlerdir. Halen Meşhed, Çinaran, Radkan, Qoçan ve Tahran şehirleri ile genellikle Çinaran ve Radkan şehirlerinin köylerinde, ayrıca dağınık olarak Kuzey Horasan genelinde yaşarlar.

Zengelanlû: (Zengelî) Asıl vatanları Türkiye Kürdistanı ile Hemedan şehridir. Büyük göçle gelen bu grup Hezar Mescîd ve Înarat sıradağlarının kuzey ve güney eteklerine yerleştirilir. 18. yüzyıl ortalarında savaş ve kıtlık gibi nedenlerle daha kuzeye göç ederek Aşxane'nin 12 km güneybatısında, 650 rakımlı Zengalû kalesini inşa edip yerleşirler. Onlardan bir kısmı Bocnûrd'un Hemzanlû, Mane merkeze bağlı Şehrê Pîşqelê ve Burcê Zenganlû ve ayrı bir grup da Mane-Semelqan Ovasına dağılır. Horasan Kürtlerinin en ünlü şairi olan Cafer Qulî Zengelî bu aşirettendir. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Türkay, ana kıtada Zengi, Zengili, Zangillü adlı cemaatin "Yörükân Tâifesinden" olduğunu belirterek yerleşim yerleri olarak Adana, Sis (Adana-Kozan), Maraş ve bugünkü Isparta'ya bağlı Karaağaç, Yalavaç [Yalvaç] ve Eğridir'i gösteriyor.

Ziravkanlû: (Zirafkanlû, Ziravkî) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Kuzey Horasan'a gelerek Radkan şehri ile Hezar Mescîd ve Bînalûd Sıradağlarının arasındaki Qoçan'ın güneydoğu bölgesine yerleştirilirler. 18. yüzyıl ortalarında kıtlık ve savaş gibi sebeplerle Radkan şehri ile etraf köylerinden Bocnûrd'a göç eder ve buradaki Qeracê, Serîvan Tepê, Eterabad, Berzanlû ve Serîvanê Aşiqan köylerine yerleşirler. Mela Alî Razî'nin aşireti olan Ziravkanlûnun mensupları Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar. Şu soy isimlerini kullanırlar: Samîrad, Samî, Xanî, Rustemî, Delîr, Qerecê, Arşiyan (Arişyan) ve Muqerrem. Ana kıtadaki Adıyaman çevresindeki Çavreş Konfederasyonuna bağlı Ziravkan ya da Ziroskan aşiretiyle bağlantılı olabilir. Bozkurt, müstakil bir aşiret olmayıp Reşîlerin bir kolu olduklarını yazar. Bir kısmı Karacadağ bölgesinde, bir kısmı ise Adıyaman-Kâh-

ta'da yaşar. Türkay ise Adıyaman ve Kâhta, Aksaray, Maraş, Rakka, Erzurum, Hınıs, Ağrı ve Aksaray sancağına bağlı Eyûbeli'de (bugünkü Aksaray-Ortaköy) yaşadıklarını yazıyor.

II.A.3. Kîkanlû Federasyonu

(Kîkî, Kîkan) Rehmetî'ye göre yarı özerk bir federasyondur. İlk yerleşim yerleri Azerbaycan ve Maraş ilidir. Sykes ve Zekî Beg, Kîkî ya da Kîkîyelerin 1200 aileden oluşan ve Karacadağ'da yaşayan yarı göçebe bir aşiret olduğunu yazarlar. Büyük göçle Kuzey ve Orta Horasan'a gelip Kepedax ve Gulîl sıradağlarının güney ve kuzey eteklerine yerleştirildiler. Burada Şîrvan'ın 35 km kuzeybatısında, 1610 rakımlı Koşkê Kîkanlû köy-kalesini aşiret merkezi olarak inşa ettiler. 1798-1834 yılları arasında Kaçarların bölgeye saldırıları nedeniyle Qoçan ve Şîrvan'a göçtüler. 19. yüzyılın ortalarında ise bölgeye Türkmen saldırılarının artmasıyla birlikte bir grup Kîkanlû Dergez bölgesine getirilmiş ve burada Kîkanlû adlı bir köy-kale kurmuşlardır. Nasreddin Şah'ın seyahatnamesine göre sayıları 5000'i geçiyordu. 1881 yılında, yani Axal Antlaşması'ndan önce günümüz Türkmenistan'ının Axal ve Etek ovalarını kışlak olarak kullanıyorlardı. Yaylaları ise Gulîl, Fatîme Xanum, Kîsmar, Zeydan ve Sencer Beg dağlarıydı. Ancak Nasreddin Şah döneminden günümüze doğru kışlakları değişmiştir. Günümüzde daha ziyade Baba ve Germab dağlarını kışlak, Bahar, Aladax ve Qorqut dağları ile Senxast, Şekan ve Gulîstan ovalarını yaylak olarak kullanırlar. Kîkanlûlar 5 büyük ve iki de küçük aşiretten oluşur. Büyük aşiretleri Sîvkanlû, Bîçeranlû, Kemkîlanlû, Serhedî ve Kîkanlû (Gelêdar) şeklinde sıralayabiliriz. İki küçük aşiret ise Bîvarê ve Namanlûdur. Bu federasyon daha ziyade Şîrvan'ın sınır bölgeleri ile Bacgiran ve Qoçan'a bağlı köylerle birlikte Bo-

cnûrd, Mane-Semelqan, Germê, Cacerm, Raz, Meşhed, Tahran, Kerec, Aşxane, Senxast, Esferayîn, Farûc, Dergez ve Çinaran şehirleriyle etraf köylerinde yaşarlar. Aşağıda sayacağımız köylerle birlikte Baş Kelatê, Baxciq, Berzenê, Espaxû, Înce Kîkanlû, Pesenderê, Qelecîkê Kuçek, Qizilhîsarê Bala, Qizilhîsarê Payîn, Ribat Qerebîl, Senxast, Cerbet, Serçeşmê, Sîsab, Şarik, Şehrabadê Berber, Şemsîxan, Tûy, Xuleman (Guleman) gibi köylerde yaşayan ve toplamda 150.000'den fazla nüfusa sahip olan federasyonun üyeleri büyük ölçüde Kürtçe ve az da olsa Türkçe konuşurlar. Ana kıtaya döndüğümüzde 10. yüzyıl Arap metinlerinde Kîkan'ı Musul bölgesinde görüyoruz. İbrahim Bozkurt Derbas'tan Habur'a kadarki bölgede yaşayan bir koldan söz eder. Bir bölümü Suriye sınırları içinde kalmıştır. Türkay Rakka, Mardin ve Adana gibi yerleşim yerlerini sayıyor. Kîkanlar, Mardin'in büyük aşiretlerinden biridir. Kîkiyê Cirikan ve Kîkiyê Xelecan adlı iki gruba ayrılırlar. Aynı şekilde Ürdün'deki Amman ve Zerqa'da da Kîkîler vardır. Öte yandan Şey Dilo Belincân'ın belgesinde de adları geçer. Horasan'daki Kîkanlûlara bağlı aşiret ve obalar ise şunlardır:

Bîçeranlû: (Bîçerlû, Bîçeran, Bijranlû) Şam'dan (eski Suriye) geldikleri için Şamlû veya Şamalî adıyla da anılırlar. Faruk Sümer onları Tekelülerin alt kolu sayarken yine Sümer ve Tufan Gündüz, Şamlûları "Halep bölgesi Türkmenleri" sayarlar. Büyük göçle gelip bugünkü adı Bîçeranlû olan köylere ve Şîrvan'ın Cerîstan yöresine yerleştiler. Nasreddin Şah seyahatnamesinde "Zaferanlû Kürtlerinin en önemli kollarından biri" olarak nitelendirilen Bîçeranlar, Qoçan hâkimi (Kürt) Emir Hüseyin Xan Şecauddevle yönetiminin sonuna dek Kîkanlû adıyla biliniyordu. Kaçarlar, Bîçeranlûların bir kısmını Dergez'in köylerine yerleştirdi. Bunlardan bir kısmı Daxdar köyüne, 50 ailelik bir başka grup ise Çapişlû ilçesine bağlı Karabaşlî dağlık bölgesinin Abbas Qale ve Haqverdî bölgesine yerleşmiştir. Başka bir grup ise Şadlûlarla

birlikte göç ederek Esferayîn'in Derperçîn ve Sînan köyleri ile Kîkanlû, Hesensû, Bîdek, Navê, Qelecîk, Selûlî, Şahocax, Koşkê Kîkanlû, Zû Îlya ve Zû Siflî köylerine yerleştirilmiştir. Nasreddin Şah'ın tahta çıktığı yıllarda Bîçeranlûlar Kîkanlardan ayrılarak ayrı bir yapı olduklarını ilan etmişlerdir. Kaçar dönemi sonu ile Pehlevî dönemi başında bu aşiretten bir bölümü tekrar Şadlûların yaşadığı bölgelere göç ederek onların Anequlî, Daşlîqale, Soxsû Muradxan, Pîrpez, Pîşendê, Kelatê Çinar, Taze Qele, Navê, Yalancî ve Toxtemîş köylerine yerleştiler. Bu aşiret 16 obadan oluşur:

1. ***Elxas/Alxas:*** Halep bölgesinden gelmişlerdir. Baba Merdox, Elqas adıyla da tanındıklarını, yaklaşık 500 aileden oluştuklarını, Halep'in güneydoğusunda bu isimde bir dağ olduğunu ve bu aşiretin Behisnî (Adıyaman-Besni) ile Fırat arasındaki bölgede yaşadıklarını yazar. Zekî Beg de benzer bilgileri tekrar eder. Büyük göçle Şîrvan'ın kuzey bölgelerine getirildiler. Aynı bölgede Elxas adında, 1730 rakımlı köy-kale inşa ettiler. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtada Xormek adıyla da bilinirler. Mehmet Teker, Xormeklere bağlı aşiretler bahsinde şu adları sayar: Xiran, Mam-Xiran, Koçgirî, Îzol, Atma, Şadilî ve Pîjan. Yaşadıkları yerleri ise aynı yazar şu şekilde gösterir: Hakkâri, Dersim, Erzincan, Bingöl, Muş, Gümüşhane, Erzurum, Kars, Ardahan ve Maraş. Türkay ise Elbistan, Maraş, Malatya, Diyarbekir ve Malatya-Darende gibi yerleşim yerlerini sayar. *Aşiretler Raporu*'na göre Hormek adıyla Bingöl'de (Alevî olup Kurmancî-Zazakî konuşur), Hormekli adıyla Erzincan'da (Alevî olup Zazakî konuşur), Hormekli adıyla Gümüşhane'de (Alevî olup Kurmancî konuşur), Alhaslı adıyla üç kol olarak Maraş'ta (Alevî olup Kurmancî konuşur) yaşarlar.

2. ***Birê Serdarabadî:*** Büyük göçle Şîrvan'daki Cerîstan'ın dağlık köylerine yerleştirildiler. Burada Bîrê Zeynel

Beg ve Bîrê Serdarabad köylerine yerleştirildikleri için bu isimle anılırlar. Halen sözü edilen iki köy dışında Şîrvan'ın Tekmeran köyleri ile Raz-Cergelan'ın Guleman ve Raz köyleri, Bocnûrd'un Gîfan ve Mane-Semelqan'ın Mane köyünde dağınık halde yaşar ve Kürtçe konuşurlar.

3. ***Pustîndûz:*** Asıl vatanları Türkiye Kürdistanı'dır. Büyük göçle Şîrvan'ın Turuxran ve Cerîstan ovalarına yerleştirildiler. Kaçar dönemi sonları ve Pehlevî dönemi başlarında bir kısmı Bocnûrd, Şîrvan ve Mane-Semelqan şehirlerine göç ederek buradaki Daşlîqale, Anequlî, Yalancî, Kelatê Çinar, Tupçinar ve Qelecikê Bozorg köylerine yerleştiler. Kürtçe konuşurlar.

4. ***Pîrevedanlû:*** Aslen Suriye ve Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle birlikte Şîrvan'ın 36 km kuzeyindeki 1690 rakımlı Pîrevedanlû köy-kalesini inşa ettiler. Şîrvan, Qoçan ve Meşhed şehirlerinde yaşarlar. Onlardan bir grup Tekmeran, Bîçeranlû, Sîvkanlû köyleri ile Raz-Cergelan'a bağlı Daşlîqale ve Anequlî köylerinde yaşar ve Kürtçe konuşurlar.

5. ***Tayanlû:*** Aslen Hakkâri ve Doğu Azerbaycan bölgesindendir. Zekî Beg'in bildirdiğine göre Tayiyan aşireti 300 konargöçer aileden oluşur ve Van Gölü'nün güneyindeki Hakkâri'de sakindir. Baba Merdox, ünlü şair Feqî Muhemed Teyranê Makuyî'nin (Feqiyê Teyran) bu aşiretten olduğunu yazar. Şadrûz Emânî, *Merzdaranê Şomalê Xorâsân* (Meşhed, 1382/2003) adlı kitabında Tayanlûların muhtemelen Irak sınırındaki Tay aşiretinden olduğunu söyler. Ancak Horasan'daki Qelebeg'de sakin Tayanlûlar kendilerinin Demawend'den Horasan'a göç etmiş Kürtler olduklarını ifade ederler. Büyük göç sırasında önce bir süre Azerbaycan ve Demawend'de yaşayan topluluk, sonrasında Kuzey Hora-

sa'n'a gelip Qelebeg köyüne yerleşir. Kaçar döneminin ortalarında onlardan bir grup Bocnûrd ve Mane-Semelqan'a göç ederek buradaki Bîdek, Kîkanlû, Koşkê Kîkanlû, Pişqelê, Hesensû, Bazarê ve Qarnas köylerine yerleşmiştir. Pehlevî döneminde Mane Ovasına göç ederek buradaki Tupçinar, Toxtemîş ve Kelatê Çinar köylerine yerleştiler. Günümüzde Bocnûrd, Şîrvan, Dergez, Tahran ve Meşhed şehirlerinin yanı sıra bu maddede sözü edilen köylere ek olarak Hename ve Qele Hesen gibi köylerde yaşar ve Kürtçe konuşurlar.

6. ***Toranlû/Turanlû/Duranlû:*** Bunların ilk vatanları Hakkâri'nin Şemzînan, Gur, Mardin, Batman ve Tor bölgesidir. Büyük göçle Şîrvan'ın kuzey dağlarına yerleştirildiler. Şîrvan şehrinin 40 km kuzeyinde, 1780 rakımlı Qelê Toranlû köy-kalesini inşa ettiler. Kaçar döneminde birçok kez Türkmen saldırılarının hedefi olmuşlardır. Bu saldırılar ve yeterli otlakların olmaması nedeniyle Farûc'un Kelatê Balî ve Necefabad köyleri ile Qoçan'ın Bûrcqale, Şemxal, Uturabad, Asî Bulaq ve Çevîlî köyleri ile Semelqan'ın Qelebeg, Qeleçê, Qelê Necef köylerine, ayrıca Hesensû ve Kînalû köylerine göç ettiler. Kürtçe konuşan Toranlûlar altı koldan oluşur: Cîhangîr, Karzanlû (Rizwanlû), Sûfî, Kolan (Kulan), Qember (Qemer) ve Deman (Emîrxan).

7. ***Turexranî:*** Genellikle Cerîstan'ın Turexran köyünde yaşarlar. Kaçar döneminde Dergez, Qoçan ve Bocnûrd'un köylerine göç edip dağınık halde yaşayan oba, Kürtçe konuşur.

8. ***Xelaclû/Xelilacan:*** Asıl yerleri Suriye ve Türkiye Kürdistanı'dır. Muzaffer Zengene'nin 1347/1968 tarihli iki ciltlik *Dutmanê Aryayiyê Kurd û Kurdistan* kitabında Xelecanların Mîlan'ın alt grubu ve Türkiye Kürdistanı kökenli oldukları yazar. Zekî Beg de aynı fikirdedir.

Büyük göçle birlikte Şîrvan'ın kuzey bölgesine yerleştirilen aşiret, Şîrvan'ın 42 km kuzeyindeki 1560 rakımlı Xelaclû köy-kalesini inşa ettiler. Şadrûz Emânî'nin *Merzdaranê Şomalê Xorâsân*'da yazdığına göre 200 yıl önce Torexran vadisine yerleşen 700 hanelik Xelaclûlar Hîsarê Kulahdûzan, Qelê Xelîfe, Qelê Zerger, Qelê Fexrabad ve Qelê Cîran kale-köylerine yerleşir ki obadan geriye sadece 50 hane kalır. Bu oba günümüzde Şîrvan ve Bocnûrd şehirleri dışında şu köylerde dağınık halde yaşar: Bîrê Zeynelbeg, Serdarabad, Tekmeran'ın Îmam Reza köyü, Hename, Kelatê Çinar, Şahocax, Çuplî Tepe ve Teraqî Turk köyleri. Kürtçe konuşan aşiret toplam beş koldan oluşur: Bûmî (aslî, yerli), Zal, Cîran, Kerbelayî Abdullah Selman ve Kerbelayî Hatem.

9. ***Dewledanlû:*** (Doltanlû) Büyük göçle geldikten sonra kendi adlarıyla köy-kale inşa etmişlerdir. Sonraki yıllarda bazı kolları Serhed, Quşxane ve Şîrvan merkezine dağınık şekilde göç etmiştir. Kürtçe konuşurlar.

10. ***Zakiranlû/Zakran:*** Büyük göçle Şîrvan'ın kuzeyine getirildiler. Şîrvan'ın 22 km kuzeyinde, kendi adlarına 1599 rakımlı köy-kale inşa ettiler. Şadrûz Emânî'nin yazdığına göre Zekranlû kalesindekiler Afşar döneminde 200 aileden oluşuyorlardı. 1893'te yaşanan büyük depremde yıkılan kalenin sakinleri Taxti Zakiran (Hename) kalesine yerleştiler. Yeni kurdukları bu köy de 1929 depreminde yıkılınca Qalçik, Duab, Baxan ve Henaıne köylerine göç ettiler. Onlardan bir grup Bocnûrd, Mane-Semelqan'a göç ederek buradaki Kîkanlû, Hesensû, Şîrabad, Zû Îlya ve Zû Siflî köylerine yerleştiler. Kürtçe konuşurlar. Bu oba 4 koldan oluşur: Qere Mehzî (Qere Remezan), Terexranî, Sevirekî (Sevîrekî) ve Qapuçî.

11. ***Sînanlû:*** Harput'tan gelmişlerdir. Baba Merdox, Harput'un batısında yerleşik hir Zaza aşireti olduklarını yazar. Zekî Beg, onları Malatya yöresindeki Sînemilî-

lerden sayarak 2500 aileden oluştuklarını ve lehçelerinin Kürtçeden çok Farsçaya yakın olduğunu belirtir. Onlardan bir kısmı, Sine (Senendec) şehrine göçertilmiştir. Büyük göçle Cerîstan Ovasına geldiler. Burada ilkin hayvancılıkla uğraştılar. Afşarlar döneminde Mîlanlûlarla birlikte Esferayîn'e göç ederek buradaki Salûk Sıradağlarının güneyinde, 1225 rakımlı Sînan kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde Tekmeran Ovası ile Germxan'ın kuzeydoğu bölgelerine göç ederek buradaki Terek, Xîtab, Şêx, Qereler ve Germxan köylerine yerleşirler. Günümüzde Bocnûrd, Hîsar, Şîrvan, Germxan ve Esferayîn şehirleriyle birlikte Şîrvan'ın Hesen Qele, Qelê Neqdû ve Lûçlî, Esferayîn'in Sînan, Mane-Semelqan'ın Hessegah, Bocnûrd'un Xîtab, Qereler, Terek ve Şêx köylerinde yaşar ve Kürtçe konuşurlar. Türkay, ana kıtada yaşadıkları yerleri şöyle sayar: Adıyaman-Samsat, İçel, Malatya-Arguvan, Mersin-Gülnar, Batman-Beşiri ve Konya-Bozkır.

12. ***Şamlû/Şemalî:*** Seyfettin Çetin, Yâkût el-Hamevî'nin, 1224-1228 yılları arasında yazdığı *Mû'cemü'l-Büldân*'ındaki Şamlû bahsini şöyle özetliyor: "Bu Kürtler, bazı Şam emirleri kendileri ile Frenkler arasında bir set oluşturması düşüncesiyle Humus'un mukabilinde bulunan ve Lübnan dağı ile birleşen yüce bir dağın üzerinde erişilmesi imkânsız müstahkem bir kale olan Hısnü'l-Ekrad'a yerleştirilen Kürtlerdir. Şam emirleri Ba'labak ile Humus arasında bulunan bu kaleyi Kürtlerle birlikte yönetiyorlardı. Yâkût, Diyarbekir'in en büyük şehirlerinden Meyyâfârıkîn'i anlatırken, 'Rivayete göre bu vilayetin hâkimi Layuta denen bir kişi idi. Layuta, günümüzde Şam Kürtlerinin sakini olduğu el-Cebel hükümdarının kızı ile evlenmiştir' ifadesini kullanmıştır." Dolayısıyla bilinen en eski yurtlarının bugünkü Suriye olduğu ortaya çıkıyor. Büyük göçle Şîrvan'ın kuzey eteklerine yerleştirilmişlerdir. Feth Ali Şah Kaçar

döneminde bir grup Şamlû, Suriye'den Horasan'a kendi iradeleriyle göç etmiş ve burada Bîçeranlû köyüne yerleşmişlerdir. Bir süre sonra buradaki Boxayîrî adlı yerli Türklerle Terexran Ovasında savaşmış ve onları bu ovadaki köylerden çıkartarak Hesen Beg kalesine yerleşmişlerdir. Sonraki yıllarda ise Bîçeranlû aşiretinin liderliğini üstlenmişlerdir. Beş koldan/babadan oluşur: Axa Canbeg'in çocukları, Remezan Beg'in çocukları, Şûca Xan'ın çocukları, Muhemed Can'ın (Mamê Can) çocukları ve Neqdû'nun çocukları. Günümüzde Şîrvan, Bocnûrd, Meşhed ve Tahran şehirleri dışında Qelebeg, Qele Hesen, Kelatê Balî, Luçlî, Henamê, Berder, Neqdû, Serdarabad, Şehrekê Îmam Reza, Bîrê Zeynelbeg köylerinde yaşar ve Kürtçe konuşurlar. Türkay, Dersim sancağındaki "Şam Uşağı" aşiretinden söz ediyor. Ayrıca Şamallı/Şamallu aşiretinin Rakka, Malatya ve Arapgir sancağında yaşadığını aktarıyor. Şamlı/Şamlu bahsinde ise bunun "Yörükân" aşireti olduğunu belirterek Akdeniz ile Ege'de yaşadığını yazıyor.

13. ***Qaletmanlû:*** (Galetmanlû) Suriye ve Türkiye Kürdistanı kökenlidirler. Şîrvan, Qoçan, Bocnûrd, Meşhed ve Tahran dışında başta Qaletmanlû köyü olmak üzere Şîrvan'ın Serhed bölgesindeki köylerde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

14. ***Gedûganlû:*** Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Şîrvan'ın kuzey eteklerine yerleştirildiler. Şîrvan'ın 54 km uzağındaki 1640 rakımlı Gedûganlû köy-kalesini inşa ettiler. Kaçar döneminin ilk yıllarında Türkmen saldırıları ile aşiret arasındaki ihtilaflar nedeniyle Bîvarê Allahabad ve Bûrcê Zulfîqar köyleri ile Şîrvan'a göç etmişlerdir. Bir kısmı konargöçer hayata devam etmektedir. Yaylakları Tepelîgah Dağları, kışlakları ise Merawe Tepe'dir. Kürtçe konuşan oba dört koldan oluşur: Deraxanî, Qotan (Kotan), Hesenxanî ve Qerexanî.

15. ***Galganlû:*** Aslen Suriye ve Türkiye Kürdistanı'ndan olup büyük göçle Şîrvan'ın kuzey eteklerine göçertilmişlerdir. Burada Bîçeranlû ve Cerîstan köylerine yerleştiler. Nasreddin Şah döneminde onlardan bir grup Bocnûrd ve bilhassa buradaki Navê köyüne göçmüştür. Kaçar dönemi sonu ve Pehlevî dönemi başlarında onlardan bir grup Mane-Semelqan ve Raz-Cergelan şehirlerine göç edip bu şehirlere bağlı Tupçinar, Toxtemîş, Kelate Çinar, Daşlîqale ve Anequlî köylerine yerleşir. Kürtçe konuşurlar.

16. ***Gupanlû/Kubanlû/Kubanî/Kuplanlû:*** Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle Şîrvan'ın kuzey etekleri ve Turexran Ovasının Qelebeg civarına yerleştirildiler. Sonraki yıllarda onlardan bir grup bu köyden göç ederek Berder, Kelatê Balî, Xanhîsar, Qelehçê, Lûçlî ve Qere Çeşme köylerine yerleştiler. Feth Ali Şah Kaçar döneminde onlardan bir grup, Bocnûrd'a bağlı Fexreddîn köyûne göç etti. Nasreddin Şah dönemi sonunda ise bir grup, Mane Ovasına göçmüştür. 4 koldan oluşur: Qecer (Qicir), Mehrab, Qasim ve Îmamverdî. Kürtçe konuşurlar.

Bîvare: (Biyare, Bîbehre, Bîhîre) Aslen Irak Kürdistanı'nın Irak ve Türkiye'nin sınır hattındaki Bîhîrê (Bîvare) bölgesindendir. Safevî döneminde Kuzey Horasan'a geldiler. Burada Bîçerî'nin kadim isimleri olan Bîhîre veya Bîvare adlı bir köye yerleştiler. Tewehudî bunları Sîvkanlûların altında gösterirken Emânî bunların Bîçeranlûların bir kolu olduğunu yazıyor. Sîvkanlû ve Bîçeranlû aşiretlerine coğrafî yakınlıklarından ötürü iki tarafa da ait gösterilmişlerdir. Ancak aşiret kendini Kîkanlûlara bağlı sayar. Süreç içinde Bunyadlû ve Cîhangîrlû Kürtleriyle de anıldıkları olmuştur. Bu aşiretin merkez köyü Bîvare'dir. Bu köy aşiret tarafından inşa edilmiş olup 1560 rakımlıdır ve Şîrvan'ın kuzeydoğusunda yer alır. Kaçarlar döneminde bu aşiretten bir grup Dergez, Qoçan, Mane-Semelqan ve etraf ovalara göç ederek Namanlû,

Hemzekanlûyê Îlya, Hemzekanlûyê Siflî, Înce Kîkanlû, Emîrabad, Allahabad, Henamê, Xerzkanlû, Kelayîn, Sefkanlû ve Şêxkanlû köylerine yerleşmişlerdir. 2 oba (Bunyadlû ve Cîhangîrlû) ve 8 koldan oluşur: Çîhangîr, Bunyad Muhemmed, Bînaxan, Qanûnî, Zulfîqar Beg, Cîhangîr Meşhedî, Qurban Beg ve Emanullah Beg. Kürtçe konuşurlar.

Gelêdar: Kuzey Horasan'a büyük göçle getirilip Bacgiran köylerine yerleştirildiler. Şîrvan'ın Serhed ve Quşxane bölgelerinde otururlar. Daha önce hayvancılık yapan aşiret, Kaçarlar döneminde aşiret ihtilafları ve yeterli otlak olmaması nedeniyle Şah Cîhan Sıradağlarının kuzey eteklerindeki Zewarûm ve Mîlanlû köylerine göç ederler. Nasreddin Şah döneminde ise bunların büyük kısmı Esferayîn'deki Şeqan ve Senxast ovalarına göç edip yerleştiler. Bu köyler dışında Esferayîn'in Cacerm, Semelqan, Gulîstan Germê köylerinde dağınık halde yaşarlar. Onlardan bir grup halen konargöçer hayatı yaşar.

Kumkîlanlû: Diyarbekir kökenlidirler. Büyük göçle Qoçan'ın kuzey eteklerine getirildiler. Burada 1620 rakımlı Bacgiran kalesini inşa ettiler. Kaçar dönemi başlarında Dergez'in Takîsterê Kelat ve Rehmanqulî ile Şîrvan'ın Çepanûxeder, ayrıca Bocnûrd'un Hesensû köylerine göç ederler. Pâpâlî-Yezdî, Muazafferüddîn Şah Kaçar döneminde 1170 kişilik bir nüfusları olduğunu yazar. Qoçan, Şîrvan, Bocnûrd, Dergez, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Genellikle Bacgiran köyü ile Çepanlû, Qelesefa, Xeder, Qitlîş Îlya, Qitlîş Siflî, Derbend, Xûcan, Xakîster, Rehmanqulî, Berder, Hesenabad ve Ziyaret köyünde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşan aşiret üç obadan oluşur:

1. ***Bacgiranlû/Bacgiran:*** Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle gelip Bacgiranlû kalesini inşa ettiler. Dört koldan oluşur: Şîr Muhemmed, Nûr Muhemed, Reşîd ve Pîr Muhemmed. Qoçan, Şîrvan, Meşhed, Bocnûrd ve Tah-

ran'da yaşarlar. Köyleri ise şunlardır. Bacgiran köyleri ile Qelêsefa, Derbend, Xûcan, Xakîster, Rehmanqulî, Berder, Hesenabad ve Ziyaret. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar.

2. ***Çepanlû/Çepe:*** Büyük göçle Kürdistan'dan Azerbaycan'a, oradan da Kuzey Horasan'a getirilerek Bacgiran kalesine yerleştirildiler. Kaçarların ilk döneminde Baharlû kalesine göç etmişlerdir. Şîrvan'ın 44 km kuzeydoğusunda 1720 rakımlı Çepanlû köy-kalesini inşa ettiler. Altı koldan oluşur: Allahverdî, Kazim, Kerbelayî Teymûr, Alîcan, Şaban ve Pîr Muhemmed. Şîrvan, Bocnûrd, Qoçan, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Merkez köyleri Şîrvan'ın Çapanlû, Qoçan'ın Bacgiran ve Derbend köyleridir. Kürtçe konuşurlar.

3. ***Xedrî:*** Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle getirilip Bacgiran kalesine yerleştirildiler. Kaçar döneminin başlarında bir grup Tekmeran köylerine göç eder. Şîrvan'ın 38 km kuzeyinde, 1440 rakımlı Xedrî köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde bir grup Raz-Cergelan'ın Qitlîş Îlya ve Qitlîş Siflî köylerine göç eder. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

Namanlû: (Naman) Büyük göçle Türkiye Kürdistanı'ndan Azerbaycan'a, oradan da Kuzey Horasan'a getirilip Şîrvan'ın Cerîstan Ovasına yerleştirildiler. Şîrvan'ın 65 km kuzeyinde, 1815 rakımlı Namanlû köy-kalesini inşa ettiler. Bugünkü Namanlû köyü Kaçar döneminin ortalarında, Türkmen saldırıları sırasında kurulmuştur. Dört obadan oluşur: Bunyamîn, Qemerxan, Allahyar ve Şeref. Şîrvan, Qoçan, Bocnûrd, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Köyleri şunlardır: Namanlû, Zîndanlû, Kose. Onlardan bir grup Dergez ve Bocnûrd'un Derûnger köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Serhedî: Büyük göçle Qoçan ve Şîrvan şehirlerinin Serhedî (sınır) köylerine yerleştirildiler. Kaçar döneminde on-

lardan bir grup bu bölgeden Bocnûrd, Mane-Semelqan ve Raz-Cergelan köylerine göç etmiştir. İki oymaktan oluşur: Serhedî ve Pîşendî. Kürtçe konuşurlar.

Sîvkanlû: (Sîpkanlû, Sîpkanlî) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Baba Merdox, Sîvkanîlerin 500 aileden oluştuklarını yazar. Merdox, başka bir yerde ise, Van Gölü kuzeyinde yerleşik olduklarını yazıp bu kez 3000 aileden oluştuklarını ileri sürer. Zekî Beg, 500 aile olduklarını yazıp Xalkan'ın kuzeyinde yaşadıklarını ekler. Tewehudî ise Urfa-Siverekli olduklarını ileri sürer. Büyük göçle Şîrvan'ın kuzeyi ile Oxaz (Sîvkanlû) Ovasına yerleştirildiler ve Oxaz köy-kalesini aşiret merkezi olarak inşa ettiler. Kaçar döneminin ortalarında bunlardan bir grup Bocnûrd, Mane-Semelqan ve Raz şehirlerindeki Qelecikê Bozorg, Navê, Selûlî, Kîkanlû, Şahocax, Şehrêraz, Çarburc, Teber ve Hesensû köylerine yerleştiler. Ancak Sîvkanlû aşiretinin kahir ekseriyeti kendi adlarını taşıyan köyde ikamet eder. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî*'de Sîvkanlû ve Kîkanlûların Serhed ile Axal bölgesi arasında yaşadıklarını aktarılır. 300 aile ve 10 köyden oluştukları bilgisi de yine bu kitapta verilir. Nasreddin Şah dönemimde bu aşiret Rus sınırında kalan otlaklara çıkardı ve bunun için Ruslara vergi verirdi. Bu dönemin sonu ile Pehlevî dönemi başlarında bu aşiret Bocnûrd, Qoçan, Mane-Semelqan ve Raz-Cergelan'a göç ederek buradaki Qizilqan, Anequlî, Pîrpez, Pîşendî, Yekeşax, Daşlîqale, Pîşderê, Koşkê Kîkanlû, Zû Îlya, Zû Siflî, Derkeş, Çarburcê Îlya ve Çarburcê Siflî köylerine yerleşirler. Günümüzde bu aşiretten büyük bir grup konargöçer hayatı yaşar ve yazın Sencer Beg, Kîsmar ve Fatime Xanum dağlarında yaylaya çıkıp Merawe Tepe'de kışlarlar. Bu maddede anılan köy ve şehirlerin dışında Aşxane, Meşhed, Dergez, Esferayîn, Farûc, Kerec ve Tahran şehirleri ile Oxaztaze, Oxazkohne, Ulaşlû, Bewanlû, Xerezkanlû, Şerkanlû, Şukranlû, Xudkanlû, Dûrbadan, Şarikqele, Velew, Pîr Zeynel Beg, Qerecke, Qele Sefa, Sekkê, Baxan, Zûr-

tanlû, Ernavê, Yalancî, Tupçinar, Çaqmaxlû, Şîrabad, Îslamabad, Şehrabadê Kord, Senxast, Keref, Caferabad, Mişkan (Meşkan), Meşma, Turkê Bocnûrd, Turkê Şîrvan, Xîtab, Qişlak Karê, Şêx, Îmamqulî, Berder, Ince Kîkanlû, Bîrê Serdarabad, Mihrabad, Çilduxteran, Şurek, Çemenbîd, Gîfanê Îlya, Gîfanê Siflî, Soxsû Muradxan, Yekşah, Hîsar, Germxan, Bîgan, Şehrekê Îmam Reza ve Qurî Derbend köylerinde sakinler. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Ana kıtadaki Sîvkan/Suyukan cemaati Adıyaman, Rakka, Maraş ve Malatya sancaklarında kaydedilmiştir. Horasan'daki kol, 60.000'den fazla nüfusa sahiptir ve 15 obadan oluşur:

1. ***Oxazî/Oqazlû:*** Sîvkanlûların en önemli obası sayılan Oxazîler, Türkiye Kürdistanı'ndan gelmişlerdir. Büyük göçten sonra, bugünkü Rusya-İran sınırına yakın Oxaz köyünü inşa ettiler. Kaçar döneminin ortalarına kadar Kîkanlû Federasyonunun merkezi Oxaz'dı, ancak Nasreddin Şah döneminde bu merkez Kîkanlûlardan Sîvkanlûlara geçmiştir. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

2. ***Ulaşlû/Olaşlû/Ulaşan:*** Türkiye Kürdistanı'ndan gelmedir. Bazı kaynaklarda Sivas'tan geldikleri ileri sürülür. Büyük göçle getirilince Şîrvan'ın 35 km kuzeydoğusunda, 1660 rakımlı Ulaşlû köy-kalesini inşa ettiler. Kaçar döneminin ortalarında uygun otlaklar bulmak ve aşiret içi ihtilaflardan kurtulmak için Kîkanlû, Koşkê Kîkanlû, Şîrabad, Çeqmaxlû, Hesensû, Zû Îlya ve Zû Siflî köylerine göç ederler. Ulaşlûlar 4 kolda oluşur: Sîvekî, Serhedî, Kalabbaslû ve Seyîdan. Kürtçe konuşurlar.

3. ***Bevanlû/Bevî/Bevyanlû/Bavan:*** Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle geldiler. Şîrvan'ın kuzey eteklerine yerleşen oba, Şîrvan'ın 36 km kuzeydoğusunda, 1680 rakımlı Bevanlû kalesini kurdu. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

4. ***Xanan:*** Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle gelip Oxaz'a yerleştiler. Bir süre Kîkanlûların liderliğini üstlenen oba Şîrvan, Esferayîn, Meşhed, Bocnûrd ve Tahran'da yaşar. Oxazê Taze ve Oxazê Kohne köylerinde de yaşarlar. Qubadî soy ismini kullanırlar. Bunların bir bölümü Bocnûrd'un Qelecikê Bozorg köyünde yaşayıp şu soy isimlerini kullanır: Neîmî, Etayî, Daxistanî, Nezerî, Beratî Muqeddem ve Îsmetî. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar.

5. ***Xorzkanlû/Xorasanlû:*** Irak ve Türkiye Kürdistanı'ndan gelmiş bir obadır. Zekî Beg, Hesenîlerin bir kolu olduklarını belirterek bunların Türkiye, İran ve Irak'ta yaşadıklarını yazar. Ana kıtadaki Hesenîler şu gruplardan oluşur: Heyderan, Xorasan, Sîpkan, Cîbran, Zeydan ve Ademan. Muzaffer Zengene de bu bilgileri teyit etmektedir. Büyük göçle Şîrvan'ın kuzey dağlarına yerleştirildiler. Orada Şîrvan'ın 25 km kuzeydoğusunda, 1620 rakımlı Xorzkanlû köy-kalesini inşa ettiler. Şîrvan, Esferayîn ve Bocnûrd şehirleri ile Xorzkanlû köyünde yaşarlar. Geri kalanlar ise sözü edilen şehirlerin civarındaki köylerde dağınık halde sakindir. Üç koldan oluşur: Îbrahîm Merdan, Reza Xan ve Bîvareyî. Kürtçe konuşurlar.

6. ***Xodkanlû/Xutkanlû/Hukanlû:*** Türkiye Kürdistanı ile Doğu Azerbaycan kökenlidir. Büyük göçle Şîrvan'ın kuzey dağlarına yerleştirildiler. Burada Armutlu Dağının eteğindeki Kuran ve Oxaz köylerine yerleştiler. 17. yüzyılın ortalarında Mîlanlûlarla birlikte Esferayîn'in güney şeridine göçerek Mêhrabad ve Çilduxteran köylerine yerleştiler. Günümüzde Esferayîn şehrinin yedi Kurmanc aşiretinden birini oluşturur. Kürtçe konuşurlar.

7. ***Çarburcî:*** Büyük göçle getirilince Kuzey Horasan'a yerleşip Çarburc köyünü kurdular. Günümüzde bazı

grupları Bocnûrd'un Gîfan ve Germxan köyleri ile Raz'ın Guleman, Mane-Semelqan'ın Mane köyünde yaşar ve Kürtçe konuşurlar.

8. ***Dodanlû/Dehvedanlû/Dehdanlû:*** Türkiye Kürdistanı'ndan geldiler. Baba Merdox'a göre Şêxdodan aşireti yaklaşık 200 haneden oluşur ve Amed'in doğusunda yaşarlar. Aynı bilgiyi Zekî Beg de paylaşıp yarı göçebe olduklarını ekler. Büyük göçle Oxaz Ovasına, Kare Dağının etekleri ile Çeşmeqamû ırmağının kenarlarına iskân edildiler. Nasreddin Şah döneminde yeni otlaklar bulmak için Qoçan, Dergez, Germxan ve Bocnûrd çevrelerine göç ettiler. Özellikle Qoçan'ın Caferabad, Dergez'in Şukrabad Ovasındaki Dodanlû köyü ile Germxan ilçesinin Terek köyüne yerleşmişlerdir. Germxan'daki Terek köy-kalesi onların merkezi olup 1420 rakımlıdır ve Bocnûrd'un 37 km kuzeydoğusunda yer alır. Nasreddin Şah döneminde nüfusları 40 aileydi. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtaya bakıldığında akla Silvan-Muş arasında meskûn Şêxdodanlar gelmektedir. Aynı şekilde Afrîn civarında Dodikî aşireti bulunmaktadır. Tîtkanlû aşiretiyle aynı aşiret gibi gözükmektedir. Zira onların da bir adı Dudikan'dır. Viranşehir ve Rakka'da da yaşarlar. Rakka kolu mensupları kendilerini Arap sayarlar.

9. ***Zûrtanlû:*** Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle geldiler ve Şîrvan'ın 29 km kuzeydoğusunda, 1560 rakımlı Zûrtanlû köy-kalesini inşa ettiler. Kürtçe konuşurlar.

10. ***Sefkanlû:*** Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle birlikte Şîrvan'ın kuzeyine gelerek Sefkanlû adlı bir kale inşa ettiler. Ancak bu kale Kaçar döneminin başlarında bilinmeyen nedenlerden ötürü tahrip olmuştur. Halkı dağılarak Oxazê Taze, Oxazê Kohne, Qelecikê Bozorg, Çarburcê Îlya, Çarburcê Siflî, Navê, Selûlî ve Şahocax

köylerine dağılmışlardır. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtada Erzurum-Tekman'da Şafiî olup Kürtçe (Kurmancî) konuşan Sefkanî aşireti dikkati çeker.

11. ***Ulkanlû/Ulukanlû/Şahgeldî/Babageldî:*** İran Kürdistanı'ndan büyük göçle Şîrvan'ın Oxaz Ovasına gelip Oxazê Taze, Oxazê Kohne, Ulaşlû ve Bevanlû köylerine yerleştiler. Sîvkanlûların en zengin obasıdır. Buvanlû obasıyla Armutlu ve Kuh Kelem ovalarındaki otlaklar üzerine yüzyılı bulan bir husumetleri mevcuttur. Günümüzde Abbasî soy ismini kullanırlar. Kürtçe konuşurlar.

12. ***Şêrkanlû/Şerekanlû/Şehrkanlû:*** Türkiye Kürdistanı ve Doğu Azerbaycan kökenlidir. Baba Merdox büyük Mîlanın bir parçası olduklarını söyler. Büyük göçle birlikte Oxaz Ovasına yerleşip Şîrvan'ın 41 km kuzeydoğusundaki 1568 rakımlı Şêrkanlû kalesini inşa ederler. Nasreddin Şah döneminde onların bir kısmı Bocnûrd'un merkez köyleri ile Mane-Semelqan köylerine yerleşmiştir.

13. ***Şukranlû/Şukuranlû:*** Muş kökenlidir. Baba Merdox, Şukurlu adıyla anar. Büyük göçle Oxaz Ovasına gelen oba, Şîrvan'ın 40 km kuzeydoğusunda, 1720 rakımlı Şukranlû köy-kalesini inşa eder. Nasreddin Şah döneminde daha iyi otlaklar bulmak için Bocnûrd'un Aladax bölgesinin kuzey yamaçlarındaki köylere, aynı şekilde Mane-Semelqan'ın bazı köylerine göç ettiler. Kürtçe konuşurlar. *Aşiretler Raporu*'nda Bingöl'ün Kanîreş (Karlıova) ve Solhan ilçesinde meskûn Şükûranlardan söz edilmektedir.

14. ***Kanîmeşkanlû/Kanîmişkan/Kalmîşkan:*** İran ve Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Tewehudî iki ihtimalden söz ediyor; ya Sine'deki (Senendec) Kanîmeşkan bölgesinden Nadir Şah zamanında ya da Mehabad'daki Kanîmeşk'ten Şah Abbas zamanında Horasan'a göç et-

tiler. Sine'de de aynı adlı aşiret vardır. Buradaki Kanîmişkan, Sine'ye bağlı Javê köyüne bağlı bir mezradır.[1] Kanîmeşkanlar Oxaz'da Kalmîşkan adıyla bilinirler. Bocnûrd, Şîrvan ve Meşhed şehirleri dışında şu köylerde sakindirler: Oxazê Taze, Oxazê Kohne, Bevanlû, Qelecikê Bozorg ve Pîrpez. Kürtçe konuşurlar ve günümüzde şu soy isimlerini kullanırlar: Oxazî, Muhemed Dust, Îmanzade, Muhemedî, Bîremî, Sibqetî, Muhemedzade ve Ahmedpûr.

15. ***Gugulî:*** Büyük göçten sonra Gugulî adlı köye yerleştirildiler. Halen Raz-Cergelan, Şîrvan, Bocnûrd ve Mane-Semelqan köylerinde yaşar ve Kürtçe konuşurlar.

II.A.4. Mîlanlû Federasyonu

(Millî, Mîlliyan, Mîlî, Mîlyanlû) İlk yerleşim yerleri Türkiye Kürdistanı'dır. Dersim'den yayılmış bir aşiret olarak bilinir. Baba Merdox'a göre Azerbaycan'da, Aras nehri ile Kuhsukar arasında yerleşiktirler. Yaklaşık 20.000 haneden oluşurlar. Ona göre Dersim, Karacadağ ve Çorum-Osmancık'ta 44 obaları vardır: Danan, Seyîdan, Keyran, Dodikan, Xelecan, Kelîş, Mendan, Gomereş, Şîrkoyan, Elkewat, Daşî, Mişkan, Qelendilan, Hecî Bayram, Hesnekan, Xelecarî, Îliya, Îsyadad, Terkan, Nasiryan, Hewan, Sarikan, Dupaxan, Matmiyê, Çemikan, Hesûlyê, Bergewan, Çepariş, Ziravkan, Bûcak, Taxbaşî, Hûşiyan, Biskî, Hecîman, Qesiyacî, Heqayî, Merdîs, Etirkêş, Hecî Beg, Beglîyan, Dirêjan, Kawo, Mulkîyan ve Qereqîç. Zekî Beg'e göre Caf ve Valîlerin de dâhil olduğu 30 aşireten oluşan Mîlanlar Dersim kökenlidir, tamamı Alîallahîdir, kendilerine

[1] "İrfan" mahlasıyla bilinen ünlü Allame Hecî Şêx Abdulhemîdê Kanîmişkanî bu köydendir.

has bir lehçeleri vardır ve bu lehçe Zazacaya yakındır. Yazar, bunlardan küçük bir grubun Dersim ve Karacadağ'dan Çorum Osmancık'a geçtiğini ekler. İskenderiniya, yukarıda anılan kitabında Mîlanlûların Doğu Azerbaycan'da Celalîlerden sonraki en büyük aşiret olduklarını yazar. Söz konusu bölgedeki Mîlanlar 12 aşiretten oluşur: Keçan (Keçlan), Omûyî, Şatûyî, Şêxkan, Qardûyî, Gulîqan, Memikan, Dûdkan, Mendekan, Merûyî, Delayî ve Xezayî. Menuçehrê Kelanterî, Maku'dan Xoy'un Kotur nahiyesine kadarki bölgede meskûn olduklarını yazar. Kelanterî, bunların iki büyük gruba ayrıldığını belirtir: Mîlan ve Xeleqan. Mîlan kolu kendi arasında beşe ayrılır: Memikan, Dûdkan, Mendekan, Şêxkan ve Sarman. Xelekan ise 6 gruptur: Keçlan, Kilîkan, Omûyî, Merûyî, Qardûyî ve Xeroyî. Büyük göçle Kuzey Horasan'a gelen Mîlan grubu Şîrvan'ın kuzeyine yerleştirilmiştir. Burada 1710 rakımlı Mîlanlû köy-kalesini inşa ettiler. 19. yüzyıl ortalarında Şîrvan'ın Cerîstan köylerinden Şah Cîhan Sıradağlarının güneydoğu bölgesi ile Esferayîn ve Miyandeşt ovalarına göçtüler. Kaçarlar döneminde Mîlanlûlar Şîrvan ve Esferayîn bölgesine yayılmışlardır. Îtimadu's-Saltana'nın *Matlau'ş-Şems* adlı eserinde bildirdiğine göre "Kürt Mîlanlû aşireti 1000 haneden oluşan ve Şah Cîhan Dağlarında yerleşik olan bir aşirettir. Bu bölgede bu aşirete ait pek çok kale ve köy vardır. Bunların isimleri şunlardır: Qilayê Dewletabad, Qasimabad, Pertan, Abbasabad, Nûşîrevan, Erduqan ve Bîtvaz. Milan aşiretinin konargöçer olarak yaşayan Keçelanlû kolunun ana yurdu Mardin'dir. Mihemed Emîn Zekî Beg ise "Keçel" aşiretinin Palu yakınlarında ikamet ettiğini belirtiyor. Ancak Horasan'daki Keçelan/Koçeran/Keçlan aşireti, Şadlû Konfederasyonu çatısı altındadır. Mîlanlar, merkezî Kürdistan ve yakın çevrede epey geniş bir alana yayılmışlardır. M. Rezan Ekinci, bu çalışmada yararlanılan doktora tezinin 80. sayfasında ana kıtadaki yayılım alanlarını şu şekilde sıralıyor: "Milli Aşireti'nin XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla belirli bir kronoloji takip edildiğinde yaşadığı ve yayılma gösterdiği alanlar şu

şekilde tespit edilmiştir: Amid livası, Mardin livası, Çirmük livası, Siverek livası, Karakeçi, Birecik, Çemişgezek livası, Ruha livası, Hakkari Sancağı, Mahmudiye Kazası (Hakkari Sancağı) Ünye Kazası (Canik Sancağı), Erzurum, Diyarbekir, Rakka, Mecidözü ve Veray kazaları (Amasya Sancağı), Ergani Sancağı, Teke Sancağı, Hamid Sancağı, Sivas, Adilcevaz, Mardin, Kırşehri, Çorum, Amasya Sancağı, Harran Kazası (Maraş Sancağı), Tokad, Bozok Sancağı, Kelkid, Şîran, Erzincan Kazaları (Erzurum Eyaleti), Palu Sancağı (Diyarbekir Eyaleti), Eğin Kazası (Arabgir Sancağı), Kars, Çıldır, Göle Sancağı, Ayıntab sancağı, Van Vilayeti, Haleb Eyaleti, Harput Sancağı, Trablus-ı Şam civarı, Salhiyun Dağı civarı, Dersim Sancağı, Dağlık Karabağ-Kelbecer, Azerbaycan-Gence, Maku." Ürdün Kürtlerinden olan Muhammed Alî es-Siwêrekî el-Kurdî, Amman ve Irbîd civarlarında yaşayan Mîlan kollarından bahseder. Horasan'daki Mîlanlû federasyonun çatısı altında ise, irili ufaklı 25 aşiret vardır:

Aşûrî: Kuzey Horasan'a getirildikten sonra Cerîstan Ovasına yerleşen aşiret, Safevî döneminin sonlarında Esferayîn Ovasına göç ederek buradaki Zerqabad köylerine yerleşirler. Günümüzde sadece Esferayîn'de, yoğun olarak da Gurpan köyünde bulunurlar. Erzincan'da Aşuranlı adlı bir aşiret bulunmaktadır. Kurmancî ve Zazakî konuşan bu Alevî aşiretinin Dersim-Mazgirt, Dersim-Nazımiye ve Sivas'ta birer kolu vardır.

Cemalanlû: Türkiye Kürdistanı ile Doğu Azerbaycan'dan büyük göçle gelip Cerîstan Ovasına yerleştiler. Safevî dönemi sonlarında Esferayîn'e göçertilince, Esferayîn'in kuzeydoğusunda 1620 rakımlı Qelê Gur (Qelê Sefîd) köy-kalesini kurdular. Kaçarlar döneminde bunlardan bir grup Esferayîn'e bağlı köylere dağıldılar. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtada ise Dersim ve Muş'ta birer kolu bulunmaktadır.

Cerîstanî: (Cirîstanî) Türkiye Kürdistanı ile Doğu Azerbaycan kökenlidir. Büyük göçle gelip Şîrvan'ın kuzey eteklerine ve Cerîstan Ovasına yerleştiler. *Tadhkirat al-Mulûk*'ta Garrüs (Ceris) adıyla bir Kürt aşiretinin anılmasından dolayı diyebiliriz ki bu aşiret söz konusu ovaya adını vermiştir. Safevî döneminin sonunda bunlardan bir grup Şah Cîhan Sıradağlarının kuzey ve güney etekleri ile Esferayîn Ovasına yerleştiler. Pâpâlî-Yezdî, Meşrutiyet dönemindeki (1906) nüfuslarını 1620 kişi olarak verir. Günümüzde Şîrvan, Bocnûrd, Qoçan, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar. Köyleri ise şunlardır: Şîrvan'ın Mîlanlû Îlya, Mîlanlû Siflî, Çermê, Text, Nezer Elî ve Nezer Muhemed, Bocnûrd'un Qelecikê Bozorg, Selûlî, Navê ve Şahocax, Raz-Cergelan'ın Daşlîqale ve Taze Qele ile Guleman. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

Cîhanbeglû: (Canbeg, Canbegan) İlk yerleşim yerleri Türkiye Kürdistanı'dır. Baba Merdox, Cîhanbeglîlerin yaklaşık 5000 haneden oluştuklarını belirterek Afyon ve Akşehir vilayetleri arasında yaşadıklarını yazar. Zekî Beg aynı bilgileri tekrar edip, konargöçer olduklarını ve Yavuz Sultan Selim döneminde zorunlu göçe tabi tutulduklarını ekler. Ona göre Cîhanbeglîler, Kürt aşiretleri içinde en batıdaki aşirettir. Büyük göçle Kuzey Horasan'a geldikten sonra 18. yüzyılın ortalarında Nadir Şah'ın emriyle bunlardan bir grup Mazenderan'a göçertilmiş, Sarî vilayetinin kuzeyindeki şu köylere yerleştirilmişlerdir: Dîmtûran, Hemîdabad, Elîabad, Abûnderen, Mecer Mehelle, Vezkes ve Sorxkela. Henry Field, bu göçün Ağa Muhammed Han Kaçar döneminde gerçekleştiğini belirterek şunları ekler: "Değişik Kürt ve Türk kabileleri, Türkmen saldırılarına karşı koymak için Mazenderan'a getirilmişlerdir. Bunlar arasindaki Kürtler Savûçbulak (Mehabad), Horasan ve Veramîn Türkmenleridir ki tamamı Horasan üzerinden bölgeye getirilmiştir. Bunlar arasındaki Kürtler, özellikle de Cîhanbeglû Kürtleri Sarî'nin kuzey köylerine yerleştirilmiştir." Ancak daha eski tarihî kaynaklar bu gö-

çertmeden önce de Kürtlerin söz konusu bölgedeki varlığından bahseder. Özellikle Cîhanbeglû Kürtlerinden olan Şukur Begê Kurd olayı, buna delil teşkil eder. Esterabad'ın doğusu ile Horasan'ın batı sınırlarından, güneyde Sebzewar ile Cûweyn ve Cacerm, oradan ta Mînûdeşt, Findiqrez, Elîabadê Kutul ve Gombedê Kawûs'a kadarki bölgede hâkimiyet kuran Şukur Begê Kurd, burada hükümet etmiş ve Feth Ali Şah Kaçar'ın iktidarını sınırlamıştır. Feth Ali Şah Kaçar'ın Kürtlere yönelik kini nedeniyle Şukur Begê Kurd'ün üzerine yürüdüğü ve bir gece ani bir saldırıyla onu yakalayıp öldürdüğü aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu bölgedeki Kürtlerin varlığı, sözü edilen göçten önceki yıllara dayanmaktadır. Cîhanbeglû aşireti, Cîhanbeglûyê Xoresanî ve Cîhanbeglûyê Mazenderanî diye iki büyük kola ayrılır. Günümüzde Sarî, Nekah, Behşehr, Sebzewar, Esferayîn ve Tahran şehirleriyle Esferayîn'in güneybatı ve güneydoğu köyleri ile Nekah ve Sarî şehirlerinin kuzeyindeki bölgede yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Mazenderanî lehçesi ile Türkçe konuşurlar. Canbegan aşireti, ana kıtada geniş bir bölgeye yayılmıştır. Türkay, Canbeğli/Canbeğlü ve Cihanbeğli/Cihanbeğlü adlarırını verip "Göçebe Türkmân Ekrâdı Tâifesinden" diyerek yerleştikleri bölgeleri şu şekilde sıralıyor: Kütahya, Kars, Çıldır, Diyarbekir, Sivas, Amasya, Erzurum, Malatya, Ergani, Ilgaz Dağı, İçel, Rakka'ya bağlı Harran ilçesi, Ankara, Çankırı-Çerkeş ilçesi, Harput, Çorum-İskilip ilçesi, Akşehir, Konya, Bozok, Amasya ve Kastamonu-Taşköprü ve Sinop-Boyabat. *Aşiretler Raporu*'nda Adıyaman-Gerger'de Hanefî-Kurmanc, Bingöl-Kiğı'da Hanefî-Şafiî Kurmanc, Erzurum-Çat'ta Cambek adıyla Şafiî Türk, Sivas-Kangal'da Alevî-Kurmanc, Urfa-Bozova'da Hanefî-Kurmanc ve Urfa-Viranşehir'de Şafiî/Hanefî-Kurmanc olarak tarif edilirler. İbrahim Bozkurt ise, kayıtlarda Canbeği, Canik, Canbek, Cihanbeği, Conbeği gibi adlarla anıldıklarını yazar. Mazenderan, Bingöl, Sivas-Kangal, Amasya-Merzifon, Ankara-Haymana, Konya-Cihanbeyli, Urfa-Hilvan ve Kayseri-Sarız gibi yerlerde yaşamaktadırlar. 17. yüzyılda

Şeyh Hasanlı ve Dede Sülü cemaatleriyle birlikte Gerger'den Çemişgezek, Pertek ve Sağman bölgesine göç etmişlerdir. Şikâyet edilmeleri üzerine 1705'te Rakka'ya sürgün edilmişlerdir. Yine Yozgat, Muş, Erzincan, Elazığ-Baskil ve Tokat gibi yerlerde de Canbegan bakiyeleri söz konusudur. Hasan Hişyar Serdî, ulusal talepler taşıyan ilk Kürt ayaklanmasının bu aşiretçe yapıldığını ileri sürer: "1785 yılında Malatya'nın güneybatısında Cihan Bey aşireti, Osmanlı devletinin istibdadına karşı başkaldırdı. Savaşın uzun sürmesi neticesinde Osmanlılar, isyancı komutanlarla bir toplantı yaparak, sorunlara masa başında çözüm bulmayı önerir. Önerinin iyi niyetle yapıldığına inanan Kürt komutanları, toplantıya katılmayı kabul edip, masa başında sorunları tartışmaya koyulurken tutuklanır. Ardından aşiret tümden Anatolya'ya sürgün edilir."

Hacîkanlû: Türkiye Kürdistanı ve Doğu Azerbaycan kökenlidir. Büyük göçle Cerîstan Ovasına yerleştirildiler. 17. yüzyıl sonlarında bu ovadan Şah Cîhan Sıradağlarının batı eteklerine göçmüş, Erduqan ve Qasimxan köylerine yerleşmişlerdir. Geri kalanların bir kısmı ise Esferayîn'in merkezi ve civarına dağınık olarak yerleşirler. Kürtçe konuşurlar. Türkay Rakka, Çıldır, Erzurum ve Göle sancaklarında yaşadıklarını yazar. Ana kıtadaki Urfa kolu ise Arapça-Kürtçe konuşan, Hanefî-Şafiî bir aşirettir. Adıyaman-Gerger'de meskûn, Hanefî olup Zazakî konuşan Haciyanlar da bu bahiste dikkati çekmektedir.

Hesenanlû: Zekî Beg, Hınıs (Erzurum), Malazgirt ve Varto (Muş) kökenli 4200 hanelik aşiretin mensuplarının 110 köyde yaşadıklarını yazar. Onların bir kolu olan Berazanlar ise Van Gölü'ne yakın bölgede yaşarlar. Baba Merdox, 3000 haneden oluştuklarını, Irak, İran ve Türkiye hududu ile Bitlis yakınlarındaki Cîbal bölgesinde meskûn olduklarını aktarır. Ona göre aşiret Tiliyê, Çakiyê, Heyderan, Xorasan, Sîpkan,

Cîbran, Zîran ve Ademan obalarından oluşur. Büyük göçle Cerîstan Ovasına getirilen topluluk 17. yüzyıl ortalarında Şah Cîhan Sıradadağlarının kuzey ve güneydoğu eteklerindeki Hesenabad ve Çinarsuxtê köylerine yerleştiler. Nasreddin Şah döneminde ise bunlardan bir grup Sebzewar'ın Cûweyn ve Senxast bölgelerine göç ederek buradaki Şehrîstank köylerine yerleşirler. Aynı şekilde Derbend'in Çarbîd, Ceferabad ve Cerbed köylerine de dağılırlar. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar. Türkay, ana kıtadaki dağılım yerlerini şöyle sıralar: Rakka, Diyarbekir, Urfa, İçel, Mardin, Mardin yakınlarındaki Rizgan çayı, Palu, Erzurum, Kars ve Çıldır. *Aşiretler Raporu*'nda Ağrı-Eleşkirt'te yaşadıkları, Şafiî ve Kurmanc oldukları yazılıdır. Aynı özellikleri taşıyan Mardin-Derik, Mardin-Mazıdağı, Mardin-Nusaybin, Muş, Muş-Bulanık, Diyarbakır, Erzurum-Aşkale, Erzurum-Hınıs, Şırnak-İdil'de de Hesenan kollarıyla karşılaşıyoruz. Aynı şekilde Dersim'deki en büyük aşiretlerden biridir. Bozkurt, bir aşiretten çok ocak oldukları için konfederasyon özellikleri gösterdiğini belirtir.

Huseynanlû: Türkiye Kürdistanı ile Doğu Azerbaycan kökenlidir. 17. yüzyıl ortalarında Cerîstan Ovasına getirildiler. Buradaki Serçeşmeyê Mîlanlû köyüne yerleştiler. Nasreddin Şah döneminde ise onlardan bir grup Senxast Ovasının Derê Mîlanlû ve Şeqan köylerine yerleşmiştir. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar. Ana kıtada, Dersim'deki Kureyşan'ın kollarından biridir.

Kelmîşyanlû: (Kelmîşî) Türkiye Kürdistanı ve Doğu Azerbaycanlı olan aşiret büyük göçle Cerîstan Ovasına yerleştirildi. 17. yüzyıl ortalarında Şah Cîhan Sıradağlarının güney eteklerindeki Kelatê Şûr köylerine yerleşmişlerdir. Nasreddin Şah'ın tahta geçtiği yıllarda bunlardan bir grup Sebzewar vilayetinin Sûzendê ve Rahçemen bölgelerine göçerek yerleşmişlerdir. Mahmûd Dewletabadî'nin yazmış olduğu 10

ciltlik ünlü *Kelîder* romanı bunlardan olan Xanê Kelmîşî'nin (Gulmihemedê Kelmîşî) hayatını anlatır. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar.

Kurkanlû: (Kurdkanlû) Büyük göçle getirilip Cerîstan Ovasına yerleştirilen aşiret, Şîrvan'ın kuzeydoğusunda, 1500 rakımlı Kurkanlû köy-kalesini inşa ettiler. Sonraki yıllarda onlardan bir grup Esferayîn'e göç edip buranın merkez köylerine dağıldılar. Başka bir grup ise Şîrvan'ın Sîvkanlû köylerine göç ederek burada da Kurkanlûyê Payîn köy-kalesini inşa ettiler. Kürtçe konuşurlar. Türkay, "Kurdikânlu/Kürtkânlu" adlarıyla anıyor ve Bozulus Türkmen Konfederasyonuna bağlı olduklarını yazıyor. Yaşadıkları yerler: Rakka, Erzurum, Çıldır, Suruç, Urfa ve Harput'tur. *Aşiretler Raporu*'nda Kars ve Kars-Sarıkamış'ta yaşayan Kurmanc ve Hanefî olup Kurkanlı adını taşıyan iki koldan söz edilmektedir. Öte yandan Kurdukan adıyla Kobanî'de meskûn bir aşiret bulunmaktadır.

Melevanlû: (Mehlevanlû) Asıl vatanları Van Gölü etrafıdır. Büyük göçle Cerîstan Ovasına getirilen aşiret, Şîrvan'ın 59 km kuzeydoğusunda, 1825 rakımlı Melevanlû köy-kalesini inşa ederler. 17. yüzyıl ortalarında onlardan bir grup Esferayîn'e geçerek buradaki Derperçîn köyü ve çevre yerleşimlerde yaşamaya başlarlar. Kaçar ve Pehlevî dönemlerinde ise bu gruptan kimileri Esferayîn'den Bocnûrd ve Mane-Semelqan'a göç ederek buradaki Çaqmaxlû, Reyîn, Selûlî ve Erkan köylerine yerleşirler. Pâpâlî-Yezdî bu aşireti Kuzey Horasan'daki konargöçer 16 aşiret arasında göstermektedir. Halen Türkmensehra'da (Merawe Tepe) 28 kışlak ve Hezar Mescîd ve Şah Cîhan dağlarında ise 20'ye yakın yaylakları vardır. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtada ise Çermik ve Siverek ile Adana-Karaisalı'da yaşarlar.

Merdanlû: (Modanlû, Madanlû) Büyük göçle Cerîstan Ovasına getirilen aşiret, Safevî döneminin sonlarında Esferayîn'e

göç ederek buraya dağılır. 18. yüzyıl ortalarında Nadir Şah bunlardan bir grubu Mazenderan'a göç ettirerek Nîka ve Sarî şehirleri civarında iskâna tabi tutar. Kürtçe ve Gîlakî konuşurlar. İki koldan oluşur: Merdanlûyê Xoresanî ve Merdanlûyê Mazenderanî. Türkay Ankara, Kastamonu ve Çankırı sancaklarında yaşadıklarını aktarıp etnik aidiyetlerini belirtmiyor.

Mihrebanlû: (Mehrevan, Mîhrevan, Merîvan) İran Kürdistanı ve Doğu Azerbaycan kökenli olan aşiret muhtemelen Merîvan bölgesindeki Mehreban yöresindendir. Büyük göçle Şîrvan'ın kuzeyiyle Cerîstan Ovasına yerleştirildiler. 17. yüzyıl ortalarında diğer Mîlanlarla birlikte Esferayîn'deki Xalidabad ve Mehrabad gibi köylere yerleşirler. Kaçar döneminin başlarında bu aşiretin Esferayîn'de meskûn olan bir grubu Bocnûrd ve Mane-Semelqan'a göç ederek buradaki köylere dağınık şekilde yerleşirler.

Mişkanlû: Baba Merdox onları 44 Mîlan grubu arasında sayar. Dersim, Karacadağ ve Osmancık kökenlidir. Büyük göçle Cerîstan Ovasına getirilen aşiret, 17. yüzyıl ortalarında buradan Esferayîn'e göç ederek Esferayîn, Cûweyn ve Miyandeşt ovalarına dağıldılar. Onlardan bir grup da Qoçan dolaylarına göç eder. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar. Ivanov ise Meşkanlûlardan söz ederek Meşkan yakınları ve Qoçan çevresinde yaşadıklarını belirtir. Bingöl'de Mişkan adlı bir aşiret bulunmaktadır. *Aşiretler Raporu*'nda Erzurum-Pasinler'de "Müşkanlı" adlı aşiretten söz edilir. Şafiî mezhebine bağlı olan aşiret Kurmancî konuşur. Mardin merkezi ve yakın çevresinde Şafiî olup Kürtçe (Kurmancî) ve Arapça konuşan Meşkînan aşireti dikkati çekmektedir. Bingöl'deki "Maskanlılar" aşiretinden söz edilen raporda, bu aşiretin Alevî olduğu ve Kürtçe (Zazakî) konuştuğu belirtilmektedir. Aynı rapora göre Dersim ve Erzincan-Tercan'da da kolları bulunmaktadır. Nitekim Şeyh Dilo Belincân'ın belgesinde de adları geçmektedir.

Mîhrablû: (Mîrablû) Horasan'a getirilip Cerîstan Ovasına yerleştirilir. Safevî döneminin sonuna doğru Cerîstan'a göçen grup, buradaki merkez köylerde dağınık halde yaşar.

Mûsîkanlû: (Mûsik, Mûsakanlû) İran, Suriye ve Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Sultan Selahaddîn Eyyûbî'nin emir komutanlarından, Kudüs yakınlarındaki Xerûbe savaşında üstün cesaret göstermiş olan Emîr İzzeddîn Mûsik bin Çekû bu aşirettendir. Aynı şekilde Malikî mezhebi fakihlerinden olan ünlü İbnî el-Hacib, Merîvan Mûsîkîlerindendir. Eyyûbîler dönemi ünlü şair ve ediplerinden Esededdîn Suleymanî Hezbaniyê Mûsekî de yine bu aşirettendir. Baba Merdox, Mesûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'de Mûsîkîlerden bahsederek onların Cîbal'ul-Ekrad'dan olduklarını aktarır. Büyük göçle Cerîstan Ovasına getirilen aşiret 17. yüzyıl sonlarında diğer Mîlan aşiretleriyle birlikte buradan Esferayîn'e göç ederek Erduqan köyü ve çevre yerleşimlerde sakin olurlar. Kürtçe konuşurlar. Türkay ana kıtadaki yerleşim yerleri olarak Rakka eyaleti ile Ergani kazasını gösterir.

Omeranlû: (Amaranlû, Emîranlû) Ana vatanları Kırşehir'in batısıdır. Merdox ve Zekî Beg, yaklaşık 800 haneden oluştuklarını yazarlar. Büyük göçle Şah Cîhan Sıradağlarının eteklerine yerleştirilen aşiret, Şîrvan'ın 44 km güneyinde, 1900 rakımlı Omeran köy-kalesini inşa eder. 18. yüzyılın ortalarında Nadir Şah tarafından Cîhanbeglû aşiretiyle birlikte Mazenderan'a göçertilip burada özellikle Gelûgah'ın etraf köyleri ile Nîka ve Sarî şehirlerinde iskân edildiler. Buradaki aşiret dört obadan oluşur: Muçilû, Emîrxanlû, Seydan ve Mahmûdcan. Kuzey Horasan'daki Omeranlûlar ise Esferayîn, Bocnûrd, Şîrvan ve Çinaran şehirleri ile özellikle Emîranlû ve Tude köylerinde yaşarlar. Tarım ve hayvancılıkla geçinen aşiretten bir kısmı konargöçerdir. Kuzey Horasan'dakiler Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurken Mazenderan bölgesindekiler Gîlakî ve Türkçe konuşurlar. Nişabûr'un kuzeybatısı ve Marus'un köylerinin etrafında bir koldan

daha bahsedilir. Bu topluluk Marûş olarak da adlandırılır. Ana kıtada, Bingöl-Solhan'da Şafiî olup Kürtçe (Zazakî) konuşan Omeran kolu ile yine Şafiî olup Kürtçe (Kurmancî) konuşan Ömeri kolundan söz edilmektedir. Ürdün'ün başkenti Amman çevresinde de bir Omeran kolu vardır. Aynı şekilde Mardin-Nusaybin ile Mardin-Ömerli arasında yaşayan büyük bir Omeryan aşireti mevcuttur.

Pertekanlû (Perkan, Purkanlû, Petekan): Büyük Pertek aşiretine mensuptur. Büyük göçle gelerek Şîrvan'ın Cerîstan Ovasına yerleştiler. Safevîlerin son döneminde diğer Mîlan aşiretleriyle birlikte Şîrvan ve Esferayîn'e göç ettirilince, burada Nûşîrevan köyü ile Esferayîn yolu arasındaki bölgede, 1440 rakımlı Pertekan kalesini inşa ettiler. Sonra onlardan bir kısmı Dergez'e göç ederek aynı isimle bir köy-kale daha inşa ettiler. Başka bir grup ise Esferayîn'in değişik bölgelerinde dağınık olarak yaşarlar. Qoçan'da yaşayan mensupları da vardır. Kürtçe ve biraz da Farsça konuşurlar.

Qoynanlû: Horasan'a gelip Şah Cîhan Sıradağlarının kuzey ve güney eteklerine dağınık halde yerleşmişlerdir. Günümüzde Şîrvan ve Esferayîn şehirlerinde yaşarlar. Yoğun olarak Şîrvan şehrinin güney hattı köyleri ile Esferayîn şehrinin kuzey hattı köylerinde yerleşiktirler. Kürtçe konuşurlar.

Qulanlû: (Quliyanlû) Erciş ve Ağrı kökenlidir. Şah Abbas döneminde Zencan hâkimi olan ve Gedayê Sultan lakabıyla tanınan Emîr Qulanî (Kolanî) bu aşirettendir. Büyük göçle getirilip Şîrvan'ın kuzeyine yerleştirildiler. Bu şehrin 32 km kuzeybatısında, 1400 rakımlı Qulanî kale-köyünü inşa ettiler. 17. yüzyıl ortalarında Şah Cîhan Sıradağlarının kuzeybatısına göç ederek buradaki Serçeşmeyê Mîlanlû, Geratî, Kelatê Sencer, Nesrabad, Erduqan ve Derperçîn köylerine yerleştiler. Dört obadan oluşurlar: Quliyanlû, Melyanlû, Alî Muhemedyanlû ve Caferiyanlû. Yerel kaynaklara göre bun-

lar bir babanın dört oğlundan gelirler. Halen konargöçer bir yaşam sürerler. Gulîstan eyaletinin Merawe Tepe nahiyesini kışlak olarak kullanırlar. Çeşmê Heftrîg, Salûk ve Şah Cîhan dağları ise kullandıkları yaylaklarıdır. Kaçar dönemi sonu ve Pehlevî dönemi başlarında bunlardan bir grup Şîrvan ve Esferayîn'den Bocnûrd ve Mane-Semelqan vilayetlerine göç ederek buradaki Qurdanlû, Qazî Semelqan, Ustad, Toxtemîş, Tupçinar, Axmezar, Kelatê Şehîd, Azersa, Kelatê Cihûd ve Kelatê Cevadiyê köylerine yerlemişlerdir. Kürtçe konuşurlar.

Sarimanlû: (Sarmanlû, Sarkanlû) Türkiye Kürdistanı ve Doğu Azerbaycan kökenlidir. Baba Merdox, Sarûmî ya da Sarimanların yaklaşık 400 haneden oluştuklarını belirterek Irak topraklarında dağınık halde yaşadıklarını yazar. Eserinin başka bir yerinde ise bunları Mîlan'ın 44 grubu arasında göstererek Dersim, Karacadağ ve Osmancık'ta yerleşik olduklarını belirtir. İskenderiniya ise, Sarimanlûların Mîlanların beş aşiretinden biri olduğunu belirterek asıl vatanlarının Doğu Azerbaycan olduğunu yazar. Büyük göçle Cerîstan Ovasına getirilen grup, 17. yüzyıl ortalarında Şah Cîhan Sıradağlarının eteklerine göç ederek Esferayîn'in 8 km doğusunda, 1418 rakımlı Sarimanlû köy-kalesini inşa ederler. Bunlardan bir grup Esferayîn'in merkez köylerine dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Xanan: Büyük göçle getirilip Şîrvan'a yerleştirildiler. Aşiret, aslında Şêx Emîranlû üyesidir. Uzun yıllar Mîlanlûların liderliğini bu grup yapmıştır. Mîlanlûlarla birlikte Esferayîn'e göç ettikten sonra Erduqan, Pertan ve Esferayîn köylerine yerleştiler. İki oymaktan oluşurlar: 1. Rûşenî: Aslen Şêx Emîranlû aşiretinden Rûşen Xan'ın çocuklarıdır. Mîlanlûların siyasî liderliği bunlardaydı. Meşhed, Qoçan, Farûc ve Tahran şehirleri dışında çoğunlukla Esferayîn'in Pertan ve Farûc'un Esfecîr köyünde yaşarlar. 2. Hatem: Anne tarafından Nadir Şah'ın Zaferanlû aşiretinden evlendiği Guher Şah

Xatûn'un kızının çocukları olan Axa Şêx Emîranlû'nun oğlu Hatem Axa'nın soyundan gelenlerin obasıdır. Mîlanlûların manevî ve iktisadî liderliğini bu oba yapmıştır. Esferayîn, Meşhed ve Tahran dışında Erduqan köyünde sakin olup kalanlar merkez köylerde dağınık halde yaşarlar.

Xanyanlû: Büyük göçle birlikte Cerîstan Ovasındaki köylere yerleştirilirler. Safevî döneminin sonlarına doğru Esferayîn'e göç ederek buradaki Mîlanlû ve Rûyîn köylerine yerleşirler. Halen Esferayîn ve Bocnûrd'da yerleşik olan bu aşiret yoğun olarak Esferayîn'in Meraxe köyünde yaşar. Aşiret mensupları, Kürtçe konuşurlar.

Xersekanlû: (Xerazkanlû) Hasan-ı Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârîh*'te belirttiği gibi, 1569 yılında Osmanlılarla yapılan savaşta İran ordularının içinde yer alır. Türkiye ve Doğu Azerbaycan'dan büyük göçle getirildikten sonra Cerîstan Ovası ve Sîvkanlû'ya yerleştiler. 17. yüzyılı ortalarında ise, Şah Cîhan ve Esferayîn Ovası köylerine yerleştiler. Kaçarlar döneminde bir kısmı Bocnûrd'a yerleşti. Başka bir kısım ise Şîrvan ve Oxaz arasındaki kanyonlara yerleşti. Kürtçe ve biraz da Farsça konuşurlar.

Xeservanlû: (Xusrevanlû, Xoraskanlû) Türkiye ve Doğu Azerbaycan'dan büyük göçle getirildikten sonra Cerîstan Ovasına yerleştirildiler. 17. yüzyıl ortalarında Esferayîn'e göçerek burada 1228 rakımlı Pertan köy-kalesini inşa ettiler. Bu aşiret Mîlanlûların en nüfuzlu aşiretidir. Kaleleri Zaferanlû Rûşenî hanlarının hükümet merkezliğini yapmıştır. Esferayîn ve Bocnûrd dışında yoğun olarak adı geçen köyde oturan aşiret Kürtçe konuşur.

Zîndanlû: Büyük göçle geldikten sonra Cerîstan Ovasına yerleşen aşiretten bir grup Safevî dönemi sonlarında Esferayîn'e göç ederek merkez köylere yerleşti. Kaçar döneminin

başlarında onlardan bir grup Cerîstan'daki Zîndanlû kalesinden Dergez'e göçerek Derûnger Ovasında ikinci bir Zîndanlû köy-kalesini inşa ettiler. Dergez, Şîrvan, Esferayîn, Qoçan ve Meşhed'de yaşarlar. Aynı şekilde Esferayîn'in merkeze bağlı köyleri ile Şîrvan'ın sınır hattında ve Dergez'in Derûnger köylerinde dağınık halde yaşarlar ve Kürtçe konuşurlar.

II.B. Qereçûrlû Konfederasyonu

(Qereçul, Qarajorlû, Qeraçurlû, Qereçolî, Qereçor) Kuzey Horasan'daki üç büyük Kürt aşiret konfederasyonundan biridir. Van ve Maraş kökenlidir. Baba Merdox'a göre Qeleyê Qereçolan bu konfederasyonun önemli kalelerinden biridir. Aynı kale en ünlü Kürt kalelerinden sayılmaktadır. 1800'lü yılların başında alanda olan Campanile, Güney Kürdistan'da bir Qelaçolan Mîrliği olduğunu söyleyerek şu bilgileri verir: "Peder Maurizio Garzoni'nin 1787'de basılan *Kürt Dilbilgisi*'deki büyük hatalardan biri de şudur: 'Qelaçolan ahalisinin yalnızca kendilerini Soran olarak değerlendiren kısmı Kürtçe konuşur; Baban denilen diğer Qelaçolanlılar Türkçe konuşur.' Qelaçolan halkının Soran Kürtleriyle asla bir alakası olmamıştır ve hatta kitabını yazdığı dönemde Babalar (onun dediği gibi Babanlar değil) Qelaçolanlılarla birleşmişlerdi. Qelaçolanilerin de Soranlar ve Babanlar gibi kendi prensleri vardı ve bunların hepsi Kürtçe konuşuyordu; bununla beraber lehçeler arasında bazı söz dağarcığı farklılıkları bulunuyordu ama bu olay İtalya'da da gözlemlenir. Soranların, Babaların ya da Qelaçolanların bazen Türkçe konuştuğunu inkâr etmiyorum ama bu ya köylülerin anlamaması için ya da örneğin Bağdatlılar, Kerküklüler, vs gibi Kürtçe bilmeyen yabancılarla iletişim kurmak içindir." Burada qere/qel/kara sözcüklerinin değişimi hakkında Ardalan'ın tespitlerini paylaşmak gerekir.

Ona göre "'kale' anlamına gelen 'Kala' kelimesi Batılılarca ve bazen de Doğulularca 'Kara' ya da 'Qara' olarak yazılmıştır; böylelikle Qelaçolan, Kara Çowalan'a dönüşmüştür." Ardalan Qelaçolan'ın Şarezor'da, Babanlara ait bir kale olduğunu ekler. İranî sahadaki herkesi Türk ilan eden Ali Kafkasyalı, "Karaçorlular"dan söz ederken şöyle der: "Karâyilerin daha kuzeyinde ve Nişabur bölgesinde yaşamaktadırlar. Sayıları birkaç yüz bin civarındadır. Gurgan eyaletinde dağınık olarak Temirtaş ve Nardin ile Serhed bölgesinde ise Goudari Türk boyları yaşamaktadır. Sayıları yaklaşık 100 bin civarındadır." Safevî devletinin kuruluşundan sonra Doğu Azerbaycan'a gelen Qereçûrlûlar, burada Şah İsmail'e katılmışlardır. 1510 yılında ilk olarak Şah İsmail'in emriyle Kuzey Horasan'a göç ettirilerek Merv ve Dergez'e yerleştirildiler. İkinci göç ise, büyük göç sırasında gerçekleşmiştir. Bu göçle Semelqan, Germxan ve Mane ovalarıyla birlikte Aladax Sıradağlarının güney ve kuzey eteklerien yerleşmişlerdir. 18. yüzyıl ortalarında ise Nadir Şah bu konfederasyondan Ankîçeklû, Qurûçlû ve Atmiyanlû aşiretlerini Doğu Azerbaycan'ın Karadağ bölgesindeki Eresbaran'a, Celîkanlû aşiretini Doğu Azerbaycan'a, Ziyanlû aşiretini Veramîn'e, Qeremûsellû (Mûsalû) aşiretini Heştrûd, Teka ve Şahîndeş şehirleri ile bugünkü Gürcistan ve Azerbaycan ülkelerine sürmüş, Pîzekî aşiretini ise Meşhed ve Çinaran'da iskân ettirmiştir. Söz konusu aşiret Nadir Şah döneminin sonlarına dek Zaferanlû ve Şadlû gibi tek bir liderle yönetilmiştir. 1747'de Nadir Şah'ın ölümünden sonra ise Nadir Şah'ın varislerinin taht kavgasına tutuşması üzerine Qereçûrlû aşiretleri tek bir liderlik altında yönetilememişlerdir. Bu taht kavgalarında Qereçûrlûlardan pek çok aşiret lideri ve komutanı da öldürülmüştür. Kaçarlar döneminin ortalarına kadar devam eden bu süreç, Qereçûrlûların tarihinde fetret dönemi olarak anılır. Bu dönemden sonra Qereçûrlû aşiretleri Kuzey Horasan'ın farklı yerleşim yerlerine dağılarak tarımcı ve yarı göçebe bir hayata başlamış, kendi aşiret taassubu ile kendi üyelerini korumakla meşgul olarak mahallî ihtilaflar-

dan uzak durmaya çalışmışlardır. 1837 Qereçûrlûların Veramîn'deki aşiretleri Cafer Qulî Xanê Qereçûrlû ve oğlu Bedir Xan yönetiminde Herat savaşına katılmışlardır. Bu savaşa katılan önemli kişilerden birisi de Semelqan ve Şeqan hâkimi II. Şeref Xanê Qereçûrlû'dur. Bu savaşa katılan önemli isimlerden bir diğeri, Hesen Xanê Kurdê Qereçûrlû'dur. Yine Qereçûrlûların Pîzekî aşiretinin liderliğini üstlenmiş olan Xosro Mîrza ve Fethullah Xan da aynı dönemin önemli simaları olarak anılmalıdır. İran genelinde toplam 200 köyde yaşarlar. Bu da nüfuslarının 200.000 civarında olduğu tahminine izin verir (Rehmetî 2017:239-41). Türkay, aşiretin ana kıtadaki yerleşimi bahsinde Erzurum, Diyarbekir-Çarsancak ve Keban kazalarını sayar. Karacol/Karacollu/Karacor/Karacorlu/Karaçor(ç) cemaatleri adıyla anarken Bozok sancağı (bugünkü Yozgat ve civarı), aşiret bahsinde sayılan yerlere ek olarak ise Erzurum-Kuruçay, Diyarbekir'in Siverek ve Palu kazalarını ekler. El-Kurdî, Ürdün'ün başkenti Amman ve çevresinde Qere Şolî adlı bir aşiretin yaşadığını yazar. Bozkurt'un kitabında Suriye'deki Kürt aşiretlerinden biri olarak gösteriliyor. *Tarih-i Kızılbaşan*'da "Bunlardan da emirlik yapan olmadı" şeklinde bir not vardır. Babam Evdilhekîm'den dinlediğim bir "kilam"a göre konargöçer bir Qereçolî kolunun Kuzey-Güney sınır hattında Gogerçîn ve Metînan aşiretleriyle bir savaşı olmuştur. Kilamda kullanılan "Misqof" (Moskof) sözcüğü, olayın yakın dönemde geçtiğini düşündürür. Horasan'daki Qereçûrlûlara bağlı irili ufaklı 28 aşiret bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Ankîçeklû: İlk yerleşim yerleri Van ve Maraş'tır. Bunlar da yukarıda Qereçûrlûlarla ilgili verdiğimiz yerleşim bölgelerinde yaşarlar. Baba Merdox'a göre, Ankîçeklûlar Kîçiyanlara mensuptur ve Batı Kürdistan'da yaşarlar. Şah İsmail'e katılmak için İran içlerine gelen aşiret, büyük göçle Aladax Sıradağları ile Semelqan Ovasına getirilirler. 18. yüzyıl orta-

larında Eresbaran ile Aras boylarına getirildiler. Atmiyanlûlarla ilgili maddede belirtildiği gibi değişik konfederasyon çatıları altında yaşamaktadır. Doğu ve Batı Azerbaycan ile Erdebîl bölgelerinde Azerî Türkçesi, Kuzey ve Orta Horasan'da ise çoğunlukla Kürtçe konuşurlar.

Atmiyanlû: İlk yerleri Van dolaylarıdır. Günümüzde Doğu ve Batı Azerbaycan, Erdebîl, Orta ve Kuzey Horasan ile Azerbaycan ve Gürcistan devletlerinde yaşarlar. Büyük göçle Semelqan Ovasına getirilen aşiret, yukarıda belirtildiği gibi Eresbaran ile Aras nehri boylarına yerleştirildi. Halen Kuzey Horasan'daki Qeşqedax ve Qurî dağlarında hayvancılıkla uğraşırlar. Bu aşiret, Doğu Azerbaycan'da Qerdax/Qeredax Konfederasyonu, Batı Azerbaycan ve Erdebîl'de Şahseven Konfederasyonu, Kuzey Horasan'da Şadlû Konfederasyonu, Orta Horasan'da ise Zaferanlû Konfederasyonu içinde yer alır. Atmiyanlû Kürt aşireti, Doğu ve Batı Azerbaycan ile Erdebîl bölgelerinde Azerî Türkçesi, Kuzey ve Orta Horasan'da ise çoğunlukla Kürtçe konuşur. Ana kıtada Atma/Atmalı/Atmalu/Atmanlı/Atmanlu adlı bir aşiretle karşılaşıyoruz. Türkay'a göre Malatya-Darende ve Arapkir, Rakka, Maraş, Elazığ-Keban, Sivas ve Trabzon-Of'ta yaşarlar. Türkay, sayılan adların yanı sıra "Atmalı Kürdü" adını da taşıyan cemaatin yaşadığı yerler için ise şu yerleri zikrediyor: "Meraş, Elbistan Kâzası (Meraş Sancağı), Siverek Sancağı, Ankara Sancağı, Arabgir Sancağı (Sivas Eyâleti), Çirmen Sancağı,[1] Keban Mâdeni Kazâsı (Harput Sancağı), Erzurum Eyâleti, Rakka, Diyarbekir, Kars, Çıldır Eyâletleri, Malatya Sancağı, Sivas, Kangal ve Aşudi Kazâları[2] (Sivas Sancağı), Targud Kazâsı[3] (Konya Sancağı)."

---

1 Edirne ve Rodop Dağlarının bir kısmı ile Meriç'in orta bölgeleri ve Tunca'nın yukarı kısmını kapayan bir sancak merkezi iken, 1829'da lağvedilir ve sancak merkezi Edirne'ye taşınır.

Eskiden kaza merkezi olan Aşudi (Aşodi), halen Malatya-Darende'nin bir köyüdür. Ermenice adı değiştirilip Günpınar yapılmıştır.

Günümüzde Konya-Yunak'a bağlı bir kasaba olup Turgut ve Turgutlu da denir.

Bekiranlû: Diyarbekir kökenlidir. Zekî Beg, Bekiran aşiretinin Diyarbekir dolaylarında yarı yerleşik 500 haneden oluşturduğunu yazar. Zekî Beg, Bu aşiretin kadim Bağiratunyan (Bağratunyan) Ermenilerinin torunları olduğunu, aynı adla Şengal Êzidîleri arasında var olduklarını ve Êzidîlerin Dicle'nin kuzeyinden geldiklerini ekler. Baba Merdox, Bekiranların yazları Diyarbekir, kışları Siirt dolaylarında konakladıklarını yazar. Sykes onları Diyarbekir ve Siirt arasında mobilize olan 500 ailelik göçebe bir aşiret olarak anar. Büyük göçle Germxan Ovasına yerleştirilen Bekiranlûlar, Bocnûrd'un 40 km kuzeyinde, 1170 rakımlı Bekiranlû köy-kalesini inşa ederler. Sonraki yıllarda Mûsil Xan ve Qizilkan adlarını alan kale, 1871 yılında Türkmen saldırıları ile yıkılmıştır. Bu olayın ardından aşiret Horasan'ın farklı bölgelerine iç göç yaşamıştır. Nasreddin Şah döneminde Qizilkan köy-kalesinde toplam 20 hane yaşıyordu. Nasreddin Şah döneminin sonlarına doğru gelindiğinde ise Çinaran'dan Şêxî adıyla ünlü Şêxanlû aşireti, Meşhed'in Çarburc nahiyesinden Peserkanlû aşireti ve son olarak Oxazî adıyla da bilinen Sîvkanlû aşireti de tahrip edilmiş Mûsil Xan kalesine göç edip orayı yeniden inşa etmiş ve oraya Qizilkan adını vermişlerdir. Bekiran aşireti Bocnûrd ve Şîrvan şehirleri ile Qizilkan, Navê, Qelecikê Bozorg ve Navê Şehîd köylerinde yaşamaktadırlar. Bazı kolları ise Şîrvan'ın Quşxane nahiyesindeki köylerde dağınık olarak yaşar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Türkay, Diyarbekir ve Muş kollarından söz ediyor. *Aşiretler Raporu*'nda pek çok kol ile karşılaşıyoruz: Adıyaman-Çelikhan (Hanefî olup Kurmancî konuşur), Bingöl (Sirnan adıyla da bilinir; Şafiî olup Zazakî konuşur), Kars-Arpaçay (Şafiî olup Kurmancî konuşur), Iğdır (Şafiî olup Kurmancî konuşur) ve Muş (Berikan da denir; Şafiî olup Kurmancî konuşur). Günümüzde Ağrı, Van, Van-Erciş, Dersim, Batman, Diyarbakır-Silvan, Bitlis-Adilcevaz, Bitlis-Ahlat ilçeleri, Maraş-Elbistan, Malatya-Doğanşehir ile Şengal'de kolları vardır.

Berzanlû: (Berazanlû) Van ve Duhok bölgesi kökenlidir. Baba Merdox'a göre Birîzanlû veya Berzanlû aşireti, Van Gölü'ne yakın 900 hanelik Hesenî aşiretine mensuptur. Yazar, bir başka yerde ise şöyle der: Berezanlar 100 haneden oluşan, Sine'ye bağlı Merîvan yakınlarındaki Hubatû ve Qeretûrê bölgelerinde yerleşiktirler. Bir rivayete göre bunların 2000 hanelik kısmını Osmanlı topraklarından İran Kürdistanı'na başlarında Qehya Salih adlı birisi olmak suretiyle intikal ettiren kişi Timur'dur. Zekî Beg ise, bunların Suruç dolaylarında yaşayan 900 hanelik Berazîlere mensup olduğunu yazar. Ona göre bunlardan bir grup Van Gölü civarına göç etmiş, bir grup ise Araplaşarak Arapça konuşmaya başlamıştır. Bir kısmının yerleşik, bir kısmının ise konargöçer olduğunu ekleyen Zekî Beg, bunların şu kollardan ve hane sayısından oluştuğunu yazar: 1. Kîtkan (770 hane), 2. Şêxan (600 hane), 3. Evkiyan/Okiyan (700 hane), 4. Şedadiyan (700 hane), 5. Melîdîn (700 hane), 6. Meafan (700 hane), 7. Zerevan (500 hane), 8. Peyçan (800 hane), 9. Qerekîçan (500 hane), 10. Denyan (1000 hane), 11. Mîr (1000 hane) ve 12. Dîdan (300 hane). Tewehudî, Berazanların Barzanîlerden olduğunu yazar. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirilirler. Bocnûrd'un 24 km kuzeybatısında, 870 rakımlı Berzanlû köy-kalesini inşa ederler. Feth Ali Şah Kaçar döneminde söz konusu kaleden göç ederek Semelqan, Şeqan ve Kesbayir ovalarındaki değişik köylere yerleşirler. Nasreddin Şah döneminde aşiretin yerleşik olduğu aynı adlı köydeki hane sayısı 20 olarak kaydedilmiştir. Bocnûrd, Aşxane, Esferayîn, Kelat, Qoçan, Meşhed ve Tahran şehir merkezleri ile şu köylerde dağınık halde yaşarlar: Berazanlûyê Kesbayir, Berazanlûyê Germek, Qerenûdê, Memlice, Dehgan, Ustad, Tîmûrtaş, Hîsarê Tîmûrtaş, Germekê Şeqan, Gulî, Çeqmaxlû, Hesensû, Germekê Semelqan, Şûkan, Şêx Tîmûr, Îslamabad, Tût, Qerecê, Zû Îlya, Şîrabad, Biyarkurd, Uturabadê Îlya, Uturabadê Siflî, Budalî Selax ve Mîhmanek. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Ana kıtaya bakıldığında ise şunlar söylenebilir: Suruç çevresi, Rojava ve Muş gibi yerlerdeki Be-

razîler ile Kürdistan Bölgesel Yönetimi sınırları içindeki Barzanlarla ilişkili olabilir. Ayrıca büyük Berazî aşireti ile ilişkileri var ise, bu aşiretin MS 750 yılından itibaren kayıtlara geçen varlığından söz edebiliyoruz. Bozkurt'un belirttiğine göre ana kıtada ilk yerleşim yerleri, Kulp'a bağlı Gazali nahiyesidir. Zaman içinde Kiğı, Lice, Batman, Muş, Eleşkirt, Hamur, Diyadin, Doğubayazıt, Ağrı, Van, Urfa, Suruç, Birecik, Rakka, Mürşitpınar, Süleymaniye, Zagros Dağları, Carablus, Erzurum-Kuruçay, Maraş, Lübnan, Hama, Irak'taki Xormal ve Mahideşt'e kadar yayılmışlardır. Ürdün'de ise Amman, Zerqa, Maan, Akabe, Suxra Cubb ve Salt'ta Berazîlerle karşılaşılır. *Aşiretler Raporu*'nda Erzurum'da Şafiî olup Kurmancî konuşan Barazan, Barzaniye ve Berazan aşiretlerinden söz ediliyor. Ardalan ise, Abdurrezzak bin Necef Qulî Dumbulî'nin *Tarixê Denabile*'sinde bahsettiği Timur dönemi göçertmesini tasdik eder şekilde bu aşiretin Erdelan Hanedanlığı'nda güçlü olduğunu yazar: "Baraz aşireti Erdalan Kürdistanı'nın en önemlilerinden biridir. Bu aşiretin Batı Kürdistan'daki Maraş ve Halep kökenli iki ila üç bin ailesi, Kahya Saleh yönetiminde, muhtemelen 1400-1403 (803-805) yılları arasında Timurlenk'in düzenlediği Suriye ve Anadolu sırasında Erdalan Kürdistanı'na getirilmişti. Bu ailelerden bazıları Meriwan'a, bazılarıysa Hubatu ve Kara Towara'ya yerleşti. Daha sonra bir grup, doğduğu topraklara geri döndü. Bu aşiretin cesaretleriyle tanınan erkekleri, düşmanın üzerine birer 'yaban domuzu gibi' atılmalarıyla ün salmıştı. Böylelikle aşiret, Kürt dilinde yaban domuzu anlamına gelen 'Baraz' kelimesiyle adlandırıldı. Kürt aşiret aristokrasisinin birer üyesi olarak, erkekler bey unvanını taşıyordu. Bu aşiretin birçok ferdi, prensliğin [Erdalan] naiplik ve vekillik görevlerini yerine getirdiler. İleri gelenleri Sine'de muhteşem evlerde oturuyor ve çok sayıda mülk sahibi oluyorlardı."

Canbudaqlû: (Canbudaqî) Van kökenlidir. Safevî devletinin kurulması ile birlikte Şah İsmail'in emriyle Azerbaycan'a göçertilen aşiret, buradan da büyük göçle birlikte Aqmeşhed

Dağının kuzeyi ile Çinaran Ovasına yerleşti. Sonraki yıllarda Kuhkemer adını alan ve Bocnûrd merkezinin 12 km kuzeydoğusunda bulunan 1088 rakımlı Canbudaq köy-kalesini inşa ederler. Hekîm Memalîk, *Ruznameyê Seferê Xorâsân*'da yazıldığına göre 1882 yılında bu kalede 50 hane bulunmaktaydı. Aşiret, Hesen Elî Xan ve Esedullah Begê Canbudaq adlı iki kardeşin çocuklarından oluşur. Bocnûrd, Meşhed, Şîrvan ve Tahran şehir merkezleri ile Kuhkemer, Cemî, Çinaran, Toraqiyê Turk ve Peyxû köylerinde yerleşiktirler. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

Celîkanlû: (Celîkanlî) Maraş ve Van kökenli olup Doğu Azerbaycan'da da bir kolu vardır. İskenderiniya, *Saxtarê Sazmanê Îlad ve Şîveyê Meişetê Eşairê Azerbaycanê Xerbî*'de bu aşiretin adının Cenîkanlû olduğunu yazarak şöyle der: "Bu aşiret yedi bav (baba), 221 hane ve 28 obadan oluşur. Aşiretin reisi yoktur." Büyük göçle Salûk Sıradağlarının güneybatı eteklerine yerleşerek Senxast şehrinin kuzeydoğusunda, 1340 rakımlı Qulî köy-kalesini inşa ederler. Nasreddin Şah döneminde bu köy-kalede 50 hanenin yaşadığı belirtilmiştir. Bu aşiret 4 obadan oluşur: 1. Bahadurxan, Sarxan, İbrahîm ve Şîr Muhemed. Bocnûrd, Esferayîn, Bazergan (Gürbulak sınır kapısının İran tarafı), (İran tarafındaki) Çaldiran ve Maku şehir merkezleri ile Kuzey Horasan'daki Qulî, Derbend, Molla Weys, Kelatê Mûrî, Dehek, Tûy, Kelatê Şûr, Kelatê Turkha, Qereçê ve Ribab köyleri ile Doğu Azerbaycan'daki Barimqiyê Usta, Barimqiyê Siflî, Xermenberî, Domanlû ve Çaviş köylerinde yaşarlar. Genellikle Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Ana kıtada son derece dağınık bir görünüm arz ederler. Türkay'a göre Hısn-ı Mansur Kazâsı (Malatya Sancağı), Maraş ve Birecik sancakları, Islahiye, Rakka eyaletine bağlı Rumkale kazası, Kilis ve Antep sancaklarında yaşarlar. *Aşiretler Raporu*'nda Antep-İslahiye'deki Celikanlılardan bahsedilir. Hanefî olup Kurmancî konuştukları belirtilen söz konusu aşiretin Adıyaman-Besni, Konya-Kulu ve

Ankara-Haymana kollarından söz edilir. Maraş'taki Celikan kolu Şafiî olup Kurmancî konuşur. Sedat Ulugana ise Haymana'nın Kırkpınar köyünde yerleşik bir koldan söz ediyor. Aynı şekilde Şeyh Dilo Belincân'ın belgesinde Dersim'deki 43 Kürt aşireti arasında adları geçmektedir.

Cozek: Irak Kürdistanı'nın Musul şehri civarlarındandır. Baba Merdox'a göre Cûzkan veya Cûzek adlı bu aşiret, Gudî (Cudî) Dağı civarında yaşıyordu. Büyük göçle Yaman Dağının kuzey eteklerine yerleştirildiler. Aşxane şehrinin güneybatısında, 1100 rakımlı Cozek köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde bu köy-kalede 15 hane vardı. Aynı dönemde bu aşiretten bazıları Şîrvan şehrine göç ederek buradaki Serçeşmeyê Devîn köyüne yerleştiler. Bocnûrd, Aşxane ve Şîrvan şehirleri ile Şîrvan'ın Serçeşmeyê Devîn, Kelatê Zemansûfî, Çemenbîd, Haver, Derkeş ve Cozek köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Hamevî, "Cevzekân" adlı bir aşiretten bahsedip Doğu Kürdistan'daki Hilvan taraflarında yaşadıklarını belirtir.

Çexmaqlû: Van ve Maku kökenlidir. Adını Doğu Azerbaycan'daki Delayî Kürt aşiretinin meskeni konumundaki bölgeden alır. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının eteklerine yerleştirildiler. Aşxane şehrinin güneyindeki Çexmaqlû köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde burada 50 hanenin sakin olduğu kaydedilmiştir. Günümüzde Aşxane, Bocnûrd, Maku, Meşhed ve Tahran şehirleri ile Çaxmaqlû, Şîrabad, Germekê Çaxmaqlû, Beyarê Kurd, Îslamabad ve Hesensû köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Daşkanlû: (Taşkanlû) Van civarından gelmedir. Türkay, Diyarbekir eyaletinden yaşayan Deştkan adlı bir aşiretten söz ediyor. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzeybatısına getirildiler. Safevî devletinin yıkılışına kadar hayvancılıkla uğraştılar. Nadir Şah döneminin ilk yıllarında ise Bo-

cnûrd'un 40 km batısında yer alan Semelqan Ovasındaki Aşxane köy-kalesini inşa ettiler. Bugünkü Aşxane şehir merkezinin kurucusu Saruxanê Daşkanlû bu aşiretin liderlerindendi. 18. yüzyıl ortalarında Nadir Şah bu aşiretten bazılarını Rûdbar'a göçerterek buradaki Amarlû ve Rehmetabad bölgelerinde iskâna tabi tuttu. Nasreddin Şah döneminde Aşxane kalesindeki yerleşik hane sayısı 79 olarak bildirilmiştir. Bu aşiret, 5 obadan oluşur:

1. ***Şahqulî/Şakulî:*** Günümüzde daha çok Aşxane şehri ile çevre köylerde yerleşiktirler. Mêhrû, Kerîman, Suleymanî, Şikarî, Muhemmedî, Hamidî, Sadiqî, Îzedî ve Rustemî gibi soy isimlerini kullanırlar.

2. ***Qerewelî:*** Günümüzde Aşxane şehrinin en büyük obalarındandır. Qereçûrlû, Qedîmî, Îtimad ve Îtimadî soy isimlerini kullanırlar. 1925 yılında, Rıza Şah'ın emriyle Meşhed'de idam edilen Memîşamî (Muhemmed Batir) bu obanın lideri idi. Bu oba Bozî ve Nezerî olmak üzere iki koldan oluşur.

3. ***Develî:*** Öteden beri devecilikle uğraştıkları için onlara bu isim verilmiştir. Aşxane şehir merkezi ile etraf köylerinde yaşarlar. Baqirî ve Rencber soy isimlerini kullanırlar.

4. ***Selo/Salar/Selor:*** Aşxane şehri ile etraf köylerde yaşarlar. Emanî ve Ferruxî soy isimlerini kullanırlar.

5. ***Kersan/Sersan:*** Aşxane şehri ve etraf köylerinde yaşarlar. Hebîbî ve Sabirî soy isimlerini kullanırlar.

Genel olarak Daşkanlû aşireti Aşxane, Bocnûrd, Meşhed, Rûdbar, Reşt ve Tahran şehirlerinde yerleşiktir. Ayrıca Rûyîn, Çaqmaxlû, Qelê Necef, Erkan, Qeremûsella, Beyarê Kurd ve Kerik köylerinde yaşarlar. Geri kalanları ise Rûd-

bar'ın Rehmetabad ve Amarlû nahiyelerinde yerleşiktir. Kürtçe konuşurlar.

Duguranlû: Van kökenlidir. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey etekleri ile Semelqan Ovasına yerleşen bu aşiret Kaçar döneminin ortalarına kadar hayvancılıkla uğraşmıştır. Çeşmeguran havalisi bu aşiretin kışlağı olarak kullanılmıştır. 1868 yılında Kürt lider Sehamuddewle Heyder Qulî Xanê Îlxanî'nin bölgede olmamasını fırsat bilen Türkmenler, Duguranlûların yerleşik oldukları kaleye saldırmış, bu saldırılardan sonra söz konusu köy boşaltılarak aşiret mensupları Semelqan'ın etraf yerleşimlerine dağılmışlardır. Günümüzde Bocnûrd, Aşxane, Qazî ve Şehrabad şehir merkezleri ile Heyderabad, Qelexan, Lenger, Ezîzabad, Qeremûsella, Necef, Molla Hesen, Mîhmanek, Keşanek, Îbrahîm Şah ve Zemansûfî köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Gergerlû: Türkiye Kürdistanı'nın Van havalisinin Sîpan (Süphan) Dağı eteklerindendir. Zekî Beg'in bildirdiğine göre siyah kıl çadırlarda oturan ve tarımla uğraşan, Kurmancî konuşan ve Turabidîn (bu konfederasyon içinde Müslüman aşiretler gibi Êzidî ve Hıristiyan aşiretler de dikkati çekmektedir) konfederasyona bağlı 500 hanelik bir aşirettir. Sîpan'da yaylak kuran Çekvanî, Zaza, Lûlû, Zîbarî, Pesanî ve Gergerî aşiretleri hayvancılıkla uğraşır. Zekî Beg, "Gerger aşireti, Van vilayetine bağlı bir sancaktır" diye ekler. Lübnan'daki Gerik bölgesiyle bağlantıları olabilir. Ayrıca Adıyaman'ın Gerger kazası ile Amasya yakınlarındaki Gergeran kasabası da akla gelebilir. Jean Otter'in (1707-1749) 1748 tarihli *Voyage en Turquie et en Perse* kitabının *Sefernâmeyê Jean Otter, Esrê Nadir Şah* adıyla yapılan çevisinde (Alî Îkbal, 1366/1987, Tahran) kitabında söz konusu aşiretin Musul dolaylarından Nusaybin'e kadar olan bölgede yaşadığı belirtilir. Bu aşiretin büyük bir kısmı ilk olarak Şah İsmail döneminde, 1510

yılında Horasan'ın Merv vilayetine intikal ettirilir. İkinci göçleri ise büyük göçe denk gelir ve Germxan, Bocnûrd ve Şîrvan'ın Tekmeran ovalarına yerleştirilirler. Nadir Şah döneminde ona biat etmemiş olan ender Kürt aşiretlerinden biridir. 1731 yılında Nadir Şah, Gergerlû aşiretinden 2000 hanenin Miyab ve Kepkan bölgelerine yerleştirilmesi emrini verir. Bu aşiretin tarihî şahsiyetlerinden birisi de Merv hâkimi Muhemed Reza Xanê Kergerlû'dur. Merv'de yaşanan kıtlık nedeniyle halkın başkaldırması üzerine azledilir ve yerine Şah Kulu Sultan Kaçar'ı tayin eder. Nadir Şah'ın ölümünden sonra adı geçen aşiret Merv'den Mane-Semelqan'a kadar Horasan'ın kuzeyinde dağılmışlardır. Günümüzde Meşhed, Bocnûrd, Mane-Semelqan, Dergez, Aşxane ve Çinaran şehirleri dışında bu şehirlerin civar köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar. Türkay "Gergerî" aşiretinden söz eder ve yaşadıkları yerleri şöyle gösterir: Amid-Diyarbekir, Mardin, Musul ve Nusaybin.

Huseynkelû: Bu aşiret aslen Van yöresindendir. Günümüzde Azerbaycan'ın Eresbaran bölgesinde yoğunluklu olarak yaşarlar. Aslen Qereçûrlû Konfederasyonuna mensuptur ancak süreç içinde bu konfederasyondan ayrılmıştır. Günümüzde Doğu ve Batı Azerbaycan ile Erdebîl eyaletlerinde yaşarlar. Etnik olarak Kürt olsalar da bugün Azerî Türkçesi konuşurlar. Aşiretin Kuzey Horasan'daki kolu ise yoğunlukla Kürtçe ve biraz da Türkçe ve Farsça konuşur.

Huranlû: (Haveranlû, Haver) Büyük göçle Semelqan civarına yerleştirildiler. Aşxane şehir merkezinin güneydoğusunda, 1400 rakımlı Haver köy-kalesini inşa ettiler. Günümüzde Aşxane, Şeqan ve Bocnûrd şehirleri dışında başta adı geçen Haver köyü ile Çexmaqlû köyünde yaşarlar. Bu aşirete bağlı bazı kollar ise, Semelqan ve Şeqan ovalarında dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Kaşankî: (Keşanekî) Van havalisindendir. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey etekleri ile Semelqan Ovasına yerleştirildiler. Aşxane şehrinin 15 km güneydoğusundaki 900 rakımlı Keşanek (Kaşankî) köy-kalesini inşa ettiler. Bu aşiret iki obadan oluşur:

1. ***Hesen:*** Aslen konargöçerdir. Aladax Sıradağlarına çıkar ve Qeremeydan ve Semelqan ovalarında kışlarlar.

2. ***Kaşankî:*** Keşanek ve Gulzar köylerinde yerleşiktir. Nasreddin Şah döneminde aşiretin merkezi konumundaki Keşanek'in 25 haneden oluştuğu kaydedilmiştir.

Kaşankî aşireti üyeleri günümüzde Bocnûrd ve Aşxane şehirleri ve yukarıda adı geçen köylerin yanı sıra Zemansûfî, Îbrahîm Şah ve Mîhmanek köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Günümüzde Diyarbakır merkezi civarında Keşan adlı bir aşiret meskûndur. *Aşiretler Raporu*'na göre Kurmancî konuşur ve Şafiîdir.

Mamyanlû: (Mamêvanlû, Maman, Mamî) Ana vatanları Irak Kürdistanı'nın Hewlêr ve Mexmûr havalisidir. Campanile, 1800'lü yılların başında geldiği Hakkâri'de aşiretleri sayarken Maman adını da sayar. Baba Merdox bunların Pîran, Maman ve Guntulan obalarından oluştuğunu bildirir. Zekî Beg de Baba Merdox gibi bunların Dîzeyî aşiretine mensup olduklarını yazar. İskenderiniya ise, bu aşiretin Doğu Azerbaycan'da Şikak Konfederasyonuna bağlı bir aşiret olduğunu belirterek Gemî, Guluyî, Bîzûyî ve Gelebozoyî adlı 4 koldan oluştuklarını bildirir. Bunların Horasan'a ilk göçü 1510 yılında, Şah İsmail döneminde gerçekleşmiştir. Bu göç sırasında Merv şehrine yerleştirildiler. İkinci göç ise büyük göç sırasında gerçekleşmiş ve aşiret Aladax Sıradağlarının güney ve kuzey eteklerine yerleştirilmiştir. Bu aşirete mensup Pehlivan Begê Mamyanlû'nun, Herat'ın alınmasında önemli bir rolü olmuştur. Selîm Begê Mamyanlû

ise, özellikle Nadir Şah'ın Osmanlılarla savaşlarında öne çıkmıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra söz konusu aşiret güçlü bir lidere sahip olmadığı için Kuzey Horasan'ın farklı şehir ve köylerine dağılmıştır. Bunlardan bir kısmı Dergez'in Derûnger Ovasına ve buradaki Bahadurxan köyüne yerleşmiş, diğer bir kısmı ise Aladax ve Salûk sıradağlarının güney eteklerine göç ederek Esferayîn, Cacerm ve Şehrê Şeqan nahiyelerinin kuzey köylerine yerleşmiştir. Kaçar döneminin başlarında Mamyanlû aşiretinin yönetici obası, Şeqan'dan Derkêş'e göç eder. Onlardan bir kısım Semelqan Ovasının kuzeydoğusunda yer alan Kerik köyüne göçerek burada 720 rakımlı Kerik köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde bu kalede 20 hanenin yerleşik olduğu kaydedilmiştir. Mamyanlû aşireti günümüzde Bocnûrd, Aşxane, Meşhed, Tahran, Veramîn, Dergez ve Esferayîn şehirleri ile Kuzey Horasan'ın Kerik, Çexnaqlû, Hesenmest, Îslamabad, Şeqan, Derkêş, Haver, Qelexan, Şehrabadê Kurd, Tûy, Kelatê Elî Merdan Xan, Çarbîd, Necefabad, Derbend, Qulî, Mîhmanek ve Beyarê Kurd ile Orta Horasan'ın Bahadur Xan ve Şemsxan köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar. Qereçûrlû, Qerecûrlû, Elîzade, Ebbasiyan, Îzzetxah, Kemalî, Ruhperwer, Ruhanî ve Evezniya gibi soy isimlerini kullanırlar. Türkay, Diyarbekir vilayetinde konargöçer olan Maman aşiretinden söz eder. Yine Gerger sancağında Mamekan ve Muş ve Hasankeyf'te yaşayan Mamekî adlı cemaatler söz konusudur. Halen Ağrı'da yaşayan Meman adlı bir aşiret bulunmaktadır. *Aşiretler Raporu*'nda Memani veya Mamanlı adıyla (Şafiî/Kurmancî; Ağrı-Patnos), Memanî adıyla (Şafiî/Kurmancî; Erzurum-Hınıs), Meman veya Memokan adıyla (Şafiî/Kurmancî; Şırnak-Cizre, Şırnak-İdil) ve Memanlı adıyla (Şafiî/Kurmancî; Van-Erciş) anılmaktadır. Öte yandan bugünkü Dersim (Tunceli) il merkezinin kurulduğu bölgenin adı Mamekiyê'dir.

Milûran: (Melûran) Büyük göçle Semelqan Ovasına yerleştirilirler. Genelde Mane-Semelqan'ın Qelê Necef, Molla Hesen ve Qeremûsella köylerinde yaşar ve Kürtçe konuşurlar.

Mîhmanekî: (Mehmanekî) Irak Kürdistanı ile Van şehri havalisi kökenlidir. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey etekleri ve Semelqan Ovasına yerleştirildiler. Aşxane'nin 7 km güneybatısındaki 880 rakımlı Mîhmanekî kalesini inşa ettiler. Bu aşiret iki obadan oluşur:

1. ***Gelêdar:*** Konargöçer olan bu obanın yaylakları Aladax Sıradağları, kışlakları ise Semelqan ve Qere Meydan ovalarıydı. Bu oba iki kola ayrılır: Hesen ve Emanullah.

2. ***Mîhmanekî:*** Yerleşik olan bu oba, daha çok Mîhmanek köyü ile Aşxane şehrinin civar köylerinde yaşar. Nasreddin Şah döneminde söz konusu köylerdeki hane sayıları 20 olarak verilmiştir.

Mîhmaneki aşireti günümüzde Bocnûrd ve Aşxane şehir merkezleri dışında Mîhmanek, Îslamabadê Kurd, Ensar ve Beyarê Kurd köylerinde yerleşiktir. Kürtçe konuşurlar.

Mûsellû: (Mûselle, Mûsaelû, Mûsalû) İran Kürdistanı'nın Musul havalisi ise Türkiye Kürdistanı kökenlidir. 1507 yılında Şah İsmail Elbistan'a, Alaüddevle'nin üstüne yürümüş ve buradaki kimi aşiretleri Herat ve Şiraz'a göçertmiştir. Bu kuşatma ve göçertme sırasında Mûsellû aşiretinin lider varisi Emîr Xan bin Gulabî bin Emîr Begê Mûsûlû, Şah İsmail'e desteğini açıklamıştır. Bu aşiretin Akkoyunlularla da yakın ilişkileri bulunuyordu. Aynı şekilde 1510 yılında Şah İsmail'in emriyle Musul vilayeti civarından Kuzey Horasan'daki Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirildi. Ünlü Kürt tarihçisi Şeref-Xan Bedlîsî'nin annesi, Emîr Xan bin Gulabî bin Emîr Begê Mûsûlû'nun kızıdır. 18. yüzyıl ortalarında Nadir Şah, Mûsellû aşiretinden bazı grupları Semelqan'dan Azerbaycan'ın Heştrûd, Şahîndeş, Teqab ve Çaroymak nahiyeleri ile Koç Kale ve Arapşah köylerine göçertmiştir. Bu göçün üstünden 300 yıl geçmiş olmasına rağmen

göçertilen bu kol halen de Kurmancî konuşur. Bu kol Şiîdir. Yukarıda sayılan şehirler dışında Kuzey Horasan'da kalanlar Bocnûrd şehir merkezi ile Bocnûrd, Esferayîn ve Mane-Semalqan'a bağlı köylerde yaşarlar. Türkay "Yörükân Tâifesinden" diyerek bir Mûsâlar/Mûsâlı, Mûsâlu/Mûsalu Türkmânı adlı cemaatlerden söz etmekte ve yerleşim yerleri olarak Ordu, Saruhan (Manisa), Rakka, Şam, Hama, Humus, Karahisâr-ı Şarkî'yi (Giresun-Şebinkarahisar) göstermektedir.

Pîzekî: (Pîzkî, Biskî, Vîzekî) Van havalisi kökenlidir. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey etekleri ile Semelqan Ovasına yerleştirildiler. 18. yüzyıl ortalarında Nadir Şah'ın emriyle bu aşiretten bazı gruplar Germxan ve Semelqan'dan Meşhed ve Çinaran'a göç ettirilmiş, Çinaran'daki Bîzekî köyünü yerleşim yeri olarak belirlemişlerdir. Hekîm Memalîk, *Ruznameyê Seferê Xorâsân* (1356/1977, Tahran) adlı eserinde Culayî bölgesinin Bizekî adıyla ünlü olduğunu ve burada Bîzekî Kürtlerinin yaşadığını belirtmiştir. Nasreddin Şah döneminde 50 süvarisi olan Bîzekîlerin 200 haneden oluştukları ve başlarında Fethullah Xanê Pîzekî'nin bulunduğu aktarılır. Pîzekîler Mane-Semelqan, Qoçan, Meşhed, Çinaran, Şehrekê Gulbahar ve Tahran şehir merkezleri dışında yoğunlukla Çeşmegîlas, Vekîlxan, Seyîdabad, Tevîl, Xunabad, Qerecengel, Mûhsînabad ve Gelmekan köylerinde yaşarlar. Yoğunlukla Farsça ve biraz da Kürtçe konuşurlar. Ana kıtaya baktığımızda birkaç adla karşılaşıyoruz. Türkay bunların adları ve yerleşim yerleri hakkında şunları aktarıyor: Bizekî: Erzurum Eyaleti. Bizikî: Erzurum ve Rakka eyaletleri. Bizikî-i Geylan: Rumkal'a kazası (Rakka sancağı), Adıyaman-Samsat, Urfa, Urfa-Siverek ve Maraş. Bizikî-i Haran: Rakka. Bizikî-i Mintanlu: Rakka, Maraş. Bizikî-i Rişvan: Bizikî-i Geylan'la aynı yerler.

Qarsanlû: (Garsanlû) Kars kökenlidir. Büyük göçle Babulend Dağının kuzey eteklerine yerleştirilirler. Bocnûrd'un 41 km güneyinde, 1120 rakımlı Nave köy-kalesini inşa ettiler.

Kaçar döneminin başlarında bu aşiretten bazıları Mane-Semelqan'ın Mane köyleri ile Dergez'in Derûnger ve Şîrvan'ın Quşxane bölgelerine göç ettiler. Nasreddin Şah döneminde aşiretin merkezi sayılan Nave kalesindeki hane sayısı 40 olarak kaydedilmiştir. Günümüzde Bocnûrd, Dergez, Şîrvan ve Meşhed şehir merkezleri ile yoğunlukla Nave, Şuhedayê Nave ve Kelanter köylerinde ikamet ederler. Ayrıca Şîrvan'ın Quşxane nahiyesi ve köyleri ile Dergez'in Derûnger nahiyesinde dağınık olarak yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtaya baktığımızda ise, Erzurum vilayetindeki Karsin, Kersan, Siirt-Eruh ilçesi ile Diyarbekir vilayetinde Gerisan-Karisan aşiretiyle karşılaşıyoruz. Dersim-Nazımiye'de ise Alevî olup Kürtçe (Zazaca) konuşan Karsanlı aşireti dikkati çeker.

Qeremûsellû: (Qeremûsalû) Büyük göçle gelip Semelqan Ovasına yerleşirler. Nadir Şah döneminde bunlardan büyük bir grup Doğu Azerbaycan'a göç ettirilmiştir. Qeremûsella köy-kalesini (günümüzde Semîne denir) inşa ettiler. Bu köy-kale dışında Mehabad, Meraxe, Heştrûd, Miyandab gibi Doğu Azerbaycan'a bağlı il ve ilçelerde dağınık halde yaşarlar. Azerî Türkçesi ile Kurmancî Kürtçesi konuşurlar.

Quruçanlû: (Qurucanlû) Van civarındandır. Evliya Çelebî'nin yazdığına göre Hîzol aşiretinden olup Bazîd şehri dolaylarında Eşref Begê Beyazîdî'nin yönetiminde yaşarlar. Büyük göçle gelip Babulend Dağının kuzey etekleri ile Qirikova ve Şîrvan'ın Quşxane nahiyesi civarındaki ova köylerine yerleştiler. Bocnûrd merkezin 60 km kuzeyinde, 1050 rakımlı Qelecik köy-kalesini inşa ettiler. Türkmen saldırılarına karşı 330 yıl boyunca ön cephelerde yer almışlardır. 18. yüzyıl ortalarında Nadir Şah, bu aşiretten bazılarını Doğu Azerbaycan'ın Eher ve Eresbaran bölgesi ile bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan'a göçertmiştir. Sehamuddewle Heyder Kulî Han (hükümdarlık yılları: 1858-1871), Dergez'in kuzey sınır hattını korumaları için bu aşiretin Bocnûrd'un

Qelecik köyünde mukim olan yaklaşık 40 hanesini söz konusu bölgeye göçertmiş, bugünkü İran ve Türkmenistan sınırındaki Hesen Ketxuda kalesine yerleştirmiştir. Nasreddin Şah döneminde bu aşiretin merkez yerleşim yeri olan Qelecik köyünde 40 hanenin sakin olduğu bildirilmiştir. 1923 yılında bölgede yaşanan büyük depremde aşiretin pek çok köyü büyük zarar görmüştür. Quruçanlûlar günümüzde Bocnûrd, Şîrvan, Dergez, Eresbaran, Eher, Erdebîl, Tebriz ve Meşhed şehir nerkezleri başta olmak üzere, sayılan köylerin yanı sıra Horasan'da Qelecikê Bozorg, Qelecikê Kuçek, Îzmanê Îlya, Îzmanê Siflî, Helwaçeşme, Cengah, Çûrçûrî, Yengî Qelê ve Hesen Ketxuda, ayrıca Azerbaycan ve Erdebîl'in Qişkadax ve Kuruçay köylerinde yaşarlar. Kuzey ve Orta Horasan'da yaşayanlar Kürtçe konuşurken Doğu Azerbaycan ve Erdebîl'dekiler Azerî Türkçesi konuşur.

Serwerlû: (Serwelî, Sewleklû, Selevklû) Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle Babulend (Baba Bulend) Dağının kuzey eteklerine yerleşerek Bocnûrd'un 55 km kuzeybatısında, 1050 rakımlı Serwerlû köy-kalesini inşa ettiler. 17. yüzyıl ortalarında bu aşiretten bazıları Bocnûrd bölgesinden Dergez, Kelat ve Miyab ovasının kuzey sınır hattına göç etmiştir. Seyîd Âlî Mîrniya, *Serzemîn ve Merdumê Dergez* (1381/2002, Meşhed) adlı kitabında bu aşireti yanlışlıkla Afşar Konfederasyonunun alt kollarından biri olarak göstermiştir. Aynı şekilde Tewehudî de bu aşireti Şervanlû veya Şîrvanlû olarak göstermiştir ki bu da tartışmalıdır. Doğrusu "Serwerlû" olmalıdır, zira Bocnûrd Kürtleri onlara Selûlî veya Serwerî diye hitap ederler. Dergez'deki Afşar Konfederasyonuna dâhil olanlar da aslen Bocnûrd'dan göçenlerdir. 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümüyle birlikte Serwerlû aşireti art arda gerçekleşen Türkmen saldırıları karşısında zayıflamış ve güçlü bir liderlikten yoksun olmaları nedeniyle Kuzey Horasan'ın değişik yerleşkelerine dağılmışlardır. 1855 yılında Kara Batur liderliğindeki Teke Türkmenleri Serwerlû, Quruçanlû ve

Reşvanlû aşiretlerinin Bocnûrd'un kuzeyindeki yerleşim yerlerine saldırmış, yaşanan savaşta pek çok Kürt gibi Serwerlû aşiretinin o dönemdeki lideri Eraz Mergan Serwerlû'yu da öldürmüşlerdir. Nasreddin Şah döneminde Germxan idarî bölgesi sınırları içinde kalan Serwerlû kalesindeki hane sayısı 15 olarak kayıtlara geçirilmiştir. Aynı dönemde Sîranlû, Cerîstanî (Tuper Alî), Reşvanlû (Quşxaneyî) ve Quzlû (Ereb) aşiretlerinden bazı haneler Serwerlû köy-kalesinde yaşamışlardır. Günümüzde bu aşiret Bocnûrd, Dergez ve Meşhed şehir merkezleri ile Bocnûrd'un Selûklû (Selûlî), Qelecik ve Şahocax, Mane-Semelqan'ın Kelayîn ve Tupçinar, Dergez'in Derbend ve Miyab köylerinde yaşarlar. Bocnûrd'da Kürtçe konuşan aşiret mensupları, Dergez'de Türkçe konuşur.

Sûrkanlû: (Siverekanlû) Siverek kökenli bir aşirettir. Öte yandan Mehmet Ali Ünal'ın aktardığına göre Çemişgezek sancağında Zervereklü adlı bir aşiret bulunmaktaydı. *Tezkîretu'l-Mulûk*'ta Kürt ve Lor aşiretlerinin şubesi olarak gösterilir ve Kürdistan, Kirmanşah ve Loristan eyaletlerinde yaşadıkları belirtilir. Sedîq Sefîzade, *Tarîxê Kurd û Kurdistan*'da (Tahran, 1378/1999) bu aşiretin Sultan Huseyn Safevî'nin emriyle Qoçan'dan Kürdistan'a göçertilerek Şarîzor, Merîvan, Bilwar ve Sine civarına yerleştirildiklerini yazar. İranlı Kürt yazarlara göre Zazaca mevlit yazarı Usman Efendiyo Babij, bu aşirete mensuptur. Büyük göçle Türkiye Kürdistanı'ndan Kuzey Horasan'ın Aladax Sıradağlarının kuzey etekleri ile Germxan Ovasına yerleştirildiler. Bocnûrd merkezinin 27 km kuzeyindeki Sîverekanlû köy-kalesini inşa ettiler. Sonraki yıllarda onlardan bazı gruplar Çinaran ve Semelqan ovalarına göç ederek buradaki Baba Eman ve Mîhmanek köylerine yerleştiler. Nasreddin Şah döneminde Germxan'ın Sîverek kalesindeki nüfus, 30 hane olarak kayda geçirilmiştir. Günümüzde Bocnûrd, Meşhed ve Aşxane şehirleri başta olmak üzere Sûrek (Sîverek), Necefabad, Abdullahabad, Baba Eman, Mîhmanek, Serçeşme, Qişlak ve Uzun Bîce köylerin-

de yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Türkay Rakka ve Diyarbekir eyaletlerinde yaşadıklarını yazarken, El-Kurdî, Ürdün'deki Zerqa ve Irbîd'de Siwêrekî aşiretinin meskûn olduğunu yazıyor. Mardin-Derik'teki Sorkan aşiretini de anabiliriz.

Şahbazlû: (Şehbazeklû) Van yöresindendir. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey etekleri ile Semelqan Ovasına yerleştiler. Aşxane'nin 25 km batısındaki 877 rakımlı Şehrabadê Kurd köy-kalesini inşa ettiler. Feth Ali Şah Kaçar döneminde bu aşiretten bir grup Şîrvan'ın Tekmeran Ovasındaki Kolanlû köyüne göç etmiştir. Günümüzde buradaki Şahbazlûlar, "Cîhangirî" soy ismini kullanırlar. Bu aşiretten bir başka grup ise Çinaran şehrine göç etmiş, ardından oradan da Qoçan'ın kuzeyine giderek burada Înce Şahbaz köy-kalesini inşa etmiştir. Nasreddin Şah döneminde bu aşiretin merkezi olan Şehrabadê Kurd kalesi için verilen hane sayısı 20'dir. Nasreddin Şah döneminin ortalarında Dîranlû, Kîkanlû, Zaxorî ve Cûkanlû aşiretlerine mensup aileler Şehrabadê Kurd köyüne yerleşmişlerdir. Şahbazlû aşireti iki obadan oluşur:

1. ***Began:*** Bunlar aslen Şehbazek Qereçûrlû'nun çocuklarıdır. Genellikle Bocnûrd şehri ile Şehrabad (eski Şehrabadê Kurd) köyünde yaşarlar. Sedeqatî soy ismini kullanırlar.

2. ***Ewam:*** Şahbazlû aşiretinin büyük kısmı bunlardan oluşur. Bocnûrd, Şîrvan, Qoçan, Meşhed ve Tahran'da yaşarlar.

Şahbazlû aşireti üyeleri yukarıdaki köy ve şehirler dışında Şîrvan'ın Înce Seblaxê Qoçan ve Kulanlû ile Germxan'ın Qazî Germxanî Quştepe ve Qerexan Bendî köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtaya baktığımızda ise Şeyhbozan/Şeyhbuzun ya da yaygın Kürtçe telaffuzu olan Şêxbizin aşireti ile karşılaşıyoruz. Türkay "Konar-Göçer Ekrâd Tâife-

sinden" deyip yaşadıkları yerleri şöyle gösteriyor: "Haymana Kazâsı (Ankara Sancağı), Ankara, Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Şam, Palu, Kütahya, Kengıri Sancakları, Mardin Kazâsı (Diyarbekir Eyâleti), İskilib Kazâsı (Çorum Sancağı), Çerkes Kazâsı (Kengıri Sancağı), İznikmid [İznik'in eski adı] ve Geyve Kazâları (Kocaeli Sancağı)." *Aşiretler Raporu*'nda Erzurum'un Oltu, İspir ve Tortum ilçesinde Hanefî olup Kurmancî konuşan bir "Şıhbizinli" aşiretinden söz edilmektedir. Aynı şekilde Xaneqîn'de bir Şêxbizinî kolu anılmaktadır.

Şîrû: Büyük göçle Kuzey Horasan'ın Germxan ve Şehrê Hîsar bölgelerine yerleştirildiler. Bazıları ise Germxan civarındaki diğer köylere dağılmışlardır. Kürtçe konuşurlar. Reşwanlû bahsinde görüldüğü gibi Bedlîsî onları Reşwanlûlardan bir grup sayar. Öte yandan Malatya'nın Pütürge ilçesi, nahiye iken Şîrû/Şîro adını taşıyordu. Halen aynı bölgede Şîrû Çayı bulunmaktadır.

Xanbudaxî: (Xanbudaqî) Van dolaylarından gelmedir. Safevî devletinin kuruluşu ile İran içlerine göç ettiler. Büyük göçle Aqmeşhed Dağının güney etekleri ile Çinaran Ovası, Taxtê Ertiyan ve Şîrvan'ın Zewarûm Ovasına yerleştiler. Bocnûrd'un 15 km kuzeydoğusunda yer alıp sonraki yıllarda Pîxû adını alan 1160 rakımlı Xanbudax köy-kalesini inşa ettiler. Kaçar döneminde çeşitli iç göçler yaşayarak buradan Nudê, Ebdabad, Çinaran, Toraqê Turk, Kuhkemer, Esfîdan, Bozabad, Dersûfiyan ve Xudamî köylerine dağılmışlardır. Nasreddin Şah döneminde Pîxû kalesinde yerleşik hane sayısı 20 olarak verilmiştir. Mahalli aksakallıların verdikleri bilgiye göre Canbudaqlû ve Xanbudaxlû aşiretleri iki kardeşten gelir ve ilk yerleşim yerleri Kuhkemer ve Pîxû köyleridir. Bazıları ise Xanbudax aşiretinin Horasan'da ilkin Şîrvan'ın Ebdabad köyüne yerleştiğini, daha sonra Pîxû kalesine göç ettiklerine inanırlar. Bir başka yerel inanışa göre bu aşiretin merkezi Pîxû köyünün kuzeydoğusundaki Yeksefîdad kalesi-

dir. Söz konusu kale Türkmen saldırılarıyla yıkılınca buranın sakinlerinin pek çoğu öldürülmüş ya da esir alınmış, geri kalanlar ise şimdiki Pîxû'yu inşa etmişlerdir. Günümüzde Bocnûrd, Şîrvan, Meşhed ve Tahran şehirleri ile yukarıda belirtilen köyler dışında Cemî, Nût ve Huseynabad köylerinde yaşarlar. Türkçe ve Kürtçe konuşurlar.

Ziyanlû: Büyük göçle Veramîn'in Hesenabad, Elîabad, Celîlabad ve Qelê Xerabe köylerine yerleştirildiler. Feth Ali Şah Kaçar döneminde bu aşiretin bazı mensupları bilinmeyen nedenlerle söz konusu köylerinden Kuzey Horasan'ın Keşanek, Şehrê Germê ve Semelqan Ovasındaki diğer köylere dağılmışlardır. Bocnûrd, Veramîn, Tahran ve Germe şehir merkezleri dışında yukarıdaki köylere ilaveten Keşanekê Almê köyünde yaşarlar. Kürtçe ve Farsça konuşurlar. Genellikle Ziyanlû ve Qereçûrlû soy isimlerini kullanırlar.

II.C. Şadlû/Şadî Konfederasyonu

(Şadilû, Şadîlû, Şadellû, Şadî, Şedadî) Horasan bölgesinin güney çeyreğini kapsamaktadır. Horasan'dan Suriye'ye ve Kafkaslardan Mısır'a kadarki bölgede yaşayan Şadîlerle ilgili olarak bulabildiğimiz en eski kayıt, MS 980'li yıllara uzanıyor. Söz konusu yıllarda Musul civarında on bin kişilik bir ordu ve büyük bir kaleye sahip olan Kürt Şaddat adlı birinden söz ediliyor (Poladyan 1991:57). Ahmed Kesrevî, Şeddadîleri Rewadîlerin bir kolu olan Kürtler olarak kaydeder. Kesrevî, pek çok oryantalistin aksine Kürt olduklarını, ama Rewadî olmadıklarını yazar. Ona göre Rewadîlerin kolları olan Vehsûdan ve Memalanların Şedadîlerle bir ilgisi yoktur. Kesrevî, Şedadîlerin eski İran'ın yerli bir halkı olduğunu, atalarının ise Tazîkistan'dan (Tacikistan) Azerbaygan'a

(Azerbaycan) geldiklerini yazar (Kesrevî 1927:296; Daha geniş bilgi için BKz. aynı kitap, s. 285-366). Mehmet Teker ise şöyle yazıyor:

> Sadulu veya Şadili aşireti, tarihte 12 Kürt boyu ile birlikte Gence başşehir olmak üzere 250 yıl boyunca ayakta kalan bir devlet kurmuşlardır. 1076 yılında Selçuklular ve 1174 yılında da Moğollar tarafından yıkılan bu devletten sonra Kürt boyları, onbinlerce çadırlık bir göçle Çakanlu kolu ve diğer büyük kolu olan Alhas kolu ile birlikte Horasan üzerinden İran ve Hakkari'ye, oradan da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine dağılmışlardır. Selahaddin-i Eyyubi bu aşiretin Revandi kolundandır. Aslında bu aşiret topluluğuna tarihçiler "Sadic aşiretler topluluğu" demektedirler. Sadulu veya Şadililer'in Kassit Kürt boyundan oldukları büyük bir olasılıktır ve Alhas aşiretiyle de soyca akrabadırlar. Anadolu'da yerleşim yerleri genelde yan yanadır. Aşiretin bir kısmı Alevi, bir kısmı Sünni'dir. Konuştukları lehçe Kırmanci ve Zazaca'dır. (Teker 2006:82; özgün imlâ).

Mehmet Teker, Şadîlerin yerleşim yerleri için Erzincan'ın Refahiye ve Tercan ilçeleri, Erzurum'un Hınıs, Tekman, Çat ve Aşkale ilçeleri, Bingöl'ün Kiğı ilçesi, Sivas'ın Kangal ilçesi, Dersim'in Mazgirt ilçesi, Maraş'ın Afşin ve Göksun ilçeleri, Urfa'nın Suruç ilçesi ile Muş'un Varto ilçe ve köylerini sıralıyor (2006:82-86). Hasan Uğurlu Can ise, dağıldıkları bölgelerde değişik adlarla anıldıklarını yazar:

> Şadililerin adları yalnızca "Şeddadi" veya "Ravadi" şeklinde de değil. Şadililer zaman içinde değişik gruplar halinde yaşadıkları (şimdiki) İran, Azerbaycan ve Ermenistan'ın değişik yerlerinde, bu adlardan daha değişik ve başka adlarla da anılmışlardır. Örneğin Erivan civarında (kuzeyinde) "Şahdullular," Küçük Luristan'da "Şadililer," Cibal'de "Şadancanlar" ve "Şadilililer," Khalkhal (Xalxal)

> ile (sonraları) Divin çevrelerinde "Sa'dlular" şeklinde anılmışlardır ve Horasan'da da hala "Şadililer" adıyla bulunmaktadırlar. Şadililer Gence'de devlet kurdukları X. yüzyıldan itibaren de, "Gence Kürt Prensleri," "Ravadiler," "Şeddadiler" gibi adlarla anıldılar. Örneğin Cl. Cahen (zamanında dahi), 1040'lı yıllardaki bir olaydan dolayı Şadi Emiri Ebul Usvar Şavur'dan söz ederken "Gence ve Divin Kürt prensi" deyimini kullanır. (Can 2014:17; özgün imlâ)

Bu dağılımın Anadolu içlerine de yansıyan tarafları olmuştur. Kayseri ve Amasya Şadîlerinin 13 ve 14. yüzyıllardaki kültür ve siyaset hayatına önemli etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Can, Amasya Şadîlerinden söz ederken, bu olguyu ortaya koyar. Kayseri'deki Şadilîlere "Xoyî" dendiğini belirten Can, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî-i Şerîf*'ini "dizeleştiren" Hüsameddin Çelebi ile Bahaddin-i Kürdî'nin bu aileden olduğunu aktarır. Şadîlerinin bir bölümünün de batıya doğru ilerledikleri gözlemlenmektedir.

Can, Şadîlerin Kafkaslardan Dersim ve Erzincan bölgesine geldiklerini, bir bölümünün ise buradan başka bölgelere yayıldıklarını yazmaktadır. Can, biri doğrudan Şadî adını taşıyan 20 kol tespit ettiğini söylemektedir: 1. Butikan, 2. Canbegî, 3. Cibo, 4. Cûnan, 5. Çakan, 6. Gazî, 7. Güloğulları, 8. Qerbaşiyan, 9. Karsan, 10. Kobatan, 11. Kodan, 12. Kumsor, 13. Lalan, 14. Lertig, 15. Maskan, 16. Okçiyan, 17. Pulan, 18. Şadî, 19. Şeddad ve 20. Zimtek (2014:189). Yazar bu bilgilerden sonra her bir kolun hangi il, ilçe ve köylerde yaşadıklarını ayrıntılı olarak verir. İl bazında bakıldığında geniş bir coğrafya söz konusudur: Adıyaman, Bingöl, Diyarbakır, Dersim, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Maraş, Muş, Sivas, Urfa (2014:190-207). Öte yandan Kobanî'de Şeddadan adlı bir aşiret bulunmaktadır.

Horasan Şadîlerinden de bahseden Can, Rafael Blaga'dan aktarımla Horasan'daki Şadilîlerin zamanla Türkçe konuşmaya başladıklarını yazar (2014:37). Bunu alandaki araş-

tırmamızda doğruladığımızı söyleyemeyiz. Aksine Kürtlere komşu olan pek çok halktan insanların Kürtçe konuşabildiklerini gördük. Yine de asimilasyon söz konusu toplumun bir gerçekliğidir ve yoğun biçimde Farslaşan Kürtler söz konusudur. Ancak Türkçe konuşma veya Türkleşmenin daha alt düzeyde olduğunu belirtmek gerekir. Zira burada Özbek nüfusu çok azalmıştır ve var olan Türkmen nüfusunun neredeyse tamamı Sünnîdir. Dolayısıyla Alevî-Şiî Horasan Kürtlerinin Türkleşmelerini "gerektirecek" herhangi bir dinsel ve dilsel iktidar söz konusu değildir.

Horasan'daki Şadlû/Şedad/Şadîler Konfederasyonu'na bağlı aşiretlerin ana kıtadayken mi yoksa oraya yerleştikten sonra mı söz konusu konfederasyonun çatısı altına girdiklerini bilmiyoruz. Ama buradaki pek çok aşiret Şadî konfederasyonun üyesidir. Toplam 12 aşiret ile 18 koldan oluştuklarını yazan kaynaklar vardır. Nüfusları 275.000 kişi olarak tahmin edilmektedir.

Rehmetî'nin çizdiği çerçeve, daha içeridendir. Ona göre Şadîler Türkiye Kürdistanı, Ermenistan ve Doğu Azerbaycan arasındaki bölgedendir. İbnu'l-Esîr ve klasik dönemin pek çok tarihçisine göre de Selahaddîn Eyyûbî'nin de mensup olduğu aşirettir. Safevîler döneminde Şah İsmail'in safında yer almışlardır. Bedlîsî, Şadlû konfederasyonunun Şah Tahmasp döneminde Küçük Loristan vilayetinde yerleşik olduğunu, ama Lorların bir kolu olmadığını yazar. *Tadhkirat al-Mulûk*'ta Şadlûların 16. yüzyılda Ararat (Ağrı) Dağı civarında sakin oldukları belirtilir. 1596'da Şah Abbas tarafından Zaferanlû ve Qereçûrlû konfederasyonuyla birlikte Güney Kafkasya'dan Azerbaycan'a, oradan da Horasan'ın kuzeybatısına göçertildiler. Safevî şahlarından Şah Sultan Hüseyin döneminde Axal bölgesi Kürtleri, günümüz Türkmenistan sınırları içlerinden daha güneye göç etmek zorunda kalmışlardır. Îtimadu's-Saltana'nın verdiği bilgilere göre Axal'dan Buhara ve Ergenci Türkmenlerinin saldırısı sebebiyle Kürtler Qoçan, Şîrvan, Bocnûrd ve Semelqan'a gelerek buradaki

Geralileri yerlerinden çıkarıp buraları mesken edinirler. Çemişgezek Kürtlerinin temsilcisi olan Mehrab Beg bin Şahqulî Sultan'ın oğlu Qara Xan, o dönem Kürtlerinin liderliğini yapıyordu ve Şîrvan'ı merkez edindi. Ayrıca Zaferanlû, Şadlû, Kawanlû, Amarlû ve Qereçûrlû Kürtlerinden 40 bin haneyi adı geçen şehirler ve çevrelerine yerleştirdi. Qorçî Yusuf, bu bölgeye yerleşen Şadlû Konfederasyonunun liderliğini üstlenmiştir. Söz konusu bilgi, *Alemârâyî Abbasî*'de şu cümle ile belirtilir: "Yusuf Sultan, Çemişgezek Kürtleri ilinin mîri ve Habûşân [Qoçan]'ın emiridir." Yusuf Sultan, Şah Abbas tarafından vergiden muaf tutuldu. Şah Abbas'ın ölümünden sonra Horasan valisi Menuçerh Han, Kürtlerden vergi almak isteyince aralarında ihtilaflar oluştu. Bunun üzerine Kürtlerin liderliği Şadlûlardan alınıp Zaferanlûlara verildi, ancak Şadlûların liderliği Yusuf Sultan'ın oğlu Necef Alî Beg ve ailesinde kalmaya devam etti.

Safevîlerin yıkılmaya yüz tuttuğu dönemde yönetim ile yakın ilişkiler geliştirmeleri, mevcut yönetim boşluğundan yararlanıp iktidar kuran Feth Ali Han Kaçar'ın Kürtlere karşı olumsuz yaklaşımına sebebiyet vermiş, bunun üzerine Kürtler Nadir Şah'ın etrafında toplanmıştır. Nadir Şah tahta geçip Osmanlılara karşı zaferler elde ettikten sonra Horasan Kürtlerine ağır vergiler yükler. Onlara yönelik geniş bir harekâta geçtiği dönemde, 1747'de, Cemadi'el-Sani ayının 11'inde (19 Haziran) Kürtler tarafından çadırında öldürülür. Söz konusu harekât sırasında Kürtlerin Bocnûrd, Aladax ve Esferayîn çevrelerinde savaş pozisyonu aldıkları belirtilmektedir.

Şah Pesend Xanê Afxan (Abdulah Xanê Fulfulzayiyê Dîvanbegî) liderliğindeki Afganların 1753 yılında bölgeye yönelik saldırısında söz konusu kuvvetle tek başlarına savaşamayacaklarını gören Kürtler, Şadlû lideri Tulî Xan, Amarlû lideri Îsa Xanê Kurd ve diğer ileri gelenler Kaçar şahı Muhammed Hasan Han-ı Kaçaran'a değerli hediyeler göndererek yardım isterler. Söz konusu şah, 4000 kişilik orduyu

yardıma göndererek Mezînan Ovasındaki savaşta Afgan kuvvetlerinin geri püskürtülmesini sağladı. Bir süre sonra Ağa Muhammed Han-ı Kaçar, Lutfalî Xanê Zend'e karşı başarılar elde eder ve Şiraz'ı ele geçirdikten sonra 1795'te Horasan'ı ele geçirme amacıyla harekete geçer. Meşhed ve İsfahan'a girdikten sonra Şadlû lideri Îbrahîm Xanê Şadlû 50 atlıyla kendisini karşılamaya gelse de Ağa Muhammed Han-ı Kaçar onu ailesiyle beraber Tahran'a sürer. Ancak bu sürgün fazla düşman kazanan Ağa Muhammed Han-ı Kaçar'ın ölüm sebeplerinden biri olur. Ölümü üzerine Îbrahîm Xanê Şadlû dönerek Bocnûrd ve Esferayîn'in vilayetlerinin iktidarını yeniden alır.

İncelediğimiz kaotik tarihsel süreçte eğer bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Zaferanlûların daha ılımlı ve yer yer pragmatik diplomasi yürüttükleri, Şadlûların ise zaman zaman mevcut otoriteye karşı daha isyancı bir politika benimsedikleri gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Sünnî Özbek ve Türkmen saldırıları, Kuzey Horasan'daki Kürt yerel otoritelerinin birlik içinde kalmalarını sağlamıştır denebilir. Nitekim 1864'te Nasreddin Şah'ın yönetimine biat etmeyen Esterabad yerel hükümeti, gücünün zirvesinde olan Şadlû lideri Heyder Qulî Xan tarafından alınınca, söz konusu bölge de Şadlûlara verilir. Bununla birlikte iki baskın Kürt grubu olan Zaferanlûlarla Şadlûlar arasında hiçbir çelişki olmadığı söylenemez. Uzun süreç boyunca pek çok defa karşı karşıya geldikleri ve ciddî ihtilaflar yaşadıklarını not etmek gerekir. Her iki îlxanlık da Kaçar yönetiminin ortalarında idarî yapının değişmesiyle valilik ve kethüdalık adı altında devam eder ve özerkliklerini büyük ölçüde yitirirler. Baba Rıza Han Pehlevî döneminde bölgenin idarî ve askerî yapısı değiştirilir. General Muazez Şadlû, beraberindeki 6 Kürt komutanla birlikte (Muhamed Bahadur Xanê Qereçûrlû, Reza Xanê Kîkanlû, Cafer Xan, Abdulla Xanê Şadlû, Esedullahê Şadlû ve Huseyn Qulîxanê Qereçûrlû) 1925 yılında Meşhed'de idam ettirilir ve Şadlûların Kuzey Horasan'daki yaklaşık 350 yıllık

hâkimiyetlerine son verilir. Söz konusu dönemde Şadlû liderleri kronolojik sıra ile şunlardır:

1. Tehmurad Şadlû
2. Sultan Qorçî Yusuf (Yusuf Sultan)
3. Necef Alî Beg
4. Emîrgunê Beg
5. Tulî Xan
6. Cafer Qulî Beg
7. Necef Alî Xan
8. Cafer Qulî Xan
9. II. Tulî Xan
10. II. Emîrgunê Xan
11. III. Tulî Xan
12. Îbrahîm Xan
13. II. Necef Alî Xan (Îlxanî)
14. Cafer Qulî Xan (Îlxanî)
15. Heyder Qulî Xan (Sehamuddewle)
16. Yar Muhemed Xanê Şadlû

Yıllara göre sefername yazarlarından ve tarihçilerden elde edilen bilgiler ışığında Şadlûların nüfusu ise şöyle tahmin edilmektedir:

MacGregor	1879	22.000 kişi
Yate	1890	50.000 kişi
Dr. Mesûd Keyhan	1932	18.300 hane
Ahmed Îhtîsabiyan	1936	5500 hane
Henry Field	1938	75.000 kişi
Gunther Nollau ve Hans Jurgen Wiehe	1960	200.000 kişi
Baba Merdox Kurdistanî	1974	18.000 hane
Elî Rehmetî	2000	350.000 kişi

Muntexebu'l-Mulûk lakabıyla bilinen Muhemed Qulî Xan, *Kenzu'l-Musafirîn fî Wesfi'l-Biladî Şîmalî Xorâsân* adlı yazma eserinde Şadlû Konfederasyonunun 33 aşiretinden söz eder. Ancak bu 33 aşiretten bazıları Türk asıllı, bazıları Tat asıllı, bazıları ise diğer 7 konfederasyon ve federasyonun alt kolları olan Kürt aşiretleridir:

17. Qilîçanlû
18. Xanbudaqlû (Qereçûrlû alt grubudur)
19. Canbudaqlû (Qereçûrlû alt grubudur)
20. Qomperanlû/Xemperanlû
21. Metranlû (Dîranlû alt grubudur)
22. Keçlanlû/Keçelî/Quçûlanlû
23. Dîranlû
24. Boxanlû
25. Kîkanlû (Horasan'daki büyük Kürt federasyonlarından biridir)
26. Xenzeranlû
27. Peserkanlû
28. Ereb (Kuzey Horasan'da yerleşik bir Arap aşiretidir)
29. Pehlevanlû (Zaferanlû alt grubudur)
30. Utanlû
31. Germabî (herhangi bir konfederasyona bağlı olmayan bir Türk aşiretidir)
32. Elîkanlû (bunlar Qemperanlû alt grubudur)
33. Butaliblû
34. Sîranlû
35. Qeremeqsûdlu (Geraili Türkmenlerindendir)
36. Duruxanlû/Durukanlû
37. Îzollû/Îzanlû/Hîzol/Hîzolanlû
38. Xuperanlû (Qemperanlû alt grubudur)
39. Kuranlû
40. Temûrdaşlû/Tîmûrtaş/Temûrtaş (herhangi bir konfederasyona bağlı olmayan bir Türk aşiretidir)
41. Türkgeraylû (Geraili/Geraylû büyük bir Türkmen konfederasyonudur)

42. Çekînî/Çegnî (herhangi bir konfederasyona bağlı olmayan bir Kürt aşiretidir)
43. Buxayrî (Geraili Türkmenlerinden bir gruptur)
44. Sûrkanlû (Qereçûrlû grubudur)
45. Qurdanlû (Zaferanlû konfederasyonundaki Şêx Emîranlû alt grubudur)
46. Qereçûrlû (Horasan'daki üç büyük Kürt konfederasyonundan biridir)
47. Kankanlû
48. Razî (bağımsız bir Tat aşiretidir)
49. Berzanlû/Berazanlû (Qereçûrlû alt grubudur)

Şadlû konfederasyonu, irili ufaklı 40 aşiret, 79 oba ve küçük büyük yüzlerce koldan oluşur. Halen Bocnûrd, Mane-Semelqan, Esferayîn, Meşhed, Tahran, Veramîn, Demawend, Germsar, Şîrvan, Dergez, Kelatê Nadirî, Çinaran, Maku, Rûdbar, Qaîmşehr, Tekab, Çaroymak, Şahîndeş gibi yerlerde yaşarlar. İran genelinde toplam 400 bine yakın nüfusa sahiptir (Rehmetî 2017:156-78). Yukarıda da görüldüğü gibi büyük ve yaygın bir aşirettir. *Aşiretler Raporu*'ndan şu bilgileri aktarabiliriz: Elazığ-Karakoçan Şadıllı kolu (Hanefî/Kurmancî), Erzincan-Refahiye Şadıllı kolu (Alevî/Kurmancî-Zazakî), Erzurum-Hınıs ve Erzurum-Tekman Şadiyen kolu (Hanefî/Kurmancî), Erzurum-Çat ve Erzurum-Tekman Şadilli kolu (Alevî/Kurmancî), Maraş-Afşin Şadillı kolu (Alevî/Kurmancî), Maraş-Göksun Şadillı kolu (Alevî/Kurmancî), Sivas-Kangal Şadılı kolu (Alevî/Kurmancî), Dersim-Mazgirt Şadilli kolu (Alevî/Zazakî) ve Urfa-Suruç Şeddadi kolu (Hanefî/Kurmancî). Şeyh Dilo Belincân'ın iclas belgesinde de adları geçen Horasan'daki bu konfederasyona bağlı aşiret ve obalar şunlardır:

Baranlû: Baba Merdox ve Zekî Beg, bu aşiretin Siverek kökenli olduğunu yazarlar. Safevî devletinin kuruluşunda rolü olan Kürt aşiretlerinden biridir. Bu amaçla kendi bölgelerinden Azerbaycan'a gelerek Şah İsmail'in saflarına katılırlar.

Büyük göçle Azerbaycan'dan getirilip Qorqut Sıradağlarının güney eteklerine yerleştirildiler. Nasreddin Şah döneminin sonlarına kadar konargöçer şekilde yaşadılar. Bu tarihten sonra Timurtaş Türk aşireti ile Kîkanlû ve Pehlevanlû Kürt aşiretlerinin arasına karışıp onlarla birlikte Ribatê Qerebîl köy-kalesini yeniden inşa ederek yerleşik hayata geçerler. Yate, Nasreddin Şah döneminde 10 haneden oluştuklarını belirtir. Günümüzde Bocnûrd ve Meşhed şehirlerinin yanı sıra yoğunlukla Baladeşt ve Şeqan köylerinde yaşarlar. Türkçe ve Kürtçe konuşurlar. Türkay Rakka, Erzurum, Kars ve Çıldır'ı Baranî/Baranlı/Baranlu aşiretinin yerleşim yerleri olarak sayıyor.

Bedranlû: (Bedrî) İlk yerleri İran Kürdistanı'dır. Şah İsmail'in ordularına katılmak için Azerbaycan'a göçtüler. Onun safında Osmanlılara karşı girişilen savaşlara katıldılar. Büyük göçle birlikte Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirilince, Bocnûrd'un 20 km batısında, 1050 rakımlı Bedranlû köy-kalesini inşa ettiler. Nadir Şah döneminde Kuzey Horasan sınırlarını korumakta üstün başarı gösterdiler. Onlardan bir grup aynı dönemlerde Dergez'in Derûnger bölgesine göçüp Xelanlû köy-kalesini inşa ederken, başka bir grup ise Şîrvan'ın güneyine yerleşti. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî* kitabına göre, Nasreddin Şah döneminde Bedranlû kalesi 50 haneden oluşuyordu. Bu aşiret beş obadan oluşur:

1. ***Began:*** Bu oba aşiretin yönetici obasıdır. Bocnûrd'daki Yesavûlî Yesavûlbaşî aileleri bu obadandır. Tahran'daki Yasavûlî Sanat Materyalleri Merkezi de bu aileye aittir.

2. ***Badanlû:*** Bedlîsî'ye göre Cizre mîrlerindendirler.

3. ***Xeranlû:*** Genellikle Bedranlû köyünde yaşarlar. Bocnûrd şehri ile Dergez'in birkaç köyünde sakindirler. Türkay, ana kıtadaki yerlerini Diyarbekir Eyaleti şeklinde veriyor. *Aşiretler Raporu*'nda ise Dersim-Mazgirt'teki "Hıran" (Xeran) aşiretinden söz ediliyor.

4. ***Cacanlû/Caçanlû:*** Bedranlû köyü ile Bocnûrd'da yaşarlar.

5. ***Alîsûran/Alîsûranlû:*** Bedranlû köyü ile Bocnûrd'da yaşarlar.

Yukarıdaki şehir ve köyler dışında Meşhed, Tahran ve Şîrvan şehirleri ile Bocnûrd'un Tut köyü, Dergez'in Qelanlû, Şîrvan'ın Bozabad ve Xadimî köylerinde yaşarlar. 1000 haneden fazla olan aşiret Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşur. *Aşiretler Raporu*'nda Bitlis'te meskûn Bidri (Şafiî olup Arapça konuşur) aşiretinden söz edilir.

Bedvanlû: (Betvanlû) Büyük göçle Horasan'ın Aladax ve Salûk sıradağlarının güneyine yerleştiler. Bunlardan bir grup, 18. yüzyıl başlarında Dergez'e göç ederek buradaki köylere yerleşir. Halen Esferayîn ve Dergez şehirleriyle bunlara bağlı merkez köylerde ikamet ederler. Kürtçe ve biraz da Tatça ve Tûrkçe konuşurlar.

Botanlû: (Botan, Bûtanî/Botanî) Botan kökenlidir. el-Hamevî, "Buhtiye" adını "Beşneviye" ile birlikte anmakta ve şu bilgileri aktarmaktadır: "Zevzan [Zozan] vilayetinde oturan iki Kürt aşiretidir. Zevzan'ın müstahkem kalelerinde yaşayan Beşnevî ve Buhtî Kürt aşiretleridir." el-Hamevî, Zevzan'da yaşayanların Ermeni olduğunu, Kürtlerin ise burada topluluklar halinde yaşadığını ekliyor. Bir bölümü Şah İsmail döneminde bulundukları yerlerden İran içlerine getirildiler. Ardından büyük göçle birlikte Axurdax Sıradağlarının etekleri ile Mane Ovasına göç edip burada Botanlû köy-kalesini inşa ettiler. Bu kale Nadir Şah döneminin sonlarına kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak Şah Rûh-i Afşar döneminin başlarında mezkûr kale Özbek ve Türkmen saldırıları sonunda viran olmuş ve sakinleri Kuzey Horasan'ın farklı bölgelerine dağılmıştır. Botanlûlar günümüzde Bocnûrd ve Şîrvan şehir-

leri ile Bocnûrd'un Kesbayir, Şîrvan'ın Gîlyan ve Zevarûn ile Mane-Semelqan'ın Mane, Dergez'in Kepekan ve Dereyê Mîyankuh köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. *Aşiretler Raporu*'nda Botiyan adıyla Bingöl'de (Şafiî/ Zazakî konuşurlar), Butan adıyla Erzurum-Hınıs'ta (Hanefî/ Kurmancî) ve Butan-Botan adıyla Van-Başkale'de (Şafiî/ Kurmancî) meskûn oldukları yazılmıştır.

Butaliblû: (Butalî, Betaliblû) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Şah İsmail'e destek için gelip Tekab ve Heştrûd civarına yerleşirler. Büyük göçle birlikte onlardan bir grup Veramîn'e, oradan da Kuzey Horasan'ın Aladax ve Taxtê Erteyan (Nûde) sıradağlarının kuzeyi ile Germxan Ovasına yerleştirildiler. Bocnûrd'un 32 km doğusunda, 1370 rakımlı Nûde köy-kalesini Erteyan kalesinin yıkıntıları üzerine inşa ettiler. Ağa Muhammed Han Kaçar, 1795 yılında Horasan'ı ele geçirmek için yaptığı girişimler neticesinde bu aşireti Horasan'ın farklı merkezlerinden Demawend bölgesine sürmüştür. Bu bölgede ilkin Serdab'a yerleştirildiler. Yaşam için yeterli koşullardan yoksun bu bölgede üç yıl kalan aşiret, buradan Caban ve Serbendan bölgesine göç etmiştir. Yar Muhamed Xan Sehamuddewle, *Sefernâmeyê Sehamuddewleyê Bocnûrdî* (1374/1995, Tahran) adlı kitabında, 1889 yılında Demawend'in Serbendan ve Caban'daki Butaliblû aşiretinin hane sayısını 500 olarak verir. Şeyh Dilo Belincân'ın belgesinde de adları geçen bu aşiret yedi obadan oluşur:

1. ***Weliyanlû/Veliyanlû/Reiyed:*** Maraş kökenlidirler. Büyük göçten sonra genellikle Nûde, Sîsab, Quşqale, Koçeranlû, Serd, Teşî, Kelatê Qemû, Erkan, Fîrûze, Şehrabadê Kurd, İnce Îlya ve Kastan köylerine yerleşirler. Türkay, "Velili/Velilü" adlı cemaatin Lekvan'ın obası olarak Niğde, Karaman, Konya, Rakka, Urfa, Çorum ve Çölâbâd (Afyon) yörelerinde yaşadığını yazar. Onun aktardığına göre aşiret olan bir Velili/Velilü ise Niğ-

de, Karaman, Konya, Rakka ve Urfa'da yaşar. Türkay ayrıca "Velioğlu" adlı bir Kürt oymağı anar ki Okcu İzzeddînli'ye bağlıdır ve Kilis, Adana ve Adana-Kozan'da yaşar.

2. ***Abpesend/Aqpesend:*** Genellikle Gerxman'ın Cîlge bölgesinde yaşarlar. Halen Bocnûrd vilayetiyle Sîsab, Nûde, Esfîdan ve Qazî köylerinde yaşarlar. Bu obanın merkezi Bocnûrd'un 30 km kuzeydoğusunda, 970 rakımlı Sîsab adlı köy-kaledir. Nasreddin Şah döneminde 20 haneden oluştukları aktarılır.

3. ***Bazanlû/Began:*** Butaliblû aşiretinin en muteber sayılan obalarından biridir. Genellikle Nûde köyünde yerleşiktir. Eğer "Bozan" şeklinde de okunabilirse, ana kıtada Siverek, Urfa, Trablusşam, Rakka, Mardin ve Karesi sancağına bağlı Edremit'te de kolları vardır.

4. ***Serbendanî:*** Aşiretin en büyük obasıdır. Demawend civarı dışında Tahran, Qaîmşehr, Fîrûzkuh ve Germsar şehirleri ile yoğun olarak Serbendan köyünde yaşarlar. 3 koldan oluşur: Kerbelayî Muhemed Elî, Memî ve Marzî/Marezî (Muhemed Reza). Yaklaşık 2000 haneden oluşur.

5. ***Nadkanlû:*** Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştiler. 1795 yılında Ağa Muhammed Han Kaçar'ın emriyle Cabanlû, Koçeranlû, Sîvkanlû ve Kuşkanlû aşiretleriyle birlikte Demawend'e sürgün edilerek buradaki Surxedêh köyüne yerleştirilirler. Günümüzde Tahran, Demawend ve Bocnûrd şehirleri dışında Demawend'in Moxank, Surxedêh, Quling/Quleng, Hurremdêh, Caban ve Serberdan, Bocnûrd'un Kelab, Çinaran, Nûde ve Koçeranlû ile Mane-Semelqan'ın Zerd köyünde yaşarlar.

6. *Şadanlû*: Bocnûrd, Demawend, Esferayîn ve Tahran dışında Serbendan köyünde yoğun olarak yaşarlar. Bunlardan bir grup Bocnûrd ve Esferayîn merkez köylerinde dağınık olarak yaşarlar.

7. ***Began:*** Demawend'e sürgün edilen Butaliblû aşiretinin reisliği bu obadadır. Yukarıdaki şehir ve köyler dışında Bocnûrd'un Cemî, Quşqalê Îlya ve Quşqalê Siflî, Mane-Semelqan'ın Şehrabadê Berber, Qelêxan ve Qazî Semelqan ile Şîrvan'ın Boazabad. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar.

Bûxanlû: (Boxanlû). Tûrkiye Kürdistanı kökenlidir. Buradan Azerbaycan'a gelerek Şah İsmail'in saflarına katılmışlardır. Büyük göçle Kuzey Horasan'ın Axurdax, Baba Mûsa ve Şevate sıradağlarının kuzey ve güney etekleri ile Germxan ve Bocnûrd ovalarına yerleştirildiler. Bocnûrd'un 25 km kuzeyinde, 880 rakımlı Bûxanlû köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah'ın 1882'de Horasan'a yaptığı gezide tutulan kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu aşiretin Alîabad merkezindeki hane sayısı 50'dir. Bu aşiret dört obadan oluşur:

1. ***Began:*** Zaxorî adıyla ünlüdür. Aslen Zaferanlûların Buliyanlû aşiretindendir. Feth Ali Şah Kaçar döneminde Baxciq'a göç ederek Bûxanlû aşiretinin liderliğini üstlenmişlerdir. Bu nedenle kendilerine Beganê Bûxanlû denmiştir. Halen Bocnûrd şehriyle Baxciq, Kelatê Muhemed Eliyê Pehlivan, Berberqelê ve Nazîrabad köylerinde yaşarlar. Yaklaşık 3500 nüfusa sahiptir. Genelde şu soy isimlerini kullanırlar: Baxciqî, Şerîatîmêhn, Hakmeniş, Emîndust ve Elîabadî. Kürtçe konuşurlar.

2. ***Şaqanlû:*** (Şaqî, Şeqaqî) İlk yerleşim yerleri Fars ve Doğu Azerbaycan eyaletidir. Muhtemelen Batı Azerbaycan'ın Şikak Kürtlerine mensuplar. Baba Merdox'a göre Şeqanlûlar (Şahqanî) Fars eyaletinde dağınık hal-

de yaşarlar. el-İstahrî ve İbn Havkal, bu aşiretin adını zikretmişlerdir. Safevî devletinin kuruluşunda Şah İsmail'e tabi olmuşlardır. Büyük göçle birlikte Şevate Dağının güney etekleri ile Axurdax'ın doğusuna yerleştirildiler. Nadir Şah döneminde Amarlû Federasyonu ile birlikte Gîlan'a göçertilmiştir. Öyle ki Melgunov'un *Sefernâmeyê Melgunov be Sevahilê Cunûbiyê Deryayê Xezer 1858-1860* adıyla çevrilen kitabında sözü edilen obanın Keranlû oymağıyla birlikte Amarlû Federasyonunun alt kollarından biri olduğunu belirtir. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî*'ye göre Şaqanlûlar Qoçan şehri ve civarındandır ve yaklaşık 100 haneden oluşur. Tewehudî ise Şaqanlûların Qoçan'ın Dûxayî köylerinde yerleşik olduğunu, aynı isimle kendilerine ait bir köy bulunduğunu ve bu köyde 800'den fazla insanın yaşadığını yazar. Bu oba yedi koldan oluşur: Molla Îsmaîl Xan, Hesenî (Hesenlû), Huseynî (Huseynanlû), Şûcaxan, Babaxan, Sorabiyê Qoçan ve Şah Qulanlû (Gîlanî, Rûdbarî). Şaqanlû obası mensupları Bocnûrd, Rûdbar ve Qoçan şehirleri dışında şu köylerde yaşarlar: Bocnûrd'un Baxciq, Kelatê Muhemed Elî Pehlîvan, Nazîrabad, Berberqelê ve Qarlik, Qoçan'ın Şeqanû ve Serab ile Gîlan eyaletinin Amarlû ve Rehmetabad nahiyelerine bağlı köyler. 8000'e yakın bir nüfusları vardır. Bunların yarısı Kuzey ve Orta Horasan'da, diğer yarısı ise Gîlan eyaletinde yaşar. Kürtçe ve biraz da Gîlakî ve Türkçe konuşurlar. Türkay "Şakak, Şakakyan, Şakakî" adıyla andığı aşiret ve cemaatin yerleşim yerlerini şöyle sıralıyor: Kilis, Sivas, Diyarbekir-Kulp, Diyarbekir, Erzurum, Musul, Halep, Çıldır, Hasankeyf, Aksaray, Kars, Van, Rakka, Hakkâri, Mardin ve Ergani. Bozkurt, Suriye'deki Kürt aşiretleri içinde Şikak aşiretini de anıyor. *Aşiretler Raporu*'nda Van-Başkale'deki Şikak kolu anılıyor. Aynı şekilde Nahcivan, Elazığ ve Erzincan'da Şikakîlerle karşılaşılmaktadır. Afrîn'de de bir Şikak kolu vardır.

3. ***Bûxanlû Abdullahabad:*** İlk yerleşim yerleri Türkiye Kürdistanı ile Güney Ermenistan'dır. Şah İsmail'in safında Osmanlı savaşlarına katılmışlardır. Büyük göçle Aladax ve Baba Mûsa sıradağlarının kuzey etekleri ile Germxan, Semelqan ve Bocnûrd ovalarına yerleştirildiler. Burada oba ile aynı adı taşıyan köy-kaleyi inşa ettiler. Hecî Elîxanê Elîabadî, Pehlevî döneminde Bûxanlûların genel liderliğini de üstlenmiştir. Kürtçe yazılmış *Leyla ile Mecnûn* mesnevisinin yazarı Hecî Muhemed Bûxanlû ile Farsçada iki divan sahibi olan Mele Îsmaîlê Bûxanlû bu obadandır. 14 koldan oluşur: Çûbdar (Çûyîdar), Xudadad, Esedî, Ehmed, Sadiq, Serbazan, Şîrî (Şîrallah), Gundan, Gezerxûran, Ewladê Elîlî, Qurdan, Abdullah, Meşkî (Mişkî) ve Hatem. Bu oba genellikle Bocnûrd, Tahran, Meşhed, Aşxane, Hîsar ve Germxan şehirleri ile Baxciq, Elîabad, Qişlaqê Abdullahabad, Qişlaqê Lenger, Lenger, Bursûkanlû, Duraqanlû, Germek, Qelexan, Qarlik, Gerîvan, Nîstane, Kelatê Mihemed Alî Pehlîvan, Nazîrabad, Berberqelê, Serçeşme, Uzun Bîce, Kelayîn, Aqtepe Germxan, Hîsar Şîrelî, Bîdek, Cemî, Kelab, Çexmaqlû, Kelatê Baqirxan 1, 2, 3 ve Yengî Qele köylerinde yaşarlar. Yaklaşık olarak 15.000 nüfusa sahiptir. Kullandıkları soy isimleri şöyledir: Baxciqî, Qişlaqî, Daverî, Elîabadî, Ebdilabadî ve Kelatê. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

4. ***Keranlû:*** İlk yerleşim yerleri Türkiye Kürdistanı ile Kerkük havalisidir. Şah İsmail'in saflarına katılmışlardır. Büyük göçle birlikte Aladax Sıradağlarının güney ve kuzey etekleri ile Baba Mûsa ve Şevate sıradağlarının güneyine yerleştirilir. Baxciq'taki köy-kalesini Şaqanlû obasıyla birlikte inşa ederler. H. L. Rabinov'un *Vilayatê Darulmerzê Îranê Gîlan* (çev. Cafer Xumamîzade, 1366/1987, Reşt) adlı kitabında yazdığına göre 18. yüzyılın ortalarında Nadir Şah'ın emriyle diğer Kürt aşiretleriyle birlikte buradaki Rûdbar'ın Amarlû nahiyesine

iskân ettirilirler. Amarlû'nun Diyarcan köyünde yaşarlar. Bu oba yedi koldan oluşur: Huseynxan, Kerbelayî Meqsûd, Velîxan, Medqulî, Kerbelayî Ehmed, Muhemed Baqir (Çinaran'da sakin) ve Sestî (Esferayîn'de sakin). Bocnûrd, Rûdbar, Çinaran, Esferayîn, Reşt ve Meşhed şehirleri ile Bocnûrd'un Baxciq, Kelatê Muhemed Elî Pehlîvan, Nazîrabad ve Berberqele, Rûdbar'ın Diyarcan, Çinaran'ın Kelatê Muhemed Baqir, Kazim, Şelengird, Bazê ve Esferayîn'in Sest köyünde yaşarlar. Yaklaşık 10.000 kişilik bir nüfusları vardır. Şu soy isimlerini kullanırlar: Baxciqî, Qurbanpûr, Delîriyan, Elewîferd ve Hemîdîneseb. Kürtçe konuşurlar. Ana kıtaya bakıldığında "Kıran, Kıranlı, Kıranlu, Kırancalı, Kırantalu" gibi adlar taşıyan ve bir Lekvanik cemaati olan grupla karşılaşılır. Türkay, onların yaşadıkları yerleri şöyle sıralar: Sivas, Aydın, Diyarbekir, Bozok, Çankırı, Rakka, Biga, Kırşehir, Samsun, Samsun-Bafra, Çorum-İskilip, Niğde, Karaman, Konya, Maraş, Kilis ve Kırşehir-Harmancık.

Bûrbûr: Rehmetî, İran Kürdistanı kökenli diyor. Yukarıda görüldüğü gibi Çemişgezek Sancağı kayıtlarında Burbulu köyü vardır ve bu grupla ilişkili olabilir. Bir kısmı büyük göçle Veramîn'den Kuzey Horasan'a getirilmekle birlikte büyük göçten çok önce Pazûkî, Siyehmensûrî, Çegnî, Qereçûrlû, Sîlsupur, Kurdbeççê, Lernî/Lurnî aşiretleriyle birlikte Veramîn'e yerleşmişlerdir. Bûrbûrlular daha çok Veramîn'deki Behnamê Suxte ve Behnamê Pazûkî köylerine yerleşmişlerdir. Sonraki yıllarda bunlardan bazı gruplar, sayılan aşiretlerle birlikte Kuzey Horasan'a göçertilir ve Mane Ovasına yerleştirilirler. Burada Bocnûrd'un 24 km kuzeybatısında, 695 rakımlı Bûrbûr köy-kalesini inşa ettiler. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî*'de yazıldığına göre bu kale Bûrbûrların merkezi olup, 20 haneden oluşur. Nasreddin Şah'ın ilk dönemlerinde Dergez'de Lutfabad kalesi kurulduktan sonra Bûrbûr Kürtlerinden 50 aile Bocnûrd hâkimi Heyder

Qulî Xanê Sehamuddewle tarafından Dergez'e göçertilerek mezkûr kaleye yerleştirilir. Günümüzde Bocnûrd, Veramîn, Meşhed, Lutfabad, Dergez ve Tahran şehirleri ile yoğunluklu olarak Bocnûrd'un Bûrbûrê Îlya, Bûrbûrê Siflî ve Fexreddîn, Mane-Semelqan'ın Kelanter, Uturabadê Îlya ve Uturabadê Siflî ile Veramîn'in yukarıda adı geçen iki köyünde yaşarlar. 1000 haneden daha fazla bir nüfusa sahiptirler. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar.

Cabanlû: (Cavanlû, Cabanî, Japa) Irak Kürdistanı kökenlidir. Cavan aşireti Irak'ın Hîlle bölgesinde meskûndur. Nitekim Gazalî'nin en önemli öğrencilerinden olan ve Arapça yazan ünlü edebiyatçı Ebû Saîd Muhemmed Cavanî (Îbnî Ebulhîca, 1075-1165) bu aşirettendir. Büyük Caflarla ilişkili olma ihtimali vardır. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzeybatısına yerleştirilince orada Bocnûrd'a bağlı Qodaqulî, Allahverdî Xan ve Helqêseng köylerine yerleştiler. Yine bu bölgede Cabanlû köy-kalesini inşa ettiler. Bu aşiretin beş obası vardır:

1. ***Safkanlû:*** (Sefkanlû, Sevkanî) Baba Merdox'a göre 500 haneden oluşur ve Koçhisar Gölü'nün (Anadolu'daki Tuz Gölü) batısındaki Yukarı Halqanî bölgesinde yarı göçebe olarak yaşarlar. Baba Merdox, bunların Rewandûz'dan Halqanî bölgesine göçmüş olabileceklerini ekler. Bunlardan Azerbaycan bölgesine geçen gruplar, büyük göçle Kuzey Horasan'a gittiler. 1795 yılında ise Ağa Muhammed Han Kaçar'ın emriyle Tahran'ın kuzeyindeki Demawend Dağı civarına, daha sonra kendi adlarıyla anılacak Caban köyü ve çevresine yerleştirildiler.

2. ***Kuşkanlû:*** 1795 yılında Ağa Muhammed Han Kaçar'ın emriyle Tahran'ın kuzeyindeki Demawend Dağı civarına sürülmüşlerdir. 5 koldan oluşur: Molla Huseyn, Hesen Xan Sultan, Necefqulî, Şahverdî ve Xatûnî.

3. ***Mûşîrxanî:*** 1795'te Ağa Muhammed Han Kaçar'ın emriyle Tahran'ın kuzeyindeki Demawend Dağı civarına sürülmüşlerdir. Bu bilgi aşağıdaki Şahanî ve Hesenxanî obaları için de geçerli olduğu için tekrar etmiyoruz.

4. ***Şahanî:***

5. ***Hesenxanî:***

Günümüzde yaşadıkları yerler: Demawend, Tahran, Bocnûrd, Kerec, Qayîmşehr, Qoçan ve Kerman şehirleri ile Caban, Xosrovan, Serbendan, Sorxdeh, Qoda Qulî, Mîrza Hesenlû, Helqêseng, Qelê Ezîz, Melkîş ve Allahverdî Xan köyleri. Yaklaşık 20.000 nüfusu vardır. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar.

Cûganlû: Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Yaman Dağının güney etekleri ile Qorqut Dağının kuzeydoğu eteklerine yerleştirildiler. Şah Rıza Pehlevî dönemine kadar konargöçer olan aşiretin Qorqut ve Aladax eteklerinde yaylakları Qeremeydan Ovası, Teşî, Qemû, Kelatê Qazî ve Qelexan köyleri civarlarında kışlakları vardı. Günümüzde Qazî, Aşxane ve Bocnûrd merkezleri ile yukarıdaki köylere ek olarak Zemansûfî, Şehrabadê Kurd ve Şehrabadê Berber köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Çûkanlû: (Çovkanlû, Cokanlû, Cokî). Bazı kaynaklarda Şadî Konfederasyonu içinde gösterilen aşiret, aslen Bingöl'ün Genç ilçesindendir. Büyük göç sırasında Horasan'daki Şah Cîhan Sıradağlarının kuzey yamaçlarında iskân edildiler. Farûc şehrinin güneydoğusunda, 129 rakımlı Çûkanlû adlı bir köy-kale inşa ettiler. Kaçar döneminin ortalarında Şîrvan'ın kuzey eteklerine göç etmiş, oradaki Tekmeran Ovasına yayılmışlardır. Şîrvan, Farûc, Qoçan ve Bocnûrd

gibi şehirler ile Şîrvan'ın Çûkanlû ve Farûc'un yine Çûkanlû köyleri ile etraftaki mezralarda yaşarlar. Bunlardan bir grup da Bocnûrd ve Qoçan'ın değişik yerlerinde dağınık şekilde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Türkay Urfa-Siverek, Adıyaman-Gerger, Rakka ve Malatya sancaklarında yaşayan Cikanlı aşiretinden söz etmektedir.

Çûrisyanlû: (Çûsulanlû, Çarsûlanlû, Çarsiyanlû, Çosûlî, Çarsûlî) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Vladimir Minorsky, *Tadhkirat al-Mulûk*'a (*A Manual of Safavid Administration/circa 1137/1725*) yazdığı önsözde Çûrus'un, Kotur ırmağının sol kıyısında ve Xoy'un kuzeyinde (Eski Ermenicede Chvash-rot) yer aldığını belirtir. 1904 yılında bölgede bulunan Minorsky, bu bölgede sağlam kaleler gördüğünü aktarır. Bu aşiret büyük göçle Salûk Sıradağlarının güney eteklerine yerleştirilmiştir. Hayvancılıkla uğraşan aşiret, Salûk Sıradağlarında yaylak, Esferayîn'in güneybatı ovalarındaki Etkan, Nîşkeş ve Qelecûsiyanlû köyleri civarında kışlak sahibiydi. Kaçar döneminin sonlarında Nîşkeş, Pelengderê, Meraxê, Îrec, Sarmeran, Bezeng, Dertûm, Kelat, Çarburc, Xûş Îlya, Xûş Siflî ve Ferîman köylerinde yerleşik hayata geçerler. Halen nüfusları 3000'den fazladır. Kürtçe konuşan aşiretin bir kısmı Türkçe ve Tatça da konuşur.

Deyranlû: (Dîranlû, Dêranlû, Diyrî, Dêrî) Şadlûların en büyük ve en önemli aşiretidir. Ermenistan'ın güneyi, Irak, Suriye ve Türkiye Kürdistanı ile Halep civarı kökenlidir. Çaldıran savaşında Şah İsmail'in safında savaştılar. Öyle ki Safevî ordusunun yedi büyük komutanından olan Deyranlû mensubu Tehmûresê Şadlû burada öldürülmüştür. Büyük göçle Aladax ve Salûk sıradağlarının güney ve kuzey eteklerine yerleşirler. Esferayîn'in kuzeydoğusundaki Çarburc köy-kalesini aşiretin merkezi olarak belirlerler. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî*'nin bildirdiğine göre, Nasreddin Şah döne-

minde Deyranlû köylerinde toplam 2000 hane bulunmaktaydı. Günümüzde bu aşiret toplam 50.000 kişilik bir nüfusa sahip olup Kürtçe ve Türkçe konuşur. Ana kıtaya baktığımızda onları Cihanbeglilerin bir obası olarak görüyoruz. Türkay yerleşim yerlerini şöyle aktarır: Urfa-Suruç, Rakka, Elazığ-Harput, Adıyaman, Mardin, Malatya ve Malatya-Arapkir. Horaşan'daki Deyranlûlar dokuz obadan oluşur:

1. ***Axayan:*** Ermenistan'daki Devîn ve Erivan kökenlidir. Büyük göçle Gerîvan Ovasında yer alan Salûk Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirilirler. Obanın reisi Şahverdî Xan adına Bocnûrd'un 29 km güneyinde, 1680 rakımlı Şahverdî Xan köy-kalesini inşa ettiler. Bu obadan bazıları zaman içerisinde Ketlî, Rextiyan, Nîstane, Gerîvan, Qapaq, Dertûm, Fîrûzê ve Helqêseng köyleri ile Bocnûrd şehir merkezine yerleşmiştir. Toplam yedi koldan oluşur: Axabozorg, Axakuçek, Şehîdî, Axayan, Kerbelayî Muhemed Şadlû, Ahmed Şadlû ve Axayanê Mîhmanek (Axabegan). Sayılan köyler dışında Elîgul, Melkîş, Qodaqulî, Hîsarî, Kiyanî, Gerîvanî, Ahmedî, Şehîdî, Lutfî, Wefadar, Qorçî, Azadiyan, Dertûmî, Efzelî, Elîmî, Rextiyanî ve Nîstanî köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Farsça ve Türkçe konuşurlar.

2. ***Çerîk/Çerîkan:*** Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Salûk Sıradağlarının güney eteklerine yerleştirildiler. Feth Ali Şah Kaçar döneminde bu obadan bazıları Kesbayir ve Mane Ovasına göç ederek buradaki Memo ve Taxtê Dîran bölgesine yerleştiler. Bocnûrd'un 37 kuzeydoğusunda, 1010 rakımlı Çerîkan köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde bu kalede 10 hanenin yaşadığı aktarılır. Bocnûrd merkezi ile Çerîk, Memo ve Qerecengel köylerinde yerleşiktirler. Geri kalanları Mane Ovası köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Bazı kaynaklarda Şerikan ve Şerkanlû şeklinde görülen oba olabilir ki Bîçeranlû

ve Ceristan'da yaşarlar. Baba Merdox onları Mîlan'ın bir kolu sayar. Osmanlı döneminde Halep, Maraş ve Kilis sancaklarında mevcuttular. *Aşiretler Raporu*'nda Çarekli/Çarekanlı adıyla Bingöl-Kiğı (Alevî/Zazakî), Çarıklı adıyla Erzincan-Tercan (Alevî/Zazakî), Çerekli adıyla Erzincan-Kemah (Alevî/Zazakî), Çerekli-Çarekli adıyla Muş-Varto (Hanefî-Şafiî/Kurmancî) ve Dersim-Pülümür (Caferî-Alevî/Zazakî) kollarından bahsedilmektedir.

3. ***Xanan:*** Bu oba Şadlû Konfederasyonu ile diğer bütün Şadlû aşiretlerinin liderliğini yapmaktadır. Necef Qulî Xanê Şadlû'nun silsilesidir. Bocnûrd ve Tahran şehir merkezleri dışında yoğunlukla Almanya, Amerika ve İngiltere'de yaşarlar. Türkçe ve biraz da Farsça ve Kürtçe konuşurlar. Şadlû ve Aslanêşadlû soy isimlerini kullanırlar.

4. ***Ewam/Reiyed:*** Irak, Suriye ve Türkiye Kürdistanı ile Ermenistan'ın güneyinden gelmişlerdir. Büyük göçle Salûk Sıradağlarının güney eteklerine yerleştirildiler. Burada Çarburc köy-kalesini inşa ettiler, ancak Kaçar döneminde Bocnûrd'un 10 km güneyinde yer alan Ergê Muhemed Xan köyüne göç ettiler. Nasreddin Şah döneminde bu kalede 40 hanenin yaşadığı aktarılır. Bocnûrd, Esferayîn, Aşxane, Şeqan, Meşhed ve Tahran şehirleri dışında genellikle şu köylerde yaşarlar: Çarburc, Sarmeran, Şîrûyê, Hîsarê Kurd, Baxî, Qapaq, Zarî, Gerîvan, Elîgul, Helqêseng, Melkîş, Fîrûze, Ergê Muhemed Xan, Necefabad, Qelê Memo, Qerecengel, Hîsarê Şahverdî Xan, Çerîk, Qereçay, Burbur, Kelanter, Fexreddîn, Kelab, Zerd, Axçe, Çûplî Tepe, Qelexan, Hesêdar, Rehîmdad, Toxtemîş, Kelatê Neqdû, Keşkabad, Allahdad, Ustad, Çarbîd ve Derbend. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

5 ***Gerîvanlû/Gerîveyî:*** Kafkasya'nın güneyi ve Ermenistan kökenlidir. Büyük göçle Salûk Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirildiler. Bocnûrd'un 22 km güneyinde, 1480 rakımlı Gerîvan köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde bu kalede 60 hanenin yaşadığı aktarılır. Günümüzde Bocnûrd, Esferayîn, Meşhed ve Tahran şehir merkezleri ile şu köylerde yaşarlar: Gerîvan, Elîgul, Melkîş, Helqêseng ve Durqanlû. Türkçe ve biraz da Kürtçe konuşurlar. Genellikle Gerîvanî soy ismiyle bilinirler. Ana kıtada Hakkâri aşiretleri içinde Geravî aşireti dikati çekmektedir.

6. ***Gelêdaran:*** Adından da anlaşılacağı üzere konargöçer bir obadır. Salûk ve Aladax bölgelerinde yaylakları, Semelqan, Esferayîn, Şeqan ve Senxast Ovasında ise kışlakları vardır. Bu oba dört büyük koldan oluşur: Xelîldîranlû, Kerbelayî Velî Dîranlû, Elî Dîranlû ve Elî Xan Dîranlû.

7. ***Melkîşahî/Melkîşî:*** İlk yerleşim yerleri Çemişgezek, Dersim ve Erzurum bölgesidir. Asılları, Çemişgezek (Melkîşî) mîrlerine dayanır. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirildiler. Bocnûrd'un bir km güneyindeki 1104 rakımlı Melkîş kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde burada 10 hanenin oturduğu aktarılır. Melkîşîler yoğunluklu olarak Bocnûrd şehrinde yaşarlar. Ayrıca Melkîş köyünde de yaşarlar. Türkçe ve biraz da Kürtçe konuşurlar. Günümüzde Melkîşî soy ismiyle tanınırlar. Osmanlı döneminde Siirt-Garzan, Sinop ve Van'da bakiyeleri söz konusudur. Şeyh Dilo Belincân'ın Şeceresi'nde görüldüğü gibi Dersim aşiretleri sayılırken ilk olarak bu aşiretin adı verilmiştir.

8. ***Çarburcî:*** Kuzey Horasan'a yerleştikten sonra bu adı alırlar. Bocnûrd ve Esferayîn şehirleri ile kendi adla-

rıyla bilinen Esferayîn'in Çarburc köyünde yaşarlar. Çarburcî ve Şah Qulî adlı iki koldan oluşurlar.

9. ***Mîtranlû/Metranlû:*** İlk yerleşim yerleri Türkiye Kürdistanı'dır. Bitlis bölgesindeki Mehteran yöresindendirler. Çaldıran yenilgisinden sonra İran içlerine göç ettiler. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzeydoğu eteklerine yerleştirildiler. Bocnûrd'un 9 km güneyinde yer alan 1200 rakımlı Mîtranlû köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde bu kalede 20 hanenin yaşadığı aktarılır. Bocnûrd şehir merkezi dışında Koçeranlû, Fîrûze, Metranlû, Mîhnan, Kelatê Neqî ve Şahpesend köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar. Mîtranlû, Mehnanî, Şahpesendî, Koçeranlû, Fîrûze ve Neqeviyan gibi soy isimlerini kullanırlar.

Duraqanlû: (Dereqanlû, Dîrqanlû, Delîqanlû, Dirqan) Maraş ve Toros bölgesi kökenlidir. Zekî Beg ve Baba Merdox'un verdikleri bilgilere göre Maraş ve Kilis bölgesinde yaşayan toplam 200 hanelik yarı göçebe bir topluluktur. Şah İsmail'in tahta geçmesi ile önce Azerbaycan'a, Şah Tahmasb döneminde ise onlardan bir grup Fars ve Xuzîstan eyaletlerine göç eder. Xuzîstan eyaletindeki Dureq kalesini bunlar inşa etmiştir. Şah Tahmasb döneminde bu kale Kuxgîlûyî Kızılbaşlarının saldırılarına uğramıştır. Büyük göçle Axurdax'ın eteklerine yerleştirildiler. Burada Bocnûrd'un 39 km kuzeybatısındaki 1200 rakımlı Duraqanlû köy-kalesini inşa ettiler. Bazı rivayetlere göre inşa ettikleri bu kalenin ismi Temanlû'dur. 1795-1871 arasında Duraqanlû aşiretinin yaşadığı yerler Türkmenlerin saldırılarına uğramıştır. Bu nedenle Kuzey Horasan'ın değişik yerlerine iç göç yaşadılar. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî*'de bu aşîretîn merkezinde 70 hanenin yaşadığı aktarılır. Türkay ana kıtada Adıyaman, Maraş ve Kilis'te yaşadıklarını aktarıyor. Kuzey Horasan'daki Duraqanlû aşireti beş obadan oluşur:

1. ***Temanlû:*** Bu oba Duraqanlû kalesinin ilk yerleşimcileridir. Ancak bugün itibariyle Mane-Semelqan ve Kesbayir bölgesindeki köylerde dağınık halde yaşarlar.

2. ***Ouçulanlû:*** Mane-Semelqan ve Kesbayir bölgesindeki köylerde dağınık halde yaşarlar.

3. ***Behranlû/Behrî:*** Mane-Semelqan ve Kesbayir bölgesindeki köylerde dağınık halde yaşarlar.

4. ***Qesrê Qicrî:*** Dört koldan oluşur: Muhemed, Hesen, Oulî ve Îsmaîl.

5. ***Beznî:*** Durqanlû köyü dışında Mane-Semelqan ve Kesbayir'de dağınık halde yaşarlar.

Bu aşiret Bocnûrd, Meşhed, Çinaran, Nişabûr ve Tahran şehir merkezleri ile Semelqan'ın Germek, Yalancî, Aşqabad, Gezabad, Qesrê Qecer ve Duraqanlû, Nişabûr'un Feregul, Gavkêş ve Şotorseng, Bocnûrd'un Qelexan, Şîrînderê, Bazarê, Qarnas, Muhemedabad, Koşkabad, Ustad, Rehîmdad, Tupçinar, Gudarîselax, Fexredîn ve Kelatê Qazî köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Erzemanlû: (Erzmanlû) Türkiye Kürdistanı ile Ermenistan'ın güney bölgelerinden büyük göçle Aladax Sıradağlarının güney ve kuzey eteklerine dağınık olarak yerleştirilirler. 17. yüzyıl ortalarında onlardan bir grup Utanlû ve Qerebaşlû aşiretleriyle birlikte Çinaran ovaları ile Meşhed, Dergez ve Ebyûrd'a göç ederler. Nadir Şah'ın ölümünden (1747) sonra bu aşiret ortak bir liderliği olmadığı için Horasan'ın çeşitli bölgelerine dağılarak Çinaran, Dergez, Esferayîn, Raz ve Bocnûrd'un civar köylerine dağınık olarak yerleşirler. Yukarıdaki şehirler dışında Meşhed ve Tahran'da da ikamet ederler. Bocnûrd'un merkez köyleri ile Esferayîn ve Raz'ın civar köylerinde yaşarlar. Kürtçe, Tatça ve Türkçe konuşurlar.

Gelêdar: (Behzêdaran) Bir adı da Behzêdaran olan aşiret, Irak, Suriye ve Türkiye Kürdistanı ile Ermenistan'ın güneyi kökenlidir. Şadlû Konfederasyonunun en kalabalık aşiretidir. Büyük göçle geldikten sonra zaman içinde konargöçerlikten yerleşik hayata geçmiştir. 1947 yılına kadar Şadlû Konfederasyonunun konargöçer aşiretleri 42 koldan oluşuyordu. Hayvan vergisi senetlerinde Bocnûrd hâkimine ne kadar vergi ödedikleri de kayıt altına alınan ve yarısından fazlası Mane Ovasındaki otlakları kullanan bu 42 kolu şöyle sıralayabiliriz: 1. Seqalê, 2. Mamo, 3. Ketxuda Elî Ekber, 4. Kerbelayî Hesen Xan, 5. Kerbelayî Remezan Emelê, 6. Ebbas Qulî, 7. Rehman Qulî Beg, 8. Îsmaîl Emelê Axa, 9. Ketxda Xulam Huseyn Emelê, 10. Ketxuda Elî Muhemed, 11. Huseyn Baba Xan, 12. Mûsa Beg, 13. Ketxuda Remezan, 14. Muhemed Kazim, 15. Rehîm Xan, 16. Xulam Reza, 17. Şahgeldî, 18. Xulam Reza Qelexanî, 19. Ketxuda Xulam Huseyn ve Remezan, 20. Kurdo, 21. Amûr, 22. Kerbelayî Velî Dîranlû, 23. Hesen Xan, 24. Elî Dîranlû, 25. Kerbelayî Şahgeldî, 26. Elî Veled Ehmed Reza, 27. Ketxuda Muhemed Reza, 28. Muhemed Mîrza Muhemed, 29. Ketxuda Şaban, 30. Qaso Axa Hecî Sefî Xan, 31. Muhemed Veled Velî Şêxo Hezretqulî, 32. Ehmed Şadlû, 33. Kerbelayî Huseyn Cûkanlû, 34. Kerbelayî Muhemed, 35. Xulam Elî, 36. Şahbudaq, 37. Baba Xan, 38. Gul, 39. Velî Şêxo, 40. Ketxuda Selman, 41. Muhemed ve 42. Ehmed.

Hecîbeglû: (Hecîbeklû) Büyük göçle Aladax ve Salûk sıradağlarının kuzey ve güney eteklerine yerleştirildiler. Kaçar döneminin ilk yıllarında bunlardan bazı gruplar Nişabûr'a göç ettirilerek Vezye ile Enderab köylerine yerleştirildiler. Türkay, "Yörükân Tâifesinden" diyerek ana kıtada bir cemaatten bahseder. Yerleşim yerleri şunlardır: Adana, Mersin-Tarsus, Maraş, Edirne-Çirmen, Manisa-Kula, Uşşak-Eşme, Manisa-Alaşehir, Aydın-Yenişehir, Saruhan-Adala ve Timurhisarı. Kuzey Horasan'daki Hecîbeglû aşireti üç obadan oluşur:

1. ***Hecî Beglû Dubrarî:*** Bunlara Bocnûrdî de denir. Bocnûrd şehrinin Hîsarê Şêr Elî köyünde yaşarlar.
2. ***Hecî Beglû Esferayînî:*** Yoğunlukla Esferayîn'in batı ve kuzeybatı köylerinde dağınık halde yaşarlar.

3. ***Hecî Beglû Nişabûrî:*** Nişabûr şehri ile Vezye ve Enderab köylerinde yaşarlar. Bunlara bağlı bazı gruplar Serûlayt ve Textê Celgê merkez köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

İzanlû: (Hîzanlû, Hîzolanlû, Hîzol, Îzol) Türkiye Kürdistanı'nın Van şehri civarındandır. Bu aşiret Şah İsmail'in safında Çaldıran Savaşı'na katılmıştır. Büyük göçle birlikte Aladax Sıradağları ile Şah Cîhan Sıradağlarının güney ve kuzeydoğusuna yerleşerek Bocnûrd'un Babaeman, Kesbayir ve Germxan köyleri, Mane-Semelqan'ın Semelqan köyü ile Esferayîn ve Şîrvan'ın merkez köylerine yerleşirler. *Coxrafya ve Nufûsê Xorâsân der Esrê Nasirî*'de belirtildiğine göre söz konusu aşiretin merkez yerleşkesi Qeleyê Lenger'dir, toplam 40 haneden oluşur ve bu nüfus tarımla uğraşır. 1891 yılında Kuzey Horasan'ın durumuna ilişkin olarak Nasreddin Şah'ın emriyle hazırlanan ve *Sefernâmeyê Kelat* adlı kitapta yayınlanan raporda şu ifadeler yer alır: "Hîzanlû taifesi Kürtleri Taze Qele bölgesinde yaşarlar. Bu kale, Surûd'un karşısındadır. Kimi haneleri burada ikamet eder. Bu aşiret 160 haneden oluşur. Qalezû'ya iki fersah kala, Xakçehçehê ve Emîrabad üçgeninde çadırları kuruludur. İşleyecek toprakları yoktur, sulak yerleri azdır." Mesûd Keyhan'ın *Coxrafyayê Mufesselê Îran* (Tahran, sayı 8311, Întişaratê Meclîs) kitabına göre Îzanlû aşireti yaklaşık 2200 haneden oluşur. Xar, Veramîn, Şîrvan civarı ve Badamlû/Badamliq, Qizilhîsar, Kelatê Avdev (Ebdabad) köylerinde sakindir. Üç obadan oluşur: Xanan, Reiyed (Ewam) ve Gelêdar. Îzanlû mensupları halen Bocnûrd, Qoçan, Şîrvan, Qazî, Esferayîn, Aşxane, Meşhed, Tahran, Kerec, Çinaran ve Veramîn şehirleri ile şu köylerde yaşarlar: Bocnûrd'un Ke-

latê Sohrab, Esfîdan, Paktel, Cemî, Hemîd, Yengî Qelê, Abcûr, Kelatê Baqirxan 1, 2, 3, Çinaran, Qarlik, Qerexanbendî, Bûrc, Lenger, Kelab, Uturabad ve Dersûfiyan, Mane-Semelqan'ın Biyarkurd, Molla Hesen, Kîkanlû, Qeremûsella ve Qelê Xan, Şîrvan'ın Ebdabad, Şûrek, Badamliq ve Qizilkale, Esferayîn'in Îzî, Aciqan, Edqan, Cûşkan, Qemberabad, Xalidabad, Îrec ve Ferîman, Çinaran'ın Sefîabad, Zenaqil, Kerengan, Çeşmemahî, Feyzabad, Şukurabad, Hîtetela, Gulem (Gelem), Nesrabad, Şotorpa ve Yusûfabad. Yaklaşık nüfusları 50 bin kişidir. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Yaygın soy isimleri Îzanlû ve Lengerî'dir. Evliya Çelebî, Çomar Bölükbaşı bahsinde Malatya Îzollerinden söz eder. Helmuth von Moltke, Malatya'da bulunduğu sırada İzoli (İsoğlu) Ovasını anar. Sykes, onların Van Gölü yakınlarında yaşadıklarını yazar. Türkay, Malatya'nın Şiro [Pötürge] ilçesi, Rakka, Mardin, Diyarbakır, Malatya, Adıyaman, Adıyaman-Kâhta, Harput ve Erzurum'da yaşadıklarını yazıyor. *Aşiretler Raporu*'nda farklı adlar da taşıyan çok sayıda kol ile karşılaşıyoruz ki şu şekilde özetlenebilir: İzo adıyla (Hanefî/Kurmancî; Adıyaman-Kâhta), Izollular adıyla (Hanefî/Kurmancî; Bingöl-Kiğı), Îzol adıyla (Şafiî/Kurmancî; Diyarbakır-Ergani), İzolan adıyla (Şafiî/Kurmanc; Diyarbakır), İzoğlu adıyla (Hanefî/Kurmanc; Elazığ-Karakoçan), Hizoli veya İzoli adıyla (Caferî-Alevî/Zazakî; Dersim-Mazgirt), İzol ve İzoller adıyla (Hanefî-Şafiî/Kurmancî; Urfa-Hilvan, Urfa-Siverek). Önemli bir kolu, İsrail-Filistin savaşından sonra Şam'a yerleşmiştir. Ürdün'de Amman, Irbîd ve Sarîh bölgelerinde de Îzoller vardır.

Kepkanlû: Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle gelerek Gerîvan Ovası ile Qapaq köyüne yerleşirler. Yarım yüzyıl bu köyde yaşadıktan sonra 17. yüzyıl ortalarında sınır muhafızlığı için Dergez'deki Allahuekber Sıradağlarının güneyinde yer alan Miyankuh Ovasına yerleşerek buradaki Dergez şehrinin güneyinde yer alan, 1430 rakımlı Kepkan köy-kalesini inşa ettiler. Tewehudî, Seyîd Âlî Mîrniya ve Ebulfezl Qasimî

gibi pek çok tarihçiye göre Nadir Şah bu köyde doğmuştur. Aynı şekilde Rus ve İngiliz sömürgeciliğine karşı bölgede ün salmış Miyankuh hâkimi Ceco Xanê Serdar da bu köydendir (Ceco Xan bölümüne bakınız). Dergez, Bocnûrd, Qoçan, Meşhed ve Tahran şehir merkezleri dışında yerleşik oldukları köyler şunlardır: Dergez'in Kepkan, Lutfabad'ın Hîsar ve Bocnûrd'un Qapaq köyleri ile dağınık halde Mane-Semelqan, Dergez ve Gerîvan'ın ova köyleri. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Türkay, Kepkinli, Kepkenli adlı cemaatin Erzurum eyaletinde yaşadığını ve "Yörükân" olduğunu aktarıyor.

Koçeranlû: (Keçeranlû, Keçlanlû, Keçel, Keyçûl, Keçûl) Ebu Bekr-i Tihranî, 1470'te yazdığı *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı kitabında bunların Mardin ve Siverek civarında yaşayan "Akkeçelû ve Karakeçelû Kürtleri"ne bağlı olduklarını yazar. Bazı kaynaklarda Elazığ-Palu kökenli olarak gösterilen aşiret, Zekî Beg'e göre 1000 haneden oluşur. Zazacaya yakın bir lehçeleri olduğunu yazan Zekî Beg, tamamı Alîallahîdir diye ekler. Menuçehrê Kelanterî, bunların Doğu Azerbaycan'ın Aras nehri civarında yaşayan Mîlanlara bağlı bir kol olduğunu belirtir. Büyük göçle Mardin dolaylarından Aladax Sıradağlarının güney ve kuzey eteklerine getirilip yerleştirildiler. Bocnûrd'un 11 km güneybatısında, 1356 rakımlı Keçeranlû köy-kalesini inşa ettiler. Bu aşiretin bir kısmı Esferayîn'de Mîlanlû aşiretiyle, diğer kısmı ise Qoçan'da Kîwanlû ve Zaferanlû aşiretiyle karışmıştır. 1795 yılında Ağa Muhemmed Han Kaçar'ın emriyle bazı kolları Demawend taraflarına sürülmüştür. Demawend'in Serbendan bölgesinde yerleşik olan bu aşiret Keçûl veya Kîçûl adlarıyla bilinirler. Nasreddin Şah dönemindeki sayıları 500 hane olarak kayda geçirilmiştir. Bu aşiret, İran genelinde beş obaya ayrılır:

1. ***Keçeranlûyê Demawendî/Serbendanî:*** Adı geçen köy ve civarında yerleşiktirler. 12 koldan oluşur: Emîrgunê Sultan, Elî Mayî, Nasrullah Beg, Yaqûb, Memî, Merdê,

Hesen, Axa Xan Cafer, Şadlûyî, Elî Murad Beg, Beşîr ve Hecelî Xan.

2. ***Keçeranlûyê Bocnûrdî:*** Bocnûrd'un aynı adlı köyünde yaşarlar. Beş koldan oluşur: Bozî, Velî, Abo, Muradxan (Muradxîn) ve Keçelyan.

3. ***Keçeranlûyê Semelqanî:*** Semelqan'ın Zerdeşt köyünde yerleşiktir. İki koldan oluşur: Zerdî ve Semelqanî.

4. ***Keçeranlûyê Zaxorî:*** Bu oba daha çok Qoçan'ın Keçeranlû köyü ile Çinaran ve Esferayîn'e bağlı köylerde yerleşiktir. İki koldan oluşur: Mîlanlû ve Qoçanî.

5. ***Keçeranlûyê Azerbaycanê Xerbî:*** İran tarafındaki Çaldiran ve Maku şehirlerinde yaşarlar. Üç koldan oluşurlar: Pesaxa, Emo Botî ve Bilûyî.

Yukarıdaki şehir ve köyler dışında, yaşadıkları şehirler: Bocnûrd, Qoçan, Esferayîn, Meşhed, Tahran, Maku, Demawend, Kerec, Çaldiran, Qayîmşehr, Fîrûzkuh ve Germsar. Bocnûrd'un Keçeranlû ve Erkan, Mane-Semeqan'ın Zerd, Kelatê Qemer, Teşî, Şehrabadê Kurd, Şehrebadê Berber, İnce Îlya ve Kastan, Qoçan'ın Keçelanlû, Çaldiran'ın Milhemlûyê Îlya, Milhemlûyê Siflî ve Qere Kilîse, Demawend'in Serbendan, Zemanek, Sulxêdêy, Qulnek, Xurremdêh ve Caban gibi köylerinde yaşarlar. İran genelinde 20.000 fazla nüfusa sahip aşiretin yarısı Kuzey ve Orta Horasan'da yaşar. Kürtçe ve biraz da Farsça konuşurlar. Keçeranlû, Şadlû, Cevherî, Muradxanî vd soy isimlerini kullanırlar. Ana kıtadaki Erzincan'da bulunan Keçel ile Dersim-Ovacık'taki Keçelan (Keçeliuşağı) aşiretleri bu bahiste dikkati çekmektedir. İkisi de Alevî olup Zazakî lehçesi konuşur.

Kuranlû: (Goran) Irak ve İran Kürdistanı kökenlidir. Bedlîsî onları Goran Kürtlerine ait bir grup sayar. Büyük göçle Mane Ovasının batısına yerleştirildiler. Bocnûrd'un kuzeybatısındaki 740 rakımlı ve sonradan adı değiştirilen Kuranlû kalesini inşa

ettiler. 17. yüzyıl ortalarında Mane Ovasında yerleşik Utanlû ve Erzemanlû gibi Kürt aşiretleriyle birlikte Qoçan ve Dergez sınır boylarını korumaları için söz konusu bölgelere nakledildiler. Ivanov, onların Qoçan'ın kuzeyinde yerleşik olduklarını belirtir. Tewehudî, Şîrvan'ın Cerîstan kasabasına bağlı Kurkanlûyê Îlya ve Kurkanlûyê Siflî köylerinde yerleşik olan Kuranlû aşiretini Celalîlerin bir parçası olarak gösterir. Feth Ali Şah Kaçar döneminin ilk yıllarında bu aşiretin yerleşik olduğu bölgeler yoğun Özbek ve Türkmen saldırılarına maruz kaldığından aşiret pek çok kez iç göç yaşamış ve Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerinde bulunan Nergeslûyê Îlya, Nergeslûyê Siflî, Kelatê Axa Nebî ve Tatar köylerine yerleşmek zorunda kalmıştır. Nasreddin Şah döneminde Kuranlû (Kelayîn) kalesinde yerleşik olan hane sayısı 30 olarak belirtilmiştir. Sayılan şehir ve köyler dışında Bocnûrd, Qoçan, Farûc, Şîrvan ve Tahran şehirleri ile Mane-Semelqan'ın Kelayîn, Ustad, Toxtemîş ve Kelatê Çinar, Farûc'un Koranê Kurdiyê ve Koranê Turkiyê köylerinde, ayrıca Şîrvan'ın kimi yerleşkelerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar. Ana kıtada Guran ya da Goran adını taşıyan ve Ardahan-Çıldır ile Ardahan-Posof'ta meskûn iki kol dikkati çekmektedir. İkisi de Hanefî olup Kurmancî konuşurlar. Kuran ve Guran adını taşıyan bir Urfa-Viranşehir aşireti de karşımıza çıkmaktadır. Şafiî olan aşiret Kurmancî konuşur. Urfa merkeze yakın Kuri veya Guri adını taşıyan küçük aşiret dikkati çekmektedir. Urfa-Halfeti'de Hanefî olup Kurmancî konuşan Kurkanlu aşiretinden de söz edilebilir. Horasan'daki Kuranlû (Goran) aşireti ise, üç obadan oluşur:

1. ***Began:*** Şevadiq Begê Kuranlû'nun soyudur ve öteden beri Dîlaverî soy ismiyle anılırlar. Kelayîn köyü ile Bocnûrd merkezinde yaşarlar.

2. ***Reiyed:*** Kelayîn, Ustad, Toxtemîş, Koranlûyê Îlya, Koranlûyê Siflî ve Tatar köylerinde yaşarlar. Tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar.

3. ***Nergeslû:*** Bu oba, Feth Ali Şah Kaçar'ın ilk dönemlerinde Kuranlû (Kelayîn) kalesinden Nergeslû'ya göç ederek burada Nergeslûyê Îlya ve Nergeslûyê Siflî adında iki köy-kale inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde söz konusu kale sakinlerinin sayısı 30 hane olarak verilmiştir. Bu oba Bocnûrd şehir merkezi ve Nergeslûyê Îlya ve Nergeslûyê Siflî, Tût ve Dehgan köylerinde yerleşiktir. Kürtçe konuşurlar.

Qanîkanlû: (Qaniyanlû) Türkiye Kürdistanı ile Ermenistan'ın güneyinden geldiler. Şah İsmail'in safında Çaldıran savaşına katılan aşiret, büyük göçle Salûk ve Şah Cîhan sıradağlarının güney eteklerine, Esferayîn şehrinin etrafına yerleştirilmiş ve buradaki Cûşkan adlı yıkıntı kaleyi tekrar inşa etmişlerdir. Nasreddin Şah döneminde Esferayîn merkezi ile çevre köylerde ikamet eden hane sayısı 350 olarak aktarılır. Bocnûrd, Esferayîn, Sebzewar, Meşhed ve Tahran şehirleri dışında Esferayîn'in Cûşkan, Zerqabad, Koşkî, Keştan, Îrec, Ferîman ve Qezakî, Bocnûrd'un Lîstane ve Rexteyan ile Mane-Semelqan bölgesinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe ve Farsça konuşurlar.

Qarabaşlû: (Qerêbaşlû, Qerabaşlû) *Xaveranê Guherê Naşînaxtê* (1349/1970, Tahran) kitabının yazarı Ebulfezl Qasimî, Qarabaşlû aşiretinin Ebu Müslim Horasanî'nin soyundan geldiğini yazar. Türkiye Kürdistanı kökenli olan aşiret Safevî devletinin kuruluşuyla İran içlerine göç eder. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzeybatı eteklerine yerleşerek Bocnûrd'un 10 km güneyinde, 1300 rakımlı Qarabaşlû köy-kalesini inşa ettiler. Şah Abbas'ın ünlü emirlerinden Rehman Qulî Sultan Qarabaşlû, bu aşirettendir. 17. yüzyıl ortalarında Utanlû ve Sarvanlû aşiretleriyle birlikte Özbek ve Türkmen saldırılarının önünü alabilmek için Dergez sınır boylarına göç ederek buradaki Hezar Mescîd Sıradağlarının güneyi ile Meşhed şehrinin kuzeybatı sınırına yerleşmişlerdir. 1650 yılında bu aşi-

retin bir kolu birtakım ihtilaflar sonucunda Ahmedlû, Papalû, Emerlû ve Gunduzlu Türk aşiretleriyle birlikte hareket etmiş ve Türkmen ve Özbeklerle müttefik olmuştur. Aşiretin geri kalan kısmı ise Çapişlû aşiretinin öncülüğünde Zenganlû, Utanlû ve Bacvanlû Kürt aşiretleriyle Ahmed Sultan, Necat Xan ve Şahrox Beg liderliğinde ittifak kurmuştur. Seyîd Âlî Mîrniya, *Serdaranê ez Îlad ve Tewaîfê Dergez der Xidmetê Mîhen*'de (1356/1977, Meşhed) bu aşireti Afşar aşireti olarak tanımlar. Aynı yazar *Îlad ve Tewaîfê Dergez* (1381/2002, Meşhed) adlı bir diğer eserinin ikinci cildinde bu aşireti bu kez Türkmen aşireti olarak sayar. Bir diğer kitabı olan *Îlhâ ve Taîfehâyê Eşaîrê Xorâsân* (1369/1990, Meşhed) adlı kitabında ise bunları Şadlû Kürtlerinin alt kolu olarak anar. Qarabaşlûların Dergez'deki merkezi, Kelekendî köyüdür. Bocnûrd'daki merkezleri ise Aladax'daki Qarabaşlû köyüdür. Nasreddin Şah döneminde bu köyde 15 hane bulunduğu aktarılır. Bocnûrd, Meşhed, Dergez, Esferayîn ve Tahran şehir merkezleri ile Bocnûrd'un Qarabaşlû, Kelat, Bîdek ve Lenger, Dergez'in Çapişlû ve Meşhed'in Qadîrabad, Faz, Kelatê Elîabadlû, Mezreiyê Tuxmencîr, Qeriyeê Îslamiyê, Mezreiyê Kinokurd ve Şayê Îlya köyünde yaşarlar. Bu aşiretten bir kısmı, Mane-Semelqan ve Bocnûrd merkeze bağlı bazı köylerde dağınık halde yaşar. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar. Qerêbaşlû, Qarabaşlû, Kelabî, Etayîxulam ve Lengerî soy isimlerini kullanırlar. Ana kıtada *Aşiretler Raporu*'na göre Bingöl'de yaşarlar; Şafiî ve Kurmancdırlar. Aşiretin Erzurum'un Hınıs, Çat ve Tekman'da yaşayan kolu da aynı özellikleri taşır. Ana kıtadaki Şadî kolu Qerebaşiyanlarla ilişkili olabilirler.

Qaraqaşlû: (Qerêqaşlû) Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle Şah Cîhan Sıradağlarının güneybatısı ile Salûk Sıradağlarının güneyindeki Bam, Sefîabad ve Zerqabad ovalarına yerleştiler. Salûk ve Şah Cîhan'da yaylakları, Esferayîn'in güney ovalarında kışlakları bulunmaktadır. Yakın döneme kadar konargöçer hayatı süren bu aşiret, Esferayîn'in Mengulî

Bala, Elestê Îlya ve Elestê Siflî köylerine yerleşmiştir. Onlara bağlı bazı gruplar ise Esferayîn ve Bocnûrd şehir merkezlerinde dağınık halde yaşarlar. Yukarıdaki köy ve şehirler dışında Esferayîn'in Azerî ve Bocnûrd'un Aladax ve Kesbayir köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Qiliçanlû: (Qiliçan) Türkiye Kürdistanı'ndan büyük göçle ilkin Bocnûrd'un 25 km kuzeyindeki 1100 rakımlı Qereler köy-kalesine yerleşirler. Kaçarlar döneminin ortalarında bu aşiret elindeki tarım arazilerini Sîranlû aşiretine satarak bu köyden göç edip Hîsar ve Germxan vilayetlerindeki Aqtepe, Bendê Yexmûr, Qaziyê Germxan, Qurtaş ve Qeleyê Rûşen köylerine yerleşir. Bir bölümü de Gerîvan bölgesine göç etmiştir. Bir başka grup Semelqan'ın Mîhmanek köyüne yerleşmiştir. Yine aynı aşirete mensup bir başka kol da Kelatê Neqî'ye yerleşerek burada Qirîçanlû köy-kalesini inşa etmiştir. Aşiretin başka bir kolu ise, Mane bölgesinde hayvancılıkla uğraşmaktadır. Qiliçanlû aşireti beş obadan oluşur: 1. Qiliçanlûyê Germxan, 2. Qiliçanlûyê Gerîvan, 3. Qiliçanlûyê Mîhmanek, 4. Qiliçanlûyê Mane ve 5. Qiliçanlûyê Mehnan. Yukarıdaki yerleşim yerlerine ek olarak başta Bocnûrd şehir merkezi olmak üzere Uzun Bîçe ve Serçeşme köylerinde sakindir. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar. Moltke, 1830'lu yılların sonunda Malatya'da bulunurken Kiliçanlardan söz eder. Türkay, "Kılıclı" aşiretinin Maraş-Pazarcık Ovası, Rakka ve Malatya'da yaşadıklarını yazıyor. *Aşiretler Raporu*'nda Maraş ve Maraş-Pazarcık'ta meskûn, Caferî-Alevî olup Kurmancî konuşan iki koldan söz edilmektedir.

Qirkanlû: (Qiriqlû, Qirixlû, Qirikî) Türkiye Kürdistanı ve Doğu Azerbaycan'dan büyük göçle getirilip Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirildiler. Bocnûrd'un 38 km kuzeybatısında, 1159 rakımlı Qirkanlû köy-kalesini inşa ettiler. Utanlû, Qarabaşlû, Sarvanlû ve Erzemanlû aşiretleriyle birlikte Dergez, Qoçan ve Ebyûrd'a göç ederek yerleştiler.

Dergez'e göç eden aşiret mensupları, burada Afşar Konfederasyonuna katılmışlardır. Bunlardan bir grup ise Bocnûrd'un Germxan, Şîrvan'ın merkezi ve Farûc'un güneyine göç ederek buradaki köylere yerleşmişlerdir. Nasreddin Şah döneminin en önemli kalelerinden bir tanesi, bu aşirete bağlı Kesabir Ovasındaki kaledir. Söz konusu dönemde bu kalede 20 hane yaşıyordu. Aşiretin Bocnûrd'un köylerinde yerleşik olan mensupları dört obadan oluşur: Hesen, Île (Îrî), Hesen Newrûz ve Daveriyan (Daver). Yukarıda adı geçen şehirler dışında Kerec ve Meşhed'de de yaşayan mensupları vardır. Yine yukarıdaki köyler dışında Bocnûrd'un (Şeyh Dilo Belincân'ın belgesinde adı geçen "Dirikan"ı akla getiren) Durkanlû, Bîdek, Cemî ve Qirkanlû, Mane-Semelqan'ın Yalancî, Bazarê, Qarnas ve Xerkî, Qoçan'ın Serab, Farûc'un Teberyan, Şîrvan'ın Bozabad, Xadîmî, Rezmexan ve Berzilabad köyleri ile Dergez'in etraf köylerinde yaşarlar. 5000'den fazla nüfusa sahip olan aşiret Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşur. Sheerin Ardalan'ın burada kullandığımız kitabının 69. sayfasında ilginç bir çıkarım söz konusudur. Nadir Şah'ın "askerî dehası ve gittikçe artan zorbalığına rağmen" Kürtlerce sevildiğini anlatan Ardalan, Kürtlerin Nadir Şah'ı "kendilerinden biri" olarak gördükleri için desteklediğini yazar. Onun aktardığına göre bazı Kürt tarihçiler, Nadir Şah'ı Kürt kökenli sayarlar. Şah Abbas'ın Horasan'a yerleştirdiği Kürt aşiretleri arasında Nadir Şah'ın mensup olduğu Kerehlû/Kirklû adlı küçük bir Kürt aşireti de vardı. Afşarların da aynı bölgeye sürülmesi sürecinde "dini inancı Kızılbaşlarınkiyle ters düşen" bu aşiret, söz konusu topluluklara yaklaşarak onların bir aşireti haline geldi.

Qizilbaş: Salûk ve Aladax sıradağlarının kuzey ve güney eteklerindeki köylerde dağınık halde yaşayan bu aşiret, Kürtçe konuşur. Bir kısmı da Türkçe ve Tatça konuşur.

Pervanlû: (Birîvanlû) Büyük göçle Aladax ve Salûk sıradağlarının güney eteklerine yerleştirildiler. Kaçar döneminin

ilk yıllarında onlardan bazıları Esferayîn'in Îrec ve Ferîman köyleri ile Bocnûrd'un Esfîdan köyüne göç etmişlerdir. Günümüzde daha çok bu iki şehir ile yoğunlukla yukarıda adı geçen üç köyde sakindirler. Geri kalanları ise Rûyîn köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar. Ana kıtada Bervan/Pervanlu adıyla karşılaşıyoruz ki Rakka, Erzurum ve Mardin'le anılırlar. Yine Adıyaman-Gerger'de Pirvan aşireti mevcuttur.

Peserkanlû: (Bersûkanlû, Perskanlû) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirilince Bocnûrd'un 21 km batısında, 1370 rakımlı Peserkanlû köy-kalesini inşa ettiler. Bu kale, Kaçarlar döneminde Kesbayir bölgesinin en ünlü kalelerinden biriydi ve içinde 30 hane oturmaktaydı. Kaçar döneminin ilk yıllarında bunlardan bazı gruplar Semelqan ve Germxan ovalarına göç ederek Bocnûrd'un Lenger ve Ezîzabad ile Semelqan'ın Lenger ve Qelexan köylerine, yine Germxan'ın Tatar, Kelat, Çarburc ve aşiret adını taşıyan Bersûkanlû köylerine yerleşmişlerdir. Günümüzde Meşhed, Tahran, Aşxane ve Bocnûrd şehirleri dışında adı geçen köylere ek olarak Germxan'ın şu köylerinde yaşarlar: Abdullahabad, Çarburcê İlya, Çarburcê Siflî, Pîrpez ve Pesenderê. 5000 üzerinde bir nüfusa sahip olan aşiret Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşur.

Pûşûnanlû: (Xûşî) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Salûk Sıradağlarının güneydoğusuna yerleştirildiler. Burada Özbek saldırıları neticesinde yıkılmış olan Xûş kalesini tekrar inşa ettiler. Xûş veya Xûşîn adlı bu kalede 30 hane ikamet etmekteydi. Kaçar döneminin ortalarında bu aşiretten bazı gruplar Bocnûrd vilayetine göç ederek buradaki Tatar, Xendeklû, Mîhmanek, Molla Hesen, Zû Îlya, Qurdanlû ve Memlicê köylerine yerleştiler. Bu aşiret günümüzde Bocnûrd, Esferayîn, Aşxane, Meşhed ve Tahran şehirleri ile yukarıda adı geçen köyler dışında Xûş Bala, Xûş Payîn,

Germê ve Îrec köylerinde yaşar. Günümüzde şu soy isimlerini kullanırlar: Tatarî, Parsa, Xûşî, Qudretî, Elîniya ve Nûrî. Kürtçe ve Türkçe konuşurlar.

Sarvanlû: (Servanlû, Sarbanlû) Türkiye Kürdistanı ile Ermenistan'ın güneyi kökenlidir. Büyük göçle Bocnûrd Ovasına yerleştirildiler ve orada Sarban köy-kalesini inşa ettiler. 17. yüzyıl ortalarında bu aşiretten bir kısmı Kelat ve Ebyurd vilayetleri arasında kalan köylere göç etmişlerdir. 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümüyle birlikte Sarvanlû aşireti dağılmıştır. Bir kısmı Bocnûrd'a, diğer kısmı Lutfabad ilçesi ile bu ilçenin Hîsar köyüne, diğer bir kısmı ise Dergez vilayetine göç etmiştir. Bu aşiret, Bocnûrd'un Sarivan mahallesi ile Dergez ve Meşhed şehirlerinde yerleşiktir. En yoğun oldukları yer ise Lutfabad'ın Hîsar köyüdür. Türkçe ve Kürtçe konuşurlar.

Semedanlû: Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Germxan'ın Ovasının batısında yer alan Quzlî Dağı eteklerine yerleştirildiler. Burada Bocnûrd'un 42 km kuzeybatısında yer alan 960 rakımlı Semedanlû köy-kalesini inşa ettiler. Kaçarlar döneminin ilk yıllarında söz konusu kale Özbek ve Türkmen saldırıları neticesinde yıkılmıştır. Kaçar döneminin sonlarında ise Palkanlû ve Sîranlû aşiretlerinden bazıları Semedanlû aşiretinin bölgesine gelerek tahrip edilmiş Dungel ve Axlî kalelerini tekrar inşa etmişlerdir. Söz konusu kalelerin Nasreddin Şah döneminde 30 haneyi barındırdığı aktarılır. Ünlü Hecî Elî Begê Berzîger, Semedanlû aşiretiyle birlikte Sîranlû aşiretinin de reisliğini yapmıştır. Bocnûrd şehri ve sayılan köyler dışında Baxcik köyünde de bulunurlar. Kürtçe konuşurlar.

Serîvanlû: Türkiye Kürdistanı'ndan Kuzey Horasan'ın Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine getirildiler. Bocnûrd'un 21 km kuzeydoğusunda, 815 rakımlı Serîvanê Alî Serdar ve Serîvanê Aşiqan adlı iki köy-kale inşa ettiler.

Nasreddin Şah döneminde Semelqan'a bağlı olan kale-köy toplamda 30 haneyi barındırıyordu. 18. yüzyılın başlarında Ziravkanlû, Rişwanlû ve Alanlû (Ulanlû) aşiretlerinden bazı haneler söz konusu iki köye gelip yerleşmiştir. Serîvanlû aşireti Elî Serdar ve Bozo adlı iki obaya ayrılır. Bocnûrd, Meşhed ve Tahran şehirleri dışında yoğunlukla Serîvantepe, Serîvanê Aşiqan, Qereçê, Kelatê Axa Nebî, Uturabadê Îlya ve Uturabadê Siflî köylerinde yaşarlar. Bunlara bağlı kimi aileler ise Bocnûrd merkeze bağlı köyler ile Semelqan Ovasındaki bazı köylerde dağınık şekilde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

Sîranlû: (Sîrî, Sîlanlû, Seyranlû, Sêyrî) Fars eyaleti, Loristan eyaleti ve Irak Kürdistanı'nda meskûn bir aşiret idi. İstahrî, İbn Havkal ve Muqaddesî'nin bildirdiğine göre bu aşiret, Fars eyaletindeki Kürtlerin bir aşiretidir. Îrec Efşarê Sîstanî, *Muqademeyê Berşinaxtê Îlha Çadornişînân ve Tewaîfê Aşâîriyê Îran* (1368/1989, Tahran) kitabında, bu aşiretin Loristanlı olduğunu ve Huseynîvend, Gedavend, Mamavend, Eskervend, Qasimvendê Salmanî, Pîragundê Sîrî, Basgal, Ahmedî, Alîvend, Pîrgevend, Qemervend, Muhammedvend, Kelhuseyn, Gidalîvend ve Bazgulî obalarından oluştuğunu yazar. Muhammed Emînî, *Tarîxê Îctimaiyê Veramîn der Dowrê Qecariyê* (1368/1989, Tahran) adlı eserinde Sîrî aşiretini Hudavendelerden bir kol olarak göstererek şöyle der: "Hudavendeler Sîrî, Xanî ve Mîrzayî olmak üzere üç aşirete ayrılır. Bu aşiretlerden her biri kendi aralarında kollara ayrılır. Veramîn'e göç ettiklerinde toplam 600 haneden oluşuyorlardı. Hudavende aşiretleri birbirleriyle Kürtçe konuşurlar. Hudavendeler Veramîn'in Behnamê Pazûqî ve Behnamê Suxtê köyleri ile civar mezralarda yerleşiktiler. Bu aşiret, son dönemlere kadar hayvancılıkla geçinirdi, ancak günümüzde yerleşik hayata geçerek ziraatle uğraşırlar." Büyük göçle öncelikle Veramîn'e yerleştirilirler. Küçük bir kısmı Veramîn'in Emrûabad, Salihabab, Şehristan, Quynik, Rînûbacek ve Pe-

leng köylerine yerleşirler. Çoğunluğu ise Kuzey Horasan'ın Aladax Sıradağlarının kuzeyi ile Germxan Ovasına göçertilir ve Bocnûrd'un 18 km kuzeyinde, 900 rakımlı Hîsar köy-kalesini inşa ederler. Nadir Şah döneminde bu kale, söz konusu aşiretin merkezi olarak gösterilmiştir. Feth Ali Şah Kaçar döneminin ilk yıllarında bu aşiretten bir grup daha iyi otlaklar bulmak amacıyla Bocnûrd'un etraf köylerine gelmiştir. Nasreddin Şah döneminde Hîsar kalesinde 35 hane olduğu kaydedilmiştir. Bu aşiret Kuhî ve Celgeyî adlarını taşıyan iki obadan oluşur. Aşiret mensupları Bocnûrd, Esferayîn, Hîsarê Germxan, Meşhed, Veramîn ve Tahran şehir merkezleri ile şu köylerde ikamet ederler: Veramîn'in sayılan köylerinin dışında Kuzey Horasan'daki Hîsarê Şîralî, Hîsarê Şahverdîxan (Huseynî), Aqtepe, Melkîş, Qurdanlû, Qazî, Axlî, Dungel, Selûlî, Qereler, Sînan, Gerîvan, Elîgul, Kelatê Hecîxulam Huseyn, Mîhmanê Payîn, Şêx, Uzun Bîçê ve Serçeşmê. Yarısı Veramîn, diğer yarısı Kuzey Horasan'da yaşayan aşiret, 20.000 civarında bir nüfusa sahiptir. Kürtçe, Türkçe ve Farsça konuşurlar. Günümüzde Sîranlû, Yezdanî, Beratî, Hîsarî, Sacîdî, Pakruh, Muhemmedî, Hîsariyê Sîran, Sîranê Hîsarî, Rencber ve Mîhnanî soy isimlerini kullanırlar.

Şadî: (Şadiloyî) Büyük göçle Aladax ve Salûk sıradağlarının güney ve kuzey eteklerine yerleştirildiler. Günümüzde Bocnûrd, Esferayîn ve Aşxane şehirleri ile Semelqan'ın Lenger ve Qelexan köyleri ile Ezîzabad, Qeremûsella, Necef, Molla Hesen, Îrec, Ferîman, Zemansûfî ve Heyderabad köylerinde yaşarlar. Şadî aşireti yedi obadan oluşur: Duwelxanî, Xussexoran, Can Muhemmed, Kerbelayî Selîm, Şah Elem, Neder ve Xankalo.

Şêxbûyî: (Şêxî) Büyük göçle Aladax ve Salûk sıradağlarının kuzeyine yerleştirildiler. Kaçar döneminin ortalarında bunlardan bir grup Bocnûrd'un Kesbayir bölgesine göç ederek buradaki Peserkanlû, Kelab ve Xendeklû köylerine yer-

leşirler. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. Günümüzde Îmanî, Munferîdî ve Xizrî soy isimlerini kullanırlar. Bu aşiret üç koldan oluşur: Şaban, Ebbas Qulî ve Kerbelayî Huseyn.

Tanîranlû: Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle birlikte Axurdax eteklerine yerleştirildiler. Bocnûrd'un kuzeybatısındaki 1160 rakımlı Tanîran köy-kalesini inşa ettiler. Tanîranların bölgesi 1795-1871 yılları arasında Türkmen ve Özbeklerin sayısız saldırısına hedef olmuştur. Kaçar döneminde Tanîranlû (Şaban) köy-kalesi, Kesabîr bölgesinin en önemli kalelerinden birisi olup 10 haneye evsahipliği yapmıştır. Bu aşiret Tanîran ve Şaban adıyla iki obadan oluşur. Şaban obası ayrıca kendi içinde dört kola ayrılır: Abdullah, Alîşan, Rehmeyferî (Remezan Ferhad) ve Hecîxan. Günümüzde Bocnûrd, Meşhed ve Tahran şehirleri ile Şaban, Qereçay ve Qesrê Qeçer köylerinde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Utanlû: (Hutanlû) Türkiye Kürdistanı'nın Botan mıntıkasından geldiler. Baba Merdox, Utan/Hutanlûların 100 haneden oluştuklarını yazar. Zekî Beg de onların Botanlı olduklarını söyler. Bu aşiret 16. yüzyılda Azerbaycan bölgesine (İran) gelerek büyük göçle birlikte Axurdax'ın güney etekleri ile Mane Ovasına yerleşirler. 17. yüzyıl ortalarında bunlardan bir grup Qerebaşlû ve Erzemanlûlarla birlikte Çinaran, Meşhed ve Dergez ovalarına göç ederek buradaki Dergez'in Şekerab ve Çilmîr dağlarının eteklerine yerleşirler. Nadir Şah'ın ölümünden sonra aşiret lidersiz kaldığı ve Özbek ve Türkmen saldırılarının şiddetiyle karşılaştığı için Horasan'ın farklı bölgelerine iç göç yaşamıştır. Halen Bocnûrd, Çinaran, Dergez, Meşhed ve Tahran şehirleri dışında Mane-Semelqan ve Bocnûrd'un civar köyleri ile Şîrvan'ın Gîlyan bölgesinde dağınık olarak yaşarlar. Bir kolları da Çinaran vilayetinin etraf köyleri merkezli olmak üzere Dergez'in Utanlû ve Dutanlû köylerinde bulunurlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

Xadimanlû: (Xadmanlû) Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Büyük göçle Germxan ve Mane ovalarına yerleştiler. 17. yüzyıl başlarında bu aşiretten bazı gruplar, Kepkanlû aşiretiyle birlikte Dergez sınır boylarını korumak üzere Allahuekber Sıradağlarının güney eteklerinde yer alan Miyankuh Ovasına göç ederek burada Dergez'in güneyinde kalan 1600 rakımlı Xadimanlû köy-kalesini inşa ettiler. Günümüzde Dergez, Bocnûrd ve Meşhed şehirleri ile yoğun olarak Dergez'in Xadimanlû köyünde yaşarlar. Bunlara bağlı bazı aileler ise Mane ve Germxan'ın ova köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe konuşurlar.

Xendeqlû: Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Bedlîsî onların Hasankeyf'te yerleşik dört büyük aşiretten biri olduğunu yazar. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey eteklerine yerleştirildiler. Bocnûrd'un 18 km batısındaki 1230 rakımlı Xendeklû köy-kalesini inşa ettiler. Kaçarlar döneminde önemli bir kale yerleşkesi olan burada 30 hane yaşıyordu. Günümüzde Bocnûrd şehriyle birlikte yoğunlukla Memlicê ve Xendeklû köylerinde yaşarlar. Bunlardan bazı aileler ise Mane-Semelqan'a bağlı köylerle Bocnûrd'un diğer köylerinde dağınık halde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

Xemperanlû: (Peranlû, Kulpanlû, Kupanlû, Qomperanlû, Qoperanlû, Qupran) Irak ve Türkiye Kürdistanı kökenlidir. Muhtemelen Kulp ve Badikan kollarından oluşan Silêmanî (Silîvî, Silêvanî) Konfederasyonun bir parçasıdır. Büyük göçle Aladax Sıradağları ile Mane-Semelqan ve Bocnûrd ovalarına yerleştirilirler. Bocnûrd'un 13 km güneyinde, sonradan adı değiştirilen 1370 rakımlı Xemperanlû köy-kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde Xemperanlû aşiretinin merkezi olan Mehnan köyündeki hane sayısı 70 olarak verilir. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. 50.000'in üzerinde nüfusa sahiptirler. Genellikle Mehnanî, Bîdekî, Kelabî, Metranlû, Nêrzî, Qilîçanlû, Şukranî, Seyîdî, Wehdanî ve Yaran soy isimlerini kullanırlar. Bu aşiret yedi obadan oluşmaktadır:

1. ***Alanlû:*** Kafkasların güneyi, İran-Kürdistan ve İran-Kirmanşah eyaleti, Türkiye ve Irak Kürdistanı kökenlidir. Günümüzde çoğunluğu Kirmanşah ve İran-Kürdistan eyaleti ile Azerbaycan eyaletinde yaşarlar. Zekî Beg, Alan aşiretinin Kafkasya'daki Arran ile İran Kürdistanı'nın Serdeşt vilayetinin güneyindeki Alan Geçidi civarında yerleşik olduklarını yazar. Hamdullah el-Müstevfî (1281-1349), *Nüzhetü'l-Kulûb*'da Kürdistan'ın 16 eyaletinden birisi olarak Alanî vilayetini zikretmiş ve söz konusu geçitin bulunduğu bölgeyi işaret etmiştir. Baba Merdox ise Alanlûları Ertûşîlerin bir kolu sayar ve 4000 haneden müteşekkil olduklarını ekler (Ertûşîlerin beş kolu: Îzedîn, Merzekî, Mamêreş, Mamend ve Alan). Bunlardan bir grup büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey etekleri ile Bazxane Ovasına getirilir. Burada Bocnûrd'un 3 km doğusundaki 1085 rakımlı Burcê Alan kalesini inşa ettiler. Nasreddin Şah döneminde bu köy-kalede 20 hanenin ikamet ettiği kayıtlara geçmiştir. Bocnûrd, Meşhed ve Tahran şehir merkezleri dışında yoğunlukla Burcê Alan, Teraqiyê Kurd, Dersûfiyan, Yengî Qele, Hemzanlû, Basxane, Qereçê, Serîvan Tepe, Qelecikê Bozorg ve Navê köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. *Aşiretler Raporu*'nda Erzincan'da yaşadıkları, Alevî-Kızılbaş oldukları ve Dersim Zazacası konuştukları yazılmaktadır. Aynı rapora göre aşiretin Erzurum'un Çat ilçesinde yaşayan kolu Şafiîdir ve Kurmancî konuşur. Dersim kolu Kürtçe/Zazaca konuşan Caferî-Alevîler olarak gösterilmiştir. Urfa kolu ise Kürtçe/Kurmancca konuşur ve Şafiîdir. Van'daki Alan kolu Kurmancî konuşur ve Şafiîdir. Alanların bir kolu da Afrîn'de meskûndur ve Kurmancî konuşur.

2. ***Elîkanlû:*** (Elîkanî, Elîkanlî) Bitlis ve Muş arasından gelmedir. Zekî Beg, Elîkanların 1500 göçebe haneden oluştuğunu ve bunların Cîbranlıların 8 kolundan biri

olduğunu belirtir. Bunların bazı kolları Safevî devletinin kurulması üzerine İran içlerine göç etmiştir. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzeybatısına yerleşerek Bocnûrd'un 18 km güneydoğusunda yer alan 1400 rakımlı Elîkanlû köy-kalesini inşa ettiler. Bir diğer adı da Toraqê Kurd olan bu kalenin Nasreddin Şah dönemindeki nüfusu 50 hanedir. Bu oba 5 koldan oluşur: Şah Qulî, Mele Şukrî (Mele Şukur), Şêxanî, Gehgulî (Keko) ve Sadiq. Günümüzde Bocnûrd, Meşhed ve Tahran şehir merkezleri dışında Toraqê Kurd, Burc, Yengî Qele, Hemzanlû, Bazxane, Dersûfiyan, Paqalê, Qelê Ezîz, Mesûmzade, Kelatê Yaver, Qoç Qelê ve Qazî köylerinde yaşarlar. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar. *Aşiretler Raporu*'nda Bingöl-Kanîreş'te (Karlıova) Şafiî olup Kurmancî konuşan Elîkanlardan söz edilir. Bitlis'te meskûn kol Şafiî olup Kurmancî konuşur. Erzurum ve Muş'ta da kolları olduğu belirtilir. Batman/Beşiri-Siirt/Kurtalan kolu ise Şafiî olup Kurmancî konuşur.

3. ***Kaxanlû/Kakvanlû/Kehkanlû:*** Kerkük şehri civarından gelmiştir. Baba Merdox, 1500 haneden oluştuklarını, Havîce Dağı ile Küçük Zap arasındaki Quretû ve Xaneqîn'de yerleşik olduklarını yazar. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzeydoğu eteklerine yerleştirildiler. Bocnûrd'un 5 km kuzeydoğusunda, 1060 rakımlı Kaxanlû köy-kalesini kurdular. 1894 yılında bölgeye giden Yate'ın verdiği bilgilere göre nüfusları 100 hanedir. Kendi adlarına inşa ettikleri kale, bilinmeyen sebeplerden ötürü tahrip olduktan sonra bu oba Bocnûrd civarındaki köylere yerleşir. Günümüzde Bocnûrd merkezi dışında Yengî Qelê, Bûrc, Hemzanlû, Baxcik, Teraqiyê Kurd, Kelatê Baqirxan 1, 2, 3. ve Kelaxaşiyan köylerinde yaşarlar ve Kürtçe konuşurlar. Ana kıtadaki Xaneqîn'de Kakeyî û Kaxanlû adlı bir aşiret bulunmaktadır.

4. ***Began:*** Yoğun olarak Mehnanê Bala, Mehnanê Payîn ve Mehnanê Veset köylerinde ikamet ederler. Xemperanlû aşiretinin liderliği bunlardaydı.

5. ***Kargeran:*** Germxan'ın Mehnan Ovası ile Necefabad köylerinde yerleşiktir.

6. ***Pehlevan:*** Bocnûrd civarındaki köyler ile özellikle Bazxane Ovası köylerinde yaşarlar.

7. ***Qupiranlû/Qupranlû:*** Bocnûrd şehir merkezi dışında etraf köylerde, ayrıca Mane-Semelqan, Mehnan ve Bazxane ovalarında yerleşiktir.

Xenzeranlû: (Xinziranlû, Xınûslû, Hınıslı, Qenzûrî) İlk yerleşkeleri Azerbaycan, Kürdistan ve Güney Ermenistan'dır. Zekî Beg ilk yerleşkelerini Azerbaycan ve Kalîn bölgesi olarak verir. Faruk Sümer ise bunların Kürt olduklarını belirtir ve Şeyh Haydar, İlyas Bey ve İgidoğlu'nun bu aşiretten olduğunu yazar. Sümer, bunlara mensup bazı kişilerin Türkçe adlar taşımaları nedeniyle Türklerin ve Türk kültürünün ciddi etkisi altında bulunduklarını vurgular. Büyük göçle Aladax Sıradağlarının kuzey etekleri ile Mane Ovasına yerleşirler. Bocnûrd'un 40 km kuzeybatısında Xinûslû köy-kalesini inşa ettiler. Feth Ali Şah Kaçar döneminde Özbek ve Türkmen saldırıları nedeniyle bulundukları yerlerden göç ederler. Nasreddin Şah döneminde ise bu aşiret Dîranlû, Kuranlû, Utanlû ve Duraqanlû aşiretlerinin de yardımıyla kendi bölgelerine yerleşen Türkmenleri çıkartarak buralara tekrar yerleşirler. Nasreddin Şah döneminde bu aşiretin merkezi sayılan Koşkabad kalesi 30 haneden oluşuyordu. Xinûslûların üç obası vardır: Xanan, Reiyed ve Încanlû. Günümüzde Bocnûrd, Meşhed, Pîşqele ve Tahran şehirleri ile Koşkabad, Bazarê, Qarnas, Qelenderabad, Gurgurê Îlya, Gurgurê Siflî, Hessegah, Încanlû, Esfîdan, Kîkanlû, Çeşmegah, Koşkê Kîkanlû, Kelanter, Toxtemîş, Canqurbanlû, Çûplî Tepe, Kelatê Neqî, Uturabadê

Îlya ve Uturabadê Siflî köylerinde yaşarlar. Yaklaşık nüfusları 7500'dür. Kürtçe ve biraz da Türkçe konuşurlar.

II.D. Kuzey Horasan'daki Bağımsız Kürt Aşiretleri

Kuzey Horasan'da yerleşik olan Kürt aşiretlerinden bazıları, yukarıda saydığımız konfederasyon ve federasyonlara üye olmayan aşiretlerdir. Bu bölümde söz konusu aşiretleri "bağımsız" sıfatıyla niteleyeceğiz.

Bextiyarî: Kuzey Horasan'daki bağımsız Kürt aşiretlerinden olan Bextiyarîler, Nadir Şah döneminde Horasan'a getirtilerek Bocnûrd ve Kelatê Nadirî nahiyelerinde iskâna tabi tutulmuştur. Bunların çoğunluğu Nadir Şah'ın ölümünden sonra ilk yerleşim yerleri olan İsfahan'ın güneyi, Xuzistan'ın kuzeydoğusu, Yasûc'un kuzeyi ve Loristan'ın güneydoğusunda yer alan ve merkezi Şehrê Kurd olan Çarmahal-Bextiyarî eyaletine geri dönmüş ama bunlardan bazı gruplar Horasan'da kalmaya devam etmiştir. Günümüzde Memlice köyünde yerleşiktirler. Türkçe konuşurlar. Ana kıtada Dersim ve Konya'da bu aşiretle karşılaşıyoruz. Yine yukarıdaki Sistan ve Belûcistan bahsinde Bextiyarîlerden söz edilmiştir.

Çegnî: (Çegînî) Yukarıda *Şerefname*'den bilgilerle Çegnîlere bakmıştık. Burada ise, ağırlıkla Rehmetî'nin araştırmasından bilgiler aktaracağız. Rehmetî'ye göre ana yurtları İran'ın Kürdistan, Loristan ve Kermanşah eyaletleridir. Irak ve Türkiye Kürdistanı'nda da kolları mevcuttur. Baba Merdox, Çegnîlerin yaklaşık 3000 haneden oluştuklarını ve Sefîdrûd, Tengê Gavşomar, Rûdxaneyê Keşkan ve Rûdê Xurremabad ile Melle Şivanan Dağı arasındaki geniş bölgede yaşadıkları-

nı yazar. Zekî Beg ise, Çegnîlerin 300 haneden oluşan konargöçer bir aşiret olduğunu belirtir. Ona göre kışları Silêmanî bölgesinde, yazları ise Meraxe'de bulunurlar, Sünnî ve Şafiîdirler. En önemlisi ise, Bedlîsî'nin İran Kürt aşiretlerinden söz ederken İran Kürtlerini üç kısma ayırarak bunları Siyehmensûr, Çegnî ve Zengene olarak belirtmesidir. Çegnîlerin yaklaşık 500 kişilik bir kısmı Şah Tahmasp dönemindeki iç karışıklıklar ve yine Tahmasp'ın tehditleri nedeniyle Hindistan'a göç etmek ve Herat hâkimi Kazak Han Tekelû'dan aldıkları davete icabet amacıyla Horasan'a gelirler. Burada Şah Tahmasp'ın ordularını geri çekmesi ve bölgenin Sünnî Özbek ve Türkmen saldırılarına şahit olunca Horasan'da kalıp Özbek ve Türkmenlere karşı savaşırlar. Kısa sürede başarı sağlayan aşiret, bölgeyi terk eden Şah Tahmasp'ı tekrar bölgeye davet ederler. Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra Safevîler, Çegnî lider Oxlan Budaq Xanê Çegnî'yi Xamûşan (Qoçan) valiliğine getirirler. İskender Beg Münşî'nin *Tarixê Alemârâyê Abbâsî*'de belirttiğine göre, büyük göçle 1601 yılında Şah Abbas, Çegnî Kürtlerinden bazılarını Merv'de iskân ettirmiştir. Bu aşiretten çok sayıda devlet adamı, komutan ve vali çıkmıştır. Bu aşiretin Afşar, Kaçar ve Pehlevî dönemlerinde Horasan'daki mevcudiyetleri hakkındaki tarihî bilgilerimiz azdır. Zira bu aşiret, yukarıda sözü edilen konfederasyonlar arasına dağılmış halde yaşar. Günümüzde Sebzewar ve Bestan'da yaşayanlar Farsça konuşur. Nişabûr'un Servilayet nahiyesi ve Qoçan'da yaşayanlar Türkçe konuşur. Bocnûrd, Şîrvan, Esferayîn ve Aşxane'deki Çegnîler ise Kürtçe konuşur. Saydığımız şehirler dışında Mane-Semelqan'ın ova köylerinde dağınık halde yaşayan grupları vardır. Onlardan bazı aileler Şîrvan'ın Oxazê Taze ve Oxazê Kohne, Bocnûrd'un Bîdek ve Memlice köyleri, ayrıca Esferayîn'in farklı yerleşim yerlerinde dağınık halde yaşarlar. İran genelinde ise Sebzewar ve Bestan şehirleri dışında Kazvin ve Rûdbar şehirleri arasındaki Lûşan ve Mencîl ilçeleri ile Loristan, Kermanşah ve Fars eyaletlerinde dağınık halde yaşarlar. Çegnî aşireti etnik

olarak Kürt olmasına karşın yerleşik oldukları bölgelerdeki egemen dillerle konuşurlar. Örneğin Loristan'da Lorca, Kuzey Horasan'ın pek çok yerinde Kurmancî Kürtçesi, Türklerin yoğunluklu oldukları yerlerde Türkçe, Farsların yoğunluklu oldukları yerlerde ise Farsça konuşurlar. Kuzey Horasan'da Bîdekî, Tevhîdî, Muhemmedzade, Çegînî, Çegene ve Oxazî soy isimlerini kullanırlar. Bozkurt, bir kısmının Hindistan'a, bir kısmının ise Mardin'e göçertildiğini yazar. Ancak Türkay Kerkük sancağı ile Mardin sancağındaki Çekeni ya da Çekni Gaybullah adlı cemaatin "Türkmân Tâifesinden" olduğunu yazar. Çekein ya da Çekvanî aşireti ise "Ekrâd Yörükân Tâifesinden"dir ve Bitlis'in Mumî köyü, Bozok ilçesi (Yozgat) ve Kırşehir'de yaşarlar. *Aşiretler Raporu*'nda Silêmanî (Süleymaniye) bölgesinde hem müstakil bir aşiret hem de aynı bölgedeki Hemawend aşiretinin bir kolu olarak anılır.

Erdelan: Sine, Şehrîzor ve Merîvan gibi bölgelerde yaygın bir aşirettir. Bu aşiret 1639 yılında Suleyman Xanê Erdelan'ın Sine şehrini inşasıyla burayı merkez edinmiştir. Tarih boyunca bu hanedan bazen İran bazen Osmanlı'ya bağlı, bazen de bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. İran'ın en büyük ve en geniş Kürt aşiretlerinden olan Erdelanların sanat, edebiyat ve bilim alanındaki üretimleri, dikkat çekicidir. 18. yüzyıl ortalarında Nadir Şah bu aşiretten bazılarını Kuzey Horasan'daki Kelat ve etraf köylerine göçertmiştir. Yate'ın bildirdiğine göre Kelat civarında yaşayanlar Celayir Türkleri ile Erdelan Kürtleridir. Ona göre Erdelanlar Kermanşah'tan buraya göçertilen 300 hanelik bir topluluktur. MacGregor, *Narrative of a Journey through the Province of Khorassan and of the N.W. Frontier of Afghanistan in 1875 (1879) adlı* kitabında Erdelanların büyük göç ile Horasan'a geldiğini belirterek tarihî bir yanlışa düşmüştür. Nasreddin Şah döneminden kalma belgelerde bu aşiretin Horasan'daki hane sayısı 300 hane, lideri de Ahmed Xan olarak gösterilmiştir. Kaçar döneminin sonları

ile Pehlevî dönemi başlarında Erdelan aşiretinden Meşhed ve Kelat şehirlerinde ikamet eden gruplar daha da kuzeye göç ederek buradaki Bocnûrd, Esferayîn ve Şîrvan şehirlerine yerleşmişlerdir. Kürt olmalarına rağmen genellikle Farsça konuşurlar. Kürdistan'daki Erdelanların tersine Şiî bir topluluktur. Günümüzde Erdelan ve Kurdistanî soy isimlerini kullanırlar. Ana kıtadaki Erdelanlar ise, 698 yıllık hâkimiyetleri ile en uzun ömürlü Kürt iktidarı olmuştur. Tarih, edebiyat ve mimarî gibi alanlarda gelişmiş olan Erdelanlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Ardalan 2011.

Kurd: Horasan'a yerleştikten sonra Teke ve Nuhurlu Türkmen aşiretleriyle karışmış ve zamanla Türkmenleşmişlerdir. Bu aşiret 7 obadan oluşmaktadır: Xucanfes, Ayî, Çarix, Xîvalî, Qazî, Quduz ve Xoce Niyaz. Bu obalar günümüzde daha çok Türkmenistan taşrası ve Bocnûrd şehrinde yaşar. Ayrıca Cergelan nahiyesinin köylerinde dağınık halde yaşarlar. Etnik olarak Kürt olan aşiret, Türkmence konuşur, Sünnîdir ve Hanefî mezhebine mensuptur.

Kelhor: İlk yerleşim yerleri Kermanşah, Loristan, Îlam eyaletleri ile Irak Kürdistanı'dır. Bedlîsî, 1580'li yıllarda bağımsız olduklarını ve Bağdat-Kirmanşah arasında 21 karakol kurarak kervanları koruyup ticaretten pay aldıklarını yazar. Kelhorlar yoğunlukla Kermanşah, Mahîdeşt, Harûnabad, Îvan, Qele Sitayn, Qesrêşîrîn [Kasrışirin], Kerend, Sahne, Seqiz, Xurxurê, Xaneqîn ve Mendil'de yerleşiktirler. Kelhor aşireti 20 obadan oluşur: Xalidî, Şiyanî, Siyasiya, Kazimxanî, Xuman, Tilêş, Kerga, Kulêpa, Kulecû, Şivan, Qerecmî, Mensûrî, Elvendî, Mahîdeştî, Harûnabadî, Şahînî, Mûşgîr, Budaqbegî, Zeynelxanî ve Kemerê. 18. yüzyıl ortalarında Nadir Şah Lor, Erdelan ve Kurdilekê Zend aşiretleriyle birlikte Kelhor aşiretlerinden bazı grupları Kuzey Horasan'a göçertmiştir. Göçen Kelhorlardan bir kısmı Seraxs'ta iskâna tabi tutulmuştur. Bir başka grup ise Cerîstan Ovasına yerleştiril-

miştir. Üçüncü bir grup da Qoçan'ın Îlihyan köyüne yerleştirilir. Rusya'daki Ekim Devriminden sonra Türkmenistan'ın Aşkabad bölgesinde yerleşik olan Kelhorlardan bazıları buradan ayrılarak güneydeki Bocnûrd şehri ve Raz-Cergelan'ın Tezeqele ile Şîrvan'ın Cerîstan ova köylerine yerleşmişlerdir. Horasan'da yerleşik olan Kelhor aşireti Kurmancî Kürtçesi konuşur. Ayrıca Azerî Türkçesi ve Horasan Türkçesi de konuştukları dillerdendir. Günümüzde Kelhor, Neraqî, Lengerî ve Rehmanî soy isimlerini kullanırlar. Kendal Doğan, bir Kelhor/Kelhur kolunun İran Kürdistanı'ndan Dersim'e göçtükten sonra uzun süre Şêx Hesenler arasında yaşadığını, ardından 1800'lerin başında Sivas'a bağlı Divriği'ye geçip Bizevî ve Avşarcık köylerine yerleştiğini yazar.

Lor: Genellikle Nadir Şah dönemi ile Kaçar dönemi başlarında Horasan'a göç etmiş ve buradaki Bocnûrd, Esferayîn, Kelat, Meşhed, Nişabûr ve Sebzewar şehirlerine yerleşmişlerdir. Bu şehirler dışında bilhassa Îrec ve Ferîman köylerinde yoğunluklu olarak yaşarlar. Horasan'daki Lorlar iki obadan oluşur:

Molla Başî: Aslen Loristan'ın Melayîr bölgesindendir. Çoğunlukla Bocnûrd şehrinde yaşarlar. Pesendîdê soy ismiyle bilinirler. Genellikle Türkçe ve Farsça konuşurlar.

Lorîstanî: Bunlar da yukarıda belirtilen köy ve şehirlerde yaşarlar. Genellikle Kürtçe ve Tatçanın Esferaynî lehçesini konuşurlar. Çoğunluğu Silaxorî soy ismini kullanır.

Siyehmensûrî: (Sîpahmensûrî) Batı İran kökenlidir. Yukarıda Bedlîsî'den aktardığımız bilgilerle düşünülmesi gereken Siyehmensûrîler tarihte bugünkü adıyla Gerûs ve Zerrînkemer bölgelerinde 1552-1590 yılları arasında egemenlik kurmuşlardır. Söz konusu bölgede Xelîl Xan ve Dewletyar Xanê Siyehmensûr art arda mîrlik yapmışlardır. Şah

Tahmasb döneminde şahın ulakçıbaşı olan Muhsîn Sultan Kurdê Siyehmensûr da bu aşirettendir. Bu aşiretten bir grup büyük göçle birlikte Zerrînkuh, Zencan ve Gerûs bölgesinden Çegnî ve Masiyanlû Kürtleri ve bazı Kaçar aileleriyle birlikte Merv'e yerleştirilmiştir. Göç sırasında bunların bir kısmı Xar ve Veramîn'de kalmıştır. Xelîl Sultan Siyehmensûr, Şah Abbas döneminde Nehas ve Siyûrluk valiliği yapmıştır. Aynı şekilde Esferayîn hâkimi Îmam Qulî Sultan Siyehmensûr da bu aşirettendir. Huseyn Elî Xan ve Muhemmed Emîn Xanê Kurdê Siyehmensûr, Merv hâkimi Yahya Han'ın Meşhed'de ölümü üzerine Sultan Hüseyin Safevî tarafından sıra ile Merv mîrliğine tayin etmiştir. Afşar döneminde Siyehmensûrîler Meşhed, Merv ve Esferayîn'de yoğunluklu olarak bulunmuşlardır. Feth Ali Şah Kaçar döneminde iç karışıklıklar ile Özbek ve Türkmen saldırılarının yoğunlaşması üzerine Merv'de sakin olan Siyehmensûrî üyeleri Masiyanlû ve Kaçar aileleriyle birlikte Merv'den daha güneye, yani bugünkü Kuzey Horasan'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Günümüzde Esferayîn, Bocnûrd ve Şîrvan şehirleri ile Esferayîn'in Kîkanlû, Çelo, Koşkê Kîkanlû, Ustad, Sîlsupuranlûyê Îlya, Sîlsupuranlûyê Siflî ve Rûyîn köylerinde yoğun şekilde yaşarlar. Söz konusu aşiretin Bocnûrd'daki son liderlerinden merhum Asker Xanê Salisî'yi anabiliriz. Bu aşiret etnik olarak Kürttür ve genellikle Kürtçe ve biraz da Farsça ile Türkçe konuşurlar. Siyehmensûrî, Sîpahmensûrî ve Mensûrî soy isimlerini kullanırlar.

Zengene: Kerkük ve Kermanşah kökenlidir. Baba Merdox bunların 450 haneden oluştuğunu, Kerkük, Xaneqîn, Kifrî, Îbrahim Xanci ve Sûmak bölgelerinde yerleşik olduklarını, bir kısmının da Kermanşah ve Hilîlan'da meskûn olduklarını bildirir. Devamında ise Zengenelerin Fars Axa ve Rustem Axa adlı iki obası olduğunu ekler. Bedlîsî ise, Zengene aşiretinin yerleşik bir aşiret olduğunu ve muhtemelen Belûcistan dolaylarından geldiğini yazar. Sefîzade, büyük Zengene aşiretinin

Kermanşah ve civarında yerleşik olduğunu bildirirerek bu aşiretten çokça devlet adamı çıktığını yazar ve Siyehmensûrî, Çegnî ve Pazûkî Kürtleriyle birlikte dört kolu teşkil ettiklerini yazar. Campanile, Soran Mîrliğinin yönettiği aşiretlerden biri olarak Zengene adını verir. Horasan'daki aşiret bilgelerinin anlattıklarına göre, bu aşiretin Horasan'a göçü üç aşamada gerçekleşmiştir. Şah Tahmasb döneminde gelenler, Çegnîlerle birlikte gelmiştir ve bunlar Herat'a yerleştirilmiştir. Bir kolu da sonraları Xavf'a gelip buradaki Niyazabad, Esedabad ve Îbrahîmî köylerine yerleşmiştir. İkinci aşamada gelenler, büyük göçle birlikte gelip Xavf, Turbetê Heyderiye ve Baxerz köylerine yerleştiler. Üçüncü aşamada gelenler ise Nadir Şah döneminde Hemedan'dan Horasan'a getirilen Zend aşiretleriyle birlikte buraya getirilmiş ve Xavf, Turbetê Heyderiye ve Taybat köylerine yerleştirilmiştir. Bu yerleşim yerlerinden olan Herat, Afganistan tarafında kalırken diğer yerler Orta Horasan eyaletindedir. Günümüzde İran genelinde dağınık halde yaşayan Zengene aşireti, Kermanşah ve Hemedan eyaletlerinde olmak üzere Meşhed, Qasimabad, Zûzen, Şehrek, Ketubasforê Kelatê Zengene, Bayekê Kurdiyan gibi yerleşim yerlerinde yaşarlar. Etnik olarak Kürt olan aşiret, Farsça konuşur.

II.E. Kuzey Horasan'daki Diğer Kürt Aşiretleri

Burada büyük ölçüde Elî Rehmetî'nin (2017) tasnifini esas aldık. Geniş biçimde yararlandığımız söz konusu metin, güncel bilgileri de içeriyordu. Bununla birlikte diğer metinlerdeki bilgilerle harmanladığımız bu bölümün dışında kalan pek çok aşiret veya oba söz konusudur. Bu topluluklar, Rehmetî'nin çalışmasında yer bulamamıştır. Diğer kaynaklardan edindiğimiz adları ve bilgileriyle söz konusu toplulukları buraya alıyoruz:

Burakay: Doğu Kürdistan'daki Burakaylar ile bağlantılı. Soranî konuşurlar ve Sünnîdirler. Öte yandan ana kıta ile Kafkaslarda epey yaygın olan Brûkîlerle ilişkili olabilir.

Çodvanlû: (Çedwanlû) Qoçan'da yaşarlar.

Dewleşanlû

Erhamiyanlû

Gedoganlû

Guganlû: (Goganlû) Qoçan'ın kuzeydoğusunda yaşarlar.

Gulaxanlû: Bocnûrd'da yaşarlar.

Kaltamanlû: (Kaletmanlû) Şîrvan'daki Ceristan bölgesinin Kaltamanlû köyü ile Bîçeran'da yaşarlar.

Kilanlû

Kodanlû: Şadî kollarından biri olmalıdır.

Kose: Cerîstan'da aynı adlı köyde yaşarlar. Namanlûların bir kolu olmalıdır.

Kurd Ehmedlû

Navxalû (Navexlû. Qoçan'ın kuzeydoğusunda meskûn.)

Qasimanlû: Nûveh ve Dizvan civarında yaşarlar. Ana kıtada Elazığ-Kovancılar'da meskûn bir aşirettir.

Qobeh Qeranlû

Salankoç: (Salanquç) Qoçan yakınlarında yaşarlar.

Siliymanlû: Ana kıtada, Horasan'da yaşadıkları yerler hakkında bilgi bulamadığımız bu aşiretle benzer adlar taşıyan aşiretlerle karşılaşılmaktadır. Erzincan'daki Suleymanan, Iğdır'daki Süleymani ve Urfa-Hilvan'daki Süleymanları anabiliriz.

Şaperwanlû

Şîrzenlû: (Şêrzenglû) Qoçan'ın kuzeyinde aynı adlı köyde yaşarlar. Söz konusu köy bir Kuxbenîklû köyüdür.

Tarixçî

Tozanlû: Horasan'da yaşadıkları yerleri tespit edemedik. Türkay, "Tozan Uşakları" adlı bir aşiretten söz ediyor ve yerleşim yerleri olarak Halep, Maraş ve Rakka'yı gösteriyor.

Xellikanlû: Caferabad ve Qoçan'ın doğusu ile Dergez'de yaşarlar. Bugünkü Irak kökenli bir aşirettir. Sykes, 700 ai-

leden oluştuklarını, yarı göçebe ve Baban üyesi olduklarını yazar. Ana kıtadaki yerleri hakkında Türkay şu bilgileri aktarıyor: Kangal-Sivas, Hasankeyf, Malatya, Maraş, Konya, Malatya, Hatus, Sivas, Erzurum, Kars, Çıldır, Rakka ve Niğde. Xelîkanların Horasan kökenli olduğunu iddiasından baheseden Ulugana, kitabının 53. sayfasında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin eski müdürlerinden Abdulkadir Erdoğan'ın şu sözlerini aktarır: "Şah Abbas'ın Ağrı Dağı eteklerindeki Halkanlı, Cütkanlı aşiretlere Şia mezhebini kabul ettirmek için tazyik eylediği zaman, oralardan uzaklaşmışlar, kırk-elli yıl göçebe halinde dolaştıktan sonra Orta Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yerleşip kalmışlardır." *Aşiretler Raporu*'nda ise Ağrı'daki Celalîlerin alt kolları olarak beş Xelîkan kolu sayılmaktadır. Yine Kars'ta üç Xelîkan aşiretinden söz edilmektedir.

Xidir: Kilanlû aşiretine bağlıdır. *Aşiretler Raporu*'nda Adıyaman'da meskûn bir Hanefî aşiret oldukları ve Kürtçe/Zazaca konuştukları belirtiliyor. Aşiretin Maraş kolu ise Kurmanc ve Şafiîdir.

Xokanlû: (Xodkanlû) Sîvkanlûların bir kolu olmalıdır, zira bu aşiretin yerleşik olduğu köylerden birinin adı Xudkanlû'dur.

Xomartaş: Qoçan'ın kuzeyinde yaşarlar. Zeydanlûlara ait bir Xomartaş köyü var, ama Rehmetî bu topluluğa yer vermemiştir.

Yaranlû

Zeynedînan: (Zeynedînlû) Cerîstan'da meskûndur. Irak Kürdistan'ından gelmiş olabilirler.

Zîlan: Horasan'da yaşadıkları yerler hakkında bilgi bulamadığımız Zîlan aşireti için Türkay, "İran Kürtlerinden" ifadesini kullanıyor ve yaşadıkları yerleri şöyle sıralıyor: Diyarbekir, Rakka, Sivas, Çankırı, Kars, Bayezîd, Çıldır, Mardin-Savur, Çermik ve Erzurum. *Aşiretler Raporu*'nda Ağrı'da meskûn oldukları, Şafiî olup Kurmancî konuştukları belirtilir. İbrahim Bozkurt, Kürt aşiretleri içinde Milanlarla bir-

likte iki ana bendden biri olduklarını belirtir. Ona göre çok yaygın olan bu aşiretin Trabzon ve Giresun'da bile kolları bulunmaktadır.

Yine Esferayîn'de Kürt olup Kafkas Türkçesi konuşan 15-20 köy bulunmaktadır. Bunlar şu aşiretlere mensuptur: Dêranlû, Gelemanlû/Qehremanlû, Çosûlanlû, Sîranlû, Gerîvanlû, Şadî, Qereçûrlû, Sofîyanlû, Buxanlû, Xemperanlû.

Horasan bağlamı olan bütün Kürt aşiretlerini burada anlatmış oluyoruz. Her birinin macerası, Osmanlı-Safevî ve Türkiye-İran çatışmaları ile ilgilidir. Harita 9'da görüldüğü gibi Kürdistan nasıl iki güç arasında bir tampon bölge ve savaş alanı olmuşsa, Kuzey Horasan da Şiî İran ile Sünni Özbek-Türkmen toplulukları arasında bir tampon bölge ve savaş alanı olmuştur. Birincisinde Kürtler yabancı güçler arasında savrulurken, ikincisinde günümüze yaklaştıkça bütün ulusal ve kültürel hakları ellerinden alınacak Kürtler sınır muhafızıdır.

Her iki benzer kader, kadim Kürdistan ile gurbet Kürdistanı arasındaki bağların yavaş yavaş zayıflayıp ortadan kalkmasına neden olur. Ancak oradan ya da buradan gelme "bilgi"si aşiretlerin sözlü hafızası ile mitolojisinde kalır. Ana kıtada bunu en kuvvetli şekilde hisseden aşiretler genellikle Alevî Kürt aşiretleridir. Bu "bilgi," 1930'lu yıllardan başlayarak sahada başka bir saptırma ile de-nasyonalizasyona teşmil edildi. Bu noktada Dersim, Erzincan ve Sivas aşiretlerinin iki listesini vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu listelerden ilki 1009 yıl önceki görünümü gözler önüne sererken ikincisi günümüzdeki fotoğrafı büyük ölçüde ortaya koyar. Her iki liste, Horasan'daki Kürt aşiretlerinin de önemli bir bölümünü teşkil eder. Ama ilk liste bizi bambaşka bir bilgiyle de karşı karşıya getirecektir: Bin yıl önceki Dersim'in Kürdî atmosferine. Çünkü orada büyük bir nüfus birikecek, sonra Amasya'dan Ürdün'e, Karacadağ'dan Horasan'a dağılacak ya da dağıtılacaktır.

II.F. Bin Yıldan Bugüne Bir Karşılaştırma

Yukarıda belirtildiği gibi Horasan'daki Kürt aşiretlerinin Kürt ana kıtasında da kolları vardır. Bu açısından bakıldığında Horasan, Kürdistan'ın bir maketi gibidir. Ancak en yoğun örtüşme, geçmişte daha geniş bir alana yayılan Dersim aşiretleri iledir. Burada Dersim'e Erzincan ve Sivas'ı da ekleyerek iki aşiret listesi vereceğiz. Birinci liste, 1009 yıl önce Dersim'e gönderilen Şeyh Dilo Belincân'ın iclas belgesinde geçen 43 Kürt aşiretidir. İkinci liste ise, günümüzde söz konusu bölgede yerleşik olan aşiretleri kapsamaktadır. Her iki listede de bugünkü Horasan'da kolları olan aşiretleri (*) ile gösterdik. Ancak yukarıda aktarıldığı gibi aşiretlerin adları değişebilmektedir. Bu anlamda varyant ya da isim benzerliğini esas aldık ve bu aşiretleri de (**) işareti ile gösterdik. Böylece bir karşılaştırma imkânı doğmuş olacaktır.

II.F.1. Dersim Tarihine Bir Işık: Şeyh Dilo Belincân'ın Şeceresi

Erdoğan Yalgın'ın uzun süredir çeşitli yazı ve kitaplarında andığı "Şeyh Dilo Belincân Şeceresi," bu alandaki tartışmaları başka bir yöne sürükleyecek kadar önemli bir belge olarak tanımlanabilir. Batınî Kızılbaş Alevi/Bektaşi geleneğinin en eski yazılı belgesi sayılan şecere (Yar ve Yalgın 2014:25; bkz. Belge 4 ve 5), bu çalışma açısından önemli bir içeriğe sahiptir. Burada şecere hakkındaki bazı bilgileri aktaracak ve çalışmamıza ışık tutan kısmını kitaba alacağız. Erkan Yar ve Erdoğan Yalgın, "Şeyh Dilo Belincân'ın Şeceresinin Kısa Bir Analizi" başlıklı yazılarında bu belgenin Dersim'deki Kürt aşiretlerinin şeceresi kadar bir "iclas," yani icazetname ve tahta çıkartma belgesi olarak da görülmesi gerektiğini vurgularlar (2004:8-9). Belgenin 76. satırından sonra derkenar ile 1017 tarihi düşülen belgede Ebu'l-Vefâ-i Kurdî'nin (925-

1017)[1] İmaduddin Süleymani'ye, onun da Şeyh Dilo Belincân'a 1009/10 yılında yetki verdiği yazılmaktadır (2014:11-12). Bu metinden Kürt cemaatleri olarak anılan aşiretlerin yörede otokton oldukları ortaya çıkmaktadır (2014:13).

1009/1010 tarihini taşıyan belgede Kürt aşiretleri/cemaatlerinin irşad edilmesi görevinin verilmesi, söz konusu toplulukların Müslüman olmadıkları anlamına da gelir (2014:15). Aynı şekilde belgede geçen "Hürmüz mülkü" ifadesi, aynı yörede Zerdüştî topluluklar olduğunu da göstermektedir (2014:14). Belgede altı defa Kürt/Kürtler ifadesi geçmektedir. 42 aşiretten bahsedilirken Horasan'da da bir kolu olan "Süleymân Cemaati" ayrı tutulmuştur: "Çünkü Süleymân Cemaati, Şıx Dilo Belincân'ın hocası olan ve Belin-

[1] Her ne kadar Ebu'l-Vefâ'nın yaşadığı yılları 1026-1107 şeklinde veren kaynaklar varsa da onun menakıbnâmesinde yaşadığı yıllar 936-1017 şeklinde gösterilmiştir. Hüseyin Nihal Atsız, bahsettiği bir Ebu'l-Vefâ menakıbnâmesinde yaşadığı yıllar için Hicrî 417-501 (Miladî 1026-1107) tarihleri verildiğini aktarıyor. Atsız, "Türk olmayan" diye nitelediği Ebu'l-Vefâ'nın 1026-1107 tarihlerinden de sonra yaşamış olması gerektiğini ekler. Ona göre söz konusu metinde Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in kayınbabası Şeyh Edebalî, Ebu'l-Vefâ'nın halifesi olarak gösterilmiştir: "Aradaki iki yüzyıllık zamana göre bu, imkânsızsa da menâkıbnâmelerde zaman mefhumunun bulunmayışı dolayısıyla böyle bir tasarrufa şaşmamak lâzımdır" (Atsız 1957:4-5). Ömer Kaçmaz da 936-1017 tarihlerine karşı çıkar: "Mustafa Kara herhangi bir kaynak göstermeden Ebû'l-Vefâ'nın ölüm tarihi için M. 1017 (H. 561) tarihini verir. Ancak H. 561 yılının miladi karşılığı ise 1165 karşılık gelir. Ebû'l-Vefâ ile ilgili bilgi veren hiçbir kaynak ne H. 561 ne de M. 1017 tarihini vermektedir. Bundan dolayı [Mustafa] Kara tarafından herhangi bir kaynak gösterilmeden yapılan bu tarihlendirme hatalıdır" (Kaçmaz 2006:37; özgün imlâ). Ancak bu iki iddia da tartışmalıdır. Zira İsmail Kaygusuz, *Alevilik, İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Ulular*ı adlı kitabının birinci cildinde 936-1025 yılları arasında yaşamış olan 'Abd al-Cabbâr al-Hamadânî'nin Ebu'l-Vefâ'dan bahsettiğini yazar. Hamadânî'nin 995 yılında tamamladığı *Tathbit Dala'il Nubuwwat* adlı kitabında Kahire'deki Fatımîleri ziyaret eden dâiler arasındaki baş dâinin Ebul'l Vefa Deylemî olduğunu belirtir (Kaygusuz I 1995:52-54). Öte yandan burada aktardığımız iclas belgesinde Hicrî 400 tarihi açıkça görülmektedir.

cân'ı, Sultanu'l Tacu'l Arifin Ebu'l-Vefâ adına görevlendiren, Şeyhlerin şeyhi İmaduddin Süleymâni'nin mensubu olduğu cemaattir. Süleymâni/Silémanian cemaat ise, günümüzde Dersim'deki Pilvanakan [Pilvankan] aşireti içinde bir ezbet statüsünde olup, özellikle XVI. yüzyılda, Osmanlının birçok sancak bölgesinde yerleşiktir" (2014:24-25; özgün imlâ). Aynı şekilde şeyhe üç köy verilir: "Keysun köyü; Bu köy 20 fedandır.[1] Nehfnur köyü; Bu köy 5 fedandır ve Ezkunik köyü; Bu köy 20 fedandır. Bu zikredilenler, Hurmüz Ebvan mülküdür. Alıcı da Memun'un oğlu halife Abdurrahman Said'dir. *(Allah ona rahmet etsin)*" (2014:28). Bu noktada şecerenin çalışmamızı ilgilendiren bölümünü olduğu gibi aktarıyoruz:

> Bismillah ir-Rahman ir-Rahim (*Rahman ve Rahim olan Allah adına)*
>
> Bu, Kürt topluluğu (*Cemaat)* na benim (*Şeyh İmaduddin Süleymani)* vasiyetimdir! Onlar, benim sözlerime muhalefet etmesinler! Kim muhalefet ederse, isyan etmiş olur ve kim de isyan ederse cehenneme girer! Cehennem ne kötü varış yeridir. Onların sayıları şu şekildedir:
>
> 1) Evvelu (*birincisi)* cemeât'u Müilkişi *
> 2) Essani (*ikincisi)* cemeât'u Ewdalan
> 3) Salisu (*üçüncüsü*) cemeât'u Zirki
> 4) Rabiu (*dördüncüsü)* cemeât'u Bâsâkân **
> 5) Hamis (*beşincisi)* cemeât'u Busekân **
> 6) Sadis (*altıncısı)* cemeât'u Dirikan/Tirikan *
> 7) Cemeât'u Canikan **
> 8) Cemeât'u Miskînîyân/Miskinan **
> 9) Cemeât'u Eşakûkî/Şakuki *
> 10) Cemeât'u Pişnevan/Peşnevan
> 11) Cemeât'u Pişmâdî
> 12) Cemeât'u Ozmanân/Osmanân

[1] Arapçada bir çiftlik yer (2014:13).

13) Cemeât'u Mânânan **
14) Cemeât'u A'rabi kâsitân/Kasiban
15) Cemeât'u Eşkân *
16) Cemeât'u Kîkân/Keykan *
17) Cemeât'u Kömürrişân **
18) Cemeât'u Kuhbinki badu merhmân (bir kısmı) *
19) Cemeât'u Butalibînî *
20) Cemeât'u Kirizkân
21) Cemeât'u Şâdiyân *
22) Cemeât'u Hoşbilân
23) Cemeât'u Şeyhmelân
24) Cemeât'u Aşakkinân/Eşkinyan
25) Cemeât'u Boziyân **
26) Cemeât'u Çelîkân *
27) Cemeât'u Bühnân/Buhnan **
28) Cemeât'u Covi Elfibeyti (-Elqi, olarak da okunabilir!)
29) Cemeât'u Burân/Boran
30) Cemeât'u Dirimiârî/Dılımegari
31) Cemeât'u Taksuvânî
32) Cemeât'u Gurbinyan
33) Cemeât'u Kazân/Kozan *
34) Cemeât'u Kalmemân
35) Cemeât'u Müşkiniyan *
36) Cemeât'u Şakuki Dimişkî **
37) Cemeât'u Beraberveyân/Berberuyan
38) Cemeât'u Nebidan
39) Cemeât'u Nuruzan/Norozan *
40) Cemeât'u Beranbiyan
41) Cemeât'u Zerzani
42) Cemeât'u Delikân *

Kim ki işittikten sonra onu değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Kul, mümin kardeşinin yardımında oldukça, Allah da kulunun yardımcısı olur. Bu benim vasiyetim ve sözleşmemdir. Kim Allah'tan sakınırsa/korkarsa; Allah onun için bir çıkış yolu verir ve hesaba katmadığı yerler-

den ona rızık verir. Salat ve selam efendimiz Muhammed'in ve onun tüm yakınlarının ve bu topluluğun üzerine olsun.

Bu yetkiyi, hazreti Tâcu'l-Ârifin *(Allah onun sırrını mübarek kılsın)* veli büyük şeyh İmaduddin Süleymani'ye, o da; Şeyh Dilo Belincân'a vermiştir. Kim ki onu değiştirirse söze muhalefet etmiş olur. Zikredilen şeyh Belincân'a verilen rızıklar ve şeyhin aldıkları, fakirler ve alimlere harcanmak içindir. Yedi dirhem alacak ve bir dirhemi onundur. Geri kalan ise fakirlerin yolunda harcanacaktır. Kim ki bunu işittikten sonra onu değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Allah ve meleklerin ve insanların laneti de onun üzerinedir. *(Tümünün laneti onun üzerine olsun)*

Selam Muhammed'e ve onun yakınlarına olsun. Mahi nehar ayının 4. gününde sene h. 400 yılı.

Bu harfleri yazan katip; fakir, hakir fakirlerin ve miskinlerin ayaklarının toprağı, seyidimiz ve şeyhimiz Arifler in Sultanı, varanların varacağı yer, takva sahiplerinin imamı Sultan'ul Tacü'l Arifin, (kadesau) gönderilmişlerin *(buradaki dua cümlesi!.. Okunamadı)* insanları hakka götüren/yönlendiren, Sultan'ul Tacü'l Arifin (kadesellahu sırrahu) (Selman) Tacuddin el Vefani. (*Yazan katibin adı)* Selam ve salat onun üzerine okunsun, Allah onun çalışmalarını başarıya ulaştırsın! (2014:29-31; özgün imlâ)

Yalgın, şecerenin önce 1997, ardından da 4 Ağustos 2011 yılında okunup çevrildiğini belirtir (Yalgın 2017:27). Şeyhin adının bir varyantının adını taşıyan Berxecan Ocağı'nın pîrlerinden Mele Pîr Velî, 1869-1870 yılında Bağdat Kazımiye'deki İmam Musa-i Kazım'ın türbesinde bulunan nüshayı istinsah etmiştir. (2017:28). İkinci nüsha dediğimiz metin de budur. Burada adı geçen aşiretlerin tarihte ve günümüzdeki durumlarını görmek için Erdoğan Yalgın'ın iki ciltlik çalışmasına bakılabilir (2017; özellikle I:249-434). Şeceredeki pek

çok aşiret günümüzde de Kürdistan ve Horasan'ın pek çok yerinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla aradaki tarihsel ilişki çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır.

II.F. 1. Dersim, Erzincan, Sivas Aşiretleri

Horasan'daki Kürt aşiretlerinin Ürdün ve Mısır'dan Konya ve Samsun'a, oradan Kafkasya ve Basra'ya kadarki pek çok kolundan söz edilebilir. Ancak Horasan'daki aşiret listesi en çok Dersim-Erzincan-Sivas hattıyla uyumluluk göstermektedir. Belirtmek gerekir ki Dersim'in tarihsel sınırları ile bugünkü idarî sınırları birbirinden farklıdır.[1] Bu bölgeyi Doğu ve Batı Dersim olarak ayırmak mümkündür. Bu iki bölge, aynı zamanda konfederal iki grubu tarif eder. Doğu Dersim aşiretlerine "Aşîrê Dêsimû" (Dersim Aşiretleri), Batı Dersim aşiretlerine ise "Aşîrê Şêxhesenû" (Şeyh Hesenan Aşiretleri) denir.[2] Burada konfederasyon ayrımı yapmadık ve aşiret adlarını alfabetik şekilde sıralamayı tercih ettik. Olası bazı tekrarlar, kaynaklardaki farklı adlandırmalardan dolayıdır.

Abbasan (Abbasû)
Abdalan
Alanan *
Alî Abbas
Areyan (Arelîyan)
Arslanan *

1 "Dersim eyaleti bugünkü Tunceli ile sınırlı değildir. Dersim büyük bir eyaletin adıdır o dönemlerde. Bugünkü Tunceli'yi, Erzincan'ı, Sivas'ın çok önemli bir bölümünü, Erzurum'un, Malatya'nın ve Elazığ'ın önemli bir bölümünü, Bingöl'ün önemli bir bölümünü içinde barındıran geniş bir eyaletin adıdır. Bu Dersim eyaleti onyedinci yüzyılın ortalarına kadar Safeviler'e bağlıydı" (Bayrak 2013:24-25; özgün imlâ).

Bu listeyi Zekî Beg (2002), Bozkurt (ty, 2003), Izady (2004), Evren (2008), Erzincan valisi Ali Kemali'nin 1931'de yazdığı ve Bulut'un aktardığı (2009:140-155) *Erzincan* adlı kitaptaki bilgiler, Saltık (2009), Arik (2012:47-62), Gezik (2012) ve *Aşiretler Raporu*'ndan (ed. Perinçek 2014) bilgilerle oluşturduk.

Aşûran (Aşûrû) *
Axucan
Badilan *
Balaban (Balavanû, Bolevanû)[1]
Balan (Balû)
Balikan **
Bamansûr
Bamiran
Barlan
Baxtiyaran (Bahteran) *
Bermaz
Berîtan
Beytan (Beytû)
Beyhan
Botan (Balyanlı) *
Bozukanlı (Pazûkan?, Keçelan, Keçelû) *
Brîman (Bîrmanan, Brîmû) *
Butkan (Butkû, Butikan) *
Caferan
Canbegiyan *
Cemal Abdal **
Çarekan (Çarekû) *
Çekanu **
Çinan
Demenan (Demenû) **
Derviş Cemaliyan **
Elhan (Elgan)
Ferhadan (Ferhadû, Feratan) **
Gavan (Gawan, Gewû)
Gerawan (Gerawend)
Gewran (Gebran) **
Ginnîyan
Girtanu

[1] Veli Saltık; Balaban, Çarekan, Hormek, Koçkiri, Lolan ve Şadılları "Türk aşiretleri" olarak gösteriyor. Hızını alamayan yazar Mîlan'dan Keykanlu'ya pek çok "Türkmen oymağı" sayar.

Gulabian
Gulan **
Guran (Gewran) *
Hadiken (Hidikan)
Halifan
Hayran
Hemenan
Hemikan
Hesenan *
Heyderan (Heyderû)
Hıfen
Hiran (Xiran) **
Holikan **
Hormek (Xormek) *
Hüzmekli Uşağı
İban
İmam Rıza
İzolan *
Kabaklı
Kalan **
Kamsuran (Kimsoran)
Karabalian
Karikan
Karsan (Karsanû) *
Kavi (Kawî) *
Keçelan *
Kekektirvan
Kelhur *
Keman
Kerikan *
Keriman
Keskehoran
Ketan
Kirxanan
Kivens
Kirxan
Koçgiriyan

Koçman
Kodern
Kuban (Kuden) *
Kubelan
Kulikan **
Kurmeşan **
Kuzliçan **
Lertikan
Laçînan (Laçû)
Lolan (Lolû)
Mansur Lertikan
Maskan (Mazgan) **
Memokan (Menikan) **
Mestan **
Mexsûdan (Maqsudan) **
Milan (Millû, Milkan, Millî) *
Mîrzan **
Muranu
Nenikan (Nenîkû)
Panikan
Parçikan
Perihan
Perikan **
Pevîzan
Pezgewran (Pezgewrû, Pezgoran)
Pîlvangiyan (Pîlvenkan, Sîlvenk)
Pîran *
Porciku
Pulan **
Putikan **
Qerebalû (Karabalan) **
Qocan (Qoçan, Qozu) **
Qureyşan *
Reşikan (Reşîkû, Resikan) **
Rûtan (Rûtî) *
Sadikan
Sandalan

Sarsaltıkiyan
Sekakan (Şikak) *
Seydan (Sîdan, Seyitalan) **
Seyhan
Seyid Kemalan
Seyit Ahmet Dedeler
Seyyid Sabûn
Silan *
Sinemilî **
Sîsan
Sixmemedû (Şeyh Mehmadan)
Suleymanan *
Sultan Munzur
Sûran *
Şadî, Şadiyan, Şadîlî, Şeddadî *
Şam Uşağı *
Şaran *
Şavakan (Sakakû, Şîkak, Şabak) *
Şavalan (Şawalû, Şevelan)
Şemdinuzu
Şemikan (Şemû) *
Şeteran **
Şêx Hesenan **
Şêx Mahmûdan (Şêx Mehmedan?)
Şirtikan
Şix Ahmed
Şix Çoban
Şix Delil Berxican
Titanik Uşağı
Xormek (Xormekû) **
Xoşanu
Xurşidu
Yusûfan (Usîvû)
Zerikan **
Zerkevik
Zilan *
Zulfan

II.G. Aşiretten Şehre

Horasan Kürtlerinin yaklaşık % 60'ı şehirlerde ve % 35'i köylerde yaşarken % 5'i konargöçer şekilde yaşamaktadır. İki milyona yaklaşan nüfusuyla bu topluluğun din, nüfus ve yerleşim gibi açılardan yaşadığı değişim dikkat çekicidir. Her ne kadar aktaracağımız kaynaklar farklı inanç ve İslâm mezheplerinden söz ediyor olsalar da bu nüfusun tamamının Şiî olduğunu gözlemlediğimizi belirtmeliyiz. Ancak bu durumun başından beri böyle olduğunu ileri süremeyiz. Hem göçertilmelerindeki mezhebî neden hem de Şiîler için kutsal yerlere olan yakınlık, bu topluluğun tümüyle Şiîleşmesinin yolunu açmıştır diyebiliriz. Aynı şekilde Horasan Kürtlerinin nüfusu ile ilgili olarak da farklı bilgiler söz konusudur. Burada her iki konuyu ele alacağız.

II.G.1. Dinî Durum

Horasan Kürtlerinin yüzyıllardan beridir süreklilik gösteren ve Konya Ovasından Herat, Merv ve Hindistan'a kadarki çok geniş bölgede gerçekleşen hareketliliğini, dinsel inançların değişimi açısından takip etmek son derece güçtür. Zira Alevî-Yaresan/Şiî, Êzidî ve Sünnî kimlikleriyle bu mezhep ve inanışlar içinde tarif edilen meşrep ve yolların tam bir dökümünü yapmak bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu yüzden mevcut durumla ilgili bilgileri paylaşmakla yetineceğiz. Martin van Bruinessen, Çemişgezek halkının 16. yüzyılda hangi meşrepte olduğunu belirlemenin güç olduğunu belirttikten sonra, Vital Cuinet'nin 1891-1894 yılları arasında, Çemişgezek için ileri sürdüğü verileri kullanmaktadır:

> Çemişkezek'deki tebaadan kaçının Şii olduğunu bilmek güç olsa da bu sayının dikkate değer olduğu söylenebilir. Mir Hacı Rüstem Bey büyük bir olasılıkla Safevilerin müridlerindendi, zira mir ve ağaların çoğunluğu Çaldıran'da

> Safeviler safında savaştılar. Yazıldığına göre bu savaştan sonra bazı Çemişkezekliler geri döndüler bazıları ise İran'da kaldı. Şerefhan İran'da Kızılbaş olan 1000 Çemişkezekli aileden söz eder. Yüzyıl sonra Şah Abbas bunları sınırları korumaları amacıyla Horasan'a gönderdi. Şimdilerde Çemişkezek bölgesi halkının çoğunluğu Alevidir. [Nuri] Dersimi'ye (1952) göre bu bölgenin tümü Alevidir, ancak bence bu biraz abartılıdır. Cuinet'in 1870 istatistiklerine göre: Nüfusun yüzde 10'u Ermeni, yüzde 50'si Kızılbaş, yüzde 20'si Müslüman ve yüzde 20'si Kürttür. (Bruinessen 1992:226; özgün imlâ)

Izady, Horasan Kürtlerinin başlangıçta ya da bugün ne kadarının Sünnî ne kadarının Şiî olduğunu belirlemenin güç olduğunu yazar. Ona göre söz konusu toplumun yüzlerce yıllık süreçte Şiî İran toplumunun etkisine açık ve Şiî kutsal şehri Meşhed'e yakın olması, Şiîleşmede etkili olmuştur. Aynı şekilde bu toplumun sürgün edildikleri döneme bakıldığında Kürtlerin önemli br bölümünün Şiî/Alevî inancında oldukları görülür. Bu durum "Batı ve Kuzey Kürdistan'ın büyük ölçüde Alevi olduğunu gösteren tarihsel bir kanıttır. Kürt tarihçisi Şerafettin Bitlisi [Şeref-Xan] bu dönemdeki Kürt klanlarının büyük bir kısmını 'Yezidi' olarak tanımlamışsa da, aslında bununla, Aleviliği de kapsayan Yezdani dinini ima eder" (Izady 2004:39; özgün imlâ).

Bruniessen, "öte yandan Kermanşah'taki Kürtlerin pek çoğu ve Horasan'dakilerin tümü Şiidir" (Bruinessen 1992:31) demektedir. Aynı şekilde Horasan Kürtlerinden olan Hîwa Massîh K., "Horasan Kürtleri Şiîdirler, bu yüzden kendilerini Kürdistan Kürtlerinden farklı görürler" (Massîh 2011:308) diye yazar. Benzeri bir bilgi, Kek Alî'nin yazısında bulunmaktadır. Irak Kürdistan Demokratik Halk Partisi'nin merkez yayın organı olan *Pêşeng* dergisinin 20 Temmuz 1990 tarihli sayısında yer alan söyleşisinde yazar, Horasan Kürtlerinin dini inanç ve dinsel kültürleri hakkında şunları aktarmaktadır:

> Horasan Kürtleri dindar olmadıkları gibi dinsiz de değiller. *Şii-Alevi müslümanıdırlar.* 50 yaşına gelinceye kadar hiç kimse, dinle imanla uğraşmaz bile. Bu yaş sınırından sonra, namaz kılıp oruç tutanlar olur. Camiler bulunmakla birlikte, oraya devam edenler fazla değildir. Horasan Kürtleri arasında şeyh değil, *molla* bulunur. Genelde dürüst bir tutum içindedirler; bir kısmı *seyyid* olup mollalık yaparlar ve halka yardım ederler. Hemen her köyde bir molla vardır. Geçimleri halk tarafından sağlanır. (Akt. Bulut, 1998:189; özgün imlâ)

Burada farklı bir dağılım olduğunu ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır: "Şia Kürdleri, Xorasan Kürdlerinin % 68 oranını teşkil etmekteler. Xorasan Kürdlerinin % 4'ü Alevi, % 2 Ehli Hak/Yarsan, % 17'si ise Müslüman (Hanefi)dir" (Akt. Arik 2012:145-46; özgün imlâ). Sahadaki izlenimi yazmak gerekirse, bu topluluğun dindar olmadığını söylememiz gerekecek. Birtakım inanç göstergeleri olmakla birlikte ibadet olgusu yok denecek kadar azdı. Hatta çok kullanılan bir nitelemenin durumu bir ölçüde açıkladığı ileri sürülebilir. Buna göre birinin çok kötü bir insan olduğundan söz edilirken "bir de iki rekât namaz kılsa tam olacak" dendiğine tanıklık ettik. Her ne kadar başlangıçtaki kapsamı, yazılı edebiyatı tespit olarak belirlemiş olsak bile, halk danslarındaki bazı özellikler dikkatimizi çekti diyebiliriz. Zira Kürt ana kıtasındaki cemlerde gördüğümüz bazı figürler, düğün figürleri olarak karşımıza çıktı. Sorduğumuzda, buraya cem ritüellerini taşıdıklarını ama baskın "On İki İmam Şiîliği" nedeniyle bu figürleri halk dansları içine gizlediklerini söyleyenler oldu.

II.G.2. Nüfus ve Yerleşim

Horasan'daki Kürt nüfusu hakkında çeşitli sayılar verilmektedir. Resmî nüfus sayımlarından kaynaklanan bir veri söz konusu olmadığı için, bu sayıların tahminî olduğunu belirt-

mek gerekir. Ayrıca Horasan Kürtlerinin Afganistan, Hindistan, Pakistan ve Türkmenistan ile İran'ın başka bölgelerindeki unsurlarının bu tahminlere eklenip eklenmedikleri belirsizdir. Elbette İran devletinin asimilasyon politikasının kesintisiz devam ettiğini unutmamak gerekir. Sahada görüştüğümüz insanlar, özellikle Soran kökenli Kürtlerin daha hızlı biçimde asimile olduklarını söylediler. Yukarıda belirtildiği gibi Kürtler, Orta ve Kuzey Horasan'da yoğunlaşmışlardır (bkz. Harita 10). Öte yandan nüfus tahminlerinin ayrı tarihlerde yazılan metinlerde geçtiğini de eklemeliyiz.

Horasan Kürtlerinin nüfusu hakkında ulaşabildiğimiz en eski tahmin, Curzon'a aittir. Curzon, 19. yüzyılın sonundaki Horasan'da etnik çeşitlilikten de bahseder ve toplam nüfusun 1.160.000 kişiden oluştuğunu belirtir. Yazar, *Encyclopædia Britannica*'nın "son edisyonu"nu kaynak göstererek şöyle bir nüfus tablosu çıkarır:

I. İranlılar

Tacikler: 400.000
Kürtler: 250.000
Belûçlar:10.000

II. Moğollar

Timurîler: 250.000
Hazaralar: 50.000

III. Tatarlar, Afşarlar, Kaçarlar (Kajar): 100.000

IV. Araplar: 100.000

Toplam: 1.160.000 (Curzon 1966 I:180)[1]

[1] Curzon, aynı yerde, 1872'deki kıtlık nedeniyle nüfusun 500.000 ile 600.000 arasında eksildiğini yazıyor.

Bugünkü nüfus hakkında da pek çok tahmin söz konusudur. Bu tahminlerin birbirini tutmamasının bir nedeni, her birinin başka tarihlerde yayınlanmış kaynaklarda geçmesidir. Ebbas Pehlevanî'ye göre halen Horasan'da 2 milyon Kürt vardır. Bunların % 60'ı şehirlerde, % 35'i köylerde yaşarken % 5'i de yaylalarda yaşıyor ve hepsi Kurmancî konuşuyor (Pehlevanî 2011:315). Mîrza Mohemmed Hosêyn Mostûfî, Horasan'daki Kürtlerin nüfusunu 1.900.000 kişi olarak tahmin eder (Akt. Rehmetî 2011:301). Reşî'nin toplam nüfus tahmini, 1,5-2 milyondur (2013b:294). Horasan eyaletinin başkenti Bocnûrd'un nüfus müdürü olan Elî Rehmetî'ye göre, Kuzey Horasan'da 50.000 km²'lik bölgede yaklaşık 1,5 milyon Kürt yaşamaktadır (Rehmetî 2011:299). Celîlê Celîl ve Gulî Şadkam da aynı sayıyı verirler: "Nüfusları 1,5 milyona ulaşan Horasan Kürtleri, kültürlerini ve dillerini büyük ölçüde korumuşlardır. Çoğunlukla Kurmancî lehçesini kullanıkları için kendilerini Kurmanc olarak tarif ederler" (Celîl û Şadkam 2012:6). Tewehudî, "Güvenilir resmî kaynaklar bulunmamakla birlikte, günümüz Horasanı'nda *1 milyon Kürt* bulunduğu söylenebilir" (Akt. Bulut 1998:187; özgün imlâ) demektedir. Horasan Kürtlerinin önemli bir bölümünün asimilasyon sonucu Fars ya da Türkleştiğini aktaran Xalid Salih, kendini Kürt (Kurmanc) olarak tanımlayan kitlenin bir milyondan az olmadığını yazar (Salih 2006:12). Madîh, İran'daki bazı uygulamalar nedeniyle Horasan'daki Kürt nüfusunu tam bir sayı olarak vermenin güç olduğunu belirterek bir milyon tahmininde bulunur (Madîh 2007:12). Martin van Bruinessen ise nüfusu "birkaç yüzbin" şeklinde ifade etmektedir (Bruinessen 1992:213). Kurmanc Xoresanî ise, bugünkü nüfus ve sosyolojik durum hakkında şunları söylemektedir: "Şu anda Horasan Kürtlerinin sayısı 1 milyon 700 bin ile 2 milyon arasında. Bu rakamın yüzde 60'ı köylerde, yüzde 35'i şehirlerde yaşıyor, yüzde 5'i ise göçebe. Çoğunlukla Kurmanci lehçesini konuşuyorlar" (Xoresanî 2009; özgün imlâ).

Hajiyan ve Demîrhan ise, yapılmış bir nüfus sayımı olmadığı için nüfusu bilmenin imkânsız olduğunu yazarlar.

Aktardıkları bilgilere göre, Nadir Şah döneminde Meşhed'in hâkimleri Kürtlerdi. Orada hamam ve camiler inşa eden bu hükümdarlar, sonradan Türkleşmeye ve Farslaşmaya başladılar. İran'a giren Moğol hükümdarı Hülagû, Farsça ve Kürtçe isimleri yasakladı ve yerlerine Moğolca ve Türkçe isimlerin kullanılmasını şart koştu. Bu durum, İran halklarına büyük bir kültürel darbe vurdu. Annesi Akkoyunlu Türklerinden olan Şah İsmail döneminde Kürtçe de konuşuluyordu ancak Türkçe daha baskındı. Bu dönemde Türkçenin Kürtçe üzerinde ciddi bir etkisi olmuştur. Şah Rıza Pehlevî döneminde ise eğitim dili Farsça idi ve Kürtler bu süreçte ciddi şekilde asimile oldular. Bu yüzden Horasan'da ne kadar Kürdün yaşadığını söylemek güçtür diyen yazarlar, Kaçarlar döneminde Horasan nüfusunun % 25'inin Kürt olduğu belirtirler. Onlara göre bugün ise Horasan'da 1.200.000 Kürdün yaşadığını söylemek mümkündür (Hajiyan û Demîrhan 2017:72).

Gerçek sayı hakkında bu kadar ihtilaf varken, İran içlerine ekonomik ya da siyasî nedenlerle göç eden bir nüfustan da söz edilmektedir. Meşhed'de yaşayan Horasan Kürtlerinin sayısını 500.000 (Celîl û Şadkam 2012:7) ve 400.000 (Şoreş Reşî, 2013b:282) olarak veren kaynaklardan söz edilebilir. Göç, bu toplumun en önemli sorunlarından biridir. Nitekim göç yüzünden Kürtler, bir zamanlar çoğunluğu teşkil ettikleri Bocnûrd, Qoçan ve Şîrvan gibi şehirlerde azınlık durumuna düşmüşlerdir (Celîl û Şadkam 2012:7).[1] Madîh, Meşhed,

[1] Gerhard Doerfer ve Wolfram Hesche'nin "Horasan Türklerinin Tarihi ve Edebiyatı" makalesinde Cevat Hey'et'in 1987 yılında yayınlanan *Seyrî der Târîxê Zebân ve Lahcehayê Torkî* adlı kitabından aktarılan iddialar, resmî ideolojinin oralara kadar gittiğini düşündürür. Hey'et'e göre Horasan Türkleri kuzeyde Bocnûrd, Şîrvan, Qoçan, Dergez, Kelat ve Esferayîn ile Sebzewar ve Nişabûr'un kuzeyinde yaşarlar. Ona göre Bocnûrd'daki 235.760 insanın 4'te 3'ü Türk, gerisi Farstır. Şîrvan'ın 4'te 3'ü Türk, gerisi Kürttür. Qoçan'ın 5'te 2'si Türk, 5'te 1'i Fars, 5'te 2'si Kürttür. Cevat Hey'et, Türk aşiretlerini sayarken listeye Kürt aşiretlerini de ekler: Qaraçûrlu, İmarlu/Amarlu/Eymürlü, Bukanlu, Cûyânlû, Pahlavânlû, Barânlû ve Qiliçânlû (Akt. Doerfer ve Hesche 2015:329). Ama aynı resmî ideolojinin yan-

Qoçan, Bocnûrd ve Nişabûr ile diğer şehirlerde oransal olarak yüksek bir Kürt nüfusunun bulunduğunu, ancak onları tanımlamanın güç olduğunu yazmaktadır. Horasan'da özellikle eğitimli kuşağın, bazen de yaşlı kuşağın asimile olduğunu belirtir. Horasan'da birkaç Kürtçe gazete ve derginin yayınlandığını yazan Madîh, köylerdeki nüfusun daha rahat şekilde Kürt özellikleri gösterdiğini ifade eder. Bazı köylerde Farsça ya da Türkçe konuşanlarla, bazı köylerde ise Belûçlarla yaşayan Kürtler, kırsal alandaki 696 köyde hâkim kültürü oluştururlar (Madîh 2007:12; bkz. Harita 10, 11). Söz konusu köylerle ilgili olarak da farklı sayılar telaffuz edilmektedir. Tewehudî'ye göre "Bu Kürtler yaklaşık 1600 köye dağılmış durumdadır [....] Tewehudî, "Önemli bir kısmı *Farsça ve Türkçe konuşa konuşa, Farslaşmış ya da Türkleşmiş sayılır*" (Bulut 1998:187; özgün imlâ) demektedir.

Xalid Salih de benzer bilgileri aktarıyor. Ona göre Horasan Kürtleri yaklaşık 1600 köyde meskûndur ve hepsi Kurmancî konuşur. Bu nüfustan 5000 kadarı göçebedir (Salih 2006:12-13). Elî Rehmetî, (1394/2015). *Ferhengê Qewmî ve Cuxrafyayiyê Şehrha ve Abadihayê Xorâsânê Şomâl* adlı çalışmasında Kuzey Horasan'ı köy köy anlatıyor. Madîh ise tek tek adlarını sayarak 696 köyden söz ediyor. Yazar bütün bu köyleri bağlı oldukları idarî bölgenin toplam nüfusuyla birlikte aktarıyor (Madîh 2007:21-29):

Şehir	Nüfus	Kürt köyleri
Bocnûrd	330.000	122 köy
Torbetê Cem	250.000	1 köy

sıması, Türkiye'de akademik tezler yapan İran Türklerinde de tekrar eder. İran'da köken noktasında Türkiye'ye oranla daha demokratik bir algı varken Türkiye'de yapılan akademik tezler, resmî ideoloji damgası taşır. Babak Javanshir'in 2007'de onaylanmış doktora tezinde kim var kim yok Türk ilan edilir. Hatta yazar Talişlere kadar uzanır (Javanshir 2007:589-90).

Cacerm	66.000	32 köy
Çinaran	125.000	71 köy
Dergez	95.000	59 köy
Sebzewar	500.000	6 köy
Şîrvan	170.000	73 köy
Farûc	68.000	10 köy
Qoçan	180.000	220 köy
Xelat	40.000	20 köy
Mane-Semelqan	95.000	63 köy
Meşhed	300.000	1 köy
Nişabûr	500.000	18 köy

III. EDEBİYAT

Bu çalışmanın üçüncü bölümünün edebiyat olacağını yazmıştık. Burada sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerini aktarmaya çalışacağız. Bütün bu edebî ürünlerin Kurmancî lehçesiyle olduğu dikkati çekecektir. Dolayısıyla önce bunun nedenini ve mevcut dilsel durumu tartışacağız. Ardından da sözlü edebiyat ile yazılı edebiyat ürünlerini aktaracağız.

Horasan'daki Kürtlerin edebiyatıyla ilgili olarak burada paylaşacağımız bilgiler, az bilinen ya da hiç bilinmeyen bu edebiyatı belirgin kılacağı gibi Kürt edebiyatı alanında yapılmış pek çok çalışmanın eksenini de büyük ölçüde değiştirecektir. Zira Kürt edebiyatı tarihi yazımında Sünnîci, Anadolucu, hatta Osmanlıcı bir öz bulunduğu ileri sürülebilir.[1] Bu özün "medrese" mistifikasyonu üzerinden işlediği ve Osmanlı-İran çekişmesinde birinci tarafı seçenlerin refleksi olduğu gözlemlenmektedir. Ebdurreqîb Yûsiv'in *Dîwana Kurmancî* adlı metninden neşet eden bu algı,[2] söz konusu

[1] Aynı şekilde, Kürtler hakkında yapılan çalışmaların çoğunda, Kürtlerin folkloru vurgulanır ve yazılı eserleri üzerinde durulmaz. Bu folklorlaştırma girişimi, Kürt kimliği ve imajını belirleyecek derecede yaygınlık göstermektedir (Temo 2007: LII-LIII; Leezenberg 2011:107). Kitabın Latinize edilmiş baskısı, *Şaîrên Klasîk ên Kurd* adıyla yayımlanmıştır. Yûsuf"a göre Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in orduları arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı, merkezî Kürdistan'daki Kürt mîrliklerinin birleşmelerini sağlamıştır: "Bu birlik, daha doğrusu Kürt hâkimleri arasındaki federal birlik, yeni Kürdistan tarihinin ortaya çıkmasına ve Kürt âlimleri arasında yeni değil, ama ilk kez ortaya çıkan bir millî duygunun oluşmasına etki etmiş olabilir [....] Ancak Mukriyan, Sine ve Şarezor'da böyle olmadı. Çünkü daha çok İranlıların hükmü altındaydılar ve aralarında bir birlik yoktu" (Yûsuf 1988:11). Bu görüşe katılmak güçtür, zira bu çatışmada İranî tarafı seçen Kürt mîrliklerinin Kürtçe edebiyatı daha fazla teşvik ettikleri gözlemlenmektedir. İranî sahadaki divan ve mesnevî sayıları ile Osmanlı sahasındakiler kıyaslandığında, İranî sahada çok daha fazla ürün verildiği görülecektir.

mistifikasyona örnek olarak verilebilir. Oysa son yıllarda yapılan ve yayımlanan çalışmalar, yazılı Kürt edebiyatının Sünnî atmosferden önceki dönemlere uzandığı ve Ehl-i Hakk, Yaresan, Alî Elahî gibi adlarla anılan toplulukların metinleriyle başladığını göstermektedir. İşte Horasan edebiyatı da bu yörünge değişiminin bir parçası olabilecek özellikler göstermektedir. Bu noktada söz konusu toplumun dilsel yapısı hakkında bilgiler aktaracak ve sözlü ve yazılı edebiyatından örnekler vereceğiz.

III. A. Dil

Horasan'da tarihin uzun dönemlerinden beri Kürtler var idiyse, hangi dili/lehçeyi konuşuyorlardı? Bugünkü durumu tarif etmek daha kolay, zira bugün çeşitli lehçelerin konuşulduğu belirtilse de Kurmancî lehçesinin baskın olduğu açık. Ancak şu soruları sormak mümkündür: Goranî, Kelhurî, Kurmancî, Lekî, Lorî, Soranî, Zazakî gibi değişik lehçe ve şiveler konuşanlar Horasan Kurmancîsi mi konuşmaya başladılar? Kurmancî hepsinin ortak lehçesi mi oldu? Eski yerleşikler hangi lehçe ya da lehçeleri konuşuyorlardı? Ne yazık ki araştırmamızda bu konuda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Mevcut Kurmancî hakkında ise yapılmış sınırlı çalışmalar söz konusudur.

Horasan Kürtçesiyle ilgili ilk çalışmanın Ilya Nikolaevic Berésine (İlya Nikolayeviç Berezin: 1818-1896) tarafından yapıldığı söylenebilir. Aynı zamanda Türkî ve İranî dîller hakkında da kurucu çalışmaları bulunan Berésine'in 1853 yılında yayımlanan *Recherches sur les dialectes Persans* adlı kitabının 2. cildinde Horasan Kürtçesinde gündelik dilde kullanılan 61 cümle örneği verilir (Berésine II 1853:25-31). Kitabın 3. cildinde ise, pek çok sözcüğün Doğu ve Batı Kürtçesindeki formları verilmiştir. Yazar Fransızca sözcükleri

Farsî, Talişî, Gilakî, Mazenderanî, Gebrî dil ve lehçeleri ile Doğu (Zaferan, Qereçûrlû) ve Batı Kürtçesi (Şadî) karşılıkları ile verir (III 1853:2-149).

Albert Houtum-Schindler'in 1884 tarihli "Beiträge zum kurdischen Wortschatze" başlıklı yazısında, Horasan Kürtçesinden sözcük ve cümle örneklerini görürüz. Onun çalışması da Berésine'in çalışması gibi karmaşık bir metodolojiye sahiptir. Yazar, Ferdinand Justi'nin (1837-1907) *Kurdische Gramatik* ve Auguste de Jaba'nın (1801-194) *Dictionnaire Kurde-Français* adlı çalışmalarını gördükten sonra konuya merak saldığını ve çalışmasının bir "katkı" olarak düşünülmesini ister. 1881'de Savuçbulak'a (Mehabad) giden yazar, bir süre sonra ise Horasan'a, Nişabûr'un kuzeyinde Amarî (Amarlû) Kürtlerinin yaşadığı bölgeye geçer. Seyahatinin tehlikelerle geçtiğini belirten Houtum-Schindler, yazısında, bu bölgeyle ilgili bazı bilgiler ile bir sözlükçe çalışmasını aktarmaktadır. Bu sözlükçe, sadece Horasan Kürtçesiyle sınırlı değildir. Yazar Arapça, Belûcî saydığı Bextiyarî lehçesi, Ermenice, Farsça, Gîlanî lehçesi, Pehlevî ve Türkçe sözcüklere de yer verir. Kürtçe ise "Amarî lehçesi"[1], Goranî, Kelhurî, "Lûrîye yakın Zengenî Kürtçesi," Mukrî ve Soranî lehçelerinden pek çok sözcük derlemiştir. Yine bütün bu dil ve lehçelerin bazılarındaki emir kipleri, zaman çekimleri ve cümle örnekleri gibi pek çok veriyi toplamıştır (Houtum-Schindler 1884:43-116)

Ivanov, 1927 tarihli "Notes on Khorasani Kurdish" adlı makalesinde, söz konusu bölgede 400 kadar şiir ve öykü derlediğini belirtir. Ona göre buraya gelen Kürt toplulukları büyük olasılıkla ayrı lehçeler konuşuyorlardı. Ancak zaman içinde daha baskın bir grubun lehçesi diğerlerini etkisi altına aldı. Ivanov, Türk lehçeleri ve Farsçanın bu dile etki ettiğini belirtmektedir. "Horasani Kürtçe dilinde yazın bulunmamaktadır; iyi bir Kürtçe ile yazılmış örnek yazılar bulmak da bir hayli zor" diyen yazar, Cafer Qulî Zengelî'den bahsederken onun şiirlerinin geleneksel sözlü Kürt şiiri ile bağ-

[1] Bilindiği gibi Alman dilbilim ekolünde şiveye lehçe, lehçeye dil denir.

daştırılamayacak kadar kötü olduğunu ya da Türk şiirinin kötü birer kopyası sayılabileceğini ekler. Üç dizelik halk şiirleri olan sêxiştîler için "tritich" karşılığını kullanan Ivanov, bu şiirlerin empresyonistik bir ekole dayanması gerektiğini ve bunların Japon haikuları gibi "yetenekli bir sanatçının yapıtı ile kıyaslanabileceğini" ekler (Iwanow 1997b:636-37).

Horasan'da belirgin alt-lehçelerin bulunmadığını belirten Ivanov, "Birçok alt grup Türkler ile sıkı sıkıya bağlıdır ve Kürt mü yoksa Türk milletine mi ait olduklarını belirlemek kolay değildir" demektedir (1997a:631). Aşiretlerin önemli bir bölümünün artık Türkçe konuştuklarını ve kendilerini Kürt saymadıklarını yazan Ivanov, bununla birlikte aralarında birlik olduğunu "ve Kürdistan Kürtleri arasında yaygın olan kan davalarının bunlarda pek görülmediğini" ekler (1997a:632). Oberling, Ivanov'dan aktarımla Horasan Kürtlerinin dilinin "Kuzey" ya da "Gerçek Kürtçe" diye adlandırılan "Mukrî"yle bağlantılı olduğunu, güneyde Farsça terimlerle, kuzeyde ise Türkçe ile karışık olduğunu yazar (Oberling 2008).

Zukerman, Horasan Kürtçesiyle ilgili ilk çalışmaları Ilya Nikolaevic Berésine, Vladimir Alexeyevich Ivanov, V. C. Sokohov ve Çerkezê Xudo Bakayev'in yaptıklarını yazmaktadır. Berésine, Tahran Kürtleri ağzı ve yöredeki Kürt nüfusu hakkında çalışmıştır. Bu ağzın fonetiği ve morfolojisi hakkında çalışıp örnekler vermiştir. Bakayev ise Ermenistan dağlarında konuşulan Kurmancî ile Azerbaycan ve yoğunlukla Türkmenistanlı Horasan Kürtlerinin Kürtçesi üzerinde çalışmıştır. Zukerman'ın aktardığına göre, Horasan Kürtlerinin Türkmenistan'da kalan topluluğuna yönelik olarak 1930'lu yıllarda anadille eğitim yapılmak istendiğinde genelde ev içinde konuşulan gündelik bir Kürtçeyle karşılaşıldı. O dönemde Horasanlı Kürt nüfusu iki veya daha çok dilliydi. Erkeklerin önemli bir bölümü Farsça ve Türk diyalektlerinden birini ve az da olsa Rusçayı konuşabiliyordu. Anadilde eğitim için birtakım materyaller geliştirildi: "Bu aşamada G. G. Pehlewî, bildiğimiz kadarıyla ilk olarak Horasan Kürtçesinin edebi-

yatı üzerinde çalıştı, özellikle leksikoloji, gramer, fonoloji, sentaks ve sözcük kombinasyonu gibi konulardaki çalışmaları farklılık yaratmıştır" (Zukerman 1986:4-6).

Zukerman, Türkmenistan'daki Horasan Kürtçesi üzerine yaptığı dilbilimsel çalışmasında Kürtçe halk edebiyatı metinlerini Bedirxan alfabesi ile kitabına alarak daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve bu tercihi özellikle vurgulamıştır. Celîl ve Şadkam ise, Horasan Kürtleriyle ilgili ilk çalışmalardan birisinin, Bakayev'in 1962'de yayımlanan *Govor Kurdov Turkmenii* (Türkmenistan Kürtlerinin Konuşması) adlı kitabı olduğunu belirtmektedirler (Celîl û Şadkam 2012:14; ayrıca bkz. Şamil 2005:152).

Şoreş Reşî, Horasan'da konuşulan lehçenin çok yüksek oranda Kurmancî olduğunu yazmaktadır. Bunun yanında Kirmanckî (Zazaca) konuşanlar da söz konusudur. Lakî ve Hewramî de konuşulan lehçelerden sayılabilir. Eliyê Mehrû'ya (1921-1982) göre bütün bu lehçelerde % 40 oranında yabancı dillerin etkisi bulunmaktadır. Mehrû, topladığı 30.000 kadar kelimenin 4-5 bininin Türkçe olduğunu kaydetmektedir. Kullanılan Kürtçe, İç Anadolu Kürtlerinin şivesine çok yakındır (2013b:294-95). Horasan Kürtleri, Kuzey Kürdistan'daki çoğunluk gibi Kurmancî konuşur (Shekofteh 2013:276). Ancak bu dil Pehlevî şahları döneminde büyük bir baskıyla karşılaştı. Bu sadece dilsel bir yıkıma değil, toplumsal bir alt üst oluşa da yol açmıştır: "Bu yasaklamalar ekonomik baskılarla birleşince Horasan'dan Sistan ve Belûcistan'a göçler olmaya başladı" (Salih 2006:16).

Celîl ve Şadkam, Kürtçenin bir statüsünün olmaması nedeniyle Kürtçe okuma ve yazmanın son derece düşük olduğunu, söz konusu toplumun Farsçaya yöneldiğini vurgularlar (Celîl û Şadkam 2012:7). Madîh'e göre bütün Horasan Kürtleri Kurmancî konuşur. Bu Kürtlerin ana topraklarının büyük kısmı bugünkü Türkiye'de iken bir kısmı Suriye ve Irak'tadır. Horasan Kürtleri Kurmanc sözcüğünü Kürt sözcüğünün yerine de kullanırlar. Madîh, bu belirlemelerden sonra kulla-

nılan Kurmancîdeki sözcük dağarının, bu topluluğun kesinlikle daha önce Ermenilerle komşu olduklarını gösterdiğini yazar (Madîh 2007:15).

Son yıllarda Kürtçe okuma ve öğrenme konusunda çeşitli girişimler olmakla birlikte, bütün bu girişimler İran devletinin yasaklarıyla kesilmektedir. Bu girişimlere baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Tewehudî'nin anılan kitabının ilk ciltleri çıkmaya başlarken, 1981-1985 yılları arasında Meşhed'deki Firdevsî Üniversitesi'nde öğrenci toplulukları Kürtçe öğrenmeye ve öğretmeye başladılar.

1998'de Horasan Kürtçesini Arap harflerine uyarlayan bir kurs düzenlendi. Çûpanî adlı hoca tarafından verilen kurstan sonra Diyar Alîniya'nın katılımıyla 2001'den sonra kurs Latin harfleriyle devam etti ve Horasan Kürtçesi yerine standart Kurmancî öğretilmeye başlandı. Bu dönemde Joyce Blau, Veysi Barak ve Mîr Celadet Alî Bedir-Xan'ın gramer kitapları kullanıldı. 2003'te Alîniya'nın yetiştirdiği (antoloji bölümüne şiirlerini de aldığımız) Maêde Qadirî dil hocalığına başladı. Muhammed Hatemî döneminde (1997-2005) gerçekleşen bu çalışmalar, Mahmud Ahmedinejad döneminde (2005-2013) sekteye uğratıldı ve pek çok dil hocası ve öğrencisi gözaltına alındı. 2014'e kadar herhangi bir dil kursu açılamadı.

Rojava'daki mücadelenin yarattığı heyecan ve internet sayesinde dil kursları bu kez Facebook, Viber ve Telegram gibi kanallarla devam ettirilmektedir. TZP-Kurdî'nin (Tevgera Ziman ü Perwerdehiya Kurdî / Kürt Dil ve Eğitim Hareketi) internet yayınları gibi Umîd Demîrhan, Sami Tan ve Kadri Yıldırım'ın gramer kitapları da bu çalışmalarda yararlanılan kaynaklar arasında gösterilebilir. Öte yandan Alîniya'nın Bocnûrd'da açtığı kurs ancak üç ay devam edebilmiş, yine devlet tarafından kapatılmıştır.

2015 yılında ise, *Nivîsîn û Xwendina Kurdiya Kurmancî* (Kurmancî Kürtçesinde Okuma ve Yazma) kitabı çıktı. Ancak bu kitap, Haziran 2017 başında İran devleti tarafından yasaklandı. Yasaklanan sadece kitap değildi, aynı zamanda

Latin alfabesinin Horasan'da kullanılması da yasaklandı. Mehmed Salih Bedirxan'ın hazırladığı habere göre, Qum'daki Emû Elewî Yayınevinden çıkan kitabın 750 nüshasına da el kondu (Bedirxan 2017). Ebbas Isma'îlî, Muhemed Teqevî, Mêhdî Ce'ferzade ve Cevad Elîniya'nın imzalarını taşıyan kitap, standart Kurmancîye göre hazırlanmıştı.

Ehmed 'Izodî'nin 2003'te çıkan sözlüğü, *Ferheng û Luxatnâmeyê Kurmancî*'sini de burada anabiliriz. 355 sayfalık bu sözlük Horasan Kürtçesi, Farsça ve İngilizcedir (Izodî 2003). Mûsa Qulîkî Mîlan'ın (Senar) *Hînbûna Zimanê Kurdî bi Du Rêniviŝan* kitabı ise, Arap ve Latin alfabeleriyle Kürtçe eğitimine hakkındadır. Bu kitapta merkezî ve standart Kurmancînin esas alındığını görürüz. Aynı şekilde Kürt ana kıtası hakkında bilgiler, dil öğretiminin içine yedirilmiştir (Mîlan 2013).

1959'dan beri Horasan Radyosu'ndan her gece bir saatlik Kürtçe yayın yapılmaktadır. Şîrvan'da Şîlan, Bocnûrd'da Cihanî ve 'Izodî adlı yayınevleri az da olsa Kürtçe kitaplar yayınlamaktadır. En fazla Kürtçe kitap basan yayınevi ise, Emû Elewî Yayınevidir. Merkezi Kum'da olan yayınevini Yehya Elewîferd yönetmektedir. Şimdiye kadar 30 kadar Kürtçe kitap yayınlamıştır ki çoğunluğu çocuk kitaplarıdır.

Dil bahsinde değinmeden geçemeyeceğimiz nokta, "Raz" mefhumudur. Raz, Bocnûrd'un 110 kilometre kuzeyinde bulunan bir bölgedir. 9 köyden oluşan bölgenin merkezi, yine Raz adını taşıyan bir kasabadır. Toplam 14-15 bin nüfuslu Raz topluluğu, Zazacaya benzeyen bir dil konuşmaktadır. Mela Alî Razî'nin Razlı olması ve Kurmancî yazması, kendi lehçe ve şivesini bırakıp Kurmancî kullanmanın göstergelerinden birisiydi. Her ne kadar dilbilimsel bir çalışma yapmamış olsak da alan araştırması sırasında bu bölgeyi ziyaret ettik. Raz'ın merkezinde konuk olduğumuz evin mimarisinden ikram edilen yemeğe, fiziksel özelliklerden giyim kuşama kadarki pek çok öğe, bize Adıyaman ya da Dersim gibi bir yerde olduğumuzu hissettirdi.

Evin reisi, Medli olduklarını ve tarihin bir döneminde Avrupa'dan bu tarafa göçtüklerini söyledi. Evlilik ve ticarette Kurmanclarla ilişkileri olduğunu söyleyen aile reisi, komşu halklara değil Kurmanclara daha yakın olduklarını ifade etti. Bu topluluktan tahsil görmüş kimseler ise, kendilerini Kurmanc/Kürt hissettiklerini ifade ettiler. Doğrusu dilbilimsel bir çalışma yapmamakla birlikte, Mela Alî Razî'nin izini sürerken karşılaştığımız bu dilden birkaç sözcüğü sormamak olmazdı. Zazacanın aksine bu dilde diftong vardı. Yine eril dişil ayrımının olması dikkat çekiciydi. Ayrıca pek çok zamir ve sözcük Farsça tonuyla telaffuz ediliyordu. Bununla birlikte derlediğimiz Razî/Razca sözcük ve kısa cümleleri Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla vermeyi yararlı görüyoruz:

Mi ti re hingo? - Sana dedim mi?
Col – Giysi
Cin weste ye yan ne weste ye? – Kadın geldi mi gelmedi mi?
Xub – Güzel
Şew – Gece
Rûz – Gündüz
Baron – Yağmur
Dirext – Ağaç
Lew – Dudak
Xale – Dayı
Emê – Hala
Omu – Amca
Duyî – Anne
Zayebira/doxtebira – Erkek tarafından yeğen-kadın tarafından yeğen
Ko – Dağ
Derê – Vadi
Seng – Taş
Hever – Dışarı
Ti da ka bûye – Neredeydin?
Cengel – Orman
Çûl- Diz

Sommar – Nehir
Miş – Koyun
Guzfan – Koyun ve keçi sürüsü
Qilyal – At
Modîn – Kısrak
Tekke – Teke
Boz – Keçi
Re – Yol
Asmûn – Gökyüzü
Min to re nasnîşin – Seni tanıyorum
Pîç – Soba
Bişçê – Git
Binîs – Yaz
Guş ke – Dinle
Bike – Yap
Mûy/kecek – Saç
Guş – Kulak
Çişm – Göz
Ubrî – Kaş
Pişênî – Alın
Birmijî – Kirpik
Rî – Yüz
Sivîl – Bıyık
Donden – Diş
Çenê – Çene
Gerden – Boğaz
Pişt – Sırt
Zingîçê – Dirsek
Pencê – Parmak
Sîne – Göğüs
Fil – Kalp
Mêde – Mide
Qebtal – Yan taraf
Zunû – Diz
Pa – Ayak.

III.B. Horasan Kürtlerinin Halk Edebiyatı

Bu çalışmaya başlarken, sadece yazılı edebiyat üzerinde durmayı planlamıştık. Çünkü Horasan Kürtlerinin halk edebiyatıyla ilgili birkaç tane çalışma vardı. Ancak bu çalışmaların pek bilinmemesi, halk edebiyatına da yer verme gereğini ortaya çıkardı. Sahada halk edebiyatı derleme çalışması yapmamıştık. Bunun bir nedeni, çalışmanın başında belirlediğimiz çerçeveydi. Diğer nedeni ise, orada geçirdiğimiz zamanın sınırlı olmasıydı. Zira on günlük bir alan araştırması, sözlü edebiyat varlığını ortaya çıkarmaya yetmeyecekti. Bununla birlikte sözlü edebiyat hakkında yapılmış pek çok çalışmaya ulaştık ve bu kitaplardan bir seçkiyi şu başlıklar altında aktarmayı yararlı görüyoruz: "Destanlar," "Halk Hikâyeleri," "Sêxiştîler," "Atasözleri/Deyimler" ve "Bilmeceler." Geçmeden belirtmek gerekir ki icra gerektiren halk edebiyatı ürünleri "lologer" ve "bexşî" diye adlandırılan halk ozanları tarafından icra edilir. Aslında toplumda dutar çalıp "lo" (şarkı) okumak çok yaygın bir etkinliktir ama öne çıkan sanatçılardan akla ilk gelenleri şöyle sıralayabiliriz: Alî Absûrî, Aqacan Etayî, Hacî Qorban Solêmanî, Haşim Ferhadî, Mecîd Etayî, Mohemed Yêganê, Muhemedê Sohrab, Muhsîn Mîrzazade, Nayêb-Alî Şehrayî, Niyaz-Alî Şehrayî, Remezan-Alî Azîzî, Remezan Aşêq, Yehya Baqçiqî ve Yelda Abbasî ile Çîksay gibi gruplar.

III.B.1. Destanlar

Horasan Kürtleri arasında bir tür sözlü tarih olarak da okunabilecek üç büyük destandan söz edilebilir: Ceco Xan, Serdarê Êwez ve Xanê Kelmîşî. Bu üç tarihsel kişilik, yaygın destanlarla yaşatılmaktadır. Onlar için yakılmış "lo"lar, nadiren izin verilen büyük festivallerde ve bexşî divanlarında okunur. Bu üç kahraman ve onlar için okunan ezgiler, bugün kendini büyük ölçüde sahipsiz ve kimsesiz hisseden Horasan Kürt toplumuna özgür, direngen ve şaşaalı bir geçmişi hatırlatır.

III.B.1.1. Ceco Xan[1]

19. yüzyılın sonlarında İran'daki Rus ve İngiliz yayılmacılığı had safhaya varmıştı. Kürtler bir kez daha doğudan ve batıdan iki ülkenin baskısı altında eziliyordu. Horasan'da, özellikle Meşhed ve Qoçan'da iki ülke temsilcileri, "bulanık suda balık avlayabilmek" için Kürtleri birbirlerine karşı kışkırtmaya dönük faaliyet yürütüyorlardı (Tewehudî III 1987:382). Meşrutiyetin ilanına doğru İngilizler meşrutiyetçileri, Ruslar Muhammed Ali Şah Kaçar'ın istibdat rejimini destekliyordu. Rusların hedefi Qoçan, Meşhed ve Herat üzerinden Hindistan'a varmaktı. İngilizler ise kritik bölgelerde nüfuz kurarak bunu engellemeye çalışıyordu.

İngilizler aynı zamanda Kürtleri destekliyormuş gibi görünme siyaseti güderek "Firûze ve diğer topraklarınızı kâfir Rus-lardan almanıza yardım edeceğiz" vaadinde bulunuyorlardı.

Firûze, Horasan Kürtleri için elbette önemliydi. Horasan'daki Kürt köylerine birçok kez saldıran Türkmenler, en büyük direnişlerden biriyle Celalî Kürtlerinin yaşadığı Firûze köyünde karşılaşmışlardı (III 1987:210). Ancak Kaçar rejimi, Horasan Kürtlerinin öncülük ettiği Türkmen savaşında yenilince, 1881'deki Axal/Ahal Anlaşması'yla bölge Rus hâkimiyetine geçti ve Kürtler buradan çıkarıldı.

İngilizler Ruslara karşı Zaferanlû Kürtlerinden oluşan bir gerilla birliği kurmuşlardı. Ruslar ise hedeflerine ulaşmak için Kürt köylerinde, özellikle Namanlû ve Bîçeranlû'da katliam yapmaktan geri durmuyorlardı. Dahası Horasan halkı yoksullukla pençeleşirken Kürt ileri gelenleri de eski güç ve servetlerini yitirmişti (III 1987:382). İşte böyle bir tabloda, 'Haveranlû' soyundan Ceco Xan isimli bir Kürt savaşçı, ta-

[1] Ceco adının anlamını öğrenemedik, ancak Bertold Spuler'in kitabında Coci, Cücü'nün bir Moğol adı olduğunu öğreniyoruz. Başka bir konudan bahseden Spuler, Moğollarda ad verme geleneğini anlatır. Buna göre bir bebek doğduğunda eve gelen ilk eşya ya da kişi esas alınır. Coci-Cücü adı, "beklenmeyen misafir" anlamına gelmektedir (Spuler 1987:215). Aynı şekilde Cengiz Han'ın oğullarından birinin adı Cuci'dir.

rih sahnesine çıktı. O kendi dönemi için "ilerici" sayılabilecek bir tutum sergileyerek Rus ve İngilizlerin faaliyetlerini sömürgecilik olarak nitelendirdi ve halkın yoksulluk ve geri kalmışlığının bundan kaynaklandığı sonucuna vardı. Horasan'ın görünüşte Kaçar sarayına bağlı olduğunu fakat gerçekte Rus ve İngiliz elçilikleri tarafından yönetildiğini fark ettiğinde isyanı da başlatmış oldu.

Dergez Kürtlerinden olan Ceco Xan, Allahverdî Beg'in oğluydu ve dedesinin adını almıştı. Ceco'nun annesi Badlanlû Kürtlerindendi (III 1987:406). Genç yaşta babasını kaybedince Dergez hükümeti babasının makamını ona devretti (III 1987:390). Başlangıçta kendisine verilmiş "resmî" görevleri yerine getiren bir savaşçıydı. Ülkede meşrutiyet seslerinin yükseldiği dönem, Dergez'e meşrutiyet propagandası yapmak üzere gönderilen birliğin mağlup edilmesi Ceco Xan'ın ilk askerî başarısı oldu. Zira meşrutiyetçi grubun iyi örnek teşkil etmeyen faaliyetlerini gören halk "meşrutiyet buysa istibdat bin kez daha iyi" demeye başlamıştı. Ceco Xan'ın Dergez'de çatıştığı meşrutiyetçilerden biri Ali Ekber Pehluvan adlı çok ünlü bir keskin nişancıydı. Ceco ile Pehluvan arasındaki mücadele, Ceco'nun askerî yeteneğini ispatlayan ilk olaydı. Ceco Xan, Pehluvan'ın sığındığı kaleye yaklaştığında her iki yanındaki atlılar Pehluvan'ın oklarıyla öldü. Ceco Xan geri çekilmek zorunda kalırken yanındakilere "Aranızda benimle birlikte ölecek 7 kişi var mı?" diye seslendi. Etrafındaki herkes gönüllü oldu ancak Ceco onlardan 7'sini seçerek yola koyuldu. Uzun ve zorlu bir sürecin ardından kaleyi arkadan kuşatan Ceco, bir okuyla Pehluvan'ı kale duvarından düşürdü (III 1987:391-92). Ceco Xan'ın Pehluvan'ı alt etmesi şiirlere konu oldu. Bu şiirlerinden birinde şöyle dizeler geçer: "Eğer Rüstemî tîrkeşinden[1] çıktıysa bu ok / ölenlere değil kalanlara ağlamalı" (III 1987:392).

Ceco Xan daha sonra Meşhed'deki bir meşrutiyet karşıtı ayaklanmayı bastırması için görevlendirildi. Seferde Ceco Xan'ın yanında yer alan İbni Yemin Beg şunları anlatıyor:

[1] Rüstemî tîrkeş: Rüstem-i Zal'ın okluğuna / ok torbasına benzeyen.

> 300 atlıyla yola çıktık. Ceco askerlerden birinin silahının ucuna beyaz bez bağlayarak Muhammed Ali Kureşabadî liderliğindeki isyancı birliğe müzakere çağrısını iletti. Mesajında şunu söylüyordu: "Ya sizden bir asker buraya gelsin ya da bizden bir asker oraya. Ne sizden ne bizden tek bir kişinin ölmesi dahi İran'ın yararına değil." Cevapta ise kendilerinden kimsenin gelmeyeceğini, müzakere istiyorsak bizim gitmemiz gerektiğini söylüyorlardı. Mesajı duyunca Ceco dönüp bana baktı bir müddet. "Silahsız bir kişiyi nasıl o ordunun içine yollayabilirim?" dedi ve atını sürdü. Çaresizce onun arkasından gittim. (III 1987:392-93)

İbni Yemin Beg uzun uzun tasvir ettiği olayda Ceco Xan'ın, Kureşabadî'nin elini sıkıp hal hatır sorduktan sonra olağanüstü etkili ve kararlı bir konuşma yaptığını, Kureşabadî'nin çaresizce boyun eğdiğini anlatıyor. Kureşabadî, Ceco Xan'a şunları söyler: "Senin yiğitliğini ve cesaretini duymuştum. Devlet güçlerinin zulmü karşısında muhalefet etmek zorunda kaldım. Fakat madem sen benim ve birliğimin güvenliğini garanti ediyorsun o halde teslim olmaya hazırım. Biz burada zaten senin gelmeni bekliyorduk" (III 1987:392-94).

Ceco Xan derhal Meşhed valisine gitti ve kendisinden isteneni yerine getirdiğini söyleyerek, karşılığında Kureşabadî'nin can güvenliğinin sağlanmasını istedi. Ancak Ceco, durumun sandığı gibi olmadığını anladı. Meşhed Valisi, Rus ve İngilizlerin gizli faaliyetleri sonucu etkisiz kılınmıştı. Dahası Ceco Xan bu iki ülkenin Horasan'da istediği şeyin asayiş değil, kaos olduğunu biliyordu. Hemen Kureşabadî'ye bir mesaj ileterek Meşhed'den ayrılmasını söyledi (III 1987:394). Bu mesaj halk arasında olumlu bir etki yarattı. Kureşabadî, Nişabûr'a gitti (III 1987:395). Ruslar o tarihten itibaren Ceco Xan'ı tutuklamanın yollarını aramaya başladılar.

2 Aralık 1910 tarihinde Ceco Xan'ın liderliğindeki bir grup Dergezli, Bacgiran'daki gümrük binasını ele geçirerek bura-

daki Rusların varlıklarına el koydu (III 1987:385). Emrindekilerin sayısı 300'ü bulunca Ceco Xan Qoçan'a yönelmeyi planladı. Hem İngiliz hem de Rus yönetimleri isyanı önlemek için kritik bölgelere adamlarını (Ruslar Kazakları) yerleştirmeye başladılar. 1912 yılına kadar İngiliz diplomatların yazışmalarında Meşhed ve Qoçan'daki isyan süreci hakkında bilgiler veriliyor ve Rusların buralara birlik gönderdiğinden söz ediliyor. 13 Aralık 1910'da Meşhed'deki İngiliz konsolosu "Binbaşı Sykes" [Percy Molesworth Sykes:1867-1945] gönderdiği telgrafta şunları söylüyor:

> Meşhed'de kargaşa ihtimali var, yönetim can ve mal güvenliğinden endişe ediyor. Dergez'de Kasım ortalarında kargaşa başladı. Yönetim ve askeriye (Ceco Xan'ın emriyle) bölgeyi terk ettiler. 25 Kasım'da Meşhed'den atıyla Dergez'e hareket eden yeni vali uğradığı saldırıda yaralandı. (Akt. III 1987:384)

Ceco Xan'ın zamanla bir efsaneye dönüşmesinin birçok nedeni vardı. Onu halk nezdinde kahraman kılan ilk olay, ayaklanmanın başlangıcında Lutfabad'da bölgenin emniyet reisine karşı sergilediği tutumdu. Emniyet reisinin bir kadını şehir meydanında bir tabureye bağlayıp tokatladığını gören Ceco Xan sorar:

> Neden kadını oraya bağladın?
> Duydum ki zina yapmış.
> Kendi gözlerinle gördün mü?
> Hayır görmedim, bana söylediler.
> İddianı ispatlamak için şahidin var mı?
> Şahit yok şu an.
> Sen Müslüman mısın?
> (Kızarak) Ya değil miyim!
> Eğer Müslümansan -ki Peygamberin kendisi gördüğünü görmemiş saydı- nasıl oluyor da adil tanıklar olmadan görmediğini görmüş sayıyor, hüküm veriyor-

sun? Dergez halkının başını öne eğiyor, ailelerin şeref ve haysiyetine leke sürüyorsun?
Ben buranın emniyet reisiyim. Ne yapmam gerektiğini biliyorum.

Ceco bu esnada atlılarından birine kadını çözmesi için işaret verdi. Reis ise atlıya doğru silahını çekti ki Ceco Xan onu tek atışla öldürdü ve kadını azat etti. Orada toplanan halk hep bir ağızdan tezahürat yapmaya başladı: "Çok yaşa Ceco Xan, Serdarê Haveran!" O tarihten sonra insanlar Ceco'yu "Xan" olarak adlandırdı (III 1987:397-98).

Ceco oradan Dergez'e geçti. Burayı ele geçirerek dönemin Dergez hâkimi Mansuru'l-Mülk'ü tutuklattı ve Dergez'den ayrıldı (III 1987:398). Dergez'de bulunduğu süre içinde halk desteğini arttıran birçok olay yaşandı. Bunlardan biri mendil olayıydı. Ceco Xan'ın birliğinden bir kişi, bir mağazadan beğendiği bir mendili aldı ama parasını vermedi. Mağaza sahibi onu Ceco'ya şikâyet edince Ceco "senin amacın yağmacılık, halkına hizmet değil" diyerek görevine son verdi ve mendili iade etti. Dergez halkına ise şöyle seslendi: "Kardeşim bile gelse ona farklı muamele etmeyin. Ey Dergez halkı, biz mazlum halkın hakları için isyan ettik, halka zulmetmek ve mallarını yağmalamak için değil." Ceco Xan'ın bu duyurusu devletin yağma ve zulmünden bıkmış Dergez halkını derinden etkiledi (III 1987:399).

Tewehudî, 1986'da, Tahran'da görüştüğü Qoçan'ın İran meclisindeki temsilcilerinden, o zaman 85 yaşında olan ve Ceco Xan'ı Bacgiran'ı ele geçirdiği dönem tanıyan Gulamhuseyn Rehimiyan'ın sözlerini aktarıyor:

Ceco, İran tarihinin eşsiz komutanlarından biridir. Onu tanımamış olanlara ve unutmaya yüz tutanlara yazık. Onu Makedonyalı İskender'le savaşmış İran kumandanı Aryo Barzan ile kıyaslamak gerek. O bizim milli gururumuz. O dönem yöneticilerin kifayetsizliği yüzünden İran

kuzeyden ve güneyden sömürgecilerin işgali altındaydı. O, mütecavizlerin yüzüne öyle sağlam bir yumruk indirdi ki İran topraklarında öfkeli aslanların asla bitmediği anlaşıldı. Ama Ceco'nun isyan ettiği dönem 20. yüzyıldı... İki büyük sömürgecinin rekabet ettiği zor bir zamandı. Ceco, Bacgiran'a atlılarıyla gece geldiğinde çocuktum, heybetli sesini hatırlıyorum. Bacgiran'daki gümrüğe el koyup buradaki varlıkları yoksul ve muhtaçlara dağıttı. O yıllarda kıtlık vardı ve Ceco ele geçirdiği Bacgiran, Qoçan, Farûc ve Dergez'de hükümet ambarlarındaki buğday ve arpayı yoksul halka dağıttı. Bu sayede binlerce kişinin açlıktan ölmesi engellendi. (III 1987:401-02, 403)

Ceco'nun atlılarından Sarem'ul Memalik Dergezî ise, *Şahnâme*'nin Ceco'da vücut bulduğunu anlatırken onun tek bir geceyi bile *Şahnâme* okumadan geçirmediğini, savaşta, dağda, çölde hep *Şahnâme*'yi yanında taşıdığını ve onu kendisine kılavuz edindiğini söylüyor (III 1987:403).

Ceco, Horasan'daki olumsuzlukların önemli bir gerekçesinin de Zaferanlû lideri Abdulriza Xan Şecauddevle'nin liyakatsizliği olduğunu düşünüyordu. Qoçan'a girdiği vakit atını Şecauddevle'nin konağının önüne sürerek şöyle seslendi: "Sen Kürtlerin askerî birliklerini, savaşçı güçlerini harcadın, etkisizleştirdin. Sen Kürtlerin başını öne eğdin, küçük düşürdün ve Kürt birliğini ortadan kaldırdın. Kahrol!" (III 1987:404-05). Şecauddevle, Ceco'dan korkuyordu, çünkü biliyordu ki ona karşı gelirse Zaferanlû ili Ceco'nun yanında saf tutacaktı. Ancak Ceco'nun izini süren Rus ajanlarını himaye etmekten de geri durmadı. Sonunda aynı ajanlar bir gece evine baskın düzenleyerek Şecauddevle'yi yakalayıp Tahran'a götürdü.

Ceco Xan döneminde Şîrvan hâkimi olan Muhammed İbrahim Xan Rovşenî'nin oğlu Hace Süleyman Rovşenî ise, babasının ağzından şunları anlatıyor:

Niruddevle, Horasan valisiydi. Meşrutiyet karşıtlarını ve Muhammed Ali Kureşabadî'yi himaye ediyordu. Nişa-

bûr'da çok sayıda bağı bahçesi, mülkü vardı. Bir gün çiftçilerden birini şehrin meydanında idam ettirdi. Bu olay halkta büyük öfke yarattı. Ceco Xan Nişabûr'a geldiğinde Niruddevle'yi aynı meydanda ağaca bağlayıp halkın eline bir sopa verdi. Ardından onu zindana attırdı. Bu haber Horasan'da kulaktan kulağa yayıldı ve halk arasında isyana inancı pekiştirdi. Tahran, Şecauddevle'den şehzadeyi kurtarmasını bekliyordu. O ise Ceco'nun bir tek babam Muhammed İbrahim Xan Rovşenî'nin sözüne itimat edeceğini biliyordu. Babam Nişabûr'a gitti ve Niruddevle serbest bırakıldı. (III 1987:406)

İsyan güçlenince Ruslar bütün birliklerini Ceco'yu yakalamaları için seferber etti (III 1987:407). Ceco yedi gün boyunca Hezar Mescîd ve Allahuekber dağlarında Ruslara ağır kayıplar verdirdi. Sonrasında Ruslar tarafından yakalanıp Merv'deki bir zindana kondu ama kardeşinin yardımıyla firar etmeyi başardı (III 1987:417-18). Firardan sonra Zengelanlû bölgesinde Ceco Xan ağırlığında bir komutan olan Ebu Talib Beg'in de müttefikliğinde Ruslarla 40 gün süren bir çatışmaya girdi. Ceco Xan'ın kardeşi burada hayatını kaybetti. Ceco buradan Qoçan'a gitmek istedi, ancak Ruslar Qoçan'a ağır silahlarla kanlı bir müdahalede bulununca Ceco Xan bu şehre girmekten vazgeçerek, Velî Xan Qeremanlû ve Ferhad Xan Topkanlû'dan yardım almak üzere Şah Cîhan Dağına gitti. Ancak Ceco'nun Velî Xan'ın misafiri olduğunu casusları aracılığıyla duyan Ruslar dağa harekât başlattılar. İhbar iddiası da güçlü bir ihtimaldir. Diğer bir rivayete göre ise Velî Xan, Ceco'ya tuzak kurdu. Ancak Tewehudî bu ihtimalin çok zayıf olduğunu çünkü Velî Xan'ın haysiyetli bir kişi olduğunu vurguluyor. Ferhad Xan Topkanlû'dan malî yardım alan Ceco Xan kendi birliğine Ruslara saldırı emri verirken Velî Xan Qeremanlû askerleri, ili ve halkıyla kendisine yardıma hazır olduğunu söyledi ancak Ceco reddedip şu cevabı verdi: "Kadınları, çocukları, masum insanları kendim için kurban veremem" (III 1987:396).

Ceco ve birliği Ruslara karşı güçlü bir direniş sergiledi. Ancak Qoçan'ın Bam bölgesinde Ceco Xan'ın atı bataklığa saplandı. Muhammed İbrahim Xan Rovşenî ve Ferecullah Xan Şîrvanî, Ceco'nun yakalanması için Ruslara yardım ettiler. Sonunda Ceco'nun ölümü Kürtlerin kurşunuyla oldu (III 1987:421).[1] Ceco'nun kalbi çıkartılarak Rus sarayına gönderildi. Orda "şerefe" nidaları eşliğinde elden ele dolaştı (III 1987:397).

Ceco Xan öldürüldüğünde başta Dergez'in kadınları ve erkekleri olmak üzere bütün Kuzey Horasan halkı siyahlara büründü. Ceco için ağıtlar yakıldı, şarkılar söylendi, şiirler yazıldı (III 1987:399). Ceco Xan, isyan sırasında hamile eşini, Dergez'de pamuk atölyesi işleten, emanete sadakati ile bilinen bir Ermeniye emanet etmişti. Ceco'nun eşinin orada olabileceği Rusların aklına gelmezdi. Eşi orada doğum yaptı ve Kademyar adını verdiği bir oğlu oldu. Ceco müjdeyi aldı ama oğlunu göremedi. Kademyar babasına çekmişti. Büyüdüğünde Ruslardan intikam almak istedi. Ancak esir alındı ve Ruslar tarafından kurşuna dizildi (III 1987:401).

Cecoxan destanından bir bölüm

Cecoxan e, Cecoxan e
Dijmin je te herasan e
Xanê xanan Cecoxan e

Va çîyayî ha pir xopan e
Birîna wî pir bi jan e
Le dilê wî ma erman e

[1] Tewehudî, Ceco Xan'ın öldürüldüğü yerin yanlışlıkla Yam olarak bilindiğini söylüyor. Bu bilgiyi Velî Xan Qeremanlû'nun oğlu Nusretullah Xan ve Muhammed İbrahim Xan Rovşenî'nin oğlu Süleyman Xan'dan aldığını belirtiyor (III 1987:397).

Hespî Ceco hîn canî ye
Xorcîna wî Tirmanî ye
Tifanga wî Almanî ye

Je xorcînê, je xorcînê
Destmal daye ser birînê
Çekme kişand je nav xwînê

Ceco bi xwe le gawê da
Gullêk lê ket le dawê da
Xwîn deçû bi ser kawê da

Cecoxano tu hişîyar wi
Dijmin hatiye dibe dawi
Telê tek ku peyda nawi

Cecoxan je Zengilan e
Bi dû kûştina sellatan[1] e
Hevdu dane ber gulan e

Ceco girt serî çîyane
Le wan zawan kir tofane
Wî ar berda sellatane

Çend şev û ro wî kir cenge
Meydan le dijmin kir tenge
Sellat mabûn mat û menge

Le Zengilan bû bihare
Zemîn bi xwîn lalezar e
Dijmin bûye tar û mar e

Cecoxan e, Cecoxan e
Xirab deke ambarane
Dide feqîr bêçarane

[1] Солдат (soldat): Rusçadaki "asker" sözcüğünün Horasan Kürtçesindeki telaffuzu.

Va serdara Cecoxan e
Tifang le warê pîlan e
Ar berdaye sellatane

Ceco derket ji serhedê
Sellat çûne red bi redê
Xwîna wî berdane herdê

Xwe firoşan je nezanî
Bi dijmin ra kir tebanî
Malik le Kurmancan danî (Layîn dn:73-74)

III.B.1.2. Serdar Êwez Xan

Celalîlerin ünlü müzisyenlerinden biriydi. Firûze Kürtlerinin Çarlık Rusya'sına karşı verdiği mücadele yıllarında öldürülmüştür. Ancak kimin tarafından öldürüldüğü bilinmiyor (Tewehudî III 1987:233-34). Axal Antlaşması gereği İran'ın Firûze şehrini Ruslara devretmesi ve Kürtlerden şehri boşaltmalarını istemesi üzerine söz konusu isyan başlar. 1909'da 30 yaşında olan Êwez, isyana önderlik eder. 11 yıl süren isyandan sonra bu sefer karısı Tofegul isyanın başına geçer. Ancak İran'ın da desteğiyle Ruslar isyanı bastırır.

Onun hakkında da pek çok ezgi, "lo" ve şarkı söylenmiştir. Bir örneği aşağıya alıyoruz. Ayrıca Haşim Ferhadî, onun hayatını konu alan Farsça bir roman yazmıştır (bkz. Ferhadî 2011).

Serdar Êwez

Serdaran beref bûn meslihet kirin
Le fekê Oxazan xêr û şer kirin
Hesp û qatir kuştin deve pê kirin
Dadane tifangan û senger çêkirin
Namirad û pir erman Serdar Êwez Xan

Serdarek nati Êwez ez je ku bînim
Cahîlêne Qûşxanê pê ra bişînim
Her çi ûlce bînin serpar hilînim
Erman we dil da ma ku daqi newînim
Namirad û pir erman Serdar Êwez Xan

Serdarî le xwe kir mûzir hilanî
Lingê xwe we zengûyê çepê da danî
Sellatan û Qezaxan dore hilanî
Go biray Îsa Xano şansa me nanî
Namirad û pir erman Serdar Êwez Xan

Serdaran siyar bûn dane wer çîyan
Her du zengûyêne Serdêr bizdîyan
Gullêk lê ket le nav pîl yik le bîçîyan
Go pismamê Arazo şewtîm je tîyan
Namirad û pir erman Serdar Êwez Xan

Le cûlgê êtegê hespan derevînin
Bedew verdekevin yabû demînin
Serî Serdêr sa Nîkulay[1] deşînin
Xengên Serdêr le ku ne vi roya biwînin
Namirad û pir erman Serdar Êwez Xan (Layîn dn:77)

III.B.1.3. Xanê Kelmîşî

Xanê Kelmîşî de önemli destan kahramanlarından biridir. O da diğer isimler gibi gerçek bir kişidir. Asıl adı Gulmehmed olan ve Fars devletine başkaldırmış olan Xan'ın adı halen de çocuklara verilmektedir.

İsyanın nedeni, mecburî iskândır. İran'da çıkarılan iskân kanunu, bazı Kürt aşiretlerinin zorluklar yaşamasına neden olur. Göçebe aşiretlerin hayvanları aç kalır ve ölür. Devlet görevlileri çadırları yakmaya ve obalardaki kadınları taciz etmeye başlarlar. Gulmehmed'in annesi, ona olan biteni an-

[1] Rus komutan.

latır. Kadınların taciz edilmesine tanıklık eden erkekler, birkaç memuru öldürürler. Bu noktadan itibaren isyan başlamış olur. Kelmîşî aşiretinin lideri olan Gulmehmed, isyana da liderlik etmeye başlar. Meşhed ve Tahran'dan gelen askerî birlikler, yerel hanlar ve toprak sahiplerinin yardımıyla isyanı 1944 yılında bastırırlar. Xanê Kelmîşî üç kardeşi ve amcasıyla öldürüldükten sonra cesetleri Sebzwar'a getirilip teşhir edilir. Fotoğraflar bölümüne bu sahneyi (4. Fotoğraf), buraya ise onun hakkında şarkı olarak da söylenen anonim bir şiiri alıyoruz. Öte yandan İran'ın ünlü romancılarından Mahmûd Dewledabadî (1940), Xanê Kelmîşî'nin hayatını kurmaca olarak 10 cilt halinde ve *Kelîder* adıyla yazmıştır. İlk baskısı 1984'te gerçekleşen ve toplamda 2836 sayfadan oluşan bu roman İran'da en çok tanınan ve satılan kitaplardan olmuştur. Ayrıca Tewehudî'nin onun hakkında yazdığı *Kelîder der Esnad ve Vaqeîat (Xanê Kelmîşî)* (2013) kitabını anmak gerekir.

Xanê Kelmîşî

Kilîdarî we dargwîz e
Gullan tê da wîzewîz e
Xatirî te pir azîz e
Xanê Kelmîşî
Fikra me bikşîn
Fikr nekşînî
Tê ser me qûşîn!

Gulmemedî hîn cahîl e
Gulle vebû le nav pîle
Dayîkê jê ra şîleşîl e
Xanê Kelmîşî
Fikra me bikşîn

Fikr nekşînî
Tê ser me qûşîn!

Bê xwedî ma hespê reşe
Çav le rê ye canîya beşe
Dilê me hîn we te xweş e
Xanê Kelmîşî
Fikra me bikşîn
Fikr nekşînî
Tê ser me qûşîn! (Layîn dn:79)

III.B.2. Halk Hikâyeleri

Zukerman'ın 1986 yılında Moskova'da yayımlanan *Chorasanskij Kurmandji: Issledonaviei Teksty* kitabında, Türkmenistan Kürtleri arasından derlenmiş dört tane halk hikâyesi bulunmaktadır: "Serguzeştê Şah-Abas," "Serguzeştê Hesen," "Serguzeştê Heyderbegê" ve "Serguzeştê Şah-Îsmaîl." Bunlardan birinci ve üçüncü hikâyeleri ve halk hikâyelerine başka bir örnek olarak, İran Horasanı'ndan "Qurîşmergan" adlı hikâyeyi aktaracağız.

III.B.2.1. Serguzeştê Şah-Abas

Şah-Abas êvarekê lewasê derwîşîyê le xwe kir, çû gerîyanê. Çû meçîtekê, dî, sê derwîş rûniştine. Şah-Abasî çû, le wira rûnişt. Şah-Abas je keşkûla xwe nan verêxist, go: "Birano, were em buxunê." Wana hat, xwar. Şah-Abas pirs kir, go: "Birano, hûn çi karene, je kune?" Wana go: "Em jî derwîşînê." Şah-Abas go ki "Ez jî derwîş im. We je derwîşîyê tay nika çi dî! Were, em nika kareke din bikenê." Go: "Çi kar bikenê?" Go: "Henê, xezînê Şah-Abas biqelişinê, dirêv bidizinê."

Hevalê wîya derwîş go: "Me çi hunera xwe heye ki –were hunerê xwe we hevre bêjinê, hînga henê, xezînî wî biqeli-

şinê." Şah-Abas got: "Hunera min –dest we ser simêlê xwe rastêda bikşînim, dunîyê xeraw dekem, we ser yê ç'epîyêda bikşînim, dunîya awat dekem." Hevalekî Şah-Abas got: "Hunera min –ez ademekê nika biwînim, bed ez dihe salê din nas dekem." Hevalê din got: "Ez zimanê san zanim." Hevalê din got: "Derîyê gulf ez vedekem." Şah-Abas got: "Em kullîk jî je hev wîstamin, pes em çima derwîşîyê dekenê? Were henê, dizîyê bikenê." Wana hulistîyan, çûn.

Çûne alîyê hewlîya Şah-Abas ki xezînî Şah-Abas biqelişin. Çûne derê hewlîyêke qulfe. Go: "Biro, nika dêrî veke." Wa hat, destê xwe da derê, derî vebû. Çûne orta hewlîyê, se hate wana. Ademê ki zimanê sê zaniwû, go: "Ez narim!" Şah-Abas go: "Sa çi narî?" Go: "Se dewêjê, 'Hûn kuda tên, xwedî le cem we ye!" Şah-Abas go: "Çima tu nêy? –go- xwedî tunne, metirs, were, henê!"

Çûn, dîfalê xezînê şikênandin, her yêkê piştîyek dirav le pişt kir, hilanî, bir. Birin, je şêr verêxistin, le karîzekê veşartin. Vegerîyan, hatine meçîtê, raketin, tay siwê le wana rwîn da.

Şah-Abas go: "Birano, were henê, le ortê şêr bigerinê, çi debên?" Hulistîyan, verketin. Herkes le alîyêkê çû. Şah-Abas jî vegerîya qesirê xwe.

Hat, dî ki qerewul kułlî digrîn. Şah-Abas go: "Çi hesaw e?"Qerewulan go: "Dizan hatîye, xezîne qelaştîye." Şah-Abas go: "Meger hûn le ku wûn?" Qerewul tirsîyan, dane derewan go: "Diz hatin, bask û pîlê me girêdan, dirav hilanîn, birin." Şah-Abas pir hate qarê, lebasê swîr le xwe kir, verkete text, got: "Herin, le filan derê, le meçîtekê sê derwîş hene, bigirin, weynin."

Nokeran çû, derwîş girtin, hanîn, le dalanê dagirtin. Yêk-yêk bane deprosê kirin. Evel ademê ki zimanê san zaniwû, çû. Jê pirs kir, go: "Êy derwîş, rastîyê le xwe nê, xezînê min te qelaşt, yan na?" Wîya go: "Êy Şah-Abas ç'îqey serî te ki karê min nîni." Şah-Abas go: "Te da derewan, ez te dekujim." Go: "Bane yê din ken!" Çûn, bane ademî dinê ki qulf vedikirê, kirin. Şah-Abas go: "Êy derwîş, xezîna min te qelaştîye, yan

na?" Wîya go: "Êy padişa, we ç'iqey te, karê min nîni." Şah-Abas got: "Te da derewan, te dekujim." Go: "Here, bane yê din ken!" Çûn, ademê ki go "Ez adem nas dekem," bane wî kirin. Şah-Abas jê pirs kir, go: "Êy derwîş, xezîna min te qelaşt, yan na?" Wa le Şah-Abas fikirî, go: "Êy heval, ez bimirim, dest we ser simêlê xweye ç'epêra bikişîn, ba dunîya xera newi!" Şah-Abas go: "Barik-ella, huner!"

Şah-Abas bani hevalê wîya kî kir, go: "Eger wa hevalî we tunnewana, min hûn dekuştin: we da derewan!" Bani qerewulê xwe kirin, we qerewulê xwe ra go: "Kê baskê we girêda?" Qerewul got: "Dizan baskê me girêda." Şah-Abas go: "Serkerdê dizan ez wûm, hûn raketiwûn, we xwe nehesîyan." Hukum kir, go: "Wana bikujin!" Celat hat, qerewul birin, kuştin. We celat ra go: "Me dirav birîye, le derî şêr, le filan karîzê veşartîye, herin, weynin!"

Adem şandin, çûn, dirav hanîn. Wa dirava kire çar paran, go: "Hevalino, me şevê çûnê çû, zehmet kişand, me we hevra dizî kir. Werin, her kesî je we parê xwe hilînin!" Şah-Abas para xwe hilanî, parê derwîşan jî dayê. Derwîşan diravê xwe hilanîn çûn. Serguzeştê Şah-Abas temam wû. (Zukerman 1986:189-90)

III.B.2.2. Serguzeştê Heyderbegê

Heyderbeg pelwanê Şah-Abasî gir bû. Rokê Şah-Abas bane Heyderbegê kir, go: "Êy Heyderbeg, were here Terwîzê, xercê heft sale beref ke, werîn!" Heyderbegê go: "Çiqes mowlet dedî min?" Şah-Abas go: "Çel ro mowlet deme te." Heyderbeg hulistîya, vegerîya, hate mal. Hespê xwe zîn kir, sîyar bû, je Esfihanê verket, rû le Terwîzê çû.

Pir ajwît, hindik awjît, tay çû, gîşte Terwîzê. Kete orta Terwîzê, hespê xwe awjît, kes nas nake nika, we destxweda maye. Go: "Ez çere kem nika?" Fikirî ki derwazeke gir e, çû derê wî derwaza, teqelbaf lê xist. Ademek hat, derî vekir, fikirî ki pelwanek sîyar wûye, pir ademekê şûcayî rind e. Go: "Êy pelwan, tu le wira kê nas dekî?" Heyderbegê got: "Eger

ez ki adem nas kem, nêm derê te, lê nêxim." Go: "Pes je hespê dakev, bikşîn, were hewlîyê."

Heyderbeg je hespê daket, hespê xwe kişande orta hewlîyê. Wî adema hespê Heyderbegê hiligirt, bir, girê da, sparte mêyterê xwe, go: "Wî hespa rind we xwedî ke!" We xwe jî hat, kete pîşîya Heyderbegê, got: "Were henê mal!" Çûne mal, rûniştin, sa wîya ezet-qullix kir, her çi ki wîya xwest, sa wîya hazir kir.

Heyderbeg le wira çend şevekê raket. Wî adema got: "Êy Heyderbeg, tu hatî çi?" Heyderbegê go: "Ez hatime wira ki xercê-mexaricatê heft sale beref kem, buweme Isfihanê." Wîya go: "Êy Heyderbeg, navî min jî Îwrayîmbeg e. Tu xatir cem biwê, ez we xwe beref dekem."

Îwrayîmbeg hulistîya, kete orta şêr. Dihe bare qatiran dirav beref kir, hanî, le hewlîya xwe danî. Heyderbegê jî hulistîya, kaxazekê xwe u qelemekê xwe hilanî, eskê hewlîya wîya kulli niwîsî le kaxazê, kire cîwa xwe. Go: "Êy Biray Îwrayîmbeg, ez mirexes dewim nika." Îwrayîmbegê got: "Eywa xwe tunne." Îwrayîmbeg hulistîya, barê wîya bar kirin, kire pêşîya wîya, wa je derwîze verêxist, tay derê şêr jî we wîyara hemratê kir, je wê vegerîya, hat. Heyderbegê jî dewarê xwe ajwît, çû. Çû, gîşte Esfihanê, bire derê padişê.

Mizgînxwaz çû, cem padişê, go: "Heyderbeg hat, dihe qatir jî je dirêv bar kirine!" Padişa hulistîya, pêşwazê çû. Heyderbegê hanîn, rete kuncê jwîr kirin. Şah-Abas go: "Barik-ella. Heyderbeg, te xêylek kar kir. Nika jî je wa barana nihe bari yê min, barek jî yê te."

Heyderbeg hulistîya, barê xwe hilanî, vegerîya, çû mala xwe. Bane ustan kir, çend felêk jê girtin, wa kaxeza da destê ustan, şûn pê nîşan da, go: "Le wê henda sa mi ra, le rûy kaxaza bifikirin, hewlîyêkê çêken!" Ustan go: "Eywa xwe tunne." Ustan helîyêk sa wî ra çêkirin, teyar kirin. Wa hat, kete ortê, fikirî ki hewlîya Îwrayîmbegê we xwe teyar e. We ustan ra go: "Barik-ella, we rind çêkirîye."

Tay nika gep ke je Îwrayîmbegêra. Îwrayîmbegê go: "Wextekê ademekê haka hate wira, mi beref kir dihe bare dirav, kire pêşîya wî, nika carê herem mêrîtîyê wî biwînim." Hu-

listîya, le hespê xwe sîyar wû, ajwît, hate Isfihanê, kete orta Isfihanê, we ademekê ra got: "Mala Heyderbegê le kuye, we min binimîn!" Wa adema kete pêşîya wîya, hanî derê hewlîyê Heyderbegê. Wîya jî verêxist, tûmanek dirav da wîya, go: "Malawa, te ez hanîm."

Wa daket, derê hewlê lê xist. Heyderbeg revî, hat, derî vekir ki wa birê wî Îwrayîmbege. Ustukur le hemêz kir, çû rûyan. Go: "Biro-can, we xêr hatî!" Hespê wiya je dest girt, kişande hewlîyê, bir, girê da. Wa we xwe jî hilanî, bire otaxê. Îwrayîmbeg fikirî ki wa otaxa wî we xwe ye, wa hewlîya jî mîna hewlîya wî ye, we destxweda ma. Go: "Wa adema jî je min zêde ye ki, kêm nîne!" Heyderbegê pir sa wîya ezet-qullix kir.

Rokê Heyderbeg çû bazarê. Îwrayîmbeg verkete derê balaxanê, fikirî ki le paş wira hewlîyek heye. Jinek verket le orta hewlîyê, serê xwe şûşt. Îwrayîmbeg aşiq we wê jinika wû. Hat, rûnişt le şûnê xwe. Heyderbeg hat, fikirî ki wa xemgîn rûniştîye. Heyderbegê go: "Biro, te çi wûye? Her çi dexazî, bêjî!" Îwrayîmbegê got: "Rast rast e, derew derew e, ez le wê hewlîya fikirîm îro... Kî le wê hewlîya rûdenê?" Heyderbegê fam kir, go: "Ew qîza apê min e le wê rûdenê." Îwrayîmbegê go: "Jina kê ye?" Heyderbegê go: "Nika çend sal in, mêrê wê mirîye, ew bê mêr e." Heyderbegê go: "Newê tu aşiq we wê bûy?" Go: "Ez wê saeta bane mellê dekem, xadîyê keçikê jî ez we xwe me, tînim, le te ext dekem."

Heyderbeg hulistîya, çû bane mellêkê kir, bire mala xwe, bane jina xwe jî kir, go: "Were wira!" We jinê ra go: "Te îro le ortê wê hewlîya serê xwe şûşt?" Jinê go: "Ê." Heyderbegê go: "Pes kar xerab e." Go: "Êy mele, we jinê min telax ke!" Melle wa jinika telax kir. Heyderbegê we mêlle ra go: "Eger ki le derekê gep dekî, bavî te deşewitînim!" We jinêra jî got: "Eger je fekê te gepek defilitê, serî te debirim!" Jinik û we mêlle va hilanîn, hanîne cem Îwrayîmbegê. Wa jinika le Îwrayîmbegê ext kirin. We Îwrayîmbegê ra go: "Hûn nika sa xwe ra kêf ken, em jî vedigerinê, terenê."

Heyderbeg û we mêlle va hulistîyan, çûn. Îwrayîmbeg le wê jinika fikirî, fikir kir, go: "Êy dilê qafil, wa jinê hakaye

rind metelê min nînê, le wira, le nav wî kara karek heye!" Îwrayîmbegê je wê jinika pirs kir: "Êy jinik, rastîyê bêj, tu çi kare yî, jina kê yî?" Jinê go: "Ez qîza apî Heyderbegê me, mêrê min tunne." Îwrayîmbeg go: "Ez qewûl nakem wê gepa. Ez zanim ki Heyderbegê tu tirsandî. Hema ez nêlim ki tu zîyanê Heyderbegê we te gê. Nika jî tu we wî Xudewendê kê ki rastîyê le min le xwe nê!" Wê jinika got: "Ez çi bêjim ki rast biwê?" Îwrayîmbegê go: "Çi ki rastî ye, wê gepê bêj!" Wê jinika go: "ez jina Heyderbegê me. Tu aşiq we min bûy. Heyderbegê mele hanî, ez je telax kirim, hanîm, le te jî ext kirim."

Çere ki Îwrayîmbegê wa gepa bîst, qelem hilanî, kaxazeke xwe hlanî, niwîsî: "Êy Heyderbeg, te mêrêtîya xwe kir. Eger ki nika jî je gulê taltir gepekê we jina xwe ra bêjî, ez le wê dunîya ki te nawînim, le wê dunîyê tême pîşîyê te!" Kaxaz le derê yêxist, hulistîya, rût verket, revî.

Heyderbeg jî çû, raket. Siwê rwîn da, hulistîya, hat ki derê xênê ve ye. Fikirî, jin we tenê rûniştîye. Go: "Ka birê min Îwrayîmbeg?" Go: "Nizanim, kuda çûye." Heyderbeg fikirî ki kaxazek le derê xênê yêxistine. Le kaxazê fikirî ki Îwrayîmbegê niwîsîye: "Êy Heyderbeg, nebaşe je gulê taltir we jinê xwe ra gep dekî, wa kara min we xwe fam kirîye." Heyderbegê go: "Pir rind, eger Îwrayîmbegê wa kaxaza neniwîsîyana, min te dekuştî." Çû bane mêlle kir, je nîyan jina xwe ext kir.

Çend saleki wana sekinîn. Rokê Heyderbegê go: "Êy jina min, were henê mala Îwrayîmbegê." Jinê go: "Rind e." Wana sê lawê xwe hewûn. Hersê lawê xwe hilanîn, awjîtin, çûne Terwîzê. Ademekê çû cem Îwrayîmbegê, go: "Mizgînîyê min bide, birê te Heyderbeg hat!" Wa jî hulistîya, pêşwaz hat, hilanî, bir, le otaxê dêxistin. Îwrayîmbegê go: "Biro, we xêr hatî! Me jî nika kirîye dawet. Min lawê xwe zewicandîye, rind hatî, gîştî dawetê." Heyderbegê go: "Lawê te le kuye?" Go: "Lawê min tunne, êvarê lawê min tê." Heyderbegê go: "Pes ez îro tême nêç'îrê." Îwrayîmbegê go: "Here, eywa xwe tunne."

Heyderbeg çû nêç'îrê. We dû Heyderbegê ra jî lawê Îwrayîmbegê hat. Îwrayîmbegê go: "Êy lawê min, apê te Heyderbeg hatî-

ye! Jin û xizanê xwe jî hanîye." Lawê Îwrayîmbegê xuşal wû, çû cem jina Heyderbegê. Her lawekê tûmanek dirav dayê. Sa jinê jî şalek hilgirt. Le cem wana rûnişt, extelat kir. Ç'aw le rê wû, kînga apê wîya Heyderbeg tê. Tay êvarê wa rûnişt.

Êvarê Heyderbeg je nê'çîrê hat. Le mal fikirî ki ademekê caîl le jinê wîya rûniştîye. Wîya go: "Wa kareke rind e, jinê min cayîlekê xwe dîye!" Tîrek le çiley keman danî, we nav pîla wî lawika da lê xist, we ser dil da verket. Lawik ket, mir. Jinê fam kir ki wa Heyderbeg e. Hulistîya, go: "Êy Heyderbeg, malê te ar biwê, te çima kareke haka kir!" Heyderbegê go: "Meger çi hesaw e?" Jinê go: "Wa lawê birayê te Îwrayîmbegê." Heyderbeg ma we destxwe da, we jinêra go: "Kareke rind newû. Em nika çere kenê? We birevine?" Hersê lawê wana jî raketiwûn, lawê xwe we xewê ra havîtin, herdu –jin û mêrhulistîyan, revîn.

Îwrayîmbeg jî le orta dewetê wû fikirî ki ne lawê wîya hat, ne jî Heyderbeg hat. Hulistîya, hate mala wana. Fikirî ki law kuştine. Heyderbeg û we jinê va jî tunne. Hersê lawê wana jî raketine. Fam kir ku Heyderbegê lê xistîye. Derê xênê girt, vegerîya. Hate cem jinê, we jinê ra go: "Xudawend ki tuştekê rind we yêkê hilgirê, çer dewê?" Jinê go: "Pir rind dewê." Go: "Pes wextê ki je yêkê hilgirê, çer dewê?" Jinê go: "Ew jî rind e." Go: "Pes were henê!" Jinê go: "Çi hesaw e?" Go: "Heyderbegê lê xistîye, lawê me kuştîye. Eger nika jî je fekê te gepek defilitê, serê te debirim! Hersê lawê xwe jî havîtine, revîne."

Wana kes halî nekir. Bane fexîrekê-duduyan kirin, we xwe we destê xwe lawê xwe şûştin, kefen kirin, her fexîrekê je wana jî bîst qeran dirav danê, go: "Wî lawî min buwen, beref ken." We xwe jî vegerîyan, hatine orta dawetê, dadane destê hev, lîstin. We cemaetê ra jî go: "We coş ken!"

Tay siwê le wana rwîn da. Çûn, bûka wîya hanîn. Wîya bûka xwe le lawê Heyderbegê gir ext kir, qîza xwe jî le lawê ortê ext kir. Cemaetê hêç fam nekir ki wa çi kar e?

Je wêyara çend salek ret wûn. Heyderbegê êwarekê fikir kir, we jinêra got: "Ez suwê tereme Tewrîzê, ka bifikirim,

mînê lawêne min kuştine ya hene!" Hulistîya, le hespê xwe sîyar wû, ajwît, çû Terwîzê. Çû derê hewlîya Îwrayîmbegê. Je xicaletan kes jî pêşwaz neşand, we xwe çû, derê hewlîya lê xist.

Îwrayîmbegê hate vekir. Dî ki Heyderbeg e, go: "Biro, we xêr hatî!" Je hespê daket, hespê wîya birin, girêdan. We xwe jî çû otaxê. Wa fikirî ku tu lawê wîya tunnen. Wîya xîyal kir, go: "Elbet ki lawêne min kuştine." Îşev le wira raket. Suwê ki le wîya rwîn da hulistîya, we Îwrayîmbegê ra go: "Ez vedegerim." Îwrayîmbegê fam kir ki wa bêdema wî ye, go: "Îro bisekin, suweyîn da vedegerî."

Îwrayîmbegê jî hersê lawê wîya şandiwûne serhedan. Ademek êvarê şand ki "Xewerê pê de wana, bêje ki 'Suweyînda werene filan derê, bavê we Heyderbeg hatîye. Em siweyînda tenê wê, werin, me biwînin.'"

Îwrayîmbegê we suwê da go: "Êy Biray Heyderbeg, were îro şîgarê." Heyderbegê got: "Eywa xwe tunne." Herdu hulistîyan, sîyar wûn, çûne çolê. Verketine demanê ç'ê, fikirîn ki je wê da sê sîyare tên. Heyderbegê dî ki hersê jî cayîlin. Hatine nêzîkê wana, je hespan daketin, ber we wana hatin. Îwrayîmbeg daket, Heyderbeg jî daket, çû rûwê wa lawikana, wana jî hatine destê Îwrayîmbegê. Îwrayîmbegê we wanara got: "Wa bavê we Heyderbege." Heyderbeg jî çû rûyê wana. Heyderbeg xuşal wû. Vegerîyan, hatine mala Îwrayîmbegê.

Êvarê Îwrayîmbegê go: "Êy Biray Heyderbeg, wa karana kulli nesîwê me bûn. Me wa karana dîn. Nika jî wana hersê lawê tene, min bûka xwe daye lawê teyî gir, qîza xwe jî daye lawê teyî ortê, lawê teyî qiç'ik jî zewicandîye, nika jî lawê teyî ortê u we qîzê minva yê min, herdu wê din jî yê te." Heyderbegê go: "Rinde."

We suweyînda kirine şad û manê. Heyderbegê herdu lawê xwe hilanîn, vegerîya. Îwrayîmbegê jî qîza xwe û we lawê Heyderbegê ortê va sa xwe ra dagirt. Ew gîştine mida u metlewê xwe, ez jî gîştime xuluxa te. (Zukerman 1986:201-04)

III.B.2.3. Qurîşmergan

Mêrikek wûye, yeçûye şigar lêxistinê, navê wî Qurîşmergan wû.

Qorîşmergan ayemek feqîr û bêçare wûye, tiştê xwe tunewûye, doran pe kew girtinê gozeran dekiriwûye.

Rûyekê ku yere şigarê xicayêkê yebîse, yere dû xicawê, dewînê marek reşê radû marek sîsê yeke, xicawa wê marê sîs jî natê xicawê keçikek wû. Dare dil şewtî, dixast je dest marê reşê xelas bike, tifangê xwe amade kir û nîşane girt ta marê reş gule ke. Ema doça marê sîs qule wû û ew pir pir narahet bû. We hezar fikr û xîyal çûye mal.

Le kelê dawet wû, bane Qurîşmergan jî kirin, dil nexast here; ema je tenîyetê xelkê çû le kuncekê rûnişt. Her çi banê kirin, were bilîz, were nên bixwe, wî qebûl nekir. Jê pirs kirin:

– Çi wûye, çima narahet î? Qet tuşt negot.

Êvarê mar kulli kişîyane qewaxê, paşayê maran dît ku doçê qêza wî bizdîyaye; rû le qêza xwe kir û jê pirsî çi wûye? Got: Merganekê ez gule kirim, doça min qule bû.

Paşayê rû le du-sê maran kir, got:

– Herin wî peyda kin, eger xwuşal wû ku werre lêxinin ku le şûna xwe nikowihulisti, eger jî narahet wi xwe bikine tûna ayeman we rêkê bikşîninê vir.

Maran redê wî lêxistin û çûn le dawetê dîtin, ku narahet e yekişine cem û we manikê yekşînine der. Pê ra dewên:

– Were, henî derekê, rûninî, gep kinî. Ew jî qewûl yeke. Nîzikê qewaxê ku yewin we Qurîşmerganê dewên:

– Em niha ku çûnî ortê, netirsî ha. Em kulli mar inî niha jî ketinî tûnî ayeman. Dewê:

– Xa.

Dewên:

– Tuştek dinê jî heye, em çûnî ortê, paşa je te pirs kir, çi yexazî bê tuşt naxazim, ta sê caran bê naxazim. Dare bê tûfê fekî min kel Qorîşmergan jî ku mat maye, dewê:

– Xa.

Yerine ku ortê, paşa we qar dewê:

– Te doça qêza min qule kirîye? Ew jî dewê :

– Ê.

– Lê çima te qule kirîye, he?

Qorîşmergan dewê:

– Min dî ku marek reşê yeye dû marek sîsê, denga marê sîs jî dengek zelal bû, dilê min şewtî, yexast marê reş gule kim, lê çerre kum, xwelli serî min bixwe gullê min doça qêza te qule kir. Pir pir jê ra narahet bûm, hînê jî narahet im û xwe qet nabaxşînim. Paşa dewê:

– Wî marê nas dekî?

Got:

– Ê, eger biwînim nas dekim.

Got:

– Pes biger, ka kîjanê wûye. Qurîşmergan her çi çav degerîni nawîne, dewê:

– Na, le vira tune Paşa dewê:

– Çav bigerînin kî tune, her kes tune, herin weyînine vira. Marê serbaz yerin, bane marê ku le der mane yekin, marê reş je dûr ku tê. Qorîşmergan wî nas deke we paşê nîşan deye, paşa jî destûr deye ku bigirin je ortê bikine du tîkan û tîş-tîş kin.

Paşa je Qurîşmergan pirs deke:

– Tu çi yexazî? Her çi bixazî ez yeme te.

Ew jî dewê:

– Ez tuşt naxazim.

Paşa dewê:

– Tuşt ku nawi.

Ta sê caran pirs deke û Qurîşmergan jî dewê:

– Tuşt.

Qarê paşê tê û dewê:

– Tuşt nawi tuşt. Gerê tuştekê bixazî!

Ew jî dewê:

– Tûfê fekê min ke!

Paşa va ma û go:

– Tûf kim?!

Qorîşmergan:

– Ê, feqet vîya je te yexazim.

Dare çûye pêş û fekê xwe vekir, paşe jî got:

– We şertekê ez tûf dekim, gerê we kes ra newêyi!

Qurîşmerganê rêya xwe girt û vegerîyaye kelê. Hîni dûr wû, san dûle kişand, wî jî gep kirina wan fam kir. Wî niha fam kir ku sa çi maran go je paşa yê wê toşta bixaze. San got:

– Qurîşmergano, îşev giştî pez yekişin yerin, kirîvî te bane te yeke û sa te ra berxekê şerjê yeke. Tu jî bêj ez tuşt naxazim, feqet dû bine min, eger dû bavêjî wer me em nêlinî gur pêz bixwin. Gurekê le serawê pêz seqet yekinî, yêkê jî le peyê.

Wî jî qewûl kir.

Kirîv bane Qurîşmergan kir û jê ra jî berxek şerjê kir, wî go:

– Ez we şertekê têm ku dûyî berxê sa min bêne bin biroşê.

Kirîvi serê xwe xurand û go:

– Xa, rind e.

Wexta şîvê, dû anîne wer Qurîşmerganê, wî jî celd hilanî, çûye der û avite wer san; her çi kirîvê go mavij mavij hêf e, avit.

We şev şivan holistîyan, dîn pez tune, her çi vir da wêya gerîyan, nedîtin. Ta zuhîrê yegerîyan, vî kolûta bigerr wî zawê bigerr, tune ku tune…

Kirîvê we xwe ra go ka herime cem Qurîşmerganê, gaşe ew bizaniwi. Çûye derî mala wî, dî hînê raketîye, banê kir û got:

– Rawi Qurîşmergan rawi ku bedbext wûm, kulli pezê min kişîyaye û venda wûye. Qorîşmergan:

– Qet xefet mexwe, ez zanim le kû ye.

Ta je mal verket san dûle kişand û we wî ra şûna kerîyê pêz gotin, dîsa dûle kişandin:

– Qurîşmergan, Qurîşmergan! Eger gotin çi yexazî, bê feqet du berxê cêwi mîya qemer yexazim.

Wî şivan û kirîv bire cam pêz. Kulli xwuşal wûn, we dorê Qurîşmerganê ketine tawê. Her kes tuştek sa xelatê tanî, wî jî yego na, naxazim.

Mî yekalîn û bane Qurîşmerganê yekirin:

– Eger min hilînî sa te ra yezêm, sa te ra hezar berxan yezêm, bizin jî we wî tora.

Qurîşmerganê got:

– Ez feqet du berxê mîya qemer yexazim û bes e.

Her çi gotin ew kêm e û filan tuştê zêdetir hilîn go naxazim.

We du salan Qurîşmergan bûye xwedîyê hezar pezê.

Rûyekê Qurîşmergan le ser nemazê, le nav tîran dewîni du mişk radû hev dekin û we hev da yene xeweran, ew jî yekeni. Jin dewîni, dewê:

– Peyî çi esaw e, tu ku qet neyekenî, niha çi wûye?

Wî jî got:

– Tuşt nin e. Ema jinikê des jê nekir, des axir pê ra got:

– Ez gepkirinê heywanan fam dekim û îro sa çi kenîme.

Qurîşmergan we dû saetekê çûye dangîyê, yewînê beranek radû mîyêk yeke, mî jî je wer berîn bazdeye wî alî cûyê. Dare beran dewê:

– Ez Qurîşmergan ku nin im, we gepê jina xwe kim, tu kurri qera ne, kurri qerek rinê!

Çirokê min çûye geştê, bend û bilûr le piştê, le bina guçika we xweş bê. (Hajiyan û Demîrhan 2017:107-10)

III.B.3. Sêxiştîler

Sêxiştî, Horasan Kürt halk edebiyatında önemli bir yer tutan en karakteristik şiir formudur. Horasan Kürtleriyle ilgili hemen her kitapta çok sayıda sêxiştî ile karşılaşılır. Ancak en geniş çalışma, Celîlê Celîl ile Gulê Şadkam'ın hazırladıkları 1701 sêxiştîyi içeren çalışmadır (Celîl û Şadkam 2012). Kerîm Kurmanc, bize gönderdiği 20.06.2017 tarihli e-postada bu formun Sasanî döneminde (MS 205-651) ortaya çıktığının söylendiğini belirtiyor. Ona göre, Japon haikularını andıran

bu şiirler UNESCO tarafından Horasan Kürtlerinin edebî mirası olarak ilan edilmesine karşın çağdaş Arap ve Fars şairleri bu formu kendilerine mâl etmek istemektedirler. Bazı şairler ise bu formdan esinlenmişlerdir ki bunların başında çağdaş Fars şiirinin öncüsü sayılan Nima Yusiç gelir.

Sêxiştîler üzerine kurulan Kürt müziği Horasan'da o kadar sevilir ki buradaki Fars ve Türkmenler de düğünlerinde bu şarkıları okurlar (Celîl û Şadkam 2012:17). Üç dizeli bu şiirlerin her bir dizesi birbiriyle uyaklıdır. Nadiren yedi olsa da genellikle sekiz heceli olan bu şiirler, maniden farklı olarak anlamsal bütünlük taşır. Genellikle aşk, doğa ve gurbet temalarına yer verilir. Bu şiirlere merkezî Kürdistan'da da rastlamak mümkündür. Sözgelimi Kürtçenin Zazaca lehçesinde sêxiştîye benzeyen bir form vardır diyebiliriz. Daimi Cengiz'in "Coğrafya, Toprak ve İnanç Bağlamında Dersim Halk Kültürünün Etkileri" başlıklı yazısında alıntılanan bir şiir, sêxiştîye çok benzemektedir:

Dêsîm, dêso de qewino
Kêlawo nêlewîno
Mekanê Evlîyawuno. (Cengiz 2000:60)

Kürtçenin Kurmancî lehçesinde de sêxiştîye benzeyen bir form bulunmaktadır. Mehmet Gültekin'in "Arşîva Prof. Justi Derbarê Alexandre Jaba û Mela Mehmûd Bazidî" yazısında, Alexandr Jaba'nın Justi'ye yazdığı bir mektuptan bahsedilmektedir. 22 Ocak 1881 tarihli mektupta, 1797-1870 yılları arasında yaşamış olan Mele Mehmûdê Bazidî'nin derlediği üç dizelik 21 şiirle karşılaşılmaktadır. Bu şiirlerde hece sayıları her dizede farklı olabilmektedir:

2.
Sibeye, sibe lend e
Koro, tu meger ya bazbend î
Muhbetan dila lê girêbend e.

5.
Sibe ye, sibe me nabe
Destê min ji gerdena zêr venabe
Terka çavê belek nadim heta qiyamet li min rabe.

8.
Ware li min bibe mêvan
Ji te ra bînim şekir û sêvan
Cihê te daynim li nêv sing û beran.

12.
Pezê keleşa minî bizin e
Min gerandî li deşt û terazine
Ezê bibim Şama Şerîf, Heleba xoban bidim bi cotek bazine. (Gültekin 2013:16-18, 20)

Yine Dimdim anlatılarında sêxiştî formu ile karşılaşıyoruz. Yaşar Kaplan'ın yüksek lisans tezi "Destana Kela Dimdim û Xanê Lepzêrîn: Lêkolîneke Edebî û Dîrokî"deki çok sayıda örnekten üç tanesini almakla yetineceğiz:

Pênsed mirc in pênsed lihaz
Ser Dimdimî bû gazegaz
Dê têkel bin Kurd û beraz

Pênsed mirc in pênsed mahol
Ser Dimdimî bû golegol
Dê têkel bin Kurd û Moxol

Pênsed mirc in pênsed bêrik
Ser Dimdimî bû nirkenirk
Dê têkel bin Kurmanc û Tirk (Kaplan, 2015:35)

Dolayısıyla üç dizelik sêxiştîlerin diğer Kürt topluluklarında görülebildiğini ancak Horasan Kürtleri arasında daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Yaşadıkları yeri Kurdistana

Xerîb (Gurbet Kürdistanı) şeklinde tanımlayan bu topluluğun sêxiştîleri ve müziğinde yüzyılların şekillendirip inceltiği, yoğunlaştırdığı bir gurbet söylemi vardır:

Merxê çîyê Serhedê me
Berindirê dûr ji dê me
Ez umrek e çav le rê me (Celîl û Şadkam 2012:216)

Va çiyana ç'yê me nînin
Merxê çiyê me hêşîn in
Kew li çiyê me dexwînin (2012:273)

Welatê me Erzirûm e
Wi çîya û gul û tûm e
Heft sal in ez jî cî bûme (2012:280) [1]

Xelko can, le me çi kirin,
Malê me le gan bar kirin,
Je welatê xwe dûr kirin. (2012:297)

Bu sêxiştîleri Türkçeye çeviriyoruz:

Serhad dağlarının merx[2] ağacıyım
Annesinden uzak bir şişekim[3]

---

[1] Bu iki sêxiştinin başka varyantları da söz konusudur:
Wa cîyana cî me ninin
Me rizî cî me hişîn in
Kewî wî rind dexiwînin

Welatî me Erzûrûm e
Hem we gul û hem we tûm e
Emrik e ez we dû me (Rehmetî 2011:456)
Merx (yabanî ardıç), güzel koku saçan bir çam türüdür. Dersim, Ağrı ve Bazîd gibi yerlerde de rastlanan merx ağacı, Dersim gibi Horasan Kürtleri arasında da kutsal sayılır. Horasan dağlarında seyrek merx ormanlarına rastlanır.
Şişek: "Kuzulama dönemine girmiş ya da kuzulamış koyun" (Püsküllüoğlu 1995:1432).

Bir ömürdür gözüm yollarda

Bu dağlar bizim dağlarımız değil
Dağlarımızın merxleri yemyeşil olur
Keklikler öter bizim dağlarımızda

Yurdumuz Erzurum'dur bizim[1]
Orası dağlık, güllük gülistanlıktır
Yedi yıldır uzağım oradan

Ey ahali, ey canlar, ne yaptılar bize
Evlerimizi boğalara yüklediler
Kendi yurdumuzdan uzağa düşürdüler

Yukarıda belirtildiği gibi "sexiştî"ler, Horasan Kürt halk edebiyatının en yaygın formudur. Aşağıya birkaç örnek daha alıyoruz:

Balaxane le hewa ye
Dêrçe veke şemalga ye
Te we me ra qolek daye

Balaxane pirr bilind e
Ereqçînê xwe wi mind e
Yadigarî tiştek rind e

[....]

Bask û pîlê min girêden
Min wi arê cennemê den
Xwerê min wi yarê den

Baxê meyman, baxê meyman
Yar egeri le nav dêman
Ez aşiqê her du meman

[1] Horasan'da Erzurum gibi Qamişlo, Aladax, Allahuekber Dağları gibi pek çok adla karşılaşılmaktadır. Belli ki yalnızca insanlar değil, adlar da göçle birlikte taşınmıştır.

[....]

Cewanî çû nika kal im
Şîrînî çû nika tal im
Ez le halê xwe enalim

Cewir kirin le halê min
Nikûli bû le talê min
Ku da birin hevalê min

Çûme çîyan, çîyan sar kir
Kanî hişk wûn, malan bar kir
Derdê yarê le min kar kir

Çûme şîydan, bûme nêçîr
Le nav çîyan bûme hêsîr
Hekayeta newi je bîr

[....]

Ewrê asmîn tîketîk e
Keçik deşe lêwik nake
Ew guneka ya lêwik e
Ewrê asmîn textetext e
Solê lingê te kumixt e
Mêrê du jin çi bedbext e

Ew yar nini, ew hîv e
Zengilek zêr û zîv e
Nê kirrîn we dirêve

[....]

Gulgerdîno, gulgerdîno
Serê le min megerîno
Min meke êr, meşeftîno

Gulmexmel e damanê te
Çi şîrîn e zimanê te
Bijnûrt bûye mekanê te

[....]

Le ser çerxê, le ser çerxê
Va çerxa je dara merxê
Mîna pezê çav le berxê

Le ser avê, le ser avê
Ez qurwana navziravê
Ez dezanim ew min navê

Le ser çîyê we mendik im
Le bin darê talden dikim
Le nav caylan bexthindik im

[....]

Navê yara min Sitar e
Je êvar da dew le dar e
Le bêdilî tune çare

Necefawat, Necefawat
Yêkê negot yarê te hat
Sed tûmanê bidem xelat

Nexwaşekê le halet im
Kûçe teng wû, firrîm ketim
Quse mexwe, selamet im

[....]

Şîrwan çol e, Qûçan çol e
Baran barî, av bû gole
Refşa caylan şîlvarqol e

Şûna yarê le ser çêke
Gulan biçin wi fekê ke
Eger nexwar wi terkê ke

[...]

Va malana malê kê ne?
Du çavreş in dêw dikêne
Me fam nekir qêz û dê ne

Vana kullê derdê te ne
Le nav xelkê gep dekene
Cîgera me kul kirine

Vana kule derdê yarê
Bûme berxek nav bazarê
Ez bar ekim salê carê

[....]

Werketime vî diyarê
Temaş dekim resmê yarê
Dilê min bir te maldarê

Werketime cûtê nalan
Keçik terine avê çalan
Dilê meç û çi xiyalan

Werketine serê çîyan
Sêpî danîn dew ikîyan
Ka para me meskê mîyan (Celîl û Şadkam 2012:32, 36, 48, 101, 133, 195, 226, 259, 276, 294)

Feramerzê Rustemî'nin *Yeksed Sêxiştiyê Kurmancî* adlı kitabında, 100 adet sêxiştî'ye yer verilmiştir. Birkaçını buraya alıyoruz:

Malan bar kirin koç we rê ket
Yar xemîlî we piştî ket
Yê min û wê we Xûdê ket

[....]

Bêdil pîr in, bêdil pîr in
Her yek alyêkê min bigrin
Ez hîsîr im min bikirin

[....]

Darê badem darê badem
Were rûnî mîna Adem
Ta ez hemî te bernadem

[....]

Şivan pezî te mîşin e
Le dû pîlan dedoşine
Bask û pîlê wan deyşine (Rustemî 2005:20, 37, 56, 81)

III.B.4. Atasözleri/Deyimler

Horasanlı Kürtler arasında derlenen atasözlerinden birkaçını buraya alıyoruz. Bu halk edebiyatı ürünlerinin varyantları ana kıtada görüldüğü gibi komşu dillerde de görülebilmektedir. Başka bir araştırma konusu olabilecek bu olguya işaret etmekle yetinip birkaç örneği veriyoruz:

1. Adem gere we destê xelkê maran negir.
2. Didanê tek bîş, bikşî bavîj.
3. We kemerê bêjî bela, ewîj dewêj bela, emma vê ra bêjî can ewîj dewîj can.
4. Zemîn ki hişk bû, ga je gê dewîn.
5. We berx şîr nexwar, we kavir giya.

6. Her kese ki we dî yê xo ra cefa bike we kes bîgane çi deke.
7. Şîr ki je meydanê verketin, rîvî tewlebaz delîzin.
8. Min destê xo kire navê, masîyêk bigirim, beqek kete mista min.
9. Jin ke rind wûn mêr kal nawûn.
10. Serî nadem je kêvir mekeme je gulîj nazik e.
11. Le dê bifikir, qîzê hilgir.
12. Je karê qiçik karê gir dewîyê. (Xeznedar 2003:201-05; özgün imlâ)
13. Ar deşewite şûna xwe reş deke.
14. Bara dizan her çi giran e, velî xanîyê wan xiraw e.
15. Bax bê gul, gul jî bê tîkan, kunê piling bê hesti nawe.
16. Beq we avê çax nawe.
17. Çavê kwîr kil meke kerê guri cil meke.
18. Derê kelê meger têye girtin, ku zimanî xelkê bêwi dagirtin?
19. Espê pîr je qamçîyê natirsê.
20. Guregurê gayê zer je piştê gayê reş tê.
21. Henek le sûya keran rûniştine je espan gep dekin.
22. Hevrînga te ko we, pişta mîyê birîn e!
23. Kurmanc toperek we nav e, rindîyê wî herdu çav e.
24. Le her derê av hewe girrek jî heye.
25. Mar her çi xwar here, gerê rast têkevi kunê.
26. Mirîşk ki mirîşk e, le pînika bêhêk hêk nake.
27. Pes sewa çi dewêjin je şîrî ta pîrî.
28. Sîyar newe le canîyan o we rê mere we panîyan.
29. Şûna şivan xwaş dewe, şûna gepan reş dewe.
30. Ta nerrî warê paşiyê qedrê pêşiyê nizanî.
31. We devê gotin je avê red we û got: Lêvê min kul e!
32. We gepa, terî îmamî çepa.
33. Xazî her kes le feka wî şirîn e.
34. Xwenga min çû we lê ya, hêfa benîştê fekê da.
35. Yara canî kêm peyda dewin, ema her çi yara nanî pir e.
36. Yêk we zik da lê dexistin, degot: Wax pişta min!
37. Yêk zor nedegêşte kerê, depirande palanê.

38. Zika têr hayî le birçî nine.
39. Zimanê xaş mêr je kunê verdêxinê. (Hajiyan û Demîrhan 2017:75-84; özgün imlâ)

III.B.5. Bilmeceler

Horasan Kürtleri arasında derlenmiş birkaç bilmeceyi parantez içindeki cevaplarıyla veriyoruz:

1. Yerime serî diyarekê, ban dekim hezarekê? (Bilûr)
2. Yerime serî diyarekê, sê qiştik le warekê? (Ûcax)
3. Darê terê, le guherê? (Pizdan)
4. Tendûrek himhimî, tiji nanê genimî? (Kundî: Sîloya gênim)
5. Kundirê we dem, bîçax le cem? (Jina avis)
6. Tiştekê min heye, yere yere, yegere, êvar vegeri, weqes pênc qeraniyekê, şûnekê yegire? (Darê şivên: Şiv)
7. Desmalê yavême çalê, ta salê? (Deve; ji ber ku di maweya salekê de dizê)
8. Xwengek min heye, we kulan? (Qaqizîk: Cureyek ji pîvazên şirîn)
9. Xaniyek min ê teng i tarî, le ortê ar debarî? (Tendûr)
10. Tiştek min heye: Seri mar e, mar nin e; giyaxur e, kar nin e; textê piştê dar nin e? (Kûsî)
11. Çûme nalekê, binî wî nala çalek e, ortê wî çala marek e, fekê wî mara arek e? (Çira, lokiz)
12. Sing û tevnî je merxê, xica tere Kela Alxê? (Gule, tifang)
13. Xwenga me we talingekê, baz dewa ser singekê? (Meşk: Taling, yekling)
14. Tiştek min heye je tiştan, gilor e natê kiştan? (Sêvtalik. Kişte: Mêweyê hişkirî)
15. Xwengek min heye, we xwe qewrê xwe yekole? (Dilop)
16. Birek çîni seri bizdiyayî? (Xalî, ferş)
17. Kalikek pêxwar, canê me xwar? (Ispî, spî, sipih)
18. Deve naxwe, efsar dexwe? (Biyac: Cureyek darebî ya ku şaxên wê digihêjin erdê)

19. Tepê min i bîvîlgiya? (Seriguri)
20. Dêr yelivînim, berfê yebarînim? (Êleg)
21. Tendûrek min e yekenan? (Fek, dev)
22. Hinc hinc, bavê kunc? (Weris, kindir)
23. Xirxirûnek we rê ket, çul û pala bi dû ket? (Mirîşk)
24. Dareke rende neyye, arteke êleg neyye, kirasek e derzî neyye? (Îgde, sincid. Rende: birek, art: ard, êleg: bêjing, neyye: nedîtiye)
25. Kalikek min e şuşti mişti, li usti dapîrî te nişti? (Kundê avê. Kund: eyarê avê, ust: jor)
26. Piyênc birê min, le piştê hev kar dekin? (Pîjê kurikan: Şîşikên goreyan)
27. Devê êx dekim, dorê mîx dekim? (Kwînd: Kon)
28. Birek kerê min we palan le yanê? (Qewristan: Goristan)
29. Darê hişkê le kurmişkê? (Mar)
30. Xanîk teng û tarî rûniştine du milwarî? (Çav. Milwarî: Mirarî)
31. Yere asmîn hez deke, têye zêmîn gez deke? (Bivir)
32. Golikek min wû paçxur? (Qaçî: Meqes)
33. Aş aş, du çira le paş, meydanê kîvî, du kunê rîvî? (Şikil: Rû)
34. Qirpe gilor fisan tîne? (Şelxem. Qirpe: qurm, gilor: gilover)
35. Hîp hîp axce kilîp? (Zimana gê)
36. Mejme tiji nar e? (Ûcax. Mejme: Sinî)
37. Gilîgilî tepe, doçik rep e? (Avtefe: Misîn) (Hajiyan û Demîrhan 2017:84-85; özgün imlâ)

III.C. Horasan Kürtlerinin Yazılı Edebiyatı

Bu başlık altında Horasan Kürtlerinin eski ve yeni yazılı edebiyatından örnekler vereceğiz. Kronolojik şekilde hazırladığımız bu alt başlıkta önce tiyatro oyunu ile çocuk ve gençlik edebiyatı üstünde duracak ardından da klasik ve modern şiire yer vereceğiz.

III.C.1. Çocuk ve Gençlik Edebiyatı

Horasanlı Kürt edebiyatçılarının çocuk edebiyatına ayrı bir önem verdikleri gözlemlenmektedir. Bunun nedeni çocukların anadillerini öğrenmeleri arzusudur denebilir. Ancak bunun kadar belirleyici bir dışsal neden de söz konusudur ki bu da sansürdür. İran devleti pek çok Kürtçe kitabın yayımına ya izin vermez ya da on yılı bulan bürokratik süreçlere mahkûm eder. Çocuk edebiyatına ise nispeten daha hoşgörülü bir yaklaşım söz konusudur. Çocuk kitaplarına üç yıl içinde izin çıkabilir. Bu durum, çağdaş Horasan Kürt edebiyatını çocuk edebiyatına hapsetme olarak da tanımlanabilir. Hatta daha da ileri giderek, Horasan Kürt edebiyatının "çocuk bırakılması" şeklinde bir belirleme de yapılabilir.

Daha kolay yayın izni alınan çocuk kitaplarında yazar, yayıncı, tasarımcı ve ressamların çok özenli davrandıkları, bu göreli özgür alanı seçkin bir estetik beğeniyle doldurdukları gözlemlenmektedir. Horasan'daki çocuk kitaplarının önemli bir bölümü iki alfabelidir (Arap ve Latin). Horasanlı aydınlar, Latin alfabesini Mîr Celadet Alî Bedir-Xan'ın belirlediği şekilde kullanırlar. Pek çok kitaplar gibi çocuk kitaplarında da Bedir-Xan'a ayrıca göndermeler yapılır, hayatı hakkında bilgiler verilir. Kitapların ilk sayfalarında ise Arap harflerinin Latin harflerindeki karşılıkları verilir. Bu kitaplarda Kürtçe Latin alfabesiyle yazılırken Farsça çeviri Arap alfabesi ile verilir. Farsça çeviri, yasal bir zorunluluktur. Pek çok Kürtçe kitapta kapaktan başlayarak Farsça çeviri ile karşılaşılır. Ancak son yıllarda Farsça çevirisi olmayan kitaplar da basılmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi çocuk kitaplarında kullanılan resimler gerçekten de çok güzeldir. Masal kahramanlarının giysi, eda ve duruşları yerlidir. Coğrafya, mekân ve çevre, yerli ve özgün bir estetik kavrayışı yansıtır. Bu kitaplardan olan *Keçika Delal,* iki alfabeli olup Kürtçesi Latin, Farsça çevirisi Arap alfabesiyle verilmektedir. Amîr Şadkam'ın resimleriyle hazırlanan kitap, fotoğrafıyla beraber tanıtılan İsmaîl Îsmaîlî'den derlenmiş bir masaldır. Latin alfabesinin

kullanımında yer yer küçük sorunlar göze çarpmakla birlikte bütünüyle Horasan Kürtçesine özgü ses ve dil özellikleri korunmuştur. Reza Qarşî'nin hazırladığı kitaptan bir bölümü özgün imlâsıyla buraya alıyoruz:

> Wi dengê keçikê, dayîka wan pê hesiya! Got: Ey wax! Ew dengê esmera min e? Çima ji qêrpûz tê?! Wi lez qerpûz işkandin û dîn ku ê rast e, ew keçika wan e!. Dayîk û keçik çûne hemêza hav û rûyê hew rawîsan. Esmerê jî her çi hatibû ser wê, sa bav û dayîka xwe ra got. (Qarşî 2015:17)

İki alfabeli kitaplardan başka bir örnek olarak *Agrînê Beş* gösterilebilir. Bu kitap da Latin harfli Kürtçe ve Arap harfli Farsça çeviri ile basılmıştır. Aynı şekilde künye sayfasından hemen sonra Arap-Latin harfleri tablosu aktarılır. Kitabın sonunda ise "Cetwel-i Istilaxât" adlı bir sözlükçe bulunmaktadır.

Agrînê Beş, telif bir çocuk öyküsüdür. Baqçiqî mahlasını kullanan Mûsa Senaîferd tarafından yazılmış olan öykü, mizahî bir öykü olup kullanılan resimler de karikatüre yakındır. Öykünün kahramanının adının Agrîn olması, yazarın çağdaş Kürt toplumunun bazı hassasiyetlerini paylaştığını gösterir. Kahramanın adı Kürtçedir ve Kürdî bir dünyada yaşar. Diğer kitaplar gibi bu kitaptaki Kürtçe de konuşma Kürtçesine nazaran daha anlaşılırdır. Konuşma Kürtçesi gibi bu yazı Kürtçesi de merkezî/standart Kürtçe (Kurmancî) ile arasındaki tarihsel ve coğrafî uzaklık çerçevesinde bazı özelliklerini kaybetmiş, bazı özelliklerini daha da belirginleştirmiş, bazı özelliklerini ise karma bir şekilde yaşatıyor diyebiliriz. Aşağıdaki alıntıda görüleceği gibi özne ve büküm ile ergativitenin kullanımı, eril-dişil ayrımı gibi özellikler dilbilimciler için araştırma konusu olabilir:

> Li tu derê şûn û bêcey xwe tonebû, nizanî cer bike, şev tarî bû, gîşte wer derî bazarî mêwefirûşan. Ji qarşî bazarê ki diçû dûkandarek kelencarê girtina dûkanê xwe û

ki dî mêrikek dọ sebed gir li destine. Fikir kir ki li miste wî hirmîne lomanê bangî kir û got: hirmî firûşî? Hirmîê xwe difrûşî? Goçikê Agrîn tûjî bû, we lez got: erê, mêrikê got çend difrûşî? Agrîn got: niha zille bûme, dixazim herime mal westîyanê ji xwe verxînim, erzan difrûşim, mêrikê dest kire paşilî xwe dî ki dirav xwe tonne, got: Dest dagir herim ji dûkanê dira sa tera bînim. Şev û tarî û, tişt nihatê dine. (Senaîferd 2015:18)

Bu alanda vereceğimiz son örnek, bir çocuk şiirleri kitabı olacaktır. *Bajarê Mîrîyan* (Karıncalar Şehri) adlı kitap, çocuk yayıncılığında önemli bir isim olan Yehya Elewîferd tarafından yazılmıştır. Söz konusu yazar, Kum kentinde bulunan Emû Elewî adlı yayınevinin sahibidir. Kendisiyle ilgili bölümde görüleceği gibi Horasan Kürtleri içinde edebî alandaki en aktif isimlerin başında gelmektedir. Elewîferd'in kitabı, kapağa çıkarılan bilgiye göre, 5-10 yaş arası çocuklar için yazılmıştır. Latin-Kürt alfabesinin bir tablo ve sözcük örnekleriyle verildiği kitapta diğerlerinden farklı olarak Farsça çeviri ya da Arap alfabesine ayrıca yer verilmez. Kullanılan resimler de diğer kitaplar gibi göz alıcıdır. Îlgar Rehîmî'nin imzasını taşıyan resimler gerçek birer sanat eseri özellikleri taşır.

Söz konusu kitaptaki şiirler, neşeli ve didaktik şiirlerdir. Bir çocuğun gündelik hayat içinde Kürtçe düşünmesi gibi hayal âleminde de aynı dilde dolaşması amaçlanmış gibidir. Bazı şiirlerde kullanılan standart Kurmancî, Güney Kurmancîsi ya da yerli telaffuza ait sözcükler, dipnotlarla verilir. Bu şekilde çocukların yeni veya standart Kürtçeyi tanımaları sağlanmış olur. *Bajarê Mîrîyan* kitabından iki şiir aşağıya alınmıştır:

Xizanên mîrîyan

Mîrî xwedî xizan in;
Bav ji malan têne der
Dê xwarinan dipîjin
Ji mala xwe nene der

Xizanên wan dilîzin
Bi lîstokan bi bûkan
An ku aram dibinin
Bernameya zarokan (Elewîferd 2013:5; Bu şiirdeki dipnotta "xizan" sözcüğünün "zarok"/çocuk anlamına geldiği belirtilmiştir)

Tirafîk

Li mala me mîrîyan
Çê kirine rêyek rind
Ji "hatin û çûn"a wan
Tunîne dengek bilind

Demek li rê gîr kirin
Îro li ber zina me
Wextî tirafîk bibe
Bangî nakin mîna me (Elewîferd 2013:9; Burada da "zîn" sözcüğü, "zîne-gav-pêlik" şeklinde açıklanmıştır)

Öte yandan Elewîferd'in "gençlik şiirleri"nden de söz etmek gerekir. Kürtçe yazılmış olan *Şelpe û Sêv* (Yapraklar ve Elma) adlı kitapta Farsça çeviriye bu kez İngilizce de eklenmiştir. Bu kitaptan üç şiiri aktarıyoruz:

Çûçik û pişîng

Çûçik li ber darek û
Pişîng li ber darek din

Aram diçû niçîr ke
Çûçiki sa parek din

Gut ku: lavi piling im
Îro dikem karek din

Wî bazda û çûçik çû
Rûnişt li ser darek din

Pişîngi gut ji şerman
Îro nebû, carek din

Dengê çîyan

Hekayeta min û te
Hekayeta kanyan e
Li beyna me çîya ket
Çîya tijî dûman e

Kanî hatine kelînê
Çûn û ji hev dûr ketin
Ji rêçûya çîyan da
Zîne zîne daketin

Dengê avê bela bû
Li nav nalan û çîyan
Şîbe çû û winda bû
Li nav xicavî mêyan

Çîya sa me dixwînin
Li benda Kurdan mane
Dengê çîyan û kanîyan
Nalîna Kurmancan e

Şelpe û sêv

Şelpe û sêv bi hevra
Li ser darek hişîn bûn
Bi hevra av vexwarin
Ber bi tavê kûtel çûn

Şelpe û sêv bûne sor
Ketin li ber darê xwe
Îro mirin bi hevra
Teva kirin karê xwe

Ew sêva xelkê bir û
Bi destî xwe beref kir
Şelpe li bin darê ma
Şemali bir telef kir

Hişîn bûne sor bûne
Çûne li vir nemane
Hinik natî şelpan e
Hinik mîna sêvan e (Elewîferd 2012: Kitapta sayfa numaraları yoktur)

III.C.2. Tiyatro Oyunu: "Reşo"

1988'de doğan Ebû Qasim Yezdanî'nin 2016'da yazdığı "Reşo" adlı oyundan söz edebiliriz. Fazla bilgi alamadık ama Horasan'da bir kez sahnelendiğini söyleyen isimler oldu. Oyunda şu karakterler bulunmaktadır: Reşo, Kejal, Met, Moseyib, Morad, Pîrejin ve Bahoz Xan. Oyun, bir ravî (anlatıcı) ile açılır ve ravî sık sık oyunda görünüp olayları anlatır.

Reşo ile Kejal birbirlerine âşıktır, ama Kejal'in yedi köy sahibi zengin babası Bahoz Xan, bu evliliğe karşı çıkar. Şarkılı bölümlerin de olduğu oyunda toplumsal kültür ve gelenekler ile sınıfsal çelişkilerin âşıkların kavuşmasını engellemesi üzerinde durulur. Oyunda Kurmanclık (Kürtlük) vurgusu önemlidir. Ancak Xan ve beyler, Kurmanclara zulmetmektedir.

Reşo halasıyla konuşur ve Kejal'i istemesini söyler. Bahoz Xan'ı yıllar önce konargöçer iken tanımış olan Met, Kejal'i ister. Bu bölüm karşılıklı şiir okuma şeklindedir. Ancak Bahoz Xan, Kejal'i vermez. Vermeme nedeni sınıfsaldır, zira Reşo yoksuldur. Xan, Moseyib'in [müsahip] onu kandırması

üzerine Reşo'yu vurur. Reşo yaralanır. Sonunda iyileşir ve Xan ikisi için büyük bir düğün yapar. Oyundan bir bölümü aktarıyoruz:

KEJAL: Dojmenê min bavê min e.

REŞO: Çi?

KEJAL: Bavê min xanê heft kele Qoşxanê ye. Mêrek pir rind e. Li toqerek xweyî bêgane heye ku o hezar findan xwe li dilê wî ca kêri ye. (Sekenîn) Bavê min jî natê cawû kirêwên, her gep ew dêji qebûl dike. Tezegî jî ez ji bavê min xastigarî kirême (Sekenîn) Bavê min jî dixest min bêyî. Herciqe min iltêmas kir go da negêrt. (Sekenîn) Gava min di gepê min nare sêrê wî, li şev o hespê va revîm. (Sekenîn) Xwedê ca min bekoj xelas ke

REŞO: (Sekenîn) Pe! Pe! Gole hestiran (Sekenîn) qiyamet ke nene... Rabû, rabû mete min çav le re ye... Kinene me nizike vera ne.

KEJAL: Naxazem... ez qe le vende desekenem.

REŞO: Sere hişk, eger je gire guran bifeleti û nekevi gire dizan, ta sobe je serman decemeri le vera.

KEJAL: To here dû kare xwe... ez je ohde xwe têm.

REŞO: (Sekenîn) Oxwe dizani. Feqe neiji min negot.

KEJAL: (Sekenîn) Hey lawik (Sekenîn), te got meta te jî heye?

REŞO: Rabû... rabû hene. Çi bû?

KEJAL: Ayyy... ez im dema je hespe ketim lenga min verketi ye... ax.. ayyy...

REŞO: Ka bisse bewînem.

KEJAL: Se dikem le re herem.(Bu oyunun metnini Word dosyası olarak edindik

III.C.3. Horasan Kürtçesinin Klasik ve Modern Şiirleri

Yukarıda belirtildiği gibi Horasan Kürtleri genellikle Kurmancî konuşurlar. Her ne kadar bazı kaynaklarda Goranî, Lekî, Soranî veya Zazakî konuşanlar olduğu belirtilse de bu lehçelerdeki edebî eserlere ulaşamadığımızı söylemeliyiz.

Bunun bir nedeni, bu lehçelerde metin yazılmaması olabilir. Diğer bir neden ise, edebî dil olarak sadece Kurmancîyi kullanmaları olabilir.

Horasan Kurmancîsi ile yazılan metinler için uzun bir tarihten bahsedilebiliriz. Ancak klasik edebiyat metinleri bizi tartışmalı bir alana açıyor. Bu noktada en dikkat çekici metinlerden biri, Fuzûlî'ye ait olduğu ileri sürülen Kürtçe-Türkçe *Leylî ve Mecnûn*'dur.

III.C.3.1. Fuzûlî'nin *"Kürtçe-Türkçe Leylî vü Mecnûn"u*

Sıradaki altbaşlıkta 2 Aralık 2016'da *Gazete Duvar*'da çıkan yazımız görülecektir. Bu yazıda üç kez "ihtiyat" sözcüğünün kullanıldığını hatırlatmak isteriz. Bu yazıdan sonra büyük bir tartışma çıkmıştı. Yazıyı genişletmeyi düşünmüyoruz, ancak burada birkaç noktaya değinme gereği duyuyoruz.

Türkiye'deki akademilerde Fuzûlî'den bahseden eden akademisyenlerin önemli bir kısmı, onun hiçbir şekilde Kürt olamayacağını ileri sürerler. Ancak bu izahatın uzun tutulması kuşku uyandırmaktadır. Burada Abdulkadir Karahan'ın itirazı ile yetineceğiz. Zira çok tipik ve yüksek seslidir:

> Fuzûlî'nin Kürd ırkından geldiğini söyliyenler de bize belli başlı bir vesika verememişlerdir. Gibb dahi *Nümune-i Edebiyat*'taki bir kayda dokunarak "modern bir muharrir tarafından Kürd ekstraksiyonundan olduğu gösterilmişse de bu hükmün hangi kaynağa dayanılarak verildiğini anlayamadım" diye âdeta itirazda bulunur.
>
> [Agatangel] Krimskiy "milliyet itibarile ne Türk, ne de Azerî Türklerindendir. O Azerî Kürdlere, yani İranî kabilelerden birine mensuptur" derken nekadar hataya düşmüşse [Clément] Huart da "Kürd menşeinden Türk şairi demekte o derece yanılmıştır. (Karahan 1995:114-15; özgün imlâ)

Oysa bütün bu "yeni" tartışmalardan uzakta Abdullah

Cevdet'e döndüğümüzde başka bir anlatım ile karşılaşırız. Abdullah Cevdet, 27 Şubat 1913 tarihli "Ermeniler ve Kürdler" adlı yazısında Kürt edebiyatından pek çok isim saydıktan sonra sözü Fuzûlî'ye getirir ve şöyle der: "Bunlardan mâ'adâ değil yalnız Kürdlerin ve fakat bütün Müslümânların mâbihi'l- iftiharı olan *Divan*'ı, *Leylâ ü Mecnûn*'u, *Hadikatu'l-Süe'dâ*'sı, ve ayrıca külliyat-ı azîmesiyle meşhur Fuzûlî [...] vardır" (Abdullah Cevdet 1913:1211).

Fuzûlî'nin Kürtçe şiirleri konusu da en az etnik aidiyeti kadar tartışmalıdır. Ancak Müfid Yüksel'in 3 Haziran 2017'de attığı bir twit, Fuzûlî'nin Kürtçe yazdığını söylememize izin vermektedir. Yüksel'in aktardığına göre Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı başkanı Serdar Çam, Fuzûlî'nin mezarına gitmiş ve mezarındaki Arapça kitabenin fotoğrafını paylaşmıştır. Kitabedeki cümleler, çevirmeni belirtilmeden şöyle verilmektedir: "Iraklı ünlü şair Fuzûlî Bağdadî'nin Kabri: Hicrî onuncu yüzyıl şâirlerinden biridir. Hz. İmam Hüseyin'e (R.A) mersiye olarak Arapça, Türkçe, Kürtçe ve Farsça dillerinde şaheser kasideler nazmetmiştir" (Foto 1, 2, 3).

Dolayısıyla Fuzûlî'nin Kürtçe yazdığı kabrindeki yazı ile de sabittir. Bununla birlikte Fuzûlî'ye ait olduğu ileri sürülen metnin tamamını görmediğimizi, Kelîmullah Tewehudî'nin matbu harflere çevirdiği kadarını gördüğümüzü belirtmeliyiz (bkz. Elyazması 1). Söz konusu Kürtçe ve Türkçe beyitleri Latin alfabesine çevirdik ve söz konusu yazımızın sonuna ekledik.

III.C.3.1.1. Fuzûlî'nin "Kürtçe" Şiirleri

Cemal Süreya, ömrü yetse, Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'sini günümüz Türkçesine çevirecekti. "Bu uzun şiir Kürtlerin ve Türklerin kucaklaşması olacaktır" demiş, Fuzûlî'yi "kardeşliğin" simgesi saymıştı. Peki ama neden başka bir şair değil de o? Pek çok kitap ve makalede Fuzûlî'nin Kürt olduğu ve "işte bunlar" denilip gösterilmese de Kürtçe şiirler yazdığı belir-

tiliyor. Acaba Cemal Süreya bunu biliyor muydu? Eski edebiyata vâkıf bir şair olarak bu şiirleri görmüş müydü?

Fuzûlî gibi büyük bir şairi sahiplenmek, bunun maddi temeli olmasa bile anlamlıdır elbette. Ancak pespaye bir ırkçılıkla dolu Türkolojinin tarihi, Kürtler ve Kürtçeye dair her şeyi örtmekle marufken "şayia"yı neden ciddiye almayalım? İhtiyat kaydıyla tabii. İki şeyden söz edeceğim, ihtiyata örnek olsun:

1. Yıllarca Nef'î'nin Kürtçe şiirleri olduğu söylendi. Bunu söyleyenler arasında bir zamanların cumhurbaşkanı adayı, şimdilerde MHP milletvekili olan Ekmeleddin İhsanoğlu da var.[1] Sonra Güney Kürdistanlı çalışkan bir âlim olan Tehsîn İbrahîm Doskî bir nüsha buldu ve yayımladı. Bu metin, bilinen Nef'î'ye değil, Türkçe, Farsça, Goranî ve Soranî şiirler yazan Nefaî'ye aitti. Bilinmeyen bir isimdi. Çok da iyi oldu. Bir roman için bir fikir: 1960'larda "ne Kürt ne de Kürtçe vardır" demek zorunda kalıp eski Türk edebiyatında doktora yapan Siverekli bir genç, zamanın elyazmaları kütüphanesinde Nef'î sandığı Nefaî'nin metnini görür. Korkudan sapsarı kesilir. Teknolojik bir araç da yok ki kopyalasın! Hem kopyalasa devletten nasıl saklayacak? Bizim genç kütüphaneden yorgun dizlerle çıkar. Bir gün, politik bir Kürde Nef'î'nin Kürtçe şiirlerini gördüğünü söyler ve şayia yayılır! Bu, tabii, Nef'î'nin Kürtçe şiirlerinin olmadığı anlamına gelmez.

2. Ankara'daki Milli Kütüphane'de bir Melayê Cizîrî divanı vardır ama kapağı Fuzûlî'nin *Leylî vü Mecnûn*'udur! Başka bir roman için başka bir fikir: (Belki de) Kürtçenin yasaklandığı dönemin Milli Eğitim bakanlarından olan Bedirxanî kökenli Hüseyin Vasıf Çınar, bütün elyazmaları devlet tarafından toplanırken, elindeki divanı gizleme gereği duydu, yok edilmesine içi el vermedi. Onu *Leylî vü Mecnûn*'un kapağının içine saklayıp teslim etti. Hem bu nüsha öyle böyle bir nüsha değil. Teyar Paşayê Amedî'nin bilinen tek örneği olan kendi hattı (Söz konusu kütüphanenin amirleri nüshayı bu-

[1] http://www.dha.com.tr/kurtce-egitime-taraftarim_725057.html

lup yakmasınlar hemen, bir kopyasını çoktan aldım!). Belki biri o metni gördü, Fuzûlî'nin Kürtçe şiirler yazdığını sandı!

1483'te doğan Fuzûlî'yi Azeri, dolayısıyla Türk sayan pek çok metin söz konusudur. Birkaç şey atlanır ama. İranî bir dil olan eski Azerice ile Kürtçe arasında sıkı bir ilişki var, akraba diller. Hem "ez" hem "min" vardır bu iki dilde. O "ez" dönüşüp "öz" olur, dilsel bir asimilasyon gerçekleşir. "Azer" (ateş) ise Kürtçeler içinde "adir-agir" (Zazakî-Kurmancî) halinde yaşar ya da tersi. İki toplum akrabadır, ama Azerice asimilasyon sonucu artık "Türkî" bir dildir. Dolayısıyla Fuzûlî'nin Azerî de olsa Kürt de olsa Kürtçe bilmesi ve yazması şaşırtıcı değildir. Alanla ilgili bütün kaynaklarda onun Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazdığı belirtilir. Peki ya Kürtçe?

Kürt edebiyatının yazılı tarihiyle ilgili çalışmalarda genellikle 9. yüzyıl ve sonrasından kalan Goranî metinlerden söz edilir. Bu metinler 19. yüzyılda ya yazıya geçirilmiş ya da eski sayfalar "defter/tezkire" şeklinde düzenlenmiştir. Gerçi daha eski tarihli "keşkul/tezkire"ler de var; Anwar Sultanî'nin 1998'de Londra'da yayımladığı, A. M. Mardoukhi'nin (1739-1797) *Keşkulî Şi'r-i Goranî Kurdî/Anthology of Gorani Kurdish Poetry*'si gibi. Sözü edilen şiirlerin hemen tamamı "halk şiiri" tarzındadır. Ama "klasik/divan" edebiyatı açısından bakıldığında bilinen en eski metin, Kemal Fuad'ın 1970 tarihli *Kurdische Handschriften* kitabında belirttiğine göre 14. yüzyılda Mele Perîşan tarafından yazılmış sofist bir mesnevidir. Ancak Kurmancî klasik şiiri için bildiğimiz en eski isim, Elî Herîrî'dir. Şeref Xan, 1597 tarihli *Şerefname*'sinde Mîr Yaqûbê Zerqî'nin de bir Kürtçe divanının olduğunu söyler. Halen bulunabilmiş bir divan değildir bu. Ama Herîrî ve Zerqî'nin 1500'lü yıllarda yaşadığını kabul edersek Fuzûlî ile yaşıt olduklarını görmemiz gerekecek. Hatta eğer aşağıda aktardığım kaynaklar ve Kürtçe beyitler doğru ise, belki de Fuzûlî'yi klasik Kurmancî şiirinin -şimdilik- bilinen en eski ismi saymamız gerekecek!

Elbette Fuzûlî Kürtçe yazmışsa bile bu onun Kürt olduğu anlamına gelmez. Burada Fuzûlî'nin Kürtlüğünü kanıtlama-

ya çalışmıyorum zaten. Dikkatimi daha çok çeken şey, Türkolojinin fosil isimlerinin Fuzûlî'nin Kürt olmadığını sayfalarca anlatmalarıdır. Bu beni kuşkulandırıyor işte. Bunlar bir şey saklıyorlar!

Türkçenin içinden gelip Kürtçe şiirler yazan bir buçuk isimden söz edebiliyoruz ki buçuğu Gelibolulu Âli'dir (1541-1600). 10 dilde yazdığı bir mülemmasında Kürtçe (Kurmancî) bir dize de vardır: "Kürd olan velvele ile bunı îrâd eyler / Dekojim te tu bizânî dirûvê min tu biyâr." Bir ve tek isim ise İbrahim Halil Soğukoğlu'dur (1901-1952). Divanında 6 tane Kürtçe şiir vardır ama kendisi şairden çok istihbarat ajanı olarak bilinir. Çok karışık olan bu meseleye hiç girmeyeyim. Konsantre imanlı köşe yazarlarından bazıları Rojava'da mesele murat ettikleri çerçeveden çıkınca daha önce denenmiş ve işe yaramış "Soğukoğlu modeli"ni önerdiler bir ara demekle yetineyim!

Klasik dönemde Osmanlı/Türk ve Kürt şairleri birbirlerini şairden saymazlar pek; nazireydi, tahmisti yazmazlar. Ama Kürt şairleri için Fuzûlî müstesnadır. Mesela Pertew Begê Hekarî'nin (1777-1841) bir şiiri, doğrudan doğruya Fuzûlî'nin bir şiirinin çevirisidir. Abdurrahman Adak'ın bir yazısındaki dikkatle ilk beyitlere bakalım: "Menüm tek hîç kim zâr ü perîşân olmasun yâ Rab / Esîr-i derd-i ışk u dâğ-ı hicrân olmasun yâ Rab" (Fuzûlî). "Wekî min qet kesek jar û perişan her nebit ya Reb / Esîr û derd(i)darê daxê hicran her nebit ya Reb" (Pertew Beg). O halde Kürt şairlerinin ona yönelik ilgisi sadece şairliğine mi? Üstelik Pertew Beg Sünnî, Fuzûlî ise Şiî.

Bilmem biliyor musunuz, İran'ın Kuzey Horasan eyaletinde 2 milyona yakın Kürt Alevî-Şiî bir nüfus var. Büyük çoğunluğu Malatya, Sivas, Dersim, Erzurum, Ahlat vd kökenlidir. Uzun mesele bu da, yakında çıkacak "Horasan Kürtleri: Tarih-Edebiyat"[1] kitabımızda geniş bilgiler olacak. Şimdilik şu kadarını söyleyeyim: Bu toplumun Kelîmullah Tewehudî

[1] Elinizdeki kitaba düşünülen ilk ad buydu.

Kanîmal adlı bir kültürel lideri var. Kürtlerin 16. ve 17. yüzyılda anılan bölgelerden Horasan'a göçertilmesini 6 ciltlik kitabında ev ev, aşiret aşiret anlatır. Onun Oxaz köyündeki bir tür etnografya müzesi olan evinin eşiğine yüz sürmek için gittiğimizde bir kitabını hediye etmişti ki bizi tekrar Fuzûlî bahsine döndürecek bilgileri işte oradan aktaracağım.

Yazarın *Hezâr ve Yek Şeb, Kurmancî-i Xorâsân, Felsefe-i Şi'r ve Musîqî-i Kurmancî* adlı Farsça kitabında söz konusu eyaletin başkenti Bocnûrd'a bağlı Elîabad köyünde, Elî Rehmetî Qûrdanlû'nun bulduğu bir elyazmasından söz ediliyor (Elî ağabey, eyaletin nüfus müdürlüğünü yürüten kıymetli bir kültür insanıdır aynı zamanda). Kanîmal, Fuzûlî'nin de Ehmedê Xanî ve Horasanlı büyük şair Cafer Qulî Zengelî gibi dört dilde şiirler yazdığını belirtir. Ona göre Fuzûlî'nin Kürtçe şiirleri yok edilmiştir. Aynı şekilde pek çok edebiyat tarihçisi onun Kürtlüğünü anmaz. Ancak A. E. Krimsky, onun Azerbaycan'daki bir Kürt aşiretine mensup olduğunu yazmaktadır. Kanîmal, Baba Merdox'un da benzer bilgiler aktardığını ekler.

Yazara göre eline geçen nüsha, defalarca istinsah (elle yazarak kopyalama) edilmesinden kaynaklı olarak okunmaz hale gelmiştir. Söz konusu nüsha Fransız kalemi ve siyah mürekkeple yazılmıştır. 489 beyitten oluşmaktadır. Bunların 320'si Türkçe, 162'si Kürtçedir (Kurmancî). Yazar geri kalan 7 beytin hangi dilde yazıldığını belirtmiyor. Bütün başlıkların Farsça olduğu nüshanın ilk 160 beytinin 149'u Kürtçe, 11'i ise Türkçedir. Yazara göre bu durum, nüshanın ilk halinde daha fazla Kürtçe beyitten söz etmeyi mümkün kılar. Zira Kürtçedeki farklı sekiz harfi bilmeyen müstensihler (nüshayı yeniden yazanlar), zor geldiği için Kürtçeyi görmezden gelip Farsça ve Türkçe beyitleri kopyalamışlardır. Her ne kadar güçlü bir iddia olmasa da böyle diyor yazar.

Gelelim Kürtçe beyitlere. Bu Kürtçe beyitlere bakıldığında Kurmancînin Behdînî ağzına yakın oldukları görülür. Horasan Kürtçesinde iyice karmaşıklaşan ergativite ve eril-dişil

ayrımı dikkati çeker. Bu durum, onun Horasan Kurmancîsine çeviri olmadığını gösterir büyük ölçüde. Ancak "gep" (konuşma) ve "se/sa" (için, gibi, nedeniyle) sözcükleri onun Horasan Kurmancîsine "çeviri" olabileceğini düşündürür. Diğer bir dikkat ise, Kanîmal'ın nüshayı matbu harflere aktarırken Soranîye uyarlanmış Arap alfabesi ile yazması ve bazı ifadeleri Horasan ağzına yaklaştırmasıdır. Mesela "li" eki "le" olur, "ji" ise "je" olur.

Söz konusu metin bir Türkçe-Kürtçe Leyla ile Mecnûn mesnevisidir. Aşağıda bir bölümünü Latin alfabesine çeviriyorum. Bazı bölümlerde Kürtçe ve Türkçe beyitler art arda gelmektedir. Farsça başlıkları ise eklemiyorum (Metnin Farsçası için yardımlarını esirgemeyen Siyaveş Azeri ve Adnan Oktay'a çok teşekkür ederim).

Bu beyitler, söz konusu kitabın 153 ve 154. sayfalarından alınmıştır. Ayrıca buraya aldığımız beyitlerden biri Türkiye'de basılan bir nüshada şöyle görünüyor: "Elbette bir od ki düşdi câna / Âhir dutuşup çeker zebâne." Geri kalan beyitler ise bu düzende değil, ama Türkiye nüshasında da "nüsha farkları"yla var; numaralarını gösterdim. Kürtçesinde ise birtakım vezin sorunları var, bunun çözümünü de daha iyi bilenlere bıraktım. Yani bu şair kesinlikle Fuzûlî. Kürtçe beyitler ise derkenarda değil, metnin içinde. Bu, Kürtçe beyitleri yazanın da Fuzûlî olduğuna ilişkin güçlü bir kanıt. Bütün bunlara karşın belli bir ihtiyat kaydıyla bu metinlerin görülmesi ve tartışılmasını arzuluyorum. Belki bir gün birisi yeniden "Beng ü Bâde"yi hatırlamak ister, iktidara boyun eğmemiş büyük Fuzûlî'nin yankısı her iki dilde yeniden yankılanır, herkes kendi özgürlüğünü yaşar ve Adnan Oktay'ın deyimiyle "Fuzûlî'nin Kürtçe şiir güzeliyle vuslat gerçekleşir."

III.C.3.1.2. Leylî vü Mecnûn

"Ellah" tu bike le min şefeqet
[Ta] ez bikem guftarê wî rewayet

Leylî ku le mektebê guzer kir
Eşqê hewesê le wî/wê şerer [kir]

Ew herdu le hev kirin nezare
Yêkê çû Qemer yêkê çû Zohre

Eşqê dilê wan le wan eser kir
Dorê felekê le wan xeber kir

Elbette bir ot düşende câne
Yanûb dutanur çeker zebâne

Dilden dile düşdi bu fesâne
Fâş oldi bu mâcerâ cehane

Bir saf qız oturdi bir oğlan
Cem' oldi bihiştde hûr û gılman

Qız nergis-i mest ile füsûnbâz
Oğlane satende 'işve û nâz

Oğlanlare qızler oldiler yâr
Eşqı bulane revâc-ı bâzâr

Ol qızler içinde bir perizâd
Qeys ile muhebet itdi bünyâd

Qeys oni görüb helak buldi
...û[1] xuse derdnâk buldi

Dayê je xeman çesp û çalak
Xurrijî û gurmijî û yaxe kir çak

Ew çere gep e, dekir wekî tîr
Cem Leylîyê hat jinika pîr

[1] Bu beyitteki ilk sözcük okunamıyor (Tewehudî).

Got: Ew çe [munasib e?][1] le dêne
Şêrê derende çi nêr çi mê ne

Rûnişt le cem degotê qêzê
Gulçere nigar pir temîzê

Me doho debîst je filanî
Aşiq le te bûye nûciwanî

Bavî te debînî te dekojî
Xwînî te mîna piling dimijî

Bavê te li mektebê tu danî
Ilm û edebê Xedê hilînî

Wekî me negot le me weha kî
Dustan le me duşmenan tu şa kî

Rehmet le te bî te kar rind kir
Ferhad û Şîrîn karê te nekir

Bavê te debînî çunke naga
Serê te debirrî [ew] bê şikwa

Tu ar namûsê xe nizanî
Tu ne qiçik î û ne xizan î

Bikşîn qedemê xe tu, mere der
Wellah ku debi, cuda je te ser

[Sa çi rehm nakî li] dîyî xe ye pîr
Min xeyrî te kes tunîne desgîr

[....]

1 Tewehudî'nîn notu.

Go: Malikê Ke'be dayîka min
Hem dîn [û] heyat û canika min

Evvel tu bibê ku eşq çi be
Munbed cewabê te je min be

Ew eşq çi zad e, ew çi cins e?
Je xeylî firişte ya ku ins e?

Ew eşq çi kin, ya firoşîn?[1]
Ew şeker şehdi nab nûş in?

Ew bebr û piling, çerx, baz in?
Ya çeng û rûbab e, ne qet saz in?

Ku ez zanibim ku ew çi dar e
Xûr, xûrd...[2] le bin wî ar e

[....]

Te dî felekê le min çi kir zû
Je ahê dilê min reş bibî rû

Keşka ku Xadê ez nedama
Je derd û xeman xelas bûwama

[....]

Derdek le dilê min girtîye jan
Hekîm tunîne bike derman

Derdî dilê min je min ra bes e
Dayê gepkirinê tey 'ebes e

[1] Anlaşılmıyor (Tewehudî).
[2] "Kâğıdın yıpranmış olması nedeniyle okunamadı" (Tewehudî).

[....]

Ez acizê zarê mustemend im
Bîhûş û fikarê derdimend im

Ol ikisi oldilar revâne
Biri şem' olûb biri pervâne

[....]

Ey gewher [û] durr, qîzika min
Hem can we heyat û canika min

Permurdedil û giran çima yî?
Sergeşteyê rûzigar çira yî?

Devran-ı felek seni xar itdi
Çox her tile meni zâr itdi (Tewehudî 2013:153-55)

III.C.3.2. Îbnî Xerîb

'Izodî'ye göre, Horasan Kürtçesindeki telaffuzuyla Îbnî Qerîw, Semelqanlıdır. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Babasının ünlü saz üstadlarından biri olduğu söylenir. Aynı şekilde o da dutar çalan güzel sesli bir ozandır. "Xerîbname" (Qerîwname) adlı şiiri, sevgilisinin ölümü ile başlar ('Izodî 1993:47). Rehmetî, onun 1596'da Çemişgezek eyaletinde doğduğunu yazar. Ona göre büyük göç sırasında ailesiyle birlikte Horasan'a göçertilince Mane-Semelqan'a yerleşirler. Hakkında başka bilgi yoktur (Rehmetî 2011:456). Tewehudî ise, kullandığı nüshanın müellif nüshası olmadığını, muhtemelen Şah Abbas döneminde yazılmış bir nüsha olduğunu yazar. Bu nüshanın nerede ve kimin tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Nesta'lik yazısıyla yazılmış olan nüshadaki şiirler için Tewehudî, "çok süslü kalıplarla yazılmıştır" der. 197 beyti Kürtçe (Kurman-

cî), 165 beyti Farsça olan bu mesnevinin birçok yerinde hatalı imlâ vardır (Tewehudî 2013:1). Buraya sözkonusu elyazmasındaki bütün Kürtçe beyitleri alıyoruz:

III.C.2.1. Xerîbname

Wexta ke qiyamet bi pabû
Le xelkê Şefî' Mistefa" bû

Şafi' le me ke Resûl û ale
Vavir je me xem û melale

Saqî tu bike be min hevalî
Saxer tijî ke de bê çi xalî

Mutrib tu hilîn je perde aheng
Bikşîn kewan ku bûme dilteng

Mizrab tu hilîn le ser meqam êx
Uşşaq hilîn le wî kelam êx

Bistîr dugah le sefahan
Xezzal bibêj ba eşîran

Nûroz-i Ereb, Ecem je te xast
Şayed le mixalifî neke rast

Hûzzar eceb newa hilanî
Zengûle le ser Hicaz danî

Îşev le sema wecd û hilalê
Lo ketim ezî bi wê xiyalê

Kîn çerx-i felek te dî bi perr e
Ser hîvê wiha sewa çi terre?

Çîkê felek ku pasban e
'Iyyûq çima le ferq dane?

Êvar ku tav berteref bû
Perwîn je çira le hev beref bû?

Hîvê je çira kişand hale
Merîx dixwe çima piyale?

Zuhre şev û ro le esman e
Çengê je ku anî kir fexane?

Bircîs, Etarud û Sureya
Qelbu'l-esed e wiha muheya

"Bednu'l-hemel û Semak-i ezal"
Axir je çi bû wiha muşekkel

We heft tebeqe ku nav herd e
Hamûn[1] je çiya çima ku ferd e?

Avê je ku tê le ser digere?
Hîşîn dibê canewer diçîre?

Badê sûwê ku tê peyapey
Mestûr dibê çima je me dêy?

Sunbul je çi bû wiha perîşan?
Perwane çima kire xa biryan?

Lale je çira bi dax maye?
Bulbul bi gulê çima wiha ye?

Pes ez bihîcim je wê xeyalê
Dil go: Mexû xem meke melalê

[1] Hamûn: Tewehudî, "Sîstan'da bir göl" diyor. Aynı zamanda büyük sahrâ, düz ova, bozkır" (Devellioğlu 2003:323) anlamına da gelir.

Vana ke te dî medar-i işq e
Can û dil dibin şikar-i işq e

Rabûye je işq ew benana
Asmîn û zemîn we hem çiyana

Dil çunku je eşqê wê beyan kir
Her sir ku hebû le min eyan kir

Dil ta ke je eşq da nişane
Arê le me ket ku kes nizane

Saqî were zû ke kar pir bû
Îro xemê ruzigar pir bû

Dîsa cora xemî nigar e
Bir hûş je ser je dil qerare

Mutrib bikşîn niha meqamat
Ta ez herrem di pey miqamat

Wexta ke elo ezê cewan wûm
Le eqil temîz (û) kardan wûm

Şowqa senemek je ser teletûf
'Iqlîmê dilê me kir teserûf

Eşqê xa çere le min eyan kir
Aware je lizzeta cihan kir

Nanê hewesê le ser me da pat
Je gotinê xarinê me vawart

Pişta me je mînetê duta kir
Hişê je serê me bir bela kir

Riswa je qebîlê kir çû Mecnûn
Şûna me kire le Deşt û Hamûn

Hasil (...) ser be şûr rind e
We şûr elû digo ku rind e

Her ser ku tijî je derd û xem bû
Elbete le alemê elem bû

Pes ez şevekî je iştiyaqê
Ranadeketim je des feraqê

Mûnis le me pir heval kêm bû
Mehrem le me kaxez û qelem bû

Şowqê [me] be pa bû le xiyalê
Dor le me girt bû melalê

Pirî derd [û] xemê le me we ba ket
Ta hîv hulistîya we derket

Çavê min ê çer le hîv hîngeft
Gulzarê dilê minê be bişkeft

Rabûm rûyê wi hîvê rawîsîm
Sirrê eşq (û) xemê wiha nivîsîm

Kê ey saf zemîr pak-i sade
Şowqê me elo te kir ziyade

Me'lûm e tu jinê je ehlê derd î
Lowma ku wiha zeîf [û] zerd î

Îşev were, runinî ez û tu
Derdê xo bibijinî ez û tu

Lê derd [û] xemê, tu dil bi dax î
Lowma kulê xelkê şevçirax î

Lê çerxê felek, eceb defirrî
Hamûn [û] çiya, je hev debirrî

Seyran tu dikî, le her menazil
Teyran tu dikî, le her merahil

Lo ez [we] xa je dûrîyê kebab im
Je derd [û] xemê Eden xerab im

Min go ku, xema xa jî nebêjim
Emma we te ra, gereg bibêjim

Yarê ku nika je min nehan e
Aram dilê min, natewan e

Şûx e, senem e, semen wizar e
Şeng e, wekî kafir e, 'eyar e

Eşqa xa kir, çere eşkara
Bir sebr Eden, neda medara

Rabûrit je serê me, sal û mahan
Je derd [û] xemê, me zar nalan

Mehrem le me ne, le wê diyarê
Ta gep bebirê, je min bi yarê

Hîv ku tu niha xe dî kemalê
"Mesnû' je sunn' Layezalê"

Îşev ku herrî, bi wî, nezergah
Je halî dilê me, bûwî aga(h)

Bavîj je rû niqab[ê] mişkîn
Mefikir le henî û zulfê çîn çîn

Furset tu le wî eger biwînî
Gepê me gerê wiha bixwînî

[....][1]

Her derd [û] xemê je dil bi pa bû
Lo hîv je min bihîst û rabû

Ew salek meslekê merahil
Hîn şev bû ku, qet kir menazil

Hasil, guzerê le dilistan kir
Ezhar kir, ançî min beyan kir

Yarê pîçîya le xa, çû kakul
Xurriyî wekî şîr, bê te'emûl

Go: Reng zerê, bi eyb û illet
Ew çere gep in je te wederket

Kê go, tu biwêjî van gepana
Axir tu le kû, van derana

Nemam nedîme natira te
Wê fam nedîme, natira te

Lê gep kirinî hebûyî gustax
Loma je minî, dekî tu dustax

Reş tê le te, dest û pê girêda
Tavê le te coşen û zirêda

[1] Farsça bölümleri bu işaretle gösterdik.

Axir, ne tu "Naqise'l-'iyar î"
Loma ku, wiha zeîf û zar î

Her hîvî digîne rû, bi pîçî
Loma te nişan, didin bi bîçî

Lê "çerxê felek" ninî xedî tac
Loma te dikin, je şehrê ixrac

Terrar xa, nabe natira te
Eyyar xa, nabe natira te

Her ro, le tenûr rizqê xam î
Her şev tu le bejnê natemam î

Demsaz ninî, heyî tu xemmaz
Aqil tu nizanî mehremraz

Rabûr tu je wê pêçî, here der
Wellah ku cuda dekem je te ser

Pes hîv, je gutinî xecel bû
Ji gep kirinê xa munfe'el bû

Pêçî sûwê, le ew, şeva reş
Ehwal le hîv, bû muşeweş

[....]

Saqî tu werîn, serahî-i mey
Saxer tejîke, bide peyapey

Mutrib tu huli, le ber cinûn êx
Mizrab hilîn le erxenûn êx

Lo wî sûwê ke "subh-i sadiq"
Rabû çemen û we kir şeqayiq

Bulbul le çemen newa hilanî
Qumri-yî Eden istra meanî

Xurşîd le alemê eyan bû
Xu je ser rûyî nehan bû

Rabû je cî Leyliya cihanê
Ket hîv be ser w[î] dastanê

[....]

Rû kir hilanî, go: bi Xurşîd
Key rû, je te, xelke pir bi umîd

"Temkîn-i hikûmet û celalet"
Xaliq le te geştî kir enayet

"Ihyager kull-i mimkinatî"
Li zat-i şerîfê mucizatî

Ta çar felek le te nigîn bû
Îsa le te hat hemnişîn bû

Lê hîv, tu yî, eger nedê nûr
Gumrah demîni hemî kel û kûr

Îro tu çî min, xedî kemal î
Îro tu çî min, xedî cemal î

Îro ez û tu, le husn meşhûr
Tu faş le alemê me mestûr

Ez mehremraz û qufil esrar
Tu waqif deşt [û] ba× [û] gulzar

Her şev je hevdu, em cuda nî
Her yêk le xemek dî mubtelanî

Wê min, le te kêm debê, hewadar
Wê te le mê alemê debi sar

Nika ku serê min û te bû germ
Rind e je rûx hilînini şerm

Eşqê me ku afet [û] bela bû
Pir xelkê le derd, mubtela bû

Dihe ek (?)[1] şev ku dibin xiyalî
Duşkun je xemî me bûye nalî

Ev çere gep in, je te vederket
Va çere xiyal bû, veserket

Sed sal eger le ser bifirî
Hamûn û çiya be hev bibirî

Heyhat je wî, xiyal heyhat
Zanim ku le axirê debî mat

Tavê, go: biwê ku, çira bihûrtî
Weqta ku le wî meqam girtî?

Her gep ku tu zanibî, bî wê ra
Gepê me weha buxwîn je wê ra

[....]

Hîvê je cem sivik hulista
Lo hat le cem me girt me'wa

Got: Yarê ku, me dî wiha "xezebnak"
Tersim le te sîng û dil bike çak

[1] Tewehudî'nin düştüğü soru işaretidir.

Tersim je te neke terk-i bîdad
Axir bimrî je xem çû Feṛhad

Rabe le te kar qet nabe
Efsane buxwîyin ya kitabe

Qed rast veke, eden je "mihnet"
Rûnî mekişîn je kes meşeqet

Je "xal û xet" huli hilîn dest
Inkar bike eger ninî mest

Rencûr wiha çima bimînî
Rind e ku je mîhr dil hilînî

Xurşîd elû meger vîya go
Pir guftugoyî bi macera go

Pes ez xeniqîm je va gepana
Dil go mekişîn tu van xemana

Go: Arzû yî, le te bilind e
Pes sewr bike, ku sewr rind e

Sirê xa, le alemê meke faş
Cahil rûmenê û mebi baş

Lo aşiq eger cefê dibîne
Me'şûq e, ewê dicerebîne

Her cewr û cefê, bike di evvel
Axir le wefê dike mubeddel

Je gep kirinî dilê suxenwer
Her şik ku hebû, je dil kirim der

Saqî tu nika bi xeyr hatî
Sewda le serê me rind patî

Mutrib, le ku yî, xeyr meqdem
Nexme tu le zîl çêka ya bem

Lo wê seherê, we lalezar e
Pir xem le me ket û kir bihar e

Bulbul le gulê dexand maşa
Qumrî je hewes dekir temaşa

Gah xunçe debû qerîn bulbul
Gah qumrî degirt cod sunbul

Çikê seherê dexar piyale
Dîkê sûwê dekişand nale

Badê sûwê çû xa eyan kir
Nageh guzer le bûstan kir

Zulfê çemenê vegirt danî
Etra semenê cehan hilanî

Bûstan [û] çiya çû bax xoş bû
Je etrê le min demax xoş bû

Çûn hat subhê bi îhtiramê
Rabûm je cî, kirim selamê

Gotim ku tu yî "Resûl-i Sadiq"
Loma le muhebetê muwafiq

Nabê çû te qasidê sivikpay
Afaq neverd [û] deşt peymay

Wexta ku guzer dekî le bûstan
Pir etir dekî gul û gulistan

Darê çemenê je te muetter
Xûşhal debê je te mukedder

Wexta ku tûtî yî, je ser şitabê
Xunçe jedeke je rû niqabê

Wexta ku debî hevalê lalê
Şevnêm derejîni je piyalê

Wexta ku xewr debî we tînî
Zulfê seneman dilîstikînî

Pes nika tu arifa cehan î
Zanim ku xema me jî tu zanî

Zanim ku tu dinasî ewe yarê
Şeker leyv [û] çav pir xumarê

Wexta ku le wê, tu xa eyan kî
Rind e ku je min weha beyan kî

Lo şe çi je min bihîst rabû
Çû cem senemê, le wê bi pa bû

Zulfê senemê vegirt [û] danî
Gep kir je min ew gepa ku zanî

Yarê çî jê şê bihîst esrar
Pêçand le şê, du zulfê şamar

Go: Hîlegerê, bi mekr û ma ye
Va gep kirina we te nemaye

Gepan tu we qes birêj meke
Zulfê me le rû dirêj meke

Beyhûde gepan çima debêjî
Loma ke we qes didan derêjî

Zulfê me tu pir dirûçikînî
Gepan tu le wî dinûsikînî

Ew ro ku rewan le ber te çûbû
Zulfê me je wî be pêç [û] tav bû

Rûni tu le zulfê serbeser ke
Wî gep kirinî je serbeder ke

Bike we me ra nika hevalî
Ew pakê zemîrê xoş xiyalî

Tu herre ku ezê wî debînim
Her gep ku hebi je wî deşînim

Wî gep çi bihîst şê je yarî
Lingê xe kişand çû kenarî

Saqî tu le min dereng meke
Saxer tejî ke dereng meke

Mutrib mesekin kemançe bikşîn
Mizrab hilîn û nale bikşîn

Lo wê sûwê ku xew belawû
Abid le 'îbadetê bipawû

Yarê me hulistîyaw, rû şûşt
Tesbîh nemaz kir û çû rûnişt

Nagah "sibixlî" hilanî
Gepê min û şê be bîr anî

Go: Saderû yî, zemîrguher
Nabi le te qet xû kes beraber

Sûret le te ta ku bû mûsefa
Me anî je te bû wiha huwêda

Şûxla te le xelkê, rû nema ye
Her 'eyb hebe je te [çû] xa ye

"Seraf-i heqîqeta asasî"
Kutî û xerab û rind û nasî

Îro yêkê aşiqê me bûye
Le derd [û] xemê le min hebûye

Bîçare je xussê girtîye tu
Pir gep dewsîne ew depe hû

Wexta ku tu bir û le wê bê
Gepê me tu hîlînî û be wê bê

Lo hîlî bihîst wî je yarê
Pes hat le cem me girt warê

Gep kir bi min ew gepa ke rabort
Ema henekek, bi dil da dagirt

Go: Xem mekşîn, te dî nigarê
Axir kire rehm, le te wê carê

Nika ku taliba wesal î
Bîhûde weha çima denalî?

Mişkatê cemal eger dexazî
Meratê wesal eger dexazî

Çavê temeê bişû je kil da
Neqşa hewesê bibe je dil da

Êvar elû le xeflêtê ma
Loma ku wiha le zulmetê ma

Wexta sûwê çi girt safî
Xurşîd le wî kire telafî

Rûni le te hîn şevê dirêj e
Meqsûd le meqsedê birêje

Lew hîlî gepê xa kir çû teqrîr
Pes dil jî weha kişand-i teswîr

Go: Halî le xa meke mûşeweş
Şayed debihûrinî va xema reş

Her çend le eks ket sewade
Zanim ku dide le te mirad e

Metleb le me "lem'" bû, je wê gep
Xatir le me cem bû, je wê gep

We çar xet je nû nivîsîm
Ser meşqê nû çû zer nivîsîm

[....]

Saqî je çira peyale nadê
Bifkir çere hatme bidadê

Mutrib were niha bisitir tu
Xem min xeniqand bisitirê tu

Lo, wî sûwê ku ket bi dil ar
Rû çû le min û gihişt êvar

Êxist felekê niqab meşkîn
Wêxist çere je hîvê perwîn

Lew şev xû je xelkê dûr nabe
Şem ku nebi huzûr nabe

Zulmat le kesî sirî nade
Wê şemê xu xêne nûr nade

Perwane bihîst-i sen'etê ar
Loma ku le şemê bû giriftar

Yarê me, nika kê şem'ê naz e
"Mehmûd" dilê minî "Eyaz" e

Ateşgede bûye ser dilê min
Qet kes xu, nizanî menzelê min

Ew ro ke niqab yar berda
Hicrê le me hat ar berda

Îşev ke dilê min natira "şem'"
Her dem dişewte, nawê ser "cem'"

"Şem'î" le me fekirî, firêwan
Go: Tu je çira weha yî nalan?

Axir tu bibê çima denalî
Ta ez bi te ra bikem hevalî

Min dî ke çira sewa me bû "lem'"
Pes rû kirim ez le aliya "şem'"

Gotim ku tu encûmennema yî
Şev ta sûwê Edenê bi pa yî

Êvarê reş ku zûr tîne
Xelkê je te hevduyî debîne

Cisma te kaniya heyat e
Zulmat ecew, bi ser tema te

Ta tu ke je ar nam girtî
Loma ke sewad şam girtî

Sûfî je te rûdine le xelwet
Aşiq je te pir debîne ulfet

Zanim ke tu yî le xelwetê dost
Lo ez je xe xuse avîtim post

Wexta ke herî le henbera yar
Gepê me wiha biwîji zinhar

Lo "şem'" gepê me kire çî halî
Çû cem senemê û got: "tu lal î"?

Go: Nûr tu yî le çavê uşşaq
Xelkê le te pir xu bûye muştaq

Le her ke je xem...[1]

III.C.3.3. *Leylî û Mecnûn*: Layîn Nüshası

Yazarı belli olmayan ve müstensihin babasının nisbesi nedeniyle "Leylî û Mecnûn: Nusxa Layîn" olarak adlandırılan mesnevi, 1716 yılında istinsah edilmiştir. Eksik bir nüshadır.

[1] Elyazması burada bitiyor.

Müstensihi Molla Ellahpenah, Baban Kürtlerinden olup bu metni 1128/1716'da yazmıştır. Bu elyazmasında aynı zamanda "Kerem û Eslîxan," "Zohre û Tahir," "Garip û Şahsenem" ve "Yusûf û Zuleyha" gibi metinler de vardır. Müstensih Molla Ellahpenah, "Yusûf û Zuleyha"nın bitiminden sonra şikeste nas'talik yazısıyla şöyle yazmıştır: "Hz. Yusuf Aleyhüsselam ile Züleyha Hazretlerinin kitabıdır ki ben fakir ve hakir kul tarafından kaleme alındı. Molla Muhammed Baxir Layînî'nin çocuğu ki o da Babanlû aşiretinin ocakzâdelerinin evlatlarındandır. Çarşamba günü Şaban ayının 24'ünde, 1128 yılında [13 Ağustos 1716] bitirdim" (Tewehudî 2013:157).

Layîn nüshası, Kürtçe ve Farsça beyitler içerir. Metindeki Kürtçe beyitleri buraya alıyoruz. İtiraf etmek gerekir ki, elyazmasını okumak son derece güçtü. Yüzlerce yıl önceki Kurmancî formları yanlışsız aktarma kaygısı, bizi elyazmasından "okunan" beyitleri Tewehudî'nin matbu baskısıyla karşılaşmaya götürdü. Ancak Tewehudî de pek çok sözcüğü okuyamamış, Arap-Kürt alfabesini ise Güney'deki matbu baskılardaki gibi bütün sesli ve sessiz harfleri gösteren şekilde değil, Aramî-Fars alfabesini yeğlemiş. Bu durum "e," "ê," "i," "î" gibi harfleri seçmekte zorluk çıkarıyor. Aynı şekilde pek çok beyitte hece ve aruz yanlış çıkıyor.

Sözcükleri Horasan Kurmancîsine göre yazmayı esas aldık. Standart ya da merkezî Kurmancînin telaffuzlarını kullanmadık. Bu da son derece güç bir işti. Karşılaştırma için Zukerman'ın Türkmenistan'dan derlediği Kurmancî masal ve hikâyelerdeki yazım ve telaffuzu göz önünde tuttuk. Bu şekilde "je-"ji," "û-we," "wê-wî," "le-li," "çe-çi" gibi karakteristik ayrımları muhafaza etmeye çalıştık.

Metne dönersek, yukarıda belirtildiği gibi bu metin 1715'te istinsah edilmiştir. Bu durum, metnin daha eski bir tarihe ait olduğunu gösterir elbette. Metnin Soranî değil Kurmancî olması dikkati çeker. Zira müstensih Baban Kürtlerinden olduğunu yazar. Baban Hanedanlığı, Soranî konuşan ve merkezi Silêmanî (Süleymaniye) olan bir hanedanlıktı. Kurdî, Şêx Reza Telebanî,

Salim gibi şairleri himaye eden sarayları ile Babanlar klasik Soranî şiirinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Ancak müstensih, Layînli olduğunu da söyler. Bu durum, girişte bahsedildiği gibi değişik lehçeler konuşan Kürtlerin Horasan'da Kurmanclaştıklarını, lehçelerinin de Kurmancîye dönüştüğünü ortaya koyan önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Metnin Horasan Kurmancîsi ile kaleme alınmış olması, onun Horasan'da yazıldığını gösteriyor. Yani merkezî Kürdistan'dan oraya taşınmamış. Kürtçedeki diğer Leyl û Mecnûn mesnevileriyle karşılaştırmamıza karşın benzer beyitler bulamadık. Bu durum, şairin diğer Kürtçe şairlerinden etkilenmediğini, onlarla edebî bir bağı olmadığını da gösteriyor. Aşağıya metnin Kürtçe beyitlerini alıyoruz. Eklediğimiz bağlaçları [ ] içinde gösterdik.

III.C.3.3.1. Leylî û Mecnûn (Nusxa Layîn)

Ew name ke xwame bena kir
Umîd le rûze-yê reza kir

Her nav je nîşanê Elahî
Le sen'et qudretê gewahî

Qelem çi kişand le cehanê
Durr je sedef guher je kanê

Lewh [û] qelem, sema û exter
Ro û şeb be hem debûn seraser

Le gunbed-i çerx wajigûn in
Le jêr [û] le jor bê sitûn in

Wabeste şihûd qudretê wî
Agah ne kes je sen'etê wî

Ew Xaliq-i raziq reş espî
Em ê xullî kûr bendeye wî

Meydaneke pan fereh dexazîn
Sûy ke espan le wê bibezîn

Inşa' ke je bûk [û] zavayî nû
Ew dawet dastan nima rû…

Inşa' kir je qesey cegersûz
Tecdîd dekir je Qeys-i bedrûz

(….)

Le hemêza Leylî girt qerare
Her çend sey diken je ba wê nare…

Axir be hezar mihnet û derd
Heft sal temam bûn le wî ferd…

(….)

Wexta ke le textê deniwîsîn
Rokê hev dî çira dewîsîn

(….)

Ema tu xeber bide je Qeyse
Ser helanî çû je nav Ûlîse (?)

(…..)

Le vir le wî ezhar kirîye
Gotin ke Mecnûnî nemirîye

(....)

Leylî mere meytewê tu hîn xizan î
Edew ûsulî dunê nizanî

Me duhi bîstiye je felanî
Aşix we te bûye nûcewanî

(....)

Hurî senema dayka min e pîr
Je xeyr te tunine [le min] desgîr

Tu yî nika meke wan gepana
Ezî tereme je van derana

Leylî bavê te girê kelê ye
Her kar xeraw e deke çê ye

Leylî mere meytewê tu hîn qîz î
Gulçere nigar û pir temîz î (Tewehudî 2013:157, 158, 159)

III.C.3.4. Cafer Qulî Zengelî

Horasan Kürt edebiyatının en tanınmış adı olan Cafer Qulî Zengelî'nin hayatına ilişkin bilgiler birbirini tutmamaktadır. Dört dilde (Arapça, Farsça, Kürtçe, Türkçe-Azerice) şiirler yazan Zengelî, Şeralî ya da Zengelî adıyla bilinen aşirete mensuptur. Onunla ilgili olarak anlatılan kıssalarda sürgün ve aşk teması öne çıkar. Sözgelimi Zohrab, onun çocukken her sabah dedesinin Şah Abbas'a ettiği beddualarla uyandığını yazar. Ona göre asıl memleketi Urmiye yakınlarındaki Miyandaw'dır. Biradost aşiretinden Melwarî adlı genç kıza âşıktır. Ancak göçertilince sevgilisinden kopar. Komşu Türk-

men toplumunun ozanlarından dutar çalmayı öğrenir ve hayatı boyunca hep sevgilisini arar, dutar çalıp ezgiler okur (Zohrab 2013:473-75).

Arya Kêykanlo, "Ceferqulî" adlı yazısında, Cafer Qulî'nin Miyandowablı olduğunu söyler. Dedesi Şêralî'nin sürekli biçimde Şah Abbas'a beddua etmesine tanıklık ederek büyür. 15 yaşındayken Melwarî adlı bir genç kıza âşık olur. Ancak aşiret Horasan'a göçertilir ve Melwarî Miyandowab'da kalır. Bu olaylar, şairin hayatı gibi şiirlerini de çok etkilemiştir. Göç ettikleri Horasan'da Özbeklerin Cemal adlı kardeşini kaçırmaları da aynı etkiyi yaratır. Anne babasını da şîrpençeden kaybeden şairin hayatındaki gurbet ve acı temalarının nedeni ortaya çıkar (Kêykanlo 2010:1).

Yaşadığı yıllar hakkında çok çelişkili bilgiler aktarıldığı belirtilmişti. Sözgelimi Kurmanc Xoresanî onun Miladî 1355 yılında Qoçan'a bağlı Gogelîn köyünde doğduğunu yazar (Xoresanî 2009). Amaneh Youssefzâdeh, onun 19. yüzyılda yaşadığını belirtmektedir (Youssefzâdeh 2013:368). 1855'te doğduğunu yazan kaynaklar da bulunmaktadır.

Onun şiirleri, Türkmen ve Kürt bexşîlerce icra edilir. Sadece Kürtçenin değil, İran'daki hemen her dilin şairleri içinde ondan etkilenenler bulmak mümkündür. "Her yıl Ocak ayının son Cuma günü, mezarı başında, genç ve yaşlı, kadın erkek, binlerce insanın katıldığı toplantılarda anılan" (Xoresanî 2009) şairin şiirlerine pek çok derlemede rastlayabiliyoruz. Sözgelimi Marûf Xeznedar, Türkmenistan Kürtleri hakkındaki çalışmasında Cafer Qulî'den pek çok şiir aktarıyor (Xeznedar 2003:50-70). Divanı hem Tewehudî hem de 'Izodî tarafından basılmıştır. Tewehudî edisyonundan dokuz şiiri Semih Gezer'in çeviriyazısıyla aşağıya alıyoruz.

Yapıtları:

Dîwan (Arapça, Farsça, Kürtçe, Azerice şiirler, Haz. Tewehudî, Meşhed, 2002. Ayrıca 'Izodî tarafından yeniden basılmıştır).

Derê Meyxanê

Zulfê te şane şane bûne muşkî mu'etter
Her du kemendê kiyan du şamar in berawer
Keçegî te heçe ne şiklê te qewsê qemer
Qereqaş birû kewan çavê reş in helqewer
Hûra firdewsa berîn 'endelîba suxenwer
We husn û cemalê xwa je min dilbirye dilwer
Lêv qunçe didan sedef gep kirin şehd û şeker

Dilwer qirmiz xemilî çûye seylê gulşanê
Meyêke sîseboz e guherçîna demanê
Sêveke Qasimşahî[1] le kinarê dûkanê
Şevek le nîzkê pigê çûme derê mêxanê
Mutrib we sot û awaz mê[2] le des dilwercanê
We min ra go: Tu vexwa je vê mêyê mêxanê
Çûme pesxanê xelwet rûniştim we çêşmê ter

Lêvnazik pistedehan zimanê te engebîn
We husnê te tunîni le Xeta, Çîn û Maçîn
Bedensîm kirasherîr le xwa kir çeka sengîn
Navê 'işqê tu megir cîgerê min meke xwîn
Sîngê te baxê Irem we xwa guleke rengîn
Je 'işqê te le min bû dunya qaf û fê û sîn
We xwa tutya xezelxan bejnê te nexlê 'er'er

Pijangê te xedeng e her du çavê te nuqet
Le serê min bû tufan bûye şûrê qiyamet
Le şevekê dostewar min bi we şûnê xelwet
Aşiqê husne te me we min ra bike sobet
Sewa te bûme biryan bike mêhr û muhebbet
Rehm bike le halê min Xusrewê ba edalet
Metlewê min hasil ke tu êy serwê senober

---

1 Bir elma türü.
2 Mey.

Verketye hîva çarde je berê burcê meşriq
Şefeq da kûhê Sîna sitarê subhê sadiq
Tu Leyla û ez Mecnûn tu 'Uzra û ez Wamiq
Nexwaşeke bedhal im tu yî tebîbê haziq
Kes tûnîne mîna te ne nika ne le sabiq
Ta min dî ez bêhûş bûm le husnê te bûm aşiq
Te je min bir eql û hûş misalê badê serser

Bejnê te şaxê şimşad bilind û taze nihal
Çûye 'erşê mu'ella ser bilind û bêhemal
Ta şemalê te da min ez kirim dîn û ebdal
Her kes ku te biwîni jê tere eql û kemal
Carê le min bike rehm ruxset bide bêwme mal
Her kes le te bifikri ne demri ne dewi kal
Ew nawi dil pejmurde 'işqê te deke coher

Ce'fer Qulî senaxan dexwîni şê'rê dilcû
Le serê min bû tofan hêran mame mislê Nû(h)
Sewa te ra mi can da qedem lêxin were zû
Perdê je rûyan hilîn carê nişan de ebrû
Qoşe memê te Dicle le werketim kamcû1
Mi xerq meke le deryê we dadê min gê yahu
Nesîb û qismetê min ha kir Xaliqê ekber (Zengelî 2002:74)

Çûme Heleb û Şamê

Îro je 'işqê yarê mi mêy vexwar je camê
Îşev min le xewnê dî cemalê gul endamê
Tarîf bûye wesfê wê le sûrey Elîf Lamê
Şems û qemer çakir in le ba wê xoş xeramê
Tûtî lal û bêziman le cem şîrîn kelamê

Mîna yarê kes nedîm le milkê Xuresanê
Bujnûrt û Raz û Gîfan le Mane-Similxanê

[1] Bir hece eksiktir.

Ciwên û Nerdênê çûm geryam Mazenderanê
Esterawat û Gurgan hem yurdê Mezînanê
Derweder geryam çûm ta Şahrûd û Bestamê

Sultanmeydan, Kilîdar, Seroleng û Çinaran
Radkan û Qizilhesar, Exlemed û Gulmekan
Hem Şandîz û Nuxunder, Turxebe û Qulqoçan
Cixrik û Şerîfawat hem Hesarê Gulistan
Le Meşhedê Muqeddes ketme 'işqê nizamê

Je Elhak û Miyamê ta we 'Ebbasawatê
Sewziwar û hem Turşîz, Turwet û Mewelatê
Geryam le sertaserê bilûkê Qayinatê
Le milkê Nîşawûrê ta we Miyanawatê
Le tu derê min nedî nîşanê gulendamê

Geryam le Xaf û Baxerz, Tûn û Tebes Qayinat
Bala Murxab û Sercam Xuriyan şehir Herat
Merw û Serexs, Aqderbend, Qeretîkan [û] Kelat
Xur û Gujikl Tebadkan, Mizdûran, Mehmûtawat
Siyahet kirim çûme turbetê Şêxê Camê

Semerqend mi le hev da hatme şehrê Xuzdarê
Dêhistan bazara min tav xarime Buxarê
Armût û sêv û enar firewan le bazarê
Keçkê wê sermest mîna keçkê Qizilhesarê
Le hemerê wan naynin caylan hergiz dewamê

Je 'işqê wê şev û ro le min bûne meh û sal
Ya Reb dîdarê yarê sa min ra megîn zewal
Çolayxane mi tew da Deregez kire pamal
Mîna yarê kes nedîm we sûret û we cemal
Mîna Mecnûn we dû wê ret bûm je neng û namê

Tarîf kirin wesfê wê le welatê Şîrazê
Gûya neqaşê 'alem qelem xist le kaxazê

[1] Bir hece fazladır.

Natê yarê min nedî le Şarek û Exazê
Ne le Gilyan Daxyanê ne Ordûxan Bîwazê
Ne le Qûçan Faricê ne Şîrwan, Ziwarimê

'Aşiq im pirr derd û xem we dîdarê te muştax
Gurcî le Gurcistanê ez degerim dax we dax
Tu bulbulê baxan î yê din gişti hem çû zax
Nalê te serw û nazê le ku bikerim surax
Şa ye çû lutfê Xwadê bifilitim je damê

'Emaretê xerawmay we olengê henwar e
Gurcî le wê taw dexa je wê bûm bêqerar e
We wê zulf û keçegê ez fexîrê bêçare
Aware qerîw kirim we pê bûm ustixare
Aqibet va karê min hergiz nagê encamê

Yar hat satê wê gep kir je fekê durr debarî
Tîrê 'işqê le min xist le cîgerê min karî
Je wê derdê ez ketim ro le min bû êvarî
Mîna 'Aşiq Xerîb[1] axir bûme firarî
Je 'işqê wê senemê hatme Heleb û Şamê

Subhêdem je gulzarê min fexîrê guzer kir
Bulbulek xûnîncîger cihan pirr şûrûşer kir
Birîna min teze bû 'işqê le min eser kir
Demaxê min we zulfê yarê min mu'etter kir
Her dem nesîmê pigê[2] lêxist le wê meşamê

Pirr we ah û hesret im sewa te nazenînê
Mîna Ferhad mi can da le feraqê Şîrînê
Ce'fer Qulî çû Behram nemedpûş e le Çînê
Laçînek im tav dexum le ser te gogerçînê
Hol xwarim û gol xwarim axir ez ketme damê (2002:78)

---

[1] "Şahsenem ve Garip" hikâyesine gönderme yapılıyor. Ancak Îbnî Xerîb de olabilir

Sehergah, sipêdeh.

Elîf

La ilahe illellah tu yî heyy û subhan î
Ez bîmar û 'elîl im tu tebîb û derman î
We 'işqê te giriftar çûn Yusifê Ke'an î
Her şev ta demê pigê ez we ah û efxan î
Rengê swîrê min zer wû we derdê bêderman im

Ya qeyyûmê Zulcelal ez dewêjim ya hebîb
Qudret qelem te kişand xelq kir elîfa necîb
We 'işqê giriftar im ez bîmar im tu tebîb
Tu we heqqê pênc tenan wê le min bike nesîb
Sergerdan û perişan ya Rebb ez ê heyran im

Kişya bejnê elîfê mîna serwê azade
Elîfwar û bê'eyb e dilê min le feryad e
Zendê boz û bêçyê zêr mîna şax û şimşad e
'Aciz û dilfikar im je xemê hatme dade
Ez we arê 'işqê wê giriftar û sûzan im

Je zemînê ta asmîn ya Rebb meger pirr dûr e
Mistecab nawi carê du'ay dilê rencûr e
Bêdîdarê rûyê wê le min tunne hedûr e
Ne min xew e ne xorak, ne taxet û sebûr e
Ez we derdê 'işqê wê wi dîdeyê giryan im

Rû we qewle gerdenkec ez dekime minacat
Du'ayê min mistecab ke elo qaziyu'l-hacet
Rozigara min va ye ne heyat e ne memat
Le gepkirinê debarî je fekê nuxl û newat
Ez le baxê 'işqê wê qumriyê xezelxan im

Ez şehbaz im ew bilbil bilbila bositanê
Ez mîna merganekê ew le tonê cêranê
We dû wê haware me le çol û bîyabanê
Elîf xoşxalê hindû nê tîr resê kemanê
Ce'fer Qulî dewêji we dû wê sergerdan im (2002:95)

Melwariyê Dexazim

Evvel je Xudawend dovvom je ‘Ebbas
Melwariyê ta lêvê qewrê dexazim
Delîlê gumrahan ya Xizir û Ilyas
Ya Melwariyê xa ya sewrê dexazim

Adem we du derdan bûye mubtela
je dûriyê behiştê dûriyê Hewwa
‘Umrê min kûta ke derdê min dewa
Ya Hewayê xa ya sewrê dexazim

‘Işqê Silêman kir bêyar û enîs
Herkes le karê wî kir mukr û telbîs
Bûye wesal axir feraqa Belqîs
Ya Belqîsê xa ya sewrê dexazim

Dilê min biriye Melwarî mehbûb
Ez lê bûme talib ew bûye metlûb
We miradê Yûsif we sebrê Eyyûb
Ya Zulêxa ya ku sewrê dexazim

Ez laçîn im ew tawûsa xoşxeram
Ez Mecnûn im ew Leylaya gulendam
Heq dûr kî yarê min je Ibnî Selam
Ya Leylîyê xa ya sewrê dexazim

Dilê min defiri nawi pa berca
Ne Meşhedê rind e neyê Bixara
Ya wetenê yarê ya jî Kerwela
Herçi meslehet wi sewrê dexazim

Awazê ‘işqê min tiji kir ‘alem
Çi şah û çi geda çi ‘Ereb çi ‘Ecem
Hef salan şewtîm ez nala Kerem
Ya Eslî xa ya ku sewrê dexazim

Je umîdwaran Xadê umîd e
La qapûy kirdidar sewrê kilîd e
Axay min 'Ebbas û şahê şehîd e
Je wan yarê xa ya sewrê dexazim

Ce'fer Qûlî dewe mecbûr im qasir
Yar je min helgirtin duşmenê cabir
Le vî musîbeta ez buwîm sabir
Bareleha sewrê sewrê dexazim (2002:114)

Dilo Tu Mewi Mexrûr

Dilo tu mewi mexrûr xirûra cewanî çû
Xezan ket le gulzarê gulê erxewanî çû
Eyyamê hewes nîni dewra pehliwanî çû
Xeyrê zatê pakê Heq herçi hewû fanî çû

Adem we renc û mihnet me'yûs bû je cenanê
Nûh pir kişand meşeqqet le eyyamê tofanê
Ibrahîm avîtne êr sa xerawî botxanê
Le vî dunya kes nema zebîhê qurbanî çû

Fikir ke 'ibret bigir kanê Dawûd Pêxember
Le nigîna Sulêyman heft eqlîm wû mustexer
Gişti bendeyê ferman eger cin û ger beşer
We wê silsilê xa va textê Silêmanî çû

Kanê Hezretê Ishaq je camê ezel mesrûr
Ye'qûb je firaqê lêw le çavan nemaye nûr
Yûsifê qemercebîn je wetenê xe bû dûr
Mehbûsê bend û zindan Yûsifê Ken'anî çû

Le nav darê 'er'erê ere kirin Zekerya
Le nav teştê ser birîn we cowr û mihnet Yehya

Çi ma le dunyay fanî nema Hezretê Mûsa
Je nezerê xelaîq Îsayê rûhanî çû

Ka Hezretê Muhemmed şefî'ê rûzê ceza
Xadê bû xatirê wî du 'alem kirin bena
Amorzişê ummetê je Heq dekir istid'a
Mustemsik le nav xelkê Quran 'etret danî çû

Ka Hesen û ka Husên ka Qenber û ka Selman
Wekîlê karxanê Heq ka 'Elî Şîrê Yezdan
Îmamê muşkilguşa qesîmê nar û cenan
Le nav sîngê wî mexfî esrarê subhanî çû

Kanê şahê Sefewî, pes kanê Şahê Tehmas
Ka Şah Sultan Husên û cennetmekan Şah Ebbas
Kanê Şahê Silêman burra çû ku we elmas
Je dunê Şah Ismaîl, Şah 'Ebbasê sanî çû

Ce'fer Qulî Bêçare dewê mîna bilbilan
Xuya le rûy Melwarî mîna şevnemê gulan
Xudawenda hasil kî miday wan her dû dilan
Newrûz hat û bihar e feslê zemistanî çû (2002:129)

Le Min Mîvan e Gurcî

Lo Aşiqo sergeşte biwîn çi can e Gurcî
Bi xûnê dil axişte aramê can e Gurcî
Bîmar dilê aşufte gûya Loqman e Gurcî
Xoşgoftar û xoşreftar şîrînziman e Gurcî
Ez qaliweke bêcan rûhê rewan e Gurcî

Gurcîyek nazenîn e tûtîyek şîrînsuxen
Sîm û zerefşan zulf e bilûr serayîgerden
Hûr û perîzadek e dîlwerê sîmînbeden

Şikil kaseyê Çînî 'eqîq û le'lê Yemen
Serwê sehî qamet e mûrçemiyan e Gurcî

Lêvnazik e bergê gul didan boz e mîna zîf
Xalê hindû cuftû tax şikil cemal e zerîf
Dehan pisteyê xendan xatir 'ezîz û şerîf
Qedem le ser çavê me eger ew bîni teşrîf
Canê xa dekim nisar sa ku mîvan e Gurcî

Sîngê bozê bilûr in zulfe reş we pêç û tab
Mem gulor in sîv û nar her du şîşeyê gulab
Fek ennab û newat e her du lêv camê şerab
Tawis û kebkê derî le ba wê nîne hesab
Ez aşix û perwane, şem'ê sûzan e Gurcî

Ez 'endelîbê mest û ew qunçeyê tazeter
Ez murxek im sîtemkêş ew kewûta xemzeger
Ew Gurciyek dilzinde ez musteheq û muzter
Ez bergeke pejmurde ew sitareyî seher
Ez le wesfê wê lal im şîrînziman e Gurcî

Ey Xaliqê lemyezel waqif î tu je halan
Perdepûş î tu ya Rebb asan dekî muşkilan
Ez bêçarê musteheq hemêşê zar û nalan
Nalê bulbul dexwînim şev û ro le ser gulan
Perwanê dorê we me meşewtîn per û balan
Ez aşix û perwane şem'ê sûzan e Gurcî

Ne pir pest û bilind e bejnê yarê miyane
Le terkîwê Zulêxa le bejnê Esilxan e
Şîrîn şîrîn gep deke ew ê şîrînziaman e
Kes tunîni mîna wê le ser şikl û biryane
Ez yarê xa nas dekim le nav hûrî perîyane
Ez aşix û perwane şem'ê sûzan e Gurcî
Ce'fer Qulî tu Mecnûn ka Leylî nîşanê te

Tu Ferhadê kûheken ka Şîrînzimanê te
Xelayiq ranakevin je ax û fexanê te
Hat mowsimê biharê ka bax û bostanê te
Le çiyan tu bûy sergeşte ku da çû mestanê te
Tu bulbulê bostan î gulê baxan e Gurcî (2002:131)

Here Şûn û Yordê Xa

Qehbe feleka fanî min danî le hicranê
Bulbulek mest û şêyda nawînim gulistanê
Çima kirim lamekân degerim le cihanê
Tu asarê min tune qet je nav û nîşanê
Çun bêperwa degerim le çol û biyabanê

Aşiq bûm le husna wê tûtiya şekerxa ye
Nizanim ew perî ye ya Şîrîn ya Leyla ye
Xal hindû û rû swîr e we gerdenê sera ye
Me'lûm nîni ahûyê Çînê û ya Xeta ye
Nam cêranê Bawerdê yan çolê Şolistanê

Lêvpiste û didan boz gulyê wê du şamar in
Pijang tîr û birû kewan çavê reş pir xumar in
Des le kecegan xistim zulfê wê helqe xarin
Eşarê çav û biryan çere canê min xarin
We gepê xa şîrînê ez kirime gumanê

Tîr le cîgera min xist dilê min kir pare par
Ez dîn bûm mîna Mecnûn 'işqê kirme mest û har
Taxet le min tax bûye je min bir sebr û qerar
Wê Gurciyê tu bavê ne wê qowl e ne qerar
Kes je wan nas nekirin 'eslê şîrînzimanê

Heray je des felekê qet min nakeri xoşhal
Çima min kir aware ez kirim bêper û bal
Dîdarê rûyê yarê sewa min newû helal

Çima da min derd û xem da yarê husn û cemal
We husnê wê min nedî le rûy gişti cihanê

Geryam le çemenzarê dehat çi sotê bulbul
Gerdişxar le gulzarê her mekan û her menzil
Wê şîrînê min bîn kir ew natê qunçeyî gul
We eşqê wê giriftar ez le nav îlê Zengil
Mîna Yûsifê Ke'an kirme çalı û zindanê

Ce'fer Qulî je Xadê bixaz dewê dilê xa
Xa we azmayêş bide pê biwe we eqlê xa
Terkê vî şûna bike here şûn û kelê xa
Herkes mehel dagiri feraxur we 'eslê xa
Xafil mewi satekê je 'eslê wê Şaycanê (2002:147)

Mulemma

Dilwera min min le te carê nezer kir bê melal
Natira Mecnûn je min bêgane bû eql û kemal
Aq yüzünde xâl-i Hindû nükte koymuş zulcelal
Leblerinden neyşeker damer nebât û qend û bal
Yêk nezer ber men fêken ey Xosrowê ferxunde fal

Biryê te qosê qezeh pijangê te şerr û şûr
Lêvê te le'lê Bedexşan singê te nalê bilûr
Tu we vî husna, perîzad î nizanim ya ku hûr
Cânımı pervanetek yaxdin ute ey şem'-i nûr
Mêsrêyan ra kerdê şeyda, Yûsofê sahêb cemal

Lêv tunikê piste fek didan hûrê şox û şeng
Je feraqê te nemaye le rûya min av û reng
Wesfê husnê te belabûye le Rûm û le Fereng
Baxrimi büryan qılüp 'aşqing mene virdî xedeng
Ba qem û mêhnet qerînem kerdêî ey bî-mêsal

Dilwera kes mîna te tune le tu mulk û weten
Ne Semerqend û Buxara ne le Çîn û le Xoten
Qendehar û Kabul û Keşmîr û Lahûr û Yemen
Gözlerinden örgenüp cadû-yi Babil mekr û fen
Yêk nêgahet mînemayêd 'alemî ra payêmal

'Enberîn zulf û şekerleb gerdenê te sîmê xam
Bejnê te serw û le rêçûynê çû kebkê xoşxeram
Le gulistanê Irem tûtî zimanê xoşkelam
Men feqir bulbul kimin efxan çeker men subh û şam
Şod elêf qedem zê 'eşqê rûyê to manendê dal

Aferîde kes nekirye Heq mîna te dilruba
Ne Zilêxa û ne Gulşa ne Şîrîn hûrî liqa
Çima tu le 'aşiqê xa nakerî mêhr û wefa
Barçe gözleri kevakib sen qamer sen ya ki şa
Xêtmetet xahem rêsem lakên nebaşed per û bal

El-Xerez "Ce'fer Qulî" 'işqê wê te Mecnûn deke
Je xur û xab û je fehmê ademî bîrûn deke
Gerdişê çerxê felek dilê te pir xwîn deke
Murteza heqî gice gündüz menem fikrim budur
Ta cêhan bada hemî xorşîdê 'omret bîzeval (2002:154)

Muşkil Kar e Karê Dil

Xelko le min eyiw megrin muşkil kar e karê dil
Çel qeter nêr û meya nakişînin barê dil
Je meşreq ta îne mexreb deşewitî arê dil
Tu derya û deryaçê xeva nake arê dil
Bêçare û aware bêqerar im je des dil

Îro le dunyay fanî xar û zar im je des dil
'Alem giştî tendurust ez bîmar im je des dil
Işqê malê min danî giriftar im je des dil
Je milkê xe derweder el-firar im je des dil
Xar û zar û bêqerar gunekar im je des dil

We serê pir muşeqqet we dilê pir we cûş im
We cîgerê sûxte û we lefzê pir xirûş im
Ne dunya û axîret daim mest û medhûş im
We nadanê bêkemal çimanê hema xoş im
Pabendî qewl û qerar ustîxar im je des dil

Qedrê xa ez nizanim le nav hemtûş û heval
Rencewizarî dekim beyhûde exl û kemal
Weqes minacat dekim zimanî min dewî lal
Carê aram nagirim tunne furset û mecal
Bêhuqûq û bêqerîn eşkebar im je des dil

Ser we belawe şûr im je eyyamê xezanî
Tu xêr û behre nedî je dewrane cewanî
Daim bi oftedegî bi medh û senaxanî
Ger canê xa qurwan kim kes qedrê min nizanî
Bim 'ehd û şert û pêman giriftar im je des dil

Ne min bav e ne bira ne min ser û saman e
Ne min exl û ne min hûş ne min dîn û îman e
Ne min sewr û taxet ne min şûn û mekan e
Ne 'elacê derdê min peyda nawî derman e
Şekayetê min pir e erîzdar im je des dil

Mêlê min tunne le 'ilm daim le ehlê saz e
We ademê nadan ra çere bûme hembaze
Cinûnê min bêhesaw 'eşqê min bêendaz e
Mu'min im lakîn durust ne rozê û enmaz e
Le dergahî Xudawend gunekar im je des dil

Eger asmanê Xadê gştî kaxazî zer wî
Ser dirextê cîhanê we qelemê duser wî
Gştî kanîne dunê murekew hu cuher wî
Nêy nivîsin derdê dilmeger je Heq nezer wî
Ellah le dunyay fanî xar û zar im je des dil

Şevaro ez degerim dutarê min zikrê yar
Cayîlek sergerdan im le mi nakevî qerar
Mest û medhûş dexwînim le her ahengê bilbilwar
Je 'işqê Melwariyê ruswa bûme aşîkar
Şekayetê min pir e daxedar im je des dil

Bejna min û qedda min hem hêkel û hem endam
Reg we reg lê nazil bû derd û bela je eyyam
Gişti belê vî dunya le du kes kirin meqam
Ewwel sewa Eyyûb û duwem Ce'fer Qulû nam
Barelleha tu zanî beladar im je des dil

Je Xudawend neda hate ey bendeyî serweşûr
Le ba her namehremê derdê dil meke zihûr
Çere bikem je des dil le min nemaye hedûr
Royeke xaş min nedî je des vî dilê nacûr
Barelleha Mubîn î gitriftar im je des dil

Je des dilê serweşûr gul rengê min bû rencûr
Le serê mi nema hûş le çavê mi nema nûr
Bejnê min bûye kewan je dilê min çû hedûr
Ce'fer Qulî bay daye je des dil rahê sebûr
Ya 'Elî can aderkenî xar û zar im je des dil

Her çar feslê salê çûn royekê nebûm dilşad
Bilbilwar le ser gulan şevaro dekim feryad
Bêsemer û bêbehre 'umrê min çûye berbad
Ce'fer Qulî Zengelî daim dekêşînî dad
Ustîxar û gunehkar bêqerar im je des dil

Ey Xaliqê bêhemta ey nûr je te bûye nûr
Ce'fer Qulî Bêçare je des dil bûye mehcûr
Sewa Melwarîyê ra le wî nakevî hedûr
Çi dil hewû le Ferhad je Şîrîn xa bû dûr
Hawar ewe dû yarê el-firar im je des dil

Dil şem'eke heremê ez le dorê perwane
Bûye xerîdarê can kirme delî dîwane
Bejnê min ê çû nêze te kir bûye kewan e
Le defterê zemanê ez kirime efsane
Nam erzê xa we kê kem erîzdar im je des dil

Cefer Qulî tu bes ke nawî hekayet temam
We fekê û dutarê me bir we dû hev meqam
Durfiroşî efsûs ku xerîdar tu kir bednam
Des bavî dawê Xadê hînga Diyanzde Îmam
Bêj Xadêyo dewînî şermezar im je des dil (2002:222)

III.C.3.5. Mela Alî Razî (Bîçare)

Doğum tarihini bilmemekle birlikte Raz'da doğduğunu biliyoruz. Meşhed'de imamlık dersleri almıştır. Bocnûrd'un Elîabad köyünde bir medrese açtı. Ardından Qeraçî köyünde de bir medrese açtı. Hesensû köyüne yerleşen şair, 1871'de orada vefat etti. Eserleri dağınık şekilde öğrencileri tarafından korunmuştur. Bîçare mahlasını kulanan şairin, *Dîwana Bîçare* adlı bir divanı vardır (Rehmetî 2010:460).

Le ibtiday

Le ibtiday her kar vacib bûye bismillah
Şafî'ê rûzê ceza Mihemed Resûlullah

Aslê îman wana ne Elîyen welîyullah
Qurbaniyê evvelê Ismaîl zebîhullah

Bendê evvel le dinya bûye Îbrahîm
Arê Nemrûdiyan je wî bû cenet-nesîm

Je wî maye wa rûya siratelmusteqîm
Ji asman nida nazil bû leqebê te Xelîlullah (2010:450-51)

III.D. Horasan Kürtçesinde Yakın Dönem Şiiri

Horasan'daki çağdaş dönem şiiri, aslında büyük ölçüde eski formlarla devam ettirilen, ama dünyaya ve gerçekliğe açık bir şiir olarak tarif edilebilir. Nitekim aşağıda 400 dolayındaki İranlı hacının 31 Temmuz 1987'de, Mekke'de, Suudi rejiminin (şairi tarafından kasıtlı olduğu ileri sürülen) müdahalesi ve izdiham sonucu ölmelerinden 23 Ekim 2011'de Van'da gerçekleşen depreme, Kobanî'deki savaştan kimlik sorunlarına kadar geniş bir yelpazede devinen şiirler görülecektir. Toplam 49 şairin[1] şiirleri, söz konusu topluluğun poetik evreni hakkında yeterli bilgiler verecektir diye düşünüyoruz.

Eliyê Mehrû

1921 yılında Aşxanê'de doğdu. 1982'de vefat etmiştir. Farsça, Kürtçe ve Türkçe (Horasan'daki Qumrî adlı Türk aşiretinin ağzıyla) yazmıştır.

Yapıtları:

Nesîmî Heq (2010, Bocnûrd; 4000 beyitlik Farsça divan), *Mahê Tâbân* (Yayınlanmamış düzyazı bir metindir. 301 ve 66 sayfalık iki bölümden oluşmaktadır), *Dastanhâ-yi Zebânê*

[1] Bütün çabamıza karşın hayatları hakkında bazı bilgilere ulaştığımız şairlerin şiirlerini bulamadık. Bu şairleri şöyle sıralayabiliriz: Hecî Muhemed Buxanlû, Elîzade Duruxanlû, Firûxe Danişweran, Heybetullah Natiqî (20. yüzyıl şairlerindendir; Farsça ve Türkçenin yanı sıra Kürtçe bir muhammes de yazmıştır), Heyderê Rişwanlû (20. yüzyıl şairidir; Farsça bir tarih kitabının yanı sıra Kürt ve Türkmen cengini anlattığı Farsça bir destanı vardır. Bu destanda Horasan'a Kürdistan der. Mensûr ve manzûm bir kitaptır. "Serdarname" adlı kitabında ise Kürtçe bir beyit bulunmaktadır), Îsmaîl Hojebr (1967'de Esferayîn'de doğmuştur. Cemalan aşiretine mensuptur. Mahmûdabad'da Mekanik Mühendisliği okudu. Halen Bocnûrd'daki petrokimya tesisinde çalışmaktadır. Şairin şiirlerini bulmamıza karşın ne yazık ki notlarımız arasında kayboldu).

Hayvânât (420 sayfadan ve 15.000 beyitten oluşmaktadır, basılmamıştır), *Dîvan* (Farsça divan, 379 sayfadır). Mehrû ayrıca *Kur'an*'dan pek çok ayeti Farsçaya çevirmiştir. Bu el-yazması eser gibi beş defteri daha bulunmaktadır. Bu defterlerden birinde bulduğumuz bir Kürtçe şiiri aşağıya alıyoruz.

Heqane

Elîf:
Ellah rehmanê evvel xilqet kirye nûr

Bê:
Evvel bismilla, eql û cihan kir me'mûr

Tê:
Terazê 'edaletê le 'alem kiriye meşhûr

Sê:
Senayê Elahî, kursî çêkir je kafûr
Erş û lewh û qelem jî çêkir Elahê xefûr

Cîm:
Cemalê Muhemed zahir kir le cihanê

Hê:
Hemdê bêhed dekim je ayatê Qur'anê

Xê:
Xusrewê dîn Elî, Mehrû diwe cinanê

Dal:
Delîlê me û te Mehdî ye le zeman
Ger rûyê wî biwînim dilê min dewe mesrûr

Zal:
Zileta sa wan kesan dilê wan nagre qerar

Le vî dinya nexemnak le wî dinyayê şermsar
Sewabê wan we misqal gendê wan we xerwar

Rê:
Razî ne we dinyê je wê dinyê ne bêzar

Zeyn:
Zar û natewan xelk û Xwedê jê bêzar

Sîn:
Sûal birano je we dewi le mehşer

Şîn:
Şerar dayîr e deşewtîne mukerer

Sad:
Sidqê mutleb wa ye ezîyet mekin beşer

Dad:
Zillet we gumrahî sa wan ra nawi huner
Ecel je regi ûstê nêzik e mewûn mexrûr

Ti:
Rahnemayê min e le Taha al-i Taha

Zi:
Zennê kûtî mewûn we qet kesê birana

Ayn:
Elî rahnema ye we Rebê erşê 'ela

Xeyn:
Xafil e je Eslam kule heramxurana

Kef:
Kehkeşan deşewte teje je şem'ê kafûr

Fê:
Fanî ye wa dinya candar le wê namîne
Kes namîne zêr û zîv vir da wê da bikşîne

Qaf:
Qehrê perwerdigar dinye depijiqîne
Çiyan le ser zemîne çûn yex deşimitîne
Hemwar deke cehanê hêkekê le naw mestûr

Lam:
Lazim e biwin laîlaheîlallah

Mîm:
Bizanin emîn e Muhemed Resûlullah

Nûn:
Le azan bûwin Elîyawelîyullah

Waw:
Wacib careke tewaf vekin beytullah

Hê:
Hadîyê umetê Xûdê da Mehdîyê menşûr

Yê:
Yûsifê zemanê Mehdî bişîn ya Xefûr

Bîjen Teqdesî

1939 yılında Şîrvan'ın Bîga köyünde doğdu. Bîçeranlû aşiretine mensûptur. Şîrvan'da yaşayan ve ilk Kürtçe şiirini 60 yaşında yazan şair, çoğunlukla Kürtçe şiirler yazmıştır. Az sayıda Farsça şiirleri de bulunmaktadır (Mensûrî 2011:119-20).

Kew û perde

Işq hate dil dunya çû je nîyan dunyê nakirim
Kewa mest e le çîyan je wer pêrde nafirim

Mêrgîn perde hilanî gul lî danîn reng we reng
Tifanga xwe temîzkir, tûrê wî tijî fişeng

Berê hewê îşiq kir ez je xewê hulistîyam
Zawçe we zawçe firîm le hevalê degerîyam

Min dî heval ban deken qeqew qeqew dexwînin
Le dû hev beref bone ling û nikil we xwîn in

Min got meger av tine we je tîyan xwîn wexwar
Got bifikir le wî çûla perda işqê kirine dar

Xwîna minî dewat e, nikilê min boye qelem
Pencê we xwîn mîr dekem telîqa işqê mekem

Mergan le paş perdê ye, bêçî le ser meşê ye
Ew hilgire canî min işq ar xwîn tê kelê ye

Eger negînime perdê xwînî min defire wî
Ta qîyami qiyamet xwîn ava sar nawim tî

We xwînî xwe perdey wî je n'yan tijî gul dekem
Qusil dekem we xwînê perde kefen şil dekem

Mensor çûye ser dare işq je kewê hêvîsî
Xwîna mensor derijî "Enel-heq" denivîsî

Wî we tenê va got û le dunyê we tenê ma
Kewî kulî dewê işq xwîn le pencan bo hena

Işq argê min mextegî kwînî xwe lî vegirim
Çiqa işqê dekem dar pê dûrê kwîn bigirim

Gulîl we dû işqê çoy venegerî nefikirî
Sa temîşe tu heîy xiyal meke demirî

Gulîl

Xudawenda tu zanî derdê dilî min çî ye
Derdê min î bê derman birîna min karî ye

Rokê je royan rabom Gulîl kulî min tevda
Dilê min pir bijîya min dil we refşa wî da

Verketime merza bîrê kire çirî le çîyan
Xicawa min taw xwaro le kêmer û le zwawan

Min je hengê lo degot min got lo lo çîyana
Kanê şîr û şabazê bebrê le we giryana

Nizanim ez raketom, serdexew ya ez pabûm
Je "sîr qoz" xicawek hat veceniqîm ez rabûm

Got navî min Gulîl e je min weled nemaye
Av û şemal gîya gul xakê min kîmîya ye

Min got eger razîwî navî te d'deme ser xwe
Her kînga ez bimirim sidr û kafor gul merx e

Xakê te pir we gîyan ez tevle wê xakê wim
Hinga ez jî Gulîl im le nav çîyan bêlî wim

Eger tu dewî Gulîl her çi dewîm guh dagir
Werketî merza bîrê le Gulîlê rind bif'kir

We alemî xewê da şev le min bû hîverwîn
Min je tey dil dua kir melaykan gotin amîn

Le reşik û kirkawê le şivîşk û le merxê
Le nîrî û beranan, le mîhê û le berxê

Le heliz û le qesnî le anix û mîxekê
Gul sosinê gûwend girt şala swîr le wer fekê

Le qabirka gul çeqer gulê swîr û gulê boz
Bif'kir le mayna me le vî çûla kirîye toz

Le meyan û le mîyan le bare barê berxan
Kwînê reş vedegirtin keçik rabûn dew kîyan

Dew we meşkê da dowê ez dew ninim derman im
Dermanê kulî derdan min nas nakin heyranim

Nika çûme Gulîle pez birçî ye le çolê
Xak le Gulîlê tine avê ew birîye gulê

Suwê pez tê ser male şîr tine le gandîlê
Le şivê û xelîfe, kaltem û berfendîlê

Ne xicawa meşkê tê ne pîstike ne Gulîl
Didanê berxan rij'yan feka mîyan bû birîn

Gulîla me port kirin mina kewa nikil swîr
Ta le dunyê ez heme derdê wî nawê je bîr
Mensûr goto "Enel-heq" we vî gunê ew kuştin

Xulamreza Muhemedî Bacgîran (Xecavî)

Xulamreza Muhemedî 1930'da, Qoçan'ın Bacgîran köyünde doğdu. Müzik öğretmeni olan şair, Xecavî mahlasıyla Kürtçe

[1] Şiv, xelîfe, kaltem ve berfendîl: Pınar adları. "Merza bîrê" ise, Gulîl Dağının en yüksek zirvesidir.

şiirler yazmıştır (Mensûrî 2011:93). Aynı zamanda ünlü bir dutar ustası olan Xecavî, 18 Temmuz 2018'de Şîrvan'da öldü.

Têcan

Xudaya Xudawenda çepe bûye zemane
Emelê me kutî bû loma bûnî efsane

Weqtekê dewê teze me erîte wer sane
Dûyê berxêne şîrmest me deya pişikane

Meskê kuhnê me nawxar davîte pîstikane
Fetîrrûn û hevirişk me dexar le subhane

Sûzme kes beref nakir me deya mirîşkane
Nika deynî du sê gewir je me xiyal têcan e (Akt. Mensûrî 2011:93)

Feramerzê Rustemî

1943'te Bocnûrd'a bağlı Qûrdanlû'da doğdu. Birkaç yıl resmî okullarda okumuştur, sonrasında imamlık medresesine devam etti. Bu süreçte dutara merak salan şair, 1979'da Meşhed Radyosu'na davet edildi. Halen de pek çok şiiri Kürtçe yayın yapan radyo ve TV'lerde yayımlanmaktadır ('Izodî 1993:149).

Yapıtları:

Yeksed Sêxiştiyê Kurmancî (Derleme, 2005, Meşhed).

Herkê hatiye vê dunyê

1.
Herkê hatiye vê dunyê je vê dunyê fanî çû
Hetta hezretê Adem hat û qedem danî çû

Nûh pêxember çend sed sal le vê dunyê 'umir kir
Wî xiyal kir hat û du rûyan be mêvanî çû

Şedad Nemrûd û Fir'ûn degotin em Xudê nê
Şedad bêhîştek çêkir hasil jê hilnanî çû

Je Xaliqê bîhemta wey husa Ibrahîm ra
Wî le dergahê Xudawend law kire qurbanî çû

Iskenderê Zulqerneyn dego dunyê degirim
Axir jî şer nekir muştekî xak hilanî çû

Pêxember hatine dunyê je Adem ta xatem
We vê husn û cemalê Yûsifê Ken'anî çû

Rustemî nika mewêje bîwefayê dunyê
Were pir b'nalan mewê dunya yanî heya hû

2.
Şurû dekem we nawî Xudawendî yegane
Şûnê Bicnûrdê gul û dorebere çiya ne
Le welatî Bicnûrdê du şûne we sefa ne
Yek je wan Beşqardaş e yek je wan Babaeman e
Şûna şêrejinan û yurdî delîrmêran e
Kurmanc û Tat ûn Tirk in zimanekî jî Tirman e
Nêgehdarî wan kullan Xudawendî Suphan e

Aladaxî rewênî berf û we baran e
Çiyêkî pir bilind e ser we çiz e dûman e
Şûna cengî Nadir û cengî Necef Sultan e
We Helliz û Qesniye şûna pezkîviya ne

We kaniyî wan we avî sar dore qamîş îlan e
Şûna pezî 'eşayêr yêreva Kurmancan e
Şêrejinî dêwek in wexta fetir meskan e
Nêgehdarî wan kullan Xudawendî Suphan e

Axurdaxî rewênî şûna baxî mêran e
Keçengûr û kulandarî le wê pir ferîwan e
Kelîmbermaxî rewên mena pêçiyî bûkan e
Kaniyî Xambulaxê jî avekê pir rewan e
Çayekî daynî vexwuy je anixê çiyan e
Ademî heştê salê teze dewe ciwan e
Nêgehdarî wan kullan Xudawendî Suphan e

Qerelaxî Baxçikê şûna gul û giya ne
Gul û giya wî sewa nexweşan ra derman e
Je demaney wî çiyay kelî Baxçixiyan e
Wexta terî nav kelê le wan dewî mîvan e
Xoşhal dewin kullî kê kir û qiçik cewan e
Tewaştekî rewênî kullî nêrî perwan e
Nêgehdarî wan kullan Xudawendî Suphan e

Ehmed 'Izodî

1946'da Mane-Semelqan'a bağlı Azadgan köyünde doğdu. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Tahran'a gidip 20 yıl boyunca fotoğrafçılık yaptı. Ardından Bocnûrd'a dönüp 'Izodî adıyla bir yayınevi kurdu. 30 kadar esere imza atmış olan 'Izodî, halen Bocnûrd'da yayıncılık ve kitapçılık yapmaktadır.

Yapıtları:

Firoqê Danişverân (Derleme, 1993, Bocnûrd), *Defterê Işq û 'Irfan, yadî zi Şeyxê Sen'ân ve Duxterê Tersâ* (Çeviri, 2015, Bocnûrd), *Ferheng û Luxatnâmeyê Kurmancî* (Kürtçe-Farsça-İngilizce Sözlük, 2003, Bocnûrd), *Kerem û Eslîxan: Kur-*

mancî-Farisî-Turkî: Ez rûy 'Esiltirîn Nusxehayê Qedîmî (Çeviri, Bocnûrd, 2013), *Pend û Şi'rê Kurmancî* (Derleme, Bocnûrd, ?), *Derwelayê Ehlibeyt* (Dinî, 2 cilt, Bocnûrd, ?), *Sefernameyê Xanler: Hemrahê Çend Xatiratê Dîger* ("Xanler" adlı Kürt hanının seyahatnamesi, derleme, Bocnûrd, ?), *Ufuqê Sefer be Hind, Efxanistan, Pakistan ve Bengladeş* (Seyahat, Bocnûrd, ?).

Terkibbendek we bîra eydê Newroza Bastanî

Gul we gulê dewêje zivistan çû behar e
Je şûnê berf û serma baranê xêr debare

We giyan tê dar û ber teze dewe dîdare
Hêşin dewi gulbenefş we hukmê Kirdigare

Hatin çûyîn pir dewi şîrîn dewi her kare
Dilê girtî vedewi je gul û sebzezare

Eyda me Îraniyan le dinê we nîşan e
Eselê şîraniyan le her yurdê ziman e

Le demrûyêne eydê îşiq dewi kulli der
Je gepkirinê şîrîn her kes dewîne semer

Dîd û bazdîd pir dewi xelk degere şehr we şehr
Kes namîne we tenê le nav rê û rêguzer

Gulê qunçe vedewe bulbul dewi behrewer
Je qudreta Xudawend namîne kes mukeder

Eyda me Îraniyan le dinê we nîşan e
Eselê şîraniyan le her yurdê ziman e

Ez ê wesfê beharê beyan dekem we nîşan
Her der terim le eydê dewînim qunçegulan

Qeşeng û rind le cem hev dewin hûşê bulbulan
Yek je yekê çêtir e hene azîzê dilan

Le alemê perîzad peyda nawe nala wan
Her çi ez tosîf bikem yek dewêm je hezaran

Eyda me Îraniyan le dinê we nîşan e
Eselê şîraniyan le her yurdê ziman e

Şi'êrê Ehmed şîrîn e nata gulan we bîn e
Bulbul wê le beharê le ser gulan dexwîne

Gulqaqe û gulbenefş refşa rûyê zemîn e
Je wan çêtir yara min le nav gulan nigîn e

Ez ê bûme bî qerar le asmîn û zemîne
Şev û ro ez nizanim dila minê xurîn e

Eyda me Îraniyan le dinê we nîşan e
Eselê şîraniyan le her yurdê ziman e

Çol û çiya tiji gul hêşin deke ser we ser
Je terefek le nav bêx we refş e gulê çeqer

Je terefek gulbenefş le bin kêvir we semer
Je terefek gula min hem esel e rûna zer

Je şowqa wê bî qerar degerim ez der we der
Mebarekbad dewêjim je wê degirim xewer

Eyda me Îraniyan le dinê we nîşan e
Şîraniya her tiştê je şîrîniyê ziman e ('Izodî ?:183-86)

Siyaweşê Mehrû

1947'de Aşxanê'de doğdu. Mutasavvıf bir şairdir. Qereçûrlû aşiretine mensuptur. Halen Aşxanê'de yaşayan şairin Horasan'daki Kürt müziği hakkında yaptığı çalışmalar

da vardır. Aynı zamanda kendisi de halk müziği tarzında şarkılar yapmakta ve dutarla icra etmektedir.

Yapıtları:

Sêxiştîya Kevn (Tarihini belirleyemediğimiz kitap, şarkı ve şiirlerden oluşmaktadır), *Şi'rê Girmancî der Musîqiyê Girmanciyê Xurâsân* (2010; Kürt müziği hakkındadır). Ayrıca "Ferhenga Kurmancî-Ferheng Siya" adlı bir sözlük çalışması yapmaktadır.

Muellim

Wel wel deke royna le şîr e
Mettew nata kummiza le bîr e

Weke tu dukanê ilm, zana
Leng kirye çima te karê xêre

Nazê te dekirim ey debistan
Kevirê te nata gulê le bîr e

Şanê te je danişê mezintir
Bê maye fetîr hem le jêr e

Aşxane midîre ser le jor e
Wexte nata zêr e nageh êr e

Wa maney maye je semengan
Hêca ye je her çi zîv û zêr e

Ser sewz e guherê dersdaran
Ferheng û zimanekî dehêre

Je eşqê muelimê de dil bêş
Çûçeq le kilasê xet deçêre

Mehrû ki xizanê medresan e
Ew daniş û dîn le êş dehêre

Nata te siya muelimek tûys
Sa daniş û dîn niha dekire

Şîr Elî Tehranîzade

"Kako" mahlasını da kullanan şair, 1951 yılında Qoçan'da doğdu. Aynı şehirde tahsil görmüştür. Ölümüne kadarki süreçte kitapçılık yapmış ve Kuzey Horasan kültür, sanat ve edebiyatı alanında çalışmalar yapmıştır ('Izodî 1993:159-60). 1996'da Qoçan'da vefat etmiştir.

Yapıtları:

Şerhê Ber-Mufretatê Mesnewî û Mewlewî (Şerh; yayınlanıp yayınlanmadığını tespit edemedik), *Dastânê Ba Unwanî Baba Rûşen* (Çeviri, Türkçeden Farsçaya; yayınlanıp yayınlanmadığını tespit edemedik), *Dastânê Gul ve Senûber* (Çeviri; yayınlanıp yayınlanmadığını tespit edemedik), *Dastânê Aşixâne Mesûm ve Efrûzperî* (Türkçeden Farsçaya çeviri; yayınlanıp yayınlanmadığını tespit edemedik).

Bi munasebeta Cumeya Xûnîn le Meke

Ey sahibê mexlûqat, bendeyê te sebûr e
Le Mekeyê muezem le me nema hedûre

Ale Siûdê nafam le xe bûye mexrûr e
Le padîşayê Siûdî eslen tine şiûre

Beraet je muşrikîn nika bûye zihûr e
Qur'an deke rewayet je muşrikîn beraet

Le şeşûmî Zîhecce ew zairê bêgunah
Meşqûlê zikre heq bû şiarê wan we Ellah

Je xafil da peyda wûn, ew şûrteyê bêheya
Muselselan girêdan, le zairê bêdifa

Je zilmê Ale Siûd şewtî Meke û Mina
Qur'an deke rewayet je mişrikîn beraet

Tu qafil i ey Fehed, je ezabê qiyamet
Cinayetek te kirye eybê şerm û xicalet

Xadê je te rû gerdan hem pêxember û umet
Je qesasê natirî bê eqlê bê kefayet

Îro Îslam dewêje je mişrikîn beraet
Qur'an deke rewayet je mişrikîn beraet

Barilaha qadira derde me bike dewa
Zihûrê Mehdî bigîn icabet ke tu dia

Pîrê Cemeranê wû sa me ra pişt û pena
Te Nusret daye Eslam pîrozî, sulh û sefa

Beraet je muşrikîn derde me deke dewa
Qur'an deke rewayet je mişrikîn beraet

Xudawenda tu dagir rehberî û edalet
Mûnisê bîkesa ne ew pîşewayê ummet

Destî ne heqê mezlûm je zalime nemelûm
We destî wê mibarek mişrikîn dewin medûm

Beraet je mişrikîn biwînî ti aqibet
Qur'an deke rewayet je mişrikîn beraet

Nale meke tu Kako, Xadê we xe kerîm e
Şûna Fehed pe yarê urte narê Cehîm e

Miselmanê Îranê hem sebûr û selîm e
Le sûreyê qesasê le Qur'anê Kerîm e

Heqê mezlûm te gîrtin je Fehedê leîn e
Qur'an deke rewayet je mişrikîn beraet ('Izodî 1993:162-63)

Rêza Mûserrêzayî

1954'e Şîrvan'a bağlı Hesarê Pehlewanlû köyünde doğdu. Liseyi Şîrvan'da okuyan şair, 1979 yılında Meşhed Üniversitesi İlahiyat bölümüne başladı. 1990'da, Meşhed Radyo TV'sindeki Kürtçe programda spikerlik yapmaya başladı ('Izodî 1993:100).

Dermanê Dil

Xwedaya Xudawend te bigîn dermanê dil
Eql je sera min çûye ketme fermanê dil

Sirre dil nawe biwê le cem her namahremê
Navê ayem we bê ye le her der fermanê dil

Ez ê çere biwêjim je derdî wê dilê xe
Xeyr ez dildar nizane kes gepê zimanê dil

Yara te dil je min bir hurmetê wî tu dagir
Canê min û canê te, canê te û canê dil

Sa çi te terka me kir çi bêm cewawê dil
Natê hîtîmek bêdê, denale xizanê dil

Gulrûyê te awat kir gulîstanê vê dunya
Hêf işqê te wêran kir xane û mekanê dil

Min got weqes biwêjim ez je dil sa dilber ra
Ta ew we xe biwêje ji derdê tufanê dil

Aşiqê kal cewaw da, mewe weqesa bîtab
Le vî dunya bêwefa kanê keçik kanê dil (1993:101)

Serî royê

Le ser herdê serî royê debirin
Birînê wî je çîkê asmîn pirr in

Tu dewî ki qiyamet berpa bûye
Serê Husêyn je bêden cuda bûye
Sa çi beşer haka bêheya bûye
Durê le xêmê Pêxember degirin

Le ser herdê serî royê debirin
Birînê wî je çîkê asmîn pirr in

Ew Husêyn e newiyê Pexember e
Ew mayê nicatê neslê beşer e
We dûy dîn çû canê xwe daye sere
Sa çi hûn hurmetê wî danagirin

Le ser herdê serî royê debirin
Birînê wî je çîkê asmîn pirr in

Ew Husêyn e lawê mula Elî ye
Canişînê Hesen e û welî ye
Xwînê wî sa dînê Eslam kelî ye
Sa çi we ced û bavê wî nafkirin

Le ser herdê serî royê debirin
Birînê wî je çîkê asmîn pirr in

Nika Ebbas û Elîekber çûne
Qasim û Ebdulah jî şehîd bûne
Birîn le bedenê Husêyn bêşûn e
Heya ken durê le wî hûn megirin

Le ser herdê serî royê debirin
Birînê wî je çîkê asmîn pirr in

Va gulê ki hûn haka perper deken
Va nexlê ki hûn haka bêser deken
Lawê Zehra ye aya bawer deken
Namêrêna meger hûn jî namirin

Le ser herdê serî royê debirin
Birînê wî je çîkê asmîn pirr in

Asimîn jî sa Husêyn ra tê giıî
Tê girî her wext navê wî degirî
Kêm e eger sa Husêyn ra bimirî
Rûd û derya le daqê wî hêstir in

Le ser herdê serî royê debirn
Birînê wî je çîkê asmîn pirr in (http://zanin.ir/seri-roye.html)

Muhemedelî Qasimiyan

1960'ta, Şîrvan'a bağlı Rexizman kasabasında doğdu. Müzisyen de olan şair, Horasan'daki pek çok etkinlikte sahne almaktadır (Xoresanî R. 2012:62).

Yapıtları:

Megrî Megrî (Müzik albümü).

Ez Loçinek Azad Bûm

Ez loçinek azad bûm
Per dikşinim ji her der
Mest û serhal û qibraq
Xewer dikir ji her der

Ema xweşhalîna me
Hal nekir rozigarê
Ji hilînê werxistim
Dûr kirim ji dîarê

Ji hilînê weaxistim
Avîtime paş cian
Ji cewrê wê me kirin
Kevr hatinê girîan

Ta rabûm ez bifirêm
Zulmê balê min îşkand
Per û balê min rijand
Cewir kir wi halê min

Çerxê felekê emanê emanê
Hevalu tawda ez dûr kirim ji îlê
Ji wêlêt ez werxistim hevalo
Ta newînêm qebilê

Mala bêwê ew roya
Qebîlê wê hev gînim
Xwelî li bin ucêx may
Carek din jî vêxinim (Qasimiyan 2012:63)

Mensûr Ferhadî

1963 yılında Şîrvan'a bağlı Rexizman köyünde doğdu. Horasan'daki büyük bexşîlerin yanında yetişen Ferhadî, 20 yıldır Şîrvan telefon idaresinde çalışıyor.

Çavên Xomar

Ji evel ez aşiqûm, işqê aşiqtir kirim
Şerabê çavên yarê ji xwe mest û têr kirim

Wu kemendê biskên xwe, li dafê hîsîr kirim
Mîna merganekî berk, kişya û nîçîr kirim

Li zindanê işqa wê, emrê min bûye xezan
Bejnê min î ser li jûr, şengijî bûye kevan

Qowet li jonyan nema, teva wû nûrê çavan
Işqa yarê bû sa min, şîva şev û av û nan

Ez heyran û be hedûr, digerim li ser çîyan
Li yarê xwe digerim, mîna berxê dû mîyan

Mîna bilbilê bê gul, rewşa min perîşan e
Ez ji dû venagerim, heger biyeme cane

Heger ku natê Yûsîf, bikevime zindanê
Ya ku mîna Yeqûbê, kwîr biwim li Kenanê

Ya min bavêjine der, sa xirawî botxane
Sa şerawê saqî ra, ez terime meyxanê

Heger mîna kûvîyek, bifirim ji zinaran
Ya ku mîna kewek ez, bimînim li newalan

Giştî xemê cîhanê, wu canî xwe dikirim
Wu çavên xomar qesem, herim heta bimirim

Ez mîna Memê axa, li yarê xwe digerim
Heta negême Zînê, tobe ez venagerim

Ez herim ta ku rojek, biwînime delalê
Herim axirê donyê, bigêjime hevalê

Dilê Hewesbaz

Şemalê zolfê yarê dîsa li min eser kir
Xewer ji yarê anî, dîsa xewer xewer kir

Carek wu herdu çavan li çavê ı uin nezer kir
Dilê min î hewesbaz wu dû xwe derbider kir

Dîsa dilî hewesbaz xeman ra nas yarû
Ta xewerê yarê bîst hîsîr û dil wu darû

Wu dû yarê xwe verket ser li newa lan danî
Belengazûm wu dû dil, çere mala m in danî

Nizanim çi dixazî, ji min dilî hewesbaz
Ji singî min per kişand wekî teyr û wekî baz

Xwedêwo ez çer bikem ji dest dilî hewesbaz
Berve ku ser hilînim, bikeme raz û niyaz

Qêyrî derî xanî te ey Xaliqê çaresaz
Ya nigarê wu min gîn, ya dil bêxin ji perwaz

Ditirsim ku axir dil, xatirê işqa yarê
Min bikşîne dû xwe ra, wek Mensûr serê darê

Heger bêwime kuştin her roj û hezar carê
Zanim dil dest nakşîne, nika ji wê nigarê

Ta bigêje miday xwe bigêje wê delalê
Giştî hey û neyê min, diye ser wê xezalê

Tuşt nema li dorê min, ez dimînim û canek
Tamê işqê nawînim, mi ra dimîne janek

Elî Heyderî

1964'te Esferayîn yakınlarındaki Hesenabad Çinarsûxte köyünde doğdu. İlkokulu köyünde okuyan şair, lisede öğrenciyken tahsil hayatını terk edip çalışmak için Tahran'a gitmiştir. Şiirlerinde Horasan Kürtçesinin unutulmuş sözcüklerine yer vermesiyle ünlüdür. Öte yandan onun Horasan Kurmancîsiyle bir roman yazdığını ama bu romanın yayın izni alamadığını da belirtmeliyiz.

Heval

Heyran û sergizdan û dil bi jan û bê mal im heval,
Wêran û bedeqwal û ûqet tal û bê hal im heval,

Çû le rih û canê min çû çû melhemê canê min çû,
Aşûftehal û bê kes im b er pêşenî tal im heval,

Ez mame û êş û şewat qet ew ji kes nakê qewat,
Sîngê min kir wî tijî k ul û emrê min çû kal im heval,

Hêstir le ser min şêw ekir arê min û xwe çênekir,
Jar û hezîn im roj û şev bedhal û ehwal im heval,

Janê min pir û emrê min kurt arê dilê min gurre gur,
Dil tijî jan û bê heyûr, ez bê per û bal im heval,

Riswa kirim di dû xwe da qet xwe le min nîşan neda,
Xar û ziman kur kirime wî, bê deng im û lal im heval,

Dîn û didan rêj kirime wî, di dû xwe da gêj kirime wî,
Permûç im û hundur bi jan, dil tijî ji xal im heval,

Porê min sîsê dû xwe kir, arê min û xwe çê nekir,
Nika giriftarê xem û janên dûsed sal im heval.

Bîranîn

Ketiye dilê min îşev, ku bi bîra min rûniştî
Çavên te giranê xewnan, ji xeyalan tênegêştî

Ketiye dilê min îşev, ku dilê te kir huyê min
Ku di nav bîranînan da, dikî her werî rûyê min

Tu hemî bîranînên me, mîna min bi bîr ke îşev
Were xewna min tenê tu, rojên reş ji bîr ke îşev

Zanî her şev dileka têr, dibarînim sa te hêstir
Wêneya te radimîsim, were li halê min binêr

Ne guneyî min e tim û tim, ji te wusan dinivîsim
Tu ku werî xewna min ez, bi Xwedê te radimîsim

Muhemed Reza Mensûrî

1965'te Bacgiran'da doğdu. Fars Dili ve Edebiyatı bölümü mezunudur. Horasan Radyosunda spiker olarak çalıştı. Bir süre de TV'de "Mizgîn" gibi programlar hazırlayıp sundu.

Yapıtları:

Guherê Dil (Farsça ve Kürtçe şiirler, 2009), *Zebanê Kurmancî ve Ellê Mandegeran An* (Sözlük, şiir, müzik derlemesi, 2016), *Brûsk: Der şi'r û Musiqiyê Kurmancî* (Şiir ve Kürt müziği tarihi derlemesi, 2016), *Tenzênê Kurmancî* (Derleme, 2018).

Derdê Xalê Remezan

Îro du sê ro ne ku ez nexeş û bîmar im
Janê daye hestiyê min bê neşe û bê hal im

Ne peyda eve tuştek le nav vî xerab maya
Ne quwet maye le min ta gayê şeb binalim

Je çi bêjim ez sa we ku qebûl ken hûn je min
Je Baxdegulê bêjim ku je dest viya kal im

Je siwê ta êvarê qur qur deke le ser min
Ji dest vî hemîşe ez, ez veoqetê tal im

Hey deyî here cengî vî duşmenî nefsî xe
Fikr deke rastî, rastî ez Ristem lawê Zal im

Hîn siwe newûye pêşîn eyîje here ser kir
Nizane ku ez le mal we meşqelê û kar im

Fikr deke ku ez heme sîgarî û yagerdî
Na baca je xe îro kêmekê ez bê hal im

Nizane ku li nav xelkê şexsiyetê min heye
Je avrî xwe etersim ku le cem vî ez zar im

Nizane le bajarê yê natê me egirin
Qe îrê je tirsan e ku hemîşe le mal im

Nizane peyda nave ev mergiya le kelê
Ve eger na ez xe jî le bazarê ve kal im

Je siwê ta êvarê le nav xelkê egerim
Ta şayed çi kar kim ez dîk û mirîşkek salim

Her çi pê ra dewêjim bisekin jinik bes ke
Karek meke dîsa ku sa hemîşe biqar im

Eyîje he her qewrê çavê min te nebîne
Je dest te le nav xelkê we xicalêt û xal im

Xulase bêzar kirme, je feqîriyê mame
Je qar û quşan naka we tutûnê heval im

Naka ku min go sa we je xe û Baxdegulê
Cemaet qezawet kin Xudayî teqsîrkar im (Mensûrî 2016:96-98)

Ehmed Elîniya (Oxaz)

1967 yılında Şîrvan'da doğdu. Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü okudu. Aynı bölümde yüksek lisans yaptı. Fars edebiyatı hocasıdır. İlk şiirlerini Farsça ile yazdı. Son dönemde sadece Kürtçe yazmaktadır. Horasan Radyosundaki Kürtçe birimi için edebî programlar hazırlamaktadır.

Yapıtları:

Tavê Sor (Aşûre olayı üzerine yazılmış bir kitaptır. Basım tarihini belirleyemedik), *Sêlavê We Lamûr* (Yayıma hazır Kürtçe şiirler; sêxiştî ve gazel tarzında), *Pan Av* (Yayıma hazır Kürtçe şiirler; dubeyti tarzında).

Xezel 135

Were berde tu beydaxê dilê min
Bîsa tezze mneke daxê dilê min

Çi kefter kew çi bild irçîn çi torxe
Te firrandin je yatax ê dilê min

Te bayis boy ki kanî, berf û bariş
Rêyan tavdin je wer baxê dilê min

Je sirfê rûzigarê nanê rind î
Ne elan dî ne wê çaxê dilê min

Sowê tajûm û eîvarî debirrin
Pê bîçaxan pê oraxê dilê min

Je şûnê ki şivê çerxê min yan ke
Kevir lêxise cûmaxê dilê min

Sa ki wê bê gonê bavêji dafê
Penîr danî le wer zaxê dilê min

Wexaşi velliyam hûr û pişûr bûm
Navek ma je Aladaxê dilê min

Eger wextek dewêjin çûrik e va
Dilek rabi le soraxê dilê min

Gula şevder

Gula şevder bûye pirmûç xewer jê nagire baran
Şikil zer kiriye sêva sor çi bêreng in denê naran
Nefes lênaxine şelpêk tijê ser me tenê daran
Je colanê bivir telm bû ber û bejna sipîdaran

Qenarî qar kir, qumrî rabû we ser welatan çû
Nata bejna çinaran hatibû, nata şelpekê pan çû
Sa qunçan cîgerî kir omrekî, cîger tijî jan çû
Je wer mişkan pişik yan bû, xwe havête penê daran

Fetîrêne Kurmancî le ser wan pan dew û mesk e
We sifrêke tijî êşq û omîd wû, nan û dew û mesk e
Nata berfê dewime eydî le wer hewûyan, dew û mesk e
Kulincû hate havêtin wesatê dawiya paran

Tiyê xwîna hev in wer birê, hen kîş û îmanî
Muselman! ka Muselmanî! Muselman ka Muselmanî
Şemerûtan disa danîn, le ser taca Suleymanî
Je bîr wû kefter û firrîn, bela hata serê saran

Je cilê her çi şeftandin, elanê dil newû axir
Hezaran car nîş xwar û dîsa fikrê hevalî kir
Nizanim va çi tûfan wû ku natî lê hilanî bir
Gulêne swîr û hêşîn û werefş û şal û şîlwaran

Kanê şerm û heyê kêyvaniya, werefş gogerçîn
Şemalê çarqeda bûkan, serê gulyê raş e pir çîn
Kuda çûn genimê neqawirê û tijî bildirçîn
Dilê bêçin çiyan sar wû, je oraqê je yawaran

Le dinyê her çî ye her kî ye, we derdê xwe giriftar in
Tikî êzing tikî gwînî, je ar wûnê xwe bêzar in
Tutûn ra nawe je tendûrekê, ocax bêar in
Bêhnê nan û pelawê nê, je ser sirfêne cînaran

Sa min ra dilxweşî va wû ku gotî he re dil mêşîn
We ser cah û celala te, we heqa vî roya pîşîn
Je şansê xwe detirsim, ku je şûnê hêstirek hêşîn
Bibarî arekê qorxûn, le xermanê me bêçaran (http://zanin.ir/gula-sevder.html)

Artîn Ferxunde

1970 yılında Çinaran'a bağlı Qêsewadê Radkanê'de doğdu. İlkokulu köyünde tamamlayan şair, ortaöğrenim için Meşhed'e gitti, ancak lisenin son senesinde okulu bıraktı. Müzik çalışmaları olan ve dutar da çalan şair, Horasan Kürtlerinin düzenlediği pek çok şiir geçesine katılmaktadır. Söz ve müziği kendisine ait 150 kadar bestesi ile yayıma hazır 3-4 kitabı bulunmaktadır. 6-7 ay kadar Horasan Merkez Radyosunda spikerlik yapan Ferxunde, halk masalları da derlemiş, çocuk şiirleri ve 2000 kadar serxiştî yazmıştır.

Kew

Şîrîn û xweş diqaqînî Kewê je dil tê dengê te
Çi nizm e, çi delal e, saz û hengê te
Je her der tê, je ser kanî, je rûbar û çiya û zaw û nal û
Nav şax û balê şîrîn merxê muqedes jî, tê dengê te,
Dengê sar ê nêyrengê te
Çawa tu dil dikî herdem, biwi xemlîn du lêvên te
Je xwînî dilber û kil du çavên te
Je rojê reş e hevalan û bira û yar û xwengê te
Çawa je dil tê dengê te?
Bi ber guçkê te ra daye, çi berpîl û xelat û rant Merganê
Çi daye te nêçîrvanê, lêlê janê, lêlê janê, lêlê canê
Dela la dûrketi je bûka baranê
Lelo janê, lêlo canê
Dixewtî sa kê ra çavgirti lêlo hey bê vijdanê
Je makê xwe le nav qêfes bûyî zanim
Je boy çîne emrek tu we dû rîgan û kevran ra çûyî zanim
Kûr û ker, lal bûyî zanim,
Le nav hîlînê reşqertalê hûv tu tar bûyî zanim
Zanim zanim, çi hatiye serê te zanim
E jî mîna te heyran im,
E jî wekî te jê sûrdîroka çar rû bel perîşan im
Rêwiya le keser kul kuçberî û dîl û talan û bêbextiyê mêvan im
Lêlê janê, lêlo jano, lêlê canê, de, lala dûrketi je bûka baranê
Dixewtî sa kê ra çavgirtî lelo hey bê vijdanê
Şîrîn û xweş diqaqînî, çawa je dil tê dengê te
Xapînûk dengê sar û reş nêyrengê te
Dixwînî xweş "kakir kakir"
Ka bêje tu le vê şetrencê kaşê kefta r û kavir
Kîjan baydaye û kê bir
Lêlo xweşqeyreta carê bijangê xwe j e ser hevdu hilîn
Û bifkire îro le ber stranê te
Ser le yanek, laş le yanek dil ketine g ovendê
Elêlo malxirab bes ke, mexwîn stranê pir nifir
Çi asan hatî xapandin
Ya rabe je wê xew kambaxiyê
Ya jî bigir bimir, bigir bimir, bimir bim ir

Stranek

Dilteng im sa çiyan û sa kaniyan, sa merxan
Diltengê bêrîvanan û barebarê berxan
Dil teng e sa bîstinê kulam û stranekê
Teng e sa dengê we sûzê bilîrê şivanekê
Ta bilûrîne je dil da çîroka dildanekê
Dilteng im, dilteng im, dilteng im

Dil teng e sa lorelora şîrînê dayîka min
Sa dengê bavê min ku degot kanê lawika min
Sa dengê germ ê dapîrê û hêlaneka min
Diltengê kenê xizîn im ku ma le nav bînê
Dengê gursegursê meşkê û tevna Şîrînê
Kevirê "Hevde malê" û ermanê keçkê bînê
Dilteng im, dilteng im, dilteng im

Diltengê rûrastî û dilxweşiyê je bîr çûn
Çîroka bapîrê le nav şevê ne hîverûn
Xelkê ku je halê cînarê xwe wi xeber wûn
Diltengê Mekkê ku le nav ûwê cînaran bûn
Haciyên je rastî ku yarê dil we daran bûn
Merhemê dilê kulê je dunyê bêparan bûn
Dilteng im, dilteng im, dilteng im

Elî Reẓa Sepahî Layîn (Kawa Zêdî)

Horasan Kürtlerinin tanınmış aydın, gazeteci ve şairi olan ve Kawa Zêdî adını da kullanan Elî Reza Sepahî Layîn, 1971'de Layîn'e bağlı Sendîfal köyünde doğdu. 1995 yılında Meşhed Üniversitesi'nde Fransız Filolojisi bölümünden mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisansını tamamladı ve uzun yıllar Fransızca öğretmenliği yaptı. Farsçada 15 kitap yayımlayan yazarın yayıma hazır 10 Kürtçe kitabının yayınına ise izin verilmemektedir. Şiirleri daha çok www.sandifal.blogfa.com ve www.sepahi49.blogfa.com gibi internet sitelerinde yayın-

lanmaktadır. Pek çok kitabı PDF halindedir. 1994'te Horasan Radyosunda "Helbest û Gotin" (Şiir ve Söz) programı yapan ilk isimdir. Horasan Kürtçesi, müziği ve öyküleri hakkında çalışan yazar, birkaç yıl önce Kürtçe çalışmaları nedeniyle üniversiteden atılmıştır. Aynı nedenle hapis de yatmış olan Sepahî, Horasan Kürt edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. Horasan Kurmancîsi gibi standart Kurmancîyle yazdığı şiirleri de bulunmaktadır. Ayrıca çocuk şiirleri de Horasan'da yaygın biçimde bilinmektedir.

Yapıtları:

Tawanbar (Şiir; şiirlerinin basılmamış bir seçkisidir), *Tarîxî Kurd der Cuxrafyayê Xorâsân* (Yazar tarafından bastırılmış, basım yeri ve yılı olmayan bir kitaptır).

Bawer

em hatinî ji riya dûr
sa mal bûnî bê hedûr
manî li hember duşmen
mîna çiyan ser li jûr

werin hevalên min î jîrok
werin, ji we ra bêjim çîrok
werin cînarê min î vîrok
wext e ku wereq lêkeve dîrok

yek hebû, yek tinebû
ji bilî xwedê, qeyr ez kurdan, qeyr ez derdan, kes tinebû

ro firrî bû, şev tarî bû
baranekî reş barî bû...
azman li ser me gurmijî
birûskê daye daran û keryê pêz û zeratên me

arek vêket û xermanên me bûne rijî... bûne rijî... bûne rijî...
ermanên me bûne rijî...

war û arên me bûn talan
berê nika 5 sêd salan,
ya pir salan, ya kêm salan;
bar kir malan...
qeter deve ketne rêzê
bavê dada destên jin û lîw û qîzê

dayka welêt dîsa dizzîn je hemîzê... je hemîzê...

şev tarî bû
je azmîn da barana kevran
barîbû
rê tîji dûman û tûfan... tiji tîkan.
hêstir barand rûyê hîvê û
çavên çikan!

me bar kir je kurdistanê
em hatinî xorassanê
ta rojhelata îranê...

bêje bira
çav û çira
dîsa bêje...
em sa çi ra
hatinî vira!?

le kolanan, xiyabanan, li her yanan... li meydanan... derevinî
sa pariyêk nan... je nav kelan, je nav bînan... mîna dînan!

nika ez im bê heş û hoş
li nav şehran bûm destfiroş...
nika ezim sîgarfiroş... benîştfiroş... kuhnefiroş... mêwefiroş!

jê va keriyê xwe nadoşim...
çespên birînan defroşim!..
hêf ku birînên sîngî min
bîderman in
kenîn sa min ra erman in...

hema welêt ez nafroşim
hema mirovan nafroşim
çun ku kurd im lawê mêran,
mîna têran, mîna şêran...

ez, omrek e dore gerd im
dil we jan im, dil we derd im
lê, kes negot; ez namerd im
ez azad im, ez ferhad im
dixwazim hêsîran berdim!

ez nobedarê mezran im...
ez resm û rêca şer zanim...
hêf ku le çavên xelkî xwe
pir erzan im... pir erzan im!

nasnama min, li destên min
nav û ziman; dilxwestên min
hêf ku dunya-alem bûne
serdestên min...

zimanê min tu pir rind î
mîna merxan serbilind î
pir azîz î, pir şîrîn î, pir xemgîn î
hema îro, bizan azîz
heger dunya jî bimmire
tu dimînî

zimanê min, tu canê min
tu ala min, tu serwer î

ez nahêlim ku tu herî
tu senger î, tu çeper î
tu heval î, tu yawer î
tu bawer î

Ez im kurd

Tawanbarê berxwedanê
li hemberî lihiyên jiyanê
û li hemberî ba û birûskan
helbestek im bê nav û bê nîşan
nivîsandî li ser keviran
li binî newalan û serî çiyan
bayê xwest min bimale
baranê xwest min binpê bike
berfê xwest min veşîre
lê, erdê xwest ez bimînim
û bi salan e ku mame
wek kulîkekî li ser zinaran
wek kûvîyekî li nav meraran
û wek kurdekî di binî waran de
bi destên vala
û bi dilekî hestyar û birîndar...

Ez im kurd

Tawanbarê hebûnekî bê merz
û jiyanekî bê rêz
tawanbarê bê çima hebûnê
û bê çima jiyanê!
çima li gundan bê yar im?
çima li bajaran bê kar im?
çima ji xwe bêzar im?
çima li welatan koçber im?
û çima bi salan e li zîndanan

hêsîr û derbider im?

Ez im kurd

Tawanbarê nizanîn û nikarîna xwe
tawanbarê omrek tirsînê
omrek nepirsînê
omrek nexwestinê û nebihîstinê û nedîtinê...
li her welatî yê bêziman
li her bajarî yê bizarawe
li her dibistanî yê bêzanist...
ne tirkî baş dizanim
ne erebî û ne farisî
lê
sitranên xwe bi erebî dibêjim
helbestên xwe bi tirkî dinivîsînim
û nivîsarên xwe bi farisî
û kes nizane ez kî me!..
neçar im bi tirkî binvîsim
lê ne bi başiya tirkan
bes, tirkan mi hez nakin
û kurdan mi fêm nakin
lowma, ne têm xwendin
ne têm bihîstin
ne têm dîtin
li cem tirkan û farisan û ereban
yê herî nezan
li cem kurdan yê bê ziman!

Ez im kurd

Tawanbarê revîna ji xwe
kurdên cînar
ji kurdîya min hez dikin
lê ji zimanê xwe fedî!
min ji dest dane

guhdarên xwe
muşterîyên helbest ên xwe
beşdarên gotûbêj ên xwe
bîrawerên bîranîn nên xwe...
çima ku cînaran
bihîstine ji dîwaran
sedema şûn de mayîna wan
zimanê wan e. ..
sedema bê dîr avîyê
sedema bê nav ûn avîyê
sedema bê z anistîyê û
sedema bê warîtîyê...
û sedema bê çimatîyê!

Ez im kurd

Tawanbarê bê xwedîtîyê
tawanbarê bê xwedêtîyê
tawanbarê bê olitîyê
bê peyxembertîyê
û bê bawermenditîyê
bê pêşeroj...
bê parêzer...
bê mifa...
bê maf!
bê ziman
bê pere
bê mal
û bê heval!
lê, nizanim çima...

Ez im kurd

Tawanbarekî bê sûc!
li berxwedanan yek im
li êrişan yek im

li parastinan yek im
lê, li wergirtina heqdestan?!
axavtinê nizanim û nizanim çima...
li ziman û ferhenga xwe dilgerm nînim
û nizanim çima...
ez bê rojname û tilivîzon im
û nizanim çima...
lê, gava dipirsim çima?
tê gotin:
va pirsa dijmenane
va pirsa neyarane...
lê, nizanim ku dijmen kî ye
û dost kî?
dijmenatî çi ye
û pirsa dijmenan bi çi rengî ye?

Ez im kurd

Tawanbarê evîndarîyê;
gor hemû erk û zagonan
wekhevî baş û hêja ye
lê, ez
dema ji evînê dibêjim tawanbar im
dema wekhevîyê dixwazim tawanbar im
dema pêşketinê hêvî dikim tawanbar im
dema heqdestê bavê xwe dixwazim...
dema navê xwe dixwazim...
dema hejmara însanên xwe dixwazim...
dema mafê xwendin û nivîsînê bi zimanê xwe dixwazim...
dema şevbirka helbest û mûzîkê dixwazim
û dema weşana helbestan û kitêban dixwazim
zû li hemberî min radiwestin û dibêjin
tu şoreşger î
tu dijmenê welatan î
tu dejî asayişa netewan î
û parçekera yekitîya axan î...

lê, nêgotin ku
çima helbestên min nabin kitab
kitabên min nên weşandin
weşandîyên min nên xwendin
û xwendîyên min nên bihîstin?
va helbesta -wek mînak-

ji kûrahîya dilek xwîn derdikeve
va helbesta ku bi xwe
tim di bin metirsiyan da
goştê xwe xwarîye û xwe veşartîye
di sîbera bêdengîyê de maye
û hemû janên xwe bi nîvê ra hiştîye...
erê va helbesta wek mînak
bê deng dimîne
di nava defterê de
di binî sandiqekê de
xwe vedeşîre di paşila şivanekî de
di nav tûrê hejarekî di newalekî de
di binî çalekî de
di tarîka odeya malekî da
û nê belav kirin
belkî zindî bimîne û
li rojekî ji dîroka pêşerojê de
ji zîndana zindîgorîyan de ser helîne...

Ez im kurd

Tawanbarê sadetî û azadetîya xwe
tawanbarê bêbextîya dîrokê
tawanbarê xwastekên biçûk
tawanbarê hêvîyên xwezayî yên destpêkî
tawanbarê gotin ji pêwîstîyên seretahî
tawanbarê fikirîn bi dengekî bilind
evîndarî bi dengekî bilind
fîtik bi dengekî bilind

sitran bi dengekî bilind
axavtin bi dengekî bilind
û jiyan bi dengekî bilind...
û nizanim ku
dinya qada şeran û cengan e
ne şûna evînan û dengan!

Ez im kurd

Tawanbar im
û yekim kes im ku
tawanbarîya xwe bang dike
û dibêje ku:
gor bawera min
însan bû veşartina xwe nîne
veşartin bû derewan e û derewînan
ez însan im
wek hemû însanan
bi reşan re reş im
bi sipîyan re sipî
bi çermsoran re sor
bi zarokan re zarok
bi mezinan re mezin
bi tirkan re tirk
bi ereban re ereb
bi farisan ra faris
lê, bi xwe re bê xwe!
ez wek hemûyan im
û kes wek min nîne
bi her zimanî biaxivim baş e
lê axavtin bi zimanê min nexwaş e
matmayî me ku
ez wek hemû gelan im

û ti gel wek min nîne
û serxwebûna min bixeter e!

ez wek tûtîyan im
ku dema wek hemûyan e
zîndanî ye
dema wek xwe ye
azad e!
keça min pirsî:
bavocan, çima keça xaltîka min
li kolanên Meşhedê
bi farisî diaxive bi deng
û bi kurdî diaxive bê deng?
min bersiv da:
keça min, sûca wê nîne
van demên dawî
axavtina parêzerên sinoran û pilingên çiyan
di nav bajarên mezin de qedexe ye
bajarên mezin tenê
rêza tiştên biçûk digirin
mixabin xaltiya te
ew tiştji keça xwe re negotîye
ku ew çêlê pilingan e
û loma nizane ku
piling ji dengên bilind natirsin
piling ji zimanê xwe fedî nakin!

Ez im kurd

Tawanbarê hezkirin ji nizanînê
min navê Zîlanê li keça xwe kir
lê xaltîya wê dibêje navê Zehra baştir e
dipirsim: wateya Zehra çi ye?
xaltî bêdeng dimîne
çima ku nizane wateya zehra gul e
û zîlan û zehra bi yek wate ne
lê, ew
dema ku nizane wateya navan
zêdetir hez dike ji wan

ew kurd e
em kurd in
em nizanînê zêdetir hez dikin
nezan, neyaran zêdetir hez dikin
û neyar jî nezanan! (Layîn 2013-2015:2-13)

Navî te

Te nas nakerin delala min
Mîna qerîwekê rê venda kirî
Mîna çîkekê hûr le asmanekê dûr
Mîna berxekê bîxwadî le cengelekê tarî
Mîna qeranekê zîv, je zînetî jinekê bizdîya
Mîna şemalekê bênefes le dilê zawekê kûr
Mîna xwe
Mîna xwe...

Te nas nekirin delala min
De kûçê da terî, le hemberê gîştan
Mîna şelpêkê hêşk, le bin lingê şemalê
Hûr, hûr, mîna pexalê
"Hêstirê te xwîn le nav in
Nemûda te birê çav in
Duşmenê te dê û bav in"

Te nas nakerin delala min
Tu çi şêrîn î, we etr û bîn î, gula baqîn î
Lê delalê
Navzirava, şikilpana, çen wexalê!
Zanim
Xwînê min le te dekelê
Eger we sîngî mi da temarek hebê
Navî te le zimanî min degirê
Eger we des mi da dutarek hebê
Nênir le me ketîye gaweşe

Kilîtek le zimanê me
Serî te selamet
Halê me xweş e

Te nas nakerin delala min
Navî te pirr giran e
Navî te sa zimanî me giran e
Navî te nê gotin
Navî te we tu zimanê da ca nabe
Navî te tal e gaweşe
Navî te reş e?!
Dunya delîzê umrek e:
Çavê xwe girtîye
Te xwe veşartîye!
Navî te sa me ra gir e
Navî te sa me ra pirr e
Navî te sext e
Tîkanekê twîj e!
Rêyekê dûr û dirîj e
Çaxê ki bê gotin
Ta axirê gerê bê gotin
"Le ser pirê, le ser pirê
Deşewitê mîna çirê
Wê ra terem ta axirê"

Te nas nakerin delala min
Rinda min î navzirav
Navî te nabê dirav
Navî te nabê nan û av
Navî te selah ninê
Şûn sa wê ra tunînê
Navî te barê giran e
Elo sergêrîn lê ketîya!
Elo malxeraw a
Mala ki we ser kela me da nahatî
Te rêya xwe sape dekir le derê dûr

Mala ki tu çaxî danaketî le vî mala
"Je asmanan da daketî
We dest yara namerd ketî
Bilind fîrî, pest daketî"

Te nas nakerin delala min!
Mîna qerîwekê rê venda kirî
We kûçê da terî
Le hemberê çavan
Le hemberê navan
Navî te we min şêrîn
Navî te we min tal
Navî te xeterî
Navî te veşartî
Le nav xelkê, le nav mal!
Navî te le ser zimanî min e
Navî te le zimanî min e
Navî te zimanê min e
Navî te zimanê min e
Ema
Te nas nakerin delala min
Xwe nas nakerin delala min! (http://zanin.ir/navi-te.html)

Îsmaîl Hosêynpûr

1971 yılında Şîrvan-Tekmeran'ın Serdarabad köyünde dünyaya geldi. Meşhed'de Fars Edebiyatı bölümünü bitiren Hosêynpûr, aynı alanda doktora çalışmasını tamamladı (Ekim 2015). İlk Kürtçe şiirini 1991'de yayınladı. 25 yıldır gazetecilik yapan şair, Şîrvan halkı tarafından şehrin belediyesine iki kez meclis üyesi olarak seçildi.

Yapıtları:

Asman bê merz e (Şairin yazdığı sêxiştîlerden oluşan kitap, Cihanî Yayınları tarafından 3000 adet basılmıştır), *Biparzin Hêstrên Min* (Şiir, ?), *Diyar û Dutar* (?).

Sa Kurdan û erdhejîna Wanê û bajarok û gundên pê ve girêdayî

Welat hîn jî navî te sa min ra kulî rewş e
Sa ûcaqî dilî min bîrî te kuli tewş e

Permûç golê dilî min dîsa tu îlpû dekî
Xizanê dest qermî tu destî wan kû dekî

Hîn mîrewanî welat natê rûyêne berê
Hîn ew destê germî tu ramîsim ez wî gerê

Rademîsim ez welat kevûkête qanatan
Wan dewryê sûyre golê je bi dexwe şepatan

Tu merxê we bejn û bal welat kê tu qir kirî
Laçînê sîngî welêt kê le vir pê bir kirî

Welatê min fek veke hîn sa te yaxe ve me
Bij ez bîgane ninim xizanê singî te me

Kê qertalê qanat reş le vir we hîlîn kirin
Kê ûcaqê germi mal welat can bê tîn kirin

Kê şerqê çiryan dîsa je ûrti malan dizî
Kê hilkê te hêjand nav le wî bowi rêzî

Xermanê hedûrî te nizanim kê we ba kir
Kê arê ûmidî dil we hêstiran xeva kir

Le bin xwelyê xanyê te welat ma xizantyê min
Kenê rûyêne berê maye dengê dîyê min

Çavin çavê we hêstir meytin meytê le herdê
Pîşê dilkevir qewsê nizanim nam kê berdê?

Darê tîr le ser ketê hîn pişt were li xûz e
Avi sarê kanîyan hîn çav le rûya kûz e

Kanîcan destek tine tu bowi dest sa kûzê
Çavê te hîn we zelal in tu bişo je wî tuzê

Fek we xwîn welatê min tewnê te hîn le dar in
Kûzê dilê xwe bayday je tîyan dil we ar in

Birînê te bûne çal bîsû li venda dewi
Bîrqi hêstirê daykan we nermi ji ra dewi

Bihîcîn hilkî xwe daykê dîsa balam tê
Zanim tu dil we daq î dîsanê rewş û tam tê

Dîsa kûz je kanyê te tiji avê sar dewin
Dîsanê desti zavan tiji siv û nar dewin

Rûyêk tê dîsa xizan xanîk xanîk bilîzin
Bikevne hul û qersê le jûr jî çîk bilîzin

Herdê welat hêwirî nika bê qar û têro
Mekişe qelfê wêlit sa carê tu jî mêro (http://heraywelat.blog-fa.com/post-19.aspx)

Tu Natî

Şevi sar in we dûman in tu natî
Gewrî we boqz dêl we jan in tu natî

Behar hat û qezel barîn tu natî
Le qalîyê teva bû çîn tu natî

Dayîk rûyan delûrînin tu natî
Sa te ra rê avreşîn in tu natî

Çêra şewtî çi dil şewtîn tu natî
Çi qe salan tu we xewn dîn tu natî

Yûsof hatin rû le Kenan tu natî
Bowîn çavêne Yeqûban tu natî

We pê mani le çaxûnan tu natî
Me golyê ermanan hûnan tu natî

Min go têy telve vi bara tu natî
Bişewtîn dil we vi wara tu natî

Zavê narê xwe navîtin tu natî
Daykan sa te hêstir rîtin tu natî

Le jûr dorne bûne zirwe tu natî
Zemîn bê te sam e têrwe tu natî

Xewû xewn û xîyal hatin tu natî
Hevalê me heval hatên tu natî

Le asmine bûka barê tu natî
Mida vaye bêwî carê tu natî

Je bîrî me çûye firîn tu natî
Me barê pişti çi kirîn tu natî

Westyani je şînî herdê tu natî
Bexşî degrî de her perdê tu nanî

Bexşî go neqlê Kelmîşî tu natî
Je kolyan sa me dilbişî tu natî

Xêrnaq xwîn e bilîr lal e tu natî
Her ro bê te le me sal e tu natî

Çîya je derdi te xûzûn tu natî
Çavêne kanyan we tozûı tu natî

Xowînê ÊWEZ le çi germ e tu natî
Rêyê mêran te da wer me tu natî

Çîyê we bejnê bi tofan tu natî
We işqi te çiqe can dan tu natî (http://heraywelat.blogfa.com/post-17.aspx)

Sadiq Ferhadî

1971'de Şîrvan yakınlarındaki Rexizman köyünde doğdu. Annesi Qereman, babası ise Tarixçî aşiretine mensuptur. Şîrvan'da iç hastalıkları doktorudur. Bir süre hem Farsça hem de Türkçe şiirler yazan Ferhadî, son dönemde sadece Kürtçe şiirler yazmaktadır. Aynı şekilde Horasan Kürtlerinin kültürü ve dili hakkında çalışmalar yapmaktadır. Şîrvan'daki edebî ve kültürel platformlara üyedir. İngilizceden Farsçaya pek çok tıp kitabı ve makale çevirmiştir.

Wi Her Carê Dibêm...

1
Wi her carê dibêm "Ellamezarê"[1]
Terim digrîm hezar carê, ne carê

Muxamek na, kulamek na, herayek
Herayek ji birînek na, hezarê

[1] Ellamezar, Türkmenlerin Baçiwanlû aşiretine saldırıp pek çok kişiyi öldürmeleri ve 60 kadını kaçırmalarını anlatır. 1930'lu yıllarda gerçekleşen saldırı ünlü "Gulnar" "lo"su gibi pek çok ezgi ve şiirde anılır.

Girî heft pişt li gewrî mi mayê
Meger va pîlê min têne çi karê

Terim serhûçikê hişk wû lê hêstir
Şevek tavêjime ava simarê

Dutarek mi heye ji bav û bapîr
Hilîn bexşî ji şûna dênê parê

Kirasek lêke ji kone birînan
Şevek bavêj ustî rûzigarê

Birînan ki li xelkê can hilanî
Tu jî dest bavêje yaxê dutarê

Heray û hêstiê xwe tevlihev ke
Ji hengê ku wi pencan nê şumarê

Demek wi sazê nakoki ji min ma
Lêxin, lêxin, lêxin "Ellamezarê"

2
Neşewtim ez eger manendê tavek
Neşewtînî li şev, îşev tu bavek
Nizanim kî diwîne hêstirê me
Şeva tarî ki çav nawînin çavek

3
Herim xwena xwe da baxek biwînim
Ji xûşê zer, sî û sê bûce bînim
Beref kem tizbiyêk sa stixarê
Ki xwîna wan vexwem ya birijînim.

4
Şev îşev tarî ye, sar e, xeva ye
Şevê çûye, hema çavê mi pa ye

Ez şkestim xwe da, bê deng û bangî
Ne îşev, her şevê halê mi va ye

5
Şemalê serkêşi sari berêvar
Xewer anî ji bêdadê şevê sar
Xerîw dengek dibîzim ji derek dûr
Ne mal maye, ne ûcax û ne jî ar

6
Çima hatî, çima dîsa te ha kir?
Çima va kone xermana li ba kir
Çima te dîn kirim, berdame çolê
Çi karû va te wi xermanê xwa kir

7
Ji ser berfa zivistanek si sali
Şemalek tê û pişta min dimali
Dil û destê mi rajan hatin ema
Elaw tune li ûcaxê tu mali

9
Xerîw û dest wi ber da, dil bişûn da
Berê min rû li dil, dil li çiyê ha
Digerim, ban dikem, digirîm, nizanim
Xicawê min li paş kîjan çiyê ma

10
Dutar û bexşî û govendê va mest
Ser û çavê te mest û mest dil û dest
Demek mest wûm, nizanim çere bû ki
Je save te ketim, pişta mi şîkest

11
Tu Kobanî, mezara heft birê min
Tu navê bav û bapîr û girê min

Dibarim ser te da helbest û hêstir
Bigir pê hûçikê xwa hêstirê min

12
Mi çav avêtine ava simarê
Wi dil jî hawek e nare tu karê
Dilê min sari sari sari sar e
Xeva bû sîngê min pêrarêparê

Yehya Elewîferd

1973 yılında Bocnûrd'a bağlı Baxçî köyünde doğdu. Yaklaşık 25 yıldır çocuk ve gençlik şiirleri yazıyor. Arapça, Farsça, İngilizce ve Kürtçe yazan şair, İran'da 10'dan fazla ödül kazanmıştır. Bunlardan sonuncusu, *Weznên Hêjayî* adlı kitabının İran'da, çocuk şiirleri dalında "yılın kitabı" seçilmesidir. Halen Kum şehrinde Emû Elewî adını taşıyan yayınevinde çok sayıda Kürtçe çocuk kitabı yayınlamaya devam etmektedir. Kitapları Irak, İngiltere, Tacikistan ve Türkiye'de de basılmıştır.

Yapıtları:

Bajarê Mîrîyan (Çocuk şiirleri), *Şelpe û Şev* (Gençlik şiirleri, 2012, Kum), *Weznên Hêjayî* (Çocuk şiirleri, Kum), *Nûtiya Xweşik* (Çocuk öyküleri, Kum).

Lawê Kurmancan

Dinya tijî tutûn e
Dinya tijî dûlax e
Li jûri te çîyan e
Li jîri te qebax e
Veger vere bira min
Rûne li ser karî xwe
Wana derxin li xwe ke

Kiras û şîlvarî xwe
Wa çi tîpe lixistî
Lilo veke çavê xwe
Te lawi Kurmancan î
Xirab neke bavê xwe
Te teze darî cayla
Bavî te kevne dar e
Bapîrê te kanî ye
Dapîra te simar e
Çima ewan ji bîr bûn
Nas nakî dapîra xwe?
Çima li ber nagirî
Riçûya bapîra xwe? (http://zanin.ir/lawe-kurmancan.html)

Demsala firrînê

Natî sêvek hişîn im
Li ermanca soran im
Natî çîle çûçikek
Firrîna xwe nizanim

Natî dilî bilbilek
Ez dixwazim bixwînim
Natî gulan vedibim
Gul pidikek namînim

Li demsala firrînê
Li demsala vebûnê
Ez ji xwe pirr ditirsim
Ji mayîn û xewçûnê (http://zanin.ir/demsala-firrine.html)

Mihemed Zîrek

1974'te Şîrvan'a bağlı Rustayê Xeta köyünde doğdu. Şerikan / Qurdanlû aşireti mensubudur. İlkokulu köyde, ortaöğre-

nimini Şîrvan'da tamamlayan şair, yüksek öğrenimini Meşhed'deki Danişgâh-ı Fîrdewsî'de, Spor Bölümünde tamamladı. 20 yıldır öğretmenlik yapan Zîrek'in 1700 kelimelik bir Kürtçe sözlük derlemesi bulunmakla birlikte henüz yayınlanmamıştır. Bu çalışmasında daha çok eski ve kaybolmakta olan sözcükler üzerinde çalışan şair, Bocnûrd'da yaşamaktadır. Aşağıdaki şiiri şairin bir defterinden aldık.

Kurmanc we zimanê xwe

1.
Kurmanc we zimanê xwe nas e
Bê wî durrê mîna ayemî xas e

We wî hîvî dilî me das e
Bê wî xanî dilî me qenas e

Rûy mi le wî bend e şîrîn e qend e
Mişterî pesend e dilî me jê re kend e

We çend meyejê çend e berende ye berende
Hîvîsînê wî nivîsînê wî pird hesend e

Zimanê me we xwe fal e, 'eslê hal e
Te zenal e we bejn û bal e pir zelal e

We xwe per û bal e çiryê îşiqê mal e
Gulbûtê we bîn le tûlê sal e

Kê gotiye bîxeyî ye me we zorê dîye
Nîşanek je Xeyî ye mîna wê kes neîye

Kurmanc jê ra revî ye mayînê wî we Xeyî ye
Le her dere dilî me pê wî ye sa wê ra tî ye

Zimanê mi we welat e sa mi ‘entîk xelat e
Je ser ta pa extelat e we tame şoklat newat e

Mîna avê zelal û pak e Kurmanc jê re helak e
We milk û xak e perçeme wî we qurûr rake

Çîkî dilî şevê le meş xeş dekê hewê
Îşixê wî têye xewê we siwê exînim jê ra mîna kewê

Sa vî çav le asîmin terim le revê
Je wî ‘esil kûtî mewê serefraz î le çiyê le wî

Zîrekcan ew we her kes ra cûr e bîzevr û zûr e
Je qusan dûr e pes nûr ‘elennûr e

2.
Xeyê xestim je te we çav û dest im
Je bînî te gulê temîşe mest im

Ferî dilî xwe sa te lêxistim
Lokê meste dilî xwe sa te êxistim

Were Kurmancê işqê xwe we camê te mest im
Dîsa çûştoçispan sa te ra holêst im

Yarêcan je te we hest û nîst im
Qeywane we te ra şaûm lîst im

Rindê mi bi qeyrê te le bombest im
Le dergay te kardurist û karbest im

Feqe sewa te rûenêm holdest im
Çiryê dilî xwe we nûrî te vêxistim

Sa te evvel û axir le lîst im
Je te we nav û deng û pûst im

Te le jûr û ez pest im
Sa te dest we gulê sîr û kesk im

Je işqê te rindê mest im
Je nîzik ninim le dûrdest im

Teşî mêyay xe we gîyanê te ristim
Je gulê naziktir je te tiş nebîstim

Le karan sa te we dest im qet nawestim
We kullan ziman best im feqe we te ra dûst im

Zîrekcan go we te ra rast û dirust im
We te ra dûst im nisbet we te we xe nîzik je pûst im

Hesen Roşan

Hesen Roşan, 1976'da Bocnûrd'a bağlı Qizilqan köyünde doğdu. Başlangıçta Farsça yazan bir şair olarak ünlendi. Ancak süreç içinde Kürtçeye döndü ve Kürtçe şiirler yazmaya başladı. (Massîh 2011:310).

Yapıtları:

Çîksay (Şiir, 2011, Meşhed). Basılı üç kitabı daha olduğunu biliyoruz, ancak adlarını bulamadık).

Qerîwî

We min ra bêj, te sa çi ser hilanî?
Çi bû, ki te malik le ser xwa danî?

Çi bû, ki te rê newire ser bîna xwa?
Kê tu hewayî kirî je hîlîna xwa?

Çi bû, ki te sêpîyê xwa hilanî?
Çi bû, ki te malik le ser xwa danî?

Xîlikê bavê te ku da revandin?
Bask û pîlê te le ku işkênandin?

Tûrepiştê le ku je pişte te ket?
Şivê çûkê le ku je dest te verket?

Qereperan tu ro le ku kişandin?
We çi maney tu hakana xapandin?

Le fekê kî zawê xirlî te danî?
Bi qêrê canê xwa te çi hilanî?

Çi bû, ki tu je vî birra firandin?
Çinê çinê canê te pirtivandin?

Mîna kewê ki ketîye dest laçînê
Hewayî bûyî le her çol û serzemînê

Yaratûyê vî çolê bî dê bav î
Sergizdan î, gedayê çilkek av î

Tu hatî û pişte çîyan wetal bû
Uwe bîrefş û tijê qirşûqal bû

Merxê hêşin hişk bûn, bûne kesêwû
Bûne keweg, bûne bîllek qerantû

Tu hatî û ûcaq jî bî tutûn ma
Burûş le wer ûcaqê bernexûn ma

Tu hatî û sêpî we dû te şewitîn
Şime we ganêne mîyan da bû xwîn

Marremarrê berxan çîya hilanî
Maran we kundîyan da çîle danî

Samanxane bû şûnê şeverûtan
Kelpese kişîyane kulwekulûtan

Jûjî û kwîsî û tewa û dele
Merrixîne le şûnê hespê mele

Rîcê dîfalan tijê kunemişk bûn
We dû te da qûncê dîvdalan hişk bûn

Maynê hefsar bizdand, da werfekê zîw
Hilperrikî, hestê firrî je wer kîw

Qanciqbaqî ma û dûxhefsar û zîn
Qaşîye û zengûyekê tijê xwîn

Tekeltû û derlig û qaş û liwan
Çinê çinê vereşîyan, bizdîyan

Mange je birrê ket, gullik je wer çû
Dande le nav mij û dûmanê yux bû

Tendûr we nav hev da perçift, xeraw bû
Kulwe rijîya le bin lingan, bela bû

Pindûk bû meltê kenan û qirnîyan
Kundî ma û zimme zimmê ispîyan

Dulûpê can le hûlikan hilanî
Kuteg şemitî, ser le herdê danî

Kûşegê niqew kirê ketine nav êr
Bazû ma le ermanê kûtek havîr

Hevîrtirş le nav sifrê tirş û tal bû
Tûrwe je nanê pencekêş wetal bû

Kumacan le ser sîlê kufik avît
Hevîrxûnê we dû te da hêstir rît

Beristir le nav xallê arîyê çû
Çavê ûcêq umrek e maye we dû

Xîlik we dû te da bûye qerantû
Tûrepiştê bêllê ninê ku da çû

Tevin le herdê man, pûzgur je kêr man
Kirkît işkest we sîngek tijê erman

Kêrî ketine nav êr, darpişt wenda bûn
Sing û çûkil şewitîn, le bê bela bûn

Hevrîngê fekê xwa da nav hev, raket
Dirîş û şûjin û bivir je kêr ket

Gêlzik we kalanê da jengar avît
Dîveg we nav hav pişirî, hêstir rît

Bin ternawan bû şûnê kefçemaran
Tendûrxane bû rêpayê dewaran

Pirxaw û xerzî pişirin, xeraw bûn
Refşê welatê giştê helleda bûn

Meşke avê kunkunîşk bû, wetal bû
Kanî tijê gûbeq û pirçûqal bû

Makarçînan, kanî wexemirandin
Hêkê kewan, we pêqan pelçiqandin

Kanî hişk bû nata pezê je şîrmay
Je refşê ket nata kewê hîsîrmay

Çîya kêmkêm, gurrê û reşûbeş bû
Nata bûkê gulêbirrî, bîrefş bû

Mazî û merx û dûlanek, qir kirin
Gînî û zil, giştê cillebirr kirin

Tu hatî û zimang bîxadê mane
Delav hişk bûn, le herdê daçîyane

Berfindîl jî decizzirê, degîrî
Tîkandeve sevz bûn le urtê bîrî

Dange le ermanê hevûrîyan e
Le ermanê gîskan û nîrîyan e

Qewax, hela we dû te çav le rê ye
Je hellizan hela bîna te têye

Berroj, hela sewa te yaxeçak e
Bawer nakî, zimang sa te helak e

Nata mîyê ki girtine je berxê
Sa te qeliştîye dilê qewaxê

Je sûsik û je helliz û qîyaban
Je keleman bigir ta kûçebaqan

Kullê hela we dû te da degîrin
Piçî piçî je derda te da deşewtin

We dû te da kakir kakirê kewan e
We dû te da çîya tijê dûman e

We dû te da sîngê kêmer hezaz kir
Kirkawê xwa je birrê delengaz kir

We dû te da sîngê kemer û kunemişk
Baqêne qerjilî û qermûç û hişk

Welat bû hîlîyek jengar avîtê
Bû mûrîyek bizdîya, dene rîtê

Welat bû, devêk je uwê verketê
Bû serdarek je ser qilyalê ketê

Bû yîtîmek bî dê bav û bî bira
Bû ûcaqek sar û reş û bî çira

Welat ma û çavêne tijê hêstir
Qurpêne qelp û yanêne tijê birr

Welat nata serçêkê bîqanat ma
Welat ma û welat ma û welat ma! (Roşan 2011:26-40)

Kerîm Kurmanc

1976 yılında Qoçan'da doğdu. Gazetecilik bölümü mezunudur. Pek çok Kürt şairi hakkında yazılar yazmıştır. Yazdığı iki tiyatro oyununa devlet tarafından el konmuştur. "Silav, xatirxwestin bimîne wexteke din" adlı şiiri ise yasaklanmıştır. "Nameya Kurdekî bo Xwedê" adlı şiiriyle Berlin Şiir Festivali'nde birincilik kazanmıştır.

Evîn

Sancoyên evînê
Wekî xolekên mayî hetanî berbangekî tazî

Li bajarekî nenas
Û
Dûratiya kenê dilberek rûniştî bi min ra
li xeyala demsalekî payîzî
Ku
Hêdî hêdî xatira xwe ji kolanên min dixwest
Di nav hişyarî û janekî muqedes da
Ez radikşandim.
Nişkêve hizra kalbûnê ez dihebandim
Destê min nediçûye tu pênûsekê
Bo bîrewerî nivîsînê
Yan bo wesyetnama min a rojhilatî
Lê ji aliyê din ve
Ku destê sibê di nav xeyalên min da digeriya
peyv ji min sil dibûn
ku rabe! kolanên bajarê evîndaran
bûye pêşbirkêya cîhanî ya çiyageran
ku radibûm
Û
Navê evîna min
pê holma zimanê zoha
li ser pencereya cemedgirtî
têkelî baqistanekî befrî dibû
qarqarokê temen dirêj
bibû vergerê liv û tevgera
sanco û hişyariya nûjen
li van diyalogên
Ji vê demê şûnda
Dihatine vergerandin
têgihêştim
hejî kirin
dûmahîn zanetiye
herçend hegera hertimî ya bexteweriyê min nîne
ku
li nav bazara berhemên qedexekirî derbas dibûm
li her piyasekirinekê

ji dirêjiya kolanan
ji berhemên aşiqaneye ketî ber qedexetiya belavbûnê
ji bêdengiya dîwarên li ser gul hişin bûyî
ji bêbaweriya sîberê darhinarê bi azadîxwaziya tavê
ji şevbihurkên darbiya hişk û civîkên ku meşqa mûzîkek kor dikirin
diwestiyam
û
tenê min hejî wê çilka baranê dikir
ku wateya keskesorê bo zimanê axê
hema kurt û kurmancî
digêrand
û
hişyar dibûm ku
wext e berxekê ji dayîkek bigrim û bibem zozanan
dirus li wexta ku
li derê hewşa me
keçikek temen ji min mezintir
kûzek li piştê dima ku min ramûse
Erê
ew aşiqê zaroktiya min bû
her çend salên sal in
qanserê ew biriye
û
dengê ramûsanên wê
li vê şeperzetiya xurtaniya min
hêsa dike
sanco û hişyariya min ên îro
ku
her demsalek tê û dest ji xeyalên min
bernade
erê eva ye mêrata evînê li nav eşîreta min
Loma ez hejî kujerê xewnên xwe dikim
Ku tê
û
Min rênimûnî dike

ez
Li ser masa şaristaniyetê rûnim û
Ji istêrên ku
Bo wan dem û gavên pîroz digrîn binvîsim
Sed mixabin ku evîn çiqas zûka bi direngiyê dikeve
Erê
Erê
Evîn
Zûka bi direngiyê dikeve.

Evîna min û ya we

Evîna min her wek ya we ye
Bi birûskekî nişkêvayî
dikeve nav demsalan
Dibuşkuve û gul dide.
Dirust li dem û gavên ku
ez
Qirare
fêrî erûz û qafiyeyên helbestvaniyê bim
navê min
têxe nav rûpela edebî ya govaran
û
têxe ser zarê pêşkêşkarên fistîvalên çandî
Erê
evîna min jî her wek evîna we ye
Serdem û bi serdem
Bajêr bi bajêr
Kolan bi kolan
Wek du destgîranên temenbiçûk
Em bi hevra
Digerin û diyalog û monologên evîndarî
bona îspata hejîkirinê
dubare dikin
Evîna min jî her wek ya we ye
Bi min ra piyase dike

li parkên evîndaran
Bi min ra tê sînemaya bajêr
bona dîtina fîlmekî postmodêrin
û
Pê diyaloga nivîskarekî çep
Min ji tenahiya rû wekî diflitîne.
paşê
Êvar bi êvar
Li rojhilata zanîngeha hunerên ciwan
Hêviyên xwe em dihejmirin
Bona ku
zanetiya hevdu biceribînin
Wekî ku
"Tomas Ostêrmayêr"
Sikansekî nû ji Hemlitekê afirand.
Hêdî hêdî
Evîna me ne wek hev dibe
Li "Kutahî Şîva" zozanekî havînî
Ji porên xwe
Werisekê divehûnin
Seriyê wêris di destê Xwedê
Û
Diyar û nediyarên dilê xwe
li nameyek dişînin jor
Wê çaxê ku ewr
bi hurmeta "Şev hemêza" me
Dibe xîvet û
Pêşeroj jî bo me çeple lêdide
Erê
Evîna me
Ji viya şûnda
cuda ji hevdu ye
Ji ber ku hîn hûn û evîna xwe
Yan digerin û dilgerm in li nav pirtûkxaneyên bajêr
Yan li nav baxistanên hinaran
Yan jî mêvanê kunsêrtekî balkêş in

Û
Yan, ...
Lê evîna min
Yan li Helebçê dişewite bi gaza xerdelê
Û
Pê "Xweîn nivîsa xwe"
Bane mirinê dike.
Yan laçika sor li sêr e
Dibe qurbaniyê baca şahekî bê şeref
û
Ji Qûçanê difroşin weliyekî Soviyeta berê
Pê tliyên xinekirî ku pîşiya dilşewitînê bigre
Yan dibe pêşmerge û girîla
Û
Pê rengê sorgulên çiyan
lêvên xwe dixemilîne
Û
Xwe bo hicleya mirinê pêşkêş dike
Yan dibe Mêrxan
Û
Li Kobanê
li guvenda DAIŞiyan xwe diteqîne
yan li meşekî heqxwaziya Ewrûpa
destê wê bi kelemçeyekî sor têne girêdan
Yan li zîndana Enqerê
Ji ber işkenceya iliktirîkê dil diteqe û jê dimîne çilkek xwîn
Yan li zîndana...
Yan dibe Leyla Qasim
Yan dibe Leyla Zana
Yan dibe penahxwaz
û
li bajarekî we helbestvanan
Ferayên "Şevbihurkên aşiqane" li restûranekê dişû
Yan li ber mozexaneyekê
Pêlavên roşenbîran bi rengê sor siboq dike
Yan li Şengalê dibe parêzvana Melekê Tavûs

Yan li kempekî Mexmûrê
Dersa qanûnên Zerdeşt dide
Li halê ku ez dimînim û rengê paqije sor
Û
Çend helbestên nîve evîndarî û nîve dîrokî
Bi bêhna xweliya
"baranlêketiya helbestvaniyê"
Îdî qiyas dikim
Evîna xwe û we di nav
helbestên Dilyos û Şêrko
Dizanim evîna me ne wek hev e
Evîna we bi belge ye
Û
Ya min wenda û xeyalî ye
Wekî dîroka min
Û
Ez nabînim
Wek ku Mecnûnê Leyla nedît
Wek ku Ferhadê Şîrîn nedît
Wek ku Memê Zîn nedît
Wek ku Siyamendê Xec nedît û
Wek ku Remioya we Jolît nedît
Erê ez û we evîndar in
Lê
Evîna me paşê ne wek hev e

Ebbas Isma'îlî

1977'de Dergez'e bağlı Derbendî köyünde doğdu. Coğrafya bölümü mezunudur. Jeomorfoloji yüksek lisansı yapmıştır.

Yapıtları:

Nivîsîn û Xwendina Kurdiya Kurmancî (Bu gramer kitabının yazarlarından biridir, 2015, Kum).

Dêvên Xwînrêj

Dêvên nepak, pirr xwînrêj in
Mirovkoj in û xwînmêj in

Bejnê wan ti, kes nabîne
Dengê wan kes, nabihîse

Li şevên reş, xwe veşartin
Pirr reşitî, bi rê xistin

Bi tarîtî, rizgar dikin
Ji siya xwe, jî ditirsin

Nav mêjiyê, reş rûniştin
Ji nepakî, hey dibêjin

Dibînin bi, çavên nepak
Dibêjin bi, dengên nepak

Bi guhên şaş, dibihîsin
Bi destên çewt, dinivîsin

Dibêjin na, dêv tinînin
Ku qey xelkê, bixapînin

Parek xelkê, ne mirov in
Kes pey nabe, ku qet dêv in

Eger ne qet, sitem nakin
Xweşî li me, nexweş nakin

Daratî kes, jê nastînin
Mala ti kes, naşewtînin

An ti dilê, naxapînin
An ti xwînê, narêjînin

Ji ber rindî, bedî nadin
Dihêlin xelk, li hev bikin

Xelkê bindest, neçar nakin
Wan ji rastî, bêpar nakin

Lê ev karên, qet dêvan in
Ji mirovtî, ew hez nakin

Ger neçar im, Xwedê sipas
Ger nedar im, dîsa sipas (http://zanin.ir/deven-xwinrej.html)

Sadiq Adîne

1978'de Qoçan'da doğdu. Fars Dili ve Edebiyatı bölümü mezunudur.

Goştê ji hestîyan kirin

1
Goştê ji hestîyan kirin
Parê me westîyan kirin
Post inî, hestî nî heval
Birrekê westî nî heval
Têr nawê çavê dunyê, na
Birçî ye û xor e bira
Aş e va dunya sa me ra
Parê me şandine vira
Neqlê me xwîn û şûşe ye
Genima xûşe xûşe ye
Parê me ardê kufikîn
Kul û birînêne zimîn
Parê me rehm û rûz ye
Yê hinek ardê boz e û

Herkî ku sifre tijî ye
Çi zane derdê me çi ye
Bavê minê wexêr dego
Dilxwaşî parê me newû
Dunya derewîn e, dego
Mest e û hem dîn e, ego
Mêr ege mêr e, xef deke
Derdê dunê beref deke
Nayje çere bû û çima
Kevr e, giran û bêxica
Kevrê binê êş û xef
Çav têr e û derwîş û xef
Vanê ku dunya par kirin
Hey dilê me şîyar kirin
Je darê dunyê û hewûn
Bostekê je qemîs dewûn
Ba daynine elaw dîsa
Ser dilê we destê xwe
Royekê bazxast dewine
Ewna jî lingxas dewine
Dunya le kes namîne, na
Min hay lê kir, rast e bira
Min hay lê kir, rast e bira

2

Nata bergan ku rakir, bernexûn kir
Şemalê dîsa qusan şûn we şûn kir
Zivistan hat û asman qunderêj kir
Şevê diltengîyan sa me dirêj e
Şemal û berf û gîrîn û qerîwî
Xem û sermareş û xwîn û qerîwî
Le nav berfan çi bêhasil degerim
Le reda vê lingê bêdil degerim
Le vî kûça sîya derdan bilind e
Xicawa dengê namerdan bilind e
Guran ser danî le tirsandina me

Kemîn danîne sa xapandina me
Ka şerê vendabû rê le biharê
Ya ku bûnî je bîran le şumarê
Nizane kal û pîr bûnî, nizanê
Le vî heda je bîr bûnî, nizanê
Xwaşî çend wext e ku qar e je malan
Biharê peyda kin, weynin hevalan
Nata bergan ku rakir bernexûn kir
Şemalê dîsa qusan şûn we şûn kir

3
Na dayîk û ne damarrî, ne hemdil ma ne hemxanî
Guçek janê mi Şengal e, guçek janê mi Kobanî

Le her ka çûye rê dûman, le her ka defkirim ar e
Nefestengî mi Serdeşt û Helebçe, hêstirê sar e

Le wer xwîn dane hemxanî, le wer xwîn dane xanî min
Nata xermanê wer êr im, ku şeftî kulê canê min

Ne dayîk û ne damarrî, ne hemdil ma ne hemxanî
Guçek janê mi Enfal e, guçek janê mi Usmanî

Je xwîn destê dunê sor e, hena danye destê xwe
Bire qurwangê dagerya, bire gurwangê êla me

Maêde Qadirî

1980'de Bocnûrd'da doğdu. Meşhed'deki Firdewsî Üniversitesi'nde hukuk okurken kültürel çalışmalarda bulundu. Avukatlığa başladıktan sonra Kürtçe hakkındaki çalışmaları nedeniyle bir yıl hapse atıldı. Ardından avukatlık diploması iptal edildi. 2013'te Almanya Bochum şehrinde İnsan Hakları Ödülü'ne değer görüldü.

Hîn xwînê bavkalê me

Hîn xwînê bavkalê me li erdê ye
Hîn xweşiyê daykê me, we derdê ye

Hîn ji gowendê ne her perçê welat
Dereşîni je dilê şewtî, xelat

Hîn jî xwîn û nanê me tevlîhev e
Derdê her perçê welatê wekhev e

Hîn ji goçê çavê dayê we şewat
Direşe hêstir li ser axa welat

Ey welatê min we dil xwînê merîj
Ez dewêjim çîrûkê salên dirîj

Me we fêndan îro vexemrandine
Tozê bî dengî li me reşandine

Me hîsîré nan û avê kirne lê
Navê me hilnîne û dane we bê

Nanê me we xwînê tevlîhev kirin
Me avîtin canî hev, ta xef kirin

Zanime cewrê dinê parê me ye
Ji xweşiyê dinyê va barê me ye

Kanî hêstir ta ki xef ke va dila
Ka Xwedê ta carê bigri wî mila

Her çi qêrînû me berda zawê kûr
Her çi nalînû me ber da nalê der

Şewtînê me bî elaw û agire
Kes xewer ji rewşê me l'vir nagire

Kî dizane ji dilê pemûçê me
Rêki tijî toze va rê kûçê me

Wek birînê ser ve bûye halê me
Darê şewtî bûye bejn û balê me

Omreki bî nav û deng û bî kesî
Sa çi je xewnê reşi xwe nahesî?

Ey welatê min we dil xwînê merîj
Ez dewêjim çîrûkê salên dirîj

Ez li kendê dengê xwe tevlî te kem
We kîjan hengê te dengê xwe ve kem

Li serî kîjan çiyayê rûn bikim
Şev dilî kî zaw û nalê xwîn bikim

Halê me va barê me va parê me
Malê şewtî darê şewtî warê me

Manî li vir bî xwedî u bî heval
Çavê me dihêmiri erdê wetal

Manî li wir kes nedî cewrê me dît
Kes nedî xwînê me kê mît û kê rît

Şev xewer dabû me ji wî xewnê tal
Rê vegeryani xwe tune rêheval

Deng berde we dilê xwe ha meke
Li dilê xwe tozê salan, ba meke

Birijîn nav zawê xûr û bê xwedî
Wan birînê ku tu caran kes nedî

Ey Xorasanê li te mîvan bûnî
Ji kîjan rê hatinî honda bûnî

Paşe dîrikê çûnî berve mirin
Berve bî navîyê li ser me kirin

Ka çi rêki we serî rê me vîket
Çûnî û nîşanê me li berfê lîket

Çarsed sal e ku li ser vî çiya
Kes xewer nanî ji wê dil reş diya

Çarsed îvare we dûmaninî
Li xeribî manî îro zaninî

Çarsed îvare perçêk tarî ye
Hûrik hûrik hêstirê dil barî ye

Çarsed zivistanê me ji ser xwe kir
Her biharê vir we xwînan gul vekir

Ey welatê min we dil xwînê merîj
Ez dewêjim çîrûkê salên dirîj

Hînê jî hêstir we dû te bî xew e
Hîni perçêk li vira derweder e

Sûnd we axînê ki we dû te ma
Sûnd we çavê ki pa we dû te ma

Sûnd we te ey welatê bî xwedî
Ki li dinyê tu xweşî ji xwe nedî

Çar caran sûnd we navê welat
Çar caran can û dil bo wê xelat

Çar caran pijiqandin, ba kirin
Navê Kurdistanê min honda kirin

Çar sînor avitin nav malê me
Hînga agire avitin nav canê me

Çar carê dinê jî me bî xwe
Agirê xistiye li malêne xwe

Kîja mizgînê bidim wextê gulan
Kê danî barê dinê li ser milan

Dengê min hîna dixwîne navê te
Hêstirê min maye li ser çavê te

Ey welatê min tu jî carek bibê
We serî perçê Xorasanê çi tê

Sefiye Kûhî

1980'de Şîrvan'da doğdu. Uluslararası İşletme okudu. Yayımlanmış üç Farsça şiir kitabı vardır. Son yıllarda Kürtçe şiirler de yazan Kûhî, Hana Kültür Enstitüsü sorumlusudur.

Giyan

Li ser
Gewde
Re didim
Bi vê paceyê bê ol
Ku li ola min
Bi heba rewan gerok bûyî
Û dikişîne
Hestiyên min re
Bahvoka dijî êş

Dijî jeng
Ku tu lêdidî
Bang li tilifona min
Û tuneyî
Gaşê ev çewaşiya bedew
Li jêr rûpeliya her kesî
Bi cî bimînê
Qelebaliq
Qelebaliq
Bi kel kel ku dikeve
Li hewteya vala
Biçûk dibe
Û tewang
Ji marzîka rast
Dikeve bi gewda xwediyê xwe

Axiftin ji temenek

Bi peyan çûn
Vegeriyan
Li rû xistin
Li rengên ku dibe
Bi qîrrînî
Xweşik evîndar in
Û sekn bidî
Bi te
Ku li min
Ev hemî bedewiyê dikujî.

Mistefa Xelîlî Rad (Kawa)

1982'de Aşxanê'ye bağlı Zerd köyünde doğdu. Bocnûrd Üniversitesi Mimarlık bölümünden mezun oldu. 2004 yılında Kürtçe çalışmaya başlayan şair, ilk şiiri olan "Birîna Kûne"yi 2007'de yazdı. Kürtçe çalışmaları nedeniyle birkaç kez gözal-

tına alındı, hapis yattı. Farsça şiirler de yazan ve Kawa mahlasını kullanan şair, daha çok Cafer Qulî Zengelî, Cegerxwîn, Ehmedê Xanî ve Abdulla Peşêw'i takip ettiğini belirtmektedir. Horasan Kurmancîsi gibi standart Kurmancî ile yazdığı şiirler de bulunmaktadır.

Birîna Kûne

Birîna kûne qet ji bîr nawe
Xewa xweş a me qet tebîr nawe

Ji bîr kirnî ku kî nî je kuda nî
Dutar maye ku qet hêsîr nawe

Mîna qundaxekê bêdê nî îro
Qundaxê tilfek ku bêşîr nawe

Sa pariyekê nan ser li jêr bûnî
Pilingê têr ku qet zincîr nawe

Gerê arê tenûrê jûyr kinî em
Hevîrê tirş ku qet fetîr nawe

Henek sor û henek sîs û henek kesk
Dused reng bûnî qet tefsîr nawe...

Silavek bo te Welat

Silavek bo te welat
Ji dilekî bi şewat
Ez canekê bêbuha
Ji bo te bikim xelat

Ey welatê mêrxasan
Tijî wek şehîd Mîrkan

Axa berxwedan tu yî
Ey şêrîn ey Kurdistan

Têrijê roja te xweş
Çiyayên bi xeml û refş
Derdura te girtine
Her dibên "KURDO bimeş"

Welatê gul û bilbil
Kobanê bo te simbil
Li te kom bûn gelek gur
Birînan xistin bi dil

Serhildan xort û kalan
Derxistin gur ji malan
Bi xwînê xwe nivîsîn
"KURD dimîne bi salan"

Silavek bo nîştiman
Tenê bi KURDÎ ZIMAN
Em dinvîsin, dixwînin
Her bijî ey KURDISTAN

Axa bav û bapîran
Tijî kulîlk û şilan
Em her bîriya te dikin
Li bakûra Xorasan

Azadî Can

Navê te û bîra te, sewa me bûye erman
Ta kînga li bin lêvan, ban kinî AZADÎ CAN

Ji rûkê ji dêbûnî, tenê navek bîstinî
Wi birîn û fek wi xwîn, gotinî AZADÎ CAN

Li dîrokan xwendinî, can dedî can nagirî
Ez sewa te can dedim, can bigir AZADÎ CAN

Cecoxan û Êwezxan, wi dû te ra degeryan
Wi xwînê xwe serdaran, nivîsîn AZADÎ CAN

Welat bû berxê bê dê, hîn ji sa te çav li rê
Birîndar û dil wi jan, ban deke AZADÎ CAN

Biwîn wi me çer kirin, welatê par par kirin
Bibîse dengê Kurdan, debêjin AZADÎ CAN

Li gişti vê cihana, pijiqandin me Kurdan
Kurdistan ta Xorasan, ban dekin AZADÎ CAN

Biwîn xizên dekujin, çiqe dayîk degîrîn
Biwîn li nav hêstiran, ban dekin AZADÎ CAN

Kebût gişt li qefesê, şaperên wan işkesti
Ji paş mîlê qefesan, ban dekin AZADÎ CAN

Gişti kalikêne me, tu derê nawînine
Weqes sa te girîan, ban kirin AZADÎ CAN

Gotin bihar pe te tê, bihar ji çav li rê ye
Kînga tînî biharê, bibêje AZADÎ CAN

Min ku tiştek xwe tune, ez im û nîvecanek
Wî jî dekime qurban, sewa te AZADÎ CAN

Li royek ji zivistan, Kurdekî li Xorasan
Wenda bû li nav dûman, ban dekir AZADÎ CAN... AZADÎ CAN...

Yûsif Birîmanlû

1986'da Merawe Tepe/Kalic'de doğdu.

Welat kewa têr wi dû ye

1
Welat kewa têr wi dû ye
Wi birîn û yaratû ye
Wi janan ra ogir bûye

2
Hevîrê işqa te hilhat
Li tendûrê ar û şewat
Nan ku newû, canê me pat

3
Ji vir bar kir bînedaran
Bihar maye li şûnwaran
Cida bûye yar ji yaran

4
Va çi ar wû, li ser te Ceferqulî
Xamxiştek li kûrê hakka kelî

Mil te dî, destê xwe avête dawê
Gulyê wê bû weris, tu gêştî Xwedê

Ew çirê Milwarîyê vêxistîye
Gişti çîk û hîv ji pê êxistîye

Sa kevir kuçkê çê ra te çi xwand
Çîya kir têlek herî, hilweşand

Ka kulamek biwêj, dilan saz ke
Ba ku kafer bibîzê, nemaz ke

Tavê rwîn da ji çingê Imaretê
Pa ye hîn ta xicawê qîyametê

Va ûcaxa witîn wê sa her sal
Kanî hînik bimînê, Kanîmal

Mehbûbe Se'adetmend

16 Ağustos 1987'de Şîrvan'da doğdu. İmam Humeyni Üniversitesi Felsefe bölümünden mezun oldu. 8 yıldır şiir yazıyor. Şîrvan Encumenê Endişeyê Şerîf üyesidir. Önceleri Farsça şiirler yazan Seadetmend, tümüyle Kürtçe şiire dönmüştür. 2002-2005 yılları arasında Horasan Radyosunun Kürtçe biriminde "Çocuk Masalları" bölümü spikerliği yaptı. 2016'da Aşxanê'de düzenlenen festivalde Horasan Kürtçesi Kısa Şiir dalında üçüncülük derecesini kazandı. Buraya da aldığımız şiiri nedeniyle "Keçika Kobanî" (Kobanî'nin Kızı) olarak da bilinir.

Va Bara ku Zivistan...

1
Va bara ku zivistan, zivistan tal e, tal e
Ji dû mêşezerê ra her ro gul dewê kal e

Hîlî şeyê xwe rake, dayne derê biroşê
Nîşane girt dilê min, qêza meskefiroşê

Şelpê daran şemitî, dengê mêle belaw wû
Em le ser nanê tisî, yê wan nan û pelaw wû

Qaşek sêvê qeleştî, sewa me kirine mane
Kenê sêvan we me çi, yê we bîra me nan e

Bigurmij, xwe bixapîn, le ser me we dûman ke
Je hewesan wegerîn, qeranê we tûman ke

Mîna qirikê ser dîfîl, herin je vira bê xewer
Ew dora nika ret bû, kes nagiriye le werer

Birînê vî gewrî xwe sa merxê daweşînim
Heray lilo, bêdilo, derdê kê bilivînim

Kenê cayl û cewanan, bar kir je ser lêvê wan
Hewa nika sar bûye, henî reda paryêk nan

Serşiklê te sûr bûne, mîna dedikê narê
Dilê min gursegurs e, mîna qaliya le darê

Şewatê da dilê min, te cay ku ser hilanî
Mîna kewê bêqanat le qarşiya min danî

Ez û te qeftandinî, kela bê sera peya
Îşev her çiqe henî, riya me nawê teva.

2

Xerawî bûne awat, bay da dunyê rengê xwe
Hurmet daquldandine, her kesek we hengê xwe

Destê xwe tavêjme dawê tizbî û mîrê
Çiqe we qurw û şûn î, te dil haniye gîrê

Tu cay je evel da bêj, kê Adem û Hewa dan
Sa çi dendê şevê jî bê soal û cewa man

Şêtîn xapandinî em, me îro bay dê rîşe
Ser çavê xwe tu veke, heval e, qom û xîş e

Ser dilê zimîn veke, kullê bû gilê gilî
Veqe birîn karî ye, hestî jî dewin bêlî

Le perçemê Îranê, şûna birînê xalî
Navê mêrê we qêret le bin xwaliyê nalî

Je Quranê, je nezran, lilo parê xwe hilgir
Baran bê minet barî, dîsa gewrî me şil kir

Ketî gîra zemanê, çiqe bê xet û xal î
Tu mîna sêvê şirîn, ya dendikêne tal î

Ew xiftiyê nîşane, mûrik kê venda kirin
Lê çavgirtî riya me je vî velata birin

Milet kullê hîrî wû, birçî û dest we tal e
Qamîş xumarê derdan, tu bê dîsa çi hal e

Hatin çûyna royê pir, sa birînê me derd e
Paş pişta min we tal wû, kewnê we avê berde

Je vê velata herim, nika tûrê xwe rakim
We rind û kûtiyê dunê, ta miriniyê ta kim

Bo Keçikên Kobanî (ji Xurasanê)

Kobanî tiji ji keçikên ku
Wateyek din ji jinan re
Rawe kirin
Keçikên ku
Keziyên wan li ber çavan
Bêçikên wan bê kelax
Lêv bê pirotiz
Bê ruj
Lê
Tijî şerm fedokiyê
Keçikên Kobanî kirasên binîşan
Li ber xwe nakin
Heta zindî bin
Serî bisk û guliyên xwe
Bi bayê şeh dikin
Destên wan ên nazik
Barê giran e kilaşê dikşînin
Keçkên Kobanî
Ewqes jin in ku
Her çi mêr in li dunya
Evîndarê wan in
Kobanî hînî me dike ku

Jin ne nîva mêran in
Her kesek ku bê serpûş û xavik be
Ne qehbik e
Xwe naspêre dest necamêran
Kobanî
Xanî bi xanî dikeve dest dijmenên Reştil
Keçkên Kobanî
Wek nûbûkan
Xwe despêrin xweliyê
Heta
Hêviyên Daişiyan
Di dilê wan de bimînin

Merxa Çiyan

1987 Dergez doğumlu şair, Şahrud Teknoloji Üniversitesi'nde master yapmıştır.

Evîndar

Depirsine evîn çî ye?
Ez dewêjim: Ew dil e.
Depirsin ew, Evîndar pes kî ye?
Ez dewêjim: Ew kesê ku dilgir e.
Depirsine çima evîndar bêdil e?
Ez dewêjim: Ew bêhiş e.
Depirsine ku hiş çî ye?
Ez dewêjim: Tiştê, le giştiyan tune.
Depirsine kesê bêhiş evîndar e?
Ez dewêjim: Ew bêar e.
Depirsine kesê bêar evîndar e?
Ez dewêjim: Na birê min dil we dar e.
Dîsa pirsek dil we dar çi? Evîndar e?
Ez dewêjim: Ew hejîre.

Dpirsine kesê hejîr evîndar e?
Ez dewêjim: Ew hêsîr e.
Depirsine bêje Merxo me dîn meke!
Ez dewêjim: Kesê dîn e, evîndar e. (http://zanin.ir/evindar.html)

Nida Mehmûdî

30 Haziran 1988'de Şîrvan'a bağlı Emîrabad köyünde doğdu. 13 yaşında şiir yazmaya başladı. Meşhed Üniversitesi'nde Halı-Kilim Tasarımı bölümünü bitirdi. "Ez keçika yûrdê Xorasanê me. / Ez keçika birran û berrojan im / Je êla Zaxoran. / Heray, erman, birîndara Kurdan û Kobanê me" (Ben Horasan yurdunun kızıyım / Güneş gören cephelerin kızıyım / Zaxoran aşiretindenim. / Ah ki Kürtlerin ve Kobanê'nin yaralısıyım) dizeleriyle de tanınır.

Dar û berê kelê me

1
Dar û berê kelê me, dest dane destê hev da
Mencer le te girtine, dîsa le tarîşev da

Bûye hîlî le ber te, kanê nazê serê rê
Etrê te şiriyaye le hol û qersê Xan bê

Çûçik le vê govenda, çepe raste delîzin
Derd û xemê ser dunê, îro je me parêz in

Gula sûrê nav bêxçe, we me ra çav deşkênê
Bûye çire bihar û pirpirî têne xênî

Peşmî le min pena ke, ta we hev du şa winî
Hilkişinî asimîn, le ewran venda winî

2
E'jî ku je vira terim, tu bimîn û gula sûr
Terim û venagerim, xwe bigîne kela jûr

Nata qizirguliyan, çolê tînime refşê
Berxa bêdê xerîb e, çere biwînim hefşê

Tev le şemala çiyan, je vî welata terim
Dewim derdê dilan û terim û venagerim

Çiya çiya ez terim, dewim ewrê biharê
Degurmijim, debarim le ser serê Kîsmarê

Bêred biwim, bê berante, bira dilê te ar wê
Orzelinga ser we nîk, le mejmê te teyar wê

Nanê Ellah belaw kî, berve dilê te nême
Nezra Îmam Reza kî, îro siwe li rê me

3
Elêlê dil we xwînê
Şevek min we xewê dî, xinney destê bûkê te,
We hêstiran deşone
Tav werket û xewer hat, alê te tozelan e
Kevr le ser kêvr leng nawê,
Şkest şaxey narê
Axşiqê we tav hilanî
Mûrî venda bû le bê
Elê keçka Kurmancan,
Belê te le min kevê
Loloçî sa te dax e
Ar je kelaman têye
E'jî le vira deşeftim
Nata dayka çav le rê
Je dûrî te denalim.

4
Dila rawê, kone xirlî le dar e
Dedê Nazlî hîn jî we textegar e
Sewra te çi zinar e, rawê ser pê
Kenê nazgulê ro le bihar e

5
Je mal werkev, dalan jî berve tav e
Birîna dil, kunîrê ser we av e
Nêye ristin gulê, teşiyê tu dayn
Gurîfek qij û kwîr û kulav e

6
Qirik sed sal e ku je te dewêjê
We nanê te le tendûrê depêjê
Qêza xîn hîn we derd e, dilbirîn e
Le bin merxan we naz hêstir derêjê

7
Bîçax le hêstî ket, rawê je vira
Gepa te bê su ye, ew nawê le vira
Veşêr hêstir, bira avrû bimînê
Le arê cilê xwe, mavê vî bivra

Raman Bidil Xoresanî

1988 yılında Şîrvan'a bağlı Rexizman köyünde doğdu. Fizyoloji alanında lisans ve yüksek lisans eğitimi almıştır.

Qerîbî

Qerîbî natê arek ketîe nav rûhê min
Dil ku şewtî çima narî ji serê riyê min
Min ku ne şev heye û ne ro biyje wi min
Şevê tarî sarên; dilbirîn im nê xwê min

Te û dilê tey kevr ne wê û ne wê min
Nezanim û nezanîn kê tu avêtî canê min
Qerîbê wê welatê ta heval û birên min
Hem xweng û hem diya min li ser serê min
Naxazin wî qerîbîa min; sa çi hate serê min
Dil ku dikeve dafê; dermana wê sewtîn e
Ta rûyê mehşer; dilê me ya dimîne
Heval can û haval can; kinga digin dengê min
Wa resmê rûzigarê ez nale nal im yarên min
Çavê minê kûr da dilek heye wê erman
Ez ku neçûm peya wê ew jî newat ji dû min
Ka yêk dikû sa min ra biwêje wê derdê min
Xelk û alem dizanê va dilê êşkestê yê min
Nake disa dilberî; sa çi ku ew bêdilê min
Dûre ketiye ji bay min; disa meger xweyê bigê dengê min
Disanê min xiraw kir; meger te disa ji bîr kir birê min
Xweyê bêkarê te ye; bigê deng dilê te û dilê min
Rawê ji xwê rawê destê xwe bêye destê min (http://zanin.ir/qeribi-bidil.html)

Suxra Seadetmend

1990'da Qoçan'da doğdu. 11 yaşında Farsça, 13 yaşında ise Kürtçe şiirler yazmaya başladı. Şiirleri, Horasan'daki birkaç dergide yayımlanmıştır.

Muhebeta Te Daykê

Muhebeta te daykê, sa min bûye hêlanek
Bê te dunya nehêcê, Quranî wi qeranek

Li cem dilê teyê wi êr, asiman teng û tarî
Ji ewrêne çavê te, sa min hêstir dibarî

Çavê teyê ve sa min, li şevê tarî çira
Her şev pa wûyî ta siwê, hîv jî nake vî kara

Xwelîyê bin lingê te me, şûna te ser çavê min
Li her zeman heyî tu, hem dê û hem bavê min

Ro sa te secde dike, tu bûy Xwedê kulîkan
Tu gulekê wi refş î, ezê li ba te tîkan

Porê te sa mi gewr wû, mîna berfê ser çîyan
Wi endazey porê te, sa te nesar dikim can

Kilekila dewkîyan, lorelora Kurmancî
Hîn jî li goçkê min e, elê şîlvarnarincî

Diwêjim nikam bikim li her wext û saetê
Terkê te dayîka min, heta li qîyametê

Selam Dideme Te Heval

Selam dideme te heval, guçik bide li hengê min
Ez li dunê wi tenê me, tijî heray e dengê min

Dişewitim wi daxê te, ez mame li vira dil wi jan
Pîlê mi nahemilînê barê va derdêne giran

Royek je va royê ku tê, çav li rêya me ye bihar
Destê min û te gul diden ji nav gulêne bêqerar

Hulist li hevdu bêwinî, mewê nika direng bûye
Sa gep û gotina berê, dilê mi kûtî teng bûye

Ez li vira me çav li rê, were xicawê min bibê
Bêhna hevaletî bila bipijiqê wi destê bê

Ji xwe beran rawê biken, mîna xweyê sade bimîn
Tu yî çira û çavê min, xanîyê min bixemilîn

Ebdulla Goherî (Kayan)

1993'te Meşhed'de doğdu.

Keşka Bibaxşînim

Bîngav e û zindana dil qiçik
Herdem tê je gewriya min xisbik

Sar e û hingiftim we destên xwe
Îşev tu megrî, destê bê lepik

Heylo dekim sa birînek dûr û...
Heylo dekim sa ermana lawik

Dîsa ez û dengek ku der lîxêst
Dîsa gepê xwe daweşand, mirik

Keşka bibaxşînim kenên cor cor
Îşev çere dest pê bikem çorik?

Keşka hilînim van xemê xemgîn
Dare ji xwe dûr kim, natî qirbik

Mîna ku xem firî je şê`rê min
Sa ku mi got derdê xwe yê mûrik

Herçax ku dil, dilteng û dilteng wû
Hêstir çi rind e, hûrik û hûrik

Caylo! hevalo! ax hevala min
Her şê`rekê verketye je tûrik

Va dilnivîsîna minê îşev
Min got we can û dest û we nînik

Sa ku bizanî halê Evdille
Her şev gudagir lorik û lorik (http://zanin.ir/keska-bibaxsinim.html)

Sadiq Rizayî Reşwan

1993'te Meşhed'de doğdu. Muhasebe bölümü mezunudur.

Kobanî

Kobanî warê Kurdan e
Li wir berxwedan jiyan e
Keç û xortên me ên netirs
Bi çavên dijmin ejdeha ne

Kobanî li dijî kûviyan
Li dijî nemêr û rûviyan
Serketî be û serbilind
Rûreşî ji bo Erduqan

Kobanî bibêj ku em kî ne
Bibêj ku em Kurdistanî ne
Lêxin qir ke cilleya kûviyan
Lêxin ku dilê Kurdan birîn e

Kobanî ey sembola cihan î
Sembola serhildan û berxwedan î
Em ji Xorasan bi bîra te ne
Bajarê me, bajarê hemî kurdan î (http://zanin.ir/kobani.html)

Ebdulhusêyn Mecd Topan

Herema Işq

Wi navê xwadê

Şewitîm bûme arî axir je işqê yarê
Dilê min meşkên heval, qedem dayîn ser min carê

Min beden kire xwalî, xwaliyê dikeme camek
Ta cur'êk şeraw jê ez bideme nigarê

Yarê pê her birîyêkê aşiqek ser birîye
Pê her bijangekê jî dilek kişandîye darê

Ew kemendê birîyê te herema işqê min e
Were ji zirîyê çavan pakem gerd û quwarê

Tûrepiştî xiyalan davîme ser pîlê xwa
Ta le deryê çavê te ez sefer keme carê

Lêvêne te du xurme ez aşiqek wi roji
Mustehebe we xurman ez vekeme fitarê

Porê xwa şêwe meke ser şikilî mîna tavê
Ta rojîyê xwa neşkênim wi gumanî êvarê

Ey Muselman bifikirin musteheqê fitrê me
Zekatê min hilgirin je herdu lêvê yarê

Zulfê reşê rindê min sa derdan ra şefa ye
Du mûye xwa bide min sewa perdê dutarê

Wextî mû didî dest bê heval dilê min dewî
Pes mû perîşan meke çavan meke xumarê

Çenê te sewa min ra camek tijî şeraw e
Mîna avê heyat e avê fekî nigarê

Şikilê te gulistanek her du lêvê te gul in
Çavê min sewa te ra mîna ewrê beharê

Li vî dinya xeyre dil sewa min tişt nemaye
Dil jî xelate çavan were ji min meqarê

Wi urtê dilî xwa da te wêdişîrim dilwer
Ta te nezerîn neke çavê şori ruzgarê

Mîna Şehrîyar cayltî min daye ser nazê te
Wi caylan ra naz ke nika ji min meqarê

Mecdê Topî sewa te şewitî bûye arî
Ema kefenê wî hîn dû deye le mezarê (http://zanin.ir/here-ma-isq.html)

Elî Elîrizayî

Dutarê min

Bêkes û birîndar im pirr halekê giran e
Bê te ez malxirab im bêhal û bêçare me
Birîna min bêderman çend sal e kûr dinalim
Ez bûme dilişkestî bê te ez stûxar im

Dutarê min bilorîn te ez kirme mest û dîn
Lêxin sa dilê xemgîn xeman ji ser dil hilîn
Arê canê min bû xwîn ez aşiqek dilbirîn
Şewat e nav dilê min ji cîgerê min tê xwîn

Dutar ez sa te dîn im wi tiliyan dilorînim
Tu newî ez namînim bê te nikawm bixwînim
Tilî zirav dinalî rind zanî ji wî halî
Ez bilbil tu jî gul î biharê wexemilî

Kes negirt xewerê min xerîw mam dutarê min
Tu yarê dilê min î dermanê kullê min î
Dengê te li min xweş tê tu ji darê bihîşt î
Tu şêrîn î delal î tu sa min ra heval î

Dutarê min yarê min evîn û birîna min
Bibarîn wekî ewran kull û derd bûn parê min
Dutarê min yarê min hevalê delalê min
Bişwitîn tu canê min hem rind bike kullê min (http://zanin.ir/dutare-min.html)

Hesen Hafêzpûr

Emîrê leşkerê Xwadê

Êy saqiyê têflan ku te, je tiyan can da
Dilê gştî Muselmanan, sa te ra jan da
Dest û piyê te tijê xwîn, ezîza Xwadê yî
Le qulixê îmam Husêyn, zanim zinde yî
Emîrê leşkerê Xwadê, êy Ebûfazêl
Tu îşêqê çavê me yî, êy Ebûfazêl
Navê te le sedrê Êslam, maye payende
Le'net le ecdadê Yezîd, bûye şermende
Emîrê leşkerê Xwadê, êy Ebûfazêl
Tu îşêqê çavê me yî, êy Ebûfazêl
Em sa te henî can feda, mêrê erzende
Le cem Xwadê tu zinde yî, hîvê tabende
Avê Ferat sa gewriyê te, hişk û şermende
Emîrê leşkerê Xwadê, êy Ebûfazêl
Tu îşêqê çavê me yî, êy Ebûfazêl
Zehra le şûnê daikê te, bû Omulbenîn
Ebês we destek ceng dekir, caylî nazenîn
Zeyneb xica deke, dewî ya Ebûfazêl
Tu sewa birînê dilê Şî'e dewa yî,
Şî'ê Husêyn êbnê Elî le Nêyneva yî
Le heşemê Kerwuwelê, we xwe seqa yî
Hacetrewa yî sa me ra, ya Ebûfazêl
Emîrê leşkerê Xwadê, êy Ebûfazêl
Tu îşêqê çavê me yî, êy Ebûfazêl (http://zanin.ir/emire-leskere-xwade.html)

Hesen Hemîdî Xebûşanî

Dayik

xelko hurmet le diyan, hurmet le firişitan e
ferşê bin lingê diyan, balê melayikan e
tarîfkirin je diyan, ti çax nawi efsane
va diyana can didin, sa fêrzend ra canan e
kesî ku qedrê zani, can sa diyan qurwan e
dê sa fêrzend e şem' û, ferzend jî ra perwane
le dora şem' bigerin, ew av deye qêywane
we hurmet û ihtiram, ziyaret kin mestane
minminîkwar bigerin, le dorê 'aşiqane
je bîr mekin hûn diyan, hûn lor kirine şevane

gava ku ez xizan bûm, şevûro ez lor kirim
ta ku xêca le min ket, je giriyê dûr kirim
wê je şîrê canî xwa, mêjandim û têr kirim
le ser lingê xwa danîm, kirime xewê lor kirim
hejandim û mêjandim, je zik bêniyaz kirim
ramîsanek je min girt, hînganê ez naz kirim
şev û ro we min ra lîst, we xwa ra hembaz kirim
wê hevalê bêkelek, we xwa ra heval kirim (http://zanin.ir/dayik.html)

Hucetullah Hesenzade

Mal ava

Mal ava êy lawê Zehra
Husêyn can Ebelfezlê vefadar im
Sa te ra le Kerbelê elemdar im
Le vira kulê bûne hevalê Şeytan
Le vira kulê bûne duşmenê Quran

Mal ava êy lawê Zehra
Husêyn can Ebelfezlê vefadar im
Dilteng im bûme ez zar û perîşan

Mal ava êy Husêyn mola
Mal ava mola Husêyn can
Mal ava êy lawê bavê min
Mal ava êy Husêyn birayê min
Fedayê te va dest û pîlê Ebas
Xelatek bû sa Zehra mîna elmas
Mal ava êy lawê Zehra (http://zanin.ir/mal-ava.html)

Keremê Husêyniyan

Ebelfezl

Je xêyretê Ebelfezl
Hezar Ellah û ekber
Iftixarê alemê
Lawê hezretê Heyder
Le du alem tunîne
Natî Ebas dilaver
Selamê Perwerdigar
Le Ebasê elemdar

Je xêyretê Ebelfezl
Hezar Ellah û ekber
Rû le Feratê terre
Duşmen deke tar û mar
Natî Ebas dilaver
Hîn nediye rozigar

Je xêyretê Ebelfezl
Hezar Ellah û ekber
Ferat je wî xicîl e

Ta qiyamet şermisar
Vesfê Ebas nê gotin
We tu vesf û zimanê
Je şucaetê tu biwîn
Biwîn şêrê Yezdan e
Canê şirîn feda kir
Wî le riyê Quranê
Heray je zulmê zalim

Je xêyretê Ebelfezl
Hezar Ellah û ekber
Canê dil aram nawe
Şev û ro ger binale
Muteher got sa Ebas
Şev û ro yê denalim
Canê naqabil çi ye
Sa wî bikem nisare
Cin û melek û beşer
De wî dekin iftixar

Je xêyretê Ebelfezl
Hezar Ellah û ekber
Ehlê herem cigertî
Je şewatê deşewtîn
Husêyn got ya Ebelfezl
Herre meşkek av werîn
Ro le nehrê Ferat çû
Elemdarê dilawer
Şayed meşkek av bîne
Sa têflêne tîcîger
Elemdarê Kerwelê
Le Nêynevê bû seqa
Seqa we xwa cîgertî
Le wî deştê we bela
Ro le duşmen hemle bir
Şemşîrê natî Zulfeqar
Le asimîn deçerxî

Je xêyretê Ebelfezl
Hezar Ellah û ekber
Duşmen je tirsê Ebas
Vir da wî da dereviya
Duşmen maye sergerdan
Je heybetê aqacan (http://zanin.ir/ebelfezl.html)

M. Metlebî (Heloxan)

Lêxin heval

Pêşkêş li Elîriza Islamî bi dengê bêtewşê dutarê wî

Lêxin heval ta bi dengê xweş ê dutar bigirîm
Bi newayê dutarê te mîna ewrê bihar bigirîm

Lêxin heval ki le vê welata bi tenê manî
Lêxin ta ji dest zilmê rojgar bigirîm

Lêxin heval ko derdek giran e derdê xerîbiyê
Lêxin ta ji bo xerîbê dilwedar bigirîm

Lêxin heval dilê min tijî dax e û derd e
Lêxin ta her roj ji sibe ta êvar bigirîm

Çi qes dengek xweş e dengê dutarê te
Lêxin ta bi wê dengê ahengdar bigirîm

Ji bo welat ku hêsîr e li dest dijmen
Hezar car lêxin ta hezar car bigirîm

Je zimanî Tîfegulê hengê Êvezxan bixwîn
Lêxin heval ta ji bo Ceco Serdar bigirîm

'Xanê Kelmîşî' û 'lê yarê' û 'Zarê megrî'
Lêxin heval ta bi hengê 'Ellahmezar' bigirîm

Lêxin heval 'kaseyê dutarê tijî wxîn ke
Lêxin ko ji bo Fîrûzeyê daxdar bigirîm

Dengê dutarê bela bike li ser gund û bajaran
Ta wekî kewek hêsîr û birîndar bigirîm

Hezar care din eger hengê lo lêxinî
Pêwîst e ku ez sed hezar car bigirîm

Lêxin heval ku qanatê min işkestine
Lêxin ta bifirim û bêqerar bigirîm (http://zanin.ir/lexin-heval.html)

Mihemed Isma'îlî (Şûriş)

Xew mest

Dixwazim bêjim ji halê xwe
Daynime vî bara je pîlê xwe

Zêmîn awat bikem wi nînikan
Kul û êşan biçînim û janê xwe

Gerçi warek bêbaran e vira
Têr av bikem wan wi hêstirê xwe

Xelkê me wi tînê tavê şa newûn
Ewrek reş hanîne ser warê xwe

Je bin dilopê revîne wer tûliyê
Cewrçî qewtandin bi gumanê xwe

Je sorxê xwe bivir desti kirin
Hilanîn daweşndine ser çîllê xwe

Bû rewşê êşan bejnê vî netewa
Kesên ku melem naken birînê xwe

Bêhewûr im sewa rizgarê
Ber wî terem, têrim ji canê xwe

Omrek nehemilandinî me vêca
Par kir ji wan ra pariyê xwe

Çi bû ku le vira va bû rewş
Her kes ku lêxist le xewê xwe

Wi heray û bangiyêne kûr jî
Le kes ra nake serê xwe

Xew mest, her roj bêzar in
Ra kenî wan wi çiriyê xwe

Ez heyran ku wan wi dest xwe
Sa kêçek ar berdane urxanê xwe

Şev reş û ronahî dûr, hevalo
Hey dax û xê kenî birînê xwe (http://zanin.ir/xew-mest.html)

Muhamedê Canelîzade

Zemînê Kerwelê

Êy zemînê Kerwelê, canê te û canê Husêyn
Em ku tenî ber we şamê tu nika mala Husêyn

Kerwela canê te û canê heftî û du tenan
Wan ku le riyê Xwadê canê xwa kirine qurwan
Hurmetê wan dagirî, ku hurmetê wan le jûr e
Ew ret bûn je gîştî dunyê hem jî baxşandine can

Êy zemînê Kerwelê, canê te û canê Husêyn
Em ku tenî ber we şamê tu nika mala Husêyn

Êy zemînê Kerwelê, je bîr nekî 'Own û Ce'fer
Le xelkê te vefa tune, ew bêdînêne kafer
Kerwela tu şahêd bûy, je karê Yezîd we xewer
Cênazêne le vî henda, ew gişti bûne bêser

Êy zemînê Kerwelê, canê te û canê Husêyn
Em ku tenî ber we şamê tu nika mala Husêyn

Kerwela ne waş e je bîr kî şehîdêne Xwadê
Tu baqek î Kerwela sewa wan gulêne Xwadê
Kerwela canê te û canê ezîzêne Xwadê
Qul bide me biwî baqek sa bulbulêne Xwadê

Êy zemînê Kerwelê, canê te û canê Husêyn
Em ku tenî ber we şamê tu nika mala Husêyn (http://zanin.ir/zemine-kerwele.html)

Muhemed Riza Elîabadî

Şikufte bû

Şikufte bû mîna gul Welîyê Perwerdîgar
Emîr'el-Mumînîn şand je dû Qember hazir bû

Mirde derxistine der qessal daye şust û şû
Nemazê meyyid Umer nesekinî çû

Kefen kirin, nemaz xwand, Heyderê walatebar
Emîr'el-Mumînîn go, ez waqif im je her kar

Va sira pûşîde we xelkê we kim ezhar
Nika mirde beref kin, bûyîne sûyê mezar

Le Qebrîstanê Beqî defin bikin pir kinar
Elqise beref kirin va sira pûşîde bû

Neh mah temam, neh rûz, je tarîxê mirde çû
Le wê neh mah, neh rûz je neslê wî lawek bû

Muteherînijad

Elemdarê Kerwelê

Elemdarê Kerwelê, darê bilindê merxê
Şev û ro le dilê me, navê Ebbas deçerxê
Ruzigarê dilê me, bê navê wî naçerxê
Tu yî babelhevaêc, ya Ebbasê elemdar

Rû le nehrê Furat çû, elemdarê dilawer
Şayed meşkek av bîni, sa tiflêne tîcîger
Meger mîna Ebulfezl, le dunyê heye meger

Je xeyretê Ebulfezl, hezar Ellah û ekber
Iftixarê alemê, lawê hezretê Heyder
Tu ermanê dilan î, ya Ebbasê dilawer

Rû le Furat hemle bir, duşmen deke tar û mar
Mîna Ebbas dilawer, hîn nediye ruzigar
Furat je wî xicîl e, ta qiyamet şermsar

Dara bilindê merxê, serçavî ya rindîyan
Le nav avê Furatê, lêv hişk bûne je tîyan
Her du baskê Ebulfezl, le Kerwelê bizdîyan

We tîrê zulmê zalim, meşka avê kunîşk bû
Dilê Ebulfezl işkest, erman je dilê wî çû
Avê meşkê rijîya, Ebbas maye dil we dû

Vesfê Ebbas nê gotin, we tu lefz û zimanê
Je şucaetê mewên, biwên şêrê Yezdanê
Canê şêrîn feda kir, sa ehd û pêymanê

We herdu baskê qelem, sa dîn kirî avirû
We xwîna pakê Ebbas, melayikan girtin vuzû
Serbilind û serferaz, rû le dergay Xwadê çû (http://zanin.ir/elemdare-kerwele.html)

Paydarî (Emîrriza)

Îmamê heştan

Îmamê heştan mala, ve destê me bigirî
Heyê her mosafirê, wî je belan dagirî
Je roniyê gonbedê wî, dilê me pirr nûr dewo
Tere ûc le heremê, je zemînê dûr dewo
Heval e sa qerîvan, aqa Îmam Reza ye
Je bîr meken birana, ew yarek ba vefa ye

Îftixarek e şêrîn, şerê me Deregez e
We av in sêlavê vî, xelkê me kişaverz e
Le her şehr u welatê, merûf e birincê wan
Xwadê bide bereket, hasila destrencê wan
Bexşekê gerê Kurmanc, Layîn şûnek e rind e
Giştî cûlgê vî awat, we çiyê serbilind e
Miletê zemetkêş, je me ra iftixar e
Se wa layînê teze, dîsa dil bêqerar e
Durust natî Firdûs e, va kelê nav Tîrgan
Hate gotin vesfê vî, le kelaman û hengan (http://zanin.ir/imame-hestan.html)

Pîrmuhemedê Îsmaîl Zadigan

Êy Elî Ekber mere

Êy Elî Ekber mere, rû le vî sefera
Dayikê xwe bêkes meke, mavî vî xetera
Ve'de daye Ekbercan, herî Suqrê bînî
Xewerekê je halê, xangê xwe hilînî
Bena nebû xewerê, mergê xwe bişînî
Du'êkê je Sekînê, dilqemîn bigînî

Cevabê namê Suqrê, binivîs Elîcan
Bê Elî Ekberê te, le vî bûye qurwan
Dîdar ma qîyametê, we dilê pirr erman
Duşmenê bêmuruvet, nedane wî eman

Binivîs xenga Suqrê, Kerwelê newînî
Mebada xewerê min, je kesek hilînî
Bê Elî Esqerê min, eger tu biwînî
Guman nakem le dunyê, tu zinde bimînî

Le dayika xwe tu bifkir, qed bûyê keman e
Her dem tê cem min dewê, Zêynebcan eman e
Ekberê min bermeden, ew ê hîn cewan e
Le dilê vî duşmena, tunîni îmane

Le Sekîne tu bifkir, dewêji Elîcan
Terkê min meke mere, canê min we qurwan
Bavê xwe bêkes meke, dayikê xwe perîşan
Gulsûmê dilxwîn meke, Zêynebê te nalan

Elemdarê bavê te, her du dest sîva ye
Teze zavê bavî te, eyşa wî eza ye
Le qetlêgê je xwînê, dest û pê hena ye
Dayika wî yê malxera, ew ki çav le rê ye (http://zanin.ir/ey-e-li-ekber-mere.html)

Xudabadê Emîrî

Ozeyr pêxember

Sa we hikayet bikim, destanekê Quranî
Royek Ozeyr pêxember, mîwecat pirr hilanî
Xurcîna mîwecatan, le ser kerê xwe danî
Mîwe bir bifiroşi, le şehr û awatanî
Guzer we ser qewran ket, je gerdişê doranî
Ew fikirî le mirdan, le cem xwe wî şek anî

Ewana ku mirine, defnûne le dilê xak
Goştê wan tîketîk e, bedenê wan cakeçak
Bedenê wan sa mar û kurman ra bûye xurak
Kefenê wan bû rizî, meytê wan jî wehşetnak
Hestiyên wan pijiqî, le nav mere û xaşak
Çere wan zînde deke, Xudawendê subhanî

Darek le ser qewranû, Ozeyr çûyê sîyê dar
Ew le vî we xew ra çû, je gerdişê ruzigar
Kerê wî ku seqetû, mîwecat man mandigar
Can je Ozeyr kişîya, we hukmê Perwerdigar
Le bin darê Ozeyr mir, çû je dunyayê fanî

Sed salan ku jî retû, ew je xewê hilpirrî
Dî kerê wî tinîni, maye mîwe û tirî
Ev hêyran û sergizdan, we dorê xwe defkirî
Erz kir êy Xudawenda, tê we hurmet û girî
Xaliqê kulê cîhan, bexşendey mîhrevanî

Je Xudawend nida hat, sa bedbextê bêçare
Çend saetan raketî, tu le sîyê vî dara
Ozeyr got êy Xudaya, hêyran im le vî bara
Dexwazim ku biwînim, çi sirr e le vî kara
Tu we xwe mîhrewan î, razê dilan dezanî

Pêxamek sa Ozeyr hat, je alî Xudawenda
Xudawendê muteal, pêxam daye vî benda
Sed salan e ku mirî, je çavan bûyî wenda
Zînde bûynî kerê xwe, tu biwîn le vî henda
Qudretê Perwerdigar, tu biwîn we çavanî

Kerê Ozeyr zînde kir Xwudawendê sobhanî
Ozeyr jî kê pîr bû wû, je nîyan bûyê cewane
Ev sîyarû le kerê, rû le mal bû rewane
Dî kê şihr ferq kirîye, kuli bûne wêyrane
Wî mala xwe peyda kir, çun jî hewû nîşanî

Derê hewlîyê kê kuta, got Ozeyr le mal e
Derê hewlîyê, wekir, jinek kûr û bê hal e
Got Ozeyr wenda bûyê, ew nêzîkê sed sal e
Ozeyr got ez we xwe me, jinik bûyê xweşhal e
Got ez kenîzê te me, hem kûr û natewanî

Got eger tu rast deyî, were bike siwawe
Le heqê min dua ke, çim dewê mustecaw e
Çavê min te bûynê, wa dilê min bêtaw e
Je dûrî yê royê te, dilê min bû kewabe
Weqes sa te gîrîyam, kûr bûme je çavanî

Ozeyr bane kenîz kir, destê xwe da ser çavan
Xudawendê bexşende, ev xalêqê mîhrewan
Wî girtê şefa dayê, kûrê şelê natewan
Ev kenîzê pîrejin, je niyan bûyê cewan
Kulê xelkên vî şehrê, bûne mat û hêyranî (http://zanin.ir/ozeyr-pexember.html)

SONUÇ

Horasan, tarihin eski dönemlerinden beri Kürtlerin yaşadıkları bir bölge olagelmiştir. Sebeos'un aktarımıyla MS 6. yüzyıl kayıtlarında bu bölgede "Korduat" adıyla karşılaşmak, tarihî derinliği gözler önüne serer. Yine bu yüzyıldan başlayarak Kürdistan'dan bölgeye yapılan göçertmeler ile Alevî-Şiî-Sünnî Kürtlerin gönüllü ya da zorunlu göçleri açısından bakıldığında, bölgenin Kürt tarihi içindeki önemi açığa çıkar. Göçen ya da göçertilen toplulukların gidiş ve dönüşleri ile bu süreçte geçirdikleri değişimler ise, Kürt aşiret mitolojisinde sıkça anılan Horasan'ın hiç de efsane olmadığını gösterir.

Horasan Kürtlerinin tarihi ve gerçekliğiyle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Geniş ölçüde yararlandığımız bu çalışmaları daha önce pek sözü edilmemiş çalışmalarla birlikte kullanmanın yanı sıra alan araştırması da yaparak olgunun tarih ve edebiyat boyutlarını ortaya çıkarmaya çalıştık. Aynı şekilde bu konuyla ilgili resmî falsifikasyonu deşifre etmeye giriştik. Bu noktada geniş bir çerçeve sunduğumuzu ileri sürebiliriz.

Horasan'ın kozmopolitik özelliğini unutmadan belirtmek gerekir ki Horasan ile Kürt ana kıtası arasında uzun yüzyıllar boyunca sürekli bir ilişki söz konusudur. 16. yüzyılda başlayan büyük göçten önce de bölgede Kürt varlığı ve iktidarlarıyla karşılaşılmaktadır. Ancak büyük göçün orada yerleşik olanları da içine alacak bir toplumsallık yarattığı gözlemlenmektedir. Çeşitli anlaşma ve çatışmalar sonucu geri dönenlerin bir kısmının göç ettikleri bölgelere ulaştıkları ya da farklı bölgelere yerleştikleri söylenebilir. Dönemin kaotik dünyası içindeki bu başdöndürücü hareketliliği tümüyle tespit etmek mümkün değildir. Ancak bütün bu hareketliliğin izdüşümü, aşiret mitolojisi ile sözlü tarih anlatılarında gerçekliğe uygunluğu tartışmalı şekilde yaşamaktadır.

Bu çalışmada Horasan'ın tarihsel süreç içinde değişen coğrafyası üzerinde durduk. Buradaki "Horasan uzun süre bir bütün olarak Doğu'nun kendisiydi" belirlemesi ışığında bakıldığında, bugünkü Horasan'a doğru daralan çerçeve daha iyi görülecektir. Elbette aşiret mitolojisinde modern insanın harita bilgisi yoktur. Bu yüzden mitoloji ile gerçeklik arasında bir örtüşme bulmak güçtür. Ancak bu, hiçbir örtüşme olmadığı anlamına gelmez. Çalışmamızda ihtiyatlı bir gözlükle hiçbir "bilgi" türünü dışarıda tutmamaya özen gösterdik. Ortaya çıkan resim, resmî tarihin anlattığından çok farklı bir öykü anlatmaktadır. Bu çerçevede Kürtlerin uzun yüzyıllardır Horasan'da mevcut oldukları ortaya çıkmaktadır. Kürt Alevîler ise, Horasan ve İran'a saldıran Sünnî Özbek ve Türkmenlere karşı bölgeye yerleştirilmiş ve söz konusu bölgeleri üç yüzyılı bulan süreç boyunca korumuş ve savunmuşlardır.

Bu çalışma ile Horasan Kürtlerinin sözlü ve yazılı edebiyatını bir araya getirmiş olduk. Bu edebiyatın temel duygusunun "gurbet" olduğu söylenebilir. Orada geçen onca yüzyıl, yıl, ay, hafta, gün ve ana rağmen bu toplumun yüzü hâlâ ana kıtaya dönüktür. Bunun edebî ifadesi, yalnızlık ve umut gibi karşıt duygularla işlemektedir.

Ana kıtadaki Kürt edebiyatında kaybolmuş ya da gurbette temellük edilmiş formlar, dilsel olgular, bizi dil ve edebiyat tarihi açısından son derece özel bir durumla yüzyüze getirir. Orada diğer lehçeleri kendine çeken ve standartlaşan Kurmancî, köklerinden çıkıp özelleşen bir edebiyatı yaratır. İbnî Xerîb'ten bugüne kadarki 400 yıllık süreç, bütün asimilasyon uygulamalarına karşın canlı ve köklerine bağlı bir edebiyatın da adıdır. Bütün bu edebî ürünlerdeki sentaks, hava, dil, sözcük seçimi ve kavramlaştırma, baskın ya da komşu dillerin etkisinden bağımsız gibidir. Bunun bir nedeni, modern edebiyatın eksikliğidir diyebiliriz. Çünkü modern edebiyat, başka dillerin deneyimini de paylaşır. Ancak söz konusu toplum gibi söz konusu edebiyat da dünyaya kapatılmış-

tır. Yeni Horasan şiiri, bu noktada baskın Farsça diline değil, ana kıtada standartlaşmış Kürtçeye, özellikle de Kurmancîye yaklaşmaktadır. Bunun sadece dilsel bir deneyim paylaşımı değil, politik bir eğilimi de içerdiğini belirtmek gerekir. Bu aşamada anadile yönelme ve anadilde yazmanın, politik gönderimleri de olan bir pratik olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihten hissesiz bırakılan Kürt toplumunun macerası, bu yeni çığır ile artık farklı görülmek durumundadır. Ana kıtanın çok dışında ve çok uzağında gerçekleşen ve devam eden olaylar, yeni bir kültürel, entelektüel ve edebî atmosfer yaratmalıdır. Efsaneyi gerçekle yüzleştiren bu çalışma, en büyük Kürt diasporasının resmini ortaya çıkarmıştır. Bu resmin parçalarını daha belirgin hale getirecek spesifik çalışmalar ise, bu kitabın tamamlanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulla Nejat (2009), *İmparatorluk, Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve Türk-Fars Sınır Çatışması*, çev. Mustafa Aslan, İstanbul, Avesta Basın Yayın.

Abdullah Cevdet (1913), *Ermeniler ve Kürdler*, İctihat 54, s. 1209-211.

Aka, İsmail (1991), *Timur ve Devleti*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akdağ, Mustafa (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celalî İsyanları*, İstanbul, Cem Yayınevi.

Akpınar, Alişan (2004), "Bir Sahtekârlık Hikâyesi ya da Kürtlerin Asimile Edilmelerine İlk Adım," *Vesta*, 3-4, s. 331-38.

Aksoy, Gürdal (2002), *Halklar Hapishanesi Anadolu Kürtlerde Anadolumerkezci Yabancılaşma*, İstanbul, Komal Basım-Yayın.

____ (2009), *'Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e: Alevi Tarihine Coğrafi Bir Giriş*, Ankara, Dipnot Yayınları.

Andican, A. Ahat (2017), "Tüzükat-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?" *Türkiyat* C, 27/2, s. 33-83.

Anuk, Nevzat (2015), "Behsê Tirkerdişê Kurdan de Senterêk: Enstîtuyê Cigerayîşê yê Kulturê Tirk," Tezê Masterî, Unîversîteya Artûklû ya Mêrdînî Enstîtûyê Ziwananê Ganîyan yê Tirkîya.

Ardalan, Sheerin (2011), *Osmanlı ve İran İmparatorluğu Arasında Erdalan Kürtleri*, çev. Heval Bucak, İstanbul, Avesta.

Arik, Selahattin Ali (2012), *Yakın Doğu'da Koçgîrî-Dersim Kızılbaş Kürd Soykırımı*, İstanbul, Pêrî Yayınları.

Aristova, T. F. ve G. P. Vasilyeva (1991), "Sovyet Türkmenistanı'nda Kürtler," çev. H. Nsibin, *Berhem* 11-12, s. 7-12.

Arslan, Ruşen (2006), *Şeyh Said Ayaklanmasında Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Fırat Olayı*, İstanbul, Doz Yayınları.

Asatrian, Garnik (2009), "Prolegomena to the Study of the Kurds," *Iran and the Caucasus*, 13, pp. 1-58.

Atsız (Hüseyin Nihal) (1957), *İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Avni, Dürriye, Mahmud Zayed ve Mustafa Aud (2015), *Mısır'da Kürtler*, çev. Harun Ünal, İstanbul, Nûbihar Yayınları.

Aydın, Nusret (2009), *Diyarbakır-Eğil Hükümdarları Tarihi*, İstanbul, Keskesor/Avesta Basın Yayın.

____ (2011), *Diyarbekir ve Mırdasiler Tarihi: Piran, Gil, Çermog, Pale*, İstanbul, Avesta Basın Yayın.

Aydogan, Îbrahîm Seydo (ed.) (2011), *Kurdolojî: Gotarên Konferansa Kurdolojiyê*, Colemêrg, Zanîngeha Hekariyê.

Baha Said Bey (2006), *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, 2. basım, yay. haz. İsmail Görkem, İstanbul, Kitabevi.

Baluken, Yusuf (2017), *Çend Dokument ji Serdema Mîrektiya Melkîşî*, Nûbihar Akademî, 7, r. 117-28.

Bayrak, Mehmet (1997), *Alevilik ve Kürtler: İnceleme-Araştırma, Belgeler*, Ankara, Öz-Ge Yayınları.

____ (2013), *Kürt ve Alevi Tarihinde Horasan: Tarih, Etnoloji, Müzik, Edebiyat*, Ankara, Öz-Ge Yayınları.

____ (2014), *Êzidî, Kızılbaş, Yaresan Kürtler: Belgelerle Kürdistan'da Gizli Dinler*, Ankara, Öz-Ge Yayınları.

____ (2017), "Nusayri" Faktörü ve Bir "Gizli Belge," https://www.pirha.net/nusayri-faktoru-ve-bir-gizli-belge-40088.html/04/02/2017/, erişim tarihi: 10.05.2018.

Bazin, Marcel (1980), *Le Tâlech: Une région ethnique au nord de l'Iran (Recherche sur les grandes civilisations)*, Paris, Association pour la Diffusion de la Pensêe française (ADPF).

Bedirxan, Mehmed Salih (2017), "Îranê kurmancî li kurdên Xorasanê qedexe kir," http://krd.riataza.com/2017/06/06/irane-kurmanci-li-kurden-xorasane-qedexe-kir/ Dema dîtinê: 07.06.2017.

Bedlîsî, Şerefxan (2014), *Şerefname: Dîroka Kurdistanê*, Wer. Ziya Avcı, Mêrsîn, Weşanên Azad.

Bellew, Henry Walter (1874), *From the Indus to the Tigris: A Narrative of a Journey Through the Countries of Balochistan, Afghanistan, Khorassan and Iran, in 1872*, London, Trübner Co.

____ (1891), *An Inquiry Into the Ethnography of Afghanistan (prepared and presented to the Ninth International Congress of Orientalists -1891)*, London, Oriental University Institute.

Berésine, İlya Nikolaevič (1853), *Recherches sur les dialectes Persans*, 3 volumes, Casan, Université de Casan.

Biçer, Bekir (2012), "İslâm Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. ve 12. Yüzyıl Arası)," *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5-6, s. 51-80.

____ (2013a), "Selçuklular ve Kürtler," *The Journal of Academic Social Science Studies*, 62-2, s. 165-202.

____ (2013b), "Ortaçağda Kürtler ve Türkler," *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6-6, s. 231-61.

____ (2014), "İslâm Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkındaki Rivayetler (9. Yüzyıl-13. Yüzyıl)," *Tarih Okulu Dergisi*, 17, s. 165-187.

Bilge, Reha (2010), *1514 Yavuz Selim ve Şah İsmail: Türkler, Türkmenler ve Farslar*, İstanbul, Giza Yayınları.

Binder, Timuçin (2007), "Orta Asya'dan Göç Etme Bir Efsanedir," söyleşiyi yapan: Ecevit Kılıç, http://arsiv.sabah.com.tr/2007/12/10/haber,3FB722F1C5C04CCEB7FC21A7BC937B4C.html, erişim tarihi: 16.03.2016.

bin Şeddad (2015), *Selahaddin-i Eyyubi (Yusuf'un İyilikleri ve Sultan'ın Nadireleri)*, çev. Mehmet Selim Bilge. Amed, Lîs Yayınları.

Bozkurt, İbrahim (2003), *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri*. Birecik, kendi yayını.

____ (ty), *Aşiretler Tarihi*, İstanbul, kendi yayını.

Bruinessen, Martin van (1992), *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, çev. Remziye Arslan, Ankara, Öz-Ge Yayınları.

Bukşpan, A. B. (2007), *Azerbaycan Kürtleri: Lâçîn, Kelbecer, Nahçivan 1932*, çev. ve haz. Hejarê Şamil, İstanbul, Pêrî Yayınları.

Bulut, Faik (1998), *Horasan Kimin Yurdu?* İstanbul, Berfin Yayınları.

____ (1999), *Ebu Müslim Horasani: Bir İhtilalcinin Hikayesi*, İstanbul, Su Yayınları.

____ (2009), *Dersim Raporları*, 3. basım, İstanbul, Evrensel Basım Yayın.

____ (2018), *Horasan'dan Nasıl Geldik? Alevilerin Yol Hikâyesi*, İstanbul, Kor Kitap.

Campanile, R. P. Giuseppe (2009), *Kürdistan Tarihi*, çev. Heval Bucak, İstanbul, Avesta Yayınları.

Can, Hasan Uğurlu (2014), *Geçmişten Günümüze Bir Kürt Aşireti: Şadiler*, İstanbul, Dam Yayınları.

Celîl, Celîlê û Gulî Şadkam (2012), *Sêxiştîyên Kurmancî*, Wien, Înstîtûta Kurdzanîyê.

Cengiz, Daimi (2000), "Coğrafya, Toprak ve İnanç Bağlamında Dersim Halk Kültürünün Etkileri," *Munzur* 4, s. 60-65.

Ciwan, Murad (2015), *Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar, Safeviler ve Kürtler: İlk Kürt-Osmanlı İttifakı (1514)*, İstanbul, Avesta Basın Yayın.

Curzon, George Nathaniel (1892), *Persia and the Persian Question*, 2 volumes, London, Longmans, Green, and Co.[1]

Çağlayan, Ercan (2017), "16. Yüzyılda Süveydi ve Hoy Zaza / Dümbeli Emirlikleri," Shahab Vali ve İ. Özcoşar (ed.), *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 53-75.

Çem, Munzur (2009), *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş*, İstanbul, Vate Yayınevi.

Çetin, Osman (1988-2013), "Horasan: Kuzeydoğu İran'da Bir Eyalet," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18. cilt, s. 234-42.

Çetin, Seyfettin (haz.) (2014), *Yâkût el-Hamevî'nin Mû'cemü'l Buldân'ında Kürtler*, İstanbul, Nûbihar.

de Clavijo, Ruy Gonzàles (1859), *Narrative of the embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the court of Timour at Samarcand, A.D. 1403-6*, tr. Clements R. Markham, London, printed for the Hakluyt Society.

____ (1993), *Anadolu, Orta Asya ve Timur (Embàjada a tamor Làn): Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefîri Clavijo'nun Seyahat ve Sefâret İzlenimleri*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Ses Yayınları.

[1] Bu kitabın ikinci cildini London: Frank Cass & Co. Ltd.'nin 1966 tarihli baskısından kullandık.

____ (2003), "Embajada a Tamorlán," http://www.biblioteca.org.ar/libros/71344.pdf.

Dede, Suat (2011), "From Nomadism to Sedentary Life in Central Anatolia: The Case of Rişvan Tribe (1830-1932)," PhD. Thesis, Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent University.

Devellioğlu, Ferit (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*, 20. basım, haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.

Dêrsimi, Nuri (1997), *Hatıratım*, İstanbul, Doz Basım-Yayın.

Dikmen, Özge, Uysal Dıvrak ve Savaş Sertel (2012), "Dersim / Tunceli Bibliyografyası," *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, s. 111-63.

Doerfer, Gerhard ve Wolfram Hesche (2015), "Horasan Türklerinin Tarihi ve Edebiyatı," çev. Sultan Tulu, *Türk Dünyası*, 15, s. 319-36.

Doğan, Kendal (2004), "İran'dan Dersim'e Kelhur Aşireti," *Munzur* 18, s. 65-70.

Dressler, Markus (2016), *Türk Aleviliğinin İnşası: Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı*, çev. Defne Orhun, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Dumbulî, Abdurrezzak bin Necef Qulî (1850a), *Tarih-i Denabile*, Destxet, Kitabxane-i Merkezî-i İran, No: f-7568. (Xoy'da yazılmış olan bu nüshanın müellif nüshası olduğu düşünülmektedir.)

____ (1850b), *Tarih-i Denabile*, Kitabxane-i Merkezî-i Tebriz.

Durç, Safiye Ateş (2009), "Türkiye'de Aşiret ve Siyaset İlişkisi: Metinan Aşireti Örneği," yüksek lisans tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dündar, Fuat (2015), *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 6. basım, İstanbul, İletişim Yayınları.

Ekinci, Mehmet Rezan (2017), "Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti: XVIII-XIX YY," doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekrem Cemîl Paşa (2007), *Dîroka Kurdistan*, Werg, Omer Dewran, Amed, Weşanên Bîr.

el-Câhız, Amr b. Bahr (1914), *Kitâbu't-Tâc fi Ahlâki'l-Mülük*, thk: Ahmed Zeki Paşa, Kahire, el-Matba'atu'l-Emîriyye.

____ (1998), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr. Abdüsselâm Hârûn, Kahire, Mektebetü'l-Hancî.

____ (2004), *Kitâbü'l-Hayevân*, nşr. Abdüsselâm Hârûn, Kahire, Cem'iyyetü'r-ri'âyeti'l-mütekâmile.

Elewîferd, Yehya (2012), *Şelpe û Sêv*, Qum: Emû Elewî.

____ (2013), *Bajarê Mîrîyan*, Qum: Emû Elewî.

El-Istahrî (1927), *Ebî İshak İbrahim bin Muhammed el-Farisî*, Mesalikku'l-Memalik, Leiden, Brill.

el-Kurdî, Muhammed Alî es-Siwêrekî (2007), *Ürdün Kürtleri*, çev. Kadri Yıldırım, İstanbul, Avesta.

el-Qummî, Şeyh Abbas (ty), *Kitabu'l-Kuna we'l-elqab*, 2 cilt, Qum-İran, İntîşarat-ı Bîdar.

Emîn, Salih Muhemed (2017), *Kurd û Ecem: Dîroka Siyasî ya Kurdên Îranê*, wer. Zîya Avcî, Stenbol, Weşanên Nûbihar.

Evliya Çelebi, b. Derviş Mehemmed Zılli (2006), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 10 cilt, haz. ve çev. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin ve Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evren, Dursun (2008), *Ulusal Demokratik Mücadelede Koçkiri Kürt Aşiretleri*, İstanbul, Pêrî Yayınları.

Ferhadî, Haşim (2011), *Qehremanan (Serdar Êwez Xanê Celalî)*, Şîrvan, Şîlan.

Fraser, James Baillie (1825), *Narrative of a Journey into Khorasân, in the Years 1821-1822*, London, A. & R. Spottiswoode.

____ (2014), "Horasan'da Kızılbaşlar," çev. Huri Tuşik Özkurt, Bayrak 2014 içinde s. 174-78.

Gezik, Erdal (2012), *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, 3. basım, İstanbul, İletişim Yayınları.

Gökpınar, Mustafa ve Ali Can Geliş (2016), *Lek Kürtleri: Çukurova Lekvanikleri, Haymana Lek Şahbazanları, Bingöl Bermeki Lekleri (Tarihsel, Sosyal Bir İnceleme)*, İstanbul, Do Yayınları.

Gördük, Yunus Emre (2014), "Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi," *Ankara Üni-*

versitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 35, s. 89-120.

Griswold, William J. (2002), *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, 2. basım, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gulî, Nizar Eyub (ty), *Horasan Kürtleri*, çev. Aso Zagrosî.

Gültekin, Mehmet (2013), "Arşîva Prof. Justi Derbarê Alexandre Jaba û Mela Mehmûd Bazidî," Di nav Gültekin, Mehmet, Bahar Gültekin û Nîhat Gültekin, amd. *Salnama Ehmedê Xanî* 2013'de, Stenbol, Belge Yayınları, r. 13-22.

Gündüz, Tufan (2014), *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 5. basım, İstanbul, Yeditepe Yayınevi. (Kitabın kapağında 4, künye sayfasında 5. baskı yazılmıştır.)

____ (haz.) (2016), *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, çev. Tufan Gündüz, 3. basım, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.

Güneş, Hüseyin (2013), "Emevi Dönemi Siyasî Olaylarda Kürtlerin Etkinliği," ed. M. Cengiz Yıldız, *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler*, Bingöl, Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 507-19.

Hacikyan, Agop J. (ed.), Gabriel Basmajiyan, Edward S. Franchuk and Nourhan Ouzounian (2002), *The Heritage of Armenian Literature: From the Sixth to the Eighteenth Century*, 2 volumes, Detroit, Wayne State University Press.

Hajiyan, Abdollah û Umîd Demîrhan (2017), "Gulbijêrek ji çand û wêjeya Kurdên Xorasanê," *Fritillaria Kurdica*, 16, r. 68-160.

Hamzeh'ee, M. Reza (2009), *Yaresan (Ehl-i Hak): Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik, Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme*, çev. Ergin Öpengin, İstanbul, Avesta.

Hasluck, Frederick William (1921), "Heterodox Tribes of Asia Minor," *Royal Anthropological Institute Journal*, 55, pp. 310-42.

Hormek, Orhan Veli (2009), *Horasan'dan Göksun'a Hormekliler: Etnik Kimlik, Hormek Kabilesi, Koçgiriler, Kara Zeynel, Ali Tallo, Mustafa, İlyas, Hormeklili Yusuf ve Çapar İbrahim*, İstanbul, Can Yayınları.

Housego, Jenny (1997), "Horasan Kürtleri," çev. Huri Tuşik Özkurt, Bayrak 1997 içinde, s. 623.

Houtum-Schindler, Albert (1884), "Beiträge zum kurdischen Wortschatze," *Zeitschrift der Deustchen Morgenländischen*

Gesellschaft 38, pp. 43-116.

Ibn Khaldun (1856), *Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique Septentrionale*, 3 volumes, tr. William MacGuckin, Paris, Impr. du Gouvernement.

Îbn Xelikan (2008), *Siltan Selaheddînê Eyyûbî*, wer. M. Emîn Narozî, Stenbol, Avesta.

Iwanow, Wladimir (1997a), "Horasan'ın Etnolojisi Üzerine Notlar," çev. Huri Tuşik Özkurt, Bayrak 1997 içinde, s. 629-33.

____ (1997b) "Horasan Kürtçesi Üzerine Notlar," çev. Huri Tuşik Özkurt, Bayrak 1997 içinde, s. 634-38.

Izady, Mehrdad R. (2004), *Bir El Kitabı: Kürtler*, çev. Cemal Atila, İstanbul, Doz Yayınları.

'Izodî, Ehmed (1993), *Firoqê Danişverân*, Bocnûrd, Intişaratê 'Izodî.

____ (2003), *Ferheng û Luxatnâmeyê Kurmancî*, Bocnûrd, Intişaratê 'Izodî.

____ amd. (2013), *Kerem û Eslîxan: Kurmancî-Farisî-Turkî (Ez rûy 'Esiltirîn Nusxehayê Qedîmî)*, Bocnûrd, Intişaratê 'Izodî.

____ (?), *Pend û Şi'irê Kurmancî*, Bocnûrd, Intişaratê 'Izodî.

Javanshir, Babak (2007), "İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi – I. Şah Tahmasb Dönemi Sonuna Kadar/1576)," doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jigalina, O (2013), "Şeref Han Bidlisi Döneminde Horasan Kürtleri," çev. Nazife Mertoğlu. Bayrak 2013 içinde, s. 156-61.

Kaçmaz, Ömer (2006), "Tacû'l-Ârifin Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın Tarihsel Yaşamı, Vefâîlik Hareketinin (Tarikatının) Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışında ve Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşundaki Önemi ve Ebû'l-Vefâ Menâkıb-nâmesi'nin Edisyon-Kritik Metni," yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kafkasyalı, Ali (2010), *İran Türkleri*, İstanbul, Bilge Oğuz.

Kaplan, Yaşar (2015), "Destana Kela Dimdim û Xanê Lepzêrîn: Lêkolîneke Edebî û Dîrokî," teza masterê, Zanîngeha Yüzüncü Yılê, Enstîtuya Zimanên Zindî.

Karahan, Abdülkadir (1995), *Fuzûlî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karakaya-Stump, Ayfer (2015), *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kasaba, Reşat (2012), *Bir Konargöçer İmparatorluk: Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, Kitap Yayınevi.

Katip Çelebi (2013), *Cihannüma*, 2 cilt, ed. Said Öztürk, İstanbul, Medam.

Kaygusuz, İsmail (1995), *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Ululaı*, cilt I, İstanbul, Alev Yayınları.

Kazvinî, Mirza Muhammed Tahir Vahid-i (ty), *Tarih-i Cihan-âra-yi Abbasi*, neşr-i çapi: Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani ve Motaleat-i Ferhengi, neşr-i dijital: Merkez-i Tahkikat-i Raiyane-yi Kaime-yi İsfehan.

Keleş, Nevzat (2014), "Şeddâdîler Devleti Tarihi (951-1199)," doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kerim, Ali Husein (2011), *Balkan Yarımadasında Kürtler*, İstanbul, Evrensel Basım-Yayın.

Kesrevî, Ahmed (1307/1927), *Şehriyârânê Gomnan*, Tahran, 1392 Ofset. Yazarın İran'da "sakıncalı" görülmesi nedeniyle üç risalelik kitap bir araya getirilip internette PDF olarak yayımlanmaktadır.

Kêykanlo, Arya (2010), "Ceferqulî," http://www.qeribwelat.blogfa.com/post-9.aspx, dema dîtinê: 02.02.2015.

Kîşexale, Muharrem Rezayetî ve Muhammed Esxerzâde (2016), "Muqayeseyê Kurmanciyê Rüdbarî ba Guyîşhayê Kurmanciyê Xorâsân," Mecelleyê Zebanşinasî ve Güyişhayê Xorâsân, 8, s. 51-75.

Köprülü, Fuad (1991), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, yay. haz. Orhan F. Köprülü, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Küçük, Murat (2009), *Horasan'dan İzmir Kıyılarına Alevi Türkmenler: Cemaat-ı Tahtacıyan*, İstanbul, Horasan Yayınları.

Lazarev, MS ve Mıhoyan, Ş.X. (ed.) (2007), *Kürdistan Tarihi*, 2. basım, çev. İbrahim Kale, İstanbul, Avesta Yayınları.

Layîn, Alî Riza Sepahî (2013-2015), *Tawanbar*, Meşhed. Yayımına izin verilmeyen bir şiir kitabıdır.

____ (ty), *Tarîxî Kurd der Cuxrafyayê Xorâsân*, Meşhed. Yazar tarafından bastırılmış, basım yeri ve yılı olmayan bir kitaptır.

Leezenberg, Michiel (2011), "The Origins of Kurdish National Consciousness: Vernacularization and Religious Learning," In ed. Aydogan, 2011, pp. 107-14.

Lescot, Roger (1990), *Çiyayê Kurmênc û Tevgera Murûdan*, wer, Amed, Paris, Weşanxane tune.

Liyavelî, Ali Ekber (2013), "Nekş-i Kurdan-i Çegni der Tarih-i İran," aliliavaly.persianblog.ir

MacGregor, Charles M. (1879), *Narrative of a Journey through the Province of Khorassan and of the N.W. Frontier of Afghanistan in 1875*, 2 volumes, London, H. Allen & Co.

Madîh, 'Abbas-'Ali (2007), "The Kurds of Khorasan," *Iran & the Caucasus*, vol. 11, 1, pp. 11-31.

Malmîsanij, M. (2010), *Antikürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi*, İstanbul, Vate Yayınevi.

Massicard, Élise (2007), *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*. çev. Ali Berktay, İstanbul, İletişim Yayınları.

Massîh, Hîwa K. (2011), "Kurdên Xorasanê Hebûna Xwe Gazî Dikin," Di nav Aydogan ed. de, r. 307-14.

Merçil, Erdoğan (1991), *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mehro, Siyaweşê (2010), *Şi'rê Girmancî der Musîqiyê Girmanciyê Xurâsân*, Bicnûrd, Intişârâtê Cihânî.

Mensûrî, Mohammed Reza (2011), *Zebanê Kurmancî ve 'Ellê Mandegarê An: Şamilê Destûrê Zeban, Zerbelmesaîl, Vajeha ve Felsefeyê Ahenghayê Kurmancî*, Şîrvan, Intişaratê Şîlan.

Merwanî, Mîrze (2017), "Kurdên Celalî," http://krd.riataza.com/2017/07/22/kurden-celali/, dema dîtinê: 01.08.2017.

Mélikoff, Iréne (2012), *Türk-İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*, çev. Armağan Sarı, Ankara, Elips Kitap.

Minorsky, Vladimir (ed.), (1943-1980), *Tadhkirat al-Mulûk (A Manual of Safavid Administration/circa 1137/1725)*, tr. and

exp. Vladimir Minorsky. Cambridge, Spicer and Pegler.

___ (2008), *Pêşdîroka Selaheddîn*, wer. M. Emîn Narozî û Emine Onatlı, Stenbol, Avesta.

___ (2010), *Şedadî di Lêkolînên ser Dîroka Kafkasyayê de*, wer. M. Emîn Narozî, Stenbol, Avesta.

Mîlan, Mûsa Qulîkî (2013), *Hînbûna Zimanê Kurdî bi Du Rênivîsan*, Qum, Emû Elewî.

Mokhtarpour, Alireza (2012), "İran Devlet Modeli," yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Moltke, Helmuth von (1995), *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, 2. basım, çev. Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Mûradov, Têmûrê Xelîl (1988), "Kurdên Turkmenîstanê û Jiyana Wan a Çandî," *Armanc* 78, r. 5.

Napier, George Campbell (1876), "Extracts from a Diary of a Tour in Khorassan, and Notes on the Eastern Albruz Tract," The *Journal of The Royal Geographical Society*, 46, pp. 62-171.

Oberling, Pierre (2008), "Khorasani Ethnic Groups," *Encyclopædia Iranica*, http://www.iranicaonline.org/articles/khorasan-1-ethnic-groups

Oremar, Kakşar (2013), "Xurasan û Kurd," *Azadiya Welat*, 9 Tîrmeh, r. 6, last accessed: 07.06.2017.

Orhonlu, Cengiz (1987), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.

O'Shea, Maria T. (2004), *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, New York & London, Routledge.

Örnek, Sedat Veyis (1988), *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, 2. basım, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

Örs, Orhan (2012), "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt Politikası: 1908-1914," yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özsoy, Naci (2014), "İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Horasan Melâmîliği ve Anadolu'da Bir Melâmî Karakter: Zembîllfroş," *ANEMON* Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, s. 85-99.

Öztürk, Mustafa (2004), *16. Yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Elazığ: Fırat Üniversitesi

Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları.
Özüyılmaz, Ömer (2010), *Gurmanc ve Kürtlerin Kökeni*, İstanbul, Karakutu Yayınları. (Bu metnin PDF'sini kullandık.)
Pehlevanî, Ebbas (2011), "Formgirtina gotinên pêşiyan ên Kurdên bakûrê Xorasanê di nav jiyana wan a xwezayî de," Di nav ed. Aydogan de, r. 315-18.
Pâpâlî-Yezdî, Muhemmed Huseyîn (1991), *Kuçnişînî der Simâl-i Xurâsân*, ter. Asxar Kerîmî, Meşhed: Âsitân-i Quds-i Rezewî.
Perinçek, Doğu (ed.) (2014), *Aşiretler Raporu*, 3. basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.
Pırlanta, İsmail (2011), "Horasan Bölgesinin Fethi Meselesi," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV, 1, s. 387-402.
Poladyan, Arşak (1991), *VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler*, çev. Mehmet Demir, Ankara, Öz-Ge Yayınları.
Purmuhammedî, Nasırullah ve Berumend Sovrenî (2013), "Nekş-i Kebail-i Kurd der Dovre-yi Hukumrani-yi Şah Tahmasb-i Evvel," *Peyam-i Beharistan*, Kitaphane, Muze ve Merkez-i İsnad-i Meclis-i Şura-yi İslam, 2, 16.
Püsküllüoğlu, Ali (1995), *Türkçe Sözlük*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
Qarşî, Reza, ber (2015), *Keçika Delal*, Qum, Emû Elewî.
Qasimiyan, Muhemedelî (2015), "Ez Loçinek Azad bûm," *Tîroj* 57, s. 63.
Rehmetî, Elî (Qurdanlû) (1389/2010), "Beresî Sîr Tarîxî Şi'rê Şairayê Kurd der Şimâlê Xurâsân (K. 143-1007)," Di nav *Komele Witarî Yekemîn Korî Nêwneteweyî Edebî Kurdî* de, Sine-Sanandaj/İran: Danişgâh-i Kurdistan, c. 1, r. 452-67.
____ (2011), "Nasnameya Êlên Kurmanc û Çemoşgezekî li Xoresanê," Di nav Aydogan ed., de, r. 299-306.
____ (2015), *Ferhengê Qewmî û Cuxrafyayî Şehirha û Abadîhayê Xorâsânê Şîmal*, Bocnûrd, Neşrê Bîjenyurd.
____ (1396/2017), Ber-resî ve Şinaxtê Îlad û Tewaif, cildê 2, Kurd der Xorâsân, Bocnûrd, Neşrê Bîjenyurd.
Reşî, Şoreş (2008), *Dîroka Kurdên Koçber: Anatoliya Navîn, Xorasan, Sûriye, Rûsya*, 2 cîld, Stockholm, Înstîtuya Kurdî li Stockholmê.

____ (2013), "Kardeşlerin 500 Yıl Sonraki Buluşması," Bayrak 2013 içinde, s. 299-304.

____ (2017), *Ji Mîrîtiyê Heta Koçberiyê: Dîroka Êla Sewêdan*, Stenbol, Weşanên Ar.

Rostemî, Feramerz (1384), *Yeksed Sêxiştiyê Kurmancî*, Meşhed, Sexngestir.

Roşan, Hesen (2011), *Çîksay*, Meşhed: Neşr-i Şamlû.

Rumlu, Hasan-ı (2006), *Ahsenü't-Tevârîh*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Safâ, Zebîhullâh-i (2002), *İran Edebiyatı Tarihi*, 2 cilt, çev. Hasan Almaz, Ankara, Nüsha Yayınları.

Salih, Xalid (2006), *Kurmanc li Xorasanê û Penda Kurmancî*,- Duhok, Spîrêz.

Saltık, Veli (2009), *Tunceli'de Aşiret, Oymak, Ocaklar*, Ankara, kendi yayını.

Sarıoğlu, Sezai (2004), "Eşik"te ve "Öte-bölge"de Yazılan Şiirler, *Yasak Meyve*, 6, s. 112-19.

Sebeos (1985), *History*, tr. Robert Bedrosian, New York, Sources of the Armenian Tradition.

Secadî, Seyyid 'Abdulhemîd Hîret (haz.) (1995), *Şa'iranê Kordê Parsîguy*, Tahran, Neşrî Ehsan.

Senaîferd, Mûsa (2015), *Agrînê Beş*, Qum, Emû Elewî.

Serdî, Hasan Hişyar (1994), *Görüş ve Anılarım*, çev. Ehmedê Cûnî, İstanbul, Med Yayınları.

Shekofteh, Afrasiab (2013), "Horasan Bölgesi Kürtleri (İran'ın Kuzeydoğusu)," çev. M. Tanrıkulu, Bayrak 2013 içinde, s. 272-80.

Spuler, Bertold (1987), *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri (1220-1350)*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Stanzer, Wilfried (2013), "Horasan Kürtlerinin Yaşamı-Kilimleri-Dokumaları," Bayrak 2013 içinde, s. 214-51.

Subaşı, Ömer (2016), "Olcâytû Sultan Döneminde Herât Muhasarası ve Siyasî Vakalar (706/1306-1307)," *The Journal of Academic Social Science Studies* 43, s. 289-311.

Sümer, Faruk (1976), *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*, Ankara, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti

Enstitüsü Yayınları.

Sykes, Mark (1908), "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire," *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38, p. 451-86.

Şahin, Mustafa (2015), "Ortaçağda Herât Bölgesinde Meydana Gelen Kıtlıklar, Bazı Doğal Felaketler ve Salgın Hastalıklar," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 36, s. 380-90.

____ (2016), "Timurlular Döneminde Herât'ta Sivil Mimari," *Studies of the Ottoman Domain*, 11, s. 78-96.

Şamil, Hejarê (2005), *"Sovyet Kürtleri" Hakkında Tarihi ve Güncel İnceleme: Diaspora Kürtleri*, İstanbul, Pêrî Yayınları.

Şeref Han (1998), *Şerefname*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, Deng Yayınları.

Tancî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta (2000), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, 2 cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Taşçı, Selcan (2012), *Horasan'dan Anadolu'ya Bir "Yol" Hikayesi*, İstanbul, Togan Yayınları.

Tapper, Richard (2004), *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, çev. F. Dilek Özdemir, Ankara, İmge Kitabevi.

Teker, Mehmet (2006), *Kürt Tarihinde Hormek (Alhas) Aşireti*, Ankara, Kalan Yayınları.

Temo, Selim (2007), *Kürt Şiiri Antolojisi*, 2 cilt, İstanbul, Agora Kitaplığı.

Tewehudî, Kelîmullah (1979-2007), *Hereketê Tarixiyê Kurd be Xurâsân*, 6 cîld, Meşhed. Bu kitabın altı cildi ya yayınevi olmadan ya da Çaphane-yi Danişgah-i Firdovsi, Neşr-i Mihban, İntişarat-i Vâsi'-İntişarat-i Damine gibi yayınevleri tarafından yayımlanmıştır. 2, 3 ve 6. ciltlere "der defa' ez İstiklal-i İran ifadesi," 5. cilde ise "Qiyam-i Nafercam-i Kolonel Muhammed Taki Xan Pisyan" ifadesi eklenmiştir.

____ (2013), *Hezar ve Yek Şebê Kurmancî: Felsefêî Şi'r û Musiqiyê Kurmancê Xurâsân*, Meşhed, Muelif.

Tihranî, Ebu Bekr-i (2001), *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Timur (Sahibkıran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu) (2010), *Timur'un Günlüğü: Tüzükât-ı Timur*, 2. basım, çev. ? haz.

Kutlukhan Şakirov ve Adnan Aslan, İstanbul, İnsan Yayınları.[1]

Topuz, Ali Duran (2013), "Kapukayalı Kudo'nun Oğluna Ağıdı," http://utay-alidurantopuz.blogspot.com/2013/08/normal-0-21-false-false-false-tr-x-none.html, erişim tarihi: 03.05.2014.

Tornêcengî, Hawar (1992), "Doğu Horasan Kürtleri," *Berhem*, 1, s. 32-34.

Tucci, G. and E. Yarshater (ed.) (1976), *The Târikh-e Sistân*, trans. Milton Gold, Roma, Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente.

Türkay, Cevdet (2005), *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul, İşaret Yayınları.

Ulugana, Sedat (2015), *Tarih İçinde Konya'daki Kürtler*, İstanbul, Pêrî Yayınları.

Uslu, Recep (1997), "Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi," doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünal, Mehmet Ali (1989), *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

____ (1999), *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, Oğuz (1980), *Türkiye Tarihine Girişi: Horasan'dan Anadolu'ya*, Ankara, Töre Devlet Yayınevi.

Varlî, Ebdullah Memê Mehmed (Hoko) Xanî (1997), *Dîroka Dugelên Kurdan: 600-1500*, İstanbul, Hoşka Weşan û Lêkolîna Sîpan.

Xanî, Ehmedê (2007), *Memozîn*, tîpg. Arif Zêrevan, Hewlêr, Dezgey Aras.

Xeznedar, Marûf (2003), *Kurdî Turkmenistan*, Hewlêr, Dezgey Aras.

Xoresanî, Kurmanc (2009), "Horasan Kürtleri," çevirmen belirtilmemiş, http://www.dengeazad.com/en/NewsDetailN.aspx?id=97&LinkID=158, erişim tarihi: 20.01.2014.

Xoresanî, Raman Bidil (2012), "Hunermendê ji Xoresanê Muhemedelî Qasimiyan: Muzîkjenên Xoresanê Divê bi Kurdên Din

[1] Kitabın künyesi çok sorunludur. Adeta Timur'a bir soyadı bulunmuştur. Aynı şekilde çevirmen de belirtilmemiştir. "Hazırlayan" isimler, kitabı Özbekçe çevirisinden çevirdiklerini belirtmektedir.

re Pêwendî Saz Bikin (Hevpeyvîn)," *Tîroj* 57, 62-63.

Yalgın, Erdoğan (2017), *Dersim'in Gizemli Tarihi*, 2 cilt, İstanbul, Fam Yayınları.

Yar, Erkan ve Erdoğan Yalgın (2014), "Şeyh Dilo Belincân'ın Şeceresinin Kısa Bir Analizi," *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, s. 7-32.

Yasemî, Reşîd (2001), *Kurd û Pêvegirîya Nişa û Dîroka Wî [Kurd ve Peywestekî Nijad ve Tarîx o]*, werg. Elî Warlî û Memdûh Muctewî, Anqera, Weşanên Sîpan.

Yate, Charles Edward (1890), *Khurasan and Sistan*, Edinburg-London: William Blackwood and Sons.

Yıldız, Hakkı Dursun (1988-2013), "Ebu Müslim Abdurrahman b. Müslim el-Horasan'i (ö. 137 / 755)," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10. cilt, s. 197-99.

Youssefzâdeh, Amaneh (2013), "İran/Horasan Aşıkları," çev. Huri Tuşik Özkurt, Bayrak 2013 içinde, s. 368-71.

Yûsuf, Abdulreqîb (1988), *Şaîrên Klasîk ên Kurd*, tîpg. Elî Şêr, Uppsala, Weşanên Jîna Nû.

Zekî Beg, Mihemed Emîn (1998), *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşahirê Kurd û Kurdistan)*, çev. M. Baban, M. Yağmur ve S. Kutlay. Stockholm, Apec & Öz-Ge Yayınları.

____ (2002), *Dîroka Kurd û Kurdistanê*, werg. Ziya Avci, Stenbol, Avesta.

Zengelî, Ca'fer Qulî (2002), *Milûkel Şairay Kurmanc*. Ber. û Wej. Kelîmullah Tewehudî-Kanîmal, Meşhed: Intişarat-i Was'i.

Zhigalin, Olga Ivanovna (2002), Курдские ханства Хорасана при последних Каджарах Конец XIX - нач. XX в. / О.И. Жигалина; Рос. акад. наук. Ин-т востоковедения. - М. : Вост. лит.

Zohrab (2013), "Horasan'da Kızılbaş-Kürt Edebiyatının Büyük İsmi: Ceferqulî," çev. M. Tanrıkulu, Bayrak 2013 içinde, s. 473-75.

Zukerman, I.I. (1986), ХОРАСАНСКИЙ КУРМАНДЖИ: ИССПЕДОВАНИЕ И ТЕКСТБІ (Chorasanskij Kurmandji: Issledonaviei Teksty). МОСКВА: ИЗДАТЕЛЬСТВО "НАУКА" ЛАВНАЯ РЕДАКЦАКЦИЯ ВОСТОЧНОИ ЛИТЕРАТУРЫ.

DİZİN

(Aşiretler, obalar, kollar, şehirler, köyler, coğrafî yerler, tarihî şahsiyetler, devletler, iktidarlar, yazarlar)

A

Abaka Han 98
Abbasabad 227, 271
Abbasan 364
Abbasi 56, 80, 84, 85, 118
Abbasî 76, 77, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 107, 115, 118, 140, 171, 269, 308
Abbas Mîrza 148, 170, 177, 202, 232, 252
Abbas Mîrza Kaçar 248
Abbas Qale 256
Abbas Qulî Xan 105
Abbasû 364
Abcîhan 213
Abcûr 331
Abdalan 364
Abdillû 115
Abdullabad 214
Abdullah 319, 343
Abdullahabad 212, 302, 319, 339
Abdullah b. Ali b. Abdullah 89
Abdullah Cevdet 429, 430
Abdullah Han 117
Abdullah İbn İbrahim al-Masmai 82
Abdulla Peşêw 550
Abdulla Xanê Şadlû 310
Abdulmelik b. Yezid 85
Abdulmümin Han 117
Abdulriza Xan Şecauddevle 392
Abdulxan Cihanbeglû 169
Abdurrahim 70
Abdurrahman-ı Fâmi 95
Abdurrahman Said 360
Abdurrezzak bin Necef Qulî Dumbulî 289
Abdülkadir b. Muhammed Kureşî 59
Abdülmümin Han 156, 166
Abgork 212

Abiward 58
Abo 333
Abou Abd Allah Mohammed Ibn Abd El Azîz el-Kordi 107
Abpesend 91, 316
Abu Dulaf 176, 207
Abulfeyz Xan 170
Abûnderen 273
Abû Sa'it 96
Aciqan 331
Adala 330
Adana 76, 193, 205, 227, 252, 253, 255, 278, 316, 330
Adaştî 141
Ad-Djafar 76
Ademan 267, 276
Adıyaman 25, 131, 137, 166, 193, 225, 226, 234, 246, 248, 249, 254, 256, 260, 266, 274, 275, 287, 291, 293, 299, 306, 323, 324, 328, 331, 339, 356, 383
Adilcevaz 220, 272, 288
Adriyatik 40
Afgan 23, 58, 66, 134, 250, 309
Afganistan 39, 46, 47, 48, 60, 63, 75, 89, 90, 93, 103, 104, 105, 107, 116, 117, 132, 133, 134, 138, 142, 198, 216, 354, 371
Afganlar 64, 115, 240, 309
Afrika 34, 107
Afrîn 137, 166, 193, 252, 268, 319, 346
Afşar 24, 65, 115, 121, 128, 144, 146, 167, 232, 259, 336, 349, 353
Afşaranlû 212
Afşar Konfederasyonu 300, 301, 338
Afşarlar 114, 159, 228, 246, 260, 338, 372
Afşin 305, 312
Afyon 273, 316
Afyon Karahisar 193
Agayê Huseyn 167
Aglan Budahi Çekni 131
Ağaçeri 44
Ağa Muhammed Han-ı Kaçar 309
Ağa Muhammed Han Kaçar 169, 273, 315, 316, 321, 322
Ağa Muhemmed Han Kaçar 332
Ağar, Ömer Kemal 33
Ağba köyü 193
Ağlan Budaxi Çekni 131
Ağrı 19, 132, 202, 210, 226, 237, 239, 249, 254, 276, 280, 288, 289, 296, 356, 357, 413
Ağrı Dağı 210, 356
Ahal 199, 387
Ahal Teke Antlaşması 205
Ahamenişler 61
Ahıska 243
Ahlat 76, 213, 288
Ahmed Beg 108, 109
Ahmedî 324, 341
Ahmedinejad, Mahmud 382
Ahmedlû 200, 336
Ahmed Paşa 227
Ahmed Sultan 336
Ahmed Sultan Çegnî 158
Ahmed Şadlû 324
Ahmed Umer 218
Ahmed Xan 351
Ahmed Yesevî 41
Ahmed Zeki Paşa 84, 85, 86
Ahsa 72
Ahura Mazda 250
Ahvaz 20, 56, 79

Airyana Vaico 61
Akabe 289
Aka, İsmail 100
Akbax 213
Akbulaxê Kurd 237
Akçakale 176
Akdeniz 40, 111, 192, 261
Akgül, Suat 118
Akhal 137
Akkaş 216
Akkeçelû 332
Ak Keçilu 92
Akkoyunlu 49, 92, 109, 110, 120, 124, 373
Akkoyunlular 228, 297
Akpınar, Alişan 34
Aksaray 106, 229, 252, 254, 319
Aksoy, Gürdal 57, 62, 140
Akşehir 106, 273, 274
Alabarlar 73
Alacahan 140
Aladax 142, 178, 179, 202, 216, 240, 241, 244, 245, 254, 269, 284, 286, 288, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 301, 302, 308, 313, 314, 315, 316, 319, 321, 322, 324, 326, 327, 328, 330, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 414, 485
Alâeddin Hüseyin Cihansûz 94
Alamut 141, 165, 222, 223, 240
Alamut Kalesi 165
Alan 345
Alanan 364
Alan Geçidi 345
Alanî vilayeti 345
Alanlar 345
Alanlû 345
Alanlû (Ulanlû) 341
Alaşehir 330
Alaşt 179
Alaüddevle 297
Alaüddîn 101
Albay Muhammed Takı Han 175, 199
al-Hamadânî, 'Abd al-Cabbâr 359
Alhas 305
Alhaslı 257
Alhaslı Zaza aşireti 145
Alîabad 317
Alî Abbas 364
Alî Absûrî 386
Alîallahî 271, 332
Alî Allahî 240
Ali Beg Zahurî 158
Ali Beg Zengene 158
Alî Bermek 228
Alîcan 264
Âl-i Eyyüb 163
Ali Han Şadi Tekelû 158
Ali İbn Davud İbn Rahzad el-Kurdî 77
Ali İbn Hasan İbn Eyyüb 71
Ali Kemali 33, 363
Ali Kılıçzade 186, 188
Alî Merdan 222
Ali Muhammed Han 150
Alî Muhemedyanlû 281
Ali Qulî Beg Surûrlû 167
Ali Qulî Xan Pisyan 177
Alîşan 343
Alîvend 341
Ali Xan Çegnî 158
Alî Xan Qereçûrlû 169
Alî Zeynel Radkan 252
Allahabad 262, 263
Allahdad 326
Allahuekber 142, 332
Allahuekber Dağları 393, 414
Allahverdî 264

Allahverdî Beg 388
Allahverdî Xan 218, 321, 322
Allahyar 264
Allahyar Xan 239
Allame Hecî Şêx Abdulhemîdê Kanîmişkanî 270
Almanya 175, 325, 544
Alparslan 119
Alparslan Türkeş 36
Alpaut 115
Alplû 115
Alptekin, Ali Berat 36
Altay 36, 61
Altuner, Şahin 14
Alû 235
Alxas 256
Alxas-Kawan 246
Amanlû 146
Amaranlû 279
Amarî 138, 239, 379
Amarîler 138
Amarlu 143, 242, 374
Amarlû 138, 200, 202, 221, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 292, 293, 308, 309, 318, 320, 379
Amarlû Federasyonu 239, 241
Amarlûlar 135, 150, 240, 241, 244, 246
Amasya 125, 129, 205, 272, 274, 275, 294, 358
Amasya Şadîleri 306
Ambronlar 34
Amedî, Botan 66
Amediye 107, 210
Amerika 325
Amid 218, 272, 294
Amiran 239, 241
Amir Bey 122
Amir Han Bey 123
Amman 225, 255, 272, 280, 285, 289, 331
Amul 67
Amûr 329
Âmû Suyu 62, 99
Anadolu 21, 22, 23, 31, 32, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 51, 53, 56, 57, 75, 77, 81, 106, 108, 111
Anatolya 275
Anequlî 206, 219, 224, 256, 257, 262, 265
Anhuz 68
Ankara 14, 25, 37, 53, 106, 193, 194, 203, 204, 205, 217, 225, 230, 237, 251, 274, 275, 278, 286, 291, 303, 431
Ankara Savaşı 108
Ankîçeklû 284, 286
Annazoğulları 82
Antep 211, 225, 291
Anter, Musa 34, 45
Anuk, Nevzat 14, 36
Anwar Sultanî 432
Aqacan Etayî 386
Aqçeşme 214
Aqmeşhed Dağı 290, 303
Aqpesend 91, 316
Aqtepe 337, 342
Aqtepe Germxan 319
Arabgir 213, 272, 286
Arabgîrlû 115
A'rabi kâsitân 361
Arap 20, 27, 38, 43, 56, 59, 60, 61, 64, 66, 71, 77, 78, 80, 82, 83, 86, 88, 102, 108, 176, 194, 195, 204, 211, 255, 268, 382, 383, 411, 422, 423, 424, 435
Arapgir 211, 261
Arapgirlu 126
Arapkir 286, 324
Ararat (Ağrı) Dağı 307
Aras 36, 286

Aras nehri 142, 145, 154, 159, 163, 176, 197, 270, 286, 332
Ardahan 131, 238, 256, 334
Ardalan, Sheerin 242, 338
Areli 42
Arelîyan 364
Areş 197
Areyan 364
Argun 97, 98
Arguvan 260
Arındıklu 114
Arik, Selahattin Ali 145
Aristova, T. F. 183
Arjîn Golîl 27
Arjîn Gulîl 14, 709
Armut Axacî 214
Armutlu Dağı 267
Armutlu Ovası 269
Arpaçay 163, 288
Arpaçay Ovası 237
Arpaçay platosu 230
Arpaçay Platosu 221
Arran 164, 345
Arslanan 364
Arslanlı 193
Arslan, Ruşen 192
Arşak Poladyan 20, 71, 77, 78, 83, 89, 194, 207
Artaksarta 87, 88
Artemêt, Mem 14, 28
Artîn Ferxunde 503
Arvas, İbrahim 33
Arvasi, S. Ahmet 36, 46
Arya Kêykanlo 461
Asatrian, Garnik 90
Asfozar 70
Asîbulaq 213
Asî Bulaq 258
Asker Xanê Salisî 353
Aslanlû 237
Astaylu 114
Asur 103
Asya 40, 58, 75
Aşakkinân 361
Aşan, Aziz 13
Aşiqan 235
Aşîrê Dêsimû 363
Aşîrê Şêxhesenû 363
Aşkabad 174, 177, 182, 206, 209, 219, 352
Aşkabat 133
Aşkale 176, 276, 305
Aşodi 287
Aşqabad 134, 328
Aşudi 287
Aşûran 364
Aşuranlı 272
Aşûrû 364
Aşxane 203, 214, 228, 235, 239, 253, 255, 266, 288, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 302, 319, 322, 325, 331, 339, 340, 342, 349
Aşxanê 16, 477, 488, 549, 554
Ata Caferî 14, 27
Atanlû 200
Atatürk, Mustafa Kemal 180
Atma 256
Atmalı 194, 286
Atmalı Kürdü 286
Atmalu 286
Atmani 195
Atmanlı 195, 286
Atmanlu 286
Atmiyanlû 284, 286
Atmiyanlûlar 286
Atrak nehri 136
Atrek/Atrak nehri 216
Atruk 149
Atsız, Hüseyin Nihal 359
Avci, Ziya 91
Avec 222

Avni Candar 34, 40
Avşarcık 352
Avşarlar 66
Avusturya 129
Axabozorg 324
Axa Canbeg 261
Axadost 239
Axakuçek 324
Axal 137, 198, 199, 205, 221, 254, 265, 308, 387
Axal Antlaşması 205, 207, 208, 254, 396
Axa Muhammed Xan 139
Axa Muhemedî 235
Axa Muhemmed Xanî 235
Axamzar 220
Axan 201
Axanebî 248
Axa Xan Cafer 333
Axaxan Xeferaxa 218
Axayan 324
Axayanê Mîhmanek (Axabegan) 324
Axçe 326
Axlî 219, 340, 342
Axmezar 241, 247, 249, 253, 281
Axtepê 206
Axucan 364
Axurdax 241, 314, 317, 318, 343
Aydın 91, 227, 231
Aydın, Mehmet Said 14
Ayıntab 213, 225, 241, 272
Ayî 351
Ayn Cena 225
Aytemur 216
Ayzîgan 252
Azaddohtiyye 68
Azadgan köyü 486
Azadiyan 324
Azamet Xanumê Şatiranlû 231
Azerî 124, 144, 175, 176, 211, 222, 230, 231, 237, 286, 294, 299, 300, 337, 352, 429, 432
Azeri, Siyaveş 13, 435
Azersa 245, 281
Azez 225
Azîzullah Xan 178
Azûgî 252

B

Babaçeşme 201
Babaeman 330, 485
Baba Eman 302
Babageldî 269
Bab al-Abvabe 69
Babalı 116
Baba Merdox 105, 179, 202, 205, 206, 210, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 228, 231, 233, 237, 238, 240, 246, 249, 251, 256, 257, 260, 265, 268, 269, 270, 273, 276, 278, 279, 281, 286, 287, 291, 295, 311, 313, 318, 321, 325, 327, 343, 345, 346, 349, 353, 434
Baba Merdox Kurdistanî 179, 311
Baba Mûsa 317, 319
Baban 122, 283, 356, 457
Babanlar 283, 284, 458
Babaxan 318
Baba Xan 329
Babaxanlû 200
Babîn 108
Babulend Dağı 299
Bacalan 143, 202
Bacgiran 134, 179, 219, 255, 263, 264, 389, 391, 392, 499
Bacgiranlû 264
Bacilan 141

Bacin 194
Bacivanlû 201
Baciyanlû 200, 201
Baclan 202
Bacmanlû 200
Bacovanlû 200
Bacûnkan 194
Bacvanlı 202
Bacvanlu 202
Bacvanlû 200, 336
Bacxuranlû 230
Baç 200
Baçawanlû 200
Baçiwanlû 522
Baçiyanlû 200
Baçovanlû 200
Badamliq 331
Badamlû/Badamliq 331
Badanlû 313
Badbor 239
Badgis 58
Badılı 205
Badıli 195
Badıllı 77, 204
Badıllu 227
Badılu 205
Badikan 344
Badilan 364
Badilanlû 202, 203, 204, 221, 222
Badili 205
Badilî 202
Badili Ekrâdı 205
Badili Kürdü 205
Badililer 205
Badilîyan 140
Badilli 183
Badillû 202
Badillü 205
Badilû 109, 135
Badivanlû 202
Badlanlû 202, 388
Baduki 205
Bafra 320
Bağdat 118, 120, 164, 202, 228, 284, 351, 363
Bağır 133
Bahaaddin bin Şeddad 164
Bahaddin-i Kürdî 306
Bahadirî ailesi 233
Bahaduran 202
Bahadurxan 290, 296
Bahadur Xan 296
Bahâeddin Sam 94
Bahar 235
Bahar Dağı 254
Baharlû 264
Baha Said Bey 31, 32, 37, 38, 39, 40, 45, 53, 88
Bahteran 364
Bâî 138
Bajanlû 200
Bajgiran 200
Bakayev, Çerkezê Xudo 380
Bakharlu 114
Bakhtiari 193
Bakır 209
Bakran Kuy 235
Bakü 39, 98, 138, 174, 194
Bala 106, 193, 464
Ba'labak 260
Balaban 364
Baladeşt 313
Balan 364
Balavanû 364
Balekan 218, 219
Balıkesir 193
Balika 252
Balikan 364
Balkanlar 49, 106, 193
Balkanlu 143
Balkanlû 218

Balû 364
Baluken, Yusuf 13, 109, 111, 119
Balus 72
Balyanlı 364
Bamansûr 364
Bam bölgesi 394
Bamiran 364
Bâmiyân 94
Bandadikiyye 68
Bânuhâdrâ 81
Baqiran 222
Baqirxan 211, 245, 319, 331, 347
Baqirxan 1, 2 ve 3 köyleri 202, 211, 245, 249, 331, 347
Baqulîxan 242
Baraha 103
Barak, Veysi 382
Baranî 313
Baranlı 313
Baranlu 313
Baranlû 313
Barânlû 374
Barazan 289
Bargiri kalesi 123
Barimqiyê Siflî 290
Barimqiyê Usta 290
Barisan 69
Barisyan 69
Barkan, Ömer Lütfi 121
Barkêşan 238
Barlan 364
Barohi 103
Barsyan 69
Barûdkuh Mehellê 244
Barzan 251, 391
Barzanîler 288
Barzaniye 289
Barzanlar 289
Bâsâkân 360
Basgal 341
Basiyan 176
Baski 132
Baskil 235, 275
Basra 19, 71, 168, 363
Basra Körfezi 19, 57
Basxane 345
Başbuğ, Hayri 36, 46
Başçı, Veysel 13
Başikanlû 169
Başkale 315, 319
Başkanlû 169, 205
Başkelatê 220
Baş Kelatê, Baxciq 255
Baş Mahalle 214, 215
Başmanlû 205
Başqanlû 205, 206
Batlamyus 92
Batman 17, 137, 219, 221, 249, 252, 258, 260, 288, 289, 346
Batuki 205
Batum 238
Bavan 267
Baverd 198
Bavilî 202
Bax 214, 419
Baxan 259, 266
Baxcik 340, 347
Baxciqî 217, 317, 319, 320
Baxçî köyü 525
Baxerz 354, 464
Baxezîz 230
baxî 486
Baxî 325
Bax Mahalle 214
Baxtiyaran 364
Bayat 44, 105, 115
Bayburtlu 126
Baydar 115
Bayekê Kurdiyan 354
Bayezîd 357

Bâyezîd 205
Baylakan 72
Bayrak, Mehmet 45, 83, 129, 196
Bayram-Ali 133
Bayram Begê Kurdê Qeremanî 198
Bayram Beg (Han) Karamanlû 158
Bayram Beg Kurdê Qeremanî 214
Bayram Beg Qeremanî 156
Bazarê 214, 220, 241, 247, 253, 258, 328, 338, 348
Bazbisyan 208
Bazê 320
Bazergan 290
Bazgulî 341
Bazian 193
Bazîd 19, 299, 413
Bazincan 69
Bazin, Marcel 230
Bazirgan 210
Bazxane 346
Bazxane Ovası 345, 347
Bebe/Bibi 240
Becilwend 194
Becinwerd 194
Becranlû 184
Bedir Xan 285
Bedirxan, Mehmed Salih 383
Bedir-Xan, Mîr Celadet Alî 382, 422
Bedirxan Şahseven 168
Bedkanlû 228
Bedlîsî, Şeref-Xan 298
Bedranlû 313
Bedrî 313
Bedvanlû 314
Began 201, 206, 209, 212, 218, 220, 222, 236, 238, 302, 313, 316, 317, 334, 347
Beganê Bûxanlû 317
Beganê Mane 242
Begdilû 115
Begi-ârlû 138
Beglîyan 271
Begû Amarlû 240
Behdili 195
Behisnî (Besni) 256
Behlûl 219, 220
Behnamê Pazûkî 320
Behnamê Pazûqî 341
Behnamê Suxte 320
Behnamê Suxtê 341
Behram 87, 105, 465
Behranlû 328
Behrec 208
Behrî 328
Behşanlû 242
Behşehr 274
Behzêdaran 329
Bejinkan 194
Bekıliyye 68
Bekiranlûlar 287
Bektaşi 41, 42, 43, 51
Bektaşî 40, 41, 49
Bektaşiler 32, 53
belan 576
Belan 221
Belazurî 58
Belde nahiyesi 112
Belekan 219
Belekî 219
Belescan 72
Belh 57, 58, 60, 63, 67, 168, 222
Belîcan 238
Belîcin 194
Belikan 140
Bellew, Henry Walter 103
Belûciler 64
Belucistan 75, 133

Belûcistan 63, 103, 104, 105, 208, 348, 354, 381
Belûç 25, 66
Belûçlar 15, 64, 105, 371, 374
Belücistan 193
Belxan 233
Bencerlû 184
Bendadmahriyye 68
Bendazemihriyye 68
Bendê Yexmûr 337
Bendî Xemûr 228
Bendiyan 247
Beraberveyân 361
Beranbiyan 361
Berarek 245
Berarûd 245
Berazan 276
Berazanlar 276, 288
Berazanlû 288, 312
Berazanlûyê Germek 289
Berazanlûyê Kesbayir 288
Berazduhtiyye 68
Berazedihatiyye 69
Berazî 129, 137, 251, 289
Berazîler 176, 288, 289
Berbaerk 243
Berber Qale 216, 218
Berberqele 320
Berberqelê 317, 318, 319
Berber Qelê 214
Berberuyan 361
Berda 214
Berder 261, 262, 263, 264, 266
Berê Serjêr 244
Berésine, Ilya Nikolaevie 378, 380
Berezlan 203
Berezlanlû 222
Berfirat 25
Bergewan 271
Bergüşad 116
Berifi 132
Berikan 288
Berîkanlû 206
Berîmanlû 206, 207
Beriser 244
Berîtan 364
Berivanlu 132
Berîvanlû 206, 207
Berke Han 98
Berlin 33, 175, 534
Bermaz 364
Bermekiyan 228
Bersûkanlû 247, 339
Berûhî 105
Bervan 339
Bervarî 207
Berxecan Ocağı 363
Berzanlû 220, 253, 288, 312
Berzelabad 224
Berzenê 255
Berzilabad 338
Berzlanê Îlya 222
Berzlanê Siflî 222
Berzlanlû 222
Besiyan 176
Beski 141
Besni 213, 225, 256, 291
Bestam 160
Bestan 349, 350
Beşin 194
Beşina 194
Beşinkan 194
Beşîr 333
Beşiri 260, 346
Bêşkavaya Biçûk 229
Bêşkavaya Mezin 229
Beşneviye 314
Betaliblû 315
Betvanlû 314
Bevanlû 267, 269, 270
Bevayî 226

Bevî 267
Bevyanlû 267
Bewanlû 266
Bextiyarî 75, 115, 193, 348, 379
Bextiyarîler 75, 348
Beyarê Kurd 291, 293, 296, 297
Beyarkurd 202
Beyazıd 194
Beyda 72
Beydaq 57
Beydili 195
Beydilli 195
Beygî 239
Beyhan 364
Beyramali Sultan Çegnî 158
Beyruz 79
Beyrûz 81
Beytan 364
Beytû 364
Bezenc 220
Bezeng 323
Beziki 132, 141
Beznî 328
Bıcnurd 106
Bıyıklı Mehmet Paşa 125
Bîbehre 262
Bicinurd 121
Bicnurd 134
Bîçeran 255, 355
Bîçeranlar 255
Bîçeranlû 255, 257, 261, 262, 325, 387, 480
Bîçeranlûlar 256, 262
Biçer, Bekir 65, 72, 80
Bîçerlû 255
Bîdeg 233
Bîdek 256, 258, 319, 336, 338, 349
Bidri 314
Biga 217, 320
Bîga köyü 480
Bîgan 266
Bîgler 211
Bîhîre 262
Bihotuyi 143
Bîjen Teqdesî 480
Bijen Yurt 178
Bijranlû 255
Bikrova 133
Bilan 221
Bilikan 219
Bilukanlû 231
Bilûyî 333
Bilwar 301
Bînalûd 235
Bînalûd Dağı 241
Bînalûd dağları 242, 243
Bînalûd sıradağları 242, 243
Bînalûd Sıradağları 234, 240, 246, 250, 252, 253
Bînaxan 263
Binder, Timuçin 23
Bingöl 131, 192, 193, 228, 229, 256, 269, 274, 275, 278, 280, 287, 305, 306, 315, 322, 325, 331, 336, 346, 363
Biradost 137, 231, 460
Birastûran 221
Biraxweyî 104
Bircend 63, 186
Bîrê 214
Birecik 225, 272, 289, 291
Bîrek 235
Bîrekê Îlya 214, 215
Bîrekê Siflî 214, 215
Bîrê Serdarabad 257, 266
Birê Serdarabadî 257
Bîrê Zeynelbeg 259, 261
Bîrê Zeynel Beg 257
Birîmanlû 206
I. Şah Hüseyin 136
Birîvanlû 339

Birîvî 206
Birîzanlû 288
Birjend 223, 235
Bîrmanan 364
Birohî 105
Bîroj 214
Birvan 145
Birvanlû 145
Bîrzeynelbeg 165
Biskî 271, 298
Bistam 57, 94
Bîşanlû 242
Bişehr 141
Bitlis 108, 131, 153, 209, 210, 213, 220, 238, 250, 251, 276, 288, 314, 327, 346, 350
Bîtvaz 271
Bîvare 262, 263
Bîvarê 255
Bîvarê Allahabad 261
Bîvareyî 267
Bîversen 244
Biyare 262
Biyarê Kurd 214
Biyarkurd 289, 331
Bizans 69, 76, 79, 82, 118
Bizans İmparatorluğu 79
Bîzegî 202
Bîzekî 203, 298
Bizevî 352
Bizikî 298
Bizikî-i Geylan 298, 299
Bizikî-i Haran 299
Bizikî-i Mintanlu 299
Bizikî-i Rişvan 299
Bîzûyî 296
Blaga, Rafael 307
Boazabad 317
Bochum 544
Bocnûrd 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 147, 148, 149, 163, 165, 168, 169, 171, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 185, 186, 187, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 273, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 308, 309, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 355, 372, 373, 374, 375, 382, 383, 434, 476, 477, 484, 486, 487, 525, 527, 529, 544, 549, 708
Bocnûrd mîrliği 148
Bodikanlû 228
Bogilan 229
Bohlulî 220
Bohtan 137
Bolevanû 364
Boran 361
Borzû 233
Botan 314, 315, 343, 364
Botanî 314
Botanlı 343
Botanlû 314, 315
Botiyan 315
Boxanlû 311, 317

Boxayîrî 261
Bozabad 223, 228, 303, 314, 338
Bozan 316
Bozarslan, Mehmet Emin 120
Bozî 292, 333
Boziyân 361
Bozkır 260
Bozkurt, İbrahim 78, 92, 129, 194, 204, 255, 275, 357
Bozlu 116
Bozo 341
Bozok 225, 227, 272, 274, 285, 320, 350
Bozukanlı 364
Bozuluslar 49
Bozulus Türkmen Konfederasyonu 277
Brahoe 103
Brahwi 103
Braxoîler 103
Braxwî 103
Brîkanlû 206
Brîman 364
Brîmû 364
Bruinessen, Martin van 369, 372
Brûkî 207
Brûkîler 207, 355
Bûbanlî 238
Bûcak 271
Bucnurd 63, 64
Budak Bey 122, 156, 157, 159
Budak Xan 117, 155, 156, 160
Budalî Selax 289
Budaqbegî 352
Budkanlû 228
Buhara 58, 93, 222, 308
Buhnan 361
Buhtiya 69
Buhtiye 314
Bukanlu 374
Bulanık 276
Bulî 231
Buliyanlû 317
Bulut, Faik 37, 55, 60, 62, 71, 83, 87, 88, 105, 131, 135, 149
Bulxan 233
Bûmî 259
Bunyadlû 262, 263
Bunyamîn 264
Burakay 355
Burân 361
Buran, Ahmet 36
Burbulu 320
Burbur 326
Bûrbûrê Îlya 321
Bûrbûrê Siflî 321
Burc 346
Bûrc 331, 347
Burcê Alan 345
Burcê Zenganlû 220, 229, 253
Bûrcê Zulfîqar 262
Bûrcqale 258
Bûrczeydan 203
Bûrç 239
Bursa 205
Bursalı Mehmet Tahir 32
Bursûkanlû 319
Busekân 360
Butalî 315
Butalibînî 361
Butaliblû 311, 315, 316, 317
Butan 315
Bûtanî 314
Butikan 306, 364
Butkan 364
Butkû 364
Buxanlû 357, 477
Bûxanlû 317, 319
Buxayrî 312
Buzikan 69
Bühnân 361

Büyük Zap 207

C

Caban 315, 317, 322, 333
Cabanî 321
Cabanlû 141, 316, 321
Cabarika 69
Cabarkiya 69
Cacanlû 314
Cacerm 149, 220, 242, 247, 255, 263, 274, 296, 375
Caçanlû 314
Caf 205, 210
Caferabad 356
Caferabadê Îlya 239
Caferabadê Siflî 239
Caferabadê Şerqî 245
Caferan 364
Cafer İbn Hamid Al Kurdi 76
Caferiyanlû 281
Cafer Qulî Beg 310
Cafer Qulî Xan 170, 310
Cafer Qulî Xanê Qereçûrlû 285
Cafer Qulî Xan (Îlxanî) 310
Cafer Qulî Zengelî 26, 27, 187, 253, 379, 434, 460, 550
Cafer Xan 310
Cafer Xan Bayat 170
Cafkanlû 248
Caf Konfederasyonu 225, 230, 231, 248
Cagirlû 115
Calaliya 69
Calcali 183
Camızağılı 193
Camkanlû 248
Canbeg 261, 273
Canbegan 273, 274, 275
Canbegi 140
Canbegî 306
Canbegiyan 364
Canbeği 275
Canbeğli 274
Canbeğlü 274
Canbek 275
Canbudaq 290
Canbudaqî 290
Canbudaqlû 290, 304, 311
Canbuladoğlu Hüseyin Paşa 118
Canehmedî 248
Canik 76, 272, 275
Canikan 361
Cankî 194
Cankurban 115
Can Muhammed Han 171, 172, 173, 178
Can Muhemmed 342
Can, Mutlu 14
Canqurbanlû 348
Caqdaş 119
Carablus 289
Carekî 204
Cavaniya 69
Cavanlû 321
Cavlanî 122
Cazaw 103
Cazira 69
Cebel 61
Cebel Ciluya 76, 93
Cebel Ciluya (Giluya) 91
Ceco Xan 25, 332, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394
Ceco Xanê Serdar 332
Ceferabad 276
Cegerxwîn 550
Celâleddin Harezmli 94
Celalî 107, 128, 140, 141, 154, 207, 208, 210, 222, 226, 387
Celalîler 208, 209, 210, 271, 334, 356, 396

Celayir 115
Celayir Türkleri 350
Celdeka 252
Celgê bölgesi 251
Celgê Germxan 233
Celgeyî 342
Celikan 141, 291
Celikanlılar 291
Celîkanlî 290
Celîkanlû 284, 290
Celîlabad 304
Celîl, Celîlê 73, 372, 410
Celiliye 68
Celiliyye 69
Celilwend 143
Cemadînlû 176, 177
Cemal Abdal 364
Cemalan 477
Cemalanlû 272
Cemâleddin Muhammed Sâm 99
Cemal Reşid Ahmed 77
Cemal Süreya 430, 431
Cemalxanlû 242
Cemanlû 242
Cemî 290, 304, 317, 319, 331, 338
Cemkanlû 194, 242
Cemşîdî 115
Cemşidîler 64
CEM Vakfı 43, 44
Cengah 206, 224, 228, 251, 300
Cengelî Hareketi 222
Cengiz, Daimi 411
Cengiz Han 64, 102, 121, 387
Cengizîler 97, 99
Cengiz, Yunus 13
Cenîkanlû 290
Cerbed 276
Cerbet 220, 255
Cercân denizi 67
Cergelan 178, 351
Cerîd-i Silsüpür 227
Ceris 273
Ceristan 149, 325, 355
Cerîstan 255, 257, 258, 262, 271, 279, 283, 334, 355, 356
Cerîstanî 273, 301
Cerîstan Ovası 219, 260, 264, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 352
Cerxan 229
Cestenî 115
Cevad Elîniya 383
Cevat Hey'et 374
Cevîn 234
Cevînî 250
Cevzekân 291
Cewanrûd 225
Ceyhun 126
Ceyhun nehri 168
Ceyhun Nehri 67
Ceylanlı 193
Cezayir 106, 107
Châk i amârlû 138
Chodzko, Aleksander Borejko 240
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) 34, 46, 61
Chvash-rot 323
Cibal 20, 69, 71, 72, 79, 208, 249, 306
Cîbal 276
Cîbal el-Ekrad 134
Cîbal'ul-Ekrad 279
Cibel 60
Cibo 306
Cibran 251
Cîbran 250, 267, 276, 346
Cîhan 212
Cîhanabad 213
Cihanbegli 241, 324

Cîhanbeglîler 273
Cîhanbeglû 217, 273, 274, 279
Cîhanbeglûyê Mazenderanî 274
Cîhanbeglûyê Xoresanî 274
Cihanbeği 275
Cihanbeğli 274
Cihanbeğlü 274
Cihanbeklû 141
Cihan Bey aşireti 275
Cihanbeyli 140, 275
Cîhangîr 258, 263
Cihangir bin Şah Rüstemi 129
Cîhangîrlû 263
Cîhangîr Meşhedî 263
Cihangir Mirza 92
Cîhan Qulî 222
Cikanlı 323
Cîl 62
Cildiyan 229
Cîlge bölgesi 91, 316
Cîlgemane 224
Cilweye 93
Cinikan 194
Cinkanlû 194
Cîran 259
Cîrenê 244
Cirîstanî 273
Cîsârgûr 94
Ciwan, Murad 120
Cizbekan 194
Cizîra Botan 91
Cizre 109, 137, 212, 213, 297, 313
Clavijo, Ruy Gonzáles de 72
Cl. Cahen 306
Cobadekî 208
Cokanlû 322
Cokî 322
Colfan 201
Conbeği 275
Cooper, Merian C. 193
Cordueni 103
Corgelan 202
Coşqan 220
Cotikan 194
Covi Elfibeyti 361
Cozek 291
Cuci 387
Cudi Dağı 69, 72
Cûdikan 194
Cûganlû 322
Cuinet 369
Cuinet, Vital 369
Cûkanlû 302, 329
Culayî 298
Cûlfan 200
Cûma 194
Cumhuriyet Halk Fırkası 34
Cûnan 306
Cunkan 194
Cunûkan 194
Curcan 58
Curcurî 223
Curdqîl 91
Curgan 69
Cûrgxane 206
Curkan 69
Curzaqil 91
Curzon 104, 105, 135, 136, 143, 146, 148, 191, 371, 372
Curzon, George Nathaniel 104
Cûşkan 331, 335
Cutikan 141
Cûtikan 194
Cuweyn 242
Cûweyn 247
Cûweynî 250
Cûweyn ovası 249
Cûweyn Ovası 250
Cuxûranlû 230
Cûyânlû 374
Cûzan 213

Cûzanî 238
Cûzek 291
Cûzkan 194, 291
Cürcan 62
Cürcân 60

Ç

Çaça, Sultan 14
Çağatay 137, 242
Çağataylar 115
Çakan 306
Çaki Sultan 158
Çaldıran 122, 123, 327, 369
Çaldıran Savaşı 109, 114, 122, 127, 143, 152, 153, 155, 323, 330, 335, 377
Çaldiran (İran) 333
Çalikanlû 233
Çalkanlû 233
Çankırı 203, 204, 217, 227, 274, 278, 320, 357
Çapakçur 123
Çapanlû 264
Çapişlû 146, 200, 256, 336
Çaqmaxlû 266, 277, 293
Çarbîd 220, 276, 296, 326
Çarburc 165, 265, 287, 323, 324, 325, 327, 339
Çarburcê Îlya 265, 269
Çarburcê İlya 339
Çarburcê Siflî 265, 269, 339
Çarburcî 268, 327
Çarekan 364
Çarekanlı 325
Çarekli 325
Çarekû 364
Çarıklı 325
Çarix 351
Çarmahal-Bextiyarî 348
Çaroymak 298, 312
Çarrah 239
Çarsancak 238, 285
Çarsiyanlû 323
Çarsûlanlû 323
Çarsûlî 323
Çat 274, 305, 312, 336, 345
Çatalca 205
Çaviş 290
Çaxemlû 243
Çaxmaqlû 291
Çaxunlû 243
Çay, Abdülhaluk 46
Çedwanlû 355
Çegînî 348, 350
Çegne bölgesi 159
Çegnî 114, 157, 158, 159, 226, 312, 349, 350, 353, 354
Çegnî Beyleri 117
Çegnîler 114, 155, 156, 157, 158, 160, 165, 348, 349, 354
Çehçehe 198
Çekan 208
Çekanu 364
Çekeni 350
Çekenî Oğlan Budağî 155
Çekînî 312
Çekni Gaybullah 350
Çekvanî 293, 350
Çelember 237
Çelîkân 361
Çelik, Leyla 14
Çelkaser 244
Çelo 353
Çelqe 242
Çelû 228
Çemenabad 236
Çemenbîd 203, 220, 266, 291
Çemikan 270
Çemişgezek 24, 26, 111, 112, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 132, 133, 134, 139, 143, 148, 153, 155, 156, 160, 161

Çemişgezek konfederasyonu 110, 134
Çemişgezek Konfederasyonu 196, 232, 246
Çemîşgezek Konfederasyonu 232
Çemişgezekliler 120, 121, 134, 137, 144, 146, 147, 155, 161, 198
Çemişgezeklû 197
Çemişgezek mîrliği 110, 125, 147, 166
Çemişkezek 120, 126, 137, 369
Çemoşgezek 141, 142
Çemxanlû 242
Çengenî 155
Çepanlû 263, 264
Çepanûxeder 263
Çepariş 271
Çepe 264
Çepni 44
Çepşelu 146
Çeqmaxlû 266, 289
Çerçemlü 114
Çerê (Çorê) 244
Çerekanlı 42
Çerekli 325
Çerî 203
Çerîd 226
Çerîk 325, 326
Çerîkan 324
Çerkes 38, 125, 303
Çerkeş 274
Çermê 273
Çermik 217, 278, 357
Çermük 205
Çeşmegah 348
Çeşmegîlas 202, 247, 298
Çeşmegilasê Çinaran 202
Çeşmegîlasê İdelû Kelatê Nadirî 203
Çeşmeguran 293
Çeşmê Heftrîg 281
Çeşmemahî 331
Çeşmeqamû ırmağı 268
Çetin, Osman 55, 59, 64
Çetin, Seyfettin 260
Çevîlî 258
Çewderlî 229
Çexmaqlû 291, 295, 296, 319
Çıldır 123, 205, 217, 238, 243, 272, 274, 275, 276, 277, 286, 313, 319, 334, 356, 357
Çınar, Hüseyin Vasıf 431
Çîksay 386, 529
Çilçeşme 167
Çilduxteran 266, 267
Çil Duxteran 214
Çilmîr dağları 343
Çîman 229
Çinan 364
Çinaran 121, 132, 135, 136, 138, 139, 149, 170, 184, 198, 202, 203, 207, 210, 212
Çinaran'ın 215, 232, 250, 252, 320, 331
Çinaran köyü 212
Çinaran ovası 223
Çinaran Ovası 290, 303
Çinarsuxtê 276
Çingeneler 64
Çingini 143
Çin Seddi 40
Çirax Eynullah (Eynî) 218
Çîrendê 241, 242
Çirmen 286, 330
Çirmük 272
Çiyayê Memê Reza Begî 202
Çîyurmê 209
Çodvanlû 355
Çol 137
Çomar Bölükbaşı 331
Çorçuke 114

Çorum 193, 205, 270, 271, 272, 274, 303, 316, 320
Çosûlanlû 357
Çosûlî 323
Çovkanlû 322
Çoxlanlû 243
Çölâbâd 316
Çûbdar (Çûyîdar) 319
Çûblanlû 223
Çuhorseid 163, 164
Çuhur Sa'd 163
Çûkanlû 322, 323
Çukurova 49, 192
Çûlanlû 223
Çuli 133
Çuplî Tepe 259
Çûplî Tepe 249, 326, 348
Çûplî Tepê 247
Çûrçûrî 300
Çûrisyanlû 323
Çursin 139
Çurukxane 214
Çûrus 323
Çûsulanlû 323
Çûtikan 194
Çuxatay (Çağatay) 242
Çuxorseid 163

D

Dababila 69
Dağıstan 36, 168, 192, 198
Dahhâkoğulları 94
Dahi 62
Dalnecanê Kurdiyê 214
Dalnecanê Turkiyê 214
Damegân 62
Damgan 68, 70
Danan 270
Darabad 69
Dârâbâz 79
Darband 69
Dârebecerd 79
Darende 256, 286, 287
Darrıgaz 63
Darulheq 222
Dasin 72
Daşî 270
Daşkanlû 292, 293
Daşlîqale 206, 219, 233, 256, 257, 262, 265, 273
Daşlî Qale 209
Davdexanî 237
Daveriyan (Daver) 338
Davy, Major 74
Daxdar 256
Dazen 81
DDKO 33
Dede, Suat 225
Dede Sülü 275
Dedexan 224
Degaga 219
Dehdanlû 268
Dehek 290
Dehenêşîrîn 201
Dehêşûr 201
Dehgah 241
Dehgan 289, 335
Dehganlû 243
Dehpenah 242
Dehvedanlû 268
Delayî 271, 291
Delikân 211
Delikânî 211
Delikânlı 211
Delîkanlî 210
Delikânlu 211
Delîkanlû 210
Delîler 237
Delîqanlû 327
Delîriyan 320
Delxastan 67

Deman 258
Demawend 141, 258, 312, 315, 316, 317, 322, 332, 333
Demawend Dağı 321, 322
Demdemî 122
Demenan 364
Demenû 364
Demirci Kawa 73, 246
Demirci Kawe 246
Demirciler 193
Demîrhan, Umîd 382
Denbelî 176
Denbulî 122
Denyan 288
Dêranlû 323, 357
Deraxanî 262
Derbadan 213
Derbas 255
Derbend 213, 220, 233, 263, 264, 276, 290, 296, 301, 326
Derbendî köyü 540
Derderiç 113
Deregez 106, 138, 464, 576
Deregüz 151
Derê Lember 220
Derê Mîlanlû . 276
Dereqanlû 327
Dêreyê Mîyankuh 315
Dergez 132, 135, 136, 177, 179, 187, 200, 201, 202, 203, 207, 211, 212, 214, 219, 220, 222, 223, 224, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 239, 241, 242, 244, 245, 247, 251, 252, 254, 255, 256, 258, 263, 265, 266, 268, 280, 283, 284, 294, 296, 299, 300, 301, 312, 313, 314, 315, 321, 328, 329, 332, 334, 336, 338, 340, 341, 343, 344, 356, 374, 375, 388, 390, 391, 392, 394, 540, 557
Dergiz 134, 143, 146
Dêrî 323
Derik 211, 226, 236, 276, 302
Derkeş 265, 291
Derkêş 296
Derperçîn 252, 256, 277, 281
Derreh i Safîd rûd 138
Derrê Kelat 207
Derreyê Derûngir 200
Dersim 37, 91, 112, 113, 118, 119, 125, 126, 131, 132, 138, 140, 145, 166, 179, 193, 194, 196, 197, 203, 204, 211, 214, 220, 221, 226, 232, 233, 235, 244, 256, 261, 270, 271, 272, 273, 276, 278, 279, 281, 288, 291, 297, 299, 305, 306, 307, 312, 314, 325, 326, 327, 331, 333, 345, 348, 352, 357, 358, 359, 360, 363, 369, 383, 411, 413, 433
Dêrsimi 121, 140
Dersimî, Nuri 140
Dersûfiyan 303, 331, 345, 346
Dertûm 323, 324
Dertûmî 324
Derûnger 219, 265, 283, 299, 313
Derûnger Ovası 219, 283, 296
Derviş Cemaliyan 364
Deştê Tûs Ovası 249
Deştikevîr 60
Deştilût 60
Deştkan 292
Develî 292
Develi Gazi kasabası 193
Devîn 214
Devletxane 200
Dewledanlû 259
Dewledxanê Tupkanlu 235
Dewletxane 201, 213

Dewletyar Xanê Siyehmensûr 353
Deylem 58, 92
Deyleman 92, 240
Deylemî 93, 359
Deylemîler 92
Deylemîstan 92
Deylemler 246
Deyranlû 323, 324
Dezfûl 168
Dezlak 213
Dılımegari 361
Dımışk 85
Dicle 36, 287, 463
Dicle nehri 78, 89
Dîdan 288
Digadiga 179
Dîgan 208
Dikme, Pir Ahmet 42
Dimdim 153, 412
Dimdim Kalesi 144, 226, 227
Dimişkî 211, 361
Dimreklü 114
Dîmtûran 273
Dinavar 69
Dînewer 215
Dinlü 114
Dinyan 251
Dîranlû 302, 311, 323
Dirêjan 271
Dirikan 195, 338, 361
Dirimiârî 361
Dirqan 327
Dîrqanlû 327
Divriği 241, 352
Dîvrû 244
Diyadin 289
Diyar Alîniya 382
Diyarbakır 131, 132, 193, 208, 212, 213, 225, 227, 238, 251, 276, 288, 295, 306, 331
Diyarbakır-Eğil 91
Diyar Bakr 78
Diyarbekir 153, 203, 205, 207, 210, 218, 229, 238, 256
Diyarcan 320
Diyâr-ı Rûm 41
Diyar Muddar 78
Diyar Rabia 78
Diyrî 323
Dîzavend 245
Dîzeyî 295
Dizgene Kalesi 172
Dizvan 355
Djulgeh i Mârûs 138
Dodan 203
Dodanlû 268
Dodikan 270
Dodikî 268
Doerfer, Gerhard 373
Doğan, Kendal 352
Doğanşehir 288
Doğubayazıt 19, 210, 289
Doltanlû 259
Domanlû 290
Dotoran 221
Dozdeksar 222
Döğerli 195
Dr. Friç 32, 33, 34, 46
Dr. Qasimlo 187, 189
Duab 259
Dudikan 268
Dûdikan 203
Dudikanlû 203
Dûdikanlû 141
Dûdkan 271
Dudkiyan 252
Duguranlû 293
Duğeri 195
Duğeyrat 195
Duhganlû 243
Duhok 134, 288

Duhulzen 235
Dûkanlû (Dûkî) 244
Dûlçah 201
Dulçax 214, 215
Dulî 212
Dul'kadir 114
Dulkadir 115
Dumbulî 108
Dumbulî, Abdurrezzak bin Necef Qulî 108
Dumbulî Kurmanc 108, 109
Dumbulîler 109
Dumilî 109
Dumilîler 145
Dunbelî 176
Dunbili 69
Dunbulî 109
Dungel 219, 340, 342
Dupaxan 270
Duranlû 258
Duraqanlû 91, 252, 319, 327, 328, 347
Duraqî 252
Dûrbadan 219, 266
Durç, Safiye Ateş 196
Dureq 327
Dûrfek 246
Durkanlû 338
Durqanlû 326, 328
Duruganlı 183
Durukanlû 311
Duruxanlû 311
Dûşab 222
Dutanlû 344
Duvganlû 243
Duwelxanî 342
Duxayî 212
Dûxayî 318
Dümmülli 145
Dündar, Fuat 23
Dündarlu 252
Dvin 163, 164
Dvin Kilise Konsülü 67

E

Ebâ Müslim-i Horasânî 88
Ebbas Isma'îlî 383, 540
Ebbas Pehlevanî 372
Ebbas Qulî 329, 343
Ebdabad 303, 304, 331
Ebdolmelikî 141
Ebdulhusêyn Mecd Topan 564
Ebdulla Goherî 563
Ebdurreqîb Yûsiv 377
Ebher 116
Ebi Ali bin Muhtac 71
Ebreviz 87
Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî 58
Ebû Avn 85
Ebu Bekir Kert 97
Ebu Bekr-i Tihranî 92, 163, 332
Ebu Cafer el-Mansur 84, 87
Ebû Cafer el-Mansûr 89
Ebu Hatem Fileveyh 87
Ebu Hesen Elî Muhemed oğlu el-Xezalî 93
Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî 68
Ebu'l- Abbâs es-Seffah 85
Ebu'l-Hasan İbn Said el-Mağribî 72
Ebu'l- Kasım Muhammmed b. Ali İbn Havkal 68
Ebu'l- Kasım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdazbih 67
Ebul'l Vefa Deylemî 359
Ebul Usvar Şavur 306
Ebu'l Vefâ Tâcü'l-Ârifîn Seyyid Muhammed bin Muhammed Arîz el-Bağdâdî 51

Ebu Mûsa el-Eş'ari 79
Ebu Müslim Horasanî 13, 70, 77, 82, 83, 86, 87, 88, 335
Ebu Osman Amr bin Bahr el-Kinani el-Fukaimi el-Basrî 84
Ebû Qasim Yezdanî 427
Ebû Reyhân-i Bîrûnî-yi Hârezmî 61
Ebû Saîd Muhemmed Cavanî (Îbnî Ebulhîca) 321
Ebu Talib Beg 393
Ebü'l-Abbas 84
Ebyurd 340
Ebyûrd 328, 338
Ebyûrdî 234
Ecdeneqan 164
Eco 252
Edirne 243, 286, 330
Edqan 331
Edremit 316
Efşaranlû 212
Efşarê Sîstanî 341
Efşeranlû 212
Efzelî 324
Ege 111, 261
Egil Kalesi 91
Eğin 272
Eğridir 253
Eher 141, 300
Ehl-i Hakk 40, 378
Ehmed 319, 329
Ehmed Begê Pertal [Bertal] Oxlî 116
Ehmed Elîniya 501
Ehmedê Xanî 153, 434, 550
Ehmed Izodî 383, 486
Ehmed Şadlû 329
Ehvaz 72
Ekber Mûsa 239
Ekinci, Mehmet Rezan 14, 155, 192
Ekrâd-ı Bargini 113
Ekrâd-ı Burbulu 113
Ekrâd-ı Caberlü 113
Ekrâd-ı Dimili 113
Ekrâd-ı Disimlü 113
Ekrâd-ı Kızıl Mağaralu 113
Ekrâd-ı Kuhpiniklü 113
Ekrâd-ı Zahuranlu 113
Ekrem Cemîl Paşa 83, 102, 103
Eksik Kürd 114
El-Adcinî 77
Elavariler 73
Elazığ 139, 145, 166, 179, 218, 226, 235, 275, 286, 307, 312, 319, 324, 331, 332, 355, 363
Elazığ Fırat Üniversitesi 36
Elbistan 137, 211, 256, 286, 288, 297
Elbruz dağları 107
Elcaf 210
el-Cebel 20, 61, 261
El Cibel 61
Elçin, Şükrü 36
Elegez 210
Elegez Dağı 131, 132
Elenkeş 237
Elestê Îlya 337
Elestê Siflî 337
Eleşkirt 202, 205, 276, 289
Elewîferd, Yehya 383, 424, 525
Elgan 365
el-Hamevî, Yâkût 71, 208, 260
Elhan 365
el-Hanbeli 83
Elî 251
Elîabad 273, 304, 319, 434, 476
Elîabadê Kutul 274
Elî Begê Zaxorî 198
Elî Dîranlû 326, 329
Elî Elîrizayî 566
Elîgul 324, 325, 326, 342

Elî Herîrî 432
Elî Heyderî 498
Elî Îzetullah 218
Elîkanî 346
Elîkanlar 346
Elîkanlî 346
Elîkanlû 311, 346
Elikyanlı 116
Elî Mayî 333
Elîmî 324
Elî Murad Beg 333
Elî Reza Sepahî Layîn 505
Elî Serdar 341
el-İstahrî 68, 318
Elî Veled Ehmed Reza 329
Elî Xan Dîranlû 326
Elîxan Qelê 206
Eliyanlı 116
Eliyê Mehrû 381, 477
Elîzade Duruxanlû 477
Elizavetpol Kürtleri 139
Elî Zeynel Beg 252
el-Kevserî, M. Zahid b. el-Hasan 50
Elkewat 270
el-Kurdî, Muhammed Alî es-Siwêrekî 272
Ellamezar 522
Ellemeconban 203
el-Logerî 93
El-Mesûdî 69, 70
el-Mutadî 77
el-Müstevfî, Hamdullah 345
Elqab 238
Elqas 256
Elqêcan 212
Elqi 361
el-Ukeylî 86
Elvendî 351
Elvend Sultan Karamanlû 158
Elxas 256
Elxas Köyü 256
el-Yabsan 176
El-Yaqubî 71
Emanabad 233
Emânî, Şadrûz 257, 259
Emanullah 297
Emanullah Beg 263
Emaran 239
Emarat 220
Emarlû 121, 217
Emarlû Ovası 121
Embarlû 239, 242
Emerî 239
Emerlû 200, 239, 240, 336
Emevî 81, 82, 85, 89
Emeviler 79, 81, 85
Emin Dânişmend Bahadır 98
Emîn Leşker 203, 204
Emînlû 115
Emîn, Salih Muhemed 124, 144
Emîrabad 263, 330
Emîrabad köyü 558
Emîr Alî Qulî Beg 211
Emîranlû 279, 280
Emîr Beg 108
Emîr Can Mihemed Xan 172
Emir Gazgan 99
Emîrgunê Beg 310
Emîrgunê Sultan 333
Emîrgune Xanê Zaferanlû 199
Emirgune Xan Zaferanlû 169
Emir Hüseyin Xan Şecauddevle 255
Emîr Îzzeddîn Mûsik bin Çekû 279
Emîr Qulanî (Kolanî) 280
Emîr Şeref Xan Şekaki (Şeqaqî) 153
Emîr Şêx Hesen 121
Emîrxan 224, 226, 258
Emîr Xan bin Gulabî bin Emîr Begê Mûsûlû 297, 298

Emîrxanê Biradost 226
Emîrxanî 242
Emîrxanlû 279
Emîrzade Ebbas 234
Emîrzadê Qurdiyê Mîlan 234
Emmarlû 138, 141, 239
Emo Botî 333
Emranlû 239
Emrûabad 342
Emrûdek 224
Emurlû 239
Enavîn 238
Enbar 240
Enbarlû 239
Endehuz 70, 72
Enderab 329, 330
Endîvarî 239
Enfal 189
Ensar 297
Enver Paşa 53
Eraqî 234
Eraz Mergan Serwerlû 301
Erbeyi, Mahmut 13
Erbil 72, 216, 218
Ercilasun, Ahmet B. 36
Erciş 194, 280, 288, 297
Erdalan Kürdistanı 289
Erdebil 123, 231
Erdebîl 210, 217, 221, 237, 286
Erdelan 114, 115, 192, 242, 350, 351, 352
Erdelan Hanedanlığı 289
Erdeşir 72, 87
Erdeşîr Papîk 87
Erdiş 194
Erduqan 232, 271, 275, 279, 281, 282
Ereb 311
Erebgir 211
Erebgirli 211
Erebgîrlû 115, 211
Erebkîrlû 115
Ereb Mewla 218
Eresbaran 284, 286, 294, 300
Eresyaran 141
Erg 206
Ergani 205, 272, 274, 279, 319, 331
Ergê Muhemed Xan 325
Ergenci Türkmenleri 308
Erhamiyanlû 355
Erîklî 238
Erivan 128, 163, 178, 216, 251, 306, 324
Erkan 277, 293, 316, 333
Erkan Yar 359
Ermeni 24, 37, 53, 67, 118, 314, 369
Ermeniler 15, 21, 31, 32, 35, 134, 154, 163, 287, 382, 430
Ermenistan 21, 76, 90, 108, 131, 132, 134, 135, 151, 163, 164, 176, 193, 194, 306, 307, 319, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 335, 340, 347, 380
Ermeni vilayeti 116
Ermeniyye 72, 79
Ernavê 266
Eroğlu, Vahap 13
Eröz, Mehmet 33, 46
Erran 81
Errân 123
Errecan 72
Errecân 93
Ertekan 241
Ertekanlû 241
Ertûşîler 345
Eruh 299
Erzemanlû 328, 334, 338
Erzemanlûlar 343
Erzincan 21, 112, 126, 138, 145, 196, 197, 226, 236, 237, 256,

272, 275, 279, 305, 306, 307, 312, 319, 325, 333, 345, 355, 357, 358, 363
Erzmanlû 328
Erzurum 119, 131, 137, 138, 176, 193, 205, 217, 219, 221, 229, 232, 233, 240, 243, 251, 252, 254, 256, 269, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 285, 286, 289, 296, 298, 299, 303, 305, 307, 312, 313, 315, 318, 326, 331, 332, 336, 339, 345, 346, 356, 357, 363, 414, 433
Erzurum Atatürk Üniversitesi 36
Esat Bey 32
Esedabad 354
Esedâbad 70
Esedâbâd 68
Esededdîn Suleymanî Hezbaniyê Mûsekî 279
Esedî 319
Esedullah Begê Canbudaq 290
Esedullahê Şadlû 310
Esfecîr 213, 232, 282
Esferayîn 149, 156, 160, 161, 168, 169, 187, 201, 202, 203, 212, 214, 217, 220, 222, 223, 228, 232, 233, 234, 243, 244, 245, 247, 248, 250, 251, 252, 255, 256, 260, 263, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 288, 290, 296, 298, 308, 309, 312, 314, 317, 320, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 339, 340, 342, 349, 350, 351, 352, 353, 357, 374, 477, 498
Esferayîn Ovası 272, 273, 282
Esferayn 106
Esfîdan 230, 236, 248, 252, 303, 316, 331, 339, 348
Eskanyan 88
Eskervend 341
Espaxû 220, 255
ESP TARAN gerillaları 185
Estarabad 132
Esterabad 135, 274, 309
Eşakûkî 361
Eşkân 361
Eşkinyan 361
Eşme 330
Eşqabad 253
Eşqebad 241
Etek 205, 207, 221, 254
Eterabad 253
Etirkêş 271
Etkan 323
Etmaneki 195
Etmankî 194
Evam 204
Evdilhekîm 14, 285
Evkiyan 288
Evliya Çelebi 118, 122, 164
Evliya Çelebî 299, 331
Ewam 201, 212, 223, 233, 302, 325, 331
Ewdalan 360
Ewez Îbadxan 218
Ewladê Elîlî 319
Ewlew Muhemmed 234
Eymürlü 374
Eyûbeli 254
Eyyub bin Şadî 164
Eyyubî 119, 163
Eyyubî İmparatorluğu 164
Eyyubiler 118
Eyyubîler 164
Eyyûbiyân bin şâdü'l-Kürdî 164
Ezdihatiyye 69

Ezîzabad 293, 339, 342
Ezîzan hükümdarları 91
Ezîzlû 244
Ezkunik köyü 360
Ezrakaniyye 68
Ezrekaniyye 68

F

Fadlun 163
Fadluye 71
Fahreddin 94, 98, 99
Faristan 58
Fars 25, 56, 58, 60, 62, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 80, 88, 93, 110, 120, 122, 136, 139, 143, 144, 148, 150, 155, 217, 234, 318, 327, 341, 350, 372, 374, 397, 411, 499, 501, 518, 542
Fars Axa 354
Farûc 203, 204, 206, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 233, 238, 239, 255, 266, 323, 334
Faryab 58
Fatımîler 359
Fatih Sultan Mehmed 124
Fatîme Xanum 254
Fatime Xanum dağları 265
Fayrab 58
Faz 336
Fazilabad 212
Fehman 72
Feqiyê Teyran (Feqî Muhemed Teyranê Makuyî) 257
Feramerzê Rustemî 417, 484
Feratan 365
Feratıyye 69
Ferdîs 214, 217, 218
Ferecullah Xan 184, 394
Ferecullah Xan Şîrvanî 394
Feregul 328
Ferhadan 235, 365
Ferhadû 365
Ferhad Xan 160
Ferhadxaniyan 235
Ferhad Xan Karamanlû 160
Ferhad Xan Topkanlû 393
Ferhan-Han Ferhadi 150
Feridin 72
Feridun 62
Ferîman 234, 323, 331, 335, 339, 342, 352
Ferixkanlı 116
Fermantepê 220
Ferraşbaşî 238
Ferreşbaşî 252
Ferxanê Îlya 239
Ferxanê Kohne 239
Ferxanê Siflî 239
Ferxekan 209
Fesâ 79
Feth Ali Han Kaçar 308
Feth Ali Şah Kaçar 170, 177, 178, 199, 230, 233, 252, 261, 262, 274, 288, 302, 304, 317, 324, 334, 335, 342, 347, 353
Fethullah Xanê Pîzekî 298
Fetih Elişah Qaçari 148
Fexreddîn 102, 321, 326
Fexreddîn köyü 262
Fexredîn 328
Fexruddîn 232
Feyzabad 331
Feyzullah Xan Becranlû 184
Fırat 25, 36, 112, 126, 237, 256
Fıratiyye 68
Fırat, Mehmet Şerif 61
Fırat nehri 218
Field, Henry 150, 199, 222, 240, 273, 311

Fîlîstan 227
Filistin 22, 225, 331
Findiqrez 274
Finler 34
Firber 67
Firdevs 63
Firdevsî 62, 73, 382
Firecik 205
Firûxe Danişweran 477
Firuze 133
Firûze 210, 387, 396
Fîrûze 208, 209, 316, 325, 327
Fîrûzê 324
Fîrûze Ovası 208
Fîrûzkuh 226
Fîrûz Şah 123
Firuzşah Zerrin Külah 124
Florina 205
Frederick William Hasluck 127
Fûmen 241
Fuzûlî 25, 27, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435

G

Galetmanlû 261
Galganlû 262
Garaçırlı 116
Garaçorlu 116
Garrüs 115, 273
Garsanlû 299
Garzan 326
Garzoni, Maurizio 283
Gavan 365
Gavêşanlû 230
Gavkêş 328
Gawan 365
Gazali 289
Gazalî 321
Gazan Han 98
Gazî 306
Gazibeyli 193
Gazne 57, 62, 94, 116
Gazneliler 94, 97, 173
Gebrabad 212
Gebran 365
Gedavend 341
Gedoganlû 355
Gedûganlû 261
Gehgulî (Keko) 346
Gêl 90, 91
Gelan 238
Gelebozoyî 296
Gelêdar 201, 245, 263, 297, 329, 331
Gelêdaran 206, 220, 238, 326
Gelemanlû 357
Gelî aşireti 92
Gelibolu 205
Gelibolulu Âli 433
Gelîl 216
Geliş, Ali Can 192, 227
Gellî 92
Gelmekan 298
Gelovçu 116
Gemî 295
Gencabadê Devîn 214
Genc Alî Xanê Zeyk 226
Gencali Xan Zeyk 160
Gence 159, 163, 214, 272, 305, 306
Gencê 244
Gencedan 244
Gencîdan 234
genç 126, 431, 460, 461
Genç 187, 228, 241, 322, 388
Gendab 203
Gendûman 93
General Muazez Şadlû 310
Gepez 214, 215
Geraili/Geraylû 312
Geraililer 137

Geraili Türkmenleri 311, 312
Geralî 115
Geralîler 136, 137
Geratî 281
Geravî 326
Gerawan 365
Gerawend 365
Gercüş 220
Gerdanlû 233
Gerdîler 233
Gerger 226, 234, 248, 274, 275, 293, 296, 323, 339
Gergeran 294
Gergerî 293, 294
Gergerlû 293, 294
Gerik 293
Gerisan 299
Gerîvan 326, 337
Gerîvanî 324, 326
Gerîvanlû 326, 357
Gerîvan Ovası 324, 331
Gerîveyî 326
Germab 133, 208, 214, 254
Germabî 311
Germanlar 34
Germe 206, 212, 220, 247, 304
Germê 203, 220, 255
Germek 289, 319, 328
Germekê Çaxmaqlû 291
Germekê Semelqan 289
Germekê Şeqan 289
Germsar 142, 312, 316, 333
Germsir 96
Germsîr 141, 160
Germsîr Ovası 207
Germxan 294, 298, 301, 302, 303, 317, 319, 330, 337, 338, 344, 347
Germxan ova 339
Germxan Ovası 234, 287, 301, 315, 342
Gerxman 316
Gewliyan 91, 216
Gewran 365
Gewû 365
Geyve 303
Gezabad 252, 328
Gezer, Semih 13, 27, 461, 707, 708
Gezerxûran 319
Gezik, Erdal 120
Gezkuh 212, 213, 232, 236
Gezravî 214
Gıyâs 100
Gıyâseddin Muhammed 99
Gıyâseddin Muhammed ibn Sam 94
Gıyâseddin Pîr Ali 99, 101
Gibb, Elias John Wilkinson 56, 429
Gidalîvend 341
Gîfan 257, 268
Gîfanê Îlya 266
Gîfanê Siflî 266
Gil 91, 92, 105
Gîl 91, 92, 93
Gilali 107
Gilan 133, 192
Gîlan 92, 126, 128, 132, 139, 140, 141, 143, 179, 217, 221, 223, 224, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 318
Gîlan Ovası 246
Gîlek 92, 246
Gîlekler 93
Gîlî 92
Gîller 92, 93, 216
Giloğullar 105
Gilzayî 105
Ginnîyan 365
Giresun 298, 357
Girtanu 365

Gitai, Amos 22
Gîvî/Kowser 220
Giyasuddîn Melîk Kurd 103
Giylan 126
Gogelîn köyü 461
gogerçîn 503
Gogerçîn 285
Gol 91, 216
Golistan 142
Gombedê Kawûs 274
Gomereş 270
Gor 48, 103, 105, 107
Gora dağı 192
Goran 48, 93, 105, 114, 138, 143, 334
Goranlar 93
Gord 48
Gorgan 142
Gor Hanedanlığı 104
Gorlar 93
Gorus 116
Gotlar 34
Goudari 284
Gökçay 197
Göklen Türkmenleri 64
Gökpınar, Mustafa 192, 227
Göksun 305, 312
Göktepe 133
Göktürkler 57, 64
Göle 272, 275
Görkem, İsmail 38
Griswold, William J. 110, 129, 208
Gûcî (Gevcî) 238
Gudalî Sûlax 214
Gudarîselax 328
Gudî (Cudî) Dağı 291
Guganlû 355
Gugulî 270
Guher Şah Xatûn 198, 282
Gul 329
Gulabian 365
Gulan 365, 417
Guleman 209, 257, 268, 273
Gulem (Gelem) 331
Gulî aşireti 92
Gulî Beg 239
Gulîl 14, 91, 254, 482
Gulîl dağı 216
Gulîl Dağı 483, 706
Gulî, Nizar Eyub 70, 143
Gulîqan 271
Gulistanê Îlya 237
Gulistanê Siflî 237
Gulîstan eyaleti 281
Gulîstan Germê 263
Gulîstan Ovası 206
Guliyanlû 218
Gulmanrûd 216
Gulmihemedê Kelmîşî 277
Gulnar 522
Gulpaygan 184
Gulrîz, Seyîd Muhemed Alî 222
Guluxanlı 116
Guluyî 296
Gulyan 216
Gulyanlû 91, 216
Gulzar 295
Gulzarî, Mesûd 240
Gunâbâd 63
Gundan 319
Gunduzlu 200, 336
Guntulan 295
Gupanlû 262
Gur 57, 258
Gûr 62, 93, 94, 95, 97, 117
Guran 334, 365
Gurbinyan 361
Gûr dağları 94
Gurdgil 91, 92
Gurgan 58, 185, 198, 214, 284
Gurgil 91

Gurgurê Îlya 348
Gurgurê Siflî 348
Guri 334
Gurî devleti 96
Gurî hükümdarları 96
Gûrîler 100
Gurlar 47, 93
Gûrlar 94, 95
Gûrlular 95
Gurpan 272
Gülekrek 114
Gülensoy, Tuncer 36
Gülnar 260
Güloğulları 306
Gümülcine 205
Gümüşhane 205, 256, 307
Gümüşhane'de 256
Günaltay, Şemseddin 62
Gündüz, Tufan 50, 124, 127, 255
Güneş, Hüseyin 80
Günpınar 287
Gürbulak 290
Gürcistan 115, 284, 286, 300
Gürcü 15, 119, 163

H

Habeşler 34
Habil Adem 31, 32, 34, 35
Habsburglar 129
Habuçan 131
Habur 255
Habuşan 155
Habûşân (Qoçan) 308
Haccac b. Yusuf 79
Hace Dovlet Namanlû 165
Hacerik 114
Haceristan 102
Hace Süleyman Rovşenî 392
Hace Xan Çemişgezek-i Horasanî 168
Hace Xan Hamzekanlû 168
Hace Xan Hemzekanlû 167, 169
Hacı Bektaş-ı Velî 120
Hacı Bektaş Veli 41
Hacılar 115
Hacılu 252
Hacı Rüstem Bey 369
Hacısamlı 116
Hacı Seyfettin Xan Bayat 167
Hacı Seyfuddin Xan Bayat 167
Hacı Şeca' Xan (Sedaqetî) Semelqanî 171
Hacîkanlû 275
Hacikyan, Agop 67
Hacî Qorban Solêmanî 386
Hacî Rustem Beg 121, 122, 124, 125, 153
Haciyanlar 275
Hadhaban 249
Hadiken 365
Hadran 72
Hâfızüddin 94
Hajiyan, Abdollah 121, 373, 410, 420, 421
Hakkari 72, 145, 246, 272, 305
Hakkâri 91, 238, 256, 257, 258, 295, 319, 326
Hakverdi Sultan Arabgirlû 158
Hakyari 107
Halaçoğlu, Yusuf 46
Haleb 241
Haleb Eyaleti 272
Halep 75, 118, 193, 204, 208, 211, 213, 225, 232, 255, 256, 289, 318, 323, 325, 356
Halepçe 189
Halid bin Velid 118
Halifan 365
Halife Mervan 83, 84
Halife Oçê Şadlu 131

Halqanî 321
Haltanlı 238
Hama 289, 298
Hamadan 69
Hamadânî 359
Hamamköyü 193
Hamdikan 249
Hamid 272
Hamûdî 251
Hamur 289
Hamzanîler 163
Hamzanlû 163
Hamzganlû 249
Haqverdî 256
Hara 102
Haran 205, 299
Harezm 61, 67, 161
Hârezmî 61
Hârezmşahlar 97
Harizm 58
Hârizm 60
Harmancık 320
Harput 21, 110, 144, 225, 260, 272, 274, 277, 286, 324, 331
Harran 86, 272, 274
Harrison, Marguerite 193
Harûnabad 351
Harûnabadî 351
Harun Reşit 76
Hasan Ali Mirza Şucaûddevle 199
Hasanaviye 129
Hasan Bey Bıradost 123
Hasan Bey Rumlu 123
Hasan Çelebi 140
Hasan el-Hamadanî 71
Hasan Hoca 32
Hasankeyf 221, 296, 319, 344, 356
Hasîrî 115
Hasreviyye 68, 69
Haşim Ferhadî 386, 396
Hatay 37, 38, 193
Hatem 282, 319
Hatem Axa 282
Hatemî ailesi 233
Hatemî, Muhammed 382
Hatus 356
Haver 291, 295, 296
Haveranlû 295, 387
Havîce Dağı 346
Havsik Kürd 114
Haydarîler 64
Haydar Qulî Xan Pisyan 177
Hayîlan 238
Haymana 106, 192, 193, 217, 225, 237, 275, 291, 303
Hayran 365
Haysar Kalesi 101
Hayy Muhammed b. Beşir 68
Hayy Muhammed b. İshak, Sabbahiyye 68
Hazaban 249
Hazara 25
Hazaralar 66, 372
Hazar denizi 193
Hazar Denizi 66, 92, 107, 142, 167
Hazarî 65, 148
Hazbaniya 69
Hazoanlû 249
Hazo Kürtleri 249
Hecelî Xan 333
Hec Ezîz Îsmaîl 234
Hecîabad 237
Hecî Bayram 270
Hecî Beg 271
Hecîbeglû 329, 330
Hecî Beglû Dubrarî 330
Hecî Beglû Esferayînî 330
Hecî Beglû Nişabûrî 330
Hecîbeklû 329

Hecîdê 244
Hecî Elî Begê Berzîger 340
Hecî Elîxanê Elîabadî 319
Hecîman 271
Hecî Muhemed Bûxanlû 319
Hecî Paper Hecî Qasim 218
Hecî Şerekya 244
Hecî Velîxanê Qehremanlû 216
Hecîxan 343
Heciyan 222
Hedo Serdar 184
Heftâd dû millet 138
Heftreng 235
Hekarî 137
Hekîm Memalîk 290, 298
Helikan 132
Helikanlu 132
Helîlan 238
Helqêseng 321, 322, 324, 325, 326
Helû Xan 171, 172, 173
Helva Çeşme 221, 222, 223, 224
Helwaçeşme 300
Hemawend 221, 249, 350
Hemedan 20, 69, 72, 120, 128, 166, 175, 194, 215, 253, 354
Hemenan 365
Hemîd 331
Hemîdabad 273
Hemikan 365
Hemzanlû 247, 249, 253, 345, 346, 347
Hemzekanlû 168, 249
Hemzekanlûlar 249
Hemzekanlûyê Îlya 247, 263
Hemzekanlûyê Siflî 247, 263
Hemzevanlû 249
Hename 258, 259
Henamê 261, 263
Henry, Philip 230
Henzî 219
Heqayî 271
Herâmirî 67
Herank 222
Herarest 72
Herat 57, 58, 60, 62, 63, 69, 70, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 115, 117, 134, 136, 160, 168, 198, 199, 296, 297, 349, 354, 368, 387, 464
Herat Hükümeti 100
Herat savaşı 285
Herat Vadisi 93
Herkîler 239
Heroabad 230
Hesar Devîn 206
Hesarê Pehlewanlû 492
Hesche, Wolfram 373
Hesêdar 326
Hesegah 241
Hesen 328, 338
Hesenabad 209, 219, 222, 263, 264, 276, 304, 498
Hesenan 276, 365
Hesenanlı 116
Hesenanlû 275
Hesen Beg 261
Hesen Begê Bayêndirî 124
Hesen Elî Xan 290
Hesen Hafêzpûr 567
Hesen Hemîdî Xebûşanî 568
Hesenî 288
Hesenî (Hesenlû) 318
Hesenîler 246, 267
Hesen Ketxuda 300
Hesenmest 296
Hesen Newrûz 338
Hesen Qele 260
Hesen Roşan 529
Hesensû 256, 258, 259, 263, 265, 266, 289, 291, 476

Hesen Xan 329
Hesen Xanê Kurdê Qereçûrlû 285
Hesenxanî 262, 322
Hesen Xan Sultan 322
Hesnekan 270
Hessegah 260, 348
Hesûlyê 271
Heşt Merx 206, 214, 217
Heşt Merxî 217
Heştrûd 284, 298, 299, 315
Hevdanlû 212
Hevedanlû 212
Hevîdî 212
Hevîranlû 238
Hevlanlû 212
Hewan 270
Hewlêr 193, 216, 220, 231, 233, 234, 295
Heybetullah Natiqî 477
Heyderabad 293, 342
Heyderan 194, 267, 276, 365
Heyderanlar 194, 249
Heyderê Rişwanlû 477
Heyder Qulî Xan 309, 310
Heyder Qulî Xanê Sehamuddewle 321
Heyderû 194, 365
Heyûdî 212
Hezar Mescîd 201, 207, 216, 235, 238, 241
Hezar Mescîd dağları 245
Hezar Mescîd Dağları 200, 202, 247
Hezbaniyye 69
Hezbâniyye 68
Hezex 241
Hezo 249
Hezoan 249
Hezret Sultan 219
Hıfen 365
Hınıs 219, 229, 254, 275, 276, 296, 305, 312, 315, 336
Hınıslı 347
Hınıslu 126
Hınıslû 115
Hıran 314
Hısn-ı Mansur 225, 248, 249, 291
Hısnü'l-Ekrad 260
Hibtûn 81
Hidikan 365
Hilat 76
Hilîlan 354
Hîlle 321
Hilvan 211, 225, 251, 275, 291, 331, 355
Hilvan (Doğu Kürdistan) 291
Himadu's-Saltana 138
Hindistan 24, 39, 57, 60, 62, 64, 104, 106, 117, 135, 138, 142, 167, 349, 350, 368, 371, 387
Hintliler 15, 105
Hiran 365
Hîsaklek 227
Hîsan 208
Hisar 66
Hîsar 206, 219, 224, 260, 266, 303, 319, 332, 337, 340, 342
Hîsardevîn 228
Hîsarê Devîn 220
Hîsarê Germxan 342
Hîsarê Kord 203
Hîsarê Kulahdûzan 259
Hîsarê Kurd 325
Hisarendef 213
Hîsarê Şahverdîxan (Huseynî) 342
Hîsarê Şêr Elî 330
Hîsarê Şîralî 342
Hîsarê Tîmûrtaş 289
Hîsar Îsa 220

Hîsarî 201, 324, 342
Hîsar Şîrelî 319
Hişmetullah Tebîbî 137
Hîtetela 331
Hîvdil 212
Hîvedanlû 212
Hîvêdil 212
Hive Hanlığı 133
Hîwa Massîh K. 370
Hîyedanlû 212
Hîzanlû 330
Hîzol 299, 311, 330
Hîzolanlû 311, 330
Hizoli 331
Holikan 365
Homs 76
Horasan Erenleri 41, 44
Horasanî 13, 58, 70, 82, 83, 84, 85, 86
Horâsânî 55
Horasan Kürtleri Kültür Meclisi 186
Horasan Kürtleri Meclisi 189
Horasan Kürt Öğrencileri Meclisi 189
Horasanlılar 58, 98, 147, 713
Horâsî 55
Hormek 45, 61, 256, 364, 365
Hormekli 256
Hormek, Orhan Veli 45, 61
Horsî 55
Hoşbilân 361
Hoşnebi 114
Hoşnur 248
Housego, Jenny 139
Houtum-Schindler, Albert 379
Huart, Clément 429
Hubatu 289
Hubatû 288
Hucetullah Hesenzade 568
Hudanlû 212
Hudavendeler 341
Hukanlû 267
Hulvan 69, 72, 78, 79
Hûlvan 89
Humeydiye 68
Humeydiyye 69
Humus 260, 298
Hunlar 64, 107, 110
Huranlû 295
Hurmüz Ebvan 360
Hurremabad 194
Hurremdêh 317
Husam Beg Karamanlû veled-i Behram Han 158
Husâsek 67
Huseyîn 245
Huseynabad 209, 241, 304
Huseynan 243
Huseynanlû 276, 318
Huseyn Baba Xan 329
Huseyn Elî Xan 353
Huseynî (Huseynanlû) 318
Huseynîvend 341
Huseynkelû 294
Huseyn Qulîxanê Qereçûrlû 310
Huseyn Sofî 239
Huseynxan 320
Husik Kufulî 243
Husrev 87
Hûşiyan 271
Hutanlû 343
Huttel 60
Huzeyfe b. Yemânî 79
Huzistan 56, 71, 72, 103, 192, 204
Hûzistân 93
Hülâgû Han 97
Hürremî 71
Hüsameddin Çelebi 306
Hüseyin Ali Xan Çegnî 160

Hüseyin Ali Xan Emir Nizam 177
Hüseyin Bey Dasni 123
Hüseyin Mesrûr 166
Hüseyin Qulî Xan 170, 171
Hüsrev Mirza 177
Hüzmekli Uşağı 365
Hvârızm 61
Hz. Ali 78, 79, 81, 94
Hz. İmam Hüseyin 430
Hz. Osman 79, 81
Hz. Ömer 78, 79
Hz. Yusuf Aleyhüsselam 457

I

Îbnî Xerîb 26, 439, 465, 582
Îbn Xelikan 164
Îbrahîm 290
Îbrahîmabad 252
Îbrahîmî 354
Îbrahîm Merdan 267
Îbrahîm Şah 293, 295
Îbrahîm Xan 310
Îbrahim Xanci 353
Îbrahîm Xanê Şadlû 309
Ignatieva, Maria-Valeria 14
Iğdır 131, 163, 226, 244, 288, 355
Îhtisabiyan, Ahmed 199
Îhtîsabiyan, Ahmed 310
Îkbal, Alî 294
Îlav bölgesi 244
Île (Îrî) 338
Îlgar Rehîmî 424
Îlihyan 352
Îliya 270
Îlxanan 233
Îlya 209
Îmamqulî 179, 219, 266
Îmam Qulî Sultan Siyehmensûr 353
Îmam Reza 259
Îmamverdî 247, 249, 262
Îmarat Dağları 249, 253
Încanlû 348
Ince Îlya 316, 333
Ince Kîkanlû 255, 263, 266
Ince Seblaxê Qoçan 303
Iolotan 133
Irak 20, 79, 97, 116, 117
Irak Al-Acem 20
Irak-ı Acem 60, 62, 74, 144, 240
Irbîd 272, 302, 331
Îrec 234, 323, 331, 335, 339, 340, 341, 342, 352
Îrewanî 231
Îsa Xanê Kurd 309
Isfahan 93
Islahiye 211, 291
Îslamabad 214, 224, 266, 289, 291, 296
Îslamabadê Kurd 297
Îsmaîl Emelê Axa 329
Îsmaîl Hojebr 477
Îsmaîl Hosêynpûr 518
Îsmaîl Îsmaîlî 422
Îsmaîl Kurt 239
Isparta 253
Îstaclû 115, 242
Istahr el-Beyzâ 93
Îsyadad 270
Îşendî 219
Îtimadu's-Saltana 271, 308
Îvan 351
Ivanov, Vladimir Alexeyevich 104, 380
Izady, Mihrdad 66, 73, 92, 121, 181, 182, 191, 363, 369
Îzanlû 311, 330, 331
Îzedîn 345
Îzî 331
Îzmanê Îlya 223, 300

Îzmanê Siflî 223, 300
Îzol 256, 330, 331
Îzolan 365
Îzolî 252
Îzollû 311
Izollular 331
Îzullû 138

İ

İban 365
İberler 34
İbn az-Zuhhak 76
İbn Furât 62
İbn Haldun 107, 108
İbni- Bezaz 123
İbnî el-Hacib 279
İbn-i Halikân 83
İbni Yemin Beg 388, 389
İbnu'l Esîr 163
İbnu'l-Esîr 71, 307
İbnu'l-Nazıru'l-Ceyş 111
İbnü'l-Belhî 65, 70
İbnü'l-Cevzî 72
İbnü'l- Esir 65
İbnü'l-Esir 76, 87
İbn Zikravayh 76
İbrahim Hakkı 102
İbrahim Karamanlû 158
İbrahim Xan Şadlû 169
İbsala 205
İçel 193, 241, 260, 274, 276
İdil 241, 276, 297
İgidoğlu 347
İgirmi Dört 115, 116
İhsanoğlu, Ekmeleddin 431
İhtiyarüddin Kalesi 94
İlam 166, 192
İlhanlı 98
İlhanlılar 95, 98
İlyas Bey 347
İmaduddin Süleymani 359
İmam Musa-i Kazım 363
İmam Rıza 144, 365
İmanlû 115
İmarlu 374
İmranlı 239
İnallu 128
İnanlılar 66
İndus Vadisi 60
İngiltere 147, 150, 325, 525
İran tarafındaki Çaldiran 290
İsa 86, 195
İsalı 195
İsfahan 71, 82, 83, 88, 114, 122, 128, 154, 192, 309, 348
İsfehan 20, 69, 71, 72, 79
İsfendiyar Beg Avçibaşi Arabgirlu veled-i Kemal Beg 158
İsferâyin 63
İsfizar 100
İshakiyye 68
İsikan 195
İskender Beg Münşî 349
İskender Bey Münşî (Rumlu) 155, 157, 226
İskenderiniya 218, 229, 234, 271, 281, 290, 295
İskerderiniya 207
İskilib 303
İskilip 205, 274, 320
İslâhiye 211
İsmailî 71
İsmail Qulî Beg Hezime 168
İsmail Qulî Xan Çegnî 158
İsmail Xan Hezime 168
İspanya 72, 78
İspir 303
İspirlu 126
İspirlû 115
İsrail 22, 331
İstahr 72

İstahrî 68, 139, 341
İstanbul 37, 227
İstimaheriyye 69
İştihariyye 68
İTF 23, 31, 38, 39, 46, 88
İtimaduddevle el-Aliye Tahmasb Xan-i Celayir 167
İttihat ve Terakki Fırkası 23
İttihat ve Terakki Partisi 31
İzanlu 132
İzmir 56, 193, 205
İznik 303
İznikmid 303
İzo 331
İzoğlu 331
İzolan 331
İzoli 132, 331
İzoli (İsoğlu) Ovası 331
İzoller 331

J

Jaba, Auguste de 379
Jaljali 183
Japa 321
Jigalina 115, 121, 129
Jiristan 149
Josef Stalin 176
Jotikan 194
Justi, Ferdinand 379

K

Kaaxkin 133
Kabaklı 365
Kâbil 57
Kâbnât 63
Kabuçan 131
Kaçar 169, 170, 171, 176, 178, 200, 202, 208, 212, 213, 228, 230, 232, 233, 234, 244, 250, 256, 257, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 277, 278, 281, 283, 293, 296, 299, 303, 309, 323, 325, 329, 339, 340, 343, 349, 351, 352, 353, 387, 388
Kaçar hanedanlığı 121
Kaçarlar 114, 149, 159, 169, 173, 178, 211, 214, 234, 239, 250, 252, 254, 256, 263, 264, 271, 273, 282, 285, 337, 339, 340, 344, 372, 373
Kaçmaz, Ömer 359
Kaçtiyye 68
Kademyar 394
Kadırov, Şohret 183
Kafkas 192, 357
Kafkaslar 129, 140, 142, 163, 164, 166, 176, 177, 178, 216, 304, 306, 345, 355
Kafkasya 19
Kafkasyalı, Ali 43, 284
Kağızman 194
Kahire 83, 359
Kâhta 225, 226, 248, 254, 331
Kahya Saleh 289
Kaiwan 246
Kajar 115, 147, 372
Kakawend 143
Kakeyî 347
Kakulî 224
Kakvanlû 346
Kalabbaslû 266
Kalagir 115
kalan 63, 102, 140
Kaletmanlû 355
Kalic 552
Kalîn bölgesi 347
Kalmemân 361
Kalmîşkan 270
Kaltamanlû 355
Kamışlı 137

Kamışobası 193
Kamsuran 365
Kandahar 77, 103
Kandehar 98, 101, 102, 115, 226
Kangal 140, 274, 275, 287, 305, 312, 356
Kanîmeşkan 270
Kanîmeşkanlû 270
Kanîmişkan 270
Kanîreş 269, 346
Kankanlû 312
Kanunî Sultan Süleyman 120, 122, 154
Karaağaç 253
Karabağ 115, 116, 132, 139, 159, 163, 248, 272
Karabalan 367
Karabalian 365
Karabaş 115, 133
Karabaşlî 256
Kara Batur 301
Karabayat 115
Karacadağ 254, 270, 271, 278, 281, 358
Karacol 285
Karacollu 285
Karacor 285
Karacorlu 285
Karaçor(ç) 285
Karaçorlular 284
Kara Çowalan 284
Karadağ 284
Karadağlû 115
Karadeniz 156, 214
Karagözlüler 66
Karahan, Abdulkadir 429
Karahisâr-ı Şarkî 205, 231, 298
Karaisalı 278
Karakaya-Stump, Ayfer 41
Karakeçi 272
Kara Keçilu 92
Karakoçan 137, 312, 331
Karakol Cemiyeti 38, 53
Karakoyunlu 109, 120, 121, 163
Karakum Çölü 173, 210
Karaman 214, 217, 231, 316, 320
Karaman Beg Karamanlû 158
Karamanî 108
Karamanlû 160, 162
Kara, Mustafa 359
Karamustafa, Ahmet T. 41
Kara Osman 120
Karasi 205
Karataş mahallesi 193
Karatepe 179
Kara Towara 289
Karâyiler 284
Kara Yusuf 120, 121
Kardukhi 103
Karê 266
Kare Dağı 268
karesi 27
Karesi 217, 316
Kargeran 347
Karikan 365
Karisan 299
Karlıova 269, 346
Karmasin 72
Karmatî 71
Karmina 116
Kars 21, 131, 138, 205, 210, 217, 226, 243, 248, 256, 272, 274, 276, 277, 286, 288, 299, 307, 313, 319, 356, 357
Karsan 306, 365
Karsanlı 299
Karsanû 365
Kars-ı Meraş 205, 230
Karsin 299
Karzanlû 258
Karzuvi 71

Kasaba, Reşat 35
Kasiban 361
Kasrışirin 351
Kasr-ı Şirin Antlaşması 144, 145, 146
Kassit 305
Kastamonu 217, 225, 274, 278
Kastan 316, 333
Kâşan 69
Kaşankî 295
Kaşhan 114
Kaşkay 128
Kaşkay Türkleri 234
Kaşmar 235
Kaşmir 160
Kaşqailer 66
Katip Çelebi 55, 62, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101
Kavanlû 246
Kavi 365
Kavî 248, 249
Kavilü 114
Kaviyanlû 246, 249
Kawan 246, 248
Kawanlû 246, 247, 249, 308
Kaweya Sufla 246
Kaweya Ulya 246
Kawî 246, 249, 365
Kawîler 248
Kawo 271
Kaxanlû 346, 347
Kaxek 222
Kaygusuz, İsmail 359
Kayserân 62
Kayseri 76, 193, 225, 227, 229, 275, 306
Kayseri Erciyes Üniversitesi 36
Kayseri Şadîleri 306
Kaywanlû 146
Kazak Han Tekelû 349
Kazaklar 130
Kazân 361
Kazımiye 363
Kazim 264, 320
Kazimxan 245
Kazimxanî 351
Kazvin 92, 114, 116, 139, 141, 157, 175, 192, 221, 222, 223, 224, 241, 243, 350
Kazvin Gölü 143
Kazvinî, Mirza Muhammed Tahir Vahid-i 157, 158
Keban 285, 286
Keban Mâdeni 286
Kebudgumbed 227
Kec 115
Keçan 271
Keçel 332, 333
Keçelan 271, 333, 364, 365
Keçelan (Keçeliuşağı) 333
Keçelanlû 271, 333
Keçel aşireti 271
Keçelî 311
Keçelû 364
Keçelyan 333
Keçeranlû 141, 332, 333
Keçeranlûyê Azerbaycanê Xerbî 333
Keçeranlûyê Bocnûrdî 333
Keçeranlûyê Demawendî/Serbendanî 333
Keçeranlûyê Semelqanî 333
Keçeranlûyê Zaxorî 333
Keçlan 271
Keçlanlû 311, 332
Keçûl 332
Kehbenîklû 213
Kehkanlû 346
Kehpîneklû 213
Kek Alî 370
Kekektirvan 365
Keko 235, 346

Kêl 90, 91
Kelab 317, 319, 326, 331, 343
Kelanî 115
Kelanter 241, 242, 299, 321, 326, 348
Kelanterî, Menuçehrê 271, 332
Kelat 103, 106, 132, 203, 211, 222, 223, 224, 229, 230, 234, 238, 239, 252, 288, 300, 323, 330, 336, 339, 340, 350, 351, 352, 374
Kelatê Arvîn 214
Kelatê Avdev (Ebdabad) 331
Kelatê Axa Nebî 334, 341
Kelatê Balî 258, 261, 262
Kelatê Berîmanlû 207
Kelatê Bozorg 232
Kelatê Cevadiyê 281
Kelatê Cewadiyê 214
Kelatê Cihûd 281
Kelatê Cihûd (Îslamabad) 245
Kelate Çinar 262
Kelatê Çinar 247, 249, 256, 257, 258, 259, 334
Kelatê Elîabadlû 336
Kelatê Elî Merdan Xan 296
Kelatêgul 203
Kelatê Hecî Begler 211
Kelatê Hecîxulam Huseyn 342
Kelatê Kerbelayiyê Hesen 233
Kelatê Mehdîabad 232
Kelatê Mihemed Alî Pehlîvan 319
Kelatê Mihemed Elî Pehlîvan 216
Kelatê Muhemed Baqir 320
Kelatê Muhemed Elî Pehlîvan 214, 318, 320
Kelatê Muhemed Eliyê Pehlivan 317
Kelatê Muhemed Reza Xan 203
Kelatê Mûrî 290
Kelatê Nadirî 203, 312, 348
Kelatê Neqdû 326
Kelatê Neqî 327, 337, 348
Kelatê Pîyaz 211
Kelatê Qazî 322, 328
Kelatê Qemer 333
Kelatê Qemû 316
Kelatê Reza 232
Kelatê Sencer 281
Kelatê Sohrab 252, 331
Kelatê Şah Muhemed 216
Kelatê Şamîr 206, 214
Kelatê Şehîd Azersa 202, 207
Kelatê Şeqan 247, 249
Kelatê Şûr 233, 277, 290
Kelatê Turkha 290
Kelatê Xezîn 232
Kelatê Yaver 230, 346
Kelatî 245
Kelaxaşiyan 347
Kelayîn 263, 301, 319, 334, 335
Kelbalî Sultan 227
Kelbax 212
Kelbecer 272
Kelegîr 115
Kelekendî 336
Kelekindî 219
Kelekuh 224
Keler 212
Kelhor 155, 156, 214, 351, 352
Kelhur 352, 365
Kelhuseyn 341
Kelîder 152, 277, 398
Kelîmullah Tewehudî Kanîmal 433
Kelîş 270
Kelkid 272
Kelkit 205
Kelmîşyanlû 276
Kelxî 212

Kemah 325
Kemah Kalesi 123, 124
Kemal Beg Arabgirlû 158
Kemal Fuad 432
Kemaliye 112
Keman 365, 712
Kemanlı 42
kemerê 418
Kemerê 352
Kemkîlanlû 255
Kenarberûş 238
Kengerlû 115
Kengıri 203, 227, 303
Kepedax 254
Kepekan 315
kepeneklû 213
Kepeneklû 213
Kepkan 294, 332
Kepkanlû 331, 344
Kepkenli 332
Kepkinli 332
Keranlû 318
Kerbelayî Abbasî 171
Kerbelayî Abdullah Selman 259
Kerbelayî Ehmed 320
Kerbelayî Hatem 259
Kerbelayî Hesen Xan 329
Kerbelayî Huseyn 329, 343
Kerbelayî Meqsûd 320
Kerbelayî Mihemed Reza 206
Kerbelayî Muhemed 329
Kerbelayî Muhemed Elî 316
Kerbelayî Muhemed Şadlû 324
Kerbelayî Remezan Emelê 329
Kerbelayî Selîm 342
Kerbelayî Şahgeldî 329
Kerbelayî Teymûr 264
Kerbelayî Velî Dîranlû 326, 329
Kerbelayîyê Îmamyarê Şeqaqiyê Şatiranlû 231
Kerec 214, 217, 218, 241, 255, 266, 322, 331, 333, 338
Keref 266
Kerehlû/Kirklû 338
Keremê Husêyniyan 569
Kerend 351
Kerengan 331
Kerga 351
Kerik 293, 296
Kerikan 236, 365
Kerikanlû 236
Kerîmabad 239
Kerim, Ali Husein 106
Keriman 366
Kerîm Xan Becranlû 184
Kerimxanê Zend 146
Kerîm Xanê Zend 198
Kerker 226
Kerkük 169, 179, 193, 219, 251, 284, 319, 346, 350, 353
Kerman 69, 76, 114, 208, 322
Kermanşah 192, 215, 349, 350, 351, 353, 354, 369
Kernî 231
Kersan 293, 299
Kert 47, 95, 96, 97, 99
Kert el-Gûr Sultanları 94
Kert Hanedanlığı 101
Kert Hükümdarları 97
Kertler 95, 98, 100, 101, 102
Kesabîr bölgesi 343
Kesabir Ovası 338
Kesbayir 288, 315, 324, 328, 330, 337, 339, 343
Keskehoran 366
Kesrevî 92, 93, 163, 191, 305
Kesrevî, Ahmed 92, 163, 305
Keşan 295
Keşanek 293, 295, 304
Keşanekê Almê 304
Keşanekî 295
Keşkabad 326

Keşlû Han 58
Keşmir 105
Keştan 220, 335
Ketan 366
Ketlan 227
Ketlî 324
Ketlîş 209
Keto 235
Ketubasforê Kelatê Zengene 354
Ketxda Xulam Huseyn Emelê 329
Ketxuda Elî Ekber 329
Ketxuda Elî Muhemed 329
Ketxuda Muhemed Reza 329
Ketxuda Remezan 329
Ketxuda Selman 329
Ketxuda Şaban 329
Ketxuda Xulam Huseyn ve Remezan 329
Kevakî 215
Kevankund 215
Kevîng 224
Kewakî 214
Kewkiyan 212
Keyçûl 332
Keyhan, Mesûd 310, 330
Keykan 361
Keykanlu 113, 364
Keykanlû 162
Keyran 270
Keysan kapısı 85
Keysun köyü 360
Keyvanlû 162
Keywan 162
Keywanlılar 130
Keywanlû 136, 138, 149, 246
Keywanlûlar 135, 138, 147, 150
Khaldiler 103
Khalkhal 306
Khesse 183
Khiva 103
Khorasmioi 61
Kıbrıs 193
Kılıclı Aşireti 337
Kılıç Arslan 119
Kılıç Arslan oğlu Süleyman 119
Kılıç, Hatice 13
Kılıkcanlar 230
Kıran 320
Kıran, Abdurrahman 14
Kırancalı 320
Kıranlı 320
Kıranlu 320
Kırantalu 320
Kırgızistan 176
Kırıkhan 193
Kırkan, Ahmet 14
Kırkpınar 291
Kırşehir 25, 106, 176, 193, 211, 225, 227, 252, 279, 320, 350
Kırşehri 272
Kırzıoğlu, Fahrettin 33, 36, 46
Kırzıoğlu, M. Fahrettin 33, 46
Kızılbaş 34, 41, 42, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 78, 88, 114, 115, 122, 125, 126, 127, 128, 135, 144, 155, 226, 345, 358, 369
Kızılbaşlar 32, 51, 52, 114, 118, 124, 125, 242, 338
Kızılbaşlık 38, 50
Kızılkilise 194
Kızıl Kürdistan 132
Kızıltepe 248
Kîçiyanlar 286
Kîçûl 332
Kîfanê Seflî 209
Kifrî 353
Kiğı 229, 274, 289, 305, 325, 331
Kikan 69
Kîkan 162, 254
Kîkân 361

Kîkanlar 255, 256
Kîkanlû 200, 224, 227, 237, 254, 256, 258, 259, 265, 266, 302, 311, 313, 331, 348
Kîkanlû Federasyonu 254, 266
Kîkanlû (Gelêdar) 255
Kîkanlûlar 254, 255, 262, 265, 266, 267
Kîkî 215, 254
Kîkîler 255
Kîkiyê Cirikan 255
Kîkîyeler 254
Kîkiyê Xelecan 255
Kil 91
Kîl 91, 216
Kilanlû 355, 356
Kilaye 245
Kîlaye 243
Kili 92
Kiliçanlar 337
Kilîkan 271
Kilikya 107
Kilis 204, 213, 225, 291, 316, 318, 320, 325, 327, 328
Kimsoran 365
Kînalû 258
Kirizkân 361
Kirman 60, 62, 63, 103, 144, 160
Kirmancan (Kurmancan) 238
Kirmani 143
Kirmaniyye 68
Kirmanşah 20, 167, 175, 202, 248, 301, 345, 351
Kirmaşan 167, 248
Kirxan 366
Kirxanan 366
Kirzi 114
Kîsmar 213, 254, 265
Kîsmar Dağları 225
Kîtkan 251, 288
Kîvanlû 249
Kivens 366
Kîwanlû 247
Kîwanlû Konfederasyonu 253
Kiyakelayê 222
Kiya (Kiyabad) 242
Kiyanî 324
Kiyvanî 246
Kiyvanlû 138
Kiywanlû 200, 248
Kîywanlû 247
Kiywanlû Federasyonu 246
Kobanê 539, 551, 558
Kobanî 277, 307, 477, 524, 544, 554, 564
Kobatan 306
Kocaeli 205, 217, 303
Koçeran 271
Koçeranlû 316, 317, 327, 332
Koçgiri 140
Koçgirî 256
Koçgiriyan 366
Koçkiri 364
Koçman 366
Kodaman, Bayram 110
Kodan 306
Kodern 366
Kofbınik 213
Kohlab 239
Kohnefurûd 212
Kohpinikan 213
Kolan (Kulan) 258
Kolanlı 116
Kolonel Pisyan 175, 176, 177, 199
Kombeleka 209
Konç 228
Konpınık 213
Kontêk 244
Konya 24, 25, 106, 176, 211, 229, 241, 260, 274, 275, 287, 291, 316, 320, 348, 356, 363, 368

Kop, Kadri Kemal (Sevengil) 33, 36
Kopniklû 167
Koran 209
Koranê Kurdiyê 334
Koranê Turkiyê 334
Koranlûyê Îlya 335
Koranlûyê Siflî 335
Kordân 70
Kordi 67
Korduatlar 67
Korkınaz, Zeynep 36
Koroxlu Huseyn 234
Koruğlû 115
Kose 265, 355
Koşkabad 328, 347, 348
Koşkê Kîkanlû 224, 241, 254, 256, 258, 265, 266, 348, 353
Koşkî 335
Kotur 122, 271, 323
Kotur ırmağı 323
Kovancılar 355
Kowend 246
Kowser 220, 221, 231
Koxpınık 213
Koxpinîk 213
Koy 109
Koylahisar 115
Koysancaq 234
Koyulhisâr 205
Kozan 76, 193, 253, 316, 361
Kozanoğlu 49
Kozluk 219, 249, 252
Kömreşlü 114
Kömrî mezrası 248
Kömürrişân 361
Köprülü, Mehmet Fuat 40, 41
Krimskiy, Agatangel 429
Krimsky, A. E. 434
Kuban 366
Kubanî 262
Kubanlû 262
Kubelan 366
Kûçân 63
Kuden 366
Kufe 78
Kuhaniklı 213
Kuhbeniklû 213
Kuhbîneklû 213
Kuhbinki 214, 361
Kuhê Kîsmar Sıradağları 213
Kuh Gelîl 216
Kuh Giluya 91
Kûh-ı Gîlû 93
Kûh-ı Gîlûya 93
Kuhî 342
Kuhistan 69, 70, 72, 76, 223
Kûhistan 62
Kuh Kelem Ovası 269
Kuhkelû 213
Kuhkemer 290, 303, 304
Kuhsukar 270
Kukbaniklı 213
Kula 330
Kul'ab 60
Kulahduz 222
Kulanlû 303
Kulb 205
Kulecû 351
Kuleîr 228
Kulêpa 351
Kulhek 203
Kulhekê Îlya 224
Kulhekê Siflî 224
Kulikan 366
Kulikanlı 116
Kulluxçu 116
Kulp 176, 213, 289, 318, 344
Kulpanlû 344
Kulu 176, 241, 291
Kulukşanlû 237
Kulyaî 115

Kum 114, 383, 424, 525
Kumis 62
Kûmis 62
Kumkîlanlû 263
Kumsor 306
Kupanlû 344
Kuplanlû 262
Kuran 209, 267, 334
Kura nehri 142
Kuranê Kurdiyê 213
Kuranê Turkiyê 213
Kuranî 115
Kuranlu 209
Kuranlû 222, 312, 334, 335, 347
Kurd 48, 93, 103
Kurdan 194, 234
Kûrdân 95
Kurdanlû 233
Kurdbeççê 320
Kurdê Heşt Merxî 217
Kurd Ehmedlû 141, 355
Kurden gölü 67
Kurd-gal 47
Kurd Gali 103
Kurd-gel 92
Kurd-gelî 47
Kurd-Gelî 90, 93, 96, 98, 107
Kurd-Gelî devleti 107
Kurdi 195
Kurdî 457
Kurdikan 195
Kurdikânlu 277
Kurdilekê Zend 352
Kurdistân 138
Kurdistana Xurasanê 121
Kurdkanlû 277
Kurdkoy 142
Kurdo 138, 329
Kurdukan 277
Kurduxan 240
Kurduyî 234
Kurdxane 121
Kureyşan 276
Kuri 334
Kurkanlu 334
Kurkanlû 277
Kurkanlûyê Îlya 334
Kurkanlûyê Payîn 277
Kurkanlûyê Siflî 334
Kurmeşan 366
Kuroxlu 222
Kurtalan 346
Kurtiler 95, 101
Kuruçay 285, 289, 300
Kus 107
Kusûn 238
Kuşhane 168
Kuşkanlû 316, 322
Kutbeddin Agayi Çegnî 158
Kuxban 213
Kuxbenîklû 213, 355
Kuxgîlûyî Kızılbaşları 91, 327
Kuxpînuklû 167
Kuzliçan 366
Küçük Asya 60
Küçükcamili 193
Küçük, Murat 44, 56
Küçük Zap 346
Künbedkavus 161
Kürd aşireti 146
Kürd Gelî 103
Kürd Gelîler 103, 104
Kürdistan Bölgesel Yönetimi 289
Kürdistan Valiliği 75
Kürdistan vilayeti 124
Kürdülü 195
Kürt Kambar aşireti 103
Kürtkânlu 277
Kürt Şaddat 304
Kütahya 205, 243, 274, 303
Kwarizm 61

L
Laçin 132, 176
Laçînan 366
Laçû 366
Lahâvur 97
Lahor 97, 105
Laînê Nû 239
Lak-i Salmasî 115
Lalan 306
Lamserî 244
Laponlar 34
Lariyye 69
Latenderê 222
Layen-Now 131
Layîn 222, 224, 229, 230, 238, 239, 251
Layuta 260
Lazarev 56, 75, 76, 91, 93, 108, 123
Lazyar 208
Lek 115, 192, 193
Lekistan 146, 192
Lekler 49, 193
Leksîdar 210
Lek Şahbazanları 192
Lekvan 316
Lekvanik 49, 227, 320
Lember Îlya 237
Lember Ovası 210, 211, 230, 237, 238
Lember Siflî 237
Lenger 218, 293, 319, 331, 336, 339, 342
Lernî 320
Lertig 306
Lertikan 366
Letifî 236
Libyalılar 34
Lice 289
Lîstane 335
Liyavelî, Ali Ekber 157
Loger 93
Lolan 364, 366
Lolanlı 42
Lolû 366
Londra 189, 432
Lor 69, 71, 73, 75, 157, 301, 352
Lorî 65, 378
Loristan 65, 72, 103, 114, 120, 158, 169, 216, 301, 307, 341, 348, 349, 350, 351, 352
Lorîstanî 352
Loriyye 68, 69
Lorlar 64, 65, 115, 240, 307
Louîn 108
Luchan, Felix von 43
Luçlî 261
Lûçlî 260, 262
Lûlû 293
Lur 157
Lûr 139
Lûrîler 64
Luristan 192, 306
Luriya 69
Lurnî 320
Lûşan 350
Lutfabad 239, 321, 332, 340, 390
Lutfalî Xanê Zend 309
Lutfî 324
Lutûf Ali Xan 170
Luz dağları 72
Lübnan 159, 236, 260, 289, 293

M
Maan 289
Mabir 107
Macarlar 34
Macarli 229
MacGregor, Charles M. 149, 310, 350

MacGregor, Charles Metcalfe 149
Macurdan 69
Madanlı 217
Madanlu 217
Madanlû 217, 221, 278
Maden 145
Madîh 134, 135, 235, 372, 373, 374, 381
Madraniya 69
Maêde Qadirî 382, 544
Mahabad 224
Mahasi 140
Mahideşt 289
Mahîdeşt 351
Mahîdeştî 351
Mahmûdabad 222, 477
Mahmûdcan 279
Mahmûd Dewledabadî 398
Mahmudi 122
Mahmudîler 97
Mahmudiye 272
Mahmûdlû 245
Makdisî 60
Makedonyalı İskender 391
Mako 137
Makran 76
Maku 138, 141, 209, 210, 233, 234, 251, 271, 272, 290, 291, 312, 333
Malatya 25, 112, 125, 131, 132, 137, 166, 211, 213, 223, 225, 241, 246, 249, 256, 260, 261, 266, 274, 275, 286, 287, 288, 291, 303, 323, 324, 331, 337, 356, 363, 433
Malazgirt 275
Malazgit 205
Malmîsanij 28, 31, 33, 46
Mamâliyye 68
Maman 295, 296
Mamanlı 296
Mamavend 341
Mamekan 296
Mamekî 296
Mamekiyê 297
Mamend 345
Mamêreş 345
Mamêvanlû 295
Mamî 295
Mamikan 132
Mamikanlu 132
Mamo 329
Mam-Xiran 256
Mamyanlu 132
Mamyanlû 295, 296
Mânânan 361
Mane 215, 235, 242, 250, 253, 257, 284, 299, 315, 337, 344
Mane Ovası 215, 258, 262, 315, 320, 324, 325, 329, 334, 343, 347
Mane-Semalqan 298
Mane-Semelqan 149, 201, 202, 206, 215, 220, 222, 223, 224, 227, 229, 230, 236, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 255, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 265, 268, 269, 270, 277, 278, 281, 294, 297, 298, 299, 301, 312, 315, 317, 321, 328, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 338, 343, 344, 347, 349, 375, 439, 486
Mane-Semelqan Ovası 253
Mane-Semeqan 333
Manisa 298, 330
Mansur 84, 85, 86, 87
Mansuru'l-Mülk 391
Maqsudan 366
Maraniya 69
Maraş 21, 25, 125, 131, 132, 137, 140, 145, 193, 204, 210,

211, 213, 223, 225, 230, 251, 253, 254, 256, 257, 266, 272, 283, 286, 288, 289, 290, 291, 299, 305, 307, 312, 315, 320, 325, 327, 328, 330, 337, 356
Maraş Ovası 210
Mardin 2, 14, 17, 92, 120, 132, 137, 140, 202, 203, 205, 207, 211, 220, 236, 238, 241, 244, 248, 251, 255, 258, 271, 272, 276, 278, 280, 294, 302, 303, 316, 319, 324, 331, 332, 339, 350, 357
Mardoukhi, A. M. 432
Mari 63, 133
Marî 201
Mark Sykes 35, 203, 220
Marmara 111
Marus 280
Marûsek 241
Marûsk 250
Marûş 280
Marzî/Marezî (Muhemed Reza) 316
Masîna 223
Masiyanlû 353
Maskan 306, 366
Maskanlılar 279
Maskî 221
Massîh 138
Matallabiyye 68
Matlabiyye 69
Matmiyê 270
Maveraünnehir 56, 111
Mâverâünnehir 60, 62, 95, 100
Mawitê köyü 83
Mayvan 203, 204
Mayvanlû 204
Mazancan 69
Mazdanakan 69
Mazencan 208
Mazenderan 77, 139, 141, 143, 160, 178, 179, 217, 237, 273, 275, 278, 279, 280
Mâzenderan 63
Mâzenderân 62
Mazenderanî, Gulamalî Vahîd 241
Mazgan 366
Mazgêrd 194
Mazgirt 126, 305, 312, 314, 331
Mazıdağı 236, 276
Meadabad 222
Meafan 251, 288
Mecer Mehelle 273
Mecîd Etayî 386
Mecidözü 272
Mecnûn Pazûkî 169
Med 72, 92
Medan 222
Medayin 240
Med İmparatorluğu 67, 688
Mediyn 68
Medler 21, 62, 63, 73, 92
Medqulî 320
Medya 62, 78
Mehabad 137, 138, 159, 160, 161, 184, 220, 379
Mehbûbe Se'adetmend 554
Mehdi 84
Mêhdî Ce'ferzade 383
Mehlevanlû 277
Mehmanekî 297
Mehmûdabad 227
Mehmûdî 221
Mehnan 345, 347
Mehnanê Bala 347
Mehnanê Payîn 347
Mehnanê Veset 347
Mehnan Ovası 347
Mehne 198
Mehrab 262

Mehrabad 278
Mêhrabad 267
Mehrab Beg bin Şahqulî Sultan 308
Mehran bin Şah Qulî Sultan 232
Mehreban 278
Mehrevan 278
Mehsûmzade 230
Mehteran 327
Mejdeganlû 249
Mekke 477
Mela Alî Razî 26, 253, 383, 384, 476
Melametîlik 45
Melayê Cizîrî 431
Melayîr 352
Mele Îsmaîlê Bûxanlû 319
Mele Perîşan 432
Mele Pîr Velî 363
Mele Şukrî (Mele Şukur) 346
Melevanlû 277
Melîdîn 288
Melîkabad 203
Melik Gıyâs 100
Melîk Hafiz 102
Melik Kürd Hanedanlığı 103
Melik Mihemmed 119
Melik Muhammed 99, 100
Mélikoff, Iréne 87
Melik Şah 119
Melîkşahlar 111
Melik Şemseddin 97, 98
Melîk Şemseddîn 102
Melik Şemseddin Muhammed Kert 97
Melkîş 119, 322, 324, 325, 326, 342
Melkîşahî 326
Melkîşî 326
Melkişîler 119
Melkîşîler 122, 326
Melkîşler 119
Melkîşo 119
Melle Şivanan Dağı 349
Melûlanî Dağları 238
Melûran 297
Melyanlû 281
Memalan 305
Memaliyye 69
Meman 132, 296
Memani 296
Memanlı 297
Memay Beg 125
Memeloyî 115
Memî 316, 333
Memikan 271
Memikanlû 141
Memîşamî (Muhemmed Batir) 292
Memîşan 239
Memîşxanî ailesi 233
Memlice 289, 348, 350
Memlicê 340, 344
Memo 324, 325
Memokan 296, 366
Memun 360
Menâzir 79
Mencîl 240, 241, 243, 244, 350
Mendan 270
Mendekan 271
Mendil 351
Mengelî 201, 214, 215
Mengulî Bala 337
Mengü Kaan 97
Menikan 366
Mensûr Ferhadî 495
Mensûrî 351, 353
Menteşe 227
Mentiqeyê Lûşan 244
Menuçerh Han 308
Meqamîvend 245

Meqsûdabad 252
Merağa 158, 176
Meraş 205, 241, 286
Merawe Tepe 178, 201, 207, 216, 218, 244, 245, 247, 262, 265, 277, 281, 552
Meraxe 220, 282, 299, 349
Meraxê 323
Merc 72, 81
Merçil, Erdoğan 93
Merdan Kürtleri 217
Merdanlı 217
Merdanlu 217
Merdanlû 217, 237, 278
Merdanlûyê Mazenderanî 278
Merdanlûyê Xoresanî 278
Merdê 333
Merdekanlû 217
Merdîs 271
Merdkanlû 214
Merdox 220, 265, 279
Merdox Kurdistanî 179
Merende 122
Mergever 137
Meriç Nehri 286
Merîvan 278, 288, 301, 350
Merîvan Mûsîkîleri 279
Meriwan 289
Mersaqulî 252
Mersin 193, 260, 330
Merûyî 271
Merv 57, 58, 60, 63, 88, 161, 198, 284, 294, 296, 349, 353, 368, 393
Mervan 83, 84, 85, 87, 163, 164, 200
Mervân b. Muhammed 81
Mervan b. Muhammed el- Ca'dî 85
Mervâni 82
Mervirud 57
Merwanî, Mîrze 210
Merxa Çiyan 557
Merzekî 345
Merzifon 275
Merzuban 79
Mesrek 245
Mestan 366
Mestiyanlû 249
Mesûdî 69, 71, 78, 207, 215, 249, 279
Mesud Kayhân 149
Mesûmzade 346
Meşhed 57, 60, 63, 64, 106, 128, 131, 134, 136, 139, 143, 156, 157, 159, 160, 166, 173, 177, 178, 180, 184, 185, 187, 201, 203, 204, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 249, 251, 252, 253, 255, 257, 258, 261, 263, 264, 266, 267, 270, 273, 282, 283, 284, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 309, 310, 312, 313, 314, 319, 320, 321, 325, 326, 328, 329, 331, 332, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 351, 352, 353, 354, 369, 373, 375, 382, 387, 388, 389, 390, 398, 461, 476, 484, 492, 503, 505, 518, 527, 529, 544, 558, 563, 564
Meşkan 278
Meşkî (Mişkî) 319
Meşkînan 278
Meşma 266
Metaliblü Ekrâdı 113
Metîlec 115

Metîn 236
Metînan 236, 285
Metranlû 311, 327, 345
Mevlana 92
Mevlânâ Sadeddin Pir Ali 95
Mexmûr 295
Mêxnehran 221
Mexsûdan 366
Meyafarkin 123
Meyyâfârıkîn 260
Mezdakanlû 249
Mezdekanlû 249
Mezdenkan 208
Mezdigan 249
Mezînan Ovası 309
Mezopotamya 49, 77, 79
Mezra 213
Mezrec 236
Mezreiyê Kinokurd 336
Mezreiyê Tuxmencîr 336
Mezyar 115
Mıhoyan, Ş.X. 56, 75, 76, 91, 93, 108, 123
Mısır 85, 89, 90, 107, 125, 129, 153, 163, 164, 304, 363
Mısır Çerkes Sultanları 125
Micengerd 126
Midiya 20
Midya İmparatorluğu 67
Midyalılar 67
Midyat 19, 71, 238, 241, 244
Mîgdost 239
Mihemed Isma'îlî 572
Mihemed Zîrek 526
Mihemmed Zeman 172
Mîhmanek 289, 293, 295, 296, 297, 302, 337, 340
Mîhmanekî 297
Mîhmanê Payîn 342
Mîhnan 327
Mihrabad 266
Mîhrablû 279
Mihraniniyye 69
Mihrebanlû 278
Mîhrevan 278
Mihrikiyye 69
Mijdeganlû 249
Mikaîlan 140
Milan 132, 140, 271, 366
Mîlan 28, 113, 177, 192, 207, 234, 237, 259, 269, 271, 272, 280, 281, 325, 383
Mîlan Federasyonu 237
Mîlanlar 271, 278, 281, 332
Mîlanlı 234
Milanlu 132
Mîlanlû 28, 141, 240, 263, 271, 276, 282, 332, 333
Mîlanlû Federasyonu 270
Mîlanlû Îlya 273
Milanlûlar 149
Mîlanlûlar 28, 260, 267, 271, 281, 282
Mîlanlû Siflî 273
Milhemlûyê Îlya 333
Milhemlûyê Siflî 333
Mîlî 270
Milkan 366
Milli 272, 431
Millî 39, 59, 95, 203, 251, 270, 366
Millili Büzürg 114
Millili-i küçük 113
Millili Küçük 114
Mîlliyan 270
Milliyetçi Hareket Partisi 36
Millû 366
Milûran 297
Mîlyanlû 270
Mînbaşî 238, 252
Minorsky, Vladimir Feodoroviç 115, 164, 323

Mînûdeşt 274
Mîr 288
Mîrablû 279
Mîran 241
Miranşah 100, 101
Mîr Celîl 160
Mîr Celîl Çemişgezek 161
Mirdesîyan 140
Mîr Hacî Bedir 91
Mir İzeddin Şêr 123
Mîrniya, Seyîd Âlî 300, 332, 336
Mîrxan 229
Mîr Yaqûbê Zerqî 432
Mîrza Beg 239
Mîrza Hesenlû 322
Mîrza Kuçexanê Cengelî 222, 223, 231
Mîrza Mohemmed Hosêyn Mostûfî 372
Mîrzan 366
Mirza Sultan Muhammed 120
Mirza Taqi Xan Emir 177
Mîrzayî 341
Mîrzexanlû 245
Misak-ı Millî 39
Misar b. Mühelhel 208
Miskinan 361
Miskînîyân 361
Mistefa Xelîlî Rad (Kawa) 549
Mistekanlû 249, 250
Mişkan 270, 278
Mişkanlû 278
Mişkan (Meşkan) 266
Mîvanlû 204
Miyab 294, 300, 301
Miyandab 299
Miyandaw 460
Miyandeşt 214, 271, 278
Miyandowab 461
Miyane 170, 211
Mîyane 210
Miyankuh 332
Miyankuh Ovası 332, 344
Mîyanvelayet 202
M. Metlebî (Heloxan) 571
Modanlı 217, 227, 237
Modanlu 217
Modanlû 237, 278
Modkî 238
Moğol 44, 61, 82, 96, 98, 103, 108, 110, 127, 134, 143, 160, 173, 373, 387
Moğollar 15, 44, 48, 64, 95, 96, 97, 101, 107, 305, 371, 387
Mohemed Yêganê 386
Mojdîganlû 249
Mokhtarpour, Alireza 171
Molikan 140
Molla Başî 352
Molla Ellahpenah 457
Molla Hesen 203, 227, 228, 229, 230, 293, 297, 331, 340, 342
Molla Huseyn 322
Molla Îsmaîl Xan 318
Molla Muhammed Baxir Layînî 457
Molla Weys 290
Moltke, Helmuth von 331
Moşdeganlû 249
Mouça Ibn Ali el-Kordi 107, 108
Moxank 317
Mozdikanlû 249
M. Rıza 33
Muâviye b. Ebî Süfyân 81
Muazafferüddîn Şah Kaçar 263
Muâz ibn Müslim 97
Muçilû 279
Muçkî 115
Mud 241
Mudekî 238
Mugan 142

Muganiler 142
Muhabet 224
Muhamed Bahadur Xanê Qereçûrlû 310
Muhamedê Canelîzade 573
Muhammed Ali Kureşabadî 389, 392
Muhammed Ali Şah Kaçar 169, 230, 387
Muhammed Bahâr 70
Muhammed b. Bişr mahallesi 68
Muhammed Bey 123
Muhammed b. İshak mahallesi 68
Muhammed Ebu Zekeriya el-Ezdî 83
Muhammed Halife Çegnî 158
Muhammed Han Kaçar 169, 171, 273, 315, 316, 321, 322
Muhammed Hasan Han-ı Kaçaran 309
Muhammed Huseyin Xan Zaferanlû 167, 168, 691
Muhammed İbn Vâsel 70
Muhammed İbrahim Xan Rovşenî 392, 393, 394
Muhammed Kazim 213
Muhammed Kuhîn 94
Muhammed Qulî Beg Arabgirlû 158
Muhammed Sadık Beg Esferayînî 174
Muhammed Taqi Xan Pisyan 175, 176
Muhammedvend 341
Muhemed 328
Muhemedabad 328
Muhemedabadê Çinaran 212
Muhemed Baqir 320
Muhemed Can (Mamê Can) 261
Muhemed Elî Pehlevan 218
Muhemedelî Qasimiyan 494
Muhemedê Sohrab 386
Muhemedî 236, 270
Muhemed Kazim 329
Muhemed Mîrza Muhemed 329
Muhemed Qulî Xan 311
Muhemed Reza Kelanter 245
Muhemed Reza Mensûrî 499
Muhemed Reza Xanê Badilanlû 204
Muhemed Reza Xanê Kergerlû 294
Muhemed Riza Elîabadî 574
Muhemed Teqevî 383
Muhemed Veled Velî Şêxo Hezretqulî 329
Muhemmed Emîn Xanê Kurdê Siyehmensûr 353
Mûhsînabad 298
Muhsîn Mîrzazade 386
Muhsîn Sultan Kurdê Siyehmensûr 353
Muizeddîn Huseyn 102
Muizüddin Hüseyin 99
Muizzüddin Hüseyin 94
Mujdeganlû 240, 249, 250
Mukaddem 115
Mukrî 159, 220, 379, 380
Mukrîmî 239
Mukriyanî, Hejar 91
Mulkîyan 271
Multân 96
Mumî köyü 350
Mungulî 214
Muntanlû 237
Munzur 42, 112
Muqamîvend 245
Muqsik 236
Murad nehri 112
Mûradov, Têmûrê Xelîl 183

Muradxan (Muradxîn) 333
Muradxan Sultan Çegnî 226
Muradzeyî 208
Muranu 366
Murat Xan Sultan Çegnî 158
Mûristan 237
Murxzar 213
Mûrxzar 203
Mûsa Beg 329
Mûsaelû 297
Mûsakanlû 279
Mûsâlar 298
Mûsâlı 298
Mûsalu 298
Mûsalû 284, 297
Mûsâlu 298
Musa Miho 218
Mûsanan 238
Mûsa Qulîkî Mîlan 383
Mûsa Senaîferd 423
Mûsaxan 245
Mûselle 297
Mûsellû 297, 298
Mûsik 279
Mûsîkanlû 279
Mûsil Xan 287
Mustafalû 231
Mustakan 69, 208
Musul 69, 72, 77, 79, 81, 92, 132, 169, 202, 207, 211, 251, 255, 291, 294, 297, 304, 318
Muş 19, 37, 131, 210, 250, 251, 256, 268, 273, 275, 276, 287, 288, 289, 296, 305, 307, 325, 346
Mûşgîr 351
Muteherînijad 575
Muzaffer Hamidî 187
Muzafferliler 101
Muzdakan 249
Mübarekiyye 68, 69
Müdessir 68
Müilkişi 360
Müilkişi Aşireti 119
Münbiç 193
Mürşitpınar 289
Müşkanlı 278
Müşkiniyan 361

N

Naci Özsoy 44
Nadirabad 202
Nadir Şah 128, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 143, 146, 147, 162, 166, 167, 168, 169, 182, 198, 200, 201, 202, 204, 207, 210, 213, 217, 219, 220, 221, 222, 229, 230, 232, 234, 235, 237, 238, 240, 242, 244, 245, 246, 250, 270, 273, 278, 279, 282, 284, 292, 294, 296, 298, 299, 300, 301, 308, 313, 315, 318, 320, 328, 332, 338, 340, 342, 343, 348, 350, 352, 354, 373, 691
Nahcivan 319
Nahçıvan 116, 159
Naman 264
Namanlû 165, 185, 255, 263, 264, 355, 387
Napier, George Campbell 148
Nardin 284
Narikiyê 252
Narozî, M. Emîn 164
Nasiri 140
Nasiryan 270
Nasranlû 237
Nasr b. Seyyâr 85
Nasreddin Şah 199, 201, 202, 203, 206, 212, 215, 228, 229, 234, 239, 242, 251, 252, 254,

255, 256, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 276, 277, 287, 288, 290, 291, 292, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 309, 313, 316, 317, 321, 324, 325, 326, 327, 330, 332, 334, 335, 336, 338, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 351
Nasrullah Beg 333
Nasrullah Behaduranî 185
Naşavira 69
Naşit Hakkı Uluğ 33
Nave 299
Navê 206, 219, 224, 256, 262, 265, 269, 273, 287, 345
Navê Şehîd 287
Navexlû 355
Navxalû 355
Nayêb-Alî Şehrayî 386
Nazımiye 91, 272, 299
Nazirabad 214, 216, 218
Nazîrabad 317, 318, 319, 320
Naziran 222
Nebavîd 212
Nebidan 361
Necat Xan 336
Necef 227
Necefabad 236, 258, 296, 302, 325, 347
Necef Alî Beg 308, 310
Necef Ali Bey 151
Necef Alî Xan 310
Necef Alî Xanê Şadlû 233
Necef Ali Xan Şadlû 170
Necefqulî 322
Necef Qulî Xan 149
Necef Qulî Xanê Şadlû 325
Necef Sultan Qereçûrlû 167
Necmeddîn Eyyûbî 164
Neder 342
Nefaî 431
Nef'î 431
Nehas 353
Nehfnur köyü 360
Nekah 274
Nenikan 366
Nenîkû 366
Neqdû 261
Nergeslû 335
Nergeslûyê Îlya 334, 335
Nergeslûyê Siflî 334, 335
Nesâ 63
Nesrabad 201, 281, 331
Nesrullah Felsefî 78
Nevaşniq 237
Nevşehir 193, 194, 227
Newrozxan 246
Nezê 236
Nezer 218, 222, 236
Nezer Elî 273
Nezerî 267, 292
Nezer Muhemed 273
Nida Mehmûdî 558
Nîgehbanan ailesi 233
Niğde 316, 320, 356
Nihavend 69
Nika 141, 402, 403, 404, 406, 448, 453, 483, 484, 494, 498, 574
Nîka 278, 279
Nikah 217
Nîkah 237
Nilqâz 115
Nîmrûz Eyaleti 97
Ninova 72
Niruddevle 392, 393
Nisa 161
Nîsa 198, 219
Nîsâbûr 58
Nîstane 319, 324
Nîstanî 324

Nişabur 68, 70, 73, 99, 284
Nişabûr 69, 72, 135, 160, 170, 212, 214, 234, 235, 236, 240, 241, 244, 245, 247, 250, 252, 280, 328, 329, 330, 349, 352, 374, 375, 379, 389, 392, 393
Nîşabur 63
Nîşabûr 60, 234, 240
Nişapur 57, 143
Nîşkeş 323
Nivîdgavin 212
Niyazabad 354
Niyaz-Alî Şehrayî 386
Niyazov, Saparmurat 182
Noel, E. W. Charles 225
Nollau, Gunther 199, 311
Norozan 361
Nudê 303
Nûde 315, 316, 317
Nuh Peygamber 91
Nûkî 221
Nûr 236
Nûranî 236
Nur Elî Xelîfe 121, 122, 125
Nûr Muhemed 264
Nuruzan 361
Nusaybin 69, 89, 137, 238, 241, 276, 280, 294
Nusretullah Xan 394
Nûşîrevan 271, 280
Nût 304
Nûveh 355
Nûxendan 202

O

Oberling, Pierre 136
Odikan 215
Of 286
Oğuzlar 48
Okcu İzzeddînli 316
Okçiyan 306
Okiyan 288
Oktay, Adnan 13, 435
Okyan 251
Olaşlû 266
Olcayto Han 103
Olcaytu 96, 98, 99
Oltu 303
Omeran 106, 241, 279, 280
Omeranlı 133
Omeranlû 279
Omerlû 239
Omeryan 280
Omûyî 271
Oqazlû 266
Oraman 225
Ordu 298
Oremar, Kakşar 137
Orhunlu, Cengiz 140, 204
Ortaasya 60
Orta Asya 23, 39, 40, 41, 43, 44, 51, 176
Ortadoğu 25, 35, 41, 46, 49, 90, 109
Ortaköy 254
Ortê Çeşme 212
Oruç Bey 120
O'Shea, Maria T. 71
Osmanân 361
Osman Bey 359
Osmancık 270, 271, 278, 281
Osman Paşa 166
Otter, Jean 294
Otuz İki 115
Oxaz 152, 219, 233, 265, 266, 267, 270, 282, 434, 501
Oxazê Kohne 267, 269, 270, 349
Oxazê Taze 267, 269, 270, 349
Oxazî 266, 270, 287, 350
Oxazîler 266
Oxazkohne 266

Oxaz Ovası 268, 269
Oxaz (Sîvkanlû) Ovası 265
Oxaztaze 266
Oxciyan 141
Oxlan Budaq Xanê Çegnî 349
Ozmanân 361

Ö

Ölmez, Cumhur 14
Ömerli 137, 241, 280
Ördeklû 115
Özal, Turgut 40
Özbek 25, 47, 117, 130, 133, 134, 136, 137, 139, 143, 144, 146, 148, 149, 155, 156, 160, 164, 166, 172, 198, 200, 219, 222, 307, 309, 315, 334, 336, 339, 340, 343, 347, 349, 353, 357, 582
Özbekistan 132, 133
Özbekler 15, 50, 129, 133, 134, 139, 156, 160, 161, 166, 198, 336, 343, 461
Özkend 100
Öztürk, Mustafa 248
Özütemiz, Özden 14
Özüyılmaz, Ömer 29, 31, 45

P

Pa Dağı 193
Pahlavânlû 374
Pakistan 46, 105, 134, 138, 142, 371, 487
Pakistan Belûcistanı 105
Paktel 252, 331
Palanan (Pehlevî) 220
Palanî 141, 179, 219, 220
Palkanlû 198, 218, 340
Palkanlû Îlya 219
Palkanlû Siflî 219
Palkanlûyê Bocnûrdî 219
Palkanlûyê Dergezî 219
Palkanlûyê Îlya 219
Palkanlûyê Siflî 219
Palkanlûyê Şîrvanî 219
Palu 179, 218, 271, 272, 276, 285, 303, 332
Palû aşireti 179
Palukanlû 218
Palûkanlû 179
Palûwan 218
Palûyan 179
Panikan 366
Panos 194
Pâpâlî-Yezdî, Muhemmed Huseyîn 200, 201, 203, 207, 229, 232, 234, 241, 244, 247, 263, 273, 277
Papalû 200, 336
Paqalê 346
Parçikan 366
Parfiya 67
Parmaksızoğlu, İsmet 36
Parthia 67, 90
Partiya Demokrat ya Kurdên Xorasanê 189
Partlar 21
Pasin 145, 205
Pasinler 278
Paşa Sancağı 205
Paşozâde, Musa Kazım 33
Patnos 194, 296
Paydarî (Emîrriza) 576
Payîn 223
Pazarcık 193, 337
Pazûkan 364
Pazuki 123, 132
Pazûkî 115, 226, 320, 354
PDY (Paralel Devlet Yapılanması) 46
Pehlevan 179, 347

Pehlevanî 179, 219, 372
Pehlevanlû 174, 178, 179, 219, 220, 311, 313
Pehlevî hanedanı 149
Pehlevî Hanedanlığı 178
Pehlevîler 170, 216
Pehlewî, G. G. 380
Pehlivan Begê Mamyanlû 296
Pehlivanlû 141
Pehluvan, Ali Ekber 388
Pehlûyan 179
Peleng 342
Pelengderê 220, 323
Pelister, Naci İsmail 29, 31, 32, 33
Pelûlan 219
Peranlû 344
Perihan 366
Perikan 366
Perinçek, Doğu 92, 176, 191, 363
Peri suyu 112
Perkan 280
Perskanlû 339
Persya 62
Pertan 233, 271, 281, 282
Pertek 126, 213, 220, 221, 275
Pertekan 280
Pertekanlû 280
Pertew Begê Hekarî 433
Pervanlu 339
Pervanlû 339
Perwîz 87
Pesakû 235
Pesakuh 252
Pesanî 293
Pesaxa 333
Pesender 219
Pesenderê 255, 339
Peserkanlû 287, 311, 339, 343
Pes-Talkuh (Kelakuh) 244
Peşnevan 361
Peştê 242
Peştû 15, 25
Pêşxabûr ırmağı 92
Petekan 280
Pevîzan 366
Peyçan 251, 288
Peykan 221
Peyxû 290
Pezgewran 366
Pezgewrû 366
Pezgoran 366
Pîjan 256
Pîkan 221
Piling Derê 234
Pîlvangiyan 366
Pilvankan 360
Pîlvenkan 366
Pilvenklü 114
Pinyanîş 238
Pîragundê Sîrî 341
Pîr Ali 99, 101
Pîran 221, 224, 295, 366
Pîran köyü 91
Pîranlû 220, 221, 231, 237
Pîranşehr 229
Pîraslî 242
Pîraslû 242
Pîr Bedir 91
Pireduzı 122
Pîrevedanlû 257
Pîrgevend 341
Pîr Huseyîn Beg 125
Piri Beg (Qerapiri Beg) Karamanlû 158
Pîr Mensûr 91
Pîrmuhemedê Îsmaîl Zadigan 577
Pîr Muhemmed 264
Pîr Mûsa 91, 238
Pîrpez 219, 256, 265, 270, 339

Pîr Şehîd 224, 228
Pirvan 339
Pîr Zeynel Beg 266
Pisiyan 141, 176
Pisyan 175, 176
Pisyanî Kürtleri 176
Pîşderê 265
Pîşendê 256
Pîşendî 224, 248, 249, 265
Pişmâdî 361
Pişnevan 361
Pişqelê 224, 241, 258
Pîşqelê 220, 247, 248, 249, 251
Piştanek 244
piştê 410
Piştê 244
Pîxû 303, 304
Pîzekî 284, 285, 298
Pîzkî 298
PKK (Partiya Karkerên Kurdistan) 45
Poladyan 20, 72, 76
Polgird 239
Porciku 366
Porkar 214
Pornak 115
Posof 334
Poşanlı 116
Poying 227
Pötürge 331
Ptolemy 92
Pulan 306, 366
Pulêmurîye 194
Purkanlû 280
Purmuhammedî, Nasırullah 157
Pustîndûz 257
Pûşûnanlû 339
Putikan 366
Pûzxat 202
Pülümür 42, 226, 325
Püsyanlı 116
Pütürge 303

Q

Qacikanlû 244
Qaçqanlû 244, 245
Qadîrabad 336
Qaîmşehr 312, 316
Qain 220
Qajkan 244
Qalçik 259
Qalê Mûsaxan 220
Qaletmanlû 261
Qalezû 330
Qamişlo 414
Qanîkanlû 335
Qaniyanlû 335
Qanûnî 263
Qapaq 324, 325, 331, 332
Qapuçî 260
Qarabaşlû 335, 336, 338
Qaraçûrlu 374
Qarajorlû 283
Qaralûdê 249
Qarapapax 177
Qarapapaxlar 177
Qaraqaşlû 336
Qara Xan 232, 308
Qardûyî 271
Qarlik 318, 319, 331
Qarman 214
Qarnas 214, 220, 241, 247, 253, 258, 328, 338, 348
Qarsanlû 299
Qasim 262
Qasimabad 271, 354
Qasimanlû 355
Qasimî, Ebulfezl 332, 335
Qasimlû 141
Qasim oğlu Elî oğlu Emîr Salîq

119
Qasimvendê Salmanî 341
Qasimxan 245, 275
Qaso Axa Hecî Sefî Xan 329
Qaşkanlû 244
Qayîm Dağları 70
Qayîmşehr 141, 322, 333
Qazak Xan Tekelû 117
Qazalû 115
Qazî 235, 236, 293, 303, 316, 322, 342, 351
Qazî Germxanî Quştepe 303
Qazî Semelqan 281, 317
Qaziyê Germxan 337
Qecer (Qicir) 262
Qehremanî 214, 217
Qehremanlû 214, 215, 217, 357
Qehrimanî 214
Qehrimanlû 214
Qehya Salih 288
Qelaçolan 283, 284
Qelaçolan Mîrliği 283
Qelanlû 314
Qelebeg 258, 261, 262
Qelecik 300, 301
Qelecîk 256
Qelecikê Bozorg 206, 219, 223, 227, 247, 257, 265, 267, 269, 270, 273, 287, 300, 345
Qelecikê Kuçek 223, 300
Qelecîkê Kuçek 255
Qelê Cîran 259
Qelecûsiyanlû 323
Qeleçê 258
Qelê Der 221
Qelê Ebbas 212
Qele Elî Muhemed 224
Qelê Ezîz 322, 346
Qele Ferhan 239
Qelê Fexrabad 259
Qelê Gur (Qelê Sefîd) 273
Qelehçê 262
Qelê Hecî 213
Qele Hesen 258, 261
Qelê Hesen 214
Qelê Memo 325
Qelenderabad 233, 348
Qelendilan 270
Qelê Necef 258, 293, 297
Qelê Neqdû 260
Qelê Nûrîsî 248
Qelesefa 263
Qele Sefa 266
Qelêsefa 264
Qelê Sef'a 213
Qele Sitayn 351
Qelê Toranlû 258
Qelexan 229, 230, 293, 296, 319, 322, 326, 339, 342
Qelêxan 317
Qelê Xelîfe 259
Qelê Xerabe 304
Qeleyê Lenger 330
Qeleyê Necef 228, 236
Qeleyê Nûînqilabî 248
Qeleyê Qereçolan 283
Qeleyê Rûşen 337
Qelê Zerger 259
Qelezîz 230
Qelqelab 208
Qemberabad 331
Qemberî 252
Qember (Qemer) 258
Qember Qudret 218
Qemervend 341
Qemerxan 264
Qemperanlû 311, 312
Qemû 322
Qendîl 229
Qenzûrî 347
Qerabaşlû 335
Qeracê 253

Qeraçê 247
Qeraçî 476
Qeraçurlû 283
Qerbaşiyan 306
Qerçê 213
Qerdax/Qeredax Konfederasyonu 286
Qerebalû 367
Qerebaşiyan 336
Qerebaşlû 200, 328, 343
Qerêbaşlû 335, 336
Qerecengel 298, 325
Qereceqi 206
Qerecke 266
Qerecmî 351
Qereçay 201, 215, 326, 343
Qereçê 247, 249, 290, 341, 345
Qereçeqê 214
Qereçeşme 214, 236
Qere Çeşme 262
Qereçolî 283, 285
Qereçor 283
Qereçul 283
Qereçûrlû 24, 141, 142, 167, 176, 177, 184, 197, 226, 284, 285, 292, 296, 308, 311, 312, 320, 357, 379, 488
Qereçûrlû konfederasyonu 307
Qereçûrlû Konfederasyonu 283, 294
Qereçûrlûlar 146, 221, 284, 285, 286
Qere Gîl 214, 216
Qerekîçan 288
Qere Kilîse 333
Qereler 219, 260, 337, 342
Qereman 162, 522
Qeremanî 109, 214
Qeremanlû 155, 156, 198
Qere Mehzî (Qere Remezan) 259
Qeremeqsûdlu 311
Qeremeydan 295
Qere Meydan 214, 297
Qeremeydan Ovası 322
Qeremûsalû 299
Qeremûsella 201, 203, 227, 228, 229, 293, 297, 299, 331, 342
Qeremûsellû 284, 299
Qerenûdê 247, 289
Qerêqaşlû 336
Qereqîç 271
Qereqûş 246
Qere Şolî 285
Qeretepe 219
Qeretepeyî 228
Qeretûrê 288
Qerewelî 292
Qerexanbendî 331
Qerexan Bendî 303
Qerexanî 262
Qeriyeê Îslamiyê 336
Qêsewadê Radkanê köyü 503
Qesiyacî 271
Qesrê Qecer 241, 328
Qesrê Qeçer 343
Qesrê Qicrî 328
Qesrêşîrîn 351
Qeşqedax 286
Qetlîş 209
Qezakî 335
Qilayê Dewletabad 271
Qiliçan 337
Qiliçanlû 337
Qiliçânlû 374
Qilîçanlû 311, 345
Qiliçanlûyê Gerîvan 337
Qiliçanlûyê Germxan 337
Qiliçanlûyê Mane 337
Qiliçanlûyê Mehnan 337
Qiliçanlûyê Mîhmanek 337
Qilikîler 207

Qilorî 229
Qiraçmîr 251
Qirîçanlû 337
Qirikî 337
Qirikova 299
Qiriqlû 337
Qirixlû 337
Qirkanlû 337, 338
Qisle 194
Qişkadax 300
Qişlak 212, 266, 302
Qişlaqê Abdullahabad 319
Qişlaqê Lenger 319
Qitlîş Îlya 263, 264
Qitlîş Siflî 263, 264
Qizilbaş 338
Qizilhîsar 331
Qizilhîsarê Bala 255
Qizilhîsarê Payîn 255
Qizilkale 331
Qizilkan 287
Qizilqan 251
Qizilqan köyü 529
Qobeh Qeranlû 355
Qocan 367
Qoçan 74, 106, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 143, 147, 148, 149, 151, 155, 159, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 177, 178, 179, 185, 186, 187, 189, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 268, 273, 278, 280, 282, 283, 288, 298, 301, 302, 303, 308, 318, 322, 323, 331, 332, 333, 334, 338, 349, 352, 355, 356, 367, 373, 374, 387, 390, 391, 392, 393, 394, 461, 483, 490, 534, 542, 561
Qoçanî 238, 333
Qoçan Kalesi 117
Qoçan mîrliği 147, 148
Qoçan Ovası 225, 240
Qoç Qelê 346
Qodaqulî 321, 324
Qoda Qulî 322
Qomperanlû 311, 344
Qonax 229
Qoperanlû 344
Qorçî 324
Qorçî Yusuf 308, 310
Qorqut Dağı 322
Qorqut dağları 254
Qorxud 202
Qotan (Kotan) 262
Qoying 227
Qoynanlû 280
Qozu 367
Qubadî ailesi 233
Quçan 121
Qûçîha 239
Quçûlanlû 311
Quduz 351
Qulanî 281
Qulanlû 280
Qulcuk 209
Qulhekî 222
Qulî 26, 27, 105, 108, 152, 218
Quling/Quleng 317
Quliyanlû 280, 281
Qulnek 333
Qum 383
Qumrî 115, 477
Qupiranlû 347
Qupran 344

Qupranlû 347
Qupuz 224
Qurban Beg 263
Qurbanpûr 320
Qurdan 319
Qurdanê Merdan 217
Qurdanlû 232, 233, 234, 281, 312, 340, 342, 526
Qûrdanlû 434, 484
Qûrdanlû, Elî Rehmetî 434
Qurdanlûyê Îlya 234
Qurdanlûyê Siflî 234
Qureşelî 202
Quretû 346
Qureyşan 367
Qurî dağları 286
Qurî Derbend 266
Qurrekan 209
Qurtaş 337
Qurucanlû 299
Quruçanlû 299, 300, 301
Qurûçlû 284
Quşqale 315
Quşqalê Îlya 317
Quşqalê Siflî 317
Quşxane 168, 208, 209, 221, 223, 224, 259, 263, 287, 299
Quşxanê Bala 221
Quşxanê Payîn 221
Quynik 342
Quzlî Dağı 340
Quzlû (Ereb) 301

R

Rabinov, H.L. 240, 320
Radkan 135, 136, 139, 149, 246, 247, 248, 250, 252, 253, 503
Radkanî 250
Radkanlı Muhammed Hüsseyin 151
Radkanlu 132
Radkan Ovası 246, 250
Raghis 107
Rakka 205, 207, 213, 217, 225, 226, 227, 229, 238, 241, 243, 251, 254, 255, 261, 266, 268, 272, 274, 275, 276, 277, 279, 286, 289, 291, 298, 299, 302, 303, 313, 316, 319, 320, 323, 324, 331, 337, 339, 356, 357
Raman Bidil Xoresanî 560
Ramani 71
Râmaniyye 68
Râmâniyye 68
Ramser 241
Raniye 220
Raşanlû 221
Raşid 195
Raşid el-Din 75
Raşidî 70
Ravadi 306
Rawlinson, Henry 83
Raz 168, 222, 224, 233, 255, 257, 265, 268, 329, 383, 476
Raz-Cergelan 206, 209, 212, 250, 257, 262, 264, 265, 270, 273, 352
Razî 312, 384
Recebabad 239
Redkan 132, 215
Redkanlar 226
Refahiye 305, 312
Rehîmdad 241, 326, 328
Rehîm Xan 329
Rehmanqulî 263, 264
Rehman Qulî Beg 329
Rehman Qulî Sultan Qarabaşlû 335
Rehmetabad 202, 242, 243, 244, 245, 246, 292, 293, 318
Rehmetî 70, 72, 121, 138, 141,

191, 199, 200, 207, 214, 254, 285, 307
Rehmetî, Elî 138, 199, 311, 354, 372, 374
Rehmeyferî (Remezan Ferhad) 343
Rehverd 213
Rehwerd 223
reiyed 204
Reiyed 201, 212, 233, 315, 325, 331, 335, 348
Reiyet 223
Remezan-Alî Azîzî 386
Remezan Aşêq 386
Remezan Beg 261
Remezanê Sadê 17
Rengrez 222
Resikan 367
Resûl 218
Resulayn 92
Reşan 140
Reşêwend 221
Reşî 24, 66, 74, 77, 83, 121, 131, 132, 133, 143, 191, 221, 228
Reşîd 264
Reşîd Yasemî 87
Reşikan 140, 221, 367
Reşîkû 367
Reşîler 225, 254
Reşî, Şoreş 83, 106, 228, 373, 381
Reşkan 221, 225, 251
Reşkanlû 223
Reşkî 221
Reşkotan 252
Reşmanlû 224
Reşolu 114
Reşt 203, 210, 214, 221, 223, 231, 237, 240, 241, 244, 293, 320
Reşvan 140, 221
Reşvanlû 141, 221, 301
Reşvanlû Bazxane 224
Reşvanlû Farûc 224
Reşvanlûlar 222, 223, 224
Reşvanlû Mane 224
Reşvanlû Qoçan 224
Reşvanlû (Quşxaneyî) 301
Reşvend 225
Reşwan 195, 221, 225
Reşwanlılar 225
Reşwanlu 143
Reşwanlû 221, 303
Reşwend 143, 221, 222, 223
Revâdi 82
Revandi 305
Revşed 225
Rewadî 83, 92, 163, 164, 305
Rewadîler 163, 305
Rewandî 83
Rewandûz 19, 83, 205, 218, 321
Rewan Ovası 210
Rewatî 215
Rexizman 494, 495, 522, 560
Rexteyan 335
Rextiyan 324
Rextiyanî 324
Rey 20, 57, 60, 85, 226
Reyîn 232, 277
Rezaabad 136
Reza Han Ferhadi 150
Rêza Mûserrêzayî 492
Reza Neqdî 201
Reza Qarşî 423
Reza Qulî Xanê Îlxanî 232
Reza Qulî Xanê Zaferanlûyê Îlxanî 240
Reza Xan 203, 267
Reza Xanê Kîkanlû 310
Rezmexan 338
Rezmixan 223, 228
Rıza Han 179, 231

Rıza Han Pehlevî 180, 309
Rıza Qulî Xan 147, 167, 170
Rıza Qulî Xan Zaferanlû 167
Rıza Şah 147, 148, 149, 151, 170, 171, 178, 179, 180, 292, 692
Rıza Xan 207
Ribab 290
Ribad 239
Ribadqulî 247
Rîbadqulî 249
Ribatê Qerebîl 220, 313
Ribat Qerebîl 255
Rîbat Qerebîlgermê 203
Rînûbacek 342
Rîş 224
Rişvan 195, 221, 299
Rişwanlû 341, 477
Ritter 131
Rîzê 214
Rizgan çayı 276
Rizwanlû 258
Rodop Dağları 286
Rojava 25, 26, 193, 289, 382, 433
Rojkî 115, 238
Rostemê Zal 16
Rostem Xan 153, 155
Rosto 239
Rozbehan 115
Rûçabe 238
Rûdanlû 225
Rûdbar 137, 141, 202, 203, 214, 221, 222, 223, 241, 242, 243, 244, 245, 292, 293, 312, 318, 320, 350
Rûdê Xurremabad 349
Rudkanlu 143
Rûdkanlû 147, 149, 225
Rûdxanê 244
Rûdxaneyê Keşkan 349
Ruha 272
Rukneddîn 103
Rukneddîn Şems 102
Ruknüddevle el-Büveyhî 71
Rum 21, 108, 119, 124, 168
Rûm (Anadolu) Erenleri 44
Rumeli 205, 217
Rûmiye 89
Rumkal'a 298
Rumkale 291
Rumlu 120, 123, 128, 282
Rumlû 115
Rumlu, Hasan-ı 120, 282
Rus 34, 111, 116, 133, 172, 175, 176, 177, 178, 210, 231, 239, 265, 332, 387, 388, 389, 390, 392, 394, 397
Ruslar 15, 133, 142, 161, 174, 175, 183, 210, 240, 265, 387, 389, 390, 393, 394, 396
Rustayê Xeta köyü 526
Rustemabad 241, 244
Rustem Axa 354
Rusya 116, 130, 136, 147, 150, 174, 175, 177, 182, 205, 266, 352, 396
Rûşenî 282
Rûşenî ailesi 233
Rûşen Xan 282
Rutan 140
Rûtan 225, 367
Rûtanlû 225
Rutıkan 140
Rûtî 225, 367
Rutikan 132
Rûtikan 225
Rûyîn 234, 282, 293, 339, 353
Rükneddin Ebubekir ibn Tâcüddin Osman Mergxanî 96
Rükneddin-i Mergî 94
Rükneddîn Şemseddîn Sagîr 101

Rüstem Han Karamanlû 158
Rüstem-i Kürd 73
Rüstem-i Zal 73, 388

S

Sabahiyye 68
Sabur 72
Sadabad Sarayı 185
Sadat 167
Sa'd b. Ebi Vakkas 79
Sadeddin Taftazanî 102
Sadî 213
Sadikan 367
Sadiq 319, 346
Sadiq Adîne 542
Sadiq Ferhadî 522
Sadiq Rizayî Reşwan 564
Sa'dlular 163, 306
Sadulu 305
Sad'ulu Dümmülli (Zaza) Kürt devleti 145
Safâ, Zebîhullâh-i 61
Saffariyye 68
Safkon 183
Sağlam, Mühdan 14
Sağman 275
Sahani 71
Sahib Aş Şamiya 76
sahne 159
Sahne 351
Sakakû 367
Sakaoğlu, Saim 36
Salah el Dîn (Saladin) İbn Eioub el-Kordi 107
Salankoç 355
Salanquç 355
Salar 292
Salhiyun Dağı 272
Salihabab 342
Salihabad 227
Salih, Xalid 105, 134, 372, 374
Salim 124, 458
Salmas 144
Salt 289
Saltık, Veli 364
Salûk 202, 220, 244, 260, 281, 290, 296, 314, 323, 324, 325, 326, 329, 335, 337, 338, 339, 342, 343
Salûk Dağları 207
Salyan 142
Samafan 69
Samağan 79
Samanî 71, 93
Sâmânîler 97
Sam Begê Zaferanlû 198
Samî Xan 170
Samsat 260, 299
Samsun 76, 320, 363
Samxan 148
Sam Xanê Zaferanlû 204
Sandalan 367
San, M. Salih 33, 37, 46
Sarbanlû 340
Sarem'ul Memalik Dergezî 392
Sarıkamış 137, 277
Sarıkaya 126
Sarıoğlu, Sezai 22
Sarız 275
Sarî 141, 217, 273, 274, 278, 279
Sarîh 331
Sarikan 270
Sarimanlar 281
Sarimanlû 281
Sarivan 340
Sâriye b. Zunem 79
Sarkanlû 281
Sarman 271
Sarmanlû 281
Sarmeran 203, 323, 325
Sarsaltıkiyan 367

Saruhan 205, 298, 330
Sarûmî 281
Sarûmî ailesi 233
Sarûmran 233
Saruxanê Daşkanlû 292
Sarvanlû 336, 338, 340
Sarxan 290
Sar Xan Qereçûrlû 171
Sasani 67
Sasanîler 87, 92, 217
Sasâniler 80
Sason 219
Satiyarî 215
Save 226
Savûcbulax 224
Savuçbulak 379
Savûçbulak 274
Savur 357
Saymera 69
Schoedsack, Ernest B. 193
Sebz 100, 335
Sebzevâr 63, 99
Sebzewar 134, 160, 234, 235, 236, 241, 245, 247, 274, 276, 277, 335, 349, 350, 352, 374, 375
Sebzıwar 106
Sebzwar 161, 398
Sedrabad 214
Sefer Ali Xan 170
Seferî, Elam Emirullah 211
Seferoğlu, Ş. Kaya 46
Sefer Qulî Beg Çegnî 158
Seffe 183
Sêfıkan 141
Sefîabad 331, 337
Sefîdrûd 222, 240, 349
Sefînecad 210
Sefî Qulî Xan Çegnî 165
Sefiyê Kûhî 548
Sefîzade, Sedîq 210, 215, 251, 301
Sefkanî 269
Sefkanlû 263, 268, 269, 321
Seflî 209
Sefterabad 213
Sehamuddewle Heyder Kulî Han 300
Sehamuddewle Heyder Qulî Xanê Îlxanî 293
Sehamuddewle, Yar Muhamed Xan 315
Seherdost 239
Sekakan 367
Sekkê 266
Selahaddin 118
Selahaddin Eyyubî 107, 163, 225
Selahaddîn Eyyûbî 164, 307
Selahaddin-i Eyyubi 305
Selçuklu 97, 110, 119
Selçuklular 61, 81, 97, 119, 305
Selçuk, Turhan 61
Selevklû 300
Selimaniyye 69
Selîm Begê Mamyanlû 296
Selim Temo 17, 707, 708
Selmaniyye 68
Selmas 137, 141, 192, 194
Selo 292
Selor 292
Selûlî 206, 219, 224, 256, 265, 269, 273, 277, 300, 301, 342
Semedanlû 340
Semelqan 137, 171, 206, 258, 263, 284, 285, 288, 293, 295, 297, 298, 302, 319, 326, 328, 330, 333, 337, 339, 341, 342
Semelqan Ovası 228, 229, 253, 286, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 304, 341
Semerkand 100, 101, 102

Semerkant 58
Semîne 299
Semkanlû 235
Semsûr 25
Senceq 224
Sencer Beg Dağları 254, 265
Sendelabad 230
Sendez 244
Sendîfal köyü 505
Sengdîwar 239
Sengerûd 244
Senxast 220, 254, 255, 263, 266, 276, 290
Senxast Ovası 276, 326
Seperanlû 226
Seqalê 329
Seqeman 126
Seqiz 351
Serab 212, 318, 338
Seraf 70
Serahs 57, 63, 165
Seraxs 133, 252, 352
Serbazan 319
Serbedarlılar 101
Serbendan 315, 316, 317, 322, 332, 333
Serbendanî 316, 333
Serberdan 317
Serbidaran 102
Serçeşme 228, 302, 319, 337
Serçeşmê 206, 214, 255, 342
Serçeşmê Devîn 206
Serçeşmeyê Devîn 291
Serçeşmeyê Mîlanlû 276, 281
Serd 316
Serdab 315
Serdarabad 214, 261, 518
Serdaran 238
Serdarê Êwez 386
Serdar Êwez 209, 396
Serdar Êwez Xan 25, 396
Serdar Mahmûd Çemişgezekî 158
Serdî, Hasan Hişyar 275
Serêkanî 92
Serexas 133
Serexs 165
Serext 235
Serfiraz, Mesûd 14
Serhad 184, 413
Serhad-Şîrvan Otonom Bölgesi 184
Serhed 259, 261, 263, 265, 284
Serhedî 255, 265, 266
Serîvanê Alî Serdar 341
Serîvanê Aşiqan 235, 248, 253, 341
Serîvanlû 341
Serîvantepe 341
Serîvan Tepe 345
Serîvan Tepê 247, 253
Sersan 293
Sertel, Zekeriya 40
Serûlayt 330
Servanlû 340
Servilayet 349
Serwelî 300
Serwerî 300
Serwerlû 300, 301
Sest 320
Sestî 320
Sevadkuh 179
Sevad-kûh 141
Sevfiyanlû 229
Sevîdanlû 228
Sevîdî 228
Sevkanî 321
Sêwêdî 140
Sewêdî û Qilorî 228
Sewleklû 300
Seydan 279, 367
Seyfeddin 123

Seyfî b. Muhammed Haravî 102
Seyhan 367
Seyid 239
Seyîdabad 252, 298
Seyîdan 244, 266, 270
Seyid Kemalan 367
Seyit Ahmet Dedeler 367
Seyitalan 367
Seyit Sinan 144, 145
Seylê Sîperanlûyê Îlya 227
Seylê Sîperanlûyê Siflî 227
Seyranlû 341
Sêyrî 341
Seyyid 'Abdulhemîd Hîret Secadî 48
Seyyid Sabûn 367
Shekofteh, Afrasiab 137, 246
Sırıyye 69
Sicistan 60, 62, 69
Sîdan 367
Sîdar Delîkanlû 210
Sîfikanlû 228
Sîfkan 228
Siirt 137, 209, 213, 246, 287, 299, 326, 346
Silan 367
Sîlanlû 341
Silêmanî 210, 231, 248, 344, 349, 350, 457, 468
Silêmanî (Silîvî 344
Silêvanî) Konfederasyonu 344
Silifke 193
Siliymanlû 355
Silopi 137
Sîlseporanlar 227
Sîlseporlar 226
Silsepuran 226
Sîlsipiranlû 141, 226
Sîlsipirî 226
Sîlsuperanlû 226
Sîlsupur 320
Sîlsupuranlûyê Îlya 353
Sîlsupuranlûyê Siflî 353
Silsüpür 115
Silsüpür Ceridi 227
Silvan 16, 268, 288
Sîlvenk 366
Sîma Bîna 187
Sîmcûrîler 97
Simikan 235
Sîmkan 235
Simnan 142
Simnân 63
Sînan 256, 260, 342
Sînanlû 260
Sincar 91, 123
Sind 60, 105
Sind Suyu 97, 99
Sine 270, 288, 290, 301, 350, 377
Sinemilî 113, 144, 367
Sînemilîler 260
Sinemillioğlu, İbrahim 144
Sine (Senendec) 167, 187, 260, 270
Sinop 274, 326
Sîpahmensûrî 352, 353
Sîpan 293
Sîpan (Süphan) Dağı 293
Sîperanlû 226
Sipkan 132
Sîpkan 267, 276
Sîpkanlî 265
Sîpkanlû 265
Sipkunlu 132
Sîqeldê 244
Siraf 70
Sîranlû 301, 311, 337, 340, 341, 342, 357
Sîrî 341
Sir-i Derya Oğuzları 57
Siriets, Mihail 67

Siriyye 68
Sirnan 287
Sirûs Nîsarî 138
Sirvan 69
Sîrvan 219, 225
Sîrvan nehri 215
Sîsab 230, 239, 255, 315, 316
Sis (Adana-Kozan) 253
Sîsan 367
Siser 72
Sistan 48, 58, 69, 77, 96, 98, 102, 103, 115, 160, 208, 348, 381
Sîstan 60, 63
Sistânî, Bessâm-ı Kurd-i 48
Sistanîler 64
Sisyanlı 116
Sivas 25, 131, 138, 140, 156, 196, 197, 205, 214, 217, 225, 227, 241, 243, 248, 266, 272, 274, 275, 286, 287, 305, 307, 312, 318, 320, 352, 356, 357, 358, 363, 433
Sîvekî 266
Siverek 225, 228, 251, 265, 272, 278, 285, 286, 299, 301, 313, 316, 323, 331, 332
Sîverek 302
Siverekanlû 301
Sîverekanlû 301
Sîvikî 228
Sîvkan 203, 266
Sîvkanîler 265
Sîvkanlû 255, 257, 262, 265, 277, 282, 287, 316
Sîvkanlûlar 262, 266, 269, 356
Siwedanî 228
Siwêrekî 272, 302
Siwidî 228
Sixmemedû 367
Siyahdeştî 238
Siyahmensûrî 114, 128
Siyasiya 351
Siyaweşê Mehrû 488
Siyehmensûr 115, 116, 128, 138, 349, 353
Siyehmensûrî 116, 226, 320, 352, 353, 354
Siyûrluk 353
Smbat Bagratuni 67
Sofiyan 162, 229
Sofîyanlû 357
Soflî 209
Sofuluyân 230
Sofuyânlı 230
Sofuyânlu 230
Soğukoğlu, İbrahim Halil 433
Sohrab Beg 121
Sokohov, V. C. 380
Sokollu Mehmed Paşa 129
Soldî 228
Solhan 229, 269, 280
Somay 123
Sorabiyê Qoçan 318
Soran 123, 138
Soran Mîrliği 218, 354
Sorkan 302
Sorxdeh 322
Sorxkela 273
Sorx Qalê 220
Sorxzû 206
Sovrenî, Berumend 157
Sovyet 46, 60, 66, 132, 177, 182, 183
Sovyetler 174, 177, 183
Soxsû Muradxan 256, 266
Söklan 115
Spuler, Bertold 95, 387
Sûfî 229, 258
Sûfîyan 229
Sufiyanlû 162
Sûfiyanlû 198, 229

Sûfîyanlû 229, 230
Sûfîyan Ovası 229
Sugura 69
Suhrukiye 68
Suktilî 214
Suleymanan 355, 367
Suleyman Xanê Erdelan 350
Sultan Abbas 134
Sultan Ahmed-i Celayir 120
Sultan Ebu Said 99
Sultan Giyaseddîn Ghorî 103
Sultan Huseyn Safevî 301
Sultâniye 20
Sultaniyye 116
Sultanlı 116
Sultan Mahmut 168, 169
Sultân Muhammed Ekrâd 164
Sultan Muhammed Hüdabende 159
Sultan Munzur 367
Sultan Selahaddîn Eyyûbî 279
Sultan Selim Han 122, 125
Sultan Sencer 97
Sultan Sinemilli 144
Sultan Şehâbeddin 97
Sulxêdêy 333
Sûmak 353
Sûran 367
Surêtawan 238
Suriye 69, 71, 76, 89, 107, 118, 129, 138, 159, 163, 181, 208, 213, 225, 249, 255, 257, 259, 261, 262, 279, 285, 289, 304, 319, 323, 325, 329, 381
Sûrkanlû 244, 301, 312
Sûrla 115
Sûrna 239
Suruç 176, 251, 277, 288, 289, 305, 312, 324
Surûd 330
Surxedêh 317
Suveydan 228
Suveydanlû 228
Suveydi 123
Sûveydî 228
Suwaîdî 228
Suxra Cubb 289
Suxra Seadetmend 561
Suyukan 266
Sübhan Bey 123
Sühreverd 72
Süleymân Cemaati 360
Süleymani (Iğdır'da bir aşiret) 355
Süleymaniye 158, 176, 193, 248, 289, 350, 457
Süleymaniye beyliği 176
Süleymanlar (Hilvan'da bir aşiret) 355
Süleyman Sabri Paşa 33, 37, 46
Süleyman Xan 394
Sümer, Faruk 108, 115, 123, 137, 197, 211, 214, 255, 347
Sürgücülü 114
Sykes, Percy Molesworth 390

Ş

Şab Abbas 117
Şabak 367
Şaban 98, 264, 329, 343, 457
Şabê 252
Şâbûr 93
Şadabad 105
Şadancan 208
Şadancanlar 306
Şadellû 304
Şadılı 312
Şadıllar 130, 364
Şadıllı 312
Şadılli 132
Şadımanlı 116

Şadi 163
Şadî 24, 77, 145, 163, 164, 165, 197, 304, 306, 307, 336, 342, 355, 357, 367, 379
Şadî Konfederasyonu 91, 304, 322
Şadîler 147, 164, 304, 305, 306, 307
Şadili 145, 305
Şadilî 256
Şadîlî 367
Şadililer 145, 305, 306
Şadilîler 139
Şadilililer 306
Şadillı 312
Şadilli 312
Şadilliyan 140
Şadillu 132
Şadilo 149
Şadiloyî 342
Şadilû 108, 109, 135, 138, 146, 149, 163, 304
Şadîlû 304
Şadimanlu 132
Şadiyan 140, 196, 367
Şâdiyân 361
Şadiyen 312
Şadkam, Amîr 422
Şadkam, Gulî 70, 73, 91, 216, 289, 372
Şadkanlû 215
Şadlu 131, 196
Şadlû 24, 138, 140, 141, 142, 147, 149, 157, 159, 161, 163, 164, 165, 169, 170, 178, 180, 197, 221, 222, 284, 304, 307, 308, 309, 310, 312, 324, 325, 333, 336
Şadlû Konfederasyonu 271, 286, 308, 311, 325, 329
Şadlûlar 135, 136, 149, 163, 178, 199, 227, 256, 307, 308, 309, 310, 323
Şadlûyî 333
Şah Abad Dağı 172
Şah Abbas 103, 116, 117, 126, 127, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 146, 148, 149, 151, 153, 154, 160, 161, 162, 165, 179, 198, 200, 208, 226, 227, 230, 270, 280, 307, 308, 335, 338, 349, 353, 356, 369, 439, 460, 461
Şah Ahmed Duranî 105
Şah Ali Sultan Çegnî 158
Şah Ali Sultan Çemişgezek 228
Şah Ali Xan 161
Şahanî 322
Şahariyye 68
Şâhaviyye 69
Şahbazlû 302, 303
Şahbazlûlar 302
Şahbudaq 329
Şah Cîhan Dağları 142, 201, 202, 205, 207, 215, 216, 218, 220, 228, 230, 241, 242, 243, 244, 247, 250, 263, 271, 273, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 323, 330, 335, 337, 393
Şah Cîhanî 215
Şahdullular 306
Şah Elem 342
Şah Ermen 119
Şahgeldî 269, 329
Şahîndeş 284, 298, 312
Şahin, Gazanfer 73
Şahînî 351
Şah İsmail 118, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 131, 135, 153, 155, 156, 198, 211, 214, 219, 227, 229, 284, 286, 290, 294,

296, 297, 307, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 323, 327, 330, 373, 377
Şah Kulu Sultan Kaçar 294
Şahlık Ülkesini Koruma Birlikleri 118
Şahocax 206, 227, 256, 259, 265, 269, 273, 301
Şah Ocax 219, 224
Şahpesend 327
Şah Pesend Xanê Afxan (Abdulah Xanê Fulfulzayiyê Dîvanbegî) 308
Şahqanî 318
Şah Qubadî 215
Şah Qulanlû 318
Şahqulî 292, 308
Şah Qulî 134, 327, 346
Şah Qulî Beg Mervî 167
Şahqulî Bey Mervî 168
Şah Qulî Sultan 136, 232
Şahrek 213
Şah Rıza 179, 184
Şah Rıza Pehlevî 151, 179, 184, 322, 373
Şahrizur 69
Şahrox Beg 336
Şahrud 557
Şahrûd 142, 174, 240
Şah Rûh-i Afşar 315
Şahruh Mirza 121
Şahseven 126, 127, 128, 142, 168, 208, 226, 230
Şahseven Konfederasyonu 286
Şah Sultan Hüseyin 137, 308
Şah Tahmasb 154, 155, 156, 157, 208, 211, 216, 250, 327, 353, 354
Şah Tahmasp 90, 115, 116, 117, 122, 123, 128, 129, 135, 138, 142, 154, 307, 349
Şahuvniyye 68
Şahvelanlı 42
Şah Velayetî 228
Şahverdî 229, 322
Şahverdî Begê Sûfîyanlû 229
Şahverdi Sultan Celaloğlu Çegnî 158
Şahverdî Xan 324, 326
Şahverdî Xanê Kîwanlû 246
Şair Rebî' 94
Şakak 318
Şakakî 113, 318
Şakakyan 318
Şakaniyye 68
Şakirî, Ramazan Alî 70
Şakuki 361
Şakulî 292
Şam 69, 75, 205, 208, 212, 225, 255, 260, 272, 298, 303, 331
Şamalî 255
Şamallı 261
Şamallu 261
Şamar 239
Şamil, Hejarê 66, 116, 135, 182, 183
Şam Kürtleri 261
Şamlı 261
Şamlu 114, 115, 261
Şamlû 115, 211, 212, 255, 260, 261
Şamlûlar 115, 211, 255
Şam Uşağı 261, 367
Şaperwanlû 355
Şaqanlû 318, 320
Şaqanlûlar 318
Şaqî 318
Şaran 216, 367
Şare 183
Şarek 203
Şarezor 78, 107, 176, 284, 377
Şarik 255

Şarikqele 266
Şarîzor 208, 301
Şarlûyî 243
Şâtırlı 231
Şâtırlu 231
Şatiranlû 141, 210, 217, 230, 231
Şatiranlûlar 221, 230, 231
Şatirî 230, 231
Şatirîler 230
Şatrî 230
Şatûyî 271
Şavak 113
Şavakan 367
Şavalan 367
Şawalû 367
Şaxê 236
Şaybak, Erol 14
Şaybanlar 71
Şayê Îlya 336
Şazancan 69
Şazincan 69
Şebankareler 70
Şebankare/Şivankare 70
Şecauddevle 255, 392, 393
Şedad 163, 307
Şedadî 163, 304
Şedadiyan 288
Şeddadan 251, 307
Şeddadi 82, 306, 312
Şeddadî 92, 367
Şedillû 163
Şedilû 163
Şefî' 252
Şehbaz Beg 239
Şehbaz Beg Qereçûrlû 167
Şehbazeklû 302
Şehbazek Qereçûrlû 302
Şehbâzî, Abdullah 70
Şehîd Azersa 236, 245
Şehîdî 324
Şehkaniyye 69
Şehrabad 293, 302
Şehrabadê Berber 255, 317, 322
Şehrabadê Kord 266
Şehrabadê Kurd 235, 296, 302, 316, 322, 333
Şehrakiyye 68
Şehrebadê Berber 333
Şehrê Germê 304
Şehrê Hîsar 219
Şehrek 354
Şehrekê Gulbahar 298
Şehrekê Îmam Reza 261, 266
Şehrê Kurd 348
Şehrê Pişqelê 242
Şehrê Pîşqelê 220, 253
Şehrêraz 265
Şehrê Şeqan 296
Şehreviyye 68
Şehrezolî 115
Şehrezûr 81
Şehristan 222, 342
Şehrîstank 250, 276
Şehristankî 250
Şehrizor 69, 78, 79, 176, 240
Şehrîzor 248, 350
Şehrkanlû 269
Şehzade Sultan Hüseyin 157
Şekak 176
Şekakî 176
Şekerab Dağları 343
Şelengird 320
Şemdînan 92
Şemdinli 92
Şemdinuzu 367
Şemek 243
Şemekanlû 243
Şemikan 244, 367
Şemkanlû 243
Şemseddîn 96, 101, 103
Şemseddîn Beg 90

Şemseddin Kurt 95
Şemseddînlû 115
Şemseddin Muhammed 99
Şemseddin Muhammed Kuhîn 94
Şemseddîn Muhemmed 102
Şemseddin Sami 75
Şemsedîn Mihemed 102
Şemsîxan 245, 255
Şemsxan 296
Şemû 367
Şemxal 258
Şemxan 245
Şemzînan 258
Şengal 78, 91, 109, 123, 145, 288
Şengal Êzidîleri 109, 287
Şeqan 220, 263, 276, 285, 288, 295, 296, 313, 325, 326
Şeqanlûlar 318
Şeqaqî 115, 153, 318
Şeralî 460
Şêran 214
Şeranlu 143
Şeranlû 214, 216
Şeref 111
Şereflû 115
Şerekanlû 269
Şerî 203
Şerikan 325, 526
Şerkanlû 266, 325
Şêrkanlû 269
Şêrkoh 164
Şervanlû 216, 231, 232, 300
Şêrzenglû 355
Şeteran 367
Şevadiq Begê Kuranlû 334
Şevate Dağları 317, 318, 319
Şevelan 367
Şevîlan 238
Şêx 260
Şêxan 251, 252, 288
Şêxanî 346
Şêxanlu 143
Şêxanlû 168, 250, 287
Şêxbizin 303
Şexbizinî 140
Şêxbizinî 221, 303
Şêxbûyî 343
Şêxdodan 268
Şêx Emîran 232
Şêxemîranlû 253
Şêx Emîranlû 204, 232, 233, 281, 282, 312
Şêx Emîrî 232
Şêx Hesenan 367
Şêx Hesen Beg 232
Şêx Hesenler 352
Şêxî 250, 287, 343
Şêxikan 162, 252
Şêxivan 250
Şêxivanlû 250
Şêxkan 250, 271
Şêxkanlû 162, 263
Şêx Mahmûdan 367
Şêx Mehmedan 367
Şêx Reza Telebanî 457
Şêx Saîd 179
Şêx Tîmûr 289
Şey Dilo Belincân 255
Şeyhan 251
Şeyhbızını 140
Şeyhbozan 303
Şeyhbuzun 303
Şeyh Cüneyd 50, 123
Şeyh Dilo Belincân 119, 195, 197, 211, 214, 279, 291, 312, 315, 326, 338, 358, 359, 362
Şeyh Edebalî 359
Şeyh Hasanlı 140, 275
Şeyh Haydar 50, 347
Şeyhkan 252

Şeyh Mehmadan 367
Şeyhmelân 361
Şeyh Osmanlu 114
Şeyh Ömerlü 114
Şeyh Safiyeddin 123
Şeyh Safiyüddin 124
Şeylanlı 116
Şeyxan 250
Şırnak 137, 241, 276, 297
Şihan 251
Şihanlı 251
Şihanlu 250
Şihkanlû 162
Şikak 113, 218, 318, 319, 367
Şîkak 367
Şikakî 128, 319
Şikak Konfederasyonu 295
Şikur Begê Bacivanlû 201
Şino 137
Şîrabad 224, 259, 266, 289, 291
Şiran 205
Şîran 272
Şiraz 72, 93, 114, 297, 309
Şîraz 198, 234
Şîr Elî Tehranîzade 490
Şîrînderê 220, 253, 328
Şîrîn Derê 221
Şîrî (Şîrallah) 319
Şîrkoyan 270
Şîr Muhemed 290
Şîr Muhemmed 264
Şiro 331
Şîro 303
Şîr/Şêr Qazîyan 236
Şirtikan 367
Şîrû 303
Şîrû Çayı 303
Şîrûyan 221
Şîrûyê 203, 325
Şirvan 63, 106, 123, 137
Şîrvan 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 148, 152, 159, 165, 168, 174, 177, 179, 184, 185, 186, 187, 199, 203, 204, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 241, 242, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 287, 290, 291, 294, 299, 300, 302, 303, 304, 308, 312, 313, 314, 315, 317, 323, 330, 331, 334, 338, 344, 349, 351, 352, 353, 355, 373, 374, 375, 383, 392, 480, 484, 492, 494, 495, 501, 518, 522, 526, 527, 548, 554, 558, 560
Şîrvanî 219, 231, 394
Şirvanlı 232
Şirvanlu 232
Şirvanlû 216
Şîrvanlû 216, 231, 300
Şirwan 121, 134, 143
Şîrzen 213
Şîrzenlû 355
Şivan 351
Şix Ahmed 367
Şix Çoban 367
Şix Delil Berxican 367
Şîxekan 251
Şiyanî 351
Şopen 116
Şorekî 238
Şotorpa 331
Şotorseng 328
Şotorxan 222
Şucauddewle ailesi 233

Şûcaü'l-Dewletü'l-Emîr Huseyîn Xan 148
Şûcaxan 318
Şûca Xan 261
Şuhedayê Nave 299
Şûkan 289
Şukrabad Ovası 268
Şukranlû 266, 269
Şukurabad 331
Şukuranlû 269
Şukur Begê Kurd 274
Şukurlu 269
Şukurlû 177
Şurah 69
Şûrayê Âliyê Kurd (Yüksek Kürt Şurası) 246
Şûre 241
Şurek 266
Şûrek 236, 331
Şûrekê Devîn 206
Şûriş 212, 572
Şûşe 248
Şüküranlar 269

T

Tabas 223
Taberî 87
Taberistan 58, 60, 62, 70
Tabes 63
Tabîr 108
Tabyat 220
Tacbâhş 214
Taceddîn Osman 105
Tacik 78
Tacikistan 60, 525
Tacikler 371
Tacuddin el Vefani 362
Tadmadahniyye 68
Taftan 208
Tâhirîler 60, 97
Ta-Hiya 62
Tahmasb Xan Celayir 167, 168
Tahmasb Xan-i Celayir 167
Tahran 70, 75, 134, 136, 139, 141, 159, 160, 166, 170, 175, 185, 201, 203, 204, 206, 209, 210, 213, 214, 217, 219, 220, 221, 223, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 239, 240, 241, 244, 252, 253, 255, 258, 261, 263, 264, 266, 267, 273, 274, 282, 288, 290, 291, 293, 294, 296, 298, 301, 302, 304, 309, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 321, 322, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 348, 380, 391, 392, 393, 398, 486, 498
Tahtacı 44
Tahtaköprü 193
Takîsterê Kelat 263
Taksuvânî 361
Talakan 58
Talat Paşa 31
Taliş 115, 141, 374
Talîş 241, 246
Tamadiheniyye 68
Tanîran 343
Tanîranlû 343
Tankut, Hasan Reşit 37
Tan, Sami 382
Tapper, Richard 126
Taqî Ovası 234
Tareqçî 223
Targud 287
Tarikânlı 223
Târikanlu 223
Tariqçî 223
Tarixçî 223, 355, 522
Tarsus 76, 330

Taşar, Emin Selçuk 14
Taşçı, Selcan 42, 56, 123
Taşkanlû 292
Taşköprü 274
Tat 78, 148, 232, 312
Tatar 61, 108, 138, 339, 340
Tatar köyû 334, 335
Tatarlar 372
Tathir 108
Tavarağlar 34
Taxbaşî 271
Taxtê Dîran 324
Taxtê Erteyan (Nûde) Dağları 315
Taxtê Ertiyan 303
Taxtê Fatime Xanûm 225
Taxti Zakiran (Hename) 259
Tayanlû 257, 258
Tay aşireti 257
Taybat 354
Tayiyan 257
Taylor, G. 118
Tayyibat 63
Taze Qele 256, 273, 330
Tazeqeliraz 202
Tazîkistan (Tacikistan) 305
Taziqelê 224
Teber 265
Teberê Cacerm 220
Teberiyan 206
Teberyan 214, 338
Tebriz 98, 110, 116, 122, 128, 147, 175, 176, 220, 229
Tecen 133
Tecer, Ahmet Kutsi 38
Teftezan 224
Tehmezli 116
Tehmurad Şadlû 310
Tehmûresê Şadlû 324
Tehsîn Îbrahîm Doskî 431
Tehvanî 252
Teka 284
Tekab 312, 315
Tekelu 114
Tekelû 115
Tekelüler 255
Teker, Mehmet 145, 256, 305
Teke Türkmenleri 301
Tekin aşireti 182
Tekman 219, 251, 252, 269, 305, 312, 336
Tekmeran 205, 206, 233, 257, 259, 264, 518
Tekmeran köyü 165, 174
Tekmeran Ovası 260, 294, 302, 323
Tekûdâr 98
Temanlû 327, 328
Temirtaş 284
Temnalû 223
Temûrdaşlû 312
Temûrtaş 312
Temzezdekt Kalesi 107
Tenaswan 228
Tengê Gavşomar 349
Tensewan 224, 228
Tenûrê 222
Tepelîgah Dağları 262
Teqab 298
Teranlû 230
Teraqî Turk 214, 259
Teraqiyê Kurd 345, 347
Teraxan 132
Tercan 145, 279, 305, 325
Têrcan 194
Terek 260, 268
Terekeme 177
Terexranî 260
Terexran Ovası 261
Tergever 137
Terikan 195
Terîkan 140

Terkan 209, 270
Terqanlûlar 209
Terqî Siflî 213
Terterli 116
Tertûn 214
Tesuc 192
Teşî 316, 322, 333
Teşkilat-ı Mahsusa 38, 39, 46, 53
Tevel 212
Tevetoğlu, Fethi 38
Tevfikoğlu, Mehmet 33
Tevhîdxan 218
Tevîl 298
Tewehudî 24, 147, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 191, 197, 211, 214, 216, 239, 246, 250, 262, 265, 270, 288, 300, 318, 332, 334, 372, 374, 382, 393, 394, 396, 398, 436, 437, 438, 439, 441, 448, 457, 461
Tewehudî, Kelîmullah 13, 27, 133, 151, 152, 181, 430, 433, 707
Text 273
Textê Celgê 330
Teyar Paşayê Amedî 431
Teymûr 111, 264
Tezeqele 352
Teze Qele 206
Thraetaona 62
Tılan 193
Tırmiz 58
Tîkan 209
Tikrit 79, 81, 163, 164
Tilêş 351
Timur 73, 74, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 121, 140, 145, 167, 288, 289
Timurcu 205
Timurhisarı 330
Timur-i Küreken 108
Timurîler 371
Timur İmparatorluğu 109
Timurlular 48, 101, 102
Timurtaş 313
Tîmûrtaş 289, 312
Tire 205
Tîrekan 210
Tirikan 195, 361
Tirîkanlû 210
Tirkan 195
Tirmiz 67
Titanik Uşağı 367
Tîtkanlû 203, 268
TKAE 35, 36, 37, 43, 46
Togan, M. Zeki Velidi 123
Toga Timurlular 101
Toharistan 58
Tokad 205, 272
Tokat 120, 238, 275
Topçî 236
Topkan 162
Topkanlû 234
Topkelmax 212
Topqanlû 149
Toprak, Mehmet Sait 14
Topuz, Ali Duran 13, 21
Tor 258
Torabî 236
Toranlû 258
Toraqê Kurd 346
Toraqê Turk 303
Toraqiyê Turk 290
Tork 219
Tornêcengî, Hawar 75
Toros 327
Torosanlû 252
Toros Dağları 210

Toroslar 45
Tortum 303
Tosya 225
Toxtemîş 256, 258, 262, 281, 326, 334, 335, 348
Tozanlû 356
Tozan Uşakları 356
Tötonlar 34
Trablus 251
Trablus-ı Şam 272
Trablusşam 225, 316
Trablus-u Şam 205
Trabzon 286, 357
Tsimiskes 118
Tucci 70
Tude 280
Tukanlu 143
Tukur 220
Tulfûl 224
Tulî Xan 309, 310
Tunca Nehri 286
Tunceli 112, 246, 297, 363
Tupçinar 227, 248, 249, 257, 258, 262, 266, 281, 301, 328
Tuper Alî 301
Tupkanlû 162, 203, 214, 215, 234, 236
Tupqanlû 234
Tur-Abdan 71
Turabidîn 293
Turage 66
Turan 62, 88, 168
Turanlû 258
Turaqiyê Turk 230
Turaşan 252
Turbetê Heyderiye 354
Turexranî 258
Turexran Ovası 262
Turgut 287
Turgutlu 287
Turkê Bocnürd 214, 266
Turkê Şîrvan 214, 266
Turkî 195
Tursanlü 252
Turüsanlü 252
Turuxran 257
Tûs 58, 73, 249
Tuster 20
Tut 314
Tût 289, 335
Tûy 220, 255, 290, 296
Tuz Gölü 321
Tübbeb Dağları 67
Tükalî 115
Türbeticâm 63
Türbetihaydarî 63
Türkay, Cevdet 191, 202, 203, 204, 205, 207, 210, 211, 212, 213, 217, 220, 223, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 238, 239, 241, 243, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 260, 261, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 285, 286, 287, 291, 292, 294, 296, 298, 302, 303, 313, 314, 316, 318, 320, 323, 324, 328, 329, 331, 332, 337, 350, 356
Türkdoğan, Orhan 36, 46
Türkgeraylû 312
Türkistan Erenleri 44
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 17, 35
Türkmen 24, 32, 35, 42, 43, 44, 49, 50, 66, 92, 115, 120, 121, 127, 128, 130, 133, 134, 136, 138, 146, 148, 149, 172, 173, 178, 182, 183, 195, 199, 205, 217, 219, 222, 227, 239, 243, 254, 258, 261, 264, 273, 287, 300, 301, 304, 307, 309, 312, 315, 334, 336, 340, 343, 347, 349, 351, 353, 357, 364, 387,

460, 461, 477
Türkmenistan 20, 43, 60, 63, 67, 132, 133, 134, 173, 182, 183, 197, 198, 205, 209, 219, 239, 254, 300, 308, 351, 352, 371, 380, 381, 399, 457, 461
Türkmen-Kalinin 133
Türkmenler 42, 43, 44, 47, 49, 56, 64, 109, 115, 120, 127, 136, 139, 169, 173, 182, 200, 206, 255, 274, 293, 308, 327, 347, 349, 387, 411, 522, 582
Türkmensehra 207, 241, 277
Türközü, H. Kemal 46
Türk Tarih Kurumu 95

U

Uçfaz 231
Udkanlû 215
Ufuk Şehri 33
Ulaşan 266
Ulaşlû 266, 269
Ulkanlû 269
Ulugana, Sedat 225, 291
Ulukanlû 269
Umranlû 217
Urartu 237
Urduwan 87
Urfa 25, 132, 137, 193, 205, 209, 211, 213, 225, 238, 251, 265, 274, 275, 276, 277, 289, 299, 305, 307, 312, 316, 323, 324, 331, 334, 345, 355
Urkutânlû 138
Urmiye 116, 137, 141, 144, 159, 209, 210, 219, 460
Usallû 115
Useyd b. Abdullah el-Huzâ'î 84
Usîvû 368
Uslu, Recep 55
Usman Efendiyo Babij 301
Ustacalu 242
Ustaclu 128
Ustaclû 115, 242
Ustaclûlar 159
Ustad 227, 241, 253, 281, 289, 326, 328, 334, 335, 353
Ustadzhly 115
Ustajlu 242
Uşne 72
Uşşak 330
Utanlû 311, 328, 334, 336, 338, 343, 344, 347
Utbe b. Ferkad 79
Uturabad 258, 331
Uturabadê Îlya 289, 321, 341, 348
Uturabadê Siflî 289, 321, 341, 348
Uvarazmiya 61
Uxurlu Sultan Çegnî 158
Uyrat Türkmenleri 120
Uzun Bîce 302, 319
Uzun Bîçe 337
Uzun Bîçê 342
Uzun Hasan 92, 110, 120, 124

Ü

Ünal, Mehmet Ali 110, 246, 301
Ünal, Oğuz 22
Ünye 272
Ürdün 225, 255, 272, 280, 285, 289, 302, 331, 358, 363
Üştürc 68
Üveys Bey 123

V

Valîler 271
Van 37, 131, 210, 237, 239, 251, 272, 283, 286, 288, 289, 290,

291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 302, 303, 315, 319, 326, 330, 345, 477
Vandallar 34
Van Gölû 137, 138, 156, 214, 257, 265, 276, 277, 288, 331
Varlî, Ebdullah Memê Mehmed (Hoko) Xanî 93
Varto 61, 203, 275, 305, 325
Vasıt 72
Vasilyeva, G. P. 183
Vefâi 51
Vefâiyye 51
Vefâ'îyye 51
Vehsûdan 305
Vekîlxan 298
Velew 266
Velî 333
Velîabad 203
Velili 316
Velîlû 246
Velilû 316
Velioğlu 316
Velî Şêxo 329
Velîxan 246, 320
Velî Xanê Qehremanlû 215
Velî Xan Qeremanlû 393, 394
Veliyanlû 315
Veramîn 75, 134, 137, 139, 141, 160, 163, 198, 226, 227, 234, 248, 274, 284, 285, 296, 304, 312, 315, 320, 321, 330, 331, 341, 342, 353
Veramîn'in 227, 304, 321, 341, 342
Veranlû 252
Veray 272
Verek 214, 220
Verî 252
Vezkes 273
Vezne 234
Vezye 329, 330
Viranşehir 137, 209, 251, 268, 274, 334
Vizekî 202
Vîzekî 298

W

Wefadar 324
Wehî 115
Welîcan 194
Weliyanlû 315
Wiehe, Hans Jurgeb 199
Wiehe, Hans Jurgen 311
Windfuhr, Gernot 90

X

Xabûşan 198
Xaceha 213
Xadimanlû 344
Xadimî 314
Xadîmî 338
Xadmanlû 344
Xakçehçehê 330
Xakîster 222, 223, 224, 239, 263, 264
Xakîsterî 239
Xalî 208
Xalidabad 278, 331
Xalid Bey 111
Xalid el-Kurdî el-Melkîşî 111
Xalid el-Melkîşî el-Kurdî 119
Xalidî 351
Xalitî 237
Xalkan 265
Xaltanlû 210, 237
Xalxal 210, 220, 221, 230, 231, 237, 238, 306
Xamûşan 349
Xanan 201, 204, 215, 224, 233, 235, 238, 253, 267, 281, 331,

348
Xan Baba 243
Xanbudaqî 303
Xanbudaqlû 311
Xanbudax 303, 304
Xanbudaxî 303
Xanbudaxlû 304
Xanê Kelmîşî 25, 152, 277, 386, 397, 398
Xanekîn 179
Xanê Lepzêrîn 154, 412
Xaneqîn 219, 220, 303, 346, 347, 351, 353
Xanhîsar 262
Xanî 93, 253, 341, 434
Xankalo 342
Xanlik Zêder 236
Xanliq 235
Xanum 231
Xanyanlû 282
Xar 141, 160, 161, 163, 226, 227, 330, 353
Xasê 244
Xasekol 242, 243, 244
Xaş 208
Xatûnî 322
Xavf 354
Xebûşan 213
Xeder 263
Xedrî 233, 264
Xefûrabad 237
Xelaclû 259
Xelaclû köyü 259
Xelanlû 313
Xelat 375
Xelecan 255, 270
Xelecarî 270
Xeleqan 271
Xelikan 141, 164
Xelîkan 356
Xelîkanlû 141
Xelilacan 259
Xelîl Beg 116, 117
Xelîldîranlû 326
Xelîl Sultan 227
Xelîl Sultan Sîlsupur 226
Xelîl Sultan Siyehmensûr 353
Xelîl Xan 116, 117, 353
Xellikanlû 356
Xelxal 141
Xemperanlû 311, 344, 347, 357
Xenceran 239
Xendeklû 247, 340, 343, 344
Xendeqlû 344
Xenzeranlû 311, 347
Xeran 314
Xeranlû 314
Xerazkanlû 282
Xerbendelû 121
Xerezkanlû 266
Xerkî 338
Xermenberî 290
Xeroyî 271
Xersekanlû 282
Xerûbe savaşı 279
Xeservanlû 282
Xettab köyü 165
Xezayî 271
Xeznedar, Marûf 132, 461
Xınûslû 347
Xidir 356
Xinûslû 347
Xinziranlû 347
Xiran 256, 365
Xîtab 214, 260, 266
Xîvalî 351
Xiyaseddîn 102
Xiyaseddîn Pîr Elî 102
Xiyaswend 143
Xoce Niyaz 351
Xoçan 143
Xoda Qulî 237

Xodaverdî Serdar 174
Xodkanlû 267, 356
Xokanlû 177, 356
Xomartaş 239, 356
Xomartaş köyü 356
Xorasan 67, 71, 106, 121, 132, 133, 134, 143, 144, 267, 276, 370
Xorasanlû 267
Xoraskanlû 282
Xoresanî, Kurmanc 152, 184, 373, 461
Xoristan 102
Xormal 289
Xormek 367
Xormekler 256
Xormekû 367
Xorzkanlû 267
Xosro (Hüsrev) Perviz 67
Xosrovan 322
Xosroxan 245
Xoş 220
Xoşanu 368
Xoy 108, 109, 137, 141, 194, 211, 251, 271, 323
Xoyî 306
Xûcan 263, 264
Xucanfes 351
Xudabadê Emîrî 578
Xudabexş Kîwanlû 247
Xudadad 319
Xudamî 303
Xudgamî 244
Xudkanlû 266, 356
Xulam Elî 329
Xulam Reza 329
Xulamreza Muhemedî Bacgîran (Xecavî) 483
Xulam Reza Qelexanî 329
Xuleman (Guleman) 206, 209, 224, 255
Xumamîzade, Cafer 320
Xumamîzâde, Cafer 240
Xuman 351
Xunabad 298
Xurcistan 117
Xurî 115
Xuristan 16
Xurremdêh 333
Xurşidu 368
Xurxurê 351
Xusrevanlû 282
Xussexoran 342
Xûş 203, 323, 339
Xûş Bala 340
Xûş Îlya 323
Xûşî 339, 340
Xûş Payîn 340
Xûş Siflî 323
Xutkanlû 267
Xuzistan 348
Xuzîstan 91, 327
Xwace Ali 123
Xwarizm 61
Xwarizma 61

Y

Yaber 108
Yadanlû 142
Yadenlû 224
Yağdıran, Cafer 39
Yahudiler 15, 22, 183
Yahya Han 353
Yakûb 70
Yakub Beg Karamanlû 158
Yakûbî 58
Yakubiya 69
Yakûb sarayı 48
Yâkût 93, 176, 260
Yâkût el-Hamevî 71
Yalancî 253, 256, 257, 266, 328,

338
Yalavaç 253
Yalgın, Erdoğan 358, 359, 363
Yalman Bey 111
Yalvaç 253
Yam 204, 394
Yaman Dağı 291, 322
Yamî 204
Yamut Türkmenleri 64
Yaqûb 333
Yaranlû 142, 356
Yar Muhemed Xanê Şadlü 310, 708
Yarsanî 207, 220, 223
Yarshater, E. 70
Yasavur 96
Yate, Charles Edward 136, 240
Yavuz, Edip 33
Yavuzeli 225
Yavuz Sultan Selim 127, 140, 153, 155, 273, 377
Yayla Çolê 229
Yayla Eyşikê 229
Yehya Baqçiqî 386
Yekeşax 265
Yeksefîdad 304
Yekşah 266
Yelda Abbasî 386
Yengce Delîkanlû 210
Yengî 224
Yengîqele 212
Yengî Qele 223, 319, 345, 346
Yengî Qelê 300, 331, 347
Yengî Qeleyê Îlya 206
Yenice 205
Yenişehir 330
Yesavûlî Yesavûlbaşî 313
Yesevîlik 41
Yeşahu Nir 22
Yezd 63, 114, 175
Yezid 81, 83
Yıldırım, Kadri 382
Yıldız, Hakkı Dursun 88
Youssefzâdeh, Amaneh 461
Yozgat 106, 205, 275, 285, 350
Yubûran 238
Yunak 287
Yunsur 128
Yûsif Birîmanlû 552
Yusûfabad 331
Yusûfan 368
Yusûfî 252
Yusuf Sedaqet 171, 172
Yusuf Sultan 308, 310
Yusuf Sultan Çemişgezek 158
Yusûf Xan köyü 149
Yüksekova 239
Yüksel, Müfid 430, 704
Yüreğir 252

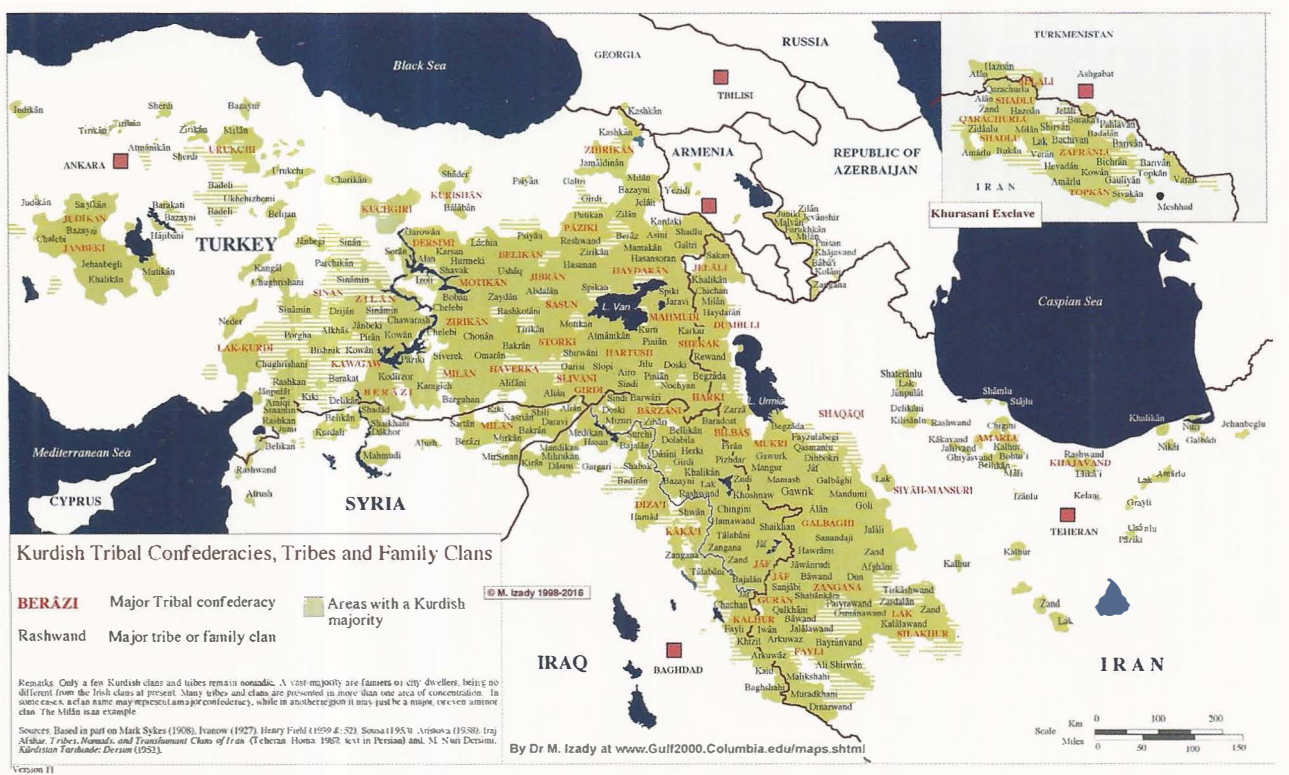
Z

Zabol 193
Zaferan 197, 379
Zaferanlû 24, 108, 109, 132, 135, 136, 138, 139, 142, 146, 148, 149, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 178, 197, 198, 199, 200, 204, 232, 237, 255, 282, 284, 286, 307, 308, 311, 312, 332, 387, 392, 691
Zaferanlû konfederasyonu 199, 312
Zaferanlû Konfederasyonu 197, 199, 286
Zaferanlûlar 138, 139, 148, 149, 162, 165, 198, 199, 221, 240, 308, 309, 317
Zaferanlû Rûşenî hanları 282
Zagros 130
Zagroslar 66, 129

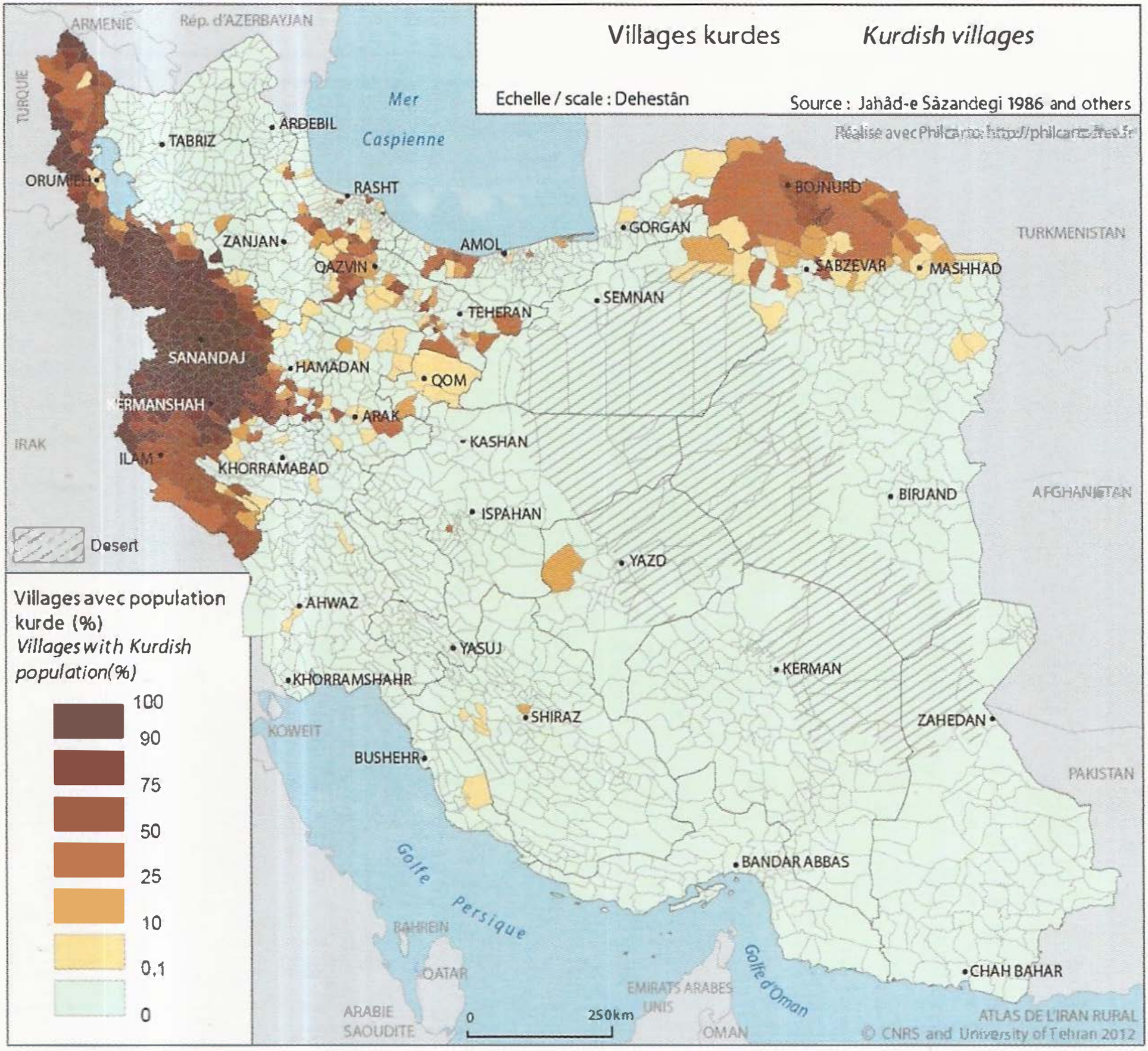
Zağfiran 238
Zahor 165
Zahoran 197, 238
Zahoran-ı Bözürk 238
Zahoran-ı Luhan 238
Zahranlu 114
Zahûran 238
Zakiranlû 259
Zakran 259
Zal 259
Zamanabad 250
Zangillü 253
Zarî 220, 325
Zavîrî 223
Zaviyê Kurd 237
Zaxo 92, 197
Zaxor 165
Zaxoran 558
Zaxorî 197, 302, 317
Zaxorlar 165
Zaxuranlû 216
Zaxûrî 206, 238
Zaza 145, 202, 238, 260, 293
Zebadiyye 68
Zebîh Begê Zeydanlû 239
Zekî Beg, Mihemed Emîn 104, 140, 155, 202, 251, 271
Zekranlû 259
Zemanek 333
Zemansûfî 203, 291, 293, 295, 322, 342
Zembîlfiroş 44, 45
Zemxet 203
Zenaqil 331
Zencan 116, 280, 353
Zenciyye 68, 69
Zend 115, 146, 354
Zenelli 145
Zengabad 179, 219
Zengalû 253
Zenganlû 200, 220, 229, 253, 336
Zengelanlû 176, 253, 393
Zengelî 118, 145, 253, 460
Zengelîler 145
Zengene 114, 115, 118, 138, 143, 155, 156, 349, 353, 354
Zengene aşireti 104, 114, 354
Zengene, Muzaffer 259, 267
Zengi 253
Zengilan 246
Zengiler 107
Zengili 253
Zengîneler 118
Zengülanlu 248
Zênikanlû 215
Zerd 326
Zerdekanlû 215
Zerdeşt 333
Zerdî 333
Zerdkanlû 215
Zerd köyü 317, 549
Zerdûyî 215
Zerdüşt 66
Zerdüştlük 80, 83
Zerevan 288
Zerikan 368
Zerkevik 368
Zerqa 225, 255, 289, 302
Zerqabad 272, 335, 337
Zerrînkemer 353
Zêrrînkemer 116
Zerrînkuh 353
Zervereklü 114, 301
Zerwan 251
Zerzani 361
Zevarûn 315
Zevezan [Zozan] 79
Zevzan [Zozan] 314
Zewarûm 263
Zewarûm Ovası 303
Zeydan 238, 251, 254, 267

Zeydanlu 143
Zeydanlû 237, 238, 239
Zeydanlûlar 239, 356
Zeydanlûyê Qedîm 239
Zeydî Alevîler 93
Zeylan 210
Zeynelabidîn Babil 105
Zeynel Beg 214
Zeynelxanî 352
Zhigalin 14, 129, 150
Zıngılan 248
Zırıkan 140
Zîbarî 293
Zîdan 238
Zîdanlû 238
Zîder 203
Ziktî 115
Zilan 368
Zîlan 177, 207, 356
Zilanlu 132
Zile 238
Zimîk 214
Zimtek 306
Zincân 62
Zîndanlû 239, 264, 283
Zînel 236
Zînî 236
Zînkanlû 214, 215
Zirafkanlû 253
Zîran 276
Ziravkan 254, 271
Ziravkanlû 253, 341
Ziravkî 253
Zirki 360
Ziroskan 254
Ziya Gökalp 32, 62
Ziyanlû 284, 304
Ziydanlû 238
Zohrab 460, 461
Zû Îlya 256, 259, 265, 266, 289, 340
Zukerman, I. I. 380, 381, 399, 401, 406, 457
Zulfan 368
Zulfîqar Beg 263
Zulmabad 235
Zunmir Sultan Çegnî 158
Zunûzî 115
Zurtanlû 229
Zûrtanlû 266, 268
Zû Siflî 256, 259, 265, 266
Zûzen 354
Züleyha Hazretleri 457
Zülfükar Xan Karamanlû 160
Zülkadiriye 230

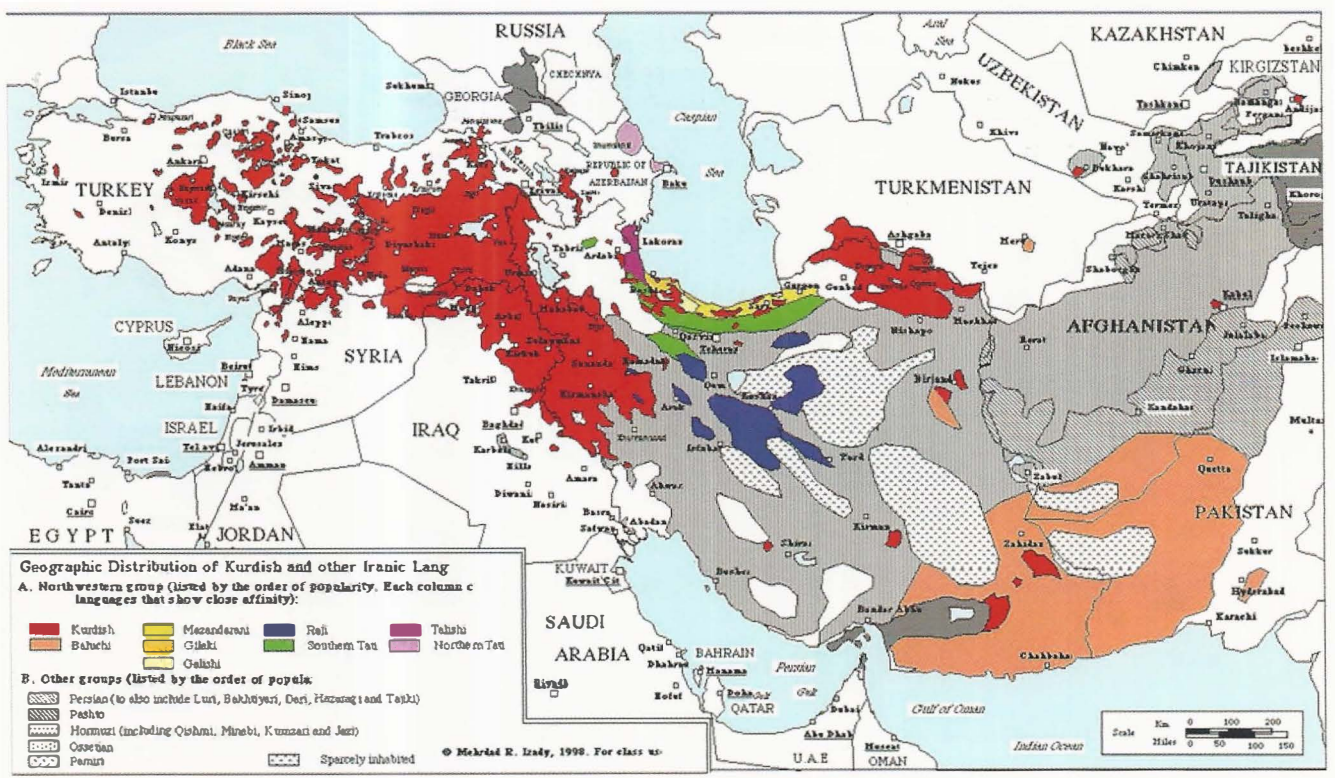
HARİTALAR

Harita 1: Kürt aşiret konfederasyonları ve aşiretler

Harita 2: İran'daki Kürt köyleri

Harita 3: Kürtçe konuşanların haritası

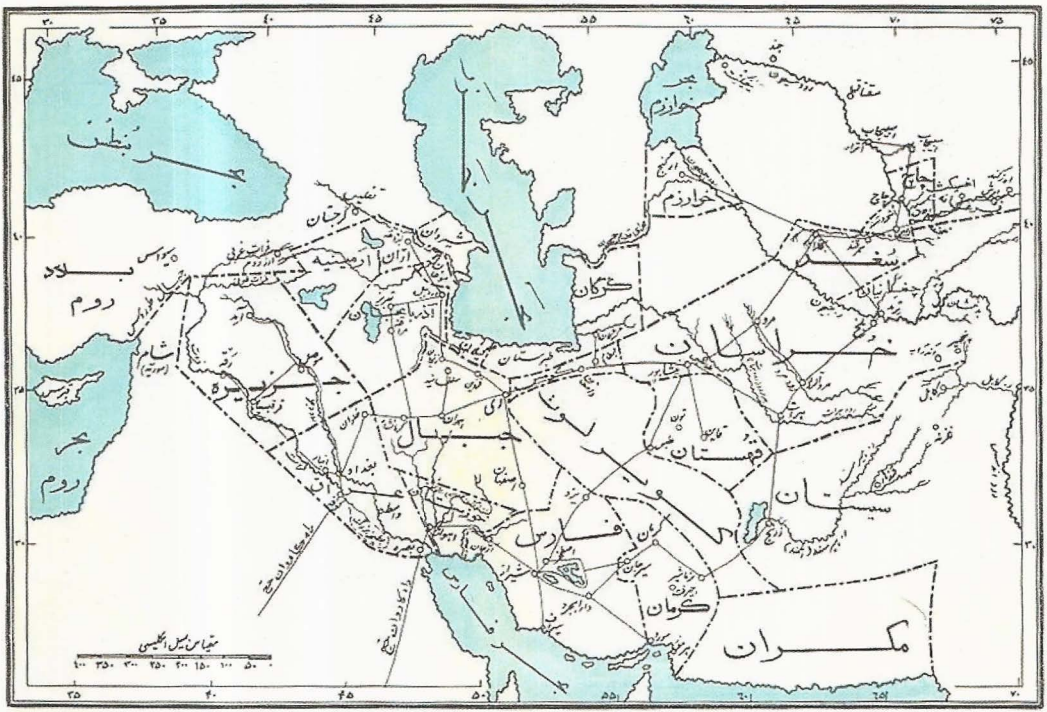
Harita 4: Büyük Horasan

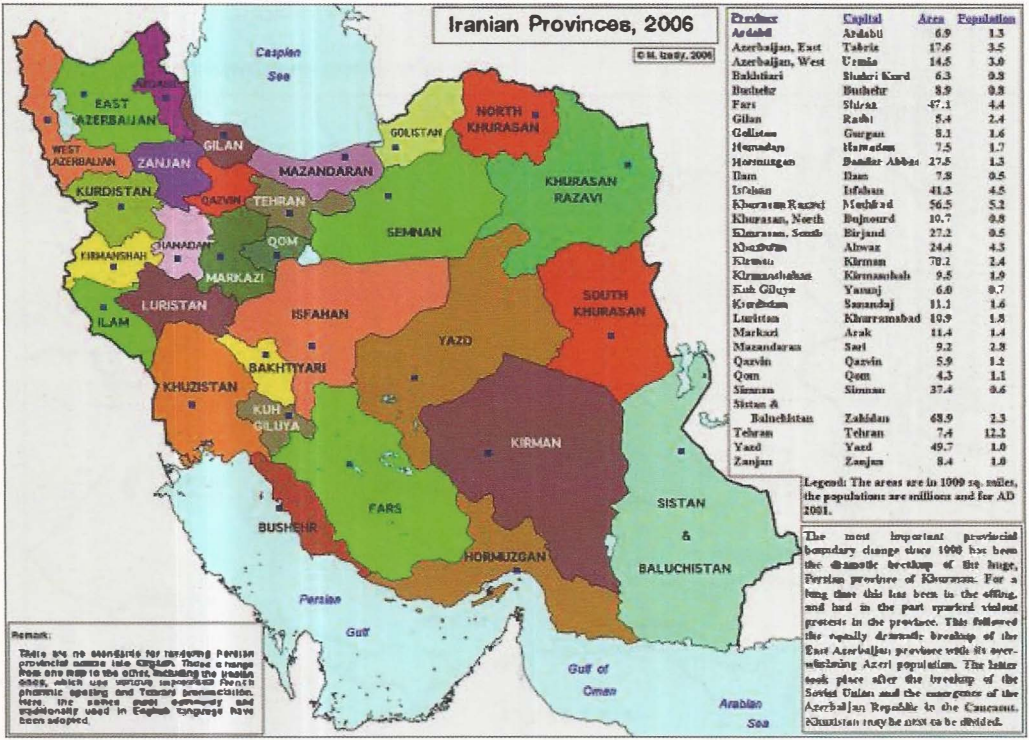

Harita 5: Tarihî Horasan

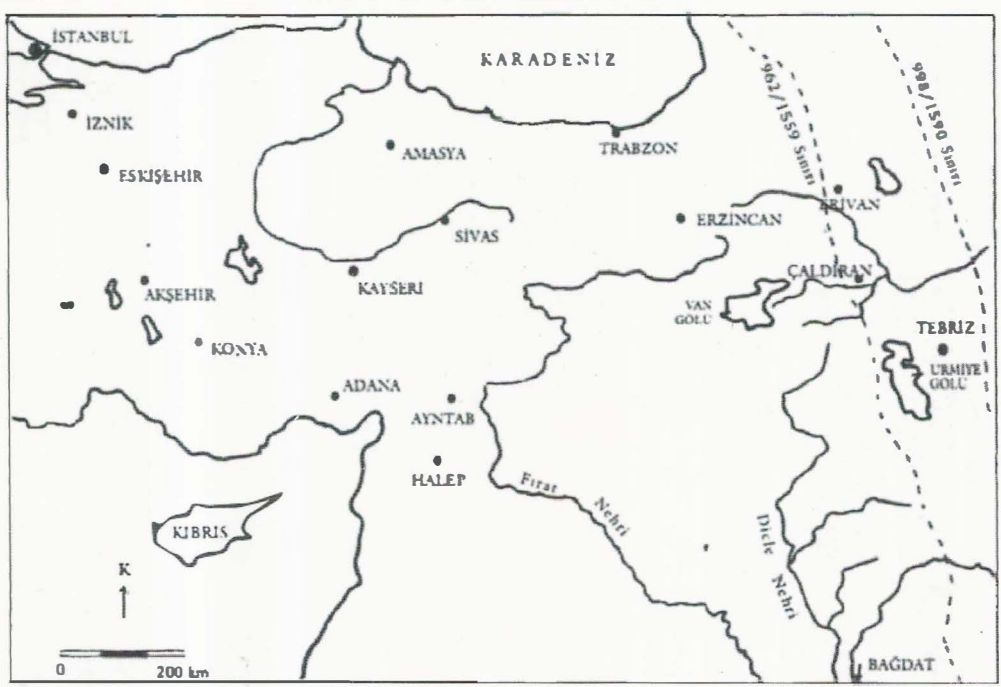
Harita 6: İranî saha

بحر خزر
بحر خوارزم
بحر روم
بلاد روم
ارمینیه
آذربایجان
گرجستان
جزیره
عراق
خراسان
فهستان
سیستان
مکران
کرمان
فارس
جبال
طبرستان
دیلم
خوزستان
مقاسه
مقاسه
مقاسه

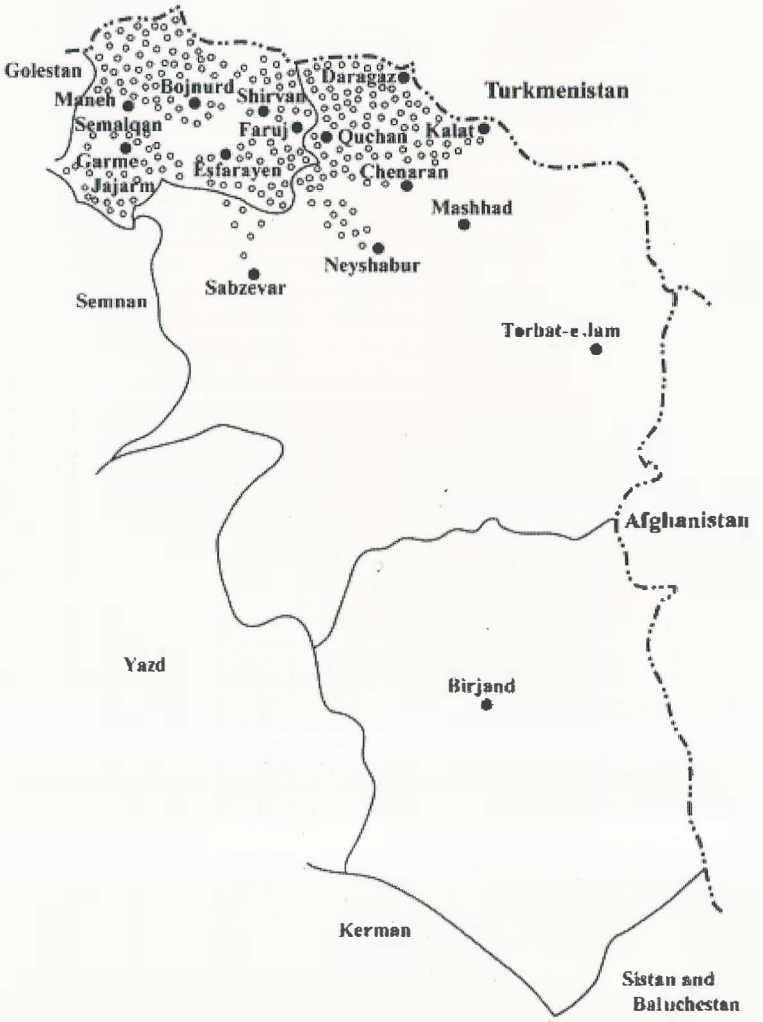
Province	Capital	Area	Population
Ardabil	Ardabil	6.9	1.3
Azerbaijan, East	Tabriz	17.6	3.5
Azerbaijan, West	Urmia	14.5	3.0
Bakhtiari	Shahr-i Kord	6.3	0.8
Bushehr	Bushehr	8.9	0.8
Fars	Shiraz	47.1	4.4
Gilan	Rasht	5.4	2.4
Golestan	Gurgan	8.1	1.6
Hamadan	Hamadan	7.5	1.7
Hormozgan	Bandar Abbas	27.5	1.3
Ilam	Ilam	7.8	0.5
Isfahan	Isfahan	41.3	4.5
Khurasan Razavi	Mashhad	56.5	5.2
Khurasan, North	Bujnourd	10.7	0.8
Khurasan, South	Birjand	27.2	0.5
Khuzistan	Ahwaz	24.4	4.3
Kirman	Kirman	70.2	2.4
Kirmanshahan	Kirmanshah	9.5	1.9
Kuh Giluya	Yasuj	6.0	0.7
Kurdistan	Sanandaj	11.1	1.6
Luristan	Khurramabad	19.9	1.8
Markazi	Arak	11.4	1.4
Mazandaran	Sari	9.2	2.8
Qazvin	Qazvin	5.9	1.2
Qom	Qom	4.3	1.1
Semnan	Semnan	37.4	0.6
Sistan & Baluchistan	Zahidan	68.9	2.3
Tehran	Tehran	7.4	12.2
Yazd	Yazd	49.7	1.0
Zanjan	Zanjan	8.4	1.0

Harita 8: Bugünkü İran'da eyaletler

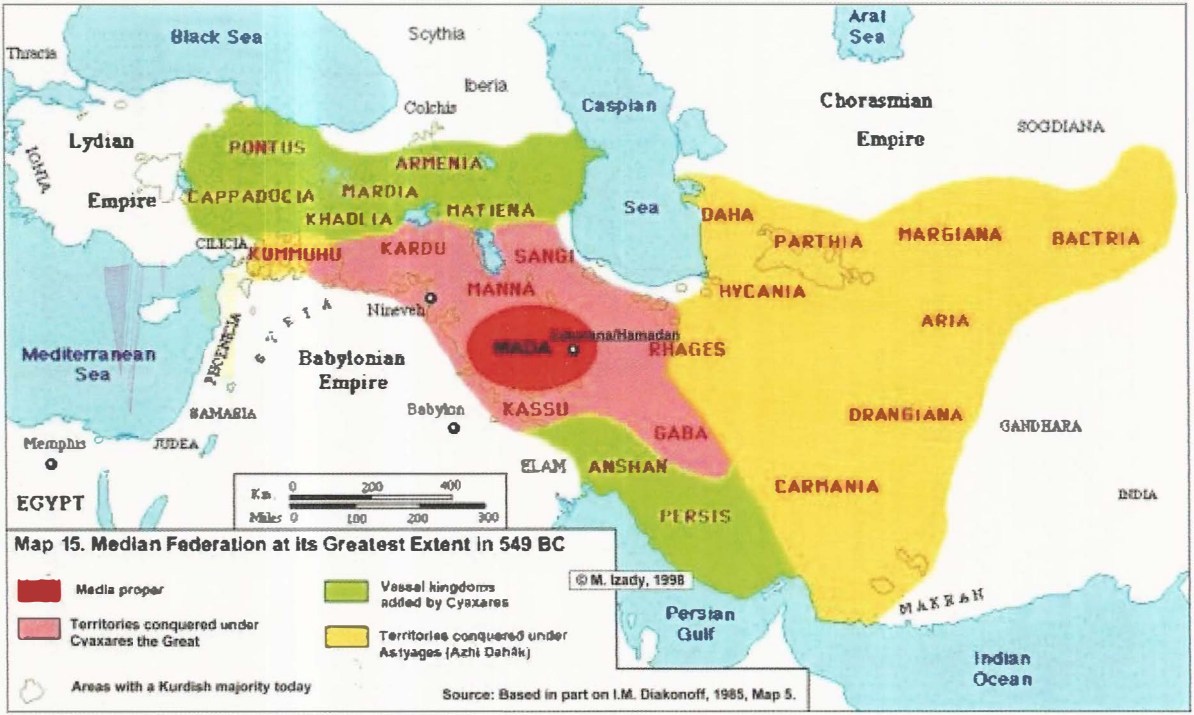

Harita 1: 962/1555'ten 998/1590'a Osmanlı-Safevi sınırları.

Harita 9: Osmanlı-Safevî sınırı ve tampon bölge (sedd-i sedîd)

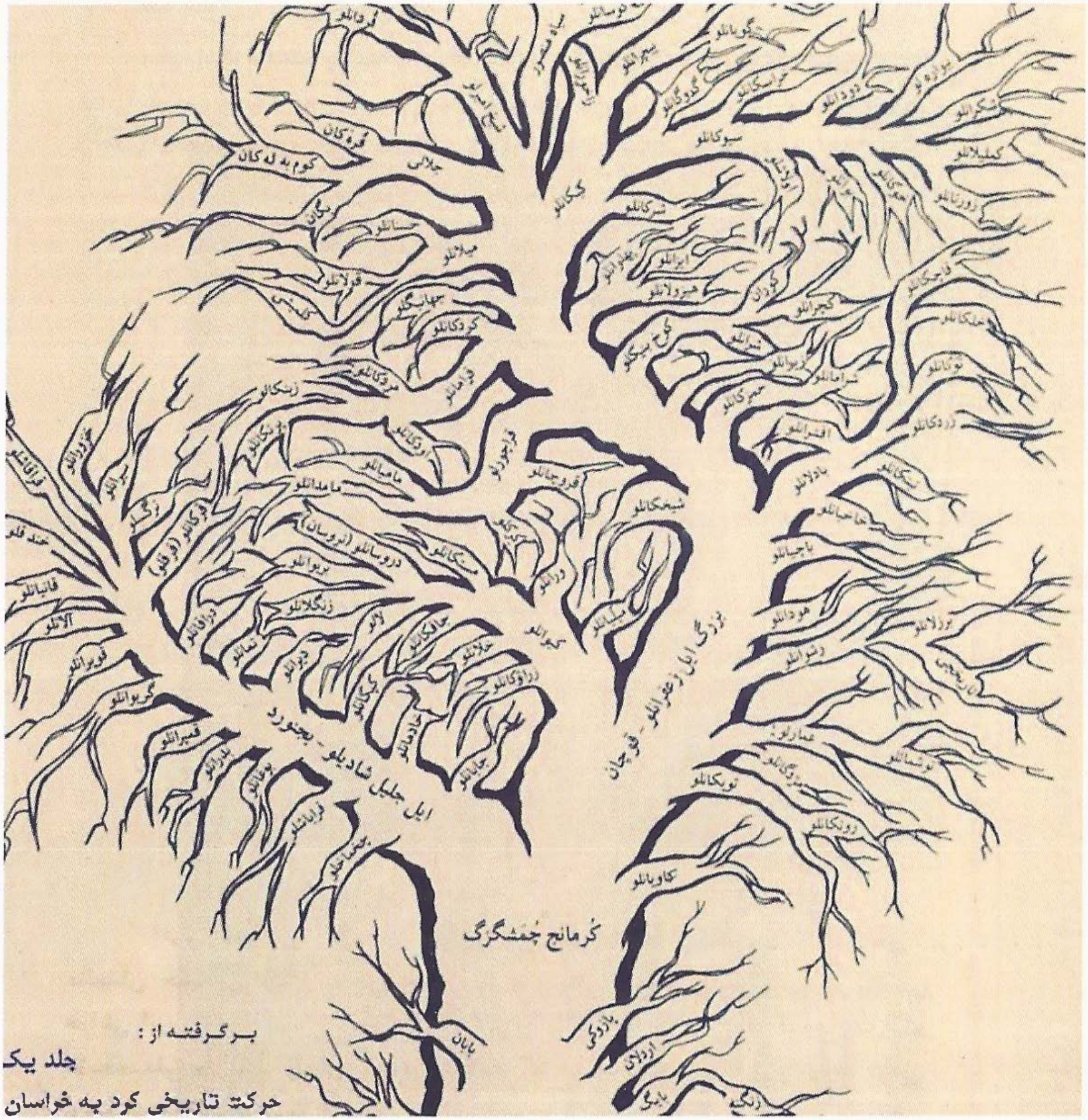

Harita 10: Kuzey ve Orta Horasan'da Kürt nüfusunun yoğunluğu

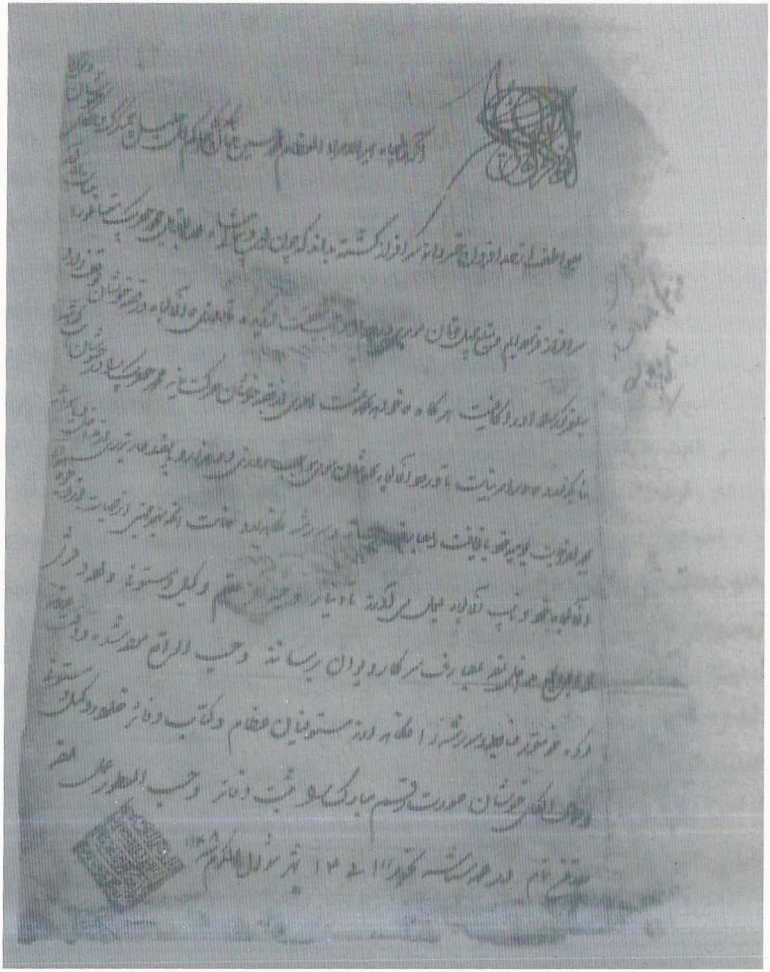

Harita 11: Med İmparatorluğu

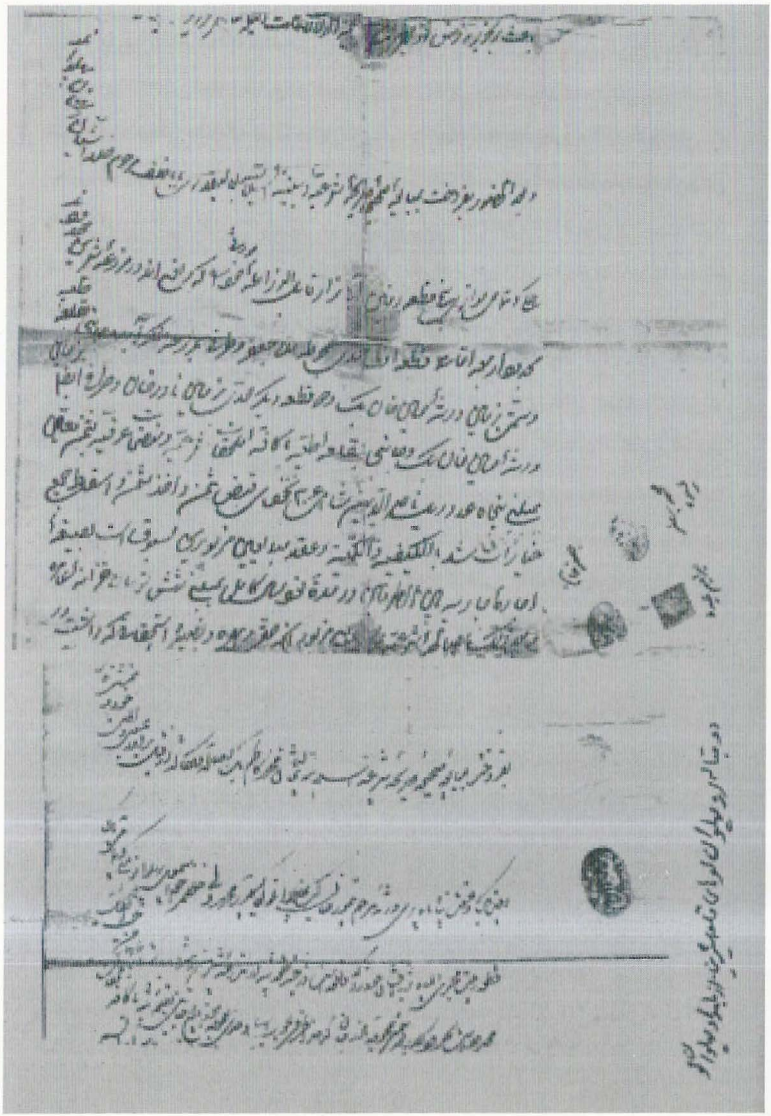
BELGELER

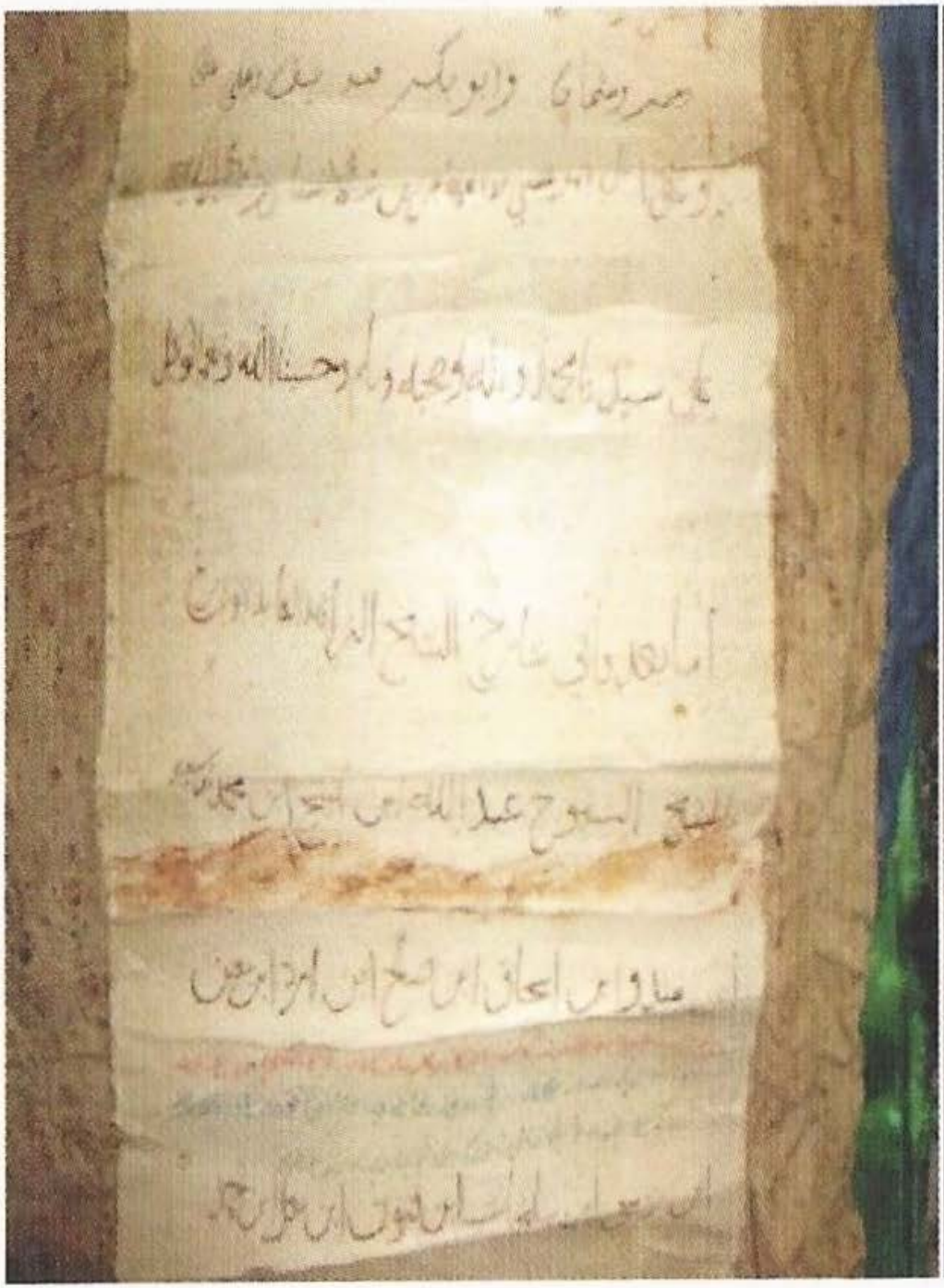
Horasan Kürt aşiretlerinin ilişkilerini temsil eden ağaç

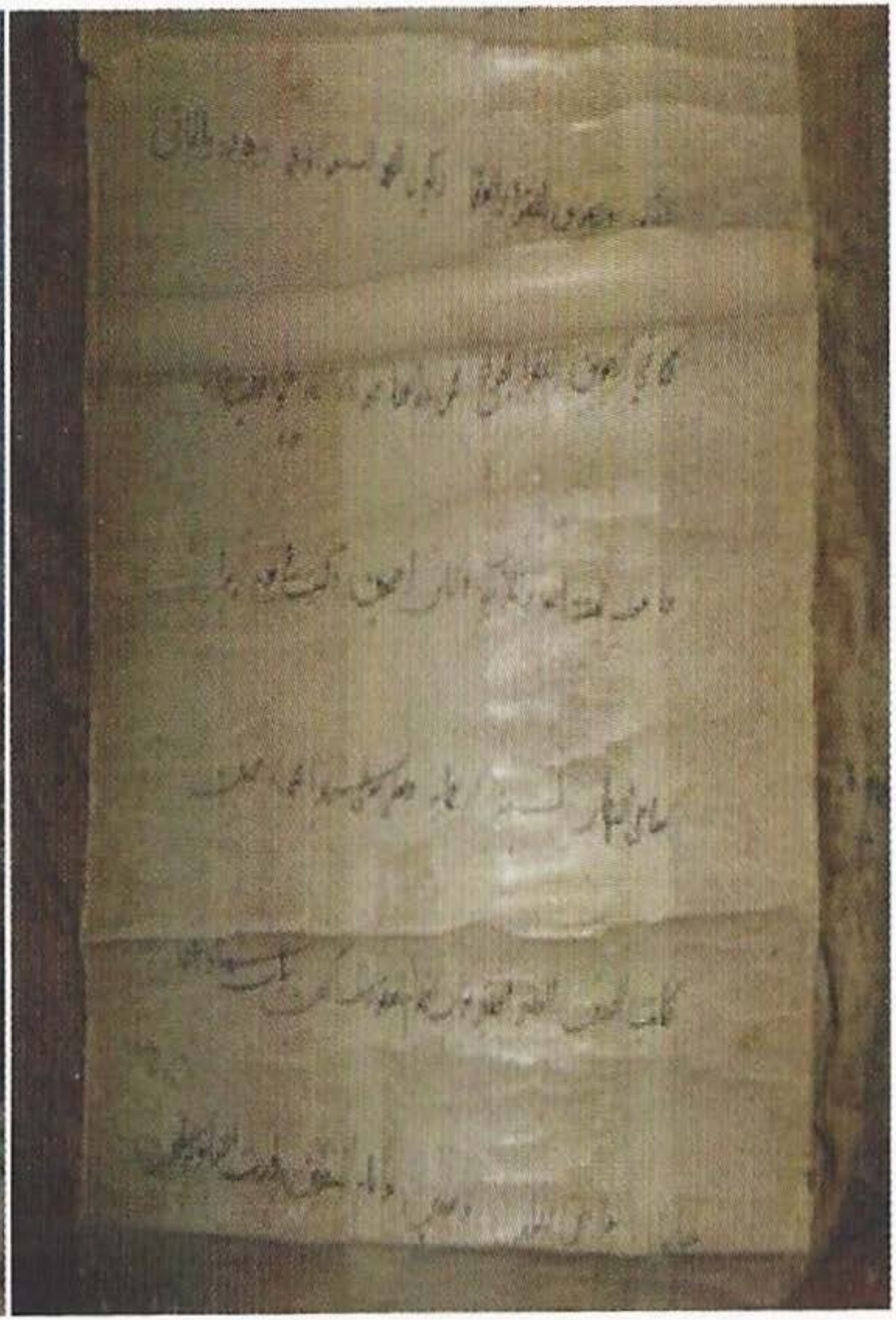
Nadir Şah'ın Kürt beyi Muhammed Huseyin Xan Zaferanlû'ya verdiği "mîrimîranlık" fermanı

Rıza Şah Pehlevî'den Kürt aşiretlerine, "Ben de sizdenim" mektubu"

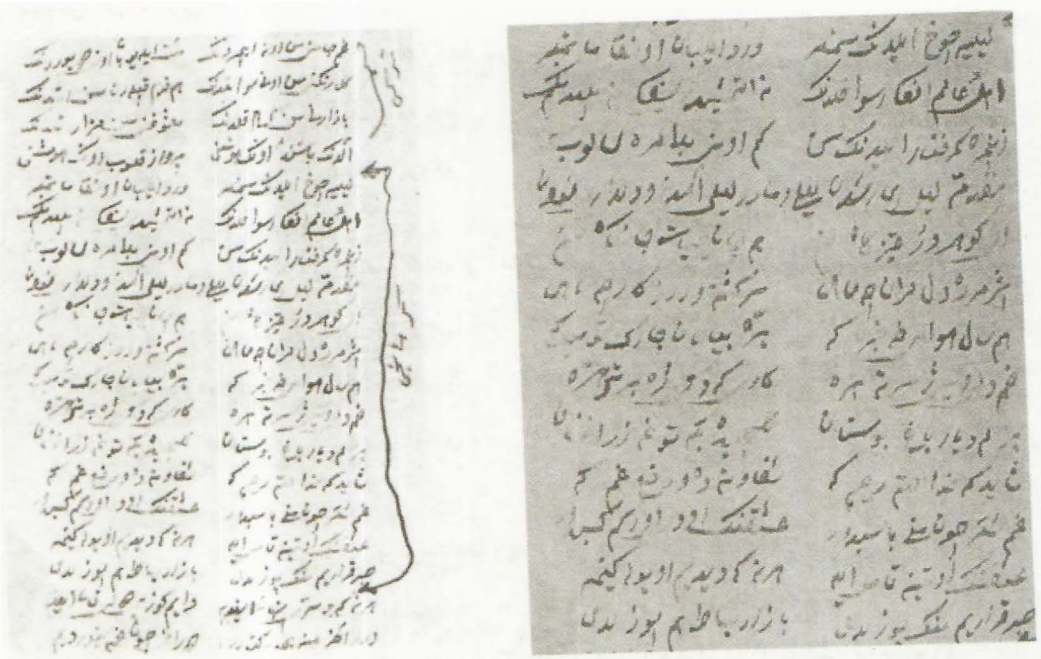

Şeyh Dilo Belincân'ın şeceresinden I.

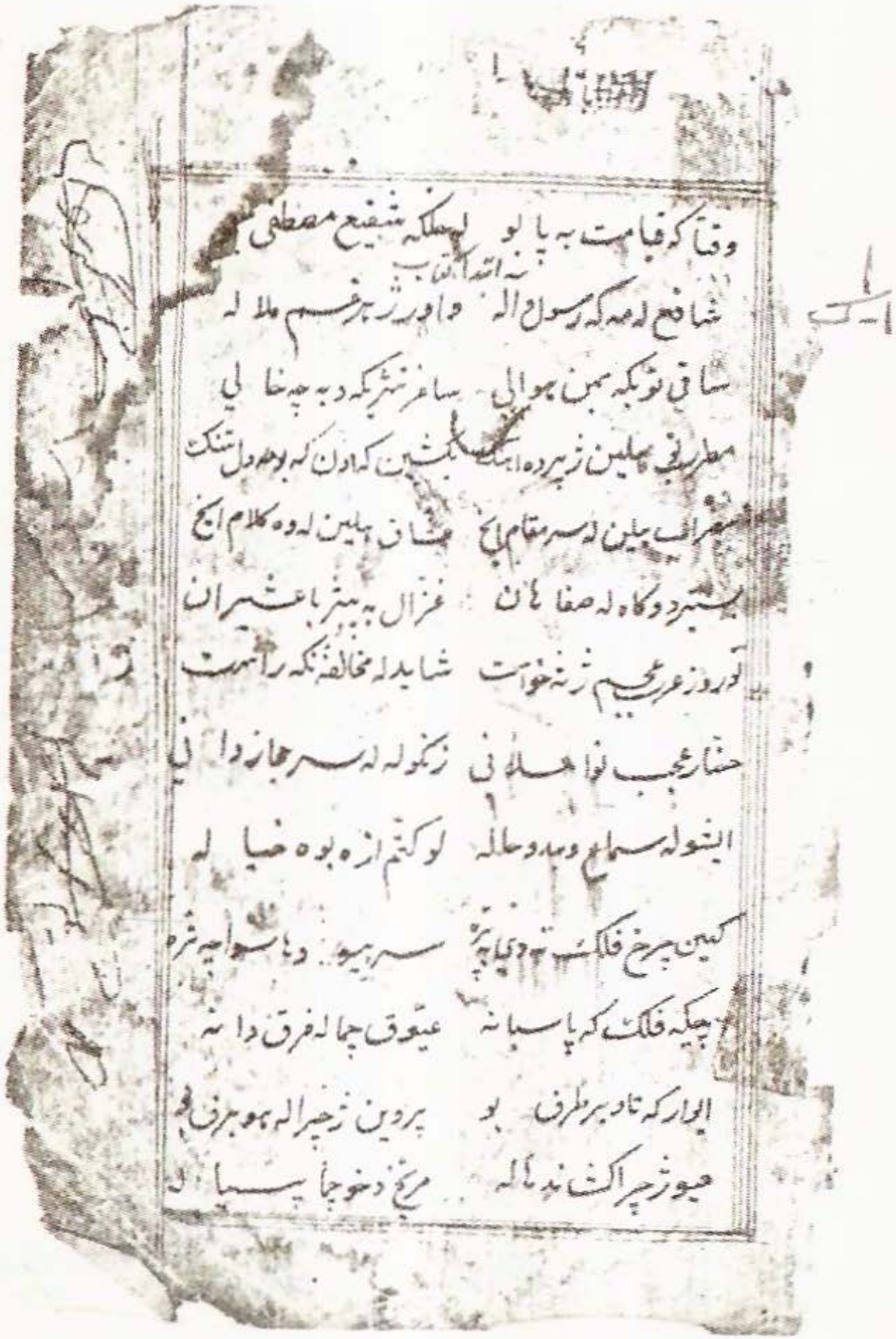
Şeyh Dilo Belincân'ın şeceresinden II.

EL YAZMALARI

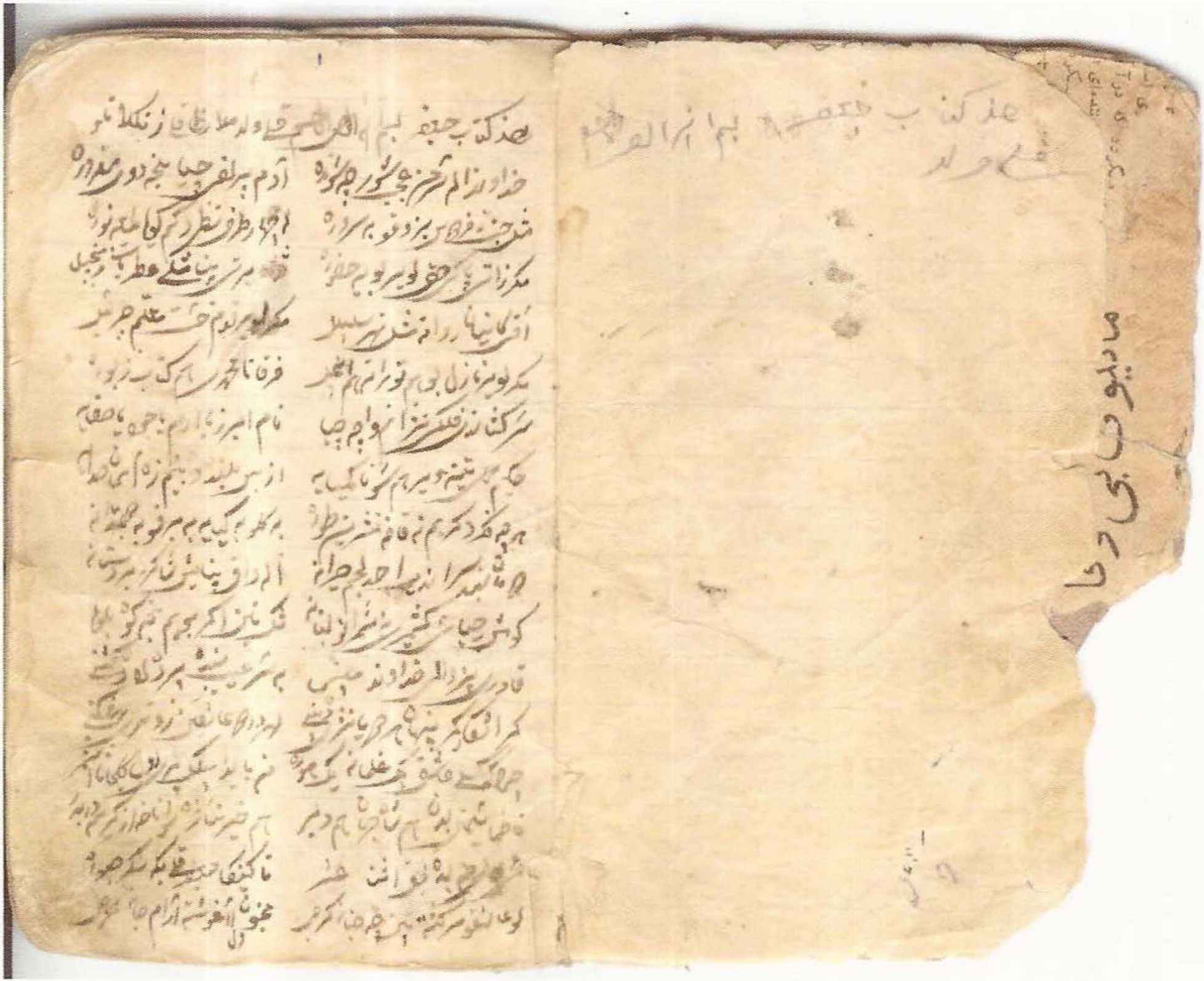
نسخه خطی لیلی و مجنون کردی و ترکی از محمد فضولی. از روستای علی آباد بجنورد

Fuzûlî'nin Kürtçe-Türkçe Leylî vü Mecnûn'u olduğu ileri sürülen elyazmasından bir sayfa

Îbnî Xerîb'in "Xerîbname"sinin ilk sayfası

بیشم چه رسی دی بیارا ... ای مونس جان مشتاقان تا
بی وصال دلم نظاره‌ٔ کن ... درمانده بغم غراب تا
بران غرب بیدل آخر ... ای ترک خطا خطاب تا

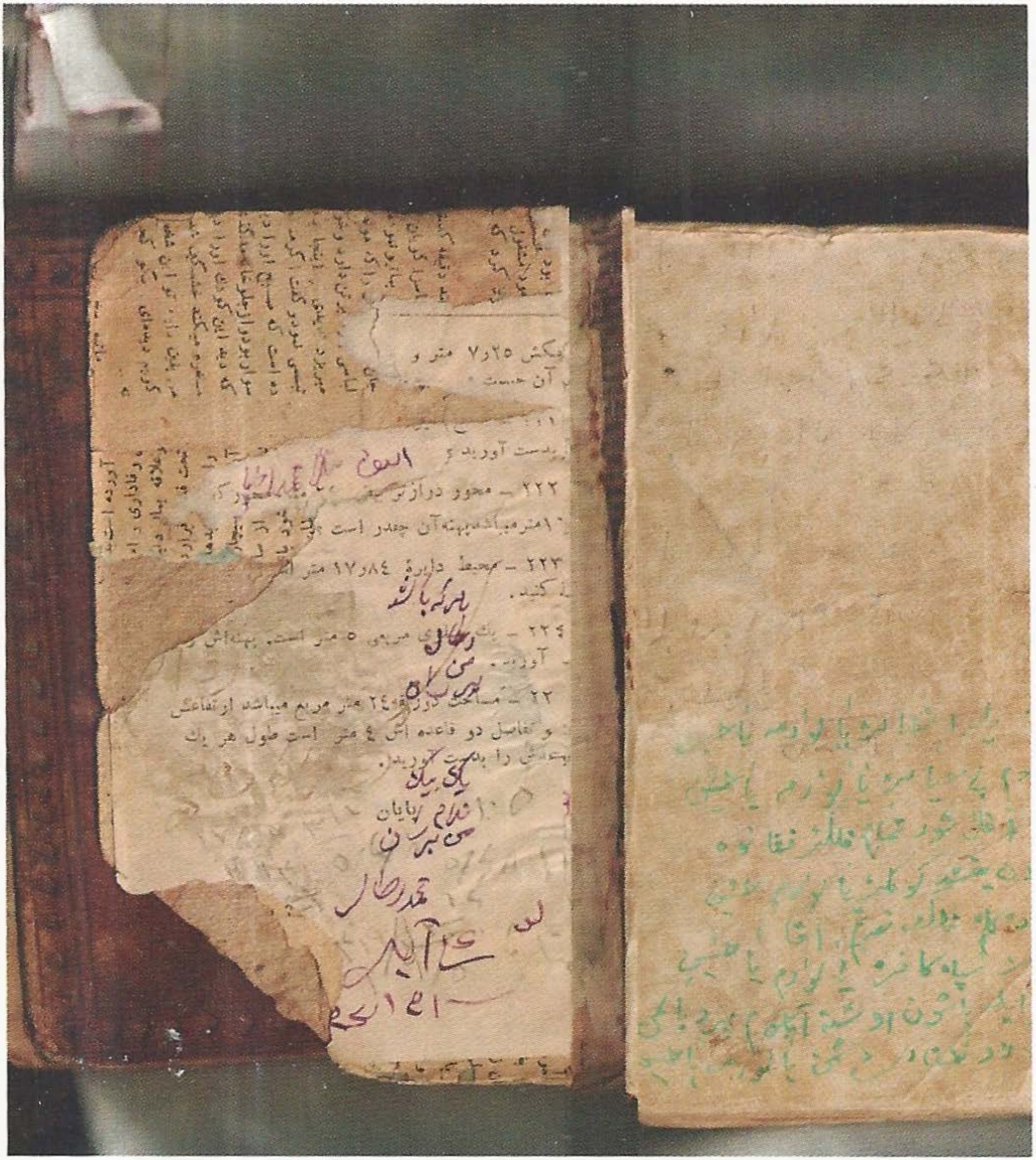
Cafer Qulî Zengelî "Dîwan"ının ilk sayfası

Cafer Qulî Zengelî "Dîwan"ının son sayfası

Leyl û Mecnûn-Nusxa Layîn'in ilk sayfası

Leyl û Mecnûn-Nusxa Layîn'in son sayfası

FOTOĞRAFLAR

Fuzûlî'nin kabri

Müfid Yüksel @mufidyuksel 4 sa
Ünlü Şâir Fuzûlî'nin Kerbelâ'daki Mezar Kitâbesine Göre Fuzûlî Kürtçe Kasideler de yazmış Foto Serdar Çam
pic.twitter.com/yjaPUWDYDO

Müfid Yüksel'in Fuzûlî'nin kabriyle ilgili sosyal medya paylaşımı

Ünlü Şâir Fuzûli'nin Kerbelâ'daki Mezar Kitâbesine Göre Fuzûli Kürtçe Kasideler de yazmış.

Fuzûlî'nin Kerbelâ'daki Kabri Ve Arapça Kitâbesi: Foto: Serdar Çam

قبر فضولي البغدادي

الشاعر العراقي الشهير . احد شعراء

القرن العاشر الهجري نظم قصائد رائعة

في مرثاء الامام الحسين عليه السلام باللغات

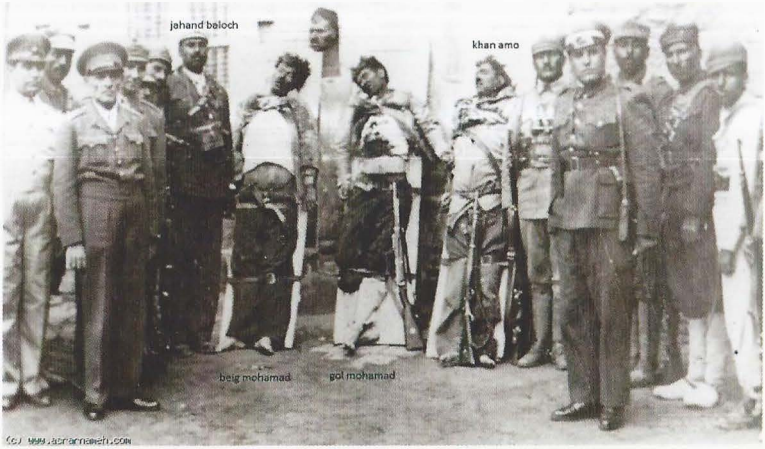
بالعربية و التركية والكردية والفارسية

Tercümesi:

Iraklı ünlü şâir Fuzûlî Bağdadi'nin kabri.

Hicrî onuncu yüzyıl şâirlerinden biridir. Hz. İmam Hüseyin (R.A)'e mersiye olarak, Arapça, Türkçe, Kürtçe ve Farsça dillerinde şaheser kasideler nazmetmiştir.

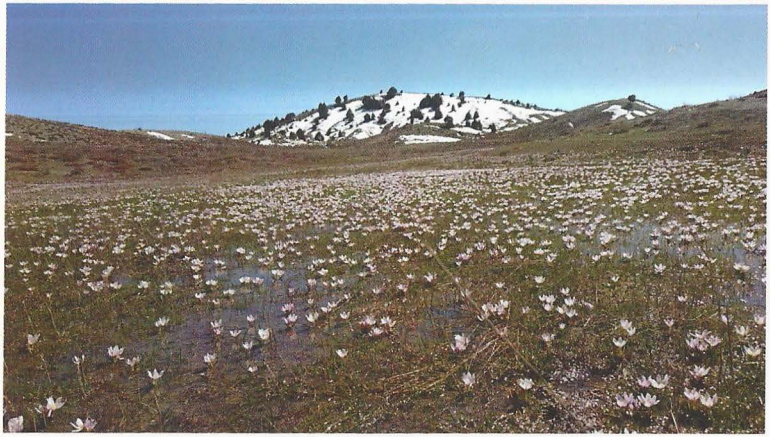
Fuzûlî'nin kabrindeki yazının çevirisi

Xanê Kelmîşî (Gul Mihemed) ve arkadaşlarının idamı

Kutsal merx ağacı (Ata Caferî)

Bahara doğru Gulîl Dağı (Ata Caferî)

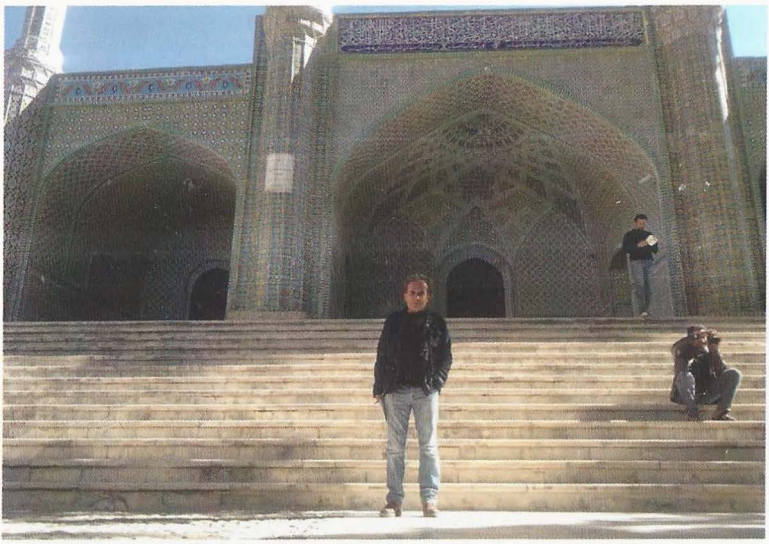
Bahar (Ata Caferî)

Kelîmullah Tewehudî'nin evinde. Soldan sağa: Alî Îzolî, Selim Temo, Elî Rehmetî, Tewehudî, Semih Gezer, Ismaîl Hojebr.

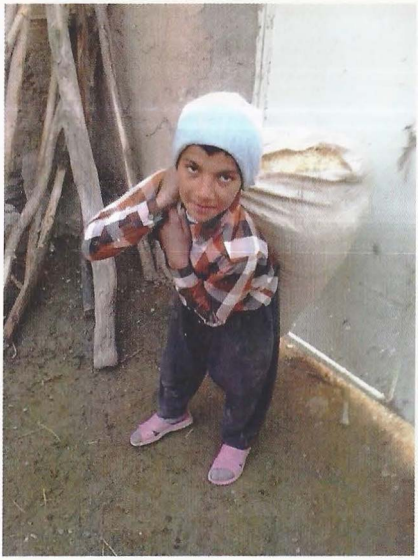
Semih Gezer ve Selim Temo, bir bağ evinde yıllardır el değmemiş Kürtçe elyazmaların kopyalarını alıyorlar.

Selim Temo, Kuzey Horasan eyaletinin başkenti Bocnûrd'da, Şadîlerin son valilerinden Yar Muhemed Xanê Şadlû'nun türbesinde.

Horasan'da bir Kürt köyünde tipik bir ev (Arjîn Gulîl)

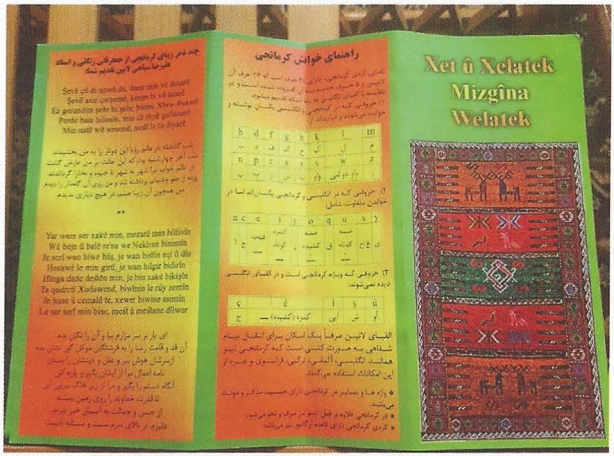
Horasan'da sırtında saman çuvalıyla bir çocuk (Arjîn Gulîl)

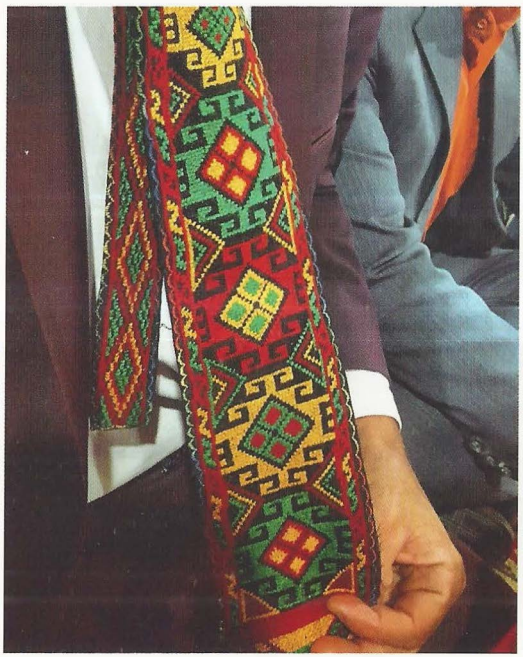
İki gelin, iki damat (Mem Artemêt)

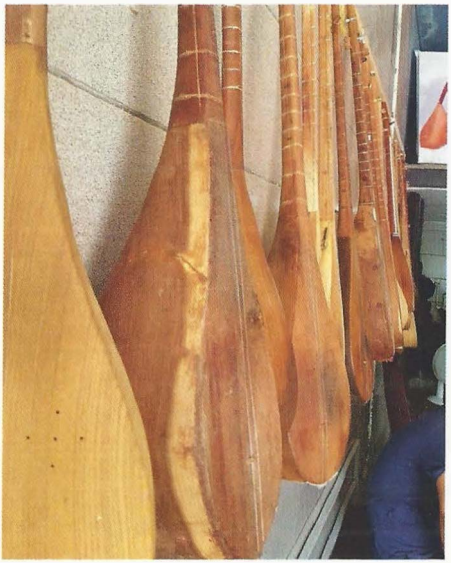
İran'daki diğer topluluklardan farklı olarak Horasanlı Kürt kadınlar erkeklerin de bulunduğu düğünlerde oynarlar (Mem Artemêt)

Celadet Alî Bedir-Xan'ın Latin-Kürt alfabesini öğrenme broşürü. Bir köy düğününde dağıtılmış (Mem Artemêt).

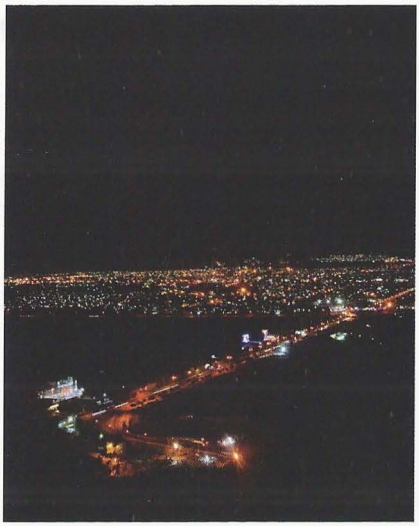
Bir kravat (Mem Artemêt)

Horasan Kürt müziğinin temel enstrümanı olan dutarlar, maharetli elleri bekliyor (Mem Artemêt)

Keman, dutar ve söz (Mem Artemêt)

Şîrvan, geceleyin (Mem Artemêt)

Bir evde toplanıp Kürtçe şiirler, şarkılar okuyarak folklor oyunları oynayan Horasanlılar (Mem Artemêt)

Gurbette bin yıl (Ata Caferî)

HORASAN KÜRTLERİ

Horasan Kürtleri Almanca, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, Kürtçe (Kurmancî, Soranî, Zazakî), Rusça ve Türkçe kaynakları bir araya getiriyor. Aramî, Kiril ve Latin harfleriyle yazılmış metinleri buluşturuyor. Sayfaları yüzyıllardır açılmamış elyazmalarını, dili ve sözcükleri yasaklanmış şairlerin karaşın şiir defterlerini, birer gölge gibi yaşayan bilgelerin sözcüklerini, ışıklı giysileriyle İran'ın yas rengini bahara çeviren kadınların sesini derliyor.

Horasan'da yaşayan Kürtler oraya neden gittiler? Kimler bu göçe katıldı? Neden geri döndüler? Neden dönemeyenler oldu? Bu göçün anıları nereye kadar gerçek, nereye kadar efsane? Ana kıtadan bu kadar uzak olmaya ve çeşitli kültür ve dillerin baskısına karşın dillerini nasıl koruyabildiler? Toplumsal psikoloji gibi yazılı ve sözlü edebiyatın da temel teması olan "gurbet"in nedeni nedir?

Selim Temo'dan okunaklı bir şerh, büyülü bir yolculuk.

ALFA
alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com
9 786051 718668
ARAŞTIRMA